



**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919



JURIDISKĀS ZINĀTNES TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE PROBLĒMJAUTĀJUMI

**Juridiskās zinātnes doktorantu un
zinātniskā grāda pretendentu
III zinātniski praktiskās konferences
rakstu krājums**

Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjaudājumi. Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskās skonferences rakstu krājums. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 294 lpp.

Redkolēģija:

prof. **Valentija Liholaja**

prof. **Jānis Rozenfelds**

prof. **Juris Bojārs**

prof. **Sanita Osipova**

asoc. prof. **Jautrīte Briede**

Literārā redaktore *Ruta Puriņa*

Maketu un vāka dizainu veidojusi *Andra Liepiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2012

ISBN 978-9984-45-583-9

SATURS

| | |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Priekšvārds. K. Strada-Rozenberga | 5 |
| CIVILTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA | 7 |
| Jūlija Kolomijceva Abstrakcijas un kauzalitātes princips civillikumā | 9 |
| Ilga Krampuča Vietējās pašvaldības plānojumi – pamats būvniecības uzsākšanai ... | 22 |
| Daina Ose Pierādījumu klasifikācija | 29 |
| KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA | 39 |
| Agnese Beļska Noziedzīgs valdījums ASV krimināltiesībās un tā reglamentācijas īpatnības Latvijā | 41 |
| Aleksandrs Berezins Iekšējās tirgus informācijas izmantošanas un tirgus manipulāciju krimināltiesiskā regulējuma problēmas | 51 |
| Vadims Kalašnikovs Kriminālatbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu nozīmes teorētiskie aspekti | 59 |
| Ērika Krutova Eiropas policijas biroja nozīme noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā | 70 |
| Jekaterina Lapina Aresta uzlikšanas mantai, kas reģistrēta publiskajos reģistros, saturs | 78 |
| Jānis Maizītis Vai vienošanās process ir līgums? | 86 |
| Artūrs Marģevičs Ar prostitūciju saistīto jēdzienu definitīvās izpratnes | 92 |
| Kristīne Rupeika Izlīguma process valsts probācijas dienestā | 102 |
| Sigita Silarāja Dokumentu tehniskā ekspertīze un tās secinājumu veidi | 112 |
| Biruta Skaburska Terorisma sastāva objektīvās pazīmes | 118 |
| Loreta Skaburska Privātās dzīves neaizskaramības izpausmes | 128 |

| | |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| STARPTAUTISKO TIESĪBU SEKCIJA | 139 |
| Nērika Lizinska | |
| Likumprojekta „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par starptautisko komercšķirējtiesu”” analīze | 141 |
| Aiga Mieriņa | |
| Dažas pārdomas par ārpusligumiskajām attiecībām kibertelpā, ņemot vērā Roma II regulas noteikumus | 149 |
| Veronika Sajadova | |
| Militārās okupācijas starptautiski tiesiskie aspekti | 158 |
| TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA | 171 |
| Artūrs Caics | |
| Daži komentāri par Satversmes 2. pantu | 173 |
| Simona Innus-Pāvelskopa | |
| Adopcijas institūta regulējums Latvijas PSR saskaņā ar 1969. gada Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa redakciju | 185 |
| Gundega Slaņķe | |
| Analogija krimināltiesībās – vai tiešām nepieļaujama? | 201 |
| Anda Smiltēna | |
| Izpildvaras loma mūsdienu likumdošanas procesā | 213 |
| Dace Šulmane | |
| Tiesību normu novērtēšana: teorija un Eiropas valstu pieredze | 221 |
| Modrīte Vucāne | |
| Nacistiskās Vācijas okupācijas režīma ietekme uz pagasttiesu darbību | 229 |
| VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU SEKCIJA | 241 |
| Dita Amoliņa | |
| Latvijas Republikas Satversmes 66. pantā ietvertās budžeta tiesības | 243 |
| Kitija Bite | |
| Amata iegūšanas tiesiskie aspekti | 252 |
| Simona Doriņa | |
| Valsts galvas akti un ar tiem saistītie problēmjaudājumi | 264 |
| Gatis Litvins | |
| Apstrīdēšanas institūta efektivitāte administratīvajā procesā | 274 |
| Ēriks Treļš | |
| Latvijas tiesu prakse lietās par nacionālā, etniskā vai rasu naida izraisīšanu | 283 |

PRIEKŠVārds

2012. gada 16. aprīlī Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē notika kārtējā juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu zinātniski praktiskā konference. Kā ierasts, šī konference izpelnījās plašu interesi, jo savus referātus prezentēja 48 referenti, no tiem 6 – Starptautisko tiesību zinātņu sekcijā, 13 – Valststiesību zinātņu sekcijā, 8 – Civiltiesisko zinātņu sekcijā, 14 – Krimināltiesisko zinātņu sekcijā un 7 – Tiesību teorijas un vēstures sekcijā. Prezentētie referāti aptvēra daudzveidīgu un plašu jautājumu loku. Tajos tika apskatīti gan tematu vēsturiskie aspekti, gan tagadnes redzējums, gan nākotnes attīstības perspektīvas. Apskatīto jautājumu loks un to raksturs ļāva nonākt līdz secinājumam, ka arī šoreiz jauno topošo zinātnieku atziņas nevar palikt tikai mutvārdu referātos, bet tām jātiek publicētām, tādējādi nodrošinot lielāku to personu loku, kuras ar tām var iepazīties, par tām diskutēt. Šāda iespēja ļauj topošajiem zinātniekiem popularizēt savus zinātniskos atklājumus un iesaistīties zinātniskās diskusijās, kā arī būt gataviem asai kritikai. Piedāvāto iespēju referātu publicēšanā referenti aktīvi izmantoja un iesniedza savus rakstus publicēšanai. Pēc iesniegto rakstu zinātniskās recenzēšanas un akceptēšanas publicējamā rakstu krājumā tika iekļauti 28 raksti.

Līdz ar rakstu krājuma izdošanu šie raksti tiek nodoti lasītāju vērtējumam. Atliek izteikt cerību, ka tie būs noderīgi gan kā informācijas avoti, gan ideju resursi, gan kā pamudinājums pētīt un rakstīt pašiem lasītājiem. Jo vairāk argumentētu viedokļu, aktīvu un saturīgu diskusiju, jo lielāka cerība uz pozitīvu zinātnes attīstību un tās rezultātu izmantojamību un ilgtspēju.

Prof. Dr. iur. K. Strada-Rozenberga

**CIVILTIESISKO ZINĀTŅU
SEKCIJA**

ABSTRAKCIJAS UN KAUZALITĀTES PRINCIPS CIVILLIKUMĀ

Jūlija Kolomijceva

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: kauzalitātes princips, abstrakcijas princips, īpašuma nodošana.

Ievads

Kauzalitātes princips nozīmē to, ka katrai parādībai ir savs cēlonis jeb kauza (lat. val. – *causa*). Kontekstā ar īpašuma tiesību nodošanu uz atsavināšanas darījuma pamata šis princips nozīmē to, ka mantiska piešķiruma cēlonis ir iekļauts atsavināšanas darījumā.¹ Tā no pirkuma līguma ir redzams, kāpēc viens kontrahents nodod pirkuma priekšmetu īpašumā, bet cits veic maksājumu. Saskaņā ar kauzalitātes principu kauzāla darījuma esība, nododot ar to labprātīgi īpašuma tiesības ieguvējam, ir svarīgs īpašuma tiesību pārejas priekšnoteikums.² Literatūrā latviešu valodā lietota dažkārt vārdkopa „konkrētā nodošana”³, kura nozīmē īpašuma tiesību pāreju uz atsavināšanas darījuma pamata ar īpašuma nodošanu saskaņā ar kauzalitātes principu.

Ja no darījuma nav redzams, kāpēc mantiska vērtība ir nodota, respektīvi, neizriet tā kauza, piemēram, parādzīmes gadījumā, kurā ir norādīts „Es apņemos samaksāt personai A 50 Ls”, runa ir par abstraktu darījumu.⁴ Abstrakts darījums nav tas pats, kas ir abstrakcijas princips. Pārejot īpašuma tiesībām uz darījuma pamata, saskaņā ar abstrakcijas principu var pastāvēt kauzāls darījums, piemēram, dāvinājuma, pirkuma līgums u. tml., kas nodibina pienākumu, personisko prasījumu nodot īpašumu, bet nepārnes īpašuma tiesības, piemēram, ar pirkuma līgumu pārdevējs tikai apsola nodot īpašumu pret pirkuma maksu. Kauzāls atsavināšanas darījums ir juridiski nošķirts no abstrakta darījuma, kas tieši un nepastarpināti pārnes īpašuma tiesības. Šajā gadījumā pastāv veseli divi darījumi, kuri juridiski ir neatkarīgi viens no otra: viens ir kauzāls, un otrs ir abstrakts. Pēdējais darījums ir nepieciešams kā īpašuma pārejas tiesisks pamats. Līdz ar to, nododot īpašuma tiesības, piemēram, saskaņā ar pirkuma līgumu (kauzāls darījums), nav svarīgi,

¹ Эрдман К. Э. Обязательственное право губерний Прибалтийских. (Из курса проф. Эрдмана.) Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 139.

² Sinaišs V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1995, 48.–49. lpp.

³ Turpat, 49. lpp.; Vinzarājs N. Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939). Sastādījis E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 110.–111. lpp.; Эрдман К. Э. Обязательственное право губерний Прибалтийских. (Из курса проф. Эрдмана.) Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мирового судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 139.

⁴ Klot B. von. Abstrakte Schuldversprechen. Rigaische Zeitschrift für Rechtswissenschaft. 8. sēj.: 1934/1935. Sast. A. Šmite, atb. red. L. Krūmiņa; Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. Rīga: LAB, 2003, 75.–86. lpp.; Эрдман К. Э. Обязательственное право губерний Прибалтийских. (Из курса проф. Эрдмана.) Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 139–141.

vai šis līgums ir spēkā, bet ir svarīgi, lai cits darījums, kas ir abstrakts, būtu spēkā (sk. arī 2. shēmu par datora iegūšanu īpašumā uz pirkuma līguma pamata saskaņā ar abstrakcijas principu).

Civillikuma (turpmāk – CL) 996. panta otrā daļa paredz, ka īpašums uzskatāms par pārgājušu, ja lieta tikusi nodota, un ka nodoto priekšmetu var pieprasīt atpakaļ ar personisku prasību (ar netaisnas iedzīvošanās prasījumu), kad nodošanas gaitā ir notikusi maldība, kura nav minēta šī panta pirmajā daļā. CL 996. panta otrās daļas maldība, kura skar nodošanu, kā raksta Bukovskis, var arī iznīcināt atsavināšanas darījuma spēku, kas ir par pamatu īpašuma tiesību nodošanai, taču šis apstāklis neietekmē īpašuma tiesību pāreju.⁵ Līdz ar to jāsecina, ka, nepastāvot atsavināšanas darījuma kauzai, ar nodošanu saistītais gribas izteikums ir pietiekams, lai pārnestu īpašuma tiesības. Šāda neskaidra situācija apdraud tiesisko drošību, jo personas nezina, kādas tieši tiesiskas sekas radīsies, slēdzot atsavināšanas darījumu, un var novest pie tā, ka līdzīgas vai salīdzināmas situācijas tiek vērtētas dažādi no juridiskā viedokļa (vienlīdzības principa pārkāpums), jo CL 996. pants var būt izņēmums no kauzalitātes principa vai otrādi – var apstiprināt abstrakcijas principu.

Šī raksta mērķis ir, analizējot CL regulējumu, noteikt, kuram no diviem principiem: abstrakcijas vai kauzalitātes principam – ir dodama priekšroka, atsavinātajam nododot ieguvējam īpašuma tiesības ar atsavināšanas darījuma palīdzību. Analīzes gaitā tiks apskatīti arī citi jautājumi, kas saistīti ar īpašuma iegūšanu ar nodošanu.

Civillikuma īpašuma tiesību sistēma, iegūstot īpašuma tiesības uz darījuma pamata

Nodošanas sistēmu raksturo tas, ka viens pats atsavināšanas darījums nav pietiekams, lai īpašuma tiesības pārietu, ja līdz ar to nav izpildīts otrs nepieciešamais noteikums, proti, šīs lietas nodošana jaunajam ieguvējam (CL 987. pants). CL ir nostiprināta t. s. nodošanas sistēma, kura paredz divas stadijas: atsavināšanas darījumu (tiesisku pamatu) un nodošanu kā speciālu aktu.⁶ Nodošanas sistēmā atsavināšanas darījums ir nodošanas cēlonis kauzalitātes principa gadījumā, jo šim darījumam jāsaturs kauza. Savukārt saskaņā ar abstrakcijas principu atsavināšanas darījums ir īpašuma nodošanas motīvs.

V. Sinaiskis norāda, ka izņēmuma kārtā CL atzīst arī t. s. konsensuālo sistēmu, kur civiltiesiskās apgrozības ātruma prasības rezultātā īpašuma tiesības pāriet

⁵ Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 351.

⁶ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 101.–103. lpp.; Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 112. lpp.; Konradi F., Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 96. lpp.; Rozenfelds J. Tiesu prakse lietu tiesību jomā. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=219925> (skatīts 15.06.2012.); Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1995, 49. lpp.; Vīnzarājs N. Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939). Sastādījis E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 110.–111. lpp.; Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 335.

uzreiz ar darījumu, tam stājoties spēkā bez lietas nodošanas.⁷ Piemēram, pēc Sinaiska domām, tajos gadījumos, kad līdzšinējais juridiskais valdītājs nolemj mantu uz priekšu vadīt ieguvēja vietā un vārdā, vienojoties par to atsavināšanas darījumā, runa ir nevis par nodošanas sistēmu, bet konsensuālo sistēmu.⁸

Konsensuālajai sistēmai ir raksturīga vienota pieeja īpašuma tiesību pārejai (angļu val. – *unitary approach*), kas notiek uzreiz ar atsavināšanas darījumu, un, ja atsavināšanas darījums ir spēkā neesošs, īpašuma tiesības paliek iepriekšējam īpašniekam. Nodošanas sistēmai ir raksturīga sašķelta pieeja īpašuma tiesību pārejai (angļu val. – *split approach*), jo pastāv divas stadijas: pirmajā stadijā jānoslēdz atsavināšanas darījums, bet otrajā stadijā lietas īpašums jānodod. Ar atsavināšanas darījumu īpašums nepāriet uz ieguvēju, bet pāriet otrajā stadijā ar nodošanu.⁹

Pretēji Sinaiska viedoklim Lēbers raksta, ka Latvijas tiesībās nav atzīta konsensuālā sistēma. „Ja viens no kontrahentiem paziņo otram, ka prece „atrodoties otra kontrahenta rīcībā”, vai viņš „nodošot precī otrā kontrahenta rīcībā [..], tad tas var nozīmēt vai nu to, ka viņš izteic gatavību precī nodot pircējam līguma izpildīšanai, vai otrādi, ka pircējs atteicās no preces pieņemšanas, kā nesaskanošas ar līgumu ..”¹⁰

Nevar piekrist Sinaiska viedoklim, ka CL atzīst atsevišķos gadījumos konsensuālo sistēmu arī citu iemeslu dēļ. CL sadaļa, kurā noregulēta īpašuma tiesību pāreja uz darījuma pamata, ir nosaukta šādi: „Īpašuma iegūšana ar nodošanu” (CL 987.–997. pants). Tas jāņem vērā, nosakot CL īpašuma iegūšanas sistēmu uz darījuma pamata. Tulkojot gramatiski, visos gadījumos, iegūstot lietu uz atsavināšanas darījuma pamata, runa ir par nodošanas sistēmu.

Pārņemot lietu valdījumā, kad ieguvējs sāk valdīt citā vietā (CL 890. un 990. pants), vai atvietojojot valdījuma nodošanu ar paziņojumu (CL 991. pants), valdījuma nodošana netiek atcelta, bet tā ir fiktīva valdījuma nodošana.

Nav nepieciešams atkāpties no nodošanas sistēmas, jo CL regulējums ļauj kontrahentiem izvēlēties sev piemērotāku lietas valdījuma iegūšanas veidu: lietu var nodot reāli, simboliski vai fiktīvi. Piemēram, simboliska valdījuma nodošana, pārnesot īpašuma tiesības, būs tad, ja ieguvējam nodotas atslēgas no telpas, kur attiecīgā lieta atrodas (CL 883. panta 6. punkts, 990. pants). Saskaņā ar CL 991. pantu, ja lieta jau atrodas ieguvēja valdījumā, tad tās pārejai viņa īpašumā pietiek ar attiecīgu iepriekšējā īpašnieka paziņojumu. Lēbera teiktais jāsaprot tā, ka īpašuma nodošana uz atsavināšanas darījuma pamata jāizdara pēc noteikumiem, kas paredzēti valdījuma iegūšanai, izvēloties kādu no CL paredzētajiem valdījuma nodošanas veidiem.

Valdījuma nodošana, lai atdotu lietas īpašumu, no vienas puses, un saņemtu šo lietu īpašumā, no otras puses, ir saistīta ar slēgtas sistēmas principu (lat. val. – *numerus clausus*), kas ierobežo pušu privātautonomiju, kā arī saistīta ar publicitātes funkciju. Slēgtas sistēmas princips nozīmē to, ka puses nevar paplašināt lietu tiesību veidus, nosakot ar vienošanos jaunus lietu tiesību veidus, kuri nav paredzēti CL.¹¹ Puses arī nevar mainīt jau pastāvošos lietu tiesību institūtus, tostarp atkāpties

⁷ Синайский В. И. Основы гражданского права. Рига: Валтерс и Рапа, 1926, с. 39.

⁸ Konradi F., Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 99. lpp.

⁹ Von Bar C., Drobniņ U. The Interaction of Contract Law and Tort and Property Law in Europe. A Comparative Study. Munchen: Sellier. European Law Publishers, 2004, p. 325–326.

¹⁰ Loebers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valters un Raņa, 1926, 189. lpp.

¹¹ Синайский В. И. Основы гражданского права. Рига: Валтерс и Рапа, 1926, с. 39.

no nodošanas sistēmas. Lietas nodošana, pārnesot īpašuma tiesības, nodrošina publicitāti, tādējādi īpašuma tiesību pāreja ir redzama trešajām personām. Šajā sakarā Bukovskis raksta, ka līguma noteikums, ar kuru nodošana ir jau notikusi, attiecībā uz trešajām personām nav spēkā, ja par to pastāv strīds.¹² Piemēram, CL 991. panta gadījumā puses ietaupa laiku un citus resursus, ja lieta jau atrodas ieguvēja valdījumā, jo pusēm nav jānodod lieta reāli turp un atpakaļ, izpildot lietas nodošanas prasību. Lietas pārejai ieguvēja īpašumā šajā gadījumā pietiek ar attiecīgu īpašnieka paziņojumu, taču pusēm jārēķinās ar ierobežojumiem, kuru mērķis ir aizsargāt trešās personas, kurām CL 991. pantā un salīdzināmos gadījumos var būt apgrūtināti vai neiespējami konstatēt lietas piederību, uz to norāda arī Bukovskis.

Tādā veidā CL neparedz konsensuālo sistēmu, bet ļauj izvēlēties dažādus lietas nodošanas veidus, respektīvi, valdījuma nodošanas veidus, lai nodotu lietu un saņemtu to īpašumā.

Runājot par dažādu – kustamu un nekustamu – lietu iegūšanu īpašumā, 1864. gada Civillikuma komentāros ir norādīts, ka īpašuma tiesības uz nekustamu mantu pāriet neatkarīgi no nodošanas, un 1864. gada Civillikuma 799. pants (tagad – CL 987. pants) neattiecas uz nekustamām lietām.¹³ Šim apgalvojumam, analizējot spēkā esošo CL, var piekrist tiktāl, ciktāl ar nodošanu saprot ķermeniskas kustamas lietas iegūšanu uz atsavināšanas darījuma pamata, kad ir nepieciešams nodot lietas valdījumu (CL 990. un 992. pants). Saskaņā ar CL 4. pantu likuma noteikumi ir interpretējami ne tikai gramatiski, bet arī sistemātiski, t. i., analizējot tiesību normas savstarpējā saistībā. Jāņem vērā, ka 1864. gada Civillikums kā trešo priekšnoteikumu, iegūstot nekustamu lietu īpašuma tiesības, paredzēja nekustamu lietu valdījuma nodošanu. Taču arī 1864. gada Civillikumā un tā komentāros norādīts, ka nevis nekustamas lietas valdījuma nodošana, bet gan ieraksts pārnes īpašuma tiesības.¹⁴ Tagad nekustamu lietu valdījuma nodošana kā īpašuma iegūšanas priekšnoteikums ir atcelts (CL 992. pants).

Kustamu un nekustamu lietu regulējums ir paralēls, lietojot vienotu terminoloģiju un pamatojoties uz līdzīgiem principiem. Gan vienā, gan otrā gadījumā ir nepieciešams tiesisks pamats (CL 987. pants, 993. panta pirmā daļa). Iegūstot nekustamas lietas īpašumā, ir divi posmi, tāpat kā kustamu lietu iegūšanas gadījumā. Nekustamu lietu gadījumā tie ir tiesisks pamats un ieraksts zemesgrāmatā (CL 993., 994., 1477. pants u. c.). CL koroborācijas sistēma attiecībā uz nekustamām lietām pēc būtības un efekta atzīstama par simboliskas nodošanas sistēmu.¹⁵

Nemot vērā minētos apsvērumus par nekustamu lietu iegūšanu, nav pamatots viedoklis, ka nekustamas lietas pāriet īpašumā ar citu sistēmu, salīdzinot ar kustamām lietām. Nekustamu lietu iegūšanai ir savas īpatnības, tomēr tai ir līdzīgi principi, tāpēc nekustamu lietu iegūšana ir pielīdzināma kustamu lietu iegūšanai ar nodošanu. Minēto iemeslu dēļ tie panti, kuri attiecas uz kustamām lietām¹⁶,

¹² Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 335–336.

¹³ Konradi F, Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 97. lpp.

¹⁴ Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 340–343.

¹⁵ Grūtups A., Kalniņš A. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 120. lpp.; Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas juristu biedrība, 1996, 49. lpp.

¹⁶ Rozenfelds J. Lietu tiesību normu piemērošana tiesu praksē. Aktuālas problēmas. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=228812> (skatīts 16.06.2012.).

piemēram, CL 987.–989. pants, ir piemērojami arī nekustamām lietām, ciktāl tos neierobežo speciālais nekustamu lietu iegūšanas regulējums.

Darījums atdot un iegūt lietu par īpašumu

Saskaņā ar Erdmanu (*Erdmann*) atsavināšanas darījumam jāpastāv kā nodošanas priekšnoteikumam, iegūstot īpašumu ar nodošanu, bet tas netiek uzskatīts par nodošanas akta sastāvdaļu. Tā, piemēram, pirkuma līgums ir nodošanas priekšnoteikums, bet nav nodošanas integrētā sastāvdaļa.¹⁷

CL 988. pants paredz, ka nodot var tikai tas, kam ir tiesības atsavināt nododamo lietu savā vai cita vārdā un līdz ar to griba atdot lietu citam īpašumā, un ieguvējam jābūt spējai un gribai iegūt lietu sev vai citam īpašumā. Šis pants ir piemērojams kustamām un nekustamām lietām.

Erdmans norāda, ka griba nodot un saņemt īpašumu nav jāizsaka tieši, bet tā jāizsecina no apstākļiem, kas ir saistīti ar nodošanu vai arī koroborāciju, piemēram, to pierāda atsavināšanas darījuma esamība u. tml.¹⁸ Konrādi (*Konradi*) un Valters (*Walter*), komentējot 1864. gada Civillikuma panta ekvivalentu, kas atbilst mūsdienai CL 988. pantam, pievienojas Erdmana teiktajam un raksta, ka šajā gadījumā runa nav par gribu atsavināšanas darījumā, bet kontrahentu gribu, kura vērsta uz nodošanu, „bet ne arī uz pamatā esošo darījumu”¹⁹. Atziņa abos gadījumos pamatota ar to, ka no lietas valdījuma nodošanas vai koroborācijas kā ārējā akta, kas nodrošina publicitāti, neizriet griba saņemt un atdot īpašumu, tāpēc papildus ir nepieciešams atsavinātāja un ieguvēja saskanīgs gribas izteikums. Tādējādi ir divi dalībnieku saskanīgi gribas izteikumi: viens gribas izteikums ir atsavināšanas darījumā, cits gribas izteikums ir pie lietas nodošanas.

Griba iegūt un saņemt īpašuma tiesības īpašuma nodošanas brīdī arī ir svarīga, tāpēc ka atsavinātāja kontrahents ne vienmēr iegūst īpašuma tiesības sev, bet var būt kādas trešās personas vietnieks, un otrādi – atsavinātājs var nebūt īpašnieks, taču ir svarīgi, lai tas būtu tiesīgs atsavināt. Piemēram, ķīlas ņēmējs nav īpašnieks, bet var būt tiesīgs atsavināt.

Tas, ka griba atsavināšanas darījumā un griba, nododot lietas īpašumu, nesakrīt, palīdz izskaidrot Erdmana²⁰, Bukovska²¹, Konrādi un Valtera²² komentārus, kas ir saistīti ar CL 988. panta (iepriekš – 1864. gada Civillikuma 802. panta) norādi uz vietnieku. Tā komentāros ir apskatīts jautājums, vai atsavinātājs var nodot īpašumu nevis atvietojamam, bet vietniekam, jo nedz CL, nedz 1864. gada Civillikums tiešā tekstā to neaizliedz. Piemēram, Konrādi un Valters raksta: „Pārnesējam nav pat jāzina, vai saņēmējs iegūst sev vai kādam citam, ja tikai viņš nav gribējis nodot

¹⁷ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 2. Band. Sachenrecht. Riga, 1891, S. 114–115.

¹⁸ Turpat, S. 115.

¹⁹ Turpat, S. 112; Konradi F., Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 98. lpp.

²⁰ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 2. Band. Sachenrecht. Riga, 1891, S. 114–115.

²¹ Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 336–337.

²² Konradi F., Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 97. lpp.

īpašumu viņam jeb caur viņu.”²³ No tā izriet, ka vietnieks var slēgt atsavināšanas darījumu ar atsavinātāju, lai iegūtu īpašumu nevis sev, bet atvietojamam, par ko atsavinātājs ne vienmēr zina. Kā piemēru var minēt komerciālo komisijas līgumu (Komerclikuma 415. pants).

Turklāt, pastāvot saistošam darījumam, var nebūt gribas nodod lietas īpašumu, nododot lietas valdījumu vai koroborējot tiesisku pamatu. Šajā sakarā var minēt fiduciāros darījumus, kuri tika atzīti doktrīnā un praksē.²⁴ Fiduciārs darījums ir civiltiesisks darījums, ar kuru viena persona, fiduciants, nodod otrai personai, fiduciāram, zināmas tiesības (īpašuma vai prasījuma tiesības) vai piešķir tiesisku varu, ko fiduciārs izmanto savā vārdā, bet fiducianta interesēs ar noteiktu mērķi.²⁵ Piemēram, noslēgts fiduciārais pirkuma līgums un nodots kustamas lietas valdījums saskaņā ar šo līgumu, taču „pārdevējs” paliek lietas faktiskais īpašnieks, bet „pircējs” kļūst par formālo īpašnieku, jo ar pirkuma līgumu „pircējs” tikai nodrošina kādus prasījumus pret „pārdevēju” un pirmajam vēlāk jānodod lieta atpakaļ. Pastāv arī citi gadījumi, kad atsavināšanas darījuma un nodošanas akta griba nesakrīt.

Ņemot vērā minēto, autore uzskata: ir pareiza tēze, ka gribai, kas vērsta uz nodošanu, ir patstāvīga nozīme no juridiskā viedokļa, un tā ir vērtējama neatkarīgi no atsavināšanas darījuma.

Ir diskutējams, vai nodošana un koroborācija (simboliska nodošana) ir darījums vai juridiskais akts (tiesiska darbība).

Ar tiesisku darījumu saprot tādu gribas izteikumu, kura rezultātā tiek nodibinātas, pārgrozītas vai izbeigtas ģimenes, mantojuma, lietu un saistību tiesības (CL 6. un 1403. pants). Darījumam ir trīs elementi: 1) vienas puses gribas izpausme – oferte, 2) citas puses gribas izpausme – akcepts, kas pilnībā sedz oferti, 3) personu savstarpējs, ar vienošanos pamatots gribas izteikums – konsenss.²⁶ Savukārt juridiskie fakti ir tādi apstākļi, no kuriem rodas, tiek grozītas vai izbeidzas tiesiskās attiecības. Juridiskie fakti var būt tiesiskās darbības un notikumi, tiesiskās darbības savukārt tiek iedalītas juridiskajos aktos un juridiskajā rīcībā. Juridiskie akti tiek veikti, lai panāktu konkrētu tiesisko rezultātu, piemēram, noslēgtu darījumu, stātos laulībā. Juridiskā rīcība ir tādas tiesiskas darbības, kuras neatkarīgi no subjekta gribas un nolūka rada tiesiskās sekas, piemēram, literārs darbs vai izgudrojums rada attiecīgā rakstnieka, dzejnieka, zinātnieka autortiesības.²⁷

Autoresprāt, īpašuma nodošanas gadījumā runa ir par juridisko aktu jeb par darījumu. Par to liecina jēdziens „gribu vienprātība”, ko lieto Konrādi un Valters. Saskaņā ar latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu vienprātība nozīmē to, ka kontrahentu griba pārnest īpašuma tiesības, no vienas puses, un iegūt lietu īpašumā, no citas puses, sakrīt.²⁸ Salīdzinot Konrādi un Valtera komentārus ar Erdmana darbu, jāsecina, ka atsevišķos gadījumos Konrādi un Valtera komentāri ir burtisks Erdmana darba tulkojums. Konrādi un Valtera gribas vienprātības terminam

²³ Konradi F, Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 97. lpp.

²⁴ Rozenfelds J. Lietu tiesības. 3. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 129. lpp.; Klot B. von. Lettlands Zivilgesetzbuch. Band II. Das Rechtsgeschäft. Rīga, 1940, S. 79–81; Гримм Д. Д. Лекции по догме по римского права. Под редакцией и с предисловием А. М. Томсинова. Москва: Зерцало, 2003, с. 242.

²⁵ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 248. lpp.

²⁶ Синайский В. И. Основы гражданского права. Рига: Валтерс и Рапа, 1926, с. 123–124.

²⁷ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 131.–132. lpp.

²⁸ Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=vienprC4%81t%C4%ABba> (skatīts 16.06.2012.).

atbilst vācu valodas jēdziens „*Willensübereinigung*”, ko var arī iztulkot kā ‘gribas sakrišana, saskaņotība’. Turklāt saskaņā ar Erdmana domām šī gribas sakrišana, vienprātība ir būtiskā īpašuma nodošanas sastāvdaļa.²⁹ CL 988. panta atsavinātāja un ieguvēja saskanīgs gribas izteikums atbilst CL 1427. pantā norādītajam, kas noteic, ka pie tiesiska darījuma būtības pieder tā taisītāja gribas izteikums, bet divpusējā vai vairākpusējā darījumā vajadzīgs visu tā dalībnieku saskanīgs gribas izteikums.

Vīnzarājs raksta, ka ir „pilnīgi iespējami tādi gadījumi, kad nodošana ir nederīgs darījums – juridiski nepastāv. Piemēram, nodošanas pamatā ir pirkuma līgums ar vājprātīgu cilvēku ..”³⁰

Citur Vīnzarājs līdzīgi Konrādi un Valteram norāda, ka īpašuma tiesību pārejai ir vajadzīga, pirmkārt, divējāda vienošanās kā privātas dabas (*inter partes*) rekvizīts: (1) vienošanās par mantas atsavināšanu (nodošanu) ieguvējam un (2) vienošanās par īpašuma tiesību pārņemšanu uz ieguvēju, otrkārt, ir nepieciešams publiskās dabas rekvizīts (trešo personu labā) – kustamas lietas valdījuma nodošana vai koroborācija. Turklāt „zemes grāmatu nodaļas tiesībās .. vienošanās par īpašuma tiesību pārņemšanu, vienkāršākas pierādīšanas dēļ, atvietota ar surogātu – atsavinātāja vienpusēju piekrišanu koroborācijai”³¹.

Juridiskajā literatūrā ir arī norādīts, ka CL 988. pantam pēc būtības ir saistību tiesību raksturs.³² Turklāt šie noteikumi neatkārtoti CL Saistību tiesību daļas noteikumus³³, bet tiem ir patstāvīga nozīme, tos attiecinot uz CL īpašuma nodošanu. Šī gribas izteikuma priekšmets atšķiras no gribas atsavināšanas darījuma. Piemēram, saskaņā ar CL 2002. pantu pirkums ir līgums, ar ko viena puse apsola otram par norunātas naudas summas samaksu atdot zināmu lietu vai tiesību, savukārt saskaņā ar CL 988. pantu lietu atdod un iegūst par īpašumu (*autores pasvītrojumi*).

Attiecībā uz nekustamām lietām darījumu atdot un iegūt lietu par īpašumu slēdz, vienai pusei dodot piekrišanu koroborācijai un otram pusei šo piekrišanu akceptējot. Kā norādījis Erdmans, šo darījumu var noslēgt, izsakot gribu vai nu noteikti, vai nu klusējot, un bieži vien šajos gadījumos griba ir izteikta klusējot (CL 1428. pants). Piekrišana koroborācijai kopā ar atsavināšanas darījumu ļauj izdarīt secinājumu par kontrahentu gribu slēgt darījumu atdot un iegūt lietu par īpašumu. Šāds pieņēmums ir pamatots it sevišķi tajos gadījumos, kad nostiprinājuma lūgumu zemesgrāmatai sniedz ieguvējs, jo šādi ieguvējs akceptē īpašuma tiesību pāreju. Ir iespējams, ka atsavinātājs sniedz nostiprinājuma lūgumu, tad zemesgrāmata nevar atteikt pieņemt šādu lūgumu un, ja tiek izpildītas formālas prasības, jāveic ieraksts. No materiāltiesiskā viedokļa tomēr ir nepieciešama ieguvēja piekrišana šādi atsavinātāja darbībai, lai ieraksts pārņemtu īpašuma tiesības, respektīvi, ir nepieciešams konsenss. Beidzot, ja piekrišanai ir trūkumi, piemēram, tā ir viltota, īpašuma tiesības pāreja ar koroborāciju notiek, ja iepriekšējs īpašnieks,

²⁹ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 2. Band. Sachenrecht. Riga, 1891, S. 112–113; Konradi E., Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 98. lpp.

³⁰ Vinzarājs N. Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939). Sastādījis: E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 87. lpp.

³¹ Turpat, 110.–111. lpp.

³² Blaese H., Mende S. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Band. II, 2. Das Sachenrecht. Riga: Ernst Plates, 1940, S. 90–91.

³³ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 2. Band. Sachenrecht. Riga, 1891, S. 112–113; Konradi E., Walter A. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 98.–99. lpp.

ievērojot Civillikuma 1435. pantu, šo ierakstu akceptējis.³⁴ Ja iepriekšējs īpašnieks neakceptē šo ierakstu, tāds ieraksts ir absolūti spēkā neesošs.³⁵

Darījuma atdot un iegūt lietu par īpašumu sastāvdaļas nosaka, ievērojot slēgtas sistēmas principu (sk. iepriekš), respektīvi, CL Lietu tiesību daļas noteikumus, kurus puses nevar grozīt, savstarpēji vienojoties. Šī darījuma priekšmets ir noteikts CL, un to veido īpašuma atdošana, no vienas puses, un tā iegūšana, no citas puses (CL 988. pants). Ir svarīga griba, atsavinot lietu, kurai jābūt brīvai no maldības (CL 996. panta pirmā daļa). Kas attiecas uz nodošanas (koroborācijas) darījuma formu, kā minēts iepriekš, to var slēgt dažādos veidos, taču parasti šāds darījums slēgts klusējot jeb konkludenti. Īpašumu var nodot un saņemt kontrahentu vietnieki. Puses drīkst arī noteikt brīdi, kad pāriet īpašuma tiesības, un faktiskos apstākļus, kuriem iestājoties pāriet īpašums (CL 997. pants, 1033. panta 4. punkts, CL 2069.–2071. pants). CL Saistību tiesību daļas vispārējie noteikumi piemērojami darījumam atdot un iegūt lietu par īpašumu (CL 6. pants), ņemot vērā privātautonomijas principa ierobežojumus, ko nosaka lietu tiesību slēgtas sistēmas princips. Tādā veidā nodošanas vai koroborācijas sastāvdaļas ir darījums atdot un iegūt lietu par īpašumu un kustamas lietas valdījuma nodošana vai ieraksts, turklāt īpašuma nodošanas (koroborācijas) darījums nav atsavināšanas darījums: dāvinājuma, pirkuma, maiņas līgumu u. tml. (sk. 1. shēmu).

Noskaidrojot to, ar kādu sistēmu uz darījuma pamata pāriet īpašuma tiesības un kādas ir šīs sistēmas sastāvdaļas, turpmāk tiek analizēts CL regulējums, lai noteiktu, vai CL īpašuma nodošana notiek saskaņā ar abstrakcijas vai kauzalitātes principu.

Kauzalitātes un abstrakcijas princips Civillikumā

Atkarībā no atsavināšanas darījuma un īpašuma nodošanas vai koroborācijas (sk. 1. shēmu) mijiedarbības modeļa izšķir abstrakto un kauzālo nodošanas sistēmu. Vispārīgos vilcienos, sākumā abstrahējoties no CL, apskatīsim, kas vispār ir raksturīgs īpašuma tiesību pārejai saskaņā ar abstrakcijas un kauzalitātes principu.

Abstrakcijas principu raksturosim, par pamatu ņemot tā izpausmi Vācijā, jo šis princips ir radies Vācijā. Abstrakcijas principa gadījumā atsavināšanas darījums nav nepieciešams, lai īpašuma tiesības pārietu uz ieguvēju, vēl jo vairāk – atsavināšanas darījums var būt spēkā neesošs no paša sākuma. Atsavināšanas darījums ir pilnīgi *juridiski* nošķirts no īpašuma nodošanas, kuras sastāvdaļa ir abstrakts darījums atdot un iegūt lietu par īpašumu, kas vācu juridiskajā literatūrā tiek saukts par rīcības darījumu (vācu val. – *Verfügungsgeschäft*), turklāt īpašuma nodošanas obligātā sastāvdaļa ir valdījuma nodošana vai ieraksts. Atsavināšanas darījums ir rīcības darījuma un īpašuma tiesību pārejas motīvs³⁶ (sk. 2. shēmu par datora iegūšanu īpašumā uz pirkuma līguma pamata saskaņā ar abstrakcijas principu).

³⁴ Virko E. Vai nostiprinājuma lūgumam jābūt divpusējam? (Zemesgrāmatu likuma 57. un 61. pants.) Likums un Tiesības, 2000, Nr. 5, 139. lpp.; Zemesgrāmatas Latvijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 37. lpp.

³⁵ Башмаков А. А. Основные начала ипотечного права. Либава: М. Петерсон, 1891, с. 40–41, 107.

³⁶ Wieling H. J. Sachenrecht. Band 1. Sachen, Besitz und Rechte an beweglichen Sachen. Zweite, vollständig überarbeitete Auflage. Berlin Heidelberg: Springer, 2006, S. 291.

Jāņem vērā, ka abstrakta darījuma atdot un iegūt lietu par īpašumu (rīcības darījums) un valdījuma nodošana vai ieraksts, no vienas puses, un atsavināšanas darījuma, no citas puses, juridiska nošķiršana izriet no Vācijas civiltiesību saistību un lietu tiesību nošķiršanas principa³⁷, tāpēc ir arī iespējama īpašuma tiesību pāreja ar abstraktu rīcības darījumu, apvienojot to ar valdījuma nodošanu vai ierakstu.

Minētais princips ir J. Apela (*Apel*) teorijas par *titulus-modus* (lat. val.) tālākas attīstīšanas rezultāts. Saskaņā ar šo teoriju atsavināšanas darījums rada tikai pienākumu nodot lietu tiesības uz tiesiska pamata, taču īpašuma tiesības pāriet saskaņā ar nodošanu. Atsavināšanas darījums ir līdzeklis, lai varētu iegūt ar nodošanu īpašuma tiesības. *Titulus* ir likumā noteiktais pamats, kas piešķir tiesības uz lietu, tostarp (bet ne tikai) atsavināšanas darījums. *Modus* ir īpašuma iegūšanas veids, piemēram, īpašuma nodošana. Šī teorija arī paredz, ka īpašuma nodošanas priekšnoteikums ir atsavināšanas darījums ar kauzu, kam jābūt noslēgtam pirms nodošanas vai vienlaikus ar nodošanu.³⁸ Vācu saistību un lietu tiesību nošķiršanas princips ir Apela teorijas tālāka attīstīšana, jo ir pilnīgi juridiski nošķirta īpašuma nodošana, kura sastāv no rīcības darījuma un valdījuma nodošanas vai ieraksta un kura rada īpašuma tiesības ieguvējam, no atsavināšanas darījuma, kas nodibina personisku prasījumu par īpašuma nodošanu.

Īpašuma nodošanas sistēma ir kauzāla, ja īpašuma tiesības pāreja uz atsavināšanas darījuma pamata ir atkarīga no atsavināšanas darījuma spēkā esamības. Šajā gadījumā īpašuma nodošana un tās sastāvdaļas, tostarp arī darījums atdot un iegūt lietu par īpašumu, ir cieši saistīti ar atsavināšanas darījuma kauzu. Ja nav kauzas, respektīvi, nav atsavināšanas darījuma ar kauzu, īpašuma tiesības ar nodošanu vai koroborāciju nepāriet³⁹ (sk. 3. shēmu).

Kā norādīts šī darba ievadā CL 996. panta otrās daļas gadījumā, īpašuma tiesības pāriet saskaņā ar abstrakcijas principu. Piemēram, ja abas puses uzskata, ka slēdz atšķirīgus darījumus, kuri abi vērsti uz īpašuma atsavināšanu, piemēram, dāvinājuma un pirkuma līgumu, tad ir notikusi maldība par tiesisku pamatu, nododot īpašuma tiesības, bet īpašuma tiesības ir pārgājušas (CL 988. pants, 996. panta otrā daļa).

Saskaņā ar CL 988. pantu, lai nodošana būtu spēkā, tai vajadzīgs tiesisks pamats, kas tieši vērsti uz īpašuma atdošanu, bet tiesisks darījums, uz kuru īpašuma tiesību pāreja dibinās, nedrīkst būt ar likumu aizliegts. Kā izriet no CL regulējuma, tiesiskam pamatam un īpašuma nodošanai ir dažādas juridiskās sekas.⁴⁰ Bukovskis un Sinaiskis norāda, ka jānošķir tituls (lat. val. – *titulus*), tiesisks pamats (lat. val. – *iusta causa*) un īpašuma nodošanas veids (lat. val. – *modus*). „Titulus ir

³⁷ Alpmann Brockhaus. Fachlexikon Recht. 2. Auflage. Mannheim: Alpmann & Schmidt juristische Lehrgänge und F. A. Brockhaus, 2005, S. 34–35.

³⁸ Floßmann U. Österreichische Privatgeschichte. Sechste, aktualisierte Auflage. Springer: Wien, 2008, S. 153; Wieling. Sachenrecht. Band 1, S. 28–30; Kurzkommentar zum ABGB. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, Ehegesetz, Konsumentenschutzgesetz, IPR-Gesetz und Europäisches Vertragsstatutübereinkommen. Herausgegeben von Helmut Koziol, Peter Bydlinski, Raimund Bollenberger. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Springer, Wien, 2007, S. 357–358, 400.

³⁹ Krimphove D. Das europäische Sachenrecht: eine rechtsvergleichende Analyse nach der Komparativen Institutionenökonomik. Köln: Josef EUL Verlag, 2006, S. 82–83, 89–90.

⁴⁰ Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 335; Синайский В. И. Основы гражданского права. Рига: Валтерс и Рапа, 1926, с. 19, 39–40.

formāla tiesiska zīme katram tiesiskam pamatam.⁴¹ Tituls un tiesisks pamats bieži viens atvieto viens otru un ir nesaraucjami savstarpēji saistīti. Piemēram, kreditora vai īpašnieka tituls norāda katram sabiedrības loceklim attiecīgas personas tiesisku statusu (ārējais aspekts), bet tiesisks pamats ir tas, kas piešķir šim titulam tiesiskumu (iekšējais aspekts). Tiesisks pamats tāpat ir atsavināšanas darījums, savukārt īpašuma nodošana ir īpašuma iegūšanas veids. No minētā izriet, ka CL arī ievēro Apela teoriju par *titulus-modus*⁴², taču nav skaidrs, vai teorija ir tikusi attīstīta tālāk.

Tā kā nav noteikts, ka darījumam kā tiesiskam pamatam (izņemot to gadījumu, kad tas ir ar likumu aizliegts) jābūt spēkā esošam, gramatiskā tulkošanas metode nedod nepārprotamu atbildi uz jautājumu, vai īpašuma nodošana uz atsavināšanas darījuma pamata notiek atbilstoši abstrakcijas vai kauzalitātes principam. Vēsturiskā tulkošanas metode arī nelīdz, jo, piemēram, Bukovskis secina, ka CL 989. pants jātulko, skatoties kopsakarā ar CL 996. pantu, tādā veidā, ka tiesisks darījums kā tiesisks pamats (atsavināšanas darījums) jāskatā pušu nodomā pārnest īpašuma tiesības, jo pušu gribai, kura vērsta uz īpašuma nodošanu, jāatrod tiesisks motīvs.⁴³ Līdz ar to, pēc Bukovska domām, īpašuma nodošanas sistēma ir abstrakta. No citas puses, Apela teorija ir vienmēr bijusi saistīta ar kauzalitātes principu: bez spēkā esoša tiesiska pamata, kas satur kauzu, īpašuma tiesības ar nodošanu nepāriet.⁴⁴ Vairāki autori pretēji Bukovska viedoklim norāda, ka CL nodošana ir kauzāla.⁴⁵ Tāpat var atrast argumentus gan par, gan pret abstrakcijas vai kauzalitātes principu, pētot vēsturiskos avotus.

Izmantojot teleoloģisko tulkošanu, nav arī skaidrs, kuram principam ir prioritāte. Kauzalitātes principa galvenā priekšrocība ir tā, ka īpašniekam netiek atņemts īpašums bez nozīmīga iemesla, respektīvi, ieguvējs neiegūst īpašuma tiesības ar nodošanu bez tiesiska pamata. Abstrakcijas princips savukārt labāk nodrošina civiltiesiskās apgrozības stabilitāti, kura ir vēlama no tirgus ekonomikas viedokļa.⁴⁶

Turklāt jāmin, ka CL principā atzīst abstraktus darījumus, piemēram, atzīšanas līgums (krievu val. – *договор признания*), pārrēķins (krievu val. – *расчет*),

⁴¹ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas juristu biedrība, 1996, 123.–124. lpp.

⁴² Sal. Civillikuma 1478. pants: Ja darījums nav koroborēts, tad tas tādēļ nezaudē savu spēku; ieguvējs **līdz koroborācijai nevar izlietot īpašuma tiesību vai kādu citu lietu tiesību**, bet var tikai celt **personīgu prasību** pret atsavinātāju (autore izcēlums). Civillikuma 1479. pants: **Personiskās prasības** priekšmets (1478. p.), kad visā citā ziņā darījums galīgi noslēgts, ir koroborācija, un neviens no dalībniekiem nevar bez otra piekrišanas atkāpties no lietas aiz tā iemesla, ka akts nav vēl ierakstīts zemes grāmatās (autore izcēlums). Civillikuma 2002. pants: Pirkums ir līgums, ar ko viena puse **apsola** otrai par norunātas naudas summas samaksu **atdot zināmu lietu vai tiesību** (autore izcēlums). Sk. arī citus pantus.

⁴³ Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 337.

⁴⁴ Floßmann U. Österreichische Privatgeschichte. Sechste, aktualisierte Auflage. Springer: Wien, 2008, S. 130; Bydliniski P. Bürgerliches Recht. Band I. Allgemeiner Teil. Vierte, aktualisierte Auflage. 2007. Springer, 2007, S. 96, 103, 104.

⁴⁵ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 101.–103. lpp.; Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga, 1996, 50. lpp.; Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 2. Band. Sachenrecht. Riga, 1891, S. 112, 117 u. c.

⁴⁶ Faber W., Lurger B. (eds.) Rules for the Transfer of Movables. A Candidate for European Harmonisation or National Reforms? Schriften zur Europäischen Rechtswissenschaft / European Legal Studies / Etudes juridiques européennes. Band 6 / Volume 6 / Volume 6. Munich: sellier. european law publishers, 2008, p. 61–62.

abstrakts samaksas apsolījums.⁴⁷ Abstraktam darījumam nav kauzas, jo tas ir abstrakts, līdz ar to īpašuma iegūšana ar nodošanu arī ir abstrakta.

Apkopojot sacīto, CL 996. pants atzīst abstrakcijas principu, kā arī CL atzīst abstraktus darījumus kā tiesiskus pamatus, līdz ar to īpašuma nodošana ir abstrakta. No juridiskās metodoloģijas (sistēmiskās tulkošanas) skatpunkta abstrakcijas principam ir dodama priekšroka, jo atšķirībā no kauzalitātes principa abstrakcijas princips ļauj interpretēt CL 996. pantu un abstraktus darījumus sistēmā. Šis secinājums attiecināms uz kustamām lietām.

Regulējums par nekustamu lietu iegūšanu ar nodošanu atrodams ne tikai Civillikuma Lietu tiesību daļā, bet arī Saistību tiesību daļā, piemēram, pirmās nodaļas piektajā apakšnodaļā „Tiesisku darījumu rakstiska forma”. Šis regulējums ir atšķirīgs.

Kā norādīts iepriekš, CL 987.–989. pants ir vispārējā norma, kas ir piemērojama, ciktāl tā neierobežo speciālo normu, piemēram, CL 993. pantu. Cita speciālā norma – CL 1479. pants („Personiskās prasības priekšmets (1478. p.), kad visā citā ziņā darījums galīgi noslēgts, ir koroborācija ..”) – norāda uz to, ka šajā gadījumā nekustamas lietas pāriet saskaņā ar kauzalitātes principu. Pantā minētais darījums ir atsavināšanas darījums, nevis darījums par īpašuma atdošanu un saņemšanu, jo pēdējais pārnes īpašuma tiesības tieši (sk. iepriekš). CL 1479. pants jāskata kop-sakarā ar CL 1487. pantu. Tā, piemēram, mutisku līgumu nevar koroborēt, bet tas saista, tiklīdz starp tā dalībniekiem notikusi vienošanās par visām tā būtiskajām sastāvdaļām. Lai darījumu bez rakstiskas formas varētu koroborēt, tas ir galīgi jānoslēdz, t. i., jāizteic rakstiski.⁴⁸ No tā, ka darījumam jābūt galīgi noslēgtam un līdz ar to saistošam, jāsecina, ka CL nekustamu lietu īpašuma nodošana ir kauzāla jeb konkrēta.

Vēsturiski skatoties, no 1864. gada Civillikuma 3002. panta, kas tagad ir izslēgts, izrietēja kauzalitātes princips, t. i., izrietēja tas, ka koroborācija nevar piešķirt vairāk tiesību nekā atsavinājuma darījums.⁴⁹ Šī atziņa tagad ir nostiprināta CL 1480. panta otrajā daļā, kas paredz, ka darījuma iekšējos trūkumus koroborācija nenovērš un akts, kas nav spēkā pēc sava satura, neiegūst ar to nekādu spēku.

CL regulējums nekustamu lietu gadījumā neievēro sistēmu, jo vienā gadījumā ir pieļauta atkāpe no kauzalitātes principa un nekustamas lietas pāriet uz darījuma pamata saskaņā ar abstrakcijas principu. Saskaņā ar CL 1480. panta pirmo daļu

⁴⁷ Эрдман К. Э. Обязательственное право губерний Прибалтийских. (Из курса проф. Эрдемана.) Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 139–141, 582–596; Klot B. von. Abstrakte Schuldversprechen. Rigaische Zeitschrift für Rechtswissenschaft. 8. sēj.: 1934/1935. Sast. A. Šmite, atb. red. L. Krūmiņa; Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. Rīga: LAB, 2003, 75.–86. lpp.

⁴⁸ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 209.–210. lpp.; Vinzarājs N. Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939). Sast. E. Kalniņš. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 107.–114. lpp.; Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том II. Рига: Тип. Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1157, 1164.

⁴⁹ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 2. Band. Sachenrecht. Riga, 1891, S. 117; Samson-Himmelstjerna H. von. Die Bedeutung des Schiffregisters nach lettländischem Recht. Rigasche Zeitschrift für Rechtswissenschaft. X. Jahrgang, Sonderbeilage. Riga: Ernst Plates, 1937, S. 35–36; Синайский В. И. Основы гражданского права в связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии. Выпуск II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право. Рига: Вальтерс и Рапа, 1926, с. 24.

koroborācijas novērs formālus trūkumus⁵⁰, kuri atsevišķos gadījumos var ietekmēt dokumenta juridisko spēku, ja netiek izpildīti, piemēram, Dokumentu juridiskā spēka likuma noteikumi, tad attiecīgs dokuments, kas satur apņemšanās darījumu, juridiski nav spēkā. Līdz ar to šajā gadījumā īpašuma tiesības pāriet saskaņā ar abstrakcijas principu.

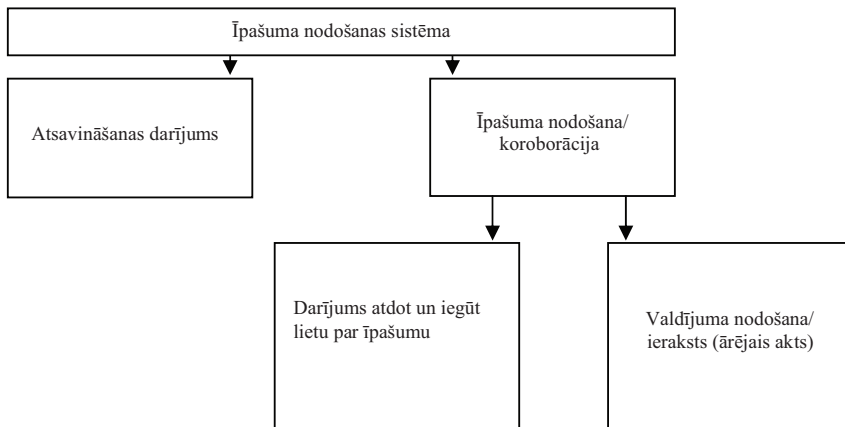
Kopsavilkums

1. CL kustamas un nekustamas lietas pāriet īpašumā saskaņā ar nodošanas sistēmu, konsensuālā sistēma nav atzīta. Īpašuma nodošanas sistēma sastāv no atsavināšanas darījuma (tiesiska pamata) un īpašuma nodošanas.
2. Īpašuma nodošanas vai koroborācijas (simboliska nodošana) obligātā sastāvdaļa ir saskanīgs gribas izteikums (darījums atdot un iegūt lietu par īpašumu) un kustamas lietas valdījuma nodošana vai ieraksts.
3. Privātautonomija darījumā atdot un iegūt lietu par īpašumu ir ierobežota, pamatojoties uz lietu tiesību slēgtas sistēmas principu. Uz šo darījumu ir attiecināmi CL saistību tiesību vispārējie noteikumi (CL 6. pants).
4. Abstrakcijas un kauzalitātes princips nav konsekventi ieviesti CL. No juridiskās metodoloģijas skatpunkta priekšroka ir dodama abstrakcijas principam attiecībā uz kustamām lietām. Nekustamas lietas, izņemot CL 1480. panta pirmo daļu, pāriet īpašumā uz atsavināšanas darījumu kauzāli. CL 1480. panta pirmās daļas gadījumā īpašuma tiesības pāriet saskaņā ar abstrakcijas principu uz atsavināta darījuma pamata.
5. Būtu ieteicams izvēlēties vienu no diviem principiem, lai neapdraudētu tiesisko drošību un nepieļautu vienlīdzības principa pārkāpumus.

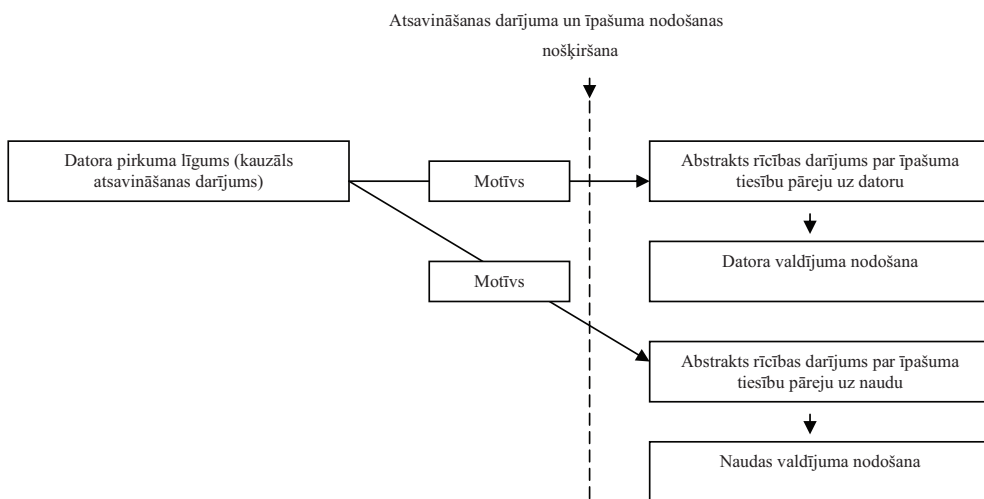
⁵⁰ Буковский В. И. Свод гражданских узаконений губерний прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и разъяснениями в 2 томах. Том II. Рига: Тип. Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1158–1159.

Shēmas

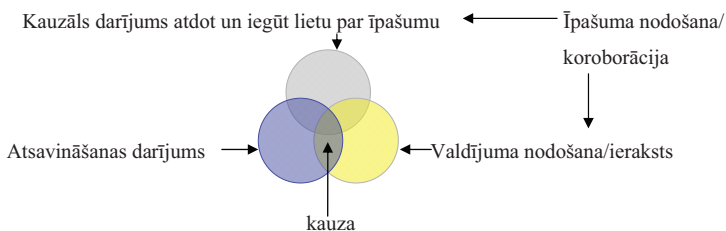
1. shēma. Īpašuma nodošanas sistēmas sastāvdaļas



2. shēma. Īpašuma tiesību pāreja saskaņā ar abstrakcijas principu



3. shēma. Īpašuma tiesību pāreja saskaņā ar kauzalitātes principu



VIETĒJĀS PAŠVALDĪBAS PLĀNOJUMI – PAMATS BŪVNICĪBAS UZSĀKŠANAI

Ilga Krampuža

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Raksts veltīts jautājumam par vietējās pašvaldības plānojumiem kā pamatam būvniecības uzsākšanai. Analizētas vairākas problēmas: vietējās pašvaldības teritorijas plānojumi kā īpašuma tiesību ierobežojums; vietējo pašvaldības plānojumu duālais raksturs; detālplānošanas īpaša nozīme; pašvaldības teritorijas plānojumu apstrīdēšanas juridiskā daba. Ikviens no šiem jautājumiem var būt atsevišķa pētījuma temats, tāpēc šai rakstā aplūkotas tikai pamatnostādnes un pamatproblēmas.

Atslēgvārdi: būvniecība, vietējie pašvaldības plānojumi, detālplānojums, īpašuma tiesību aprobežojums.

1. Vietējās pašvaldības teritorijas plānojumi kā īpašuma tiesību aprobežojums

Personu, kas ir iesaistītas būvniecības procesā, tas ir, būvniecības ieceres īstenošanu, sabiedrības un kaimiņu atšķirīgās intereses īpašuma jomā ir jālīdzsvaro¹. Būvniecības tiesiskajās attiecībās tas notiek ar vietējās pašvaldības teritorijas plānojumiem² un būvniecības publisko apspriešanu³.

Vietējās pašvaldības teritorijas plānojumus, kuru izstrāde ietilpst pašvaldību autonomā kompetencē⁴, pašvaldība paredz teritorijas izmantošanas nosacījumus un īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumus⁵. Aprobežojumu mērķis ir identificēt un saskaņot projekta attīstītāja intereses ar pārējās sabiedrības interesēm, jo, no vienas puses, plānojums pats par sevi nepiešķir tiesības uzsākt zemes gabala apbūvi, no otras puses, ar to tiek noteikti priekšnosacījumi lēmumu pieņemšanai konkrētos gadījumos nākotnē.⁶

Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā „Allans Jakobsons pret Zviedriju”⁷ secinājusi, ka taisnīga līdzsvara sasniegšanai starp sabiedrības vispārējām interesēm un

¹ Balodis K. 105. panta komentārs. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 469. lpp.

² Teritorijas attīstības plānošanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 2. nov., Nr. 173.

³ Paredzētās būves publiskās apspriešanas kārtība. Ministru kabineta 2007. gada 22. maija noteikumi Nr. 331. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 22. maijs, Nr. 80.

⁴ Likuma „Par pašvaldībām” 14. panta otrās daļas 1. punkts, 21. panta pirmās daļas 3. punkts.

⁵ Rozenfelds J. Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums. Autors redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 70. lpp.

⁶ Lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2008-23-03. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 13. februāra lēmums lietā Nr. 2008-23-03. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_izb_2008_23.htm (skatīts 22.05.2009.).

⁷ Case Allan Jacobson v. Sweden. Judgement 25. October 1989. Pieejams: http://www.humanrights.gov.se/dynamaster/file_archive/020501/8d4d9067ca651bd4f432943995fi (skatīts 20.06.2011.).

indivīda pamattiesību (tiesības uz īpašumu) aizsardzībai kalpo teritorijas plānojums un detālplānojums⁸. Lai novērstu bažas, ka teritorijas plānojumi tikai „ierobežo attīstības iespējas un samazina pašvaldības konkurētspēju,”⁹ ka būvniecības ieceres īstenošana nelabvēlīgi ietekmēs vidi vai kaimiņu tiesības vai tiesiskās intereses, pašvaldībai plānošanas procesā ir jāpanāk visu iesaistīto pušu interešu līdzsvarošana, vajāko dalībnieku aizsardzība un visas sabiedrības interešu nodrošināšana.¹⁰ Tātad pašvaldībai ir jābūt par objektīvu un neitrālu vidutāju starp konkrētas teritorijas attīstītāja un ieinteresētās sabiedrības interesēm un šajā procesā 1) jāuzklausa, 2) objektīvi jāizvērtē visus ieinteresēto pušu viedokļi par konkrētās teritorijas atbilstošāko un piemērotāko attīstības veidu, 3) jāievēro to normatīvo aktu prasības, kuri reglamentē teritorijas plānošanu.

Tieši vietējās pašvaldības teritorijas plānojumi ir plānošanas dokumenti, uz kuru pamata pieņem lēmumus par konkrēta zemes īpašuma izmantošanu, tajā skaitā par būvniecību¹¹. Minētais apstiprina, ka vietējās pašvaldības plānojumi vērtējami kā obligāts būvniecības priekšnoteikums. Līdz ar to vietējās pašvaldības

⁸ 1974. gadā A. Jakobsons bija nopircis 2644 kvadrātmetrus lielu zemesgabalu pilsētā, kas atrodas 20 kilometru attālumā no Stokholmas. Šo zemes gabalu viņš vēlējas sadalīt, lai uzbūvētu vēl vienu māju. 1975. gadā šādu lūgumu A. Jakobsons iesniedza Celtniecības komitejā, kas lūgumu noraidīja. Saskaņā ar 1938. gadā izstrādāto vietējo apakšplānu, kas 1972. gadā apstiprināts teritoriālajā plānā, valsti bija noteikts, ka zemes gabals nav sadalāms, ja sadalīšanas rezultātā tas kļūst mazāks par 1500 kvadrātmetriem. Tāpēc celtniecības darbi iegādātajā zemes gabalā nebija iespējami. A. Jakobsons vērsās vietējās pašvaldības domē, lūdz izstrādāt pilsētas plānu. Saskaņā ar Zviedrijas normatīvo regulējumu uzdot izstrādāt plānu atļauts tikai valdībai. Valdība A. Jakobsona lūgumu noraidīja, vienlaikus paskaidrojot, ka teritoriālo plānu izstrādās paredzētā kārtībā un laikā. A. Jakobsona lūgumi arī citās iestādēs tika noraidīti, paskaidrojot, ka Zviedrijā tiek ievērota teritorijas plānošanas prioritāte par tiesībām uz īpašumu. Uzskatot, ka Zviedrijas valsts pārvaldes iestāde pret viņu pārkāpusi Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas 6., 13., 17., 18. pantu un Pirmā protokola 1. pantu, A. Jakobsons pieprasīja arī kompensāciju par to, ka viņš nav varējis izmantot savu īpašumu un uzlabot savus dzīves apstākļus. Tiesa atzina, ka pret A. Jakobsonu pieļauts 6. panta pārkāpums (tiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu), bet nav atrodami pārējo pantu pārkāpumi, tajā skaitā Pirmā protokola 1. panta (īpašumtiesību aizsardzība), kas nosaka tiesības uz īpašumu, pārkāpums.

⁹ Telpiskās plānošanas sistēmas attīstības koncepcija. Pieejams: http://www.varam.gov.lv/in_site/tools/download.php?file=files/text/. (skatīts 20.05.2012.).

¹⁰ Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2003. gada 27. maijā pieņemtā rīkojuma Nr. 2-02/57 „Par Jūrmalas pilsētas domes 24.10.2001. saistošo noteikumu Nr. 17 „Par detālo plānojumu Jūrmalā, teritorijai starp Bulduru prospektu, Rotas ielu, 23. un 25. līnijām” darbības apturēšanu, 2003. gada 2. jūnijā pieņemto rīkojumu Nr. 2-02/60 „Par Jūrmalas pilsētas domes 09.10.2002. saistošo noteikumu Nr. 10 „Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, sabiedriskajam centram Vaivari” darbības apturēšanu” un Nr. 2-02/62 „Par Jūrmalas pilsētas domes 07.11.2002. saistošo noteikumu Nr. 18 „Par detālā plānojuma apstiprināšanu Jūrmalā, zemesgabalam Bulduri 1001 darbības apturēšanu” atbilstību Latvijas republikas Satversmes 1. pantam” LR Satversmes tiesas spriedums, lieta Nr. 2003-16-05, 2004. gada 9. martā. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 10. martā, Nr. 38; Par Kuldīgas rajona padomes 1999. gada 15. decembra Kuldīgas rajona teritorijas plānojuma 2. daļas 8.3.1. punkta par Spīķu HES un Kuldīgas rajona Vārmes pagasta padomes 2003. gada 20. februāra Vārmes pagasta teritorijas plānojuma par „Baložu” māju zemes iekļaušanu Spīķu HES teritorijā atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam. LR Satversmes tiesas 2005. gada 14. decembra spriedums lietā Nr. 2005-10-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 20. dec., Nr. 203; Lēmums par tiesvedības izbeigšanu 2008. gada 11. novembrī lietā Nr. 2008-24-03 „Par Rīgas teritorijas plānojuma 2006.–2018. gadam daļas, kas paredz, ka teritorija starp A. Deglava ielu, Lubānas ielu, izbūvēto A. Deglava ielas turpinājumu līdz Kaives ielai un projektēto Rembates ielu ir jauktas apbūves teritorija, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 115. pantam” *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 14. nov., Nr. 178.

¹¹ Satversmes tiesas spriedums „Par Garkalnes pagasta padomes teritorijas plānojuma daļas, kas paredz Lielā Baltežera applūstošās teritorijas apbūvi, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 115. pantam”. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. 2006-09-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 13. febr., Nr. 25.

plānojumi uzskatāmi par vieniem no būtiskākajiem īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumu veidiem.

Īpašuma tiesību aprobežojumus pašvaldības ir tiesīgas noteikt uz likumā¹² piešķirta pilnvarojuma pamata, izdodot 1) ārējos normatīvos aktus – saistošos noteikumus un 2) vispārīgus administratīvos aktus. Teritorijas plānojumus un lokālplānojumus pašvaldība apstiprina kā saistošos noteikumus, bet detālplānojumu apstiprina kā vispārīgu administratīvo aktu¹³.

2. Vietējo pašvaldības plānojumu duālais raksturs

Saskaņā ar Teritorijas attīstības plānošanas likumu¹⁴ pastāv trīs plānošanas līmeņi – nacionālais, reģionālais un vietējais līmenis. Vietējo plānošanas līmeņi veido

- 1) vietējās pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģija,
- 2) vietējās pašvaldības attīstības programma,
- 3) vietējās pašvaldības teritorijas plānojums,
- 4) lokālplānojums,
- 5) detālplānojums,
- 6) tematiskais plānojums.

Vietējās pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģija un vietējās pašvaldības attīstības programma ir plānošanas politiskie dokumenti¹⁵. Pamatojoties uz tiem, tiek izstrādāts vietējās pašvaldības teritorijas plānojums un lokālplānojums, ko apstiprina kā saistošos noteikumus. Tātad vietējos teritorijas attīstības plānojumus kā normatīvos aktus tiek pieprasīts izstrādāt, pamatojoties uz dokumentiem, kas nav normatīvie akti, bet ir politiskie dokumenti.

Ne vietējās pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģija un arī ne vietējās pašvaldības attīstības programma nekalpo kā šo normatīvo aktu apturēšanas vai atcelšanas pamats, lai arī uz tiem balstās normatīvo aktu izstrāde¹⁶. Tāpēc gan kā vietējās pašvaldības teritorijas plānojuma, gan lokālplānojuma un detālplānojuma izstrādes nosacījums ir jāparedz 1) atbilstība normatīvajiem aktiem, nevis tikai pašvaldību domes lēmumiem, ar kuriem apstiprināti politiskie plānošanas dokumenti, 2) kā nosacījums šo normatīvo aktu atcelšanai jāparedz neatbilstība arī vietējās pašvaldības ilgtspējīgas attīstības stratēģijai un attīstības programmai, citādi nav pamata pieprasīt šo normatīvo aktu atbilstību šiem plānošanas dokumentiem.

Bez minētā teritorijas attīstības plānošana, tajā skaitā teritorijas plānojumu izstrāde, valstī tiek veikta hierarhiski¹⁷ – katrā zemākā plānošanas līmenī ir jāievēro augstāko līmeņu plānojumi un attīstības stratēģijas kā vadlīnijas. Realitātē plānošana ir notikusi pilnīgi pretējā virzienā – proti, pēc vietējā līmeņa un reģionālā līmeņa plānošanas pabeigšanas tika izstrādāts hierarhiski augstākā līmeņa plānošanas dokuments – ilgtspējīgas attīstības stratēģija.¹⁸ Nosacīti varētu atzīt,

¹² Par pašvaldībām: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 24. maijs, Nr. 61.

¹³ Teritorijas attīstības plānošanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 2. nov., Nr. 173.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Apstiprināti ar pašvaldības domes lēmumu (Attīstības plānošanas sistēmas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 23. maijs, Nr. 80).

¹⁶ Teritorijas attīstības plānošanas likuma 25. panta pirmā daļa, 29. pants.

¹⁷ Attīstības plānošanas sistēmas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 23. maijs, Nr. 80.

¹⁸ Strazdiņš J.: „Šī stratēģija ir hierarhiski augstākais valsts ilgtermiņa attīstības plānošanas dokuments un ietver vadlīnijas tam, kā valstij jāvirzās uz ilgtspējīgu attīstību.” Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģiju līdz

ka „hierarhiskā piramīda” vietējo pašvaldības plānojumu izstrādē ir apgriezta ar kājām gaisā. Minētais nozīmē, ka, piemēram, Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas¹⁹ izstrāde zināmā mērā ir notikusi saskaņā ar abu zemāko plānošanas līmeņu izstrādātajiem attīstības plāniem jeb programmām un teritorijas plānojumiem²⁰.

Tātad, veicot reālo plānošanas pasākumu kopumu, likumā noteikto plānošanas izstrādes procedūru līdz šim nav bijis iespējams ievērot. Tāpēc jāapsver, vai nebūtu jāpārstrādā vai jāgroza visu plānošanas reģionu un vietējo pašvaldību teritorijas plānojumi un attīstības plāni. Tie izstrādāti pirms hierarhiski augstāku attīstības plānošanas dokumentu pieņemšanas un neietver tās prasības, kuras ir izvirzītas kā prioritāras šo normatīvo aktu izstrādei.

3. Detālplānošanas īpašā nozīme

Tiek uzskatīts,²¹ ka 21. gadsimtā ar telpiskās plānošanas palīdzību tiek risinātas gan ekonomiskās, gan sociālās, gan kultūras problēmas. Valsts šajā procesā var izdot nepieciešamos likumus, lai kontrolētu īpašuma izmantošanu saskaņā ar sabiedrības interesēm, kā arī nodrošinātu personu tiesības dzīvot labvēlīgā vidē. Vērtīgi šajā sakarā aplūkot Skandināvijas valstu pieredzi.

Zviedrijā²², Somijā²³ sabiedrības līdzdalības akcents ir likts uz detālplānošanas procesu un paredzēts, ka detālplānojums ir obligāts nosacījums zemesgabala apbūvei (ar atsevišķiem izņēmumiem). Kopumā Skandināvijas valstīs normatīvie akti, kas regulē teritorijas plānošanu, noteic tikai gadījumus, kad detālplānojums nav nepieciešams.

Šo valstu praksē iegūtā pozitīvā un ilgstošā pieredze, paredzot konkrētus izņēmumus, kad pirms ieceres īstenošanas detālplānojumu neizstrādā, ļauj secināt, ka šāds regulējums ir pietiekams, lai nodrošinātu sabiedrības intereses.

2030. gadam Saeima apstiprināja 2010. gada 10. jūnijā, pēc tam, kad lielākajā daļā pašvaldību plānojumi bija izstrādāti. (Saeima apstiprina valsts ilgtspējīgas attīstības stratēģiju. Pieejams: <http://www.saeima.lv/lv/aktualitates/saeima-zinas/16921> (skatīts 20.05.2012.).)

¹⁹ Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā noteiktas valsts ilgtermiņa attīstības prioritātes un telpiskās attīstības perspektīva (Attīstības plānošanas sistēmas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 23. maijs, Nr. 80, 11. panta 2. daļa).

²⁰ Uz 2009. gada 1. janvāri spēkā esoši teritorijas plānojumi bija 94% vietējo pašvaldību jeb 494 no 524 vietējām pašvaldībām. (Par teritorijas plānojumu izstrādi 2009. gadā vietējās pašvaldībās. Pieejams: www.rapl.gov.lv/uploads/filedir/aktualitates/...bukleti/ParTP.doc (skatīts 20.05.2012.).)

²¹ Teritorijas attīstības plānošanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 2. nov., Nr. 173 (4571); Meiere S., Čepāne I. Valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 731. lpp.; Čepāne I. Tiesību uz īpašumu un labvēlīgu vidi līdzsvara meklējumi Satversmes tiesas praksē. *Jurista Vārds*, 2011, 22. nov., Nr. 47; Par Garkalnes pagasta padomes teritorijas plānojuma daļas, kas paredz Lielā Baltezers applūstošās teritorijas apbūvi, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 115. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 8. februāra spriedums lietā Nr. 2006-09-03. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 2006*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 151.–152. lpp.

²² Zviedrijas Plānošanas un Būvniecības likums. Pieejams: <http://www.boverket.se/Global/Webbokhandel/Dokument/2005/Legislation.pdf> (skatīts 12.02.2011.).

²³ Somijas Zemes izmantošanas un būvniecības likums. Pieejams: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaanokset/1999/en19990132.pdf> (skatīts 30.06.2011.).

Turpretim Latvijā normatīvie akti paredz pretēju regulējumu.²⁴ Latvijā detālplānojumu paredzēts izstrādāt pirms jaunas būvniecības uzsākšanas vai zemes vienību sadalīšanas ar atrunu – tikai tad, ja tas rada nepieciešamību pēc kompleksiem risinājumiem un ja normatīvajos aktos nav noteikts citādi²⁵. Savukārt izstrādes nepieciešamību nosaka vietējā pašvaldība – darba uzdevumā. Šāds regulējums pašvaldībai dod pārāk lielu varu, kuras robežām nav nekādu kritēriju.

Teritorijas attīstības plānošanas likums paredz, ka „detālplānojumu izstrādā pirms jaunas būvniecības uzsākšanas vai zemes vienību sadalīšanas, ja tas rada nepieciešamību pēc kompleksiem risinājumiem un ja normatīvajos aktos nav noteikts citādi”²⁶. Ņemot vērā detālplānojuma saturu, tas atzīstams par viskonkrētāko instrumentu, ar kura palīdzību var nostiprināt sabiedrības un atsevišķa indivīda kompromisu. Tomēr likumdevējs neskaidro, kādi ir „nepieciešamības pēc kompleksiem risinājumiem” kritēriji. Šāda kārtība var radīt atšķirīgas interpretācijas par detālplānojuma izstrādes nepieciešamību.

Tātad detālplānojuma izstrādes noteikumi nav atzīstami par tik skaidriem, lai varētu sabiedrības un atsevišķu indivīdu intereses atzīt par saskaņotām teritorijas plānošanas stadijā. Tāpēc Latvijā būtu jāparedz, ka detālplānojums jāizstrādā visos gadījumos, izņemot tos, kad normatīvais akts noteic, ka detālplānojums nav nepieciešams.

Bez detālplānojuma varētu iztikt, ja

- 1) teritorijai jau ir izstrādāts un ir spēkā detālplānojums, kurā ir paredzēta arī iecerētās darbības veikšana;*
- 2) tiek izmainītas tikai zemes gabalu robežas, neizmainot iesaistīto zemes gabalu izmantošanas un apbūves noteikumus, kādi bija attiecināmi uz šiem zemes gabaliem pirms robežu izmaiņām, ja iesaistīto zemes gabalu īpašnieki šajā sakarā ir savstarpēji noslēguši rakstisku vienošanos un ir saņēmta arī visu ar iesaistītajiem zemes gabaliem robežozošo zemes gabalu īpašnieku/valdītāju piekrišana;*
- 3) tā ir vienas viensētas apbūve lauku teritorijā (ārpus pilsētām un ciemiem) un ja ir noteikts, ka lauku teritorijā minimālā apbūvējamā zemes gabala kopējā platība ir trīs hektāri un tajā pieļaujama vienas viensētas un ar to saistīto palīgēku būvniecība.*

Ja detālplānojums nav noteikts kā obligāts jebkurā gadījumā (ar atsevišķiem izņēmumiem), tad atteikšanās no sabiedriskās apspriešanas arī būvniecības procesā, kā tas ir iecerēts jaunajā Būvniecības likumā,²⁷ ir apšaubāma un nav atbilstoša Satversmei, jo tā netiek nodrošināts kopīgais mērķis – interešu saskaņošana plānošanas stadijā un droša būvniecība kā izpildes process.

²⁴ Čepāne I., Statkus S. Pašvaldības teritorijas plānojums kā nekustamā īpašuma tiesību aprobežojums. *Jurista Vārds*, 2005, 1. febr., Nr. 4, 9. lpp.

²⁵ Teritorijas attīstības plānošanas likuma 28. panta trešā daļa.

²⁶ Teritorijas attīstības plānošanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 2. nov., Nr. 173.

²⁷ Būvniecības likums: likumprojekts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/8ac5223a160e3dd9...> (skatīts 02.09.2010.).

4. Vietējo pašvaldības teritorijas plānojumu apstrīdēšanas juridiskā daba

Pašvaldības saistošie noteikumi, ar ko tiek apstiprināts teritorijas plānojums un lokālplānojums, stājas spēkā nākamajā dienā pēc attiecīga paziņojuma publicēšanas laikrakstā „Latvijas Vēstnesis”, vietējā laikrakstā un pēc ievietošanas pašvaldības mājaslapā internetā. Praktiski šāda kārtība, no vienas puses, nozīmē, ka pašvaldības saistošie noteikumi stājas spēkā, bet, no otras puses, tos nevar īstenot²⁸. Tātad attiecībā uz šo plānojumu spēkā stāšanos ir ieviesta procedūra, kuru var nosaukt par atlikto īstenošanu.

Tā izpaužas šādi. Pirmkārt, divu mēnešu laikā no paziņojuma jeb spēkā stāšanās persona var vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministram iesniegt iesniegumu, kur apstrīd vietējās pašvaldības teritorijas plānojumu vai lokālplānojumu.²⁹ Iesnieguma iesniegšanas termiņu atjaunot nav paredzēts nekādā gadījumā. Ja iesniegumi nav saņemti, ministrs par to ziņo konkrētajai pašvaldībai un norāda dienu, kad patiesi var sākt īstenot saistošos noteikumus. Ja iesniegumi ir saņemti, ministrs par to informē pašvaldību un, ja vien tas ir iespējams, norāda, kādā apjomā teritorijas plānojums var tikt īstenots līdz dienai, kad ministrs izdos rīkojumu par saistošo noteikumu apturēšanu. Savukārt, ja ministrs pārkāpumus plānojumā nekonstatē, iesniedzējam tiek dota atbilde administratīvā procesa kārtībā, par to informējot arī attiecīgo pašvaldību un nosakot dienu, kad var sākt īstenot plānojumu. Otrkārt, nesagaidot cerēto ministra rīcību, par saistošajiem noteikumiem, kuri apstiprina teritorijas plānojumu vai lokālplānojumu, var iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesai (gan tikai personas, kuras ir iepriekš sūdzējušās ministram).

Bez minētā vietējās pašvaldības teritorijas plānojuma izvērtēšanu Satversmes tiesā var lūgt vispārējās jurisdikcijas tiesa vai administratīvā tiesa gan pēc savas iniciatīvas, gan pēc administratīvā procesa dalībnieku lūguma. Aizskartā persona pieteikumu Satversmes tiesā var iesniegt sešu mēnešu laikā pēc pašvaldības teritorijas plānojuma vai lokālplānojuma spēkā stāšanās dienas,³⁰ tātad šajā termiņā ietilpst arī iepriekš minētais laiks, kas paredzēts, lai vērstos pie ministra. Protams, šādā gadījumā ir jāpamato, kā konkrētais plānojums aizskar pieteikuma iesniedzēja pamattiesības.

Šāda sarežģīta un nepārskatāma kārtība rada bažas no sabiedrības un kaimiņu interešu aizstāvības viedokļa. Savukārt no būvniecības īstenošanu viedokļa nav pieņemama situācija, ka ir spēkā esošs teritorijas plānojums, bet reāli īstenot to nevar, un tādējādi tiek kavēta projektu attīstība. Šādā situācijā nav iespējams uzsākt detālplānošanu³¹ vai izstrādāt zemes ierīcības projektus, vai izsniegt plānošanas arhitektūras uzdevumu konkrētas ēkas būvniecībai³². Pastāv arī iespēja, ka jaunajā

²⁸ Līdz brīdim, kamēr beidzas Teritorijas attīstības plānošanas likuma 27. panta trešajā daļā minēto darbību īstenošanai paredzētie termiņi.

²⁹ Teritorijas attīstības plānošanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 2. nov., Nr. 173.

³⁰ Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 14. jūn., Nr. 103.

³¹ Detālplānojums detalizē un konkrētizē teritorijas plānojumā vai lokālplānojumā noteiktajā funkcionālajā zonējumā paredzētos teritorijas izmantošanas veidus, nosakot prasības katras zemes vienības teritorijas izmantošanai un apbūvei. Teritorijas plānošanas likuma 28. panta pirmā daļa.

³² Saskaņā ar Vispārīgo būvnoteikumu 35. punktu būvvaldei 10 dienu laikā pēc būvniecības iesnieguma uzskaites kartes reģistrācijas dienas iesniedzējam ir jādod atbilde par atbilstību teritorijas plānojumam, apbūves noteikumiem un jāizsniedz plānošanas un arhitektūras uzdevums. Minēto nav iespējams izdarīt, ja teritorijas plānojuma darbība ir apturēta.

teritorijas plānojumā tiks mainīts zonējums. Lai izvairītos no šādas situācijas, Teritorijas attīstības plānošanas likumā jāparedz, ka teritorijas plānojums stājas spēkā pēc tam, kad beidzas noteiktie pašvaldības teritorijas plānojuma pārsūdzēšanas termiņi, kas noteikti 27. pantā. Vienlaikus likumā būtu lietderīgi paredzēt, ka iepriekšējais teritorijas plānojums saglabā savu spēku, kamēr nav stājies spēkā jaunais teritorijas plānojums.

Vispārīgā administratīvā akta kontrolei paredzēta atsevišķa kārtība. Privātpersonas sūdzība ir vienīgais likumā paredzētais kontroles mehānisms par detālplānojuma tiesiskumu.

Tomēr detālplānojuma tiesiskajā regulējumā atrodamas vairākas pamatproblēmas. Pirmkārt, detālplānojumu ieinteresētās personas var pārsūdzēt administratīvajā tiesā mēneša laikā pēc tam, kad ir publicēts paziņojums par detālplānojuma apstiprināšanu. Turklāt detālplānojuma pārsūdzības kārtības nenorādīšana minēto termiņu neizmaina. Šāda kārtība ir pretrunā ar Administratīvā procesa likuma 79. panta pirmās daļas noteikumiem, kas paredz: ja rakstveidā izdotajā administratīvajā aktā nav norādes, kur un kādā termiņā to var apstrīdēt, administratīvo aktu var apstrīdēt viena gada laikā no tā spēkā stāšanās dienas.³³ Otrkārt, diskutabls ir jautājums par detālplānojuma tiesiskuma izvērtēšanu attiecībā uz to atbilstību augstāka līmeņa plānošanas dokumentiem, kas nav normatīvie akti. Treškārt, Teritorijas plānojuma (lokālplānojuma) un detālplānojuma apstiprināšana notiek saskaņā ar atšķirīgām procedūrām. Saskaņā ar jauno regulējumu teritorijas plānojums neatceļ detālplānojumus, kas ir pieņemti iepriekš kā pašvaldību saistošie noteikumi. Tāpēc jāapsver nepieciešamība Teritorijas attīstības plānošanas likumā paredzēt pašvaldību pienākumu izvērtēt iepriekš pieņemtā detālplānojuma atbilstību jaunajam teritorijas plānojumam, neatbilstības gadījumā paredzot detālplānojuma darbībai pārejas periodu vai noteiktu darbības laiku.

Kopsavilkums

1. Vietējās pašvaldības teritorijas plānojumi kā būvniecības obligāts priekšnoteikums ir vieni no būtiskākajiem īpašuma lietošanas tiesību aprobežojumiem.
2. Teritorijas plānojumu un detālplānojumu apstrīdēšanas noteikumi nav pietiekami precīzi, lai sabiedrības, atsevišķu individu un būvniecības īstenotāju intereses varētu atzīt par saskaņotām teritorijas plānošanas stadijā.
3. Detālplānojumu nepieciešams izstrādāt vienmēr, izņemot gadījumus, kad normatīvajā aktā noteikts, ka detālplānojums nav nepieciešams.
4. Teritorijas attīstības plānošanas sistēmas sakārtošana hierarhiskā kārtībā, paplašinot pašvaldību lomu, ir vērtējama pozitīvi, tomēr nepieciešams precizēt vietējo pašvaldības teritorijas plānojumu pieņemšanas, apstrīdēšanas un spēkā stāšanās kārtību, novēršot pretrunas ar Administratīvā procesa likuma, Būvniecības likuma un Vispārīgo būvnoteikumu prasībām.

³³ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 14. nov., Nr. 164.

PIERĀDĪJUMU KLASIFIKĀCIJA

Daina Ose

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: pierādījums, pierādīšana, pierādīšanas līdzeklis, klasifikācija, tiešie un netiešie pierādījumi, sākotnējie un atvasinātie pierādījumi, personiskie un lietiskie pierādījumi.

Saprotot pierādījuma jēdziena būtību un nepieciešamību pierādījumu nošķirt no pierādīšanas līdzekļa, gan civilprocesa teorijā, gan arī civilās tiesvedības praksē ir jāsystematizē visi pierādījumi noteiktās grupās pēc raksturīgām pazīmēm, kuru izpēte ļauj pievērsties atsevišķu pierādījumu veidu attīstībai un pilnveidošanai. Attīstoties dažādām zinātnes nozarēm, cilvēku ikdienā tiek ieviesti praktiskie zinātniskie atklājumi, kuri atvieglo cilvēku sadzīvi, ļauj izmantot tehnoloģiskās iespējas, pilnveido cilvēku zināšanas par atsevišķām parādībām un maina sabiedrības kopējo uztveri, veidojot informatīvi analītisku pieeju cilvēku savstarpējās attiecībās. Tādējādi ir nepieciešams pārskatīt līdzšinējo klasisko pierādījumu iedalījumu, papildinot pierādījumu veidus ar atsevišķām jaunām apakšgrupām un pazīmēm, kas tos raksturo.

Pierādījumu daudzējādība pieprasa to iedalīšanu noteiktos veidos un apakšgrupās, veidojot noteiktu loģiski pamatotu klasifikāciju, izvērtējot katra pierādījuma piederību noteiktam pierādīšanas līdzekļu veidam, pamatojoties uz pierādījuma saturu, kas atvieglo pierādījumu izmantošanu un arī novērtēšanu tiesas procesā, lai nonāktu pie ātrākas un kvalitatīvākas iespējamo pagātnes apstākļu noskaidrošanas. Tradicionāli, vērtējot un analizējot pierādījumu raksturīgās pazīmes, ir pieņemts tos klasificēt pēc

- 1) satura, izvērtējot to informatīvo nozīmi civiltiesiskajā strīdā;
- 2) formas, kas izpaužas noteiktos pierādīšanas līdzekļos;
- 3) funkcionālās nozīmes pierādīšanas procesā.¹

Jebkuri pierādījumi neatkarīgi no tā, kādā pierādīšanas līdzeklī ir ietverti, tiek uztverti un vērtēti kā noteikti informācijas avoti pēc to satura. Gan tiesnesis, gan lietas dalībnieki, kuri piedalās pierādījumu novērtēšanā, iegūst informāciju par pagātnes faktiem no pieļaujamajiem pierādīšanas līdzekļiem, t. i., pušu paskaidrojumiem, trešo personu paskaidrojumiem, liecinieku liecībām, eksperta atzinumiem, institūciju atzinumiem, rakstveida pierādījumiem un lietiskajiem pierādījumiem. Juridiskajā literatūrā ir nostiprinājies viedoklis, ka pierādījumu iegūšanas veidus (formas) sauc par pierādīšanas līdzekļiem.² Pierādīšanas līdzekļu kopējās un atšķirīgās pazīmes ļauj norobežot pierādīšanas līdzekļus savā starpā un konstatēt attiecīgā pierādījuma piemērošanas pieļaujamību pierādīšanas procesā un tā attiecināmību noteiktu strīdīgo apstākļu pierādīšanā, izvērtējot šā pierādīšanas līdzekļa izcelsmi un saturisko nozīmi attiecībā uz noskaidrojamajiem strīda apstākļiem, kā

¹ Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: издательский дом „Городец”, 2004, с. 95.

² Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 140. lpp.

arī spēju ilgstoši saglabāt informāciju nepārveidotā un nemainīgā veidā, novērtējot tās noturību gan pret ārējiem, gan iekšējiem ietekmējošiem apstākļiem.

Attiecībā uz pierādījumu klasifikācijas nozīmi tiesu praksē kā piemēru var minēt LR AT Senāta atziņas 2005. gada 7. jūnija lietā SKA-176. Lai gan šajā lietā spriedums ir taisīts administratīvā procesa ietvaros, tomēr tajā ietvertās atziņas ir attiecināmas arī uz pierādījumiem civilprocesā. LR AT Senāts norāda, ka „tiesai izvirza vairākas prasības, kas jāievēro, lai pareizi novērtētu lietā esošos pierādījumus. Pirmkārt, tiesai pierādījumi jāvērtē to kopumā, nevis izolēti, turklāt tie jāvērtē kopā ar pierādīšanas līdzekļiem. Otrkārt, tiesai vienlaikus ir jāvērtē arī pierādījuma forma un saturs. Treškārt, tiesai ir jānosaka pierādījumu nozīmība saistībā ar lietā nepieciešamajiem konstatējamiem apstākļiem un faktiem. Visbeidzot, tiesai ir jāizdara secinājumi par pierādījumu pietiekamību”³. Visas norādītās prasības ir cieši saistītas ar raksturīgajām pierādījumu pazīmēm, t. i., saturu, formu un funkcionālo nozīmi, un tas norāda uz pierādījumu klasifikācijas ne tikai teorētisko, bet arī praktisko nozīmi.

Juridiskajā literatūrā pastāv atziņa⁴, ka vislielākā vienprātība pierādījumu klasifikācijā ir saistīta ar to iedalījumu pēc savstarpējā sakara starp pierādījumiem un pierādāmajiem faktiem, jo šāds pierādījumu iedalījums ir pazīstams visās valstīs⁵ un uzskatāms par klasisko iedalījumu. Tādējādi sākotnēji ir jāanalizē pierādījumu iedalījums tiešajos un netiešajos pierādījumos.

Tiešo pierādījumu definējumi dažādos avotos satur kopējas un atšķirīgas pazīmes. Tā, piemēram, J. Rozenbergs un I. Briģis norāda, ka par tiešajiem pierādījumiem uzskata tādus pierādījumus, kas satur nepārprotamas ziņas un attiecas tikai uz pierādāmo faktu. Tiešie pierādījumi ietver sevī pierādāmo faktu.⁶ Tātad šo pierādījumu, pastāvot citiem pierādāmajiem apstākļiem, kā tiešo pierādījumu izmantot nevar. M. Treušņikova ieskatā tiešie pierādījumi ir tādi, kuru saturs ir noteikti saistīts ar pierādāmajiem faktiem. Nepārprotamais sakars ļauj nonākt pie vienīgā iespējamā secinājuma par fakta esamību vai neesamību.⁷ K. Strada-Rozenberga konstatē, ka pierādījums ir tiešs, ja tā izmantošana nozīmē pierādāmajā apstākļa tiešu, nepastarpinātu pierādīšanu.⁸ Vācijas autoru V. Ceisa un K. Šraibera vērtējumā pierādījums ir tiešs, ja tas saistīts ar faktu, kura kritērijs ietverts normā.⁹ Tas ir visai vispārīgais secinājums, jo praksē nereti nākas pierādīt arī tādus faktus, kas neizriet no tiesību normas sastāva. Civiltiesiskās attiecības savas daudzējādības dēļ, pieļaujot materiālajās normās analogiju, izslēdz iepriekš norādīto vācu autoru apgalvojuma pareizību. Tātad pēc savas būtības šāds apgalvojums par tiešajiem pierādījumiem ir visai šaurs un ietver tikai tiesību normās regulētās civiltiesiskās attiecības, un nav piemērojams gadījumiem, kad tiesai tiesību normas neesamības dēļ civiltiesiskais strīds ir jāizšķir, pamatojoties tikai uz vispārējiem tiesību principiem un taisnprātības apsvērumiem.

³ LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-176. Pieejams: www.at.gov.lv (skatīts 06.04.2012.).

⁴ Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: издательский дом „Городец”, 2004, с. 95.

⁵ Strada-Rozenberga K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2002, 195. lpp.

⁶ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 141. lpp.

⁷ Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: издательский дом „Городец”, 2004, с. 96.

⁸ Strada-Rozenberga K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2002, 196. lpp.

⁹ Zeiss W., Schreiber K. Zivilprozessrecht. 10. Auflage. Tubingen, 2003, S. 171.

Nedaudz atšķirīgu un vispārinātu viedokli ir paudusi Vācijas Federālā tiesa civillietās kā judikatūras atziņu, kas ietverta tiesu prakses apkopojumā (BGHZ¹⁰ 53, 260), norādot, ka pierādījums ir tiešs, ja tas tieši ietver priekšmetiskā fakta apgalvojumu.

Savukārt Civilprocesa terminu skaidrojošā vārdnīcā norādīts, ka tiešie pierādījumi ir skaidri pierādījumi par faktu, notikumu vai lietu, kad nav jāzīdara papildu secinājumi, lai pierādītu fakta eksistenci. Tiešiem pierādījumiem ir lielāks ticamības spēks.¹¹ Katrs autors ir mēģinājis izteikt tiešā pierādījuma būtību, nosakot tā raksturojošās pamatzīmes: nepastarpinātu, skaidri saprotamu tiešu saikni starp pierādāmajiem apstākļiem un pierādījumā ietvertajām ziņām.

Tātad, izvērtējot dažādos skatījumus uz tiešo pierādījumu, ir secināms, ka tiešie pierādījumi ir tādi pierādījumi, kuri saturiski ietver konkrētas ziņas par noteikta pierādāmā fakta esamību vai neesamību un tieši saistīti ar pierādāmiem apstākļiem.

Netiešo pierādījumu definējumi ir daudzkārt sarežģītāki. Dažādu autoru viedokļos tiek uzsvērtā netiešo pierādījumu ziņu daudznozīmība un nepieciešamība taisīt loģiskus secinājumus par pierādāmo faktu esamību vai neesamību. J. Rozenberga un I. Briģa ieskatā netiešie pierādījumi satur daudznozīmīgas ziņas, kas var attiekties gan uz pierādāmo faktu, gan arī uz citiem blakus apstākļiem.¹² M. Treušņikovam ir līdzīgs viedoklis kā J. Rozenbergam un I. Briģim – viņš akcentē netiešo pierādījumu daudznozīmīgo sakaru attiecībā uz pierādāmo faktu, kas ļauj nonākt pie vairākiem iespējamiem secinājumiem. Taču būtiski šādā pierādīšanas procesā nodalīt vienu noteiktu pazīmi, abstrahējoties no citām.¹³ Šajā gadījumā uzskatāms, ka M. Treušņikova sniegtais ieskats par netiešajiem pierādījumiem ir nepilnīgs, jo, kā uzsvērts juridiskajā literatūrā, arī viens pats netiešais pierādījums nevar sniegt patiesu informāciju par pierādāmo faktu¹⁴, ir nepieciešams netiešo pierādījumu kopums, kas savstarpēji saistīts ar noteiktām pazīmēm un ļauj veidot vienīgo loģisko secinājumu ķēdi¹⁵, kurai ir nozīme attiecībā uz meklējamajiem apstākļiem. Pierādījumu ķēdes veidošana no dažādiem zināmiem faktiem, konstatējot nezināmos meklējamos faktus, kā netiešo pierādījumu raksturojoša pazīme ir sastopama arī Vācijas autoru darbos,¹⁶ kā arī angļu un amerikāņu autoru darbos¹⁷. Netiešajam pierādījumam ir priekšmetiska saistība ar pierādāmo faktu, taču tas ir apslēps un to var konstatēt, pamatojoties uz vispārējiem principiem un dzīvē gūtajiem novērojumiem.¹⁸ Netiešā pierādījumā ietverto ziņu saistība ar pierādāmo meklējamo faktu ir atsevišķi konstatējama, taisot empīriskus pieņēmumus.

¹⁰ Saīsinājuma „BGHZ” skaidrojums: Die Entscheidungen des Bundesgerichtshofsin Zivilsachen (BGHZ) (vācu val.) Vācijas Federālās tiesas lēmums (tulkojums), kas citēts no Lēmumu apkopojuma 53. sējuma un sākas 260. lpp.

¹¹ Civil Procedure Direct Evidence Law & Legal Definition. Pieejams: <http://definitions.uslegal.com/c/civil-procedure-direct-evidence/> (skatīts 06.04.2012.).

¹² Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 141. lpp.

¹³ Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: издательский дом „Городец”, 2004, с. 96.

¹⁴ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 141. lpp.

¹⁵ Алехина С. А., Блажеев В. В. и др., под ред. Шакарян М. С. Гражданское процессуальное право. Москва, 2004, с. 180.

¹⁶ Deixler-Hübner A. Zivilverfahren: Erkenntnisverfahren und Grundzüge des Exekutions- und Insolvenzrechts. Wien: Orac, 2000, S. 89.

¹⁷ Bentham J., Rationale of Judicial Evidence. Part 2. The Works of Jeremy Bentham, vol. 7. Pieejams: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1998&chapter=130778&layout=html&Itemid=27 (skatīts 15.05.2012.).

¹⁸ Jauernig O. Zivilprozessrecht. München, 1998, S. 188. ISBN 3406439071.

Tādējādi ir secināms, ka netiešos pierādījumus izmantot pierādīšanas procesā ir daudz sarežģītāk nekā tiešos pierādījumus, jo pastāv nepieciešamība atlasīt tikai noteiktu ziņu kopumu, kas var veidot likumsakarīgu loģisko pierādīšanas ķēdi. Riska faktors netiešo pierādījumu izmantošanas pierādīšanas procesā ir daudzu blakus secinājumu iespējamība, kas var novest pie loģiskās pierādīšanas ķēdes pārvērtuma vai nonākšanas pie nepareiziem secinājumiem par pagātnes apstākļiem. Lielākas noteiktu faktu esamības vai neesamības interpretācijas iespējas paaugstina kļūdainu secinājumu varbūtību, kas rada nepieciešamību izvērtēt pierādījumu pietiekamību, lai, savirknējot noteikto ziņu kopuma būtiskās pazīmes, varētu nešaubīgi taisīt atbilstošu secinājumu par meklējamo faktu, vienlaikus atzīstot par kļūdainiem citus iespējamus secinājumus. V. Bukovskis ir norādījis, ka ar netiešajiem pierādījumiem noskaidro zināmus mazāk svarīgus apstākļus, no kuriem tiesa vai nu salīdzināšanas ceļā, vai taisot zināmus slēdzienus var nākt pie pārliecības, ka tādā ceļā pierādāmais fakts ir noticis. V. Bukovska sniegtais definējums ir vērtējams kritiski, jo nevar piekrist, ka tiesa noskaidro „mazsvarīgus¹⁹ apstākļus”. Mazsvarīgiem apstākļiem nav nozīmes strīda izšķiršanā, un pastāv iespēja, ka šādi pierādījumi, vērtējot tos pēc attiecināmības prasībām, var netikt pievienoti lietas materiāliem. Tādējādi svarīgi ir norādīt uz pierādījuma saturā esošo būtisko ziņu kopumu jeb palīgfaktu, kas kopsakarā ar citām ziņām (palīgfaktiem) ļauj konstatēt noteiktu apstākli, kurš liecina par meklējamā (galvenā) fakta esamību vai neesamību. Vācijas juridiskajā literatūrā pastāv uzskats, ka netiešie pierādījumi ir ietverti citos galvenajos faktos²⁰, tātad tiem nevar būt mazsvarīga nozīme, bet tie satur tādu informāciju, kuru iespējams izmantot, lai noskaidrotu pierādāmos (galvenos) faktus.

Netiešo pierādījumu izmantošana civiltiesiskajā strīdā pieprasa no lietas dalībnieka spēju argumentēt un pamatot dažādus savā starpā nesaistītus faktus, lai secinātu par meklējamiem faktiem. Civiltiesiskajā strīdā netiešajiem pierādījumiem ir tikpat liela nozīme kā tiešajiem pierādījumiem, taču to ticamība un saistība ar lietā noskaidrojamiem apstākļiem ir pakļauta komplicētākai vērtēšanai gan no tiesneša, gan no lietas dalībnieku puses. Latvijas tiesu praksē ir sastopamas atziņas par tiešo un netiešo pierādījumu nozīmi. Tā, piemēram, LR AT Senāts ir atzinis, ka „tikai pareiza pierādījumu novērtēšana ļauj tiesai pareizi konstatēt lietā esošos faktiskos apstākļus, kam savukārt ir būtiska loma pareizas tiesību normas piemērošanā. Tiesai ir jāņem vērā, ka lietā var pastāvēt gan tiešie, gan netiešie pierādījumi. Pēdējā gadījumā jo īpaši aktuāls kļūst jautājums par pierādījumu vērtēšanu kopumā, neizolējot tos, jo vairāki netiešie pierādījumi tikai kopumā sniedz pilnīgu izpratni par lietas faktiskajiem apstākļiem”²¹.

Tādējādi var secināt, ka netiešo pierādījumu izmantošana civilprocesā ir balstīta uz būtisku, lietā nozīmīgu apstākļu noskaidrošanu ar tādiem pierādījumiem, kuros tikai atsevišķi noteikts ziņu kopums ļauj konstatēt pierādāmos faktus.

Pēc izcelšanās veida pierādījumi tiek klasificēti sākotnējos un atvasinātajos pierādījumos. Sākotnējie pierādījumi ir pirmavots ziņām par pierādāmo faktu,

¹⁹ Mazsvarīgs – tāds, kam ir maza nozīme; tāds, kas nav svarīgs. Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com/cgi-bin/l.pl?word=mazsvar%C3%AEgs&pos=371393> (skatīts 06.04.2012.).

²⁰ Pfeiffer T. Der Beweis im Zivilprozess. Pieejams: <http://www.muenster.de/~texte/thomas/Beweis%20ZPO.pdf>, S. 8 (skatīts 06.04.2012.).

²¹ LR AT Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 7. jūnija spriedums lietā Nr. SKA-176. Pieejams: www.at.gov.lv (skatīts 06.04.2012.).

savukārt atvasinātie pierādījumi ir ziņas par pierādāmo faktu, kas radušās pastarpināti no citiem pierādījumiem.²² Šis iedalījums arī ir saistīts ar pierādījuma satura vērtēšanu. Sākotnējais pierādījuma avots ir tieši uztvēris informāciju, kurai ir nozīme civiltiesiskajā strīdā, savukārt atvasināto pierādījumu avots informāciju ieguvis no cita ziņu avota, kas noteiktā gadījumā var būt arī sākotnējais pierādījums. Piemēram, dokumenta kopijas izgatavošana, kopējot oriģināldokumentu.

Pastāv uzskats, ka meklējamā fakta nepastarpinātā un tiešā ietekme uz informācijas avotu ļauj taisīt tikai vienu noteiktu secinājumu par to,²³ kas ir visai līdzīgs un sajaucams ar tiešā pierādījuma definējumu. Pirmavots tieši ir saistīts ar faktu, kuram ir nozīme civiltiesiskā strīda izskatīšanā, tādējādi tiek nodrošināta informācijas precizitāte un ticamība. Pirmavots pēc satura var būt tiešs, bet pēc formas sākotnējs jeb oriģināls. Sākotnējais pierādījums vienlaikus var būt arī tiešais pierādījums. Piemēram, līguma oriģināls vienlaikus satur gan tiešā pierādījuma pazīmi, t. i., tajā nepastarpināti ir ietverts pierādāmais fakts, kā arī pēc savas formas tas ir pieskaitāms pie sākotnējiem pierādījumiem, jo ir vērtējams kā pirmavots saistībā ar pierādāmo faktu. Par sākotnēju un tiešu pierādījumu informācijas avotu var uzskatīt tikai tajā gadījumā, kad tā forma un saturs ir pastāvīgs un nemainīgs atkarībā no ārējo un iekšējo apstākļu ietekmes. Tas nozīmē, ka civiltiesiskajā strīdā būtiska informācija ir ietverta vai nu rakstveida pierādīšanas līdzeklī, vai arī lietiskajā pierādīšanas līdzeklī.

Formas un satura ziņā mainīgus pierādīšanas līdzekļus nevar uzskatīt vienlaikus gan par tiešajiem, gan par sākotnējiem pierādīšanas līdzekļiem. Tā, piemēram, liecinieks, kurš tieši kaut ko ir redzējis, nav uzskatāms par sākotnējo pierādījumu, jo liecinieks kā fiziska persona, uztverot informāciju tieši, šo informāciju noraida tālāk citām personām pārveidotā formā, pievienojot informācijai personiskas pazīmes vai izslēdzot no tās tādas pazīmes, kas nav savienojamas ar noteiktā subjekta personību vai personiskām spējām uztvert notiekošo un noraidīt to tālāk pietiekami objektīvā formā, lai nemainītu pagātnes faktu būtiskās pazīmes.

Pastāvot fiziskas personas kā noteiktu pagātnes faktu liecinieka uztveršanas un noraidīšanas psiholoģiskajām barjerām, var secināt, ka liecinieka liecības ir uzskatāmas par atvasinātu pierādījumu, jo fiziskas personas loģisko pārdomu un analīzes rezultātā sākotnēji uztvertā informācija par pagātnes faktiem var mainīties. Līdzīgi ir vērtējami arī citi pierādīšanas līdzekļi, kuru avots ir fiziska persona, – tādi kā eksperta atzinums, speciālista viedoklis, pušu un trešo personu paskaidrojumi.

Atvasinātie (derivatīvie) pierādījumi tiek iegūti no citiem informācijas avotiem, tajā skaitā gan no pirmavotiem jeb sākotnējiem pierādījumiem, gan arī no cita atvasinājuma. Tā, piemēram, kā atvasinātais pierādījums visbiežāk tiek minēta rakstveida pierādījuma kopija. Par to, ka atvasinātos pierādījumus iegūst no cita pierādījuma, juridiskajā literatūrā strīda nav. Strīdīgs ir jautājums par to, vai par atvasināto pierādījumu ir uzskatāms tikai tāds pierādījums, kas iegūts no sākotnējā pierādījuma²⁴, vai arī atvasināto pierādījumu ir iespējams iegūt arī no cita

²² Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 141. lpp.

²³ Бабарыкина О. В. О структуре классификации доказательств в гражданском процессе. Pieejams: http://www.juristlib.ru/book_5427.html (skatīts 06.04.2012.).

²⁴ Mellifont K. A. The Derivative Imperative: How Should Australian Criminal Trial Courts Treat Evidence Deriving from Illegally or Improperly Obtained Evidence? Queensland University of Technology, 2007, S. 14.

ši pierādījuma atvasinājuma²⁵. Izvērtējot atšķirīgos viedokļus, var secināt, ka par atvasināto pierādījumu ir pamats uzskatīt arī sākotnējā pierādījuma atvasinājuma turpmākos atvasinājumus, kas atveidoti dažādās informācijas fiksēšanas sistēmās. Piemēram, dokumenta kopija tiek nofotografēta, bet fotogrāfija tiek ieskenēta elektroniskā formātā. Tādējādi, mainoties dokumenta formai, tā saturs paliek nemainīgs. Šajā gadījumā netiek vērtēta varbūtība, ka dokumenta saturs varētu tikt mainīts un pārveidots.

Attīstoties dažādām ierakstu sistēmām, kā arī tehnoloģiskām kopēšanas iespējām, atvasinātie pierādījumi civilprocesā iegūst arvien būtiskāku nozīmi civiltiesisko strīdu izskatīšanā. Tādējādi mazinās tendence civillietas skatīt, pamatojoties tikai uz pirmavotiem vai oriģināldokumentiem. Kā tas ir norādīts juridiskajā literatūrā, dažkārt atvasinātie pierādījumi ir kvalitatīvāki par sākotnējiem pierādījumiem.²⁶ Tā, piemēram, elektroniski ieskenēta dokumenta atvasinājums papīra formātā var būt kvalitatīvāks par laika gaitā bojātu dokumenta oriģinālu. Turklāt atsevišķos gadījumos par pierādījumu ir iespējams izmantot vienīgi pierādījuma atvasinājumu. Kā šāds pierādījums ir norādāms skaņu ieraksts, fotogrāfijas un cita ierakstu sistēmās fiksēta informācija, kurai ir fakta nozīme civiltiesiskajā strīdā. Šādos gadījumos oriģinālais pierādījums bez pielāgotas projicēšanas ierīces jeb datu lasītāja nav uztverams.

Atvasināto pierādījumu raksturīga pazīme ir to savstarpējā aizstāšana jeb aizvietošana. No viena pirmavota ir iespējams izgatavot daudzus atvasinājumus, kuriem būs vienāds juridisks spēks. Atvasinātajiem pierādījumiem ir raksturīgas šādas pazīmes:

- 1) atvasinātā pierādījuma pastāvēšana ir cieši saistīta ar pirmavota esamību tagadnē vai pagātnē;
- 2) pavairošanas rezultātā atvasinātais pierādījums tieši atspoguļo sākotnējā pierādījuma saturu, bet ne formu (forma var atšķirties no pirmavota);
- 3) atvasinātā pierādījuma ticamība ir pārbaudāma ar sākotnējo pierādījumu (pirmavotu).

Izvērtējot atvasināto pierādījumu izmantošanu tiesvedības procesā, jāatzīst, ka civiltiesiskajos strīdos nozīmīgāku vietu ieņem tieši atvasinātie pierādījumi. Tā, piemēram, saistībā ar rakstveida pierādījumiem civiltiesiskie strīdi var tikt atrisināti arī ar dokumentu kopiju starpniecību, ja civiltiesiskajā strīdā pušu starpā nepastāv strīds par dokumenta satura īstumu. Turklāt atsevišķos gadījumos iesniegt tiesā dokumenta oriģinālu nav iespējams. Notariāta likuma²⁷ 100. pantā ir norādīts, ka ar ierakstīšanu notariālo aktu grāmatā saprotama dokumentu ierakstīšana reģistrā un ievietošana notariālo aktu grāmatā. Savukārt 101. pants noteic, ka par notariālo aktu grāmatā ierakstīto notariālo aktu zvērināts notārs izdod notariāli apliecinātus notariālo aktu grāmatas izrakstus un notariālo aktu norakstus. Līdz ar to noteiktos apstākļos strīda pusei nav dota iespēja iesniegt tiesā kā pierādījumu dokumenta oriģinālu, jo tas atrodas notāra aktu grāmatā un izsniegts netiek. Civillietā Nr. SPC-16/2009 LR AT Senāts atzina, ka notariāli

²⁵ Бабарыкина О. В. О структуре классификации доказательств в гражданском процессе. Pieejams: http://www.juristlib.ru/book_5427.html (skatīts 06.04.2012.).

²⁶ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 141. lpp.

²⁷ 01.06.1993. likums „Par Latvijas Republikas 1937. gada Notāru likuma spēka atjaunošanu un grozījumiem un papildinājumiem tajā (Notariāta likums)”, „LV”, 48, 09.07.1993., stājās spēkā 01.09.1993. Pieejams: www.likumi.lv (skatīts 05.05.2012.).

apliecinātajam aizdevuma līguma izrakstam ir tāds pats spēks kā notariālā akta oriģinālam.²⁸ Līdz ar to saistību izpildīšanas tiesas ceļā tiesvedības gadījumā oriģināldokumenta vietā ir pieļaujams iesniegt notariālā akta izrakstu. Dokumentu juridiskā spēka likums²⁹ norāda, ka dokumenta atvasinājums ir noraksts, izraksts, kopija. Tātad zvērināta notāra apliecinātais izraksts ir uzskatāms par dokumenta kā rakstveida pierādījuma atvasinājumu, kuram ar likumu piešķirta oriģinālā dokumenta (pirmavota) ticamība. Taču no teorētiskā skatījuma notariāli apliecināts dokumenta izraksts ir atvasinātais pierādījums. Līdzīgs vērtējums ir attiecināms uz publiskajos reģistros ierakstītajām ziņām. Jebkurš izsniegtais vai no reģistra elektroniskā formāta atveidotais izraksts ir uzskatāms par atvasināto rakstveida pierādījumu.

Dažādu valstu normatīvais regulējums par atvasināto pierādījumu izmantošanu civiltiesiskā strīda risināšanā ir visai atšķirīgs. Tā, piemēram, Vācijas civilprocesa likums (ZPO)³⁰ dod priekšroku tā saucamajiem stingrajiem pierādījumiem, tādēļ, kuri formas ziņā atbilst normatīvajos aktos noteiktai atbilstošā pierādījuma formai, tātad oriģināldokumentiem vai tiem juridiskā spēka ziņā pielīdzinātiem notariāli apliecinātiem dokumentu atvasinājumiem, vai citādi apliecinātiem atvasinājumiem. Savukārt Igaunijas Civilprocesa kodeksa 273. pantā ir norādīta iespēja iesniegt lietā gan oriģināldokumentu, gan kopiju. Turklāt, ja strīda puse pēc tiesneša pieprasījuma nespēj uzrādīt oriģināldokumentu salīdzināšanai, tiesai ir piešķirtas tiesības izlemt jautājumu par kopijas kā pierādījuma izmantošanu procesā.³¹ Latvijas Civilprocesa likuma 111. pants netieši pieļauj civiltiesiskos strīdus tiesā izšķirt, pamatojoties uz lietā iesniegtajiem dokumentu atvasinājumiem, bet saglabājot iespēju strīda gadījumā pieprasīt, lai attiecīgais lietas dalībnieks uzrāda arī dokumenta oriģinālu. Tā, piemēram, vairākās civillietās³² Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija ir taisījusi atzinumu, ka CPL 111. panta otrā daļa pieļauj kā rakstveida pierādījumu iesniegt dokumenta kopiju, kuras apliecinājums ir nepieciešams tikai tad, ja tas ir norādīts citā likumā, kurā faktu ticamību nevar citādi pierādīt kā tikai ar apliecinātu dokumenta atvasinājumu. Līdzīga atsauce ir arī par oriģināldokumenta iesniegšanas prasību – tā nepieciešamībai strīda izšķiršanā ir jābūt pamatotai ar tiesneša šaubām par atvasinājuma ticamību vai speciālajā tiesību normā izvirzīto prasību. Tādējādi var secināt, ka Latvijas civilprocesā sāk iezīmēties tendence vienkāršot rakstveida dokumentu ticamību, paralēli dokumentu pirmavotiem pieļaujot faktu konstatēšanu arī uz atvasināto pierādījumu pamata, ja lietas dalībnieki neapstrīd un tiesai nerodas šaubas par atvasinājuma ticamību. Šāda vienkāršota pieeja strīdu izšķiršanai tiesā, pamatojoties tikai uz atvasinātajiem pierādījumiem, izriet no sacīkstes principa un ekonomijas principa ietekmes uz civilprocesu. Tiesai ir jāizšķir civiltiesiskais strīds un jāvērtē apstākļi tikai tādā apjomā, kādā ir radies strīds starp pusēm, un, ja pašas puses prasības tiesvedībā skatāmajā lietā apliecina, ka rakstveida pierādījuma atvasinājums, tajā skaitā arī

²⁸ LR AT Senāta 2009. gada 14. janvāra lēmums lietā Nr. SPC-16/2009. Npublicēts materiāls.

²⁹ 06.05.2010. likums „Dokumentu juridiskā spēka likums”, „LV”, 78 (4270), 19.05.2010., stājās spēkā 01.07.2010. Pieejams: www.likumi.lv (skatīts 05.05.2012.).

³⁰ Zivilprozessordnung, 415.–418. §. Ausfertigungsdatum: 12.09.1950. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (skatīts 05.05.2012.).

³¹ Tsvivilkohtumenetluse seadustik, RT I 2005, 273.

³² Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas lēmumi par Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2012. gada 24. janvāra lēmuma lietā Nr. 3-11/64-12, kā arī 2012. gada 24. februāra lēmuma lietā Nr. 3-11/175-12 atcelšanu. Npublicēts.

neapliecināts atvasinājums, ir pietiekami ticams un atspoguļo noteiktos faktiskos apstākļus, tiesa var pieprasīt pusēm iesniegt ticamākas formas pierādījuma avotus tikai tajā gadījumā, ja rakstveida pierādījuma noteiktu formu pieprasa speciālas materiālās vai procesuālās normas. Kas attiecas uz sevišķo tiesāšanās kārtību un saistību izpildīšanu tiesas ceļā, likumdevēja prasība iesniegt lietā kā pierādījumus tikai pirmavotus (oriģinālos dokumentus) ir attiecīgās tiesvedības veida noteiktās lietu kategorijas obligāta prasība. Tā, piemēram, Civilprocesa likuma 404. pantā ir izvirzīta prasība pieteicējam pievienot pieteikumam bezstrīdus piespiedu kārtībā izpildāmo aktu un tā norakstu, kas nepieļauj tiesā iesniegt neapliecinātu dokumenta kopiju, jo tiesnesim, izvērtējot tikai pieteicēja iesniegtos pierādījumus rakstveida procesā, nav iespējams iegūt pārliecību par pierādāmo faktu ticamību pilnā apjomā, jo šajā procesā netiek uzklauts parādnieka viedoklis, kā arī parādniekam nav dota iespēja apšaubīt iesniegtā pierādījuma ticamību citādi, kā tikai uzsākot jaunu tiesvedību prasības tiesvedības kārtībā ar apvērsuma prasību.

Pierādījuma klasifikācija pēc formas ir cieši saistīta arī ar pierādījuma avota izvērtēšanu, un pierādījumi tiek iedalīti pēc informācijas nesēja personiskajos un lietiskajos pierādījumos. Pie personiskajiem pierādījumiem pieskaita tos pierādījumus, kas ietverti tādos pierādīšanas līdzekļos, kuru avots ir cilvēks. Tie ir pušu paskaidrojumi, trešo personu paskaidrojumi, liecinieku liecības un eksperta atzinums. Savukārt pie lietiskajiem pierādījumiem pieskaita rakstveida pierādījumus un lietiskos pierādījumus.³³ Vērtējot šo pierādījumu iedalījumu, jāatzīst, ka tā pamatā ir ziņu ietveršana noteiktā pierādīšanas līdzeklī un sniegtās informācijas objektivitātes un nemainīguma saglabāšana. Personiskajiem pierādījumiem raksturīgs sniegtās informācijas subjektīvisms, kas padara šos pierādījumus par grūtāk novērtējamiem. Tāpēc precīzāk būtu šos pierādījumus dēvēt nevis par personiskajiem³⁴ pierādījumiem, bet gan par subjektīvajiem³⁵ pierādījumiem. Terminoloģiski tas būtu precīzāk, taču juridiskajā literatūrā ir pieņemts izmantot jēdzienu „personiskais”, apzīmējot pierādījumus, kas ietverti tādā pierādīšanas līdzeklī, kura avots ir cilvēks. Tāpēc terminoloģiskās skaidribas nolūkos tiks izmantots šis jēdziens. Personisko pierādījumu daudzējādība pierādīšanas procesā ļauj šos pierādījumus iedalīt vēl sīkāk, t. i., atkarībā no informācijas sniegšanas formas – mutiskajos pierādījumos un rakstiskajos pierādījumos.³⁶ Izvērtējot šo iedalījumu, jāatzīst, ka tam ir zināmi trūkumi un tas ir kritiski vērtējams. Gan pusēm, gan trešajām personām paskaidrojumu sniegšana tiesā var izpausties gan mutiskā, gan rakstiskā formā. Nav kritērija, kas norobežotu tikai mutisku vai tikai rakstisku paskaidrojumu sniegšanas gadījumus. Runājot par eksperta atzinumiem, jāatzīst, ka arī šajā gadījumā eksperts savus atzinumus sniedz gan mutiskā, gan rakstiskā formā, tāpēc ir sastopamas abas informācijas sniegšanas formas. Sarežģītāk ir vērtējamas liecinieku liecības, kuru sniegšanas formā prevalē mutiskuma elements. Tā, piemēram, Latvijas Civilprocesa likuma 105. pants nosaka liecinieka nopratināšanas formu tiesas sēdē. Līdzīgs regulējums ir ietverts

³³ Rozenbergs J., Brīģis I. Padoņu civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 141. lpp.

³⁴ Personisks – 1) tāds, kas pieder, ir paredzēts kādai personai; 2) tāds, kas attiecas uz atsevišķu personu, ir ar to saistīts. Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com> (skatīts 15.05.2012.).

³⁵ Subjektīvs – tāds, kas attiecas tikai uz subjektu, kādu noteiktu personu un ir šai personai raksturīgs. Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. Pieejams: <http://www.latvianforyou.com> (skatīts 15.05.2012.).

³⁶ Трушников М. К. Судебные доказательства. Москва: издательский дом „Городец”, 2004, с. 98.

Vācijas Civilprocesa kodeksā (ZPO) 394.–396. §³⁷, kur norādīts, ka liecinieks tiek izsaukts uz tiesu un nopratināts. Tātad ir saskatāma liecības sniegšanas mutiskā forma, taču tajā pašā laikā Vācijas Civilprocesa kodeksa (ZPO) 377. § 3. daļa pieļauj liecinieka liecības ietvert arī rakstiskā formā. Igaunijas Civilprocesa likumā (RT I) ir sastopama gan liecinieka nopratināšana tiesā, gan arī rakstveida liecību sniegšana³⁸ gadījumos, ja tiesa atzīst, ka pastāv objektīvi šķēršļi vai lietderības apsvērumi, kad liecinieks nevar ierasties tiesā un sniegt mutisku liecību. Tātad var teikt, ka liecinieka liecību mutiskā informācijas sniegšanas forma turpina saglabāt savu prioritāti, taču pakāpeniski civilprocesā tiek izmantota arī liecinieka liecību rakstiskā informācijas sniegšanas forma. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 861/2007(2007. gada 11. jūlijs), ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām, 9. pantā noteic, ka tiesa var atļaut pierādījumus iegūt, izmantojot rakstiskas liecinieku, ekspertu vai pušu liecības, kā arī var atļaut pierādījumus iegūt, izmantojot videokonferences vai citu saziņas tehnoloģiju – ja tehniskie līdzekļi ir pieejami.³⁹ Tātad ir secināms, ka attiecībā uz liecinieku liecības formu civilprocesā ir pieļaujama ne tikai liecinieka pratināšana tiesā, sniedzot mutisku liecību, bet arī visai plaši var tikt izmantotas un vērtētas liecinieka rakstveida liecības. Šajā jautājumā Latvijas Civilprocesa likuma normas ir visai konservatīvas, paredzot kā vienīgo liecības sniegšanas formu liecinieka mutisku liecināšanu. Ja tiktu radīta iespēja noteiktos apstākļos iesniegt rakstveida liecinieku liecības tiesā, tiktu veicināta procesuālā ekonomija un samazinātas pašreizējās lietas dalībnieku un tiesas izmaksas par liecinieku izsaukšanu un viņa tēriņu noseģšanu saistībā ar ierašanos uz tiesu liecināt. Tāpēc būtu lietderīgi arī Latvijas Civilprocesa likuma 108. pantu papildināt ar jaunu ceturto daļu:

„(4) Tiesa ar lēmumu var uzdot lieciniekam sniegt rakstiskas atbildes uz tiesas uzdotajiem jautājumiem, ja atzīst, ka pastāv objektīvi šķēršļi, kas traucē liecinieka ierašanos uz tiesu, un liecinieka rakstiskas atbildes ir pietiekamas, lai noskaidrotu lietā nozīmīgus apstākļus.”

Par objektīviem šķēršļiem var uzskatīt liecinieka ģeogrāfisko atrašanos, sabiedriskās un ekonomiskās intereses u. tml., kad ir nepieciešams izvērtēt samērīgumu izmaksās un laika patēriņā ar iegūtās mutiskās liecības nozīmīgumu un ticamību atsevišķu privāto tiesību subjektu civiltiesiskā strīda atrisināšanā.

Līdz ar to personisko pierādījumu iedalījums mutiskajos pierādījumos un rakstiskajos pierādījumos ir uzskatāms par savu laiku nokalpojušu iedalījumu, kad mutiskuma elements civilprocesā prevalēja pār rakstiskuma elementu. Attīstoties tehnoloģiskajām iespējām mijiedarbībā ar ekonomijas principu un privāttiesisko attiecību ātrumu, civilprocesā kā blakus mērķis tiek izvirzīta nepieciešamība pēc iespējas ātrāk, ekonomiskāk un ar minimāliem resursiem sasniegt civiltiesiskā strīda izskatīšanu tiesā. Tādējādi arī personisko pierādījumu rakstiskā forma sāk dominēt pār mutisko formu, kā arī tiek pieļauta informācijas iegūšana no vieniem un tiem pašiem pierādīšanas līdzekļiem gan mutiskā, gan rakstiskā formā.

Lietisko pierādījumu raksturīgākais kritērijs ir informācijas ietveršana noteiktā priekšmetiskā formā, t. i., atsevišķos materiālos objektos kā informācijas nesējos. Tā kā lietisko pierādījumu pamatā ir noteiktas informācijas fiksēšana nosacīti

³⁷ Zivilprozessordnung, 394.–396., 377. §. Ausfertigungsdatum: 12.09.1950. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/> (skatīts 05.05.2012.).

³⁸ Tsiviilkohtumenetluse seadustik, RT I 2005, 253.

³⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 861/2007 (2007. gada 11. jūlijs), ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu> (skatīts 05.05.2012.).

nemainīgā formā, tad šo pierādījumu sniegtā informācija par lietā nozīmīgiem faktiem ir uzskatāma par objektīvu un patstāvīgu un tai ir lielāka ticamība nekā personiskajam pierādījumam. Atkarībā no informācijas nesēja lietiskos pierādījumus var iedalīt dokumentos, dažādos elektroniskos ierakstos un priekšmetos.

Pēc funkcionālās pierādījumu nozīmes pierādījumus var iedalīt pietiekamos un nepietiekamos, ticamos un apšaubāmos pierādījumos⁴⁰. Šis iedalījums ir saistīts ar pierādījumu vērtēšanu, pieļaujamību un attiecināmību. Par pietiekamiem pierādījumiem ir atzīstami tādi pierādījumi, kas satur pilnīgu un izsmēlošu informāciju par meklējamiem pagātnes faktiem. Tā, piemēram, no tiešā pierādījuma tiesa var iegūt pietiekamu informācijas apjomu, lai taisītu atbilstošus secinājumus un pamatotu spriedumu. Ar nepietiekamiem pierādījumiem var saprast netiešos pierādījumus, kuru apjoms un loģiskā saikne rada šaubas par pagātnes notikumu patiesumu. Pie nepietiekamiem pierādījumiem var pieskaitīt pušu un trešo personu paskaidrojumus, kuriem piemīt izteikti subjektīvs raksturs un kuru pietiekamība tiek vērtēta tikai kopsakarā ar citiem pierādījumiem. Pierādījumu iedalījums ticamos un apšaubāmos pierādījumos ir atkarīgs no ziņu avota, tā formas un informācijas atvasinājuma veida. Piemēram, neskaidras un apšaubāmas liecinieku liecības var tikt vērtētas kā apšaubāmas.

Kopsavilkums

1. Jāsecina, ka juridiskajā literatūrā attiecībā uz pierādījumu klasifikāciju autori dod priekšroku klasiskam pierādījumu iedalījumam: tiešajos un netiešajos pierādījumos, sākotnējos un atvasinātos pierādījumos, personiskajos un lietiskajos pierādījumos. Šāda pierādījumu klasifikācija ir pazīstama arī Latvijas civilprocesā un ir uzskatāma par pietiekamu, lai izvērtētu attiecīgā pierādījuma vietu un nozīmi pierādīšanas procesā. Visi citi pierādījumu klasifikācijas gadījumi ir vai nu sīkāka jau esošo klasifikācijas veidu nodalīšana (tie pārsvarā var būt sekundāri vai lokāli), vai arī nodalītas noteiktas apakšgrupas ar maznozīmīgu civilprocesuālu lomu.
2. Ņemot vērā, ka civilprocesā liecinieku liecības tiek sniegtas ne tikai mutiskā, bet arī rakstiskā formā, ir nepieciešams Latvijas Civilprocesa likuma 108. pantu papildināt ar jaunu ceturto daļu šādā redakcijā:
„(4) Tiesa ar lēmumu var uzdot lieciniekam sniegt rakstiskas atbildes uz tiesas uzdotajiem jautājumiem, ja atzīst, ka pastāv objektīvi šķēršļi, kas traucē liecinieka ierašanos uz tiesu, un liecinieka rakstiskas atbildes ir pietiekamas, lai noskaidrotu lietā nozīmīgus apstākļus.”



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

⁴⁰ Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: издательский дом „Городец”, 2004, с. 99.

KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU SEKCIJA

NOZIEDZĪGS VALDĪJUMS ASV KRIMINĀLTIESĪBĀS UN TĀ REGLAMENTĀCIJAS ĪPATNĪBAS LATVIJĀ

Agnese Beļska

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes zinātniskā grāda pretendente

Raksts veltīts vienam no diskutablākajiem noziedzīgas rīcības (*actus reus*) izpausmes veidiem ASV krimināltiesībās, proti, *possession* jeb valdījumam. Valdījuma doktrīna analizēta kontekstā ar kriminālatbildības minimālo prasību, salīdzinot ASV tiesību teorijā un štatu krimināllikumos ietvertās atziņas. Rakstā tāpat salīdzināta noziedzīga valdījuma izpratne ASV ar prettiesiska valdījuma izpratni Latvijā, atklājot būtisku līdzību starp kriminālatbildību par aizliegtu vai ierobežotas aprītes vielu vai priekšmetu atrašanos valdījumā un šādu vielu vai priekšmetu prettiesisku glabāšanu. Noslēgumā pamatots, kāpēc valdījums būtu uzskatāms par īpašu rīcības veidu, kas analizējams krimināltiesību teorijas vispārīgajā daļā līdzās darbībai un bezdarbībai.

Atslēgvārdi: krimināltiesību teorija, salīdzināmās krimināltiesības, *actus reus*, objektīvā puse, prettiesisks valdījums.

Ievads

Kriminālatbildība ikvienā valstī uzskatāma par smagāko atbildības veidu, jo tā saistīta gan ar pamattiesību un pamatbrīvību ierobežošanu, gan ar sociālo stigmatu, kas personu pavadīs turpmāko dzīvi, bieži vien arī pēc soda izciešanas un sodamības dzēšanas. Tāpēc ir būtiski no dažādiem aspektiem analizēt un vērtēt tos kritērijus, kas ne tikai Latvijā, bet arī ārvalstīs dod pamatu kādu dzīves gadījumu kvalificēt kā noziedzīgu. Salīdzināmās tiesības šajā ziņā

- 1) paplašina krimināltiesību teorijas izpratni;
- 2) dod iespēju aktuālas krimināltiesību problēmas aplūkot no dažādiem rakursiem, jo sevišķi gadījumos, kad pētītas atšķirīgas tiesību sistēmas;
- 3) atklāj jaunas problēmu risināšanas iespējas;
- 4) sniedz atbalstu tiesību jaunrades procesā un regulējuma pilnveidošanā;
- 5) sniedz atbalstu tiesību piemērošanā, it īpaši starptautiskā kriminālprocesuālā sadarbībā;
- 6) ir kriminoloģijas izpētes pamats, jo noziedzības salīdzināšana dažādās valstīs nav iespējama, kamēr nav definēts, kas uzskatāms par noziegumu;
- 7) palīdz izprast kriminālo statistiku un salīdzināt to starp dažādām valstīm.

Šā raksta mērķis ir analizēt vienu no diskutablākajiem noziedzīguma un kriminālatbildības piemērošanas kritērijiem ASV krimināltiesībās, proti, noziedzīgas rīcības (*actus reus*) izpausmes veidu *possession* jeb valdījumu, salīdzinot šī jēdziena izpratni ar prettiesiska valdījuma izpratni Latvijā. Mērķa sasniegšanai tiks pētīta noziedzīga valdījuma doktrīnas ģenēze un īpatnības ASV krimināltiesībās, padziļināti analizējot teorijā un tiesu praksē paustās atziņas, kā arī tiks izpētīta noziedzīga valdījuma reglamentācija ASV štatu krimināllikumos, tos salīdzinot ar

mūsu Krimināllikumu (turpmāk arī KL).¹ Rakstā tiks izmantotas tiesību zinātnē atzītas pētniecības metodes, no kurām īpaša nozīme ir vēsturiskajai, induktīvajai, deduktīvajai un analītiskajai metodei, kā arī kvalificējošai, klasificējošai un vērtējošai salīdzināšanai.

Kriminālatbildības minimums

Kriminālatbildības piemērošanas pamats Latvijā ir ietverts Krimināllikuma² 1. pantā, un par to noteikta noziedzīga nodarījuma izdarīšana. Krimināllikuma 6. pantā ir sniegta arī noziedzīga nodarījuma definīcija, kurā uzsvars likts uz legalitātes, sodāmības un vainīguma pazīmēm. Lai gan Krimināllikumā nav tiešas norādes uz nepieciešamo minimumu kriminālatbildības piemērošanai, no minētajiem pantiem tomēr secināms, ka jebkurā noziedzīgā nodarījumā ir jāpastāv personas psihiskās attieksmes un rīcības mijiedarbībai. Uz to norādīts arī tiesību literatūrā, kur par minimumu personas saukšanai pie kriminālatbildības nosaukts noziedzīga nodarījuma sastāvs, ko savukārt veido subjektīvo un objektīvo pazīmju kopums. Šāds kriminālatbildības minimālo prasību skaidrojums vairāk ir attiecināms uz katru konkrēto gadījumu, taču apriori nesniedz ierobežojošu priekšrakstu likumdevējam par to, kādam jābūt objektīvās un subjektīvās puses minimumam, formulējot jaunus noziedzīgu nodarījumu sastāvus.

Izpētot ASV štatu krimināllikumus un analizējot 1962. gada Paraugkriminālkodeksā³ (PKK) ietvertās atziņas, secināms, ka par kriminālatbildības minimumu pamatā tiek nosaukts pārkāpums (*offense*), kas ietver divas prasības, proti, legalitātes principu (*nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali*) un labprātīgu nodarījumu (*voluntary conduct*). Minētais lielākoties ir nostiprināts štatu krimināllikumos. Izņēmums ir tie štati, kuros vēsturiskās attīstības īpatnību dēļ joprojām tāpat kā pozitīvās tiesību normas ir piemērojamas Anglijas *vispārējās tiesības* (*commons law*), un tāpēc krimināllikumos nav reglamentēti vispārīgi jautājumi.

Vairākumā štatu krimināllikumu, it īpaši tajos, kuri tapuši saskaņā ar PKK, ir ietverts pants vai pat atsevišķa nodaļa ar nosaukumu „kriminālatbildības prasības” (*requirements for criminal liability* vai tml.), kur noteikts tā dēvētais kriminālatbildības minimums. Arī štatos, kuru krimināllikumos nav iekļauta tieša norāde uz kriminālatbildības minimumu, tas izsecināms no citām legālām definīcijām. Štatu krimināllikumu analīzes rezultātā saskatāmas vismaz četras atšķirīgas pieejas, par kriminālatbildības minimumu attiecīgi nosakot

- 1) rīcības (*act*) un nodoma (*intent*) savienību vai kopēju darbību, vai nevērību (Aidaho);
- 2) labprātīgu darbību (Misūri);
- 3) labprātīgu darbību vai bezdarbību (Alabama, Aļaska, Arizona, Delavēra, Guamas sala, Havaja, Ilinoisa, Jūta, Kentuki, Kolorādo, Luiziāna, Ņūdžersija, Ņuhempšīra, Ņujorka, Ohaio, Oregona, Pensilvānija);
- 4) labprātīgu nodarījumu, kas var izpausties kā darbība, bezdarbība vai valdījums (Indiāna, Montāna, Teksasa, Ziemeļdakota).

¹ Kopumā izpētīti 51 ASV štata krimināllikumi, 1948. gada Federālais Kriminālkodekss un 1962. gada Paraugkriminālkodekss.

² Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200 (1260/1261).

³ Sk. Model Penal Code: Official Draft as adopted at the 1962 Annual Meeting of The American Law Institute. Grām.: Dubber M. D. *Model Penal Code*. New York: Foundation Press, 2002, p. 287–458.

Autoresprāt, starp štatiem konstatēto atšķirību pamatā ir pārkāpuma un nozieguma jēdzienu dažādā izpratne. Idaho ir viens no retajiem štatiem, kura Kriminālkodekss attiecināms uz „īsteno” noziegumu izpratni, tāpēc par kriminālatbildības pamatu līdzīgi kā Latvijā ir noteikta rīcības un nodoma savienība. Turpretim citu štatu krimināllikumi attiecināmi uz visu publiskā kārtā sodāmu pārkāpumu kopumu, nenoskaidrojot atbildību par tā dēvētajiem „īstenajiem” noziegumiem (*felonijām* un *misdeemoriem*) un pārējiem pārkāpumu veidiem, par kuriem Latvijā lielākoties piemērojama administratīvā atbildība, nevis kriminālatbildība. No tā savukārt izriet, ka pazīmes, kas Latvijā tradicionāli tiek vērtētas kā obligātas, piemēram, vaina jeb psihiskā attieksme, izņēmuma kārtā atsevišķiem pārkāpumu veidiem var nebūt prasītas. Tas gan nenozīmē, ka jebkurā pārkāpumā, vienalga parastā vai noziedzīgā, nebūtu jānoskaidro subjektīvā un objektīvā puse.

Labprātīgums faktiski uzskatāms par subjektīvās puses minimumu, kas ietver tādus psihiskās attieksmes izpausmes veidus kā apzināšanās, zināšana, pieļaušana (intelektuālais moments) un raksturo personas gribas brīvību. Labprātīgums ASV krimināltiesībās tiek uzskatīts par obligātu pārkāpuma sastāvdaļu, taču tā pierādīšana apsūdzībai nav obligāta, jo teorijā un tiesību aktos nostiprinātas vairākas prezumpcijas, kas attiecas uz apziņu un gribas brīvību. Šā iemesla dēļ tieši prasība pēc nodarījuma, kas aptver tādus rīcības veidus kā darbība, bezdarbība un valdījums – objektīvās puses minimumu, tiek dēvēta arī par kriminālatbildības minimumu. Štatu krimināllikumos atbildības minimuma regulējums atšķiras tieši valdījuma izpratnes dēļ.

Atbildība par prettiesisku valdījumu: *possession* jēdziens un tā saknes

Lai gan ASV krimināltiesību zinātnē nav vienota viedokļa par noziedzīga valdījuma (*criminal possession*) vietu pārkāpuma izpratnē, tas tomēr nošķirams kā viens no trim nodarījuma veidiem līdzās darbībai (*act*) un bezdarbībai (*omission*). Pats vārds *possession* cēlies no latīņu izcelsmes vārda *possessio*, un tiesību jomā to kā jēdzienu, kas raksturo lietas vai priekšmeta atrašanos pie personas neatkarīgi no īpašuma tiesībām, lieto aptuveni kopš 15., 16. gs.⁴ Zināmas grūtības var sagādāt minētā jēdziena precīza izmantošana latviešu valodā, jo tas tulkojams gan kā ‘valdījums’, gan ‘īpašums’, kam sadzīviski nav būtiskas atšķirības, bet šo jēdzienu nošķiršana ir nozīmīga no tiesību teorijas un jo sevišķi civiltiesību viedokļa.⁵

Autoresprāt, pamatojot, kāpēc jēdziens *possession* būtu tulkojams tieši kā ‘valdījums’, jānorāda uz būtiskām atšķirībām valdījuma un īpašuma jēdziena lietojumā civiltiesībās. Valdījumam civiltiesībās vispārīgi saskatāmas trīs nozīmes:

- 1) kā pastāvīga, ārpus īpašuma attiecībām esoša vara pār lietu (Civillikuma⁶ 875.–926. pants);
- 2) Civillikuma 909. pantā minētais prettiesiskais valdījums;
- 3) kā īpašuma tiesību izpausmes veids.⁷

⁴ Harper D. Online Etymology Dictionary, 2010. Pieejams: www.etymonline.com (skatīts 19.03.2012.).

⁵ Angļu-latviešu vārdnīca. Tildes vārdnīcu pārliks. [b. v.]: Sabiedrība „Tilde”, 2008.

⁶ Civillikums: LR likums. 1937, 28. janv.

⁷ Sk. Juridisko terminu vārdnīca. Autoru kol. Zin. red. U. Krastiņš un V. Šulcs. Rīga: Nordik, 283. lpp.

Tādējādi Civillikumā apriori ietverts ne tikai valdījuma skaidrojums vispār, bet arī norāde uz iespējamu prettiesisku valdījumu. Civillikuma 909. pants noteic, ka par prettiesīgu atzīstams tāds valdījums, kas iegūts vardarbīgā veidā vai slepenībā no personas, no kuras varētu sagaidīt iebildumus par šāda valdījuma iegūšanu. Turpretim īpašuma jēdziena izpratne civiltiesībās neparedz prettiesiska īpašuma pastāvēšanu, jo saskaņā ar Civillikuma 929. pantu „par īpašuma priekšmetu var būt viss tas, kas ar likumu nav noteikti izņemts no vispārējās apgrozības”.

No krimināltiesību viedokļa ir saprotams, ka personas rīcībā faktiski var atrasties lietas, kas ir aizliegtas vai kuras aprīte ir ierobežota, tai skaitā prettiesiskā ceļā iegūtas lietas, un ka persona ar tām rīkosies kā īpašnieks neatkarīgi, vai tai radīsies īpašumtiesības no civiltiesiskā viedokļa. Šā iemesla dēļ valdījums uzskatāms par plašāku un piemērotāku jēdziena *possession* tulkojumu un krimināltiesībās ar to jāsaprot personas vara pār lietu, kas izņemta no vispārējās apgrozības, piemēram, zagta lieta, vai kuras apgrozība ir ierobežota, piemēram, ieroči, narkotikas, ja šādam valdījumam nav saņemta attiecīga atļauja.

Valdījuma nošķiršana no citiem „rīcības” noziegumiem tika atzīta jau Anglijas *vispārējās tiesībās*, piemēram, lietā *Regina v. Dugdale* (1853)⁸ norādīts, ka valdījums ir esamības forma, nevis rīcība – ar kādas lietas valdīšanu saprot tās atrašanos personas (valdītāja) faktiskā varā. Tādējādi valdījuma izpratne tika „iznesta” ārpus *actus reus*, norādot, ka valdījums nav rīcība – nedz aktīva, nedz pasīva. Ņemot vērā minēto, kriminālatbildības paredzēšana par prettiesisku valdījumu nonāca pretrunā ar tobrīd 19. gs. plaši atzīto krimināltiesību pamatprincipu, ka noziegumu veido *actus reus* un *mens rea* savienība. Tas savukārt veicināja krimināltiesību teorijas attīstību, jo bija jāmeklē iespēja apiet *actus reus* un *mens rea* prasību.

Nepieciešamība pēc valdījuma ierobežošanas līdzīgi kā nepieciešamība pēc objektīvas (stingri noteiktas) atbildības veicināja īstenu noziegumu (*malum in se*) un parastu pārkāpumu (*malum prohibitum*) nošķiršanu. Anglijā *actus reus* prasība tiesu praksē tika apieta, paredzot, ka *actus reus*, ar ko sākotnēji saprata tikai darbību, obligāti konstatējama vienīgi *vispārējo tiesību* noziegumiem, kas ir noziegumi *malum in se*, proti, ļaunums pats par sevi. Šis izņēmums tika salīdzināts ar stingri noteiktās atbildības (*strict liability*) regulējumu, kas pieļāva atkāpi no *mens rea* prasības *statūtu tiesībās* reglamentētos pārkāpumos – *malum prohibitum*, proti, tādos, kas par pārkāpumiem atzīti tiesību aktos. Piemēram, lietā *Rex v. Lennard* (1772)⁹ tiesa norādīja, ka uz valsts izdotajiem īpašumtiesību ierobežojošiem likumiem un aizliegta valdījuma reglamentāciju neattiecas prasība pēc obligāta *actus reus* konstatēšanas personas saukšanai pie atbildības.¹⁰

Tādējādi kriminālatbildība par aizliegtu valdījumu *vispārējās tiesībās* attīstījās kā izņēmums no *actus reus* prasības, atzīstot to par prettiesisku esamības formu, par ko atbildība nosakāma saskaņā ar likumu un kas nav raksturīgs īstieniem noziegumiem.

⁸ 1 El. & Bl. 435, 439.

⁹ 1 Leach 90, 168 E.R. 147.

¹⁰ Par valdījuma izpratnes vēsturisko attīstību un nelikumīga valdījuma tiesisko reglamentāciju vispārējās tiesībās un tā atšķirībām no Vācijas sk. Homes O. W., Jr. Possession. Am. L. Rev., 1877. Vol. 12, p. 688–720.

Prettiesisks valdījums ASV krimināltiesībās

Mūsdienu ASV krimināltiesību zinātnē nav atrodamā precīza valdījuma definīcija, taču pamatā to skaidro ar jēdzieniem „dominēšana” un „kontrolē pār lietu”, kas var izpausties tieši (fiziski), kad personai ir fiziska kontrole pār pašu aizliegto priekšmetu vai vielu, vai netieši (konstruktīvi), kad personai bijusi kontrole vai nu pār teritoriju, kurā aizliegtā viela vai priekšmets atradusies, vai pār personu, pie kuras reāli priekšmets vai viela atradusies.¹¹

Štatu tiesību aktos valdīšana un kontrole mēdz tikt nodalītas kā patstāvīgi pārkāpumu veidi, ar valdījumu saprotot vienīgi tiešu, fizisku personas varu pār lietu. Piemēram, lietā *People v. Valot* (1971)¹² viesnīcas īpašnieks Velots tika tiesāts par to, ka viņa valdījumā un kontrolē atradās narkotiskās vielas.¹³ Mičiganas Apelācijas tiesa secināja, ka narkotiskās vielas, kas atradās pie Velota ilglaicīgajiem viesiem vienā no istabām, nebija viņa valdījumā. Tomēr tiesa secināja, ka Velotam kā viesnīcas īpašniekam bija kontrole pār narkotiskajām vielām, ko lietoja viņa īslaicīgie viesi, notiesājot viņu par narkotisko vielu kontroles faktu. Spriedumu kritizēja tiesnesis J. Levins (*Levin*), norādot, ka istabas izīrēšanas hipiju stila personām un īres maksas saņemšanas fakts nav pietiekams arguments, lai konstatētu kontroli vai valdījumu pār narkotikām, ko šīs personas istabā bija lietojušas, jo kopumā likums neaizliedz izīrēt istabu hipijiem. Minētais spriedums kritizēts arī ASV krimināltiesību teorijā.

Valdījumu ASV krimināltiesību teorijā mēdz iedalīt arī vienkāršā un saliktā, piemēram, narkotiku valdījuma gadījumā nošķirams vienkāršs valdījums no valdījuma ar nolūku tālāk izplatīt aizliegto vielu, līdzīgi nošķirams arī aizliegts ieroču valdījums no ieroču valdījuma ar nolūku tos vēlāk prettiesiski izmantot.¹⁴

Kopumā ASV krimināltiesību teorijā saskatāmas vismaz četras pieejas prettiesiska, tai skaitā noziedzīga, valdījuma raksturojumam:

- 1) valdījums tomēr ir uzskatāms par darbības veidu, akcentu liekot uz valdījumu kā personas aktīvu rīcību, proti, lietas „valdīšanu” – minētais ir pretējs tradicionālajai *vispārējo tiesību* pieejai, kur valdījums netiek atzīts par darbību;¹⁵
- 2) atsevišķi autori valdījumu izvirza par bezdarbības veidu, jo lielākajā daļā gadījumu likumdevējs ir uzlicis pienākumu atbrīvoties no valdījumā esošās lietas;
- 3) valdījums uzskatāms par īpašu rīcības (nodarījuma) veidu līdzās darbībai un bezdarbībai, taču tas nav uzskatāms par statusu vai esamības formu;
- 4) tiesību zinātnē ir pausts arī viedoklis, ka valdījums ir nepabeigta nozieguma (mēģinājuma) viens no īpašajiem gadījumiem.

Kritiku ir izpelnījušies visi minētie valdījuma raksturojumi. Lai gan visbiežāk valdījums gan zinātnē, gan štatu krimināllikumos un tiesu praksē pielīdzināts

¹¹ Dubber M. D., Kelman M. G. *American Criminal Law: Cases, Statutes, and Comments*. University Casebook series. New York: Foundation Press, 2005, p. 263–272.

¹² 33 Mich.App. 49, 189 N.W.2d 873.

¹³ Saskaņā ar Mičiganas Statūtiem valdīšana un kontrole tika uzskatīti par diviem dažādiem pārkāpumiem un viesnīcas īpašnieks Veltons, kas bija izīrējis istabu personām, kuras tajā bija lietojušas narkotiskās vielas, tika tiesāts gan par šādu vielu atrašanos valdījumā, gan par to kontroli.

¹⁴ Dubber M. D., Kelman M. G. *Criminal Law*, p. 260–263.

¹⁵ Piemēram, kaut arī V. R. Lafeivs norāda, ka valdījums atšķiras no darbības, tomēr viņš analizē to kā darbības izpausmi. Sk. LaFave W. R. *Criminal Law*, 5th ed. St. Paul: Thomson Reuters, 2010, p. 326–328.

personas aktīvai rīcībai jeb darbībai, tas teorijā plaši kritizēts, jo valdījums nav izsakāms ar jēdzieniem, kas raksturotu darbību. Darbība ASV krimināltiesībās tiek izprasta šauri – pārsvarā kā ķermeņa kustība, fiziska piepūle.¹⁶ Kaut arī lietas iegūšanai valdījumā lielākoties ir nepieciešama aktīva personas rīcība, tomēr pastāv iespēja, ka lieta personas valdījumā var nonākt arī citādākā ceļā, turklāt par darbībām, kas saistītas ar aizliegtu lietu iegūšanu valdījumā, atbildība jau tiek paredzēta atsevišķi – gan par iegādāšanos, gan izgatavošanu. Atbildība par prettiesisku valdījumu vairāk ir saistīta ar faktu, ka pie personas atrodas lieta, kas ir aizliegta vai kuras aprīte ir ierobežota, un tai ir reālas iespējas ar šādu lietu rīkoties, taču aktīva rīcība nav obligāta.

Ņemot vērā to, ka valdījuma raksturojums kā atbildība par faktu līdzinātos kriminālatbildībai par statusu, kas ASV tiek uzskatīts par konstitucionālo tiesību pārkāpumu, atsevišķi autori valdījumu pielīdzina bezdarbībai, sasaistot to ar tiesību aktos uzlikto pienākumu atbrīvoties no lietas, kuras valdījums ir aizliegts vai ierobežots. No kriminālatbildības viedokļa patiesi ir mazsvarīgi, kā lieta nonākusi valdījumā, taču ir būtiski konstatēt, ka personai bijusi iespēja valdījumu izbeigt. Tomēr arī šāds viedoklis ir kritizējams, jo pienākums atbrīvoties no valdījumā esošās lietas tiek saistīts ar labprātīgas atteikšanās institūtu, nevis pašu valdīšanas faktu – kriminālatbildība tiek paredzēta par pašu valdījumu, nevis tā neizbeigšanu.

Šajā ziņā skaidrību nav spējuši ieviest arī PKK autori, kuri centušies apvienot abas iepriekš minētās teorijas, definējot valdījumu kā tādu rīcības izpausmes veidu, kas ir pa vidu starp darbību un bezdarbību un kas vienlaikus nav tikai statuss.¹⁷ Tā PKK §2.01(4) paredzēts, ka valdījums uzskatāms par rīcību, ja „*valdītājs apzināti ieguvis vai saņēmis valdījumā esošo lietu vai viņam bija zināms, ka šāda lieta atrodas viņa kontrolē pietiekami ilgu laiku, lai būtu bijis iespējams savu valdījumu izbeigt*”.¹⁸ PKK gan neatklāj paša valdījuma definīciju, kā arī tajā nav uzskaitīti tā tiesiskuma kritēriji.

Profesors M. D. Dabers (*Dubber*), kurš plaši kritizējis kriminālatbildības nošķiršanu par valdījumu, ir izvirzījis tēzi, ka valdījums ir jāuztver kā netieša cita nozieguma vai pārkāpuma prezumpcija, piemēram, kriminalizējot narkotisko vielu valdījumu, likumdevējs patiesībā kriminalizē to iegādāšanos, pārvadāšanu, izgatavošanu, kā arī tālāku lietošanu, pārdošanu u. tml. Tādējādi valdījums patiesībā ir vērtējams kā iepriekš minēto darbību mēģinājums, tātad – nepabeigts noziegums.¹⁹ Profesora viedoklim gan nevar pievienoties, jo atbildība par prettiesisku valdījumu ir paredzēta arī gadījumos, kas nav saistīti ar tālākām aizliegtām darbībām, piemēram, ieroču iegādāšanās bez attiecīgas atļaujas personīgajai kolekcijai. Valdījums šādā gadījumā rodas pēc iegādāšanās fakta, un, paredzot atbildību par šādu valdījumu, ir gluži vienalga, kādā ceļā lieta valdījumā iegūta, ja vien tās valdījumam nav saņemta atbilstoša atļauja.

¹⁶ Sīkāk sk. Robinson P. H. Should the Criminal Law Abandon the Actus Reus-Mens Rea Distinction? Grām.: *Action and Value in Criminal Law*. Ed. by S. Shute, J. Gardner, J. Horder. Oxford: Clarendon Press, 1993, p. 187–211.

¹⁷ Dubber M. D., Kelman M. G. *Criminal Law*, p. 257.

¹⁸ Dubber M. D. *Model Penal Code*, p. 302.

¹⁹ Dubber M. D. *Policing Possession: The War on Crime and the End of Criminal Law*. J. Crim. L. & Criminology, 2002. Vol. 91, p. 907, 908. Balstoties uz atziņu, ka valdījums daļēji uzskatāms par nepabeigtu pārkāpumu, M. D. Dabers nošķir valdījumu, kur vienmēr tiek prezumēts personas nodoms turpmāk veikt nelikumīgu darbību, piemēram, narkotiku valdījums, un vienkārši riskantu valdījumu, kas ir ierobežots, bet nav pilnībā aizliegts, piemēram, ieroču, arī dažādu ķīmikāliju aprīte, tāpat arī pornogrāfisku materiālu aprīte.

Kā norādīts arī iepriekš, kriminālatbildības noteikšana par pārkāpumiem lietu valdīšanas jomā zinātnē kritizēta lielākoties tāpēc, ka šādos pārkāpumos nav saskatāma aktīva personas rīcība, proti, darbība, bet persona tiek sodīta par valdījuma faktu. Tomēr tikpat plaši atbildības noteikšana par pārkāpumiem saistībā ar valdījumu kritizēta arī tādēļ, ka šo pārkāpumu skaitam ir tendence skaitliski pieaugt. Piemēram, M. D. Dabers bija aprēķinājis, ka Ņujorkā 20. gs beigās likumos bija paredzēti 153 dažādi tā dēvētie valdījuma pārkāpumu veidi. Profesors norādīja, ka 1998. gadā katrs piektais tiesas spriedums bija saistīts ar valdījuma pārkāpumu, kamēr kopumā 1998. gadā Ņujorkā saistībā ar valdījuma pārkāpumiem bija veikti vairāk nekā simts tūkstoši arestu.²⁰ Tam savukārt, pēc profesora domām, galvenais iemesls ir salīdzinoši vieglā pierādīšana, jo personai, pie kuras tiek atrasta aizliegta viela vai priekšmets, ir mazākas aizstāvēšanās iespējas nekā personai, kuru apsūdz par darbības veikšanu vai bezdarbību.²¹

Kriminālatbildība par prettiesiska valdījumu Latvijā

Latvijas krimināltiesībās ārpus darbības un bezdarbības nav paredzēts kāds cits personas rīcības veids, tomēr funkcionāli saskatāma būtiska līdzība starp tā dēvētajiem valdījuma pārkāpumiem un atbildību par aizliegtu lietu **glabāšanu**, kas paredzēta arī vairākos Krimināllikuma pantos. Tāpat kā ASV par valdījumu, arī Latvijā par aizliegtas vielas vai priekšmeta glabāšanu atkarībā no to veida atbildība var būt pat mūža ieslodzījums. Tā kopumā dažādu priekšmetu (šaujamočū, municijas, kontrabandas ceļā ievestu preču vai lietu u. c.) un vielu (narkotisko un psihotropo, stipras iedarbības u. c.) glabāšana ir aizliegta septiņpadsmit Krimināllikuma pantos,²² no kuriem divos pantos (KL 220.¹ un 221. pants) aizliegta nevis glabāšana, bet uzglabāšana.²³ Iespējams, ka vārds „uzglabāšana” palicis no agrākās KL 221. panta redakcijas, kur bija noteikta atbildība par uzglabāšanas noteikumu pārkāpšanu.

Kopumā Krimināllikumā par dažādu uzglabāšanas noteikumu pārkāpšanu atbildība ir paredzēta sešos pantos.²⁴ No minētajiem ir jānošķir glabāšanas pienākums, kas paredzēts KL 200. pantā saistībā ar valsts noslēpumu un KL 329. pantā saistībā ar neizpaužamu informāciju, kā arī KL 236. pantā saistībā ar šaujamočū un to municijas glabāšanu. Specifisks atbildības veids ir telpu nodošana tālākai nelikumīgai glabāšanai. Tā KL 221.⁵ pantā atbildība paredzēta par telpu nodošanu nelikumīgu alkoholisko dzērienu glabāšanai. No glabāšanas, saglabāšanas vai uzglabāšanas ir jānošķir apglabāšana KL 100. panta izpratnē, kas ir aktīva darbība, proti, bīstamu un neatļautu vielu apglabāšana ūdeņos. Visbeidzot KL 309. pantā paredzēta atbildība par vielu vai priekšmetu, kuru glabāšana ir aizliegta vai

²⁰ Dubber M. D. Policing Possession: The War on Crime and the End of Criminal Law. J. Crim. L. & Criminology, 2002. Vol. 91, p. 915, 916. Profesors M. D. Dabers tāpat norāda, ka 115 no valdījuma pārkāpumiem ir *felonijas*, no kurām par 11 iespējams piemērot mūža ieslodzījumu.

²¹ Piemēram, lietā *State v. Schroeder* (2004), SD 21, P 1, 674 N.W.2d 827, tiesa atzina, ka narkotisko vielu konstatēšana urīnā ir pietiekama, lai personu sauktu pie atbildības par šo vielu valdīšanu.

²² Sk. KL 73., 111., 166., 191., 192., 193.¹, 220.¹, 221., 221.¹, 233., 244. p., 244.¹, 248, 253., 253.² un 255. pantu.

²³ KL 220.1 pantā noteikta atbildība par nelikumīgu naftas produktu uzglabāšanu, savukārt KL 221. pantā – par alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu nelikumīgu uzglabāšanu.

²⁴ Sk. KL 98., 99., 245., 249., 343. un 346. pantu.

ierobežota, saņemšanu no personām, kas ievietotas ieslodzījuma vai īslaicīgās aizturēšanas vietās.

Profesors U. Krastiņš „glabāšanu” definē kā priekšmetu atrašanos kādas personas faktiskā valdījumā, kas var izpausties kā to uzglabāšana pielāgotās telpās vai turēšana parastos apstākļos jebkurā vietā, kā arī klāt pie sevis.²⁵ Glabāšanas jēdziens ir pazīstams arī civiltiesībās. Tā Civillikuma 1968.–2001. pants reglamentē glabājuma līgumu, kur tostarp noteikts, ka glabāšana neveido valdījumu, bet tikai turējumu. Tomēr minētais skaidrojums no krimināltiesību viedokļa varētu kļūt aktuāls vienīgi gadījumos, kad aizliegtā viela vai priekšmets nodots tālākā glabāšanā citai personai, kam objektīvu vai subjektīvu iemeslu dēļ vispār nerodas iespēja lietu valdīt, proti, to kontrolēt vai rīkoties pēc saviem ieskatiem.

Savukārt glabāšanas definīcijā minētais faktiskais valdījums saskaņā ar Civillikuma 876. pantu ir pielīdzināms lietas turēšanai ar norādi, ka faktiskais valdītājs par lietas īpašnieku atzīst kādu citu.²⁶ Arī šis skaidrojums nepalīdz atklāt krimināltiesiskā valdījuma saturu, jo no krimināltiesību viedokļa nav īpaši liela nozīme tam, vai lietas turētājs sevi uzskatīja par lietas tiesisku, prettiesisku, faktisku valdītāju vai pat īpašnieku, bet būtiski konstatēt, ka personai bijusi faktiskā vara pār lietu. Vienlaikus civiltiesiskā valdījuma izpratne tomēr ir noderīga, jo palīdz norobežot valdījuma faktu no lietas valdīšanas kā rīcības, kas var izpausties kā darbība vai bezdarbība. Visi iepriekš minētie Krimināllikuma panti ir īpaši ar to, ka tie paredz kriminālatbildību ne tikai par faktisku varu pār lietu, bet arī citām darbībām, kas saistītas ar šīs varas realizāciju, piemēram, iegādāšanos, pārvadāšanu u. tml.

Glabāšana krimināltiesību teorijā tiek pielīdzināta aktīvai darbībai. Tā U. Krastiņš, komentējot KL 111. pantā paredzēto atbildību par elektrozevas ierīču nelikumīgu glabāšanu, min, ka tā var izpausties kā „ierīces apzināta turēšana savā tuvumā vai citā sev zināmā vietā atklātā vai apslēptā veidā”.²⁷ Stipri apšaubāms, ka ar turēšanu šeit būtu domāta personas muskuļu piepūle, kas izpaudusies kā lietas satveršana un turēšana. „Turēšana” jāsaprot kā minētās ierīces reāla atrašanās pie personas mājās vai kādā citā vietā, kur personai tā bijusi pieejama un pār ko personai bijusi vara. Komentējot KL 166. pantu, kas saistīts ar pornogrāfisku un erotisku materiālu apriti, V. Liholaja glabāšanu skaidro kā attiecīgo materiālu atrašanos „vainīgās personas faktiskajā valdījumā”.²⁸ No A. Niedres sniegtā KL 191. un 192. panta komentāriem redzams, ka glabāšana var izpausties attiecīgi kā turēšana vai kā turēšana valdījumā.²⁹ Arī no citu Krimināllikuma pantu komentāriem secināms, ka glabāšanu, no vienas puses, raksturo personas faktiskais valdījums, bet, no otras puses, turēšanas vieta. Tā kā kopumā norādīts, ka vieta var būt gan speciāli pielāgota, gan jebkura cita un turēšana var būt kā slepena, tā atklāta, tad **vienīgais būtiskais kritērijs, kas raksturo glabāšanu, ir valdījums, proti, personas vara rīkoties kā īpašniekam.**

²⁵ Juridisko terminu vārdnīca, 75. lpp. Šāds glabāšanas skaidrojums ietverts arī jaunākajā krimināltiesību mācību literatūrā.

²⁶ Par valdījuma un glabāšanas institūtu civiltiesībās sīkāk sk. Višņakova G., Balodis K. Civillikuma komentāri. Lietas; Valdījums; Tiesība uz svešu lietu. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 32.–61. lpp.; Civillikuma komentāri. 4. daļa. Saistību tiesības. Autoru kol., zin. red. K. Torgāns. Rīga: Mans Īpašums, 2000, 395.–407. lpp.

²⁷ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. Sevišķā daļa. Zin. red. U. Krastiņš. Rīga: firma „AFS”, 2007, 139. lpp.

²⁸ Turpat, 365. lpp.

²⁹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. Sevišķā daļa. Zin. red. U. Krastiņš. Rīga: firma „AFS”, 2007, 92., 94. lpp.

Latvijā, tāpat kā ASV, iespējams nošķirt fizisko jeb tiešo glabāšanu no attālinātās jeb netiešās, kad priekšmets vai viela fiziski neatrodas pie pašas personas. Tiešā glabāšana ietver arī lietas pārnēsāšanu, jo kaitīgumu pamatā rada pats lietas valdījuma fakts. No pārnēsāšanas nošķirama pārvadāšana, kas lielākoties paredzēta kā atsevišķa darbība, jo aizliegto vielu vai priekšmetu pārvietošana ar transportu tiek uzskatīta par kaitīgāku nekā to vienkārša glabāšana jeb valdīšana. Attiecībā uz attālinātu glabāšanu Latvijas krimināltiesībās atšķirībā no ASV personas īpašumtiesības vai vietas valdījums netiek pārnests uz tur atrodošos vielu vai priekšmetu valdījumu, proti, netiek prezumēts, ka vietas īpašnieks vai valdītājs ir tur esošo lietu valdītājs.

No minētā secināms, ka kriminālatbildība tiek paredzēta nevis par glabāšanu, bet par lietas faktisku prettiesisku valdījumu, kas ir nošķirams no aktīvas darbības vai bezdarbības un veido īpašas krimināltiesiskas attiecības. Lietas atrašanās valdījumā rada turpinātas tiesiskas attiecības, un tajos gadījumos, kad valdījums rodas pār lietu, kas izņemta no vispārējās aprites vai kuras aprīte ir ierobežota, atbildība iestājas nevis par darbībām, ko persona ir veikusi, lai lietu iegūtu, vai darbībām, ko tā plāno veikt ar valdījumā esošo lietu (valdījums kā darbība), bet par pašu faktu, esamības izpausmi, proti, varu vai kontroli pār šādu lietu.

Kopsavilkums

Apkopojot minēto, ar valdījumu Latvijas krimināltiesībās, tāpat kā ar *possession* ASV, jāsaprot personas reāla vara pār lietu (parasti – priekšmetu vai vielu), kas izņemta no vispārējās apgrozības vai aizliegta vai kuras apgrozība ir ierobežota ar spēkā esošiem tiesību aktiem. Reāla vara pār lietu var izpausties gan kā tās tieša, faktiskā atrašanās personas rīcībā, gan kā attālināta lietas kontrole, ja šāda kontrole ir noteicošā, dominējošā. ASV krimināltiesībās atšķirībā no Latvijas ir atzīta vietas un personu valdījuma prezumpcija, proti, ja aizliegta vai ierobežotas apgrozības lieta atrodas pie citas personas vai vietā, par kuru personai ir dominējoša vara vai kontrole, prezumējams, ka persona valda arī lietas, kas atrodas pie citas personas vai attiecīgajā vietā. Lai netiktu pārkāpta nevainīguma prezumpcija, šādos gadījumos jāpierāda, ka personai patiesi bijusi kontrole pār lietu, vietu vai personām, tai skaitā iespēja šādu kontroli izbeigt. Tomēr lielākajā daļā ASV štatu šādu pārkāpumu pierādīšanā tiek izmantota pierādījumu nastas pārnešana.

Kopumā kriminālatbildības noteikšana ne tikai par darbībām, kas veiktas, lai iegūtu aizliegtas vielas valdījumā, vai darbībām, kas saistītas ar aizliegtu un ierobežotas aprītes vielu tālāku izplatīšanu vai realizēšanu, bet arī par pašu šādu lietu valdīšanas faktu ASV krimināltiesību teorijā tiek attaisnota ar vairākiem argumentiem.

- Atvieglota pierādīšana – atrodot aizliegtas vai ierobežotas aprītes lietas, ir gandrīz neiespējami pierādīt, kā tās nonākušas pie personas, un nav precīzi zināms, ko turpmāk persona plāno ar tām darīt. Paredzot atbildību par aizliegtu vai ierobežotas aprītes lietu atrašanos valdījumā, kriminālatbildības piemērošanai pietiek ar valdījuma fakta konstatēšanu.
- Mazākas aizstāvības iespējas – personai, pie kuras tiek atrastas aizliegtas vai ierobežotas aprītes lietas, ir ļoti grūti pierādīt, ka tā nav zinājusī par šādas lietas atrašanos tieši pie sevis.

- Turpmākas noziedzīgas rīcības prezumpcija – konstatējot aizliegtas lietas lielā daudzumā, ir viegli pamatot, ka persona ar tām plānojusi veikt turpmākas aizliegtas darbības.

Par aizliegtu vai ierobežotas aprites lietu atrašanos valdījumā arī Latvijā ir noteikta gan administratīvā atbildība, gan kriminālatbildība. Ar valdījumu jāsaprot ilgstošas vai turpinātas tiesiskas attiecības, kas iesākas ar brīdi, kad lieta nonāk pie personas un tai rodas reāla vara pār to, un beidzas ar brīdi, kad personai vara pār lietu zūd. Tādējādi prasība pēc nodarījuma ir izpildīta ar brīdi, kad personai radusies faktiskā vara pār aizliegto lietu, ja vien pastāvējusi iespēja valdījumu izbeigt. Valdījumu noziedzīgu padara fakts, ka lietas aprīte bijusi ierobežota vai aizliegta, tādējādi atbildības piemērošanai ir svarīgi noskaidrot aizlieguma vai ierobežojuma pastāvēšanu, kā arī paša valdījuma apzināšanos, taču nav nozīmīgi noskaidrot personas attieksmi pret aizlieguma vai ierobežojuma pastāvēšanu.

Autore uzskata, ka valdījums pēc savām kvalitatīvajām īpašībām krimināltiesību teorijā ir nošķirams no darbības un bezdarbības un veido trešo nodarījuma formu. Tomēr valdījums šādā nozīmē ir jāsaprot kā pats tiesisko attiecību fakts un nevis lietas vai priekšmeta valdīšana, kas ir varas realizēšana un var izpausties kā darbība vai bezdarbība. Tādējādi persona objektīvi noziedzīgu nodarījumu var izdarīt ar darbību, tiesisku pienākumu nepildīšanu jeb bezdarbību vai varu pār aizliegtu lietu, kas noziedzīga nodarījuma struktūrā uzskatāmas par nodarījuma formām.

Vērtējot ASV pieredzi, pārkāpumus, kas saistīti ar aizliegtu vai ierobežotas aprites lietu valdīšanu, iespējams atvieglot pierādīšanas procesu, izmantojot tādu procesuālos instrumentus kā pierādīšanas nastas pārņemšana un procesuāla prezumpcija. Atbildības noteikšana par pašu valdījuma faktu (vispār nevērtējot subjektīvo attieksmi), ņemot vērā arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi, pieļaujama vienīgi pārkāpumos, par kuriem noteiktā atbildība nav saistīta ar brīvības atņemšanu un paredzētais naudas soda apmērs ir minimāls. Tomēr arī šādos gadījumos jābūt nodrošinātam, ka persona var atsaukties uz objektīviem apstākļiem, kas ietekmējuši valdījuma faktu vai iespēju to izbeigt – parasti noziedzīgumu (vai kriminālatbildību) izslēdzošiem apstākļiem.



Eiropas Savienība



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

IEKŠĒJĀS TIRGUS INFORMĀCIJAS IZMANTOŠANAS UN TIRGUS MANIPULĀCIJU KRIMINĀLTIESISKĀ REGULĒJUMA PROBLĒMAS

Aleksandrs Berezins

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: tirgus manipulācijas, finanšu instrumentu iekšējā informācija, izpaušana, tiesību harmonizācija.

Globālās ekonomiskās krīzes apstākļos īpaši aktuāls kļūst jautājums par investīciju piesaistes iespējām Latvijas ekonomikā. Viens no galvenajiem nosacījumiem investoru intereses piesaistīšanai nacionālajam finanšu instrumentu tirgum ir tā darbības drošības garantēšana, kas cita starpā izpaužas arī iedarbīgas, samērīgas un preventīvas kriminālatbildības noteikšanā par tām darbībām, kas ir saistītas ar finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgu izmantošanu.

Latvijas likumdevējs par kriminālsodāmām darbībām ir atzinis finanšu instrumentu iegūšanu vai atsavināšanu savā vai citas personas vārdā, pamatojoties uz finanšu instrumentu tirgus iekšējo informāciju, kā arī tirgus manipulācijas ar finanšu instrumentiem, ietverot šos nodarījumus Krimināllikuma (turpmāk tekstā – KL) 193. panta pirmajā daļā (pamatsastāvs) un ceturtajā daļā (kvalificējošs sastāvs).¹

Kaut gan minētie noziedzīga nodarījuma sastāvi tika izveidoti vairāk nekā pirms astoņiem gadiem,² līdz šim neviena lieta par šādiem noziedzīgiem nodarījumiem tiesā vēl nav izskatīta.³ Tai pašā laikā no Finanšu un kapitāla tirgus komisijas gada pārskatiem izriet, ka, sākot ar 2004. gadu, tiesībsargājošām iestādēm tika sniegtas ziņas par vairākiem iespējamiem finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgas izmantošanas gadījumiem.⁴ Šāda situācija vedina uz pārdomām par šo normu nepiemērošanas cēloņiem, arī par nepieciešamību izvērtēt iespējas minēto noziedzīgo nodarījumu krimināltiesiskā regulējuma pilnveidošanai.

Papildus norādītajiem apstākļiem šajā rakstā aplūkojamās problēmas aktuālitāti nosaka arī zināmas pretrunas starp KL grozījumu likumprojektā, kas pašreiz

¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

² Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 30. dec., Nr. 183.

³ LR Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta tiesu prakses apkopojumā ir minēti atsevišķi gadījumi, kad personas kļūdaini tika notiesātas par tirgus manipulācijām. Sk. Tiesu prakse lietās par nelikumīgām darbībām ar finanšu instrumentiem un maksāšanas līdzekļiem. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/> (skatīts 13.04.2012.).

⁴ Finanšu un kapitāla tirgus komisijas gada pārskati par 2004.–2010. gadu. Pieejams: http://fktk.lv/texts_files/FKTK_2004_parskats_LAT.pdf, http://fktk.lv/texts_files/FKTK%202005_%20parskats.pdf, http://fktk.lv/texts_files/FKTK%20LAT%20parskats%202006%20labots.pdf, http://fktk.lv/texts_files/0_FKTK_2007_parskats_LV.pdf, http://fktk.lv/texts_files/FKTK_parskats_LV_2009.pdf, http://fktk.lv/texts_files/FKTK_Gada_darba_parskats_2010_makets.pdf (skatīts 13.04.2012.).

atrodas izskatīšanā Saeimā,⁵ un divu Eiropas Savienības normatīvo aktu projektos (Eiropas Padomes un Parlamenta Direktīvas projektā „Par kriminālsankcijām iekšējās informācijas ļaunprātīgas izmantošanas un tirgus manipulāciju gadījumā”⁶ un Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas projektā „Par iekšējās informācijas ļaunprātīgu izmantošanu un tirgus manipulācijām”⁷) jautājumā par to, kuras darbības ir atzīstamas par kriminālsodāmām.

Pievēršoties problēmas izpētei, visupirms jānorāda, ka analizējamie noziedzīga nodarījuma sastāvi tika izveidoti, lai ieviestu Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2003/6/EK „Par iekšējās informācijas ļaunprātīgu izmantošanu un tirgus manipulācijām (tirgus ļaunprātīgu izmantošanu)” prasības.⁸ Te gan vietā būtu piebilst, šī Direktīva neuzliek par pienākumu dalībvalstīm noteikt kriminālatbildību par finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas izmantošanu un tirgus manipulācijām, bet gan noteic, ka dalībvalstīm nacionālajā līmenī jāparedz administratīvie pasākumi un administratīvas sankcijas par šādiem pārkāpumiem.⁹ Taču Latvijas likumdevējs, līdzīgi kā lielākajā daļā citu Eiropas Savienības valstu,¹⁰ ir izvēlējis kriminālsankciju noteikšanu par attiecīgiem pārkāpumiem finanšu instrumentu tirgū.

Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2003/6/EK 2. un 3. pantā ir paredzēts aizliegums izmantot iekšējo tirgus informāciju, kas izpaužas 1) tiešā vai netiešā attiecīgu finanšu instrumentu iegādē uz sava vai uz trešās personas rēķina vai realizācijā, vai arī mēģinājumā to izdarīt; 2) iekšējās informācijas prettiesiskajā izpaušanā kādai citai personai, 3) citas personas pamudināšanā iegādāties vai realizēt finanšu instrumentus vai arī ieteikumā to izdarīt.

Savukārt tirgus manipulācijas jēdziena saturu atklāj minētās Direktīvas 1. panta 2. punkts. Apkopojot tā saturu, var secināt, ka par tirgus manipulācijas darbībām ir atzīstamas tādas darbības, kas 1) sniedz vai var sniegt nepareizas vai maldinošas norādes pa finanšu instrumentu piedāvājumu, pieprasījumu vai cenu, 2) ar kurām finanšu instrumentam tiek noteikta neatbilstoša vai mākslīga cena.

Salīdzinot KL 193. pantā un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2003/6/EK noteikto, var secināt, ka Latvijas likumdevējs par kriminālsodāmām ir atzinis visas finanšu instrumentu tirgus manipulāciju iespējamās izpausmes un tikai atsevišķus iekšējās tirgus informācijas prettiesiskās izmantošanas veidus.

Tā par iekšējās tirgus informācijas prettiesisku izmantošanu KL 193. pantā ir norāde uz konkrētām darbībām, kas veido nodarījuma objektīvo pusi, – finanšu instrumentu iegūšanu vai atsavināšanu savā vai citas personas vārdā. Kā redzams,

⁵ Likumprojekts „Grozījumi Krimināllikumā”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67AC225793300488419?OpenDocument> (skatīts 13.04.2012.).

⁶ Priekšlikums „Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva par kriminālsankcijām iekšējās informācijas ļaunprātīgas izmantošanas un tirgus manipulāciju gadījumā”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0654:FIN:LV:PDF> (skatīts 13.04.2012.).

⁷ Priekšlikums „Eiropas Parlamenta un Padomes Regula par iekšējās informācijas ļaunprātīgu izmantošanu un tirgus manipulācijām (tirgus ļaunprātīgu izmantošanu)”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0651:FIN:LV:PDF> (skatīts 13.04.2012.).

⁸ Likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. Pieejams: http://helios-web.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP0364_0 (skatīts 13.04.2012.).

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2003/6/EK par iekšējās informācijas ļaunprātīgu izmantošanu un tirgus manipulācijām (tirgus ļaunprātīgu izmantošanu). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003L0006:LV:HTML PDF> (skatīts 13.04.2012.).

¹⁰ Priekšlikums „Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva par kriminālsankcijām iekšējās informācijas ļaunprātīgas izmantošanas un tirgus manipulāciju gadījumā”. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0654:FIN:LV:PDF> (skatīts 13.04.2012.).

šajā daļā minētās Direktīvas noteikumi, atšķirībā, piemēram, no Lietuvas Republikas Kriminālkodeksa 217. pantā¹¹ un Igaunijas Republikas Kriminālkodeksa 398. pantā¹² noteiktā, ir ietverti tikai daļēji, neiekļaujot nodarījuma sastāvā tādas darbības kā ziņu izpaušana,¹³ rekomendāciju došana trešajai personai iegādāties vai realizēt finanšu instrumentus (personas pamudināšanu uz šādām darbībām Latvijas krimināltiesībās sedz uzskūdišana kā līdzdalības forma).

Savukārt attiecībā uz tirgus manipulācijām KL 193. panta pirmās daļas dispozīcija ir konstruēta kā blanketa norma (piemēram, Lietuvas Republikas Kriminālkodeksa 218. pantā un Igaunijas Republikas Kriminālkodeksa 398.¹ pantā kriminālsodāmas manipulācijas darbības ir aprakstītas), atstājot jautājumu par tirgus manipulāciju jēdzienu un to veidojošo darbību saturu ārpus krimināllikumam.

Tirgus manipulāciju izpausmes veidi ir paredzēti speciālajā likumā – 2003. gada 20. novembra Finanšu instrumentu tirgus likumā.¹⁴ Saskaņā ar šā likuma 88. panta trešo daļu par tirgus manipulācijām, pirmkārt, ir atzīstama tādu darījumu veikšana vai arī finanšu instrumentu vai atvasinātu preču instrumentu pirkšanas vai pārdošanas uzdevumu iesniegšana, kuru mērķis ir a) radīt finanšu instrumenta vai atvasināta preču instrumenta šķietamu apgrozību; b) radīt nepatiesu priekšstatu par finanšu instrumenta vai atvasināta preču instrumenta pieprasījumu vai piedāvājumu; c) mākslīgi ietekmēt (uzturēt, paaugstināt, pazemināt) finanšu instrumenta vai atvasināta preču instrumenta cenu; d) būtiski traucēt finanšu instrumentu vai atvasinātu preču instrumentu tirgus normālu funkcionēšanu. Otrkārt, par tirgus manipulācijām ir atzīstamas arī tādas darbības kā informācijas izplatīšana ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību, kura rada vai var radīt nepatiesu vai maldinošu priekšstatu par finanšu instrumenta vai atvasināta preču instrumenta cenu, pieprasījumu vai piedāvājumu. Turklāt tā paša likuma panta piektā un sestā daļa, kā arī 84. panta piektā un sestā daļa paredz izņēmumus, kad minētās darbības nevar tikt atzītas par tirgus manipulācijām.

No minētā tirgus manipulācijas skaidrojuma ir redzams, ka to nav iespējams izteikt pietiekami lakoniski, aprakstot objektīvās puses izpausmes un atrunājot visus izņēmumus. Tāpēc likumdevēja risinājums, konstruējot šajā daļā panta dispozīciju kā blanketu normu, bez šaubām, ir atzīstams par atbalstāmu.

Tai pašā laikā Finanšu instrumentu likums paredz arī iekšējās tirgus informācijas izpaušanas aizliegumu. Saskaņā ar 85. panta piekto daļu, pirmkārt, nedrīkst a) izpaust, b) izmantot vai c) nodot trešajām personām iekšējo informāciju. Otrkārt, ir aizliegts, izmantojot šādas ziņas, iegūt vai atsavināt finanšu instrumentus savā vai citas personas vārdā. Visbeidzot, nedrīkst arī a) ieteikt vai b) uzdot citai personai iegūt vai atsavināt finanšu instrumentus vai atvasinātus preču instrumentus.

Kā redzams, Finanšu instrumentu likumā finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas izpaušanas aizliegums būtībā atkārtoti Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2003/6/EK noteikto un pēc sava satura ir daudz plašāks par KL dispozīcijā ietvertajām darbībām.

¹¹ Criminal Code of the Republic of Lithuania. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=366707 (skatīts 13.04.2012.).

¹² Penal Code of the Republic of Estonia. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/tekst.asp?loc=text&dok=X30068K8&keel=en&pg=1&ptyyp=RT&tyyp=X&query=Penal+Code> (skatīts 13.04.2012.).

¹³ Kriminālatbildība par finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas neatļautu izpaušanu ir paredzēta KL 200. pantā.

¹⁴ Finanšu instrumentu tirgus likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 11. dec., Nr. 175.

Ar Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu „Par kriminālsankcijām iekšējās informācijas ļaunprātīgas izmantošanas un tirgus manipulāciju gadījumā” (attiecībā uz to 2012. gada 3. janvārī Latvijas Republikas Ministru kabinets ir apstiprinājis Latvijas nacionālo pozīciju, kopumā atbalstot Direktīvas projektu¹⁵) tiek plānots noteikt minimuma noteikumus kriminālsankcijām par smagākajiem tirgus ļaunprātīgas izmantošanas gadījumiem – iekšējās informācijas ļaunprātīgu izmantošanu un tirgus manipulācijām. Ievēribu ir pelnījis apstāklis, ka iekšējās informācijas izmantošana šajā tiesību akta projektā tiek aplūkota plašāk nekā iepriekš; tā attiecināma ne tikai uz finanšu instrumentu iegādi vai atsavināšanu, bet arī uz rikožumu atcelt vai grozīt šos darījumus. Kaut gan minētie ES normatīvo aktu projekti ir pamatoti kritizēti, it īpaši daļā par nepieciešamību izteikt prasības dalībvalstīm regulas veidā, prasību attiecināmību uz ārpusbiržas darījumiem ar finanšu instrumentiem u. c. atsevišķajiem jautājumiem,¹⁶ tomēr jāsecina, ka iespējamās izmaiņas tajos, visticamāk, neskars norādīto darbību kriminalizācijas pienākumu.

Kā norādīts iepriekš, pašreiz Saeimā atrodas KL grozījumu likumprojekts, kas cita starpā paredz divas būtiskas izmaiņas aplūkojamā noziedzīga nodarījuma tiesiskajā regulējumā. Pirmkārt, tiek plānots noteikt kriminālatbildību tikai par tādu finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas izmantošanu un manipulācijām, kuru rezultātā ir radīts būtisks kaitējums. Otra izmaiņa skar soda sankciju, to būtiski samazinot: maksimālā soda robeža no 10 gadiem tiek samazināta līdz 3 gadiem par pamatsastāvu un no 15 gadiem līdz 10 gadiem, ja manipulācijas ir izdarītas lielā apmērā vai ja tās izdarījusi organizēta grupa.

Kaut gan izmaiņas KL, paredzot būtiskā kaitējuma iestāšanos kā obligātu kriminālatbildības iestāšanās apstākli, ir vērstas uz darbību daļēju dekriminalizāciju, kas atbilst arī kopējām kriminālsodu politikas nostādnēm, Eiropas Savienības normatīvo aktu projekti liecina par to, ka tiek plānots uzlikt par pienākumu ES dalībvalstīm paredzēt visas tajā noteiktās finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgas izmantošanas izpausmes.

Vērtējot minēto tiesību aktu projektu prasību ieviešanas iespējas KL, vienlaikus jāatzīst, ka, realizējot tiesību normu harmonizāciju krimināltiesību jomā, jāievēro Latvijas krimināltiesību sistēmas īpatnības un tradīcijas. Latvijā pastāv duālistiska publisko tiesību atbildības sistēma, kas nozīmē, ka par sabiedrībai kaitīgiem nodarījumiem var tikt paredzēta kriminālā vai administratīvā atbildība.¹⁷ No minētā izriet, ka, realizējot ES direktīvu prasību integrāciju nacionālajos normatīvajos aktos, ir jāizvērtē, vai par konkrētām darbībām ir jāparedz administratīvā

¹⁵ LR Ministru kabineta 03.01.2012. sēdes protokollēmums „Par Latvijas nacionālo pozīciju Nr. 1 par priekšlikumu Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai par kriminālsankcijām iekšējās informācijas ļaunprātīgas izmantošanas un tirgus manipulāciju gadījumā”. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40238670&mode=mk&date=2012-01-03> (skatīts 13.04.2012.).

¹⁶ Sk. vairāk Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas 14.03.2012. atzinumu par tematu „Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par iekšējās informācijas ļaunprātīgu izmantošanu un tirgus manipulācijām (tirgus ļaunprātīgu izmantošanu)”. Pieejams: http://www.google.lv/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.toad.eesc.europa.eu%2FViewDoc.aspx%3Fdoc%3Dces%255Ceco%255Ceco322%255CLV%255CCES215-2012_FIN_AS_LV.doc%26docid%3D2832553&ei=coOFT_n5BceA4gSu34GACA&usq=AFQjCNE1KnVCMMLHmiBRgtcXbC0UopEOtw&sig2=FLzgXTAUZWuBmiEZoeUZug (skatīts 13.04.2012.).

¹⁷ Pie duālistiskas publisko tiesību atbildības sistēmas pieder, piemēram, arī Austrija, Lietuva, Vācija u. c. Vairāk sk. Judins A. Pārskats par ārvalstu pieredzi administratīvās atbildības regulējumā. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/ui/DocumentContent.aspx?ID=2300> (skatīts 13.04.2012.).

vai kriminālatbildība. Domājams – nav nekādu šaubu par to, ka mēraukla šajā gadījumā ir nodarījuma kaitīguma pakāpe. Ja kaitīgs nodarījums būtiski apdraud sabiedrības vai personas intereses, tad par to ir jāparedz kriminālatbildība, bet, ja šādas pietiekami augstas kaitīguma pakāpes nodarījumam nav, ir jābūt paredzētai administratīvai atbildībai. Acīmredzami, pamatojoties tieši uz šo kritēriju, jau minētajā KL grozījumu projektā tiek plānots noteikt kriminālatbildību tikai par tādiem finanšu instrumentu tirgus prettiesiskās izmantošanas gadījumiem, kuru dēļ tiek vai var tikt radīts būtisks kaitējums.

Minēto nodarījumu kaitīgums izpaužas finanšu instrumentu tirgus normālās darbības traucēšanā.

Ar iekšējās tirgus informācijas prettiesisku izmantošanu tiek vai var tikt nodarīts kaitējums tirgus dalībniekiem, jo iekšējo (pēc būtības – neizpaužamo) ziņu atrašanās kāda viena dalībnieka (vai vairāku dalībnieku) rīcībā nostāda nevienlīdzīgā stāvoklī pārējos tirgus dalībniekus, kuriem, pieņemot konkrētu lēmumu, piemēram, par kāda finanšu instrumenta iegādi vai pārdošanu, šī informācija nav pieejama. Tātad, pirmkārt, šīs darbības izkropļo godīgu konkurenci tirgū. Otrkārt, gadījumos, ja tirgus informācijas turēšana noslēpumā ir valsts politikas daļa, šādu ziņu izpaušana var nodarīt kaitējumu valsts ekonomikai kopumā. Treškārt, tirgus iekšējās informācijas izpaušana var kaitēt arī emitenta interesēm, kļūt par iemeslu ieguldītāju panikai, kas savukārt ietekmē arī finanšu tirgu kopumā.

Tirgus manipulāciju kaitīgums izpaužas tādējādi, ka tirgus dalībnieki tiek maldināti par finanšu instrumentu patieso vērtību. Turklāt jāsecina: ja finanšu instrumentu cena ar šādām darbībām tiek nepamatoti paaugstināta un kāds tirgus dalībnieks iegādājas finanšu instrumentu, tiek apdraudētas ne vien valsts intereses finanšu instrumentu tirgus normālās darbības nodrošināšanā, bet arī tiek nodarīts konkrēts materiāls zaudējums ieguldītājam, kurš „pārmaksā” par finanšu instrumentu. Minētajā gadījumā norādītās darbības pēc savas būtības ļoti līdzinās krāpšanai, jo cietušais tiek maldināts par mantas patieso vērtību.

Ievērojot minēto, jāatzīst, ka gan finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas izpaušana, gan tirgus manipulācijas ir pietiekami kaitīgi nodarījumi, taču tie arī ne vienmēr būtiski apdraud finanšu instrumentu tirgu un tā dalībnieku intereses. Tāpēc, raugoties no nodarījuma kaitīguma pozīcijām, KL grozījumu projektā izteiktais piedāvājums paredzēt noteiktu kriminālatbildības iestāšanās robežu kaitīgo seku veidā autora vērtējumā kopumā ir atzīstams par adekvātu soli.

Taču tai pašā laikā jāatzīst, ka bieži vien jau pašā Direktīvā noteiktais būtiski sašaurina iespējas nacionālā līmenī izvērtēt, vai nodarījums ir pietiekami kaitīgs, lai par to paredzētu kriminālatbildību. Pie šādiem gadījumiem varētu pieskaitīt, piemēram, ES normatīvajos aktos ietvertās prasības nodrošināt iespēju vainīgo izdot citai valstij, pienākumu par krimināli sodāmu atzīt nodarījuma mēģinājumu vai arī kūdīšanu, atbalstīšanu un līdzdalību.

Tā, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 696. pantu, personu, kura atrodas Latvijas teritorijā, var izdot kriminālvajāšanai, tiesāšanai vai sprieduma izpildei par nodarījumu, kas saskaņā ar Latvijas un ārvalsts likumiem ir noziedzīgs.¹⁸ Šāds procesuāls noteikums zināmā mērā noteic materiāli tiesiskās normas izveidošanu.

¹⁸ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74.

Tai pašā laikā Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā (turpmāk – Latvijas APK)¹⁹ nav paredzēta iespēja saukt pie administratīvās atbildības personas, kuras uzkūdijušas vai atbalstījušas nodarījuma izdarīšanu.

Arī mēģinājuma kriminalizēšanas pienākums būtiski sarežģī nodarījuma iekļaušanas iespējas Latvijas APK. Tā pamatā ir apstākļi, ka atšķirībā no krimināltiesībām administratīvo pārkāpumu tiesības nepazīst tādu tiesisku institūtu kā nodarījuma (administratīvā pārkāpuma) mēģinājums. Savukārt ļoti diskutējams ir jautājums par tiesiskā regulējuma konstrukciju, kurā būtu ietverta norāde gan uz konkrētām administratīvi sodāmām darbībām, gan to mēģinājumu.²⁰

Ievērojot to, ka Direktīvas projektā ir paredzēts uzlikt par pienākumu dalībvalstīm paredzēt kriminālatbildību par visām tajā minētajām finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgās izmantošanas darbībām, kā arī to mēģinājumu, uzkūdišanu veikt šādas darbības vai arī šādu darbību atbalstīšanu, Latvijas valstij, izpildot šīs prasības, būs jāparedz atbildība tieši KL.

Risinot jautājumu par krimināltiesiskā regulējuma pilnveidošanas iespējām, autora ieskatā, būtu izvērtējama iespēja finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgu izmantošanu nodalīt atsevišķā Krimināllikuma pantā. Tā pamatā ir šādi apsvērumi:

- ārvalstu prakse liecina, ka, nosakot kriminālatbildību par šādiem noziedzīgiem nodarījumiem, to sastāvi tiek iekļauti vienā vai divos atsevišķos krimināllikuma pantos;
- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2003/6/EK „Par iekšējās informācijas ļaunprātīgu izmantošanu un tirgus manipulācijām (tirgus ļaunprātīgu izmantošanu)” tiek uzsvērtā nepieciešamība aplūkot finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgu izmantošanu kā vienu veselumu;
- atšķirībā no pārējiem KL 193. pantā noteiktiem noziedzīgiem nodarījumiem finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgai izmantošanai ir atšķirīgas priekšmeta īpatnības. Par to var būt ne tikai pats finanšu instruments, bet visbiežāk informācija par to, ziņas par emitentu vai citas ziņas, kas var ietekmēt finanšu instrumentu cenu;
- iekšējās informācijas ļaunprātīgas izmantošanas gadījumā noziedzīga nodarījuma subjekts ir speciāls;
- nodalot ar finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgu izmantošanu saistītos noziedzīgus nodarījumus atsevišķā pantā, tiks novērsta neprecizitāte 193.¹ panta otrajā daļā, kur ir atsauce uz 193. pantā paredzētiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Kā jau minēts šajā rakstā, attiecībā uz tirgus manipulācijām jau šobrīd dispozīcija ir noteikta blanketas normas formā. Domājams, ka arī daļā par iekšējās informācijas izmantošanu krimināltiesiskā norma būtu jāveido kā blanketa. Par labu tiesību normas blanketas konstrukcijas izveidošanai liecina šādi apstākļi:

- nav iespējams kompaktā formulējumā aprakstīt visas objektīvās puses izpausmes;
- šobrīd par kriminālsodāmu ir atzīts tikai viens iekšējās informācijas ļaunprātīgas izmantošanas veids – finanšu instrumentu iegūšana vai atsavināšana, pamatojoties uz finanšu instrumentu tirgus iekšējo informāciju;
- nav iespējams kompaktā formulējumā uzskaitīt visus izņēmumus no pienākuma ievērot šos aizliegumus;

¹⁹ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LR likums. *Zinātājs*, 1984, 20. dec., Nr. 51.

²⁰ Latvijas APK ir tikai viens pants – 178. pants – ar šādu konstrukciju.

- saskaņā ar Eiropas izstrādātajiem normatīvo aktu projektiem ir paredzēts paplašināt to finanšu instrumentu loku, ar kuriem ir iespējama finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīga izmantošana;
- jau šobrīd ir izveidoti visi tiesiskie apstākļi blanketas normas izveidošanai, jo speciālajā normatīvajā aktā – Finanšu instrumentu likumā – ir noteikts gan finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas izmantošanas, gan tirgus manipulāciju aizliegums;
- tā ir noturīga konstrukcija, un visas nākotnē iespējamās izmaiņas finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgās izmantošanas tiesiskajā reglamentācijā būtu izdarāmas tikai speciālajā likumā.

Analizējot spēkā esošo tiesisko reglamentāciju kopsakarībā ar minētajiem topošiem grozījumiem KL un Eiropas Savienības normatīvo aktu projektiem, autors ir nonācis pie šādiem secinājumiem.

1. Finanšu instrumentu iekšējās informācijas ļaunprātīga izmantošana un tirgus manipulācija izkropļo godīgu konkurenci tirgū un finanšu instrumentu patieso vērtību, tādējādi apdraudot drošu finanšu instrumentu apriti regulētajā tirgū. Abus nodarījumus atbilstoši Eiropas Savienības normatīvajos aktos lietotajai terminoloģijai var apzīmēt ar vienotu nosaukumu – finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīga izmantošana.
2. Tirgus manipulācijām var būt augstākā kaitīguma pakāpe salīdzinājumā ar iekšējās tirgus informācijas izmantošanu. Darbības, kas saistītas ar iekšējās tirgus informācijas izmantošanu, nostāda tirgus dalībniekus nevienlīdzīgā stāvoklī (vairāk izkropļo konkurenci finanšu instrumentu tirgū), bet tirgus manipulāciju mērķis ir vai nu iegūt finanšu instrumentu par cenu, kas ir zemākā par tā patieso vērtību, vai tieši pretēji – to pārdot par neadekvāti augstu cenu. Pēdējam gadījumam ir ļoti liela līdzība ar krāpšanu, jo vainīgais iegūst svešu mantu, maldinot cietušo par darījuma priekšmeta patieso vērtību.
3. Kaut gan šobrīd neviens Eiropas Savienības normatīvais akts neuzliek par pienākumu dalībvalstīm nacionālā līmenī paredzēt kriminālatbildību par finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgu izmantošanu, izstrādātie normatīvo aktu projekti liecina, ka tuvākajā nākotnē šāds pienākums tiks uzlikts.
4. Ievērojot iekšējās tirgus informācijas izmantošanas un tirgus manipulāciju specifiku, ārvalstu praksi un Eiropas Savienības normatīvajos aktos noteikto, ir pamats šīs darbības atdalīt no pārējiem ar finanšu instrumentiem un maksāšanas līdzekļiem saistītiem noziedzīgiem nodarījumiem. Autora ieskatā jaunizveidotā norma harmoniski iederētos starp KL 193.¹ pantu un 194. pantu.
5. Ievērojot šā noziedzīgā nodarījuma izpausmju daudzējādību, kas veido objektīvo pusi, un attīstības iespējas, tā priekšmeta īpatnības, izņēmumu esamību, noziedzīgā nodarījuma sastāvu nav iespējams formulēt pietiekami kompakti. Autors piedāvā pamatsastāvu formulēt šādi: „Par likumā noteiktā finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas izmantošanas aizlieguma vai tirgus manipulāciju aizlieguma ļaunprātīgu pārkāpšanu.”
6. Šobrīd spēkā esošā KL redakcija paredz nodarījuma kaitīgumam nesamērīgi bargu sankciju par finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgu izmantošanu – brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem, ko apstiprina arī apstākļi,

ka citās valstīs atbildība ir daudz mazāka.²¹ Tāpēc pilnībā atbalstāms KL grozījumu projektā paredzētais risinājuma daļā par soda sankcijas samazinājumu.

Rezumējot iepriekš minētos secinājumus, autors uzskata par nepieciešamu finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīgu izmantošanu izslēgt no KL 193. un 200. panta un izveidot atsevišķu pantu, kuru piedāvā izteikt šādā redakcijā:

„193.² pants. Finanšu instrumentu tirgus ļaunprātīga izmantošana

- (1) Par likumā noteiktā finanšu instrumentu tirgus iekšējās informācijas izmantošanas aizlieguma vai tirgus manipulāciju aizlieguma ļaunprātīgu pārkāpšanu, –
soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.
- (2) Par šā panta pirmajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās izdarītas lielā apmērā vai ja tās izdarījusi organizēta grupa, –
soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no diviem līdz desmit gadiem, konfiscējot mantu, un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās.”



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijā Universitātē”.

²¹ Maksimāli sodi dažu citu valstu krimināllikumos: 1) Lietuvā – brīvības atņemšana līdz diviem gadiem (par iekšējās informācijas izmantošanu) vai trim gadiem (par tirgus manipulācijām); 2) Igaunijā – līdz trim gadiem; 3) Zviedrijā – līdz sešiem mēnešiem.

KRIMINĀLATBILDĪBU MĪKSTINOŠO UN PASTIPRINOŠO APSTĀKĻU NOZĪMES TEORĒTISKIE ASPEKTI

Vadims Kalašnikovs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: atbildību ietekmējoši apstākļi, noziedzīgs nodarījums, kaitīguma pakāpe, cēlon-sakarība, vaina.

Ievads

Krimināltiesības sastāv no vairākiem patstāvīgiem juridiskiem institūtiem, un, lai tie spētu funkcionēt, nepietiek vien ar formālu to iekļaušanu likumā, bet jābūt šo institūtu nozīmes vienotai izpratnei. Kā zināms, krimināltiesībās viens no galvenajiem elementiem ir soda noteikšana, tomēr tā būtiski atšķiras dažādās valstīs, kā arī vēsturiskas attīstības gaitā tiek pieredzēta tā nozīmes un jēgas maiņa. Vēl joprojām pat vienas tiesību sistēmas ietvaros starp Krimināllikuma normu piemērotājiem var pastāvēt zināmas domstarpības jautājumos, kas saistīti ar soda noteikšanas kritērijiem. Šīs domstarpības ir pieļaujamas un pat vēlamas teorētiskā līmenī, tomēr tās nopietni kaitē un apgrūtina praktisko soda noteikšanu. Tādēļ šīs neprecizitātes un duālā soda noteikšanas daba ir jālikvidē, lai sekmētu pastāvošās krimināltiesību sistēmas stabilitāti.

Kriminālatbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi ir visnotaļ nosacīts krimināltiesību institūts, kas var eksistēt gan patstāvīgi, pastarpināti ietekmējot soda noteikšanu, gan arī var būt iekļauts pašā noziedzīgo nodarījumu kategorijā un tādējādi tieši saistīts ar sodu. Šī tiesību institūta īpašības galvenokārt ir atkarīgas no valsts tiesību attīstības procesa un tiesību doktrinārām atziņām. Kriminālatbildību ietekmējošie apstākļi to plašā izpratnē ir atvasināmi no soda nozīmes.

Jāpatur prātā arī tas, ka kriminālatbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu tiesību institūta radišana bija milzīgs solis uz taisnīgu soda piemērošanu. Līdz šim krimināltiesību normas nepazīna stingri noteiktos vispārīgos soda noteikšanas principus, bet, iekļaujot šo institūtu, tiesnešiem radās iespēja to ņemt vērā, risinot jautājumus par soda samērīgumu. Tomēr, ievērojot to, ka vienā rakstā nav iespējams aplūkot visus aspektus, kas izskaidro atbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu nozīmi, autors ir sašaurinājis pētāmo jautājumu loku un analizēs tikai dažus no tiem.

Kriminālatbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu skaits un tā nozīme saskaņā ar izstrādāto Krimināllikuma grozījumu likumprojektu var tikt mainīta, tādējādi autors prognozēs un izvērtēs gaidāmās tiesiskās sekas.

1. Kriminālbildību mīkstinošo un pastiprinošo apstākļu vieta noziedzīgā nodarījumā

Krimināllikumā ir noteikts, ka par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods. Stingri jāievēro, ka pie kriminālbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, t. i., kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi šajā likumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. Tādējādi, kā atzīmē A. Judins, krimināltiesībām tāpat kā tiesībām vispār piemīt formālisms. Paredzot kriminālbildību par sabiedrībai bīstamiem nodarījumiem, likumdevējs abstrahējas no konkrēto cilvēku uzvedības un definē vispārējo bīstamas uzvedības modeli, par tās realizāciju paredzot kriminālo represiju.¹ Lai runātu par atbildību mīkstinošiem un pastiprinošiem apstākļiem, šajā definējumā nepieciešams konstatēt cēloņsakarības pastāvēšanu starp tiem un vainīgo vai noziedzīga nodarījuma sastāvu.

Pēc L. Kruglikova domām, atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus var pozicionēt kā objektīvas un subjektīvas kārtības faktoru, kas saistīts ar noziegumu un (vai) ar vainīgā personību, bet tā nav viena no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm. Šo faktoru esamība liecina par lielāku vai mazāku sabiedriska kaitīguma pakāpi, kas nodarīta ar noziedzīgu nodarījumu un tieši saistīta ar vainīgo personību vai raksturo tikai vainīgo personību.² Jāpiekrīt šā definējuma pamatotībai, lai vispārēji raksturotu atbildību ietekmējošos apstākļus, tomēr tas nav pilnīgs, lai norobežotu apstākļus no personu raksturojošiem datiem, motīviem un mērķiem. Tāpat tiek uzsvērts, ka apstākļi, kas atzīstami par atbildību mīkstinošiem un pastiprinošiem, bez izņēmuma saistīti ar noziedzīga nodarījuma sabiedrisko kaitīgumu un vienlaikus nosaka vainīgā personības sabiedriskas bīstamības pakāpi. Tādēļ tiem ir būtiska nozīme, izvēloties atbilstošu soda mēru. Noziedzīga nodarījuma kaitīgums atbilstoši pieņemtajam uzskatam pieder pie noziedzīga nodarījuma objektīvās puses un uzskatāms par svarīgāko kriminālbildības pamata īpašību.³ Kā norādījis U. Krastiņš, vērtējot ar noziedzīgu nodarījumu radīto kaitējumu plašākā nozīmē, katrs nodarījums izraisa kaitīgas sekas, kas izpaužas noteiktu, ar Krimināllikumu aizsargātu interešu apdraudējumā.⁴ Savukārt A. Judins piebilst, ka ikviena rīcība, kas būtiski aizskar personu, sabiedrības un valsts intereses, jāvērtē kā bīstama. Likums var attaisnot kaitējuma nodarīšanu personai, izslēdzot atbildību par izdarīto, tomēr tas nevar izslēgt nodarījuma bīstamību. Nodarījuma bīstamību nenosaka likumdevēja apziņa un griba. Leģislatīvā vara noskaidro to rīcību loku, kurām piemīt paaugstināta bīstamība, un kriminalizē tās, kā arī nosaka tos apstākļus, kas izslēdz personas pienākumu atbildēt par bīstamu nodarījumu.⁵ Blakus tiem pastāv tādu apstākļu kopums, kas pēc savas būtības kalpo par kritēriju, lai noteiktu šo bīstamības pakāpi, un tie var izpausties noziedzīga nodarījumā sastāva pazīmē vai tiek apveltīti ar universālu raksturu un attiecināmi uz vairāku

¹ Judins A. Apstākļi, kas izslēdz kriminālbildību. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2006, 18. lpp.

² Энциклопедия уголовного права. Т. 9. Назначение наказания. Науч. ред. Малинина. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина, 2008, с. 268.

³ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 61. lpp.

⁴ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 62. lpp.

⁵ Judins A. Apstākļi, kas izslēdz kriminālbildību. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2006, 28. lpp.

noziedzīgo nodarījuma loku. Atbildību mikstinošo apstākļu izpausme līdzinās atbildību izslēdzošiem apstākļiem ar tādu nosacījumu, ka tie tomēr neatbrīvo personu no kriminālatbildības, bet diktē, ka notikušais nodarījums bija visnotaļ tuvu tam, lai personu nesauktu pie atbildības, savukārt pastiprinošo apstākļu esamība liecina, ka noziedzīga nodarījuma kaitīguma pakāpe ir ļoti augsta. Robeža starp mikstinošiem un atbildību izslēdzošiem apstākļiem ir trausla, un ir pat iespējami gadījumi gan vēsturiskā attīstībā, gan ārzemju valsts normatīvā regulējumā, ka kāds no apstākļiem pilda atšķirīgas funkcijas. Kaitējuma nodarīšana cilvēka veselībai, dzīvības atņemšana, materiālā kaitējuma radīšana personai jebkuros apstākļos tiek raksturota kā sociāli bīstama.⁶ Tomēr noziedzīga nodarījuma kaitīgums var izpausties dažādi. Vienā gadījumā kaitējuma radīšana var notikt pilnīgi apzināti un mērķtiecīgi, savukārt citā gadījumā tas ir izmisuma vai nejaušības solis, kas vairāk neatkārtosies. Lai izmērītu noziedzīga nodarījuma kaitīguma pakāpi, tiek izveidots atbildību mikstinošo un pastiprinošo apstākļu institūts.

Likumdevējs nostiprina cēloņsakarību starp atbildību ietekmējošo apstākli un noziedzīga nodarījuma kaitīgumu. Tai vienmēr jāpastāv, ja tiek izvērtēta augstāka soda mēra noteikšanas iespēja, bet tā varētu arī nepastāvēt, lai noteiktu zemāko sodu. Noziedzīga nodarījuma kaitīgums ir daudz plašāks par izraisītām kaitīgām sekām, kuras nepieciešams konstatēt noziedzīgos nodarījumos ar materiāliem sastāviem, bet tie mazāk svarīgi formālu vai nošķeltu sastāvu gadījumā. Kaitīgumu var izvērtēt, ja tas izpaužas noziedzīga nodarījuma kaitīgo seku veidā, bet tas neapšaubāmi pastāv arī gadījumos, kad kaitīgās sekas vēl neiestājas. Šajā gadījumā ir pieņemts, ka pati darbība ietver šo sabiedriskā kaitīguma pazīmi. Kaitīgo seku iestāšanās noziedzīgos nodarījumos ar formālu vai nošķeltu sastāvu ir kritērijs, lai nepieļautu soda mēra nesamērīgu samazinājumu, kaut gan tiesu praksē joprojām sastopami gadījumi, kad kaitīgo seku iestāšanās tiek ignorēta un piemērots soda minimālas robežas samazinājums.⁷ Tomēr atbildību mikstinošo un pastiprinošo apstākļu izvērtējums ļauj apzināt personas nostāju pret šo seku iestāšanos, pieļaušanas formu, seku ārējo izpausmi vai personas attieksmi pret seku iespējamo iestāšanos. Tāpat šie apstākļi ļauj noteikt vainīgās personas sabiedrisko bīstamību, vērtējot to gan no notikušā apdraudējuma un nodarītā kaitējuma, tā arī vēl no nākotnē iespējamā apdraudējuma vai seku iestāšanās iespējas, gan no personas iespējamās sabiedriskās jeb sociālā lietderīguma pozīcijas. Pie pēdējiem var pieskaitīt tādas apstākļus, kuriem brīžiem nav tiešas saistības ar noziedzīga nodarījuma raksturu, bet tie tiek iekļauti likumā saskaņā ar humānisma principu. Tādi apstākļi kā vainīgas personas grūtniecība, pieteikšanās par vainīgu, sadarbošanās, lai atklātu citas personas izdarītu noziegumu ņemami vērā, lai izvērtētu soda samazinājuma iespēju, bet starp šiem apstākļiem un personas izdarīto noziedzīgo nodarījumu nav obligāta cēloņsakarības pastāvēšana. Šajā gadījumā pietiek vien ar šā apstākļa saistību ar vainīgā personību un atzīstams, ka tas iemieso sevī arī sabiedriskā labuma jeb lietderības momentu. Labums, ko sabiedrība var iegūt no vainīgās personas, ir būtisks un nav pretrunā ar humānisma principu, un tas attaisno jeb ir savienojams ar zemāko soda mēru.

⁶ Judins A. Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2006, 28. lpp.

⁷ Sk. Liholaja V. Komentāri par Latvijas tiesu praksi krimināllietās. 2. grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 216.–217. lpp.; Sk. arī Liholaja V. Soda noteikšanas principi: likums un prakse. *Jurista Vārds*, 2006, 12. dec., Nr. 49, 26.–29. lpp.

2. Kriminālbildību mīkstinoši un pastiprinoši apstākļi komplicētā noziedzīgā nodarījumā

Tiesību pētniekiem arvien aktuālāka kļūst problēma par vainas konstatēšanu komplicētā noziedzīgā nodarījumā. Kā norāda U. Krastiņš, krimināltiesību teorijā dažreiz komplicētos noziedzīgu nodarījumu sastāvus sauc par saliktiem sastāviem. Tomēr salikti sastāvi ir tikai viens no komplicēto sastāvu veidiem. Bet visi komplicētie noziedzīgu nodarījumu sastāvi pieskaitāmi atsevišķiem (vienotiem) noziedzīgiem nodarījumiem. Krimināllikumā tikpat kā nav konstruēti noziedzīga nodarījuma sastāvi, kuru objektīvā puse satur divas darbības, tomēr komplicēti sastāvi var ietvert arī tādas pazīmes kā divi vai vairāki apdraudējuma objekti (vairākobjektu apdraudējums); divas kaitīgās sekas; divas vainas formas; salikts sastāvs (viena noziedzīga nodarījuma sastāvā apvienotas vairāku citu patstāvīgu (vienkāršu) nodarījuma sastāvu pazīmes); nodarījuma sastāvs, kurā bez darbības vai bezdarbības ietvertas arī kaitīgās sekas (pamatsastāvā vai kā attiecīgā nodarījuma kvalificējoša pazīme); darbība (bezdarbība), kas aizliegta ar citas tiesību nozares tiesību akta normu (noteikumiem), kā rezultātā iestājušās kaitīgas sekas; nodarījuma sastāvā iekļauts administratīvi sodāmu pārkāpumu kopums, kas izdarīti atkārtoti gada laikā; nodarījumu sastāvs veidots kā turpināts vai ilgstošs noziedzīgs nodarījums.⁸ Šajā gadījumā problēmu ar apstākļiem, kas raksturo vainīgo personību, rodas mazāk, tomēr daudz rūpīgāk jāizvērtē apstākļa vieta attiecībā uz vienu no komplicēta noziedzīga nodarījuma pamatpazīmēm. Piemēram, ilgstošā noziedzīgā nodarījumā kāds no apstākļiem laika ziņā var attiekties tikai uz noteiktu tā daļu.

Tā kā par ilgstošu noziedzīgu nodarījumu uzskatāma viena noziedzīga nodarījuma sastāva realizēšana, kas saistīta ar tai sekojošu ilgstošu to pienākumu neizpildīšanu, kurus likums ar kriminālvajāšanas piedraudējumu uzlicis vainīgajai personai,⁹ tad jāpieņem, ka atbildību ietekmējošs apstākļis, kas attiecas uz kādu to daļu, ir vērā ņemams. Tādu noziegumu kā bēgšana no ieslodzījuma vietas vainīgais izdara ne vien brīdī, kad viņš nelikumīgi pamet soda izciešanas vietu, bet arī turpmākajā laikā, kamēr vien viņš atkal nesāk pildīt ar spriedumu viņam uzlikto pienākumu vai tāds pienākums atkritis.¹⁰ No piemēra izriet divi sastāvi: ieslodzījuma vietas nelikumīga pamešana un turpmāka izvairīšanās no pienākumu izpildīšanas. Apstākļi, kas ar likumu tiek uzskatīti par atbildību mīkstinošiem vai pastiprinošiem, visticamāk, vairākumā gadījumu būs saistīti tikai ar vienu no tā sastāvdaļām.

Līdzīgi risināms jautājums, kas attiecas uz turpinātu noziedzīgu nodarījumu. Turpinātu noziedzīgu nodarījumu veido vairākas savstarpēji saistītas tādas pašas noziedzīgas darbības, kas vērstas uz kopēju mērķi, ja tās aptver vainīgās personas vienots nodoms. Tas var izpausties, piemēram, zādzības gadījumā, kad persona no noliktavas ar vairākiem piegājieniem aiznes mantu ar vienotu nodomu – gūt no tā visa peļņu. Praksē bieži sastopami gadījumi, kad persona turpinātas zādzības rezultātā (vai kādā citā turpinātā noziedzīgā nodarījumā) kādā no tā epizodēm sāk lietot alkoholu, un tad šis noziedzīgais nodarījums jau turpinās atbildību

⁸ Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. *Jurista Vārds*, 2010, 11. maijs, Nr. 19, 13.–14. lpp.

⁹ Sk. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. daļa. Rīga: AFS, 2007, 97. lpp.

¹⁰ Sk. Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. *Jurista Vārds*, 2010, 11. maijs, Nr. 19, 14. lpp.

pastipriņoša apstākļa pavadībā. Nav izslēgta iespēja arī kāda cita apstākļa pastāvēšanai, tomēr šis apstākļis Latvijā sastopams aptuveni 70% gadījumu.¹¹ Rodas jautājums, vai apstākļi, kas izpaudās vienā no epizodēm, attiecināms uz pārējām piecām vai sešām epizodēm un saistīts ar „pilnu” noziedzīgu nodarījumu? Tomēr jāatzīst: ja šī apstākļa saistība ar noziedzīgu nodarījumu ir visnotaļ nebūtiska, tad jāapšauba konkrētā gadījumā tā nozīme. Tiesa atbilstoši normatīvam regulējumam nav tiesīga ignorēt apstākļa pastāvēšanu ar izņēmumu, kad runa ir par atbildību pastipriņošiem apstākļiem. Tomēr arī pastipriņošo apstākļu gadījumā tiek vērtēta apstākļu ietekme uz noziedzīga nodarījuma īstenošanu, un, ja pastāv apstākļa negatīva ietekme, tad šis apstākļi nevar būt ignorējami, ja nav kādu citu īpašu nosacījumu. Atbildību mīkstinoša apstākļa ignorēšana nav pieņemama.

Nedaudz citādāka situācija ir komplicētā sastāvā ar divām vainas formām. Piemēram, ceļu satiksmes noteikumu pārkāpšanas gadījumā cietušajam nodarīts miesas bojājums. Teorētiski šis nodarījums vērtējams kā izdarīts aiz neuzmanības, ja vien vainīgā psihiskā attieksme pret kaitīgām sekām neizpaudās nodoma formā. Pat netieša nodoma pastāvēšana jau nosaka, ka šī darbība vērsta nevis pret satiksmes drošību, bet gan pret personas veselību. Tādējādi šī darbība izpaužas neuzmanības formā kā pašpaļāvība vai noziedzīga nevērība. Tas rada zināmu neskaidrību, jo ceļu satiksmes un transportlīdzekļa ekspluatācijas noteikumus var pārkāpt gan tīši, gan aiz neuzmanības. Tajos gadījumos, kad šie noteikumi pārkāpti tīši, bet kaitīgās sekas iestājušās aiz neuzmanības, jārunā par jaukto vainas formu. Tas skaidrojams ar to, ka likumā noteikto komplicētā noziedzīgā nodarījuma sastāva prettiesisko darbību vai bezdarbību, kas izraisījusi kaitīgās sekas, samaina vietām ar norādi uz ceļu satiksmes un transportlīdzekļa ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu.¹² Administratīvā tiesībpārkāpuma iekļaušana krimināltiesību normā parasti tiek izmantota, ja tāda pārkāpuma dēļ iestājušās kaitīgas sekas, un tad administratīvais tiesībpārkāpums kopā ar kaitīgajām sekām tiek kriminalizēts.¹³ Tāpēc jākonstatē vainīgā psihiskā attieksme nevis pret darbību vai bezdarbību, ar kuru pārkāpti attiecīgie ceļu satiksmes noteikumi, bet gan pret tiesību normatīvajā aktā ietverto tiesību normu jeb, citiem vārdiem, jānoskaidro tā psihiskā attieksme pret kaitīgo seku izraisīšanu (cilvēka miesas bojājumu vai tā nāvi). Tādā veidā personas psihiskā attieksme pret tiesību aktā ietverto tiesību normu tiek iekļauta noziedzīgā nodarījuma objektīvo pazīmju skaitā.¹⁴ Atbildību mīkstinošo un pastipriņošo apstākļu noteikšana var notikt gan no darbības vai bezdarbības izvērtējuma (administratīvās tiesībās) pozīcijas, gan sakarā ar kaitīgo seku izraisīšanas iespēju. Piemēram, transportlīdzekļi vadīja grūtniece, bet cietušā ricība arī bija prettiesiska, kas tiešā veidā sekmēja konkrētu ceļu satiksmes noteikuma pārkāpšanu (cieta blakus sēdošais, kurš arī patraucēja vadītājam izdarīt manevru). Kriminālatbildību ietekmējošo apstākļu izvērtējumam jānotiek atkarībā no personas vainas formas, kas attiecas tikai uz noziedzīgo nodarījumu, kaut gan tiek veidots aplams priekšstats par to, ka tiek vērtēta neuzmanības formas smaguma pakāpe. Tādējādi atbilstoši tiesību sistēmas prasībām jāpastāv cēloniskai saistībai

¹¹ Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas kriminālietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakse, 2008. g. 1. jūlijs. Pieejams: http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2008/tiesu_prakses_apkopojums_2_2008.doc (skatīts 10.01.2012.).

¹² Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. *Jurista Vārds*, 2010, 11. maijs, Nr. 19, 17. lpp.

¹³ Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu daudzējādības kvalifikācijas problēmas. *Jurista Vārds*, 2007, 20. nov., Nr. 47, 20.–24. lpp.

¹⁴ Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. *Jurista Vārds*, 2010, 11. maijs, Nr. 19, 17. lpp.

starp grūtniecības stāvokļa ietekmi un noziedzīga nodarījuma subjektīvās puses izpausmi. Šo nosacījumu ievērošana atbildību pastiprinošo apstākļu gadījumā nerada zināmas grūtības ne teorētiskā, ne praktiskā līmenī, taču mikstinošo apstākļu gadījumā izveidojas diametrāli pretēja nostāja. No teorētiskās puses jāvērtē atsevišķo mikstinošo apstākļu saistība ar vainīgās personas neuzmanības formu, nevis tā ietekme uz darbību vai bezdarbību. Pat nekonstatējot mikstinošo apstākļu saistību ar subjektīvo pusi, tiesai tomēr apstākļi jāņem vērā, jo Krimināllikumā ietvertais formulējums ir samērā plašs, to arī nav iespējams precizēt un ierobežot interpretācijas ceļā. Savukārt cēloņsakarības neesamība starp atbildību pastiprinošo apstākli un noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi nepieļauj tā atzišanu. Zīmīgi ir tas, ka šajā gadījumā atbildību pastiprinošo apstākļu atzišana var liecināt arī par subjektīvās puses izpaušanu nodoma formā, kas jau maina iepriekšējo kvalifikāciju. Savukārt U. Krastiņš arī atzīst: ja personas darbība vai bezdarbība ir viņas gribas apzināta izpausme, tad subjektīvā attieksme pret to var būt tikai tiša; neapzināta darbība vai bezdarbība nav krimināli sodāma.¹⁵

Citādāks risinājums paredzēts citā komplicētā sastāvā, kas ietver divu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmes, piemēram, tišas mantas bojājuma gadījumā, kad iestājas personu nāve. Vainīgā subjektīvā attieksme pret darbības izdarīšanu izpaužas tiešā nodomā, bet pret izraisītām sekām (personu nāvi) – neuzmanības formā. Teorijā un tiesu praksē tiek atzīts: ja noziedzīga nodarījuma saliktajā sastāvā iekļautā darbība (bezdarbība) tiek izdarīta tiši (viens no apvienotajiem sastāviem) un kaitīgās sekas tā rezultātā iestājušās aiz neuzmanības (otrs apvienotais sastāvs), tad nodarījums jāuzskata kā izdarīts tiši (ar nodomu).¹⁶ Šajā gadījumā tiek vērtēta ne tikai darbība, kas ir aizliegta ar likumu, bet arī kaitīgo seku iestāšanās. Cēloņsakarība var pastāvēt starp atbildību pastiprinošiem apstākļiem un subjektīvo pusi, ja konstatēts, ka nodarījums tiek izdarīts ar nodomu. Tādējādi šie apstākļi var būt attiecināmi un saistīti tikai ar izdarītu darbību, to vērā ņemšana ir pieļaujama, bet tos nevar sasaistīt ar kaitīgo seku iestāšanos. Secināms, ka atbildību pastiprinoši apstākļi, risinot jautājumu par saliktu noziedzīga nodarījuma sastāvu ar divām vainas formām, ir ar ierobežotu darbības lauku, tādēļ tiem ir mazāka nozīme, nekā risinot jautājumu par soda noteikšanu noziedzīgā nodarījumā ar vienu vainas formu.

Vērtējot noziedzīgu nodarījumu, kas ietver administratīvi sodāmu pārkāpumu kopumu, jāatzīst, ka arī šajā gadījumā apstākļiem, kas mikstina vai pastiprina kriminālatbildību, tiek atvēlēta nepamatoti liela nozīme. Paredzētais nodarījums ir kriminālsodāms, ja tas izdarīts atkārtoti gada laikā un ja saskaņā ar Krimināllikuma vispārīgās daļas noteikumiem iepriekšējā reizē izdarītais likumpārkāpums, pārkāpējam to zinot, fiksēts likumā noteiktajā kārtībā. Likumpārkāpuma atkārtotību veidos tāds pats likumpārkāpums, tā arī citas darbības, kas minētas panta dispozīcijā. Teorijā vairākkārt tika izteikts aicinājums izņemt administratīvi sodāmus tiesībpārkāpumus no krimināltiesībām, pamatojot to ar mazāku sabiedriskā kaitīguma pakāpi. Neatkarīgi no tā, cik reižu izdarīts administratīvi sodāms tiesībpārkāpums, kas gandrīz vienmēr ir vienīgi kādu obligātu piesardzības noteikumu (priekšrakstu) pārkāpums bez materiālām vai citādām jūtāmām sekām, tas ir un paliek administratīvi sodāms tiesībpārkāpums.¹⁷ Tas arī ir saprotams, jo nav pilnīgi ievērots *non bis in idem* princips – divkārtšas sodāmības nepieļaujamas

¹⁵ Krastiņš U. Vaina noziedzīgos nodarījumos ar saliktu sastāvu. *Jurista Vārds*, 2011, 19. jūl., Nr. 29, 10. lpp.

¹⁶ Krastiņš U. Vaina komplicētos noziedzīgos nodarījumos. *Jurista Vārds*, 2010, 11. maijs, Nr. 19, 16. lpp.

¹⁷ Krastiņš U. Noziedzīgu nodarījumu daudzējādības kvalifikācijas problēmas. *Jurista Vārds*, 2007, 20. nov., Nr. 47, 20.–24. lpp.

princips. Ja par pirmo pārkāpumu ir saņemts sods, tad tas vairs nevar nākotnē pārvērsties par vienu no noziedzīga nodarījuma neatņemamu sastāvdaļu. No šīs pozīcijas raugoties, būtu analizējami arī atbildību mīkstinoši un pastiprinoši apstākļi. Apstākļa nozīmīgums tieši saistīts ar nodarījumu un tā klasifikāciju, turklāt šajā gadījumā runa ir par diviem administratīviem pārkāpumiem. Atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi, kas noteikti Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā, tomēr atšķiras no tiem, kas minēti Krimināllikumā. Tādējādi jo vairāk nav saprotams, kāpēc likumdevējs atkārtotus administratīvus pārkāpumus pārvēš par kriminālsodāmiem un saista tos jau ar kriminālatbildību ietekmējošiem apstākļiem. Vienotu noziedzīgu nodarījumu veido vismaz divi pārkāpumi. Pirmo pārkāpumu raksturo vieni apstākļi, bet pašu noziedzīgu nodarījumu jau citi, tādējādi apstākļu darbības lauki pārklājas. Nosakot sodu par noziedzīgu nodarījumu, nevar ņemt vērā pārkāpumu raksturojošus apstākļus, jo tie bija administratīva soda noteikšanas kritēriji, bet krimināltiesībās vērtē tikai subjekta attieksmi pret jauno pārkāpumu, kuru „atkārtotība” pārvēš par kriminālsodāmu. Kriminālatbildību ietekmējoši apstākļi šajā sakarībā ir attiecināmi uz jaunu nodarījumu, kurš uzskatāms vai nu par kriminālpārkāpumu, vai, salīdzinoši daudz retāk, par noziegumu.¹⁸ Būtu secināms, ka atbilstoši formālās loģikas likumiem šī juridiskā konstrukcija ir neprecīza, tādējādi apstākļus, kas mīkstina vai pastiprina atbildību, arī jāsaista ar atkārtotību, bet tas nav iespējams.

3. Kriminālatbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi nepabeigtā noziedzīgā nodarījumā

Teorētiski daudz grūtāk vērtēt tos apstākļus, kas pastāv ārpus pabeigta noziedzīga nodarījuma, jo šie apstākļi vēl neraksturo noziedzīga nodarījuma nodarīto sabiedrisko kaitīgumu, bet raksturo tikai vainīgo personību¹⁹. Šo apgalvojumu pauž L. Kruglikovs, tomēr varētu piekrist, ka atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi var izpausties arī šajā plāksnē. Lielākoties likumdevējs atbildību mīkstinošu un pastiprinošu apstākļu institūtā ataino noziedzīga nodarījuma kaitīguma vērtējuma kritērijus, kas piemīt jebkuram pabeigtam noziedzīgam nodarījumam. Savukārt sabiedriski kaitīga darbība bieži izpaužas nepabeigtā noziedzīgā nodarījumā, kas kvalificējams kā sagatavošanās noziegumam vai nozieguma mēģinājums. Lai personu sauktu pie kriminālatbildības, nepieciešams, lai šī darbība vai bezdarbība īstenojas ar tiešu nodomu, kas vērsta uz nozieguma īstenošanu, nevis uz kriminālpārkāpumu. Krimināltiesībās šis noziedzīga nodarījuma stadijas izšķir atkarībā no noziedzīgo darbību rakstura un noziedzīgās darbības pārtraukšanas momenta, kas raksturo noziedzīga nodarījuma pabeigtības pakāpi. Noziedzīgs nodarījums atzīstams par pabeigtu, ja personas izdarītā darbība vai bezdarbības akts satur visas Krimināllikuma sevišķās daļas konkrētas normas dispozīcijā aprakstītās noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās un subjektīvās pazīmes. Brīdis, no kura noziedzīgs nodarījums skaitās pabeigts, atkarīgs no nodarījuma sastāva uzbūves krimināltiesību normā. Ne visos noziedzīgos nodarījumos ir iespējamas to izdarīšanas stadijas. Tāpēc jānoskaidro, vai vainīgās personas mērķtiecīga darbība, kas

¹⁸ Saskaņā ar likumprojektu „Grozījumi Krimināllikumā” atkārtotu administratīvo likumpārkāpumu izdarīšanu plānots izslēgt no kriminālsodāmu nodarījumu klāsta. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67AC225793300488419?OpenDocument> (skatīts 15.05.2012.).

¹⁹ Энциклопедия уголовного права. Т. 9. Назначение наказания. Науч. ред. Малинина. Санкт-Петербург: Издание профессора Малинина, 2008, с. 269.

saistīta ar nodomātā noziedzīgā nodarījuma sagatavošanu vai ar darbībām, kas jau tieši vērstas uz noziedzīgā rezultāta sasniegšanu, ir noziedzīgā nodoma realizācijas etaps.²⁰

Noziedzīgā nodoma realizācijas etapi iespējami nodarījumos, kuros subjektīvā puse izpaužas tiešā nodomā. Tā sagatavošanas stadijā ietilpst līdzekļu vai rīku sameklēšana vai pielāgošana vai citāda tiša labvēlīgu apstākļu radīšana tiša nozieguma izdarīšanai, ja turklāt tas nav turpināts no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ. Savukārt nozieguma mēģinājums ir apzināta darbība (bezdarbība), kas tieši vērsta uz tišu tā izdarīšanu, ja noziegums nav izdarīts līdz galam no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ. Atbildība par sagatavošanos noziegumam vai nozieguma mēģinājumu iestājas saskaņā ar to pašu šā likuma pantu, kas paredz atbildību par konkrēto nodarījumu. Tas nozīmē, ka apstākļi, kas mīkstina vai pastiprina atbildību, ir tie paši un to būtība arī nemainās. Bet nepabeigts noziedzīgs nodarījums pārsvarā ir ar mazāku kaitīguma pakāpi, un tā darbības raksturu ir problemātiski saistīt ar atbildību pastipriņošiem apstākļiem, it īpaši gadījumos, kad tiek vērtēta sagatavošanās stadija. Krimināllikumā tiek paredzēts, ka kriminālatbildība iestājas tikai par sagatavošanos smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem. Atbildību pastipriņošo apstākļu klāstu saista ar noziedzīga nodarījuma pabeigtības formu, uz ko tieši norāda vārds „izdarīts”. Tādēļ jo vairāk tiek apgrūtināta šā apstākļa izpratne, tā izvērtējums saistībā ar vēl „īsti nenotikušo” noziedzīgo nodarījumu, kas var izpausties tikai un vienīgi varbūtības vai pieļāvuma formā. Par apstākli, kas pastiprina atbildību, nekādā gadījumā nevar atzīt teorētiski iespējamo jeb prognozējamo noziedzīga nodarījuma izdarīšanas aspektu. Savukārt, no citas pozīcijas vērtējot, jāatzīst, ka sagatavošanās stadija ir noziedzīga nodarījuma pirmais etaps, tādējādi apstāklis, kas pavada šo etapu, pakļaujas izvērtējumam. Tomēr arī šajā gadījumā starp pastipriņošo apstākļa esamību un turpmāko darbību vēl nav nodibināta izvērtējumam derīga cēloņsakarība. Kriminālatbildību mīkstinošie apstākļi ir ievērojami neatkarīgi no noziedzīga nodarījuma pabeigtības pakāpes.

Pretējais risinājums varētu rasties, vērtējot pastipriņošos apstākļus, kas izpaužas noziedzīga nodarījuma mēģinājuma stadijā. Par noziedzīga nodarījuma mēģinājumu atzīstamas tādas tišas darbības, kas jau satur konkrēta nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes, un ar šīm darbībām tieši tiek apdraudētas noteiktas intereses, kuras aizsargā konkrēta krimināltiesību norma. Krimināllikumā tiek paredzēts, ka par mēģinājumu izdarīt kriminālpārkāpumu persona nav saucama pie kriminālatbildības. Krimināltiesībās izšķir divus nozieguma mēģinājuma veidus – pabeigtu un nepabeigtu mēģinājumu. Atbildību pastipriņošo apstākļu atzīšanai arī jābūt saistītai ar mēģinājuma pabeigtības formu. Pabeigtā mēģinājumā atbildību pastipriņošie apstākļi jāvērtē tāpat kā pabeigtā noziedzīgā nodarījumā. Tas pamatojams ar cēloņsakarības nodibināšanu starp vainīgas personas motīviem un veikto darbību (bezdarbību), kad izdarīts viss nepieciešamais, lai sasniegtu iecerēto mērķi, bet vēlamo rezultāts nav iestājies no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ. Šajā gadījumā veiktā prettiesiskā darbība, pēc vainīgas personas ieskatiem, bija pilnīgi pietiekama, lai sasniegtu vēlamo rezultātu.²¹ No tā secināms, ka atbildību ietekmējošie apstākļi, kas pavadīja prettiesiskas darbības izdarīšanu un raksturoja vainīgā psihisko attieksmi pret sasniedzamo rezultātu, ne ar ko neatšķīrās no tiem apstākļiem, kas bija konstatējami pabeigtā

²⁰ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 193. lpp.

²¹ Turpat, 211.–213. lpp.

noziedzīgā nodarījumā. Tomēr par atbildību pastiprinošo apstākli nevar atzīt vēl neiestājušās smagās sekas, kas novērtējamas tikai pabeigtā noziedzīgā nodarījumā. Cēloņsakarības nodibināšana starp vainīgas personas prettiesisko darbību un atbildību pastiprinošo apstākļu esību ļauj personu rīcībai piešķirt zināmu kaitīguma pakāpi.

Savukārt krimināltiesību teorijā nav vienotas nostājas par tiem apstākļiem, kas pavada nozieguma nepabeigto mēģinājumu. Tas ir tāpēc, ka atbildību ietekmējošos apstākļus daudz grūtāk identificēt, tiek vērtēta darbība, kura nav līdz galam pabeigta, tādēļ apstākļus var tikai šķietami attiecināt uz pabeigto noziegumu. Tomēr, kā jau noskaidrots, atbildību pastiprinošos apstākļus nevajadzētu sasaistīt ar iespējamo turpmāko darbību un teorētiski prognozējamo apdraudējumu. Tas ne vienmēr nozīmē, ka nākotnē turpināta darbība obligāti iegūst negatīvas iezīmes, kas pozicionētas kā atbildību pastiprinoši apstākļi. Turklāt rūpīgi jāvērtē apstākļu ietekme uz vainīgās personas rīcības daļu, kas tiek paveikta, nevis iepļānota. Tādējādi par noziedzīga nodarījuma nepabeigto mēģinājumu atzīst gadījumus, kad vainīgais no viņa gribas neatkarīgu iemeslu dēļ nav paveicis visu, ko viņš uzskatījis par nepieciešamu, lai izdarītu nodarījumu līdz galam. Vainīgā veiktā darbība vēl nevar novest pie vēlāmā noziedzīgā rezultāta. Tāpat vainīgais šo darbību vēlējies turpināt, pieliekot papildu pūles, lai nodarījumu izdarītu līdz galam, bet objektīvu apstākļu dēļ to pabeigt nav varējis.²² Tas nozīmē, ka nepabeigts nozieguma mēģinājums raksturojams ar darbības pārtraukšanas momentu, tādēļ atbildību pastiprinošie apstākļi ir saistīti tikai ar paveikto darbību un raksturo to. Attiecināt šos apstākļus uz iespējamo darbības turpināšanu nav iespējams, jo tas nonāktu pretrunā ar teorijas nostādņēm. Atbildību pastiprinošo apstākļu ietekme uz nozieguma īstenošanu ir apšaubāma, jo krimināltiesībās tiek atzīta arī labprātīgas atteikšanās iespēja, kas var izpausties gan sagatavošanās stadijā, gan tikpat labi nepabeigtā mēģinājumā. Labprātīga atteikšanās no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas ir personas uzsāktās darbības (bezdarbības) pilnīga pārtraukšana pēc šīs personas pašas gribas, tomēr apzinoties, ka pastāv iespēja noziedzīgu nodarījumu izdarīt līdz galam. Persona, kas labprātīgi atteikusies no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, nav saucama pie kriminālatbildības. Šāda persona atbild tikai tajā gadījumā, ja tās faktiski izdarītajā nodarījumā ir cita noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. Atbildību pastiprinošos apstākļus šajā gadījumā vērtējam nevis kopsakarībā ar nepabeigtu noziedzīgu nodarījumu, bet gan saskaņā ar to likuma pantu, ar kuru personu sauc pie kriminālatbildības. Tomēr, ja noziegums tiek pārtraukts un nav pabeigts objektīvu apstākļu dēļ, tad tā nav labprātīga atteikšanās, un vainīgā persona atbild arī par iecerēto prettiesisko rīcību. Jāatzīst, ka atbildību pastiprinošo apstākļu ietekme uz noziedzīgo darbību nepabeigtā mēģinājumā ir nebūtiska, tā arī neveicināja un neatvieglāja nozieguma izdarīšanu, tomēr soda individualizācijas pieejas īstenošanai nepieciešami izvērtējumam derīgi kritēriji, kas tiek attēloti soda noteikšanas vispārīgajos principos.

Atbildību pastiprinošo un mīkstinošo apstākļu institūts vienā līmenī ar noziedzīgā nodarījuma raksturu, radīto kaitējumu un vainīgā personību raksturojošiem datiem kalpo par kritēriju, lai pilnīgi nodrošinātu soda individualizāciju ne tikai pabeigtā noziedzīgā nodarījumā, bet arī gadījumos, kad persona saukta pie kriminālatbildības arī par sagatavošanos vai nozieguma mēģinājumu. Tomēr, neraugoties

²² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 211.–213. lpp.

uz šā tiesību institūta nozīmi, likumdevējs, nostiprinot soda noteikšanas kritēri-
jus par sagatavošanos noziegumam un par nozieguma mēģinājumu, priekšplānā
izvirza radītā kaitējuma izvērtējumu. Krimināllikuma 53. pantā ir nostiprināts,
ka tiesa, nosakot sodu par sagatavošanos noziegumam vai par nozieguma mēģi-
nājumu, ņem vērā vainīgā izdarīto darbību raksturu un ar tām radīto kaitējumu,
noziedzīgā nodoma realizēšanas pakāpi un iemeslus, kuru dēļ noziegums nav izda-
rīts līdz galam. Tādējādi tiek radīta visnotaļ divaina un samudžināta situācija, kas
prasa legālo precizējumu jeb likuma pilnveidojumu. Meklējot juridisko risinājumu,
jāatzīst, ka šī krimināltiesību norma ir speciāla un par to nav ne mazāko šaubu, tā-
dējādi tā pēc sava rakstura precīzē vispārējo soda noteikšanas pozīciju. Ja vispārējā
soda noteikšanas norma, kā jau iepriekš noskaidrots, ietver četrus vispārīgos prin-
cipus, tad speciālā normā jau neparedz vainīgā personību un atbildību ietekmējošo
apstākļu vērā ņemšanu. Tas, savukārt, rada legālo iespēju gan vainīgā personību
raksturojošu ziņu, gan atbildību pastiprinošo un mīkstinošo apstākļu ignorēšanai,
kas nonāk pretrunā ar krimināltiesību sistēmas pamatnostādņēm. Tiesu praksē
nav tik daudz gadījumu, kad izvērtē nepabeigto noziedzīgo nodarījumu, tomēr tas
neattaisno likuma nepienācīgu regulējumu. Vienīgais loģiski pareizais secinājums
būtu, ka analizējamā norma neaizstāj četrus soda noteikšanas vispārīgos princi-
pus, bet gan dažiem padziļina to juridisko jēgu.

Rezumējumā varētu izdarīt pieņēmumu, ka apstākļi, kas pastiprina kriminālat-
bildību nepabeigtā noziedzīgā nodarījumā, pēc savas jēgas ne vienmēr par tādiem
būtu uzskatāmi, tomēr šī pozīcija var daudzkārt apgrūtināt un palēnināt soda
individualizāciju, kas jau negatīvi ietekmēs krimināltiesības sistēmas pastāvēšanu.
Lai tas nenotiktu, vai nu jāatzīst, ka atbildību pastiprinošo apstākļu institūts kri-
mināltiesībās ir lieks, tas īsti neietekmē soda noteikšanu, vai jāpieņem, ka tiesai
vairs nebūs iespējas legāli ignorēt apstākļa būtību neatkarīgi no tā ietekmes uz
noziedzīgo nodarījumu. Tomēr nelokāmai atbildību pastiprinošo apstākļu ievēro-
šanas pozīcijai praksē bieži tiek pretstatīta vieglāka soda noteikšanas iespēja. Tiesa
atbilstoši normatīvajam regulējumam pašreiz nevar noteikt sodu, kas ir zemāks par
minimālo robežu, kāda par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēta likumā, ja
tā konstatē, ka noziedzīgais nodarījums izdarīts atbildību pastiprinošos apstākļos.
Tieši šā iemeslā dēļ, kā atzīts apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās
tiesas Krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas
prakses kopsapulces lēmumā, tiesu praksē ir gadījumi, kad tiek ignorēti likuma
nosacījumi, lai piespriestu vieglāku sodu, lai gan nav konstatēti vairāki atbildību
mīkstinošie apstākļi vai pastāv atbildību pastiprinoši apstākļi. Tas notiek gadījumos,
kad tiesa, ievērojot lietas apstākļus un apsūdzētā personību, vērtē Krimināllikuma
panta sankcijā paredzēto sodu kā nesamērīgi bargu, bet nosacītu notiesāšanu – kā
pārāk vieglu.²³ Tomēr nevar pilnīgi piekrist šā apgalvojuma pamatotībai, jo, pirm-
kārt, atbilstoši normatīvajam regulējumam tiesai vispirms jānosaka soda apmērs.
Un tikai tad, ja brīvības atņemšanas laiks nebūs ilgāks par pieciem gadiem vai tiks
noteikts arests²⁴ un tiesa iegūs pārliecību, ka vainīgais, sodu neizciešot, turpmāk

²³ Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas
instances tiesas sodu piemērošanas prakse. 2008. g. 1. jūlijs. Pieejams: [http://www.at.gov.lv/files/docs/
summaries/2008/tiesu_prakses_apkopojums_2_2008.doc](http://www.at.gov.lv/files/docs/summaries/2008/tiesu_prakses_apkopojums_2_2008.doc) (skatīts 10.01.2012.).

²⁴ Saskaņā ar likumu „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” pārejas noteikumiem
„Līdz 2015. gada 1. janvārim nepiemērot Krimināllikumā paredzēto soda veidu – arestu. Šis nosacījums
nav attiecināms uz gadījumiem, kad tiesa Krimināllikuma XXV nodaļas pantos paredzēto sodu piemēro
militārpersonām.” LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 4. nov., Nr. 331/332.

neizdarīs likumpārkāpumus, ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, vainīgā personību un citus lietas apstākļus, vainīgo varēs notiesāt nosacīti. Nosacītas notiesāšanas iespēja, citiem vārdiem, līdzinās reālas brīvības atņemšanas soda aizvietošanai ar sava veida īpaši noteiktu pārbaudes laiku, kurš savukārt tiek aprēķināts ar reglamentētiem pienākumiem.

Tiesu praksē, kā zināms, nav pilnīgi identisku gadījumu, un soda individualizācijas pieejas eksistence ir spilgts tā apstiprinājums. Soda individualizācija, savukārt, nedrīkst izpausties tādējādi, ka vainīgā persona par nepabeigtu noziedzīgu nodarījumu saņems bargāku sodu nekā cita persona par tādu pašu noziegumu, kas izdarīts līdz galam, visnotaļ līdzīgos apstākļos. Kļūda var parādīties tad, kad tiesa nosaka minimālo sodu par pabeigtu noziegumu, ja ir konstatēts kāds no pastiprinošiem apstākļiem. Tāpēc, ja tas būtu nozieguma mēģinājuma gadījums, tiesai atbilstoši sistēmiskai pieejai jānoteic sods, kas ir zemāks par minimālo robežu un kas jau īsti neatbilst normatīvam regulējumam. Tiesa arī nedrīkst noteikt citu, vieglāku soda veidu un sodu attiecīgi mīkstināt, kaut gan ir pietiekams pamats, kas pēc jēgas kalpo par argumentētu nolēmuma motīvu daļā. Šajā gadījumā vienīgais pieejamais risinājums saistīts ar nosacītas notiesāšanas iespēju, kura piemērojama, neņemot vērā sodu piemērošanas secīgumu. Tiesu praksē, kaut gan mēģināts saglabāt individualizācijas un soda samērīguma pieeju, tomēr tas nedrīkst notikt pretēji normatīvajā regulējumā paredzētai kārtībai.

Kopsavilkums

1. Soda noteikšana notiek, ievērojot visus apstākļus, kuri pavada noziedzīga nodarījuma izdarīšanu: tiesa, nosakot sodu, un prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu, ņem vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, vainīgā personību, atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus. Gan likuma regulējums, gan ierastā soda noteikšanas prakse drīzumā var kardināli mainīties, ja tiek akcentēts topošais Krimināllikuma grozījumu likumprojekts, kurā tiek ierakstītas normas, kas būtiski sašaurina tiesnešu soda noteikšanas brīvību.
2. Cēloņsakarības neesamība starp atbildību pastiprinošo apstākli un noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi nepieļauj tā atzīšanu. Mīkstinošo apstākļu gadījumā tās saistība ar subjektīvo pusi tiesai nav jākonstatē, jo Krimināllikumā ietvertais formulējums to tieši neparedz.
3. Krimināllikumā ir nostiprināts, ka tiesa, nosakot sodu par sagatavošanos noziegumam vai par nozieguma mēģinājumu, ņem vērā vainīgā izdarīto darbību raksturu un ar tām radīto kaitējumu, noziedzīgā nodoma realizēšanas pakāpi un iemeslus, kuru dēļ noziegums nav izdarīts līdz galam. Tomēr šis regulējums jāsaista arī ar vainīgā personību un atbildību mīkstinošo apstākļu pastāvēšanas iespēju atbilstoši soda individualizācijas priekšnosacījumiem.
4. Krimināltiesību teorijā nav vienotas nostājas par apstākļiem, kas pavada nozieguma nepabeigto mēģinājumu. Tas izskaidrojams ar to, ka atbildību ietekmējošos apstākļus var tikai šķietami attiecināt uz pabeigto noziegumu: sasaistīt ar iespējamo turpmāko darbību un teorētiski prognozējamo apdraudējumu.

EIROPAS POLICIJAS BIROJA NOZĪME NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU IZMEKLĒŠANĀ

Ērika Krutova

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes zinātniskā grāda pretendente

Atslēgvārdi: Eiropas Policijas birojs, noziedzīgu nodarījumu izmeklēšana, informācijas apmaiņa, analīze.

Mūsdienās tiesībaizsardzības institūcijas Eiropas Savienībā savu darbību balsta uz „pieejamības principu”. Saskaņā ar šo principu amatpersonas savas kompetences ietvaros var iegūt informāciju no citas dalībvalsts. Tas tika attiecināts arī uz informāciju, kura palīdz sašaurināt aizdomās turamo personu loku, atklāt noziedzīgus sakarus starp dažādu valstu pārstāvjiem un līdz ar to konstatēt noziedzīgas organizācijas esamību utt. Noziedzīgu nodarījumu profilaksē un kriminālvajāšanā arvien lielāka nozīme ir Eiropas Policijas birojam (turpmāk Eiropols).¹ Eiropola uzdevumos ietilpst nelikumīgas narkotiku apgrozības, radioaktīvo un nukleāro vielu nelikumīgas tirdzniecības, kontrabandas, transportlīdzekļu zādzības, cilvēktirdzniecības, ieskaitot seksuālo vardarbību pret bērniem, bērnu pornogrāfijas, terorisma, naudas viltošanas un nelikumīgas naudas atmazgāšanas apkarošana. Minēto uzdevumu izpildē ir paredzētas pilnvaras apmainīties ar informāciju, sagatavot noziedzības analīzi, sagatavot ekspertu atzinumus un sniegt dalībvalstīm tehnisko atbalstu, kā arī sadarboties ar trešajām valstīm.²

Sadarbības uzlabošanai Eiropas Savienībā tika vienkāršota informācijas un izlūkdatu apmaiņa³, savukārt Prīmes līguma iekļaušana Eiropas Savienības tiesību aktos⁴ būtiski uzlaboja policijas dienestu sadarbību, nodrošinot ierobežotu piekļuvi transportlīdzekļu reģistrācijas datiem un netiešu piekļuvi dalībvalstu datubāzēm, kurās tiek apkopoti DNS profili un daktiloskopiskās kartes ar pirkstu pēdām un pirkstu nospiedumiem. Tādējādi ceļojošie noziedznieki, atstājot pēdas noziedzīga nodarījuma vietā, tiks atrasti. Tomēr apstāties pie sasniegtā nedrīkst un dalībvalstīm ir jāinvestē policijas darbinieku izglītošanā, apmācot atrast un pareizi izņemt un iesaiņot bioloģiskās izcelsmes pēdas. Šis jautājums ir aktuāls

¹ Sk. arī: Craig P. The Lisbon Treaty. New York: Oxford University Press, 2010, p. 456, ISBN 978-0-19-959501-3; Piris J.-K. The Lisbon treaty: the legal and political analysis. UK: Cambridge University Press, 2010, p. 403, ISBN 978-0-521-14234-2.

² Weidenfeld W., Wessels W. Europa von A bis Z. Berlin: Institut fuer Europeaische Politik, 2009, Seite 395, ISBN 978-3-8329-4478-0

³ Council Framework Decision 2006/960/JHA of 18 December 2006 on simplifying the exchange of information and intelligence between law enforcement authorities of the Member States of the European Union, OJ L 386, 29.12.2006, p. 89.

⁴ Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime, OJ L 210, 6.8.2008, p. 1, and Council Decision 2008/616/JHA of 23 June 2008 on the implementation of Decision 2008/615/JHA on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime, OJ L 210, 6.8.2008, p. 12.

līdz ar jauna noziedzīgā fenomena – mobilo noziedzīgo grupu – parādīšanos. Brīvi pārvietojoties pa Eiropas Savienības dalībvalstīm, noziedznieki izdara laupīšanas, zādzības un krāpšanas ar pilnīgu pārliecību, ka viņus nebūs iespējams atrast. Taču, apmainoties ar informāciju par piekopto noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas veidu, uzvedības īpatnībām, ģērbšanās stilu, lietojamo valodu un citām detaļām, tādām kā noziedzīga nodarījuma izdarīšanā izmantotie rīki, pārvietošanās transportlīdzekļi u. c., rodas iespēja kompetentiem dienestiem ne tikai noteikt pārvietošanās maršrutus, bet arī identificēt noziedzniekus.

Eiropas Savienības dalībvalstu tiesībsardzības iestādes, izmantojot dažādus juridiskus instrumentus un sadarbības formas, veic pasākumus organizētās noziedzības darbību apturēšanā un pārtraukšanā. Noziedzīgie grupējumi darbojas narkotiku kontrabandā, vervējot kurjerus narkotiku pārvadāšanai, realizējot apgrozībā aizliegtas narkotiskas vielas, piesaista jaunus lietotājus; citās jomās – zog transportlīdzekļus, laupa un veic finanšu noziegumus – krāpj, vilto, legalizē nelikumīgi iegūtus līdzekļus, un šie noziegumi rada lielu peļņu un kaitē Eiropas Savienības ekonomikai. Taču ne mazāk svarīga ir sadarbība, izmeklējot noziedzīgus nodarījumus pret fizisko personu īpašumu un dzīvību, veselību un citus smagus noziegumus. Teikto apstiprina arī Eiropas Savienības Padomes lēmums, ar ko izveido Eiropas Policijas biroju un aizstāj bijušo Eiropola konvenciju, jo tas piešķir Eiropolam lielāku darbības elastību, lai ātrāk reaģētu uz noziedzības tendencēm.⁵

Lēmums par Eiropola izveidi stājās spēkā 2010. gada 1. janvārī, un kopš šī laika ir mainīts Eiropola tiesiskais ietvars, mandāts, struktūra un darba organizācija. Tas nozīmē, ka 1995. gada 26. jūlija „Konvencija par Eiropas policijas biroja izveidi, kuras pamatā ir Līguma par Eiropas Savienību K3. pants”, tiek aizstāta ar Eiropas Savienības Padomes lēmumu par Eiropola izveidi. Šajā sakarā rodas jautājums, vai nacionālajā līmenī pieņemtais likums par Eiropola konvenciju joprojām ir spēkā. Vai tomēr atbilstoši izstrādātajai kārtībai nacionālajās tiesību normās būtu jāievieš Eiropas Savienības Padomes lēmums? Analizējot aktuālos tiesību aktus nacionālajā līmenī, autore secina, ka, izņemot Valsts policijas iekšējos normatīvos aktus, citos likumos nav atrunāta Eiropola nozīme noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā. Tātad nacionālā līmenī Eiropola potenciāls tiek izmantots vāji. Iespējams, plānotās pārmaiņas Eiropas Savienībā, proti, regulas (par Eiropolu) pieņemšana, stiprinās tā nozīmi dalībvalstīs.

Eiropas Savienības Padomes lēmums par Eiropola izveidi ievērojami paplašināja mandātu – piešķirot kompetenci ne tikai apkarot specifiskus noziedzīgus nodarījumus, kas saistīti ar organizēto noziedzību, bet arī smagus pārrobežu noziegumus. Attiecīgi paplašinājās tādu tiesībsardzības iestāžu loks, kuras ikdienā apkaro smagus noziegumus. Un, kaut gan mandāts pieprasa pārrobežu aspektu, tomēr nav noteikti kritēriji, pēc kuriem varētu noteikt, vai noziedzīgs nodarījums ir pārrobežu vai nav.

Lēmumā par Eiropola izveidi paredzēts, ka Eiropols ir galvenā iestāde eiro viltošanas apkarošanā. Faktiski Eiropols var nodrošināt dalībvalstu kompetento iestāžu veikto pasākumu koordinēšanu vai atbalstīt dalībvalstu sadarbību informācijas apmaiņā un turpmāk organizēt operatīvo sanākumi, kurā informācijas analīzes rezultātā pieņemtu lēmumu par kopējās izmeklēšanas grupas izveidošanu. Vēl viens būtisks sadarbības aspekts ir tas, ka Eiropols, pamatojoties uz sadarbības

⁵ Council Decision 2009/371/JHA of 6 April 2009 establishing the European Police Office (Europol), OJ L 121, 15.5.2009, p. 37.

ligumiem, uztur kontaktus ar trešo valstu institūcijām. Ņemot vērā, ka eiro viltošana apdraud Eiropas Savienības ekonomiku, pastāv iespēja arī finansiāli atbalstīt izmeklēšanas, kas saistītas ar eiro viltošanu.

Lēmuma 25. pants deleģē Eiropolu apstrādāt personas datus, kas iegūti no privātpersonām. Tomēr jebkurā gadījumā privātpersona, atrodoties konkrētā dalībvalstī, informāciju nodos ar Eiropola nacionālās vienības starpniecību un saskaņā ar šīs valsts tiesību aktiem. Līdz ar to nacionālajā līmenī ir jāparedz informācijas saņemšanas un nodošanas kārtība, attiecīgi popularizējot Eiropolu sadarbībai ar privātpersonām. Tāda sadarbība īpaši vērtējama mazajās valstīs, kur bieži krustojas augsta ranga amatpersonu un turīgo uzņēmēju intereses, pastāv korupcijas risks, privātpersonas neuzticas tiesībaizsardzības dienestiem. Tomēr informācijai jābūt pamatotai un likumīgi iegūtai.

Eiropola galvenie uzdevumi ir saistīti tieši ar izlūkdatu vākšanu, uzglabāšanu, apstrādi, analīzi un apmaiņu. Ikdienā izlūkdati tiek dēvēti par informāciju, tādējādi Eiropola galvenais darbības process ir saistīts ar informācijas apstrādi. Sākotnēji tiek saņemta informācija par notikumu no kādas vienas dalībvalsts tiesībsargājošās iestādes, par ko tiek informētas ieinteresētās dalībvalstis un attiecīgas Eiropola struktūrvienības (analītiskais darba fails). Sākotnēji par notikumu informē kādas dalībvalsts tiesībsargājošā iestāde, pēc tam par to tiek informētas ieinteresētās dalībvalstis un informācija nonāk attiecīgos Eiropola failos. Apstrādājot saņemto informāciju, dalībvalstu kompetentās iestādes var sniegt papildu ziņas par konkrēto notikumu, un rezultātā savstarpēji saistīti fakti tiek apkopoti ne tikai konkrētā izmeklēšanas procesā, bet arī Eiropola failā, kurā, iespējams, jau bija atsevišķas norādes par noteiktas grupas darbību. Atšķirībā no kriminālprocesa informācija Eiropolā tiek apkopota analītiskajos failos un tās nozīme pieaug līdz ar uzkrāšanas potenciālu.

Informācijas apstrāde ir operatīvi iekārtots un stratēģiski uzbūvēts process, kura rezultātā tiek risināti kriminālprocesuālie uzdevumi.

Mūsdienās informācijas nozīme pieaug, tā iegūst arvien lielāku ietekmi, jo paplašinās informācijas nesēju klāsts, to apjomi vairs neparedz konkrētas robežas, informācijas nodošanas ilgums ir mirklis. Informācija var būt fiksēta kādā uztvērējā, saglabāta un izplatīta laikā un telpā, tā var būt aktuāla un novecojusi. Informācija nenozīmē skaidrā valodā rakstītu tekstu, tā var būt šifrēta, nodota ar skaņas, ciparu, citu zīmju palīdzību. Mūsdienās par universālo informācijas avotu ir kļuvis internets, līdz ar to ir mazinājusies citu avotu nozīme un pieaug nepieciešamība pēc jaunas kategorijas ekspertiem kriminālistiem, kuri būtu spējīgi strādāt atbilstoši jaunām tehnoloģiskām iespējām. Iegūtās informācijas lietošana nepārprotami ir nacionālās kriminālpolicijas galvenais uzdevums. Viens no būtiskiem trūkumiem tiesībaizsardzības iestāžu darbā ir tas, ka nav izpratnes par Eiropola sniegtās informācijas lietošanu. Ar informācijas lietošanu policijas darbā ir jāsaprot atsevišķas informācijas plānveidīga realizācija. Lietošanā pastāv sistēmātisks salīdzinājums ar situāciju. Situācija savukārt tiek kriminālistiski analizēta, intelektuāli interpretēta un metodiski salīdzināta. Šis darbs ir veicams, lai izprastu kriminālo aktivitāšu, cilvēku un līdzekļu kombināciju, kas veido transnacionālo organizēto pārrobežu noziedzību.

Informācijas apmaiņa ir viens no svarīgākajiem faktoriem noziedzības kontrolē, tomēr pastāv vairākas problēmas, piemēram, pat valsts līmenī bieži informācija tiek sargāta un netiek izpausta, dažkārt to uzskata par atsevišķas struktūras iekšējo īpašumu. Protams, ir jāievēro noteiktas shēmas, lai saglabātu informācijas

izmantošanas drošību brīžos, kad tā tiek nodota un saņemta. Informācijas apmaiņā tiek ieviesti uzlabojumi gan operatīvajā, gan stratēģiskajā līmenī, lai varētu identificēt galvenos starptautiskos darboņus un viņu operācijas. Apsverot tālākas informācijas apmaiņas iespējas, ir svarīgi panākt, lai lietderīgi tiktu izmantoti datu tīkli ar informāciju par struktūrām un personu grupām, kas iesaistītas nelikumīgas peļņas iegūšanā. Jāpaplašina to valstu loks, kurām ir pieeja informācijai, lai gan šajā gadījumā attiecīgajām institūcijām jābūt atbildīgām par lietderīgu ziņu izmantošanu un to aizsardzību pret nepamatotu noplūdi, ievērojot neizbēgamo kompromisu starp drošību un informācijas apmaiņas vajadzību. Informācija atbalsta izmeklēšanu ne tikai atsevišķos pasākumos, bet arī operatīvi, stratēģiski, taktiski un kalpo zinātniskiem mērķiem ar nosacījumu, ka tā nonākusi kompetentās rokās. Ir jāpieliek pūles, kas veicinātu koordinētāku un plašāku informācijas apmaiņu, sakopojot nacionālos spēkus un saskaņoti sadarbojoties ar organizācijām, kurām viens no pamatuzdevumiem ir informācijas apmaiņa starp valstīm.

Jaunas noziedzības tendences pasaulē pamudināja mainīt tiesībsargājošo iestāžu sadarbības pamatprincipus, atsakoties no diplomātijas metodes un pieņemot zviedru iniciatīvu⁶ par informācijas apmaiņas vienkāršošanu.

M. P. Ratcels (*Ratzel M. P.*) uzsver, ka informācijas apjoms, pateicoties Eiropalam, pieaug.⁷ Bet informāciju Eiropalam sniedz dalībvalstis, izvērtējot tās svarīgumu. Sniegtās informācijas precizitāte, ziņu pilnīguma un tiesiskā pamatojuma garantēšana ir atkarīga no konkrētās tiesībsargājošās iestādes.

Eiropols izveidots kriminālpoliciju darbības atbalstīšanai noziedzības kontrolē, un Eiropalam ir vislielākie nopelni policijas informācijas apmaiņas jomā un noziedzības analīzes sistēmā Eiropas Savienībā.

Informācijas sistēmu izmanto nepieciešamo datu uzglabāšanai, modificēšanai un lietošanai. Tādējādi informācijas sistēma izveidota, lai iegūtu datus par smagiem pārrobežu noziegumiem, nodrošinātu starp dalībvalstīm un sadarbības partneriem šo datu un citas informācijas apmaiņu. Analīzes sistēmas datnes nodrošina dalībvalstu tiesībaizsardzības iestādes ar izlūkdatiem par konkrētiem noziegumiem – cilvēktirdzniecību, terorismu, krāpšanu ar maksājuma līdzekļiem, narkotiku kontrabandu u. c.

Eiropola uzskaitēs ir personas, priekšmeti, dokumenti, fakti, krimināli notikumi. Datus uzglabā tādā veidā, lai būtu iespējams noteikt, no kuras dalībvalsts vai trešās puses dati tikuši nodoti Eiropalam, vai šie dati iegūti Eiropola veiktās analīzes rezultātā. Dalībvalsts, kas ievada vai citādā veidā izplata datus, uzņemas atbildību par Eiropolā uzglabātajiem datiem, to ievadīšanas likumību, pareizību, aktualitāti un uzglabāšanas laika ievērošanu, bet, neraugoties uz to, atsevišķas valstis sniedz neaktuālu jeb novecojušu informāciju, piemēram, par noziedzīgiem grupējumiem, kuri tika likvidēti. Nepamatoti sniegta informācija un neaktuāli dati nelietderīgi izmanto darba resursus, tāpēc ir jāizvērtē sniegtās informācijas nozīme. Vienlaikus praktiski uzskata, ka transnacionālo organizēto pārrobežu noziedzīgo nodarījumu izmeklēšanā liela nozīme ir ikvienai informācijas vienībai. Diemžēl pašlaik ir daudz problēmu, kas saistītas ar informācijas iegūšanas atšķirīgajiem veidiem, uzglabāšanas nosacījumiem un termiņiem. Datu aizsardzības

⁶ Sk. Dr. Patrick Ernst Sensburg M. A. *Europarecht Ein Studienbuch für Polizei*. Druckerei Hubert & Co., Goettingen, 2009. S. 229.

⁷ Ratzel Max-Peter. *The Business, Potential and Limitations of Europol. The New Police in Europe. The Professional Journal for Further Education and Training*. Issue 01/09, p. 17–22.

nolūkos to ir iespējams izmantot tikai konkrētiem mērķiem subjektam, kuram tā tika sniegta.

Eiropola informācijas sistēmas (turpmāk EIS) izmantošanu reglamentē Lēmuma par Eiropola izveidi 13. pants, paredzot iespēju arī dalībvalstu kompetentām iestādēm pieprasīt datus no EIS. Galvenais EIS mērķis ir palīdzēt Eiropalam un tās dalībvalstīm atklāt starptautisko organizēto noziedzību. Šim nolūkam tiek apkopota informācija no Eiropola dalībvalstīm par organizētās noziedzības raksturojošām vienībām (noziedzīgs nodarījums, persona, identitātes dokuments, noziedzīgais grupējums, organizācija, komunikāciju līdzekļi, norēķinu līdzekļi, pārvietošanās līdzekļi, ieroči, valūta, ierīces, ķīmiskās vielas, multimediju pielikumi) un to saistību ar personu vai nozieguma objektu. EIS tiek pārbaudīta dalībvalstu sniegtās informācijas datu savstarpējā sakritība pēc noteiktām informācijas vienībām. Šī pārbaude tiek veikta automatiski reizi diennaktī, tādējādi nodrošinot pastāvīgu un regulāru dalībvalstu ievadītās informācijas „strādāšanu” atšķirībā no ierastās prakses, kad konkrēta informācija informācijas sistēmās tiek pārbaudīta tikai vienu reizi konkrētajā brīdī.

EIS var tikt ievadīta un pārbaudīta informācija, kas attiecas uz

- personām, kuras tiek turētas aizdomās par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu vai līdzdalību tajā vai kuras ir notiesātas par šādu noziedzīgu nodarījumu;
- personām, par kurām pastāv pamatotas aizdomas, ka tās izdarīs noziedzīgu nodarījumu.

Par iepriekš minētajām personām EIS var tikt uzglabāti un pieprasīti šādi dati:

- personas dati: vārds, uzvārds, dzimšanas datums un vieta, dzimums, nacionalitāte un citas pazīmes, kas varētu palīdzēt identificēt personu;
- papildu dati par noziedzīgiem nodarījumiem, par kuru izdarīšanu ir aizdomas, un to izdarīšanas laiku un vietu; par līdzekļiem, kas tika izmantoti vai ko iespējams izmantot noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā (maksāšanas līdzekļi, transportlīdzekļi, sakaru līdzekļi, ķīmiskās vielas, narkotikas, šaujamo ierīces, speciālas ierīces, identifikācijas dokumenti, organizācijas, noziedzīgas organizācijas); par iestādēm, kas izskata lietu un norādes par dokumentāciju; par sodāmībām, ja tās ir saistītas ar noziedzīgiem nodarījumiem.

EIS var tikt ievietota tikai neklasificēta informācija un informācija dienesta vajadzībām. Datu ievade un meklēšana EIS ir stingri reglamentēta, un to var darīt tikai Eiropola nacionālās nodaļas darbinieki un sakaru virsnieki Eiropolā. Ievadītās informācijas apjoms ir atkarīgs no kompetento dienestu sniegtās informācijas.

Starpinstitucionālā sadarbībā nozīme ir stratēģiskai informācijai par noziedzīgajām tendencēm, tehniku, metodēm, virzieniem, noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas paņēmieniem, robežu šķērsošanas nelegāliem mehānismiem, nelegālas naudas plūsmām, iepriekšējās sadarbības praktiskiem aspektiem kopējās izmeklēšanas grupās un citiem koordinācijas jautājumiem. Stratēģiskā informācija tiek iegūta analizē.

Eiropols veic noziedzības kriminoloģisko analīzi Eiropas Savienībā un pētījumiem dod ekspertu vērtējumu. Eiropols palīdz izprast kriminālo aktivitāšu, cilvēku un līdzekļu kombināciju, kas veido transnacionālo pārrobežu organizēto noziedzību. Pēdējos gados tiek radīti nacionālie centri informācijas uzkrāšanai, šīs struktūras veicina slepenās informācijas apmaiņu, kura ir svarīga gan ikdienas politikas veidošanā, gan stratēģiskajā plānošanā. Šajā nolūkā nozīmīgas informācijas

kategorijas nepieciešams attīstīt un vajag analizēt ziņas par organizāciju profilu un to spēku struktūrām, pierādījumus par organizāciju vadītājiem, kādā apjomā organizācijās notiek iefiltrēšanās legālajā biznesā, kādas ir attiecības starp ielu struktūrām un starpniekstruktūrām, no vienas puses, un organizāciju centru, no otras puses. Tāpat jāanalizē stratēģiskas apvienības, kuras veidojas organizācijās. Tādējādi noteikti ir nepieciešama tāda organizācija, kas veiktu analītisko darbu starptautiskā līmenī, un Eiropas Savienībā to ir uzņēmis Eiropols.

Jau iepriekš minētie Eiropola analītiskie darba faili sniedz dalībvalstīm centralizētu konkrētu analītisko atbalstu kriminālizmeklēšanas uzdevumiem, apkopojot un apstrādājot iesaistīto dalībvalstu sniegtos datus, kas atbilst Eiropola kompetencei. Piekļuve analītiskiem darba failiem ir tikai Eiropola analītiķiem, turklāt informācija ir pieejama tikai tām dalībvalstīm, kas ir iesaistītas konkrētā kriminālizmeklēšanā.

Drošības apsvērumu dēļ pastāv strikta prasība, ka Eiropola apkopotās informācijas datorizētās sistēmas nedrīkst būt savienotas ar citām automatizētām datu apstrādes sistēmām, izņemot nacionālo vienību automatizētās datu apstrādes sistēmas. Datu apstrādes pienākumu Eiropolā var uzticēt vienīgi personām, kuras ir atbilstoši apmācītas un kurām veikta drošības pārbaude. Interessants fakts, ka „viena no problēmām, ar kuru sastapās Interpols, bija tādu kvalificētu nacionālā līmeņa darbinieku trūkums, kuri būtu spējīgi nodrošināt starptautisko sadarbību”.⁸ „Interpola praksē lielas pretenzijas tiek vērstas pret daļu no Nacionālā centrālā biroja personāla, kuriem bieži trūkst profesionalitātes un kuri nedarbojas operatīvi, neprot pieņemt vajadzīgo lēmumu, laikā neizpilda lūgumus saistībā ar pieprasīto informāciju.”⁹

Ja ir nepieciešams, Eiropols aktīvi meklē informāciju, pieprasot datus no Eiropas Savienības institūcijām, trešajām valstīm, starptautiskām organizācijām, citām institūcijām, kuru darbību regulē valsts nacionālie tiesību akti, kā arī Starptautiskās kriminālpolicijas organizācijas. Apstrādājot saņemto informāciju, obligāts Eiropola nosacījums ir sniegt nacionālajai vienībai jebkuru informāciju, kas attiecas uz noteikto dalībvalsti. Eiropola saglabājamo datu kvalificējošā pazīme ir tā kompetencē (Eiropola mandātā) ietilpstošie noziedzīgie nodarījumi.

Pozitīvi vērtējama papildu informācija par personām un noziedzīgiem nodarījumiem, to izdarīšanas laiku un vietu; par līdzekļiem, kas tika vai var tikt izmantoti noziedzīga nodarījuma izdarīšanā; par departamentiem, kas nodarbojas ar šo lietu izmeklēšanu, par lietu numuriem; par apsūdzībām, kas attiecas uz noziedzīgiem nodarījumiem, par uzglabāšanu.

Pašreiz Eiropola kompetencē ietilpst cīņa pret organizēto noziedzību, terorismu un citām smagām noziedzības formām, kuras skar vienu vai vairākas dalībvalstis tā, ka šo noziedzīgo nodarījumu apmēra, nozīmes vai seku dēļ vajadzīga kopīga dalībvalstu pieeja.

Eiropols nākotnē plāno paplašināt kompetenci, piedaloties konkrētu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, un iegūt starptautisko izmeklētāju statusu. Pagaidām tā ir dalībvalstu kompetento iestāžu funkcija un Eiropola amatpersonas tiek dažreiz iekļautas kopējās izmeklēšanas grupās. Eiropola amatpersonas atbalsta izmeklēšanu, bet līgumos atrunātajos gadījumos var veikt arī grupas vadītāja pienākumus.

⁸ Родионов К. С. Интерпол: вчера, сегодня, завтра. 3-е издание. Москва: Международные отношения, 1990, с. 127.

⁹ Turpat, с. 204.

Viņu uzdevumi, tiesības un pienākumi precīzi tiek definēti vienošanās noteikumos, kur ir arī norādīts, ka viņi darbojas saskaņā ar Eiropola konvenciju un tās dalībvalsts tiesību aktiem, kurā šī grupa darbojas. Tomēr pārsvarā Eiropola atbalsts aprobežojas ar informācijas sniegšanu no datorizētās informācijas sistēmas. Savukārt to informāciju, kuru Eiropola amatpersona iegūst, darbojoties kopējā izmeklēšanas grupā, ar attiecīgas valsts piekrišanu var ievietot datorizētās sistēmas sastāvdaļā.¹⁰

Tomēr pastāv pamatots uzskats, ka Eiropolam izpildvaras pilnvaru piešķiršana kļūst reāla, atliekot tiesiskos un politiskus apsvērumus, un tas notiks, kad pilsoņi izjutīs vēl smagāku noziedzības spiedienu.

B. Korthals brīdināja, ka nedrīkst ātri paplašināt Eiropola pienākumus un atbildību, pirms nav iegūta ievērojama pieredze pašreizējo pienākumu pildīšanā. Viņš teica: nedrīkst pieļaut, ka Eiropols kļūst par organizāciju, ko var vainot visās neveiksmēs, kuras ir iespējamās cīņā ar noziedzību Eiropā. Eiropola koordinators paziņoja, ka aģentūrā ir izveidota pamatīga datoru sistēma, kas attīstās un ar laiku apkopos visu operatīvo informāciju par noziedzību Eiropas Savienības teritorijā, un būs pieejama Eiropola darbiniekiem, kuri gatavos rekomendācijas nacionālajām policijas iestādēm. Nacionālo tiesībaizsardzības iestāžu, amatpersonu pieejas nodrošināšana ir sarežģīts process, ņemot vērā telekomunikāciju prasības un šifrēšanas nepieciešamību, lai nodrošinātu tās nodošanas drošību.

Uz pārrobežu noziedzības dinamiku jāreaģē organizatoriski, administratīvi un tiesiski. Jāinvestē līdzekļi personāla kvalifikācijas celšanā, kopējo sadarbības formu izkopšanā un attīstībā.¹¹

Ņemot vērā darba rezultātus nacionālā Eiropola nodaļā, ir vērts atzīmēt kriminālās pasaules pieaugošo tiesiskās izglītības līmeni. Autore to ir secinājusi, organizējot informācijas apmaiņas procesu tieši tādu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā kā laupīšanas, zādzības, proti, noziedzīgie elementi izvēlas tādas valstis (piemēram, Portugāli), kur laupīšanu un zādzību izmeklēšana ir jāveic ļoti īsā laika posmā. Noziedzīga nodarījuma vietas izvēli vairāk ietekmē nevis ģeogrāfiskais faktors, bet tieši zināšanas par valsts krimināltiesībām.

Līdz ar pasaulē vērojamo vispārējo tendenci optimizēt tādu lietu izskatīšanu, kurām nav ievērojamas sabiedriskās bīstamības, pieaugusi arī ātras informācijas apmaiņas nozīme. Tādu lietu izskatīšana notiek bez pirmstiesas izmeklēšanas, tiesvedībā cietušajam ir piešķirtas tiesības patstāvīgi izšķirt jautājumu par nepieciešamību saukt vainīgo pie kriminālatbildības un par atbrīvošanu no atbildības, savukārt valsts nodrošina pilsoņu tiesību un interešu aizsardzību, paaugstinot tiesisko apziņu un aktivitāti cīņā ar noziedzību.¹² Sākotnēji šķietami izdarītais noziedzīgais nodarījums, kuram nav ievērojamas sabiedriskās bīstamības, piemēram, vecāka gadagājuma cilvēku apkrāpšana, var mainīt savu kvalifikāciju, ja

¹⁰ Eiropola valdes 2007. gada 20. marta Lēmums, ar kuru nosaka vienošanās noteikumus, ar kuriem reglamentē administratīvo īstenošanu attiecībā uz Eiropola amatpersonu līdzdalību kopīgās izmeklēšanas grupās. *Oficiālais Vēstnesis*, 2007, 29. marts, 35.–36. lpp.

¹¹ Niechziol F., Schmucker M. Polizeiliche Bekämpfung der grenzüberschreitenden Kriminalität nach Wegfall der Grenzübertrittskontrollen. Rechtliche Rahmenbedingungen und taktische Umsetzungsmöglichkeiten. *Kriminalistik* 2/2008, S. 105–111.

¹² Быковская Е. В. К вопросу об оптимизации уголовного преследования по делам о малозначительных преступлениях в зарубежных странах. Перспективы развития уголовно-процессуального права и криминалистики. Материалы 2-й международной научно-практической конференции. Москва: Юриспруденция, 2012, с. 15, ISBN 978-5-9516-0577-1.

tiks konstatēts, ka vienas un tās pašas personas ar to nodarbojas regulāri vairākās Eiropas Savienības dalībvalstīs.

Kopsavilkums

Eiropola galvenie uzdevumi ir saistīti tieši ar izlūkdatu vākšanu, uzglabāšanu, apstrādi, analīzi un apmaiņu. Ikdienā izlūkdati tiek dēvēti par informāciju. Sākotnēji par notikumu informē kādas dalībvalsts tiesībsargājošā iestāde, pēc tam par to tiek informētas ieinteresētās dalībvalstis un informācija nonāk attiecīgos Eiropola failos. Apstrādājot saņemto informāciju, kompetentas dalībvalstu iestādes var sniegt papildu ziņas par konkrēto notikumu, un rezultātā savstarpēji saistīti fakti tiek apkopoti ne tikai konkrētā izmeklēšanas procesā, bet arī Eiropola failā, kurā, iespējams, jau bija atsevišķas norādes par noteiktas grupas darbību. Atšķirībā no kriminālprocesa, informācija Eiropolā tiek apkopota analītiskajos failos un tās nozīme pieaug līdz ar uzkrāšanas potenciālu.

Eiropols ir vispārējs koordinators, kas ievāc informāciju no valstīm, salīdzina un analizē to. Nevajadzētu jaukt vispārējo koordināciju ar konkrētu jautājumu risināšanu par vienotas starpdienestu informatīvas sistēmas izveidošanu organizētās noziedzības apkarošanai valstī. Ir nepieciešams kriminālmeklēšanas subjektu koordinators, kura svarīgākie uzdevumi būtu kriminālmeklēšanas informatīvā izplatījuma materiāla sakārtošana; starpdienestu konkurences samazināšana; mijiedarbības mehānismu noteikšana kriminālprocesuālajā izmeklēšanā; noziedzīgo grupējumu likvidācijas konkrēta mehānisma izstrāde; vienotas stratēģijas noteikšana cīņai ar organizēto noziedzību.

Lai nodrošinātu operatīvās informācijas apmaiņu, ir svarīgi noteikt starptautiski tiesiskos standartus un normas attiecībā uz iestāžu reaģēšanu pēc informācijas saņemšanas. Pašlaik praksē notiek gadījumi, kad personas, kuras operatīvi pārbauda, tiek deportētas no valstīm, uz kurām bija nosūtīta operatīvā informācija. Šīm personām nedod iebraukšanas vīzu, tiek bloķēti viņām piederošo firmu reķīni. Šādas darbības ir jāvērtē negatīvi ne tikai tāpēc, ka tas ir cilvēktiesību pārkāpums, bet arī tāpēc, ka tā tiek atšifrēti kriminālmeklēšanas pasākumi.

Eiropola datorizētā informācijas apstrādes sistēma ātri sniedz dalībvalstīm un Eiropolam pieejamo saistošo informāciju, analītiskie darba faili izveidoti dažādiem laikposmiem analīzes mērķiem.

Runājot par organizēto starpvalstu sadarbību noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā, ir jāsecina, ka Eiropas Savienības dalībvalstīs tā tiek organizēta decentralizēti, sadarbojoties kompetentajiem dienestiem, un arī centralizēti, vēršoties ar pieprasījumiem kompetētā iestādē. Citu valstu pieredze liecina, ka noziedzīgā pasaule kļūst transnacionāla un neaptverama, un tādēļ ir nepieciešamas regulāras strukturālas pārmaiņas tiesībsargāšanas iestāžu starpvalstu sadarbības organizēšanā.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs ir izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē – 2”.

ARESTA UZLIKŠANAS MANTAI, KAS REĢISTRĒTA PUBLISKAJOS REĢISTROS, SATURS

Jekaterina Lapina

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: aresta uzlikšana mantai, aresta atzīmes saturs, publiskais reģistrs, Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata, Valsts zemes dienests, Transportlīdzekļu un to vadītāju valsts reģistrs.

Ievads

Aresta uzlikšana mantai ir kriminālprocesuālais tiesību institūts, kas pēc savas būtības un juridiskās dabas ir pieskaitāms pie procesuālo piespiedu līdzekļu veidiem. Kaut arī mantas arests *ekspresis verbis* Kriminālprocesa likumā nav iekļauts procesuālo piespiedu līdzekļu sarakstā, norādītās juridiskās kategorijas raksturojušās pazīmes tomēr ļauj secināt, ka aresta uzlikšana mantai ir procesuālo pienākumu izpildīšanas nodrošinājums, kas saistīts ar personas tiesību un interešu sfēras ierobežojumu tikai uz kādu noteiktu laiku, turklāt tam nav soda raksturs.¹

Aresta uzlikšanas mantai tiesiskais regulējums ir iekļauts Kriminālprocesa likuma 28. nodaļā ar nosaukumu „Mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšana”², taču norādītajā normatīvajā aktā mantas aresta izpausmes saturs nav atklāts. Praksē legālā regulējuma neesamība rada daudz problēmu ne tikai kriminālprocesā iesaistītām personām, bet arī amatpersonām, kurām ir pienākums izpildīt lēmumu par aresta uzlikšanu mantai. Ievērojot to, ka ierobežojuma satura izpratne ir viena no kriminālprocesuālo pienākumu izpildes garantijām, nav pieļaujama situācija, kad normatīvajos aktos nav sastopamas skaidras un nepārprotamas norādes par arestētās mantas īpašnieka tiesībām rīkoties ar savu mantu un pienākumiem atturēties no konkrēto darbību izdarīšanas.

Ierobežojuma saturs rīcībai ar mantu, kas nav reģistrēta publiskajos reģistros, ir atkarīgs tikai no procesa virzītāja formulējuma lēmuma rezolutīvajā daļā, savukārt jebkura publiskā reģistra darbību regulē attiecīgais normatīvais akts, saskaņā ar to arī ir koroborējamas atzīmes par īpašuma tiesību aprobežojumiem. Latvijas Republikas teritorijā darbojas vairāki publiskie reģistri, taču to darbību regulējošajos normatīvajos aktos nav saskatāma konsekvence attiecībā uz aresta uzlikšanas mantai izpratni. Raksta ierobežojuma dēļ mantas aresta saturs tiks apskatīts tikai caur dažu publisko reģistru darbību regulējošo likumu prizmu, neprezumējot problēmjautājumu neesamību saistībā ar apskatāmā tiesību institūta ierakstīšanu pārējos reģistros.

¹ Vairāk sk. Liede A. Kriminālprocess un tiesu pierādījumi. Rīga: Zvaigzne, 1970, 194.–195. lpp.; Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. *Jurista Vārds*, 2011, 9. aug., Nr. 32 (679).

² Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74 (3232).

1. Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata

Zemesgrāmatas ir publiskas grāmatas, kas nodibinātas tiesību koroborācijai uz nekustamu īpašumu. Tajās ieraksta nekustamus īpašumus un nostiprina ar tiem saistītās tiesības.³ Zemesgrāmatas darbību regulē Zemesgrāmatu likums⁴, un tajā izsmēļoši ir norādītas atzīmes, kuras ir pieļaujams ierakstīt reģistrā, lai aprobežotu personas īpašuma tiesības. Tostarp ir maksātnespējas, piedziņas, aizgādības, prasības nodrošināšanas un citas atzīmes, bet ne atzīme ar nosaukumu „arests”. Secīgi Zemesgrāmatu likumā nav paredzēts arī šādas atzīmes saturs.

Nav šaubu, ka mantisko jautājumu risinājuma nodrošināšanai ir pieļaujams uzlikt arestu nekustamajam īpašumam. Uz minēto norāda Zemesgrāmatu likuma Pārējas noteikumu 7. punkts, kas paredz, ka līdz attiecīgu grozījumu izdarīšanai likumos par kriminālprocesuālajā kārtībā izdarītu nekustamā īpašuma arestu zemesgrāmatā, pamatojoties uz procesa virzītāja lēmumu par aresta uzlikšanu mantai, ierakstāma ķīlas atzīme, ja ar mantas arestu tiek nodrošināta iespējamā mantiskā prasība, un aizlieguma atzīme, ja ar mantas arestu tiek nodrošināta iespējamā īpašuma tiesību pāreja vai mantas konfiskācija.

Zemesgrāmatu likuma Pārējas noteikumu 7. punkts stājies spēkā 2003. gada 29. aprīlī. Jau pirms deviņiem gadiem likumdevējam bija saprotams, ka pastāv objektīva nepieciešamība veikt grozījumus un sakārtot ar aresta uzlikšanu mantai saistīto normatīvo regulējumu, tomēr līdz šim brīdim nedz Kriminālprocesa likumā, nedz Zemesgrāmatu likumā nav veikti grozījumi un mantas aresta, kas ierakstīts nekustamajam īpašumam, saturs joprojām paliek apslēpts aiz citām atzīmēm un normām, kas regulē to saturu.

No iepriekš citētās normas jēgas izriet, ka, saņemot lēmumu par aresta uzlikšanu mantai – nekustamajam īpašumam, atkarībā no risināmā mantiskā jautājuma rakstura ir iespējams ierakstīt divu veidu atzīmes: ķīlas tiesības atzīmi vai aizlieguma atzīmi. Ķīlas tiesības atzīmes saturs ir visai precīzi formulēts Zemesgrāmatu likuma 46. panta ceturtajā daļā, paredzot, ka šāda atzīme nav šķērslis tālākai nostiprināšanai, bet piešķir ar atzīmi nodrošinātai tiesībai priekšrocību, sākot no atzīmes ierakstīšanas dienas zemesgrāmatā, un saistošu spēku pret tiem nekustama īpašuma ieguvējiem un citām personām, kuru tiesības nostiprinātas pēc atzīmes ierakstīšanas. Citiem vārdiem, minētā atzīme nodrošina tiesības saņemt apmierinājumu no nekustamā īpašuma neatkarīgi no tā, kura persona ir ierakstīta zemesgrāmatā kā īpašnieks.

Neskaidrs un neregulēts ir aizlieguma atzīmes saturs, ja atzīme zemesgrāmatā ierakstīta, lai nodrošinātu iespējamo īpašuma tiesību pāreju vai mantas konfiskāciju. Šajā sakarā ir ļoti būtiski norādīt, ka iepriekš minēto abu mērķu sasniegšanai ir nepieciešams saglabāt pašu mantu tādā stāvoklī, kādā tā atrodas aresta uzlikšanas brīdī.⁵ Tulkojot Zemesgrāmatu likuma 46. panta otro daļu kop-sakarā ar tā paša likuma 45. panta 4. punktu, secināms, ka zemesgrāmatā ierakstīta aizlieguma atzīme kavē jebkuru īpašnieka izdarāmu labprātīgu nostiprināšanu. Taču, arī pastāvot tik smalkam atzīmes satura regulējumam, praksē rodas vairākās problēmas ar tā izpratni.

³ Valsts vienotā datorizētā zemesgrāmata. Pieejams: <http://www.zemesgramata.lv/default.asp?cid=14> (skatīts 12.04.2012.).

⁴ Zemesgrāmatu likums: LR likums (stājas spēkā 05.04.1993.).

⁵ Vairāk par ķīlas tiesības atzīmes un aizlieguma atzīmes saturu sk.: Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. *Jurista Vārds*, 2011, 9. aug., Nr. 32 (679).

Par vienu no problēmām ir atzīstama pirmtiesība uz izpildījumu pret citiem ienākušiem nostiprinājuma lūgumiem. Nevienā normatīvajā aktā nav noteikta prioritāte procesa virzītāja lēmumam par aresta uzlikšanu mantai, tāpēc saskaņā ar Zemesgrāmatu likuma 73. pantu pirmtiesības uz izpildījumu ir agrāk iesniegtam nostiprinājuma lūgumam. Neskatoties uz minēto, prakse pierāda citētajai tiesību normai pretēju zemesgrāmatu tiesnešu rīcību.

Zemesgrāmatu likuma 72. panta otrā daļa paredz, ka nostiprinājuma lūgumi izskatāmi ne vēlāk kā 10 dienu laikā. Sarežģītās lietās zemesgrāmatu nodaļas priekšnieks šo termiņu var pagarināt līdz mēnesim. Tādējādi no nostiprinājuma lūguma saņemšanas brīža līdz tā izlemšanas dienai var paiet ievērojams laika posms. Gadījumā, ja nekustamā īpašuma īpašnieks ir iesniedzis zemesgrāmatai nostiprinājuma lūgumu, piemēram, tiesību pārgrozīšanai, bet tam, vēl neesot izlemtam, ir iesniegts procesa virzītāja lēmums par aresta uzlikšanu tam pašam nekustamajam īpašumam, vispirms saskaņā ar Zemesgrāmatu likuma 73. pantu būtu izlemjams īpašnieka nostiprinājuma lūgums.

Tomēr nereti tiesu praksē notiek otrādi. Uzskatot, ka procesa virzītāja lēmumam par aresta uzlikšanu mantai ir augstāks spēks, zemesgrāmatu tiesnesis atstāj bez ievēribas īpašnieka nostiprinājuma lūgumu, lai gan tas zemesgrāmatā bijis iesniegts pirms procesa virzītāja lēmuma noraksta. Izskatot sūdzību par zemesgrāmatu nodaļas tiesneša lēmumu, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta sūdzību noraida, norādot, ka zemesgrāmatas tiesnesis pamatoti vispirms korborējis aizlieguma atzīmi, ar kuru nodrošināts mantiskā jautājuma risinājums kriminālprocesā, un atzinis šo atzīmi par citām jau nostiprinātām tiesībām, kas ir šķērslis īpašnieka nostiprinājuma lūguma izpildei⁶.

No iepriekš minētā var secināt, ka neatkarīgi no nostiprinājuma lūgumu ienākšanas secības, ja tie vēl nav izlemti, praksē zemesgrāmatā vispirms tomēr tiek korborēti procesa virzītāju lēmumi par aresta uzlikšanu nekustamajam īpašumam. Pie šādiem apstākļiem ir pamats atzīt, ka mantas arests *de facto* ierobežo īpašnieka rīcību ar to, sākot ar brīdi, kad lēmums ir saņemts attiecīgajā zemesgrāmatu nodaļā, nevis ar ieraksta korborēšanas brīdi. Atsevišķas diskusijas vērts ir jautājums par to, vai šāda prakse atbilst zemesgrāmatu publiskās ticamības principam un reģistra ierakstu konstitutīvam raksturam.

Praksē visizplatītākā ir situācija, kad nostiprinājuma lūgums tiesību pārgrozīšanai iesniegts pēc tam, kad ar zemesgrāmatu tiesneša lēmumu ir korborēts procesa virzītāja lēmums par aresta uzlikšanu mantai. Šādos gadījumos zemesgrāmatu tiesneši pamatoti nostiprinājuma lūgumus atstāj bez ievēribas, jo saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361. panta septīto daļu rīcība ar mantu, kurai uzlikts arests, var notikt tikai pēc saskaņošanas ar procesa virzītāja lēmumu.

Problēma rodas brīdī, kad zemesgrāmatā nekustamajam īpašumam ir reģistrēts arests, bet nostiprinājuma lūguma iesniedzējam nav iespējams to saskaņot ar procesa virzītāju tāda neesamības dēļ. Praksē tas izpaužas šādi. Nekustamajam īpašumam vispirms tiek nostiprināta publiskā hipotēka un tikai pēc tam procesa virzītāja lēmums par aresta uzlikšanu mantai, ar kuru nodrošināta iespējamā mantas konfiskācija kriminālprocesā. Vēlāk likumīgā spēkā stājas notiesājošs spriedums vai prokurora priekšraksts par sodu – mantas konfiskāciju. Saskaņā ar

⁶ Piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2007. gada 26. aprīļa lēmums lietā Nr. SKC-502 (nav publicēts); Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 2007. gada 19. jūnija lēmums lietā Nr. SKC-644 (nav publicēts) u. c.

Krimināllikuma 62. panta pirmo daļu⁷ tas ir izpildāms divu gadu laikā no spēkā stāšanās dienas.

No minētā izriet, ka galīgā nolēmuma kriminālprocesā par mantas konfiskāciju izpilde var ielgt, taču laika posmā starp tā spēkā stāšanās un izpildīšanas dienu par nekustamā īpašuma īpašnieku zemesgrāmatā var palikt ierakstīta notiesātā persona, ja valsts savas tiesības uz īpašumu vēlas realizēt, pārdodot to izsolē, nevis nostiprinot zemesgrāmatā. Ja šajā laikā hipotekārais kreditors vēlētos vārst piedziņu uz ieķīlāto nekustamo īpašumu, viņam būtu jāvērsas pie tiesu izpildītāja ar attiecīgu iesniegumu un izpildu dokumentu. Zvērināts tiesu izpildītājs, ievēdot izpildu lietu, pārbaudītu zemesgrāmatas datus un tajā ieraudzītu, ka nekustamā īpašuma īpašnieks joprojām ir parādnieks un ka nekustamajam īpašumam ir reģistrēts mantas arests.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 361. panta septītās daļas noteikumiem, ja attiecībā uz mantu, pirms tai uzlikts arests, ir reģistrēta hipotekārā vai cita ar likumu noteikta reģistrējama ķīla, rīcība ar ieķīlāto mantu var notikt tikai pēc saskaņošanas ar procesa virzītāju. Iepriekš aprakstītajam identiskā situācijā⁸ zvērināts tiesu izpildītājs, ievērojot minētās procesuālās normas nosacījumus, vairākkārt mēģinājis sazināties ar procesa virzītāju, lai saņemtu atļauju nekustamā īpašuma pārdošanai izsolē jeb arī atteikumu šādu darbību veikt, tomēr neveiksmīgi. Pēdējais pieprasījums ticis nosūtīts tiesai, kura taisījusi spriedumu par mantas konfiskāciju. Uz minēto pieprasījumu zvērināts tiesu izpildītājs saņēmis atbildi, ka tiesa vairs nav procesa virzītājs šajā lietā, jo tās spriedums jau ir stājies likumīgā spēkā, tāpēc piekrišanu mantas realizācijai dot nevar.

Tādējādi izveidojusies absurda situācija, kad tiesiskā regulējuma trūkuma dēļ zvērinātam tiesu izpildītājam nav iespējams saņemt procesa virzītāja piekrišanu rīcībai ar arestēto nekustamo īpašumu, tāpēc nav iespējams sākt vārst piedziņu uz ieķīlāto nekustamo īpašumu. Šādā gadījumā nepamatoti tiek ierobežotas piedzinēja (hipotekārā kreditora) tiesības saņemt viņam pienākušos atlīdzinājumu no ieķīlātās mantas, līdz ar to aresta atzīmes saturs izpaužas pretēji savai tiesītajai funkcijai – nodrošināt galīgā nolēmuma izpildi kriminālprocesā, tā vietā radot absolūti neattaisnotus tiesību ierobežojumus personām, kurām ar kriminālprocesu nav nekāda sakara – ķīlas ņēmējam.

Vēlētos pievērst uzmanību vēl vienam kāzusam, kad aresta atzīmes satura izpaušme ir atkarīga nevis no ierakstāmās atzīmes veida (ķīlas tiesības atzīme vai aizlieguma atzīme), bet gan no atzīmes koroborēšanas laikā. Tā, piemēram, arests nekustamajam īpašumam var tikt ierakstīts zemesgrāmatā pēc nekustamā īpašuma izsoles, taču pirms izsoles akta apstiprināšanas tiesā. Praksē ir zināmi gadījumi, kad tiesa, konstatējot šādu apstākļu esamību, zvērināta tiesu izpildītāja pieteikumu noraida⁹, mantas arestu atzīstot par būtisku apstākli, kas liedz nekustamā īpašuma nostiprināšanu uz ieguvēja vārda. Tiesa uzskatījusi, ka tai nav juridiskā pamata dzēst mantas aresta atzīmi zemesgrāmatā civilprocesuālā kārtībā un ka to iespējams darīt vienīgi Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Lēmumā norādīts, ka rīcība ar mantu, kurai uzlikts arests, ir iespējama tikai ar procesa virzītāja atļauju.

⁷ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200 (1260/1261) (stājas spēkā 01.04.1999.).

⁸ Piemēram, Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2011. gada 2. decembra lēmums lietā Nr. C04210809 (nav publicēts).

⁹ Piemēram, Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2012. gada 15. maija lēmums lietā Nr. C04155412 (nav publicēts).

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 364.¹ panta pirmo daļu, ja procesa virzītājs, uzliekot mantai arestu, konstatē, ka attiecībā uz to pašu mantu ir reģistrēta zvērināta tiesu izpildītāja atzīme par piedziņas vēršanu, procesa virzītājs informē zvērinātu tiesu izpildītāju par aresta uzlikšanu mantai. Minētā panta otrā daļa paredz: ja zvērinātam tiesu izpildītājam ir nepieciešams vērst piedziņu uz arestēto mantu, viņš ar pieteikumu vērsas pie procesa virzītāja. Taču iepriekš aprakstītajā gadījumā zvērināts tiesu izpildītājs jau bija pabeidzis izpildu darbības. Tiesu praksē jau vairākkārt ir pausts viedoklis, ka pieteikuma par izsoles akta apstiprināšanu iesniegšana tiesā nav izpildu darbība, jo tiesa saskaņā ar Civilprocesa likuma 548. panta noteikumiem izvērtē vien pabeigtas izpildu lietvedības atbilstību likumam un apstiprina izpildu lietvedības ietvaros iegūtās tiesības.¹⁰

Nemot vērā iepriekš minēto, jāatzīst, ka gadījumā, ja arests mantai ir uzlikts pēc nekustamā īpašuma izsoles, bet vēl pirms nekustamā īpašuma nostiprināšanas uz ieguvēja vārda, mantas aresta atzīme vairs nevar būt šķērslis īpašuma tiesību pārejai. Pirmkārt, zvērināts tiesu izpildītājs vairs nav tiesīgs apturēt izpildu lietvedību, jo izpildu darbības jau bija pabeigtas ar piesitienu. Otrkārt, zvērināts tiesu izpildītājs nevar pieprasīt procesa virzītāja atļauju mantas realizēšanai, jo par ieguvēja īpašuma tiesību koroborāciju lemj tiesa. Un, treškārt, nekonstatējot zvērināta tiesu izpildītāja pieļautos pārkāpumus, tiesai ir jāapstiprina iesniegtais izsoles akts, saskaņā ar Civilprocesa likuma 613. panta trešās daļas 2. punktu¹¹ dzēšot visas uz šo nekustamo īpašumu zemesgrāmatā ierakstītās parādu saistības un aizlieguma atzīmes, tostarp arī mantas arestu, kas zemesgrāmatā koroborējams aizlieguma atzīmes veidā.

Tomēr, neskatoties uz minēto, Zemesgrāmatu likums satur vissmalkāko aresta uzlikšanas mantai satura izskaidrojumu. Citos publiskajos reģistros šāds regulējums nav iekļauts.

2. Valsts zemes dienests

Valsts zemes dienests ir tieslietu ministra pārraudzībā esoša tiešās pārvaldes iestāde, kas izveidota saskaņā ar likumu „Par Valsts zemes dienestu” un, balstoties uz Latvijas Republikas valdības apstiprināto „Valsts zemes dienesta nolikumu”, savas kompetences ietvaros pārzina zemes kā nacionālās bagātības un ar to saistīto objektu valsts uzskaiti un pārraudzību, lai nodrošinātu tās sekmīgu izmantošanu un aizsardzību.¹²

Valsts zemes dienesta reģistra darbību regulē Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums.¹³ Saskaņā ar minētā 53. panta 1. punkta c apakšpunktu par nekustamo īpašumu Kadastra informācijas sistēmā ieraksta ziņas par īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā, nekustamā īpašuma sastāvu un nekustamā īpašuma objekta aprūtinājumiem.

Ministru kabineta 2009. gada 22. decembra noteikumi Nr. 1602 „Noteikumi par nekustamā īpašuma objekta aprūtinājumu klasifikāciju”¹⁴ nosaka nekustamā

¹⁰ Piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2010. gada 8. oktobra lēmums lietā Nr. PAC-1907 (nav publicēts).

¹¹ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 3. nov., Nr. 326/330 (1387/1391) (stājas spēkā 01.03.1999.).

¹² Valsts zemes dienests. Pieejams: <http://www.vzd.gov.lv/par-vzd/> (skatīts 03.05.2012.).

¹³ Nekustamā īpašuma valsts kadastra likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 22. dec., Nr. 205 (3363) (stājas spēkā 01.01.2006.).

¹⁴ MK noteikumi Nr. 1602 „Noteikumi par nekustamā īpašuma objekta aprūtinājumu klasifikāciju”. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 29. dec., Nr. 204 (4190) (stājas spēkā 01.01.2010.).

īpašuma objekta aprūtinājumu klasifikāciju. Aresta uzlikšana mantai tostarp nav minēta, līdz ar to atšķirībā no zemesgrāmatas darbību regulējošā normatīvā akta nav atklāts arī reģistrā ierakstāmo ierobežojumu saturs.

Kriminālprocesa likuma 361. panta sestajā daļā ir paredzēts, ka par aresta uzlikšanu procesa virzītājam jāpaziņo attiecīgajam publiskajam reģistram, lai tas varētu ierakstīt aizliegumu šo mantu atsavināt un aprūtināt ar citām lietu vai saistību tiesībām. Minētās kriminālprocesuālās tiesību normas teleoloģiskās iztulkošanas rezultātā secināms, ka pantā procesa virzītājam vien uzlikts par pienākumu nosūtīt lēmuma par aresta uzlikšanu mantai norakstu publiskajam reģistram attiecīgās atzīmes reģistrēšanai. Citētā norma neizskaidro aresta uzlikšanas mantai būtību un neatspoguļo ar aresta uzlikšanu mantai saistītos īpašuma tiesību ierobežojumus.¹⁵

Visbiežāk juridiskajā literatūrā¹⁶ pausts viedoklis, ka mantas arests izpaužas liegumā jebkurai personai ar to rīkoties, taču šādam atzinumam noteikti nevar piekrist Kriminālprocesa likuma 28. nodaļas kontekstā. Saskaņā ar Civillikuma 927. panta noteikumiem īpašums ir pilnīgas varas tiesība par lietu, tas ir, tiesība valdīt un lietot to, kā arī ar to rīkoties.¹⁷

Kā jau norādīts iepriekš, nodrošinot galīgā nolēmuma izpildi kriminālprocesā ar nekustamo īpašumu, zemesgrāmatā tam ir iespējams ierakstīt vismaz divu veidu atzīmes ar atšķirīgu ierobežojumu saturu. Valsts zemes dienesta darbību regulējošajā normatīvajā aktā nav paredzēts, kā būtu jāizpaužas nekustamajam īpašumam uzliktā aresta saturs, tomēr pastāv ievērojama atšķirība, kāda mantiskā jautājuma risinājuma nodrošināšanai šāds nodrošinājuma līdzeklis ir piemērots – naudas prasījuma vai tomēr īpašuma tiesību pārejas nodrošināšanai.

Prakse pierāda, ka neatkarīgi no tā, kādā veidā procesa virzītājs formulēs lēmuma par aresta uzlikšanu mantai rezolutīvo daļu, publiskais reģistrs tāpat korborēs tiesību ierobežojošo atzīmi tādā redakcijā, kas ir pieļaujama saskaņā ar tā darbību regulējošajiem normatīvajiem aktiem. Valsts zemes dienests gan prasības nodrošinājuma atzīmi civilprocesā, gan mantas aresta atzīmi kriminālprocesā savā reģistrā korborē kā „dažāda veida pārreģistrācijas aizliegumu”.

Minētā atzīme ir absolūts šķērslis īpašnieka labprātīgai ierakstu grozīšanai, taču tā neierobežo piespiedu tiesību nostiprināšanu reģistrā, tai skaitā īpašuma tiesību pāreju, pamatojoties, piemēram, uz tiesas nolēmumu. Kaut arī Valsts zemes dienestā ierakstītās tiesību ierobežojošās atzīmes nosaukums atšķiras no zemesgrāmatā korborētajām atzīmēm, pēc savas juridiskās dabas un satura tā paredz jebkurai personai identiskus ierobežojumus zemesgrāmatā reģistrētajai aizlieguma atzīmei. Analoga procedūra ir paredzēta arī atļaujas saņemšanai arestētās mantas realizēšanai, kā arī aresta atzīmes dzēšanai reģistrā gadījumā, ja nekustamais īpašums ir pārdots izsolē un tiesa apstiprinājusi izsoles aktu, nostiprinot nekustamo īpašumu uz ieguvēja vārda, kā arī dzēšot Valsts zemes dienestā visas uz nekustamo īpašumu ierakstītās pārādu saistības un aizlieguma atzīmes.

¹⁵ Lapina J. Aresta uzlikšana mantai. *Jurista Vārds*, 2011, 9. aug., Nr. 32 (679).

¹⁶ Latvijas PSR Kriminālprocesa kodeksa komentāri Azāna B. vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1986, 269. lpp.; Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности „Юриспруденция” под редакцией Божьева В. П. Издание третье, исправленное и дополненное. Москва: Спарк, 2002, с. 249, u. c.

¹⁷ Civillikums. 5. izdevums. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 927. pants.

3. Ceļu satiksmes drošības direkcija

Ceļu satiksmes drošības direkcija (turpmāk CSDD) ir valsts akciju sabiedrība, kas saskaņā ar Ceļu satiksmes likumu un Statūtiem nodarbojas ar transportlīdzekļu reģistrāciju, autovadītāju kvalifikācijas eksāmenu pieņemšanu un vadītāja apliecību izsniegšanu, tehniskās apskates nodrošināšanu, veic ceļu drošības auditu un vispārēju pārraudzību, kā arī veido un uztur transportlīdzekļu un to vadītāju valsts reģistru, informē un izglīto ceļu satiksmes dalībniekus.¹⁸

CSDD reģistra – transportlīdzekļu un to vadītāju valsts reģistra – darbību regulē Ministru kabineta 2010. gada 30. novembra noteikumi Nr. 1080 „Transportlīdzekļu reģistrācijas noteikumi”,¹⁹ kuri paredz dažāda veida lieguma nostiprināšanu CSDD reģistrā.

Minēto Ministru kabineta noteikumu 33.1. punkts paredz, ka transportlīdzekļa atsavināšanas, reģistrācijas vai citas CSDD veicamās darbības aizliegumu, kā arī aizliegumu izmantot to ceļu satiksmē, izvest to vai izbaukt ar to ārpus Latvijas reģistrē, pamatojoties uz transportlīdzekļa īpašnieka iesniegumu vai normatīvajos aktos par ceļu satiksmi un citos normatīvajos aktos noteikto amatpersonu lēmumu vai tiesas nolēmumu. Tomēr arī minētais normatīvais akts neparedz atzīmes ar nosaukumu „mantas arests” reģistrāciju, kā arī nenosaka, kādi ierobežojumi iestāšanās rīcībai ar transportlīdzekli gadījumā, ja tam uzlikts arests, lai nodrošinātu mantisko jautājumu risinājumu kriminālprocesā.

Saskaņā ar citēto noteikumu 33.2. punktu, ja transportlīdzeklī ir reģistrēts liegums, transportlīdzekli uz tā īpašnieka iesnieguma pamata nevar noņemt no uzskaites, nevar reģistrēt komercķīlas atzīmi, tā īpašnieka maiņu vai citu liegumā norādīto darbību. Aresta uzlikšana mantai ir reģistrējama zem juridiskās konstrukcijas „cita liegumā norādītā darbība”, līdz ar to tieši procesa virzītājs izvēlas konkrētajai situācijai atbilstošu aresta uzlikšanas mantai satura izpausmes formu.

Gribētos pievērst uzmanību apstāklim, ka praksē, esot transportlīdzeklī reģistrētajai mantas aresta atzīmei, transportlīdzekļa īpašniekam jeb turētājam ir liegta iespēja veikt transportlīdzekļa tehnisko apskati, tāpēc iestājas arī aizliegums izmantot to ceļu satiksmē. Latvijas Republikas Satversmes 105. panta noteikumi paredz, ka ikvienam ir tiesības uz īpašumu.²⁰ Personas konstitucionālo un līdz ar to arī īpašuma tiesību ierobežošana ir pieļaujama, tikai pastāvot kādam nopietnam iemeslam.

Nevarētu piekrist, ka šāda satura ierobežojums būtu samērīgs un analizējamā tiesību institūta mērķim atbilstošs, jo mantas arests ir piemērojams divos gadījumos: lai ar mantas pārdošanu būtu iespējams segt kādas naudas summas piedziņu vai lai nodrošinātu īpašuma tiesību pāreju. Abu norādīto mērķu sasniegšanai ir nepieciešams nodrošināt mantas saglabāšanu tādā stāvoklī, kādā tā atradusies aresta uzlikšanas brīdī.

Grūti piekrist tam, ka tehniskās apskates veikšana kaut kādā veidā pasliktinātu transportlīdzekļa stāvokli vai samazinātu tā vērtību, bet tieši otrādi, līdz ar to šāda satura izpausmes forma – aizliegums veikt transportlīdzekļa tehnisko apskati – nevarētu tikt uzskatīta par atbilstošu analizējamā tiesību institūta mērķim. Ja procesa

¹⁸ Ceļu satiksmes drošības direkcija. Pieejams: http://www.csdd.lv/lat/noderiga_informacija/par_csdd/ (skatīts 08.05.2012.).

¹⁹ MK noteikumi Nr. 1080 „Transportlīdzekļu reģistrācijas noteikumi”. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 3. dec., Nr. 192 (4384) (stājas spēkā 04.12.2010.).

²⁰ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

virzītāja ieskatā transportlīdzekļa dalība ceļu satiksmē var samazināt tā vērtību vai ja procesa virzītājam pastāv šaubas, ka transportlīdzekļa turētājs vai īpašnieks pret savu mantu neizturēsies kā krietns un rūpīgs saimnieks, iepriekš norādītajos Ministru kabineta noteikumos ir paredzēta iespēja ierakstīt Transportlīdzekļu un to vadītāju valsts reģistrā aizliegumu izmantot transportlīdzekli ceļu satiksmē.

Turklāt, ja procesa virzītājam ir pamats uzskatīt, ka ar atsavināšanas aizliegumu vien nepietiek, lai saglabātu transportlīdzekli tāda stāvoklī, kāds ir bijis aresta uzlikšanas brīdī, Kriminālprocesa likuma 365. pantā ir paredzēta iespēja izņemt mantu no īpašnieka jeb mantas turētāja valdījuma, nododot to glabāšanā likumā norādītajām personām. Pēc attiecīgās procedūras pabeigšanas aresta uzlikšana mantai ierobežotu arī tiesības mantu lietot.

Ievērojot visu iepriekš norādīto, secināms, ka aresta uzlikšanas transportlīdzeklim saturs ir atkarīgs vienīgi no procesa virzītāja formulējuma lēmuma rezolutīvajā daļā. Prakse pierāda, ka visbiežāk reģistrā ir ierakstāms aizliegums veikt jebkuras darbības ar transportlīdzekli, neiekļaujot lēmumā par aresta uzlikšanu mantai attiecīgu motivāciju šāda vispārējā ierobežojuma piemērošanas nepieciešamībai un neapsverot tā samērīgumu.

Kopsavilkums

1. Atzīme ar nosaukumu „Aresta uzlikšana mantai” jeb „Mantas arests” nav sastopama nevienā no apskatīto publisko reģistru darbību regulējošajiem normatīvajiem aktiem, izņemot Zemesgrāmatu likumu, kurā šāda atzīme pielīdzināta ķīlas tiesības vai aizlieguma atzīmei atkarībā no risināmā mantiskā jautājuma rakstura.
2. Aresta uzlikšanas mantai saturs nav atklāts nedz Kriminālprocesa likumā, nedz publisko reģistru darbību regulējošajos normatīvajos aktos, tai skaitā Zemesgrāmatu likumā.
3. Ja ar mantas arestu tiek nodrošināta iespējamā mantiskā prasība, zemesgrāmatā ir ierakstāma ķīlas tiesības atzīme, kas nav šķērslis tālākai nostiprināšanai, bet piešķir ar atzīmi nodrošinātai tiesībai priekšrocību un saistošu spēku pret tiem nekustamā īpašuma ieguvējiem un citām personām, kuru tiesības nostiprinātas pēc atzīmes ierakstīšanas.
4. Ja ar mantas arestu tiek nodrošināta iespējamā īpašuma tiesību pāreja vai mantas konfiskācija, zemesgrāmatā ir ierakstāma aizlieguma atzīme, kas kavē jebkuru īpašnieka izdarāmu labprātīgu nostiprināšanu, bet nekavē piespiedu īpašuma tiesību pāreju un citus piespiedu nostiprinājumus.
5. Ja zemesgrāmatu nodaļai attiecībā uz vienu un to pašu nekustamo īpašumu ir iesniegti vairāki nostiprinājuma lūgumi, tostarp arī lēmums par aresta uzlikšanu mantai, un tie vēl nav izņemti, mantas arests *de facto* ierobežo īpašnieka rīcību ar to, sākot ar brīdi, kad lēmuma noraksts par aresta uzlikšanu mantai ir saņemts attiecīgajā zemesgrāmatu nodaļā, nevis ar ieraksta koroborēšanas brīdi.
6. Valsts zemes dienestā mantas aresta atzīme koroborējama ar nosaukumu „dažāda veida pārreģistrācijas aizliegums”, kas ir absolūts šķērslis īpašnieka labprātīgai ierakstu grozīšanai, bet ne piespiedu tiesību nostiprināšanai vai grozīšanai reģistrā.
7. Transportlīdzekļu un to vadītāju valsts reģistrā ierakstītās mantas aresta atzīmes satura izpaušme ir atkarīga vienīgi no procesa virzītāja izvēlēta ierobežojuma apjoma.

VAI VIENOŠANĀS PROCESS IR LĪGUMS?

Jānis Maizītis

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktors

Atslēgvārdi: vienošanās process, vienošanās procesa vēsture, kontinentālo tiesību sistēma, līgums, vienošanās procesa nākotne.

Vienošānās procesa pirmsākumi Latvijā saistāmi ar 2004. gada 1. martu, kad stājās spēkā grozījumi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā¹ (turpmāk KPK). Kodekss tika papildināts ar deviņpadsmito A nodaļu, nosakot vienošanās procesa piemērošanas iespējas pirmstiesas kriminālprocesā, regulējot pārrunas par vienošanās slēgšanu, apsūdzētā un cietušā tiesības. KPK tika ieviesta nebijusi kriminālprocesuāla kārtība – vienošanās protokols, krimināllietas nosūtīšana tiesai ar vienošanās protokolu, ierosinot apstiprināt noslēgto vienošanos un piespriest sodu. KPK tika papildināts arī ar trīsdesmit ceturto A nodaļu. Tajā tika noteikta īpaša kārtība tiesvedībai par pirmstiesas procesā noslēgtu vienošanos. Vienošānās procesa iekļaušana KPK noteikti bija radikāls un eksperimentāls lēmums. Tas vairs īsti nesaskanēja ar KPK² 19. panta 1. daļā noteikto, ka tiesai, prokuroram un izziņas izdarītājam ir pienākums pilnīgi, vispusīgi un objektīvi izmeklēt lietas apstākļus un atbilstoši objektīvai patiesībai noskaidrot noziedzīga nodarījuma esamību un to, kas vainīgs noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kā arī citus apstākļus, kam ir nozīme pareizā krimināllietas izlemšanā. Lai arī pārrunās par vienošanās slēgšanu apsūdzētajam bija jāpiekrīt uzrādītajai apsūdzībai, noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijai, nodarītā kaitējuma novērtējumam, kad prokurors bija konstatējis noziedzīga nodarījuma esamību, runāt par objektīvās patiesības noskaidrošanu tās klasiskajā izpratnē vairs nevarēja. Līdzīgi par „citiem apstākļiem”. To noskaidrošanai vienošanās procesa piemērošanā jau bija pakārtotāka nozīme. Vienošānās procesa iekļaušana KPK bija arī viens no pakāpeniskuma soļiem kriminālprocesa reformas īstenošanai Latvijā. Tas tika saistīts ar kriminālprocesa vienkāršošanu. Bija skaidrs, ka šāds pakāpeniskums ir nepieciešams, jo, pārņemot angļu-sakšu tiesību sistēmas normas, kriminālprocesā ir jārēķinās ar visdažādākajiem, īsti neprognozējamiem risinājumiem praksē. Bija sagaidāmi vienošanās procesu noliedzoši argumenti gan teorētiski, gan arī praktiski to vienkārši nepiemērojot. Vienošānās procesu bija iespējams piemērot tikai par kriminālpārkāpumu, mazāk smagu noziegumu, smagu noziegumu. Tas arī liecināja par centieniem vienošanās procesu ieviest Latvijā pakāpeniski.

Kriminālprocesa likums³ (turpmāk KPL) stājās spēkā nedaudz vēlāk – 2005. gada 1. oktobrī. KPL 38. nodaļā ir normas, kuras nosaka vienošanās procesa piemērošanu pirmstiesas procesā. Līdzīgi arī lietas iztiesāšanas īpatnībām saistībā

¹ Grozījumi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=84955&from=off (skatīts 13.04.2012.).

² Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=90371 (skatīts 06.02.2012.).

³ Kriminālprocesa likums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.

ar pirmstiesas procesā slēgtu vienošanos ir attiecināta 49. nodaļa, bet tiesvedības īpatnībām, slēdzot vienošanos iztiesāšanas procesā – 50. nodaļa. Tā kā sākotnējie grozījumi KPK tiek tālāk papildināti un pilnveidoti KPL, tiek paplašināts arī nodarījumu loks, par kuriem iespējams piemērot vienošanās procesu. Vienošanās procesu paredzēts piemērot arī par sevišķi smagiem noziegumiem.

Ir pagājuši gandrīz astoņi gadi. Prakses neesamība vairs nav arguments. Ir iespējams formulēt pietiekami daudz jautājumu par vienošanās iespējām kriminālprocesā Latvijā, kā arī meklēt atbildes par tā piemērošanu nākotnē.

Latvijas Republikas ģenerālprokuratūrā regulāri tiek apkopota statistika par pabeigtajiem kriminālprocesiem.⁴

Tabula

Statistika par pabeigtajiem kriminālprocesiem

| | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 |
|--------------------------------------------------------------|---------------|---------------|---------------|-----------|-------------|-------------|-------------|-------------|
| Pabeigti kriminālprocesi | | 11,163 | 10,814 | 12,494 | 13,908 | 13,521 | 11,729 | 11,330 |
| Krimināllietas nosūtītas uz tiesu vispārējā kārtībā | | 7,257 | 6,811 | 8,067 | 9,214 | 8,930 | 7,642 | 7,413 |
| Krimināllietas nosūtītas uz tiesu vienošanās procesa kārtībā | 1283 10,1% | 1198 10,7% | 1207 11,2% | 870 7% | 494 8,6% | 331 2,4% | 233 2,0% | 209 1,8% |

Vienošanās procesa piemērošana praksē ir krasi samazinājusies – no 10,1% no visiem pabeigtajiem kriminālprocesiem 2004. gadā līdz 1,8% 2011. gadā. Tendence samazināties vienošanās procesa kārtībā pabeigtajiem kriminālprocesiem saglabājusies arī 2012. gada pirmajos trijos mēnešos. Vienošanās procesa kārtībā uz tiesu nosūtīti vairs tikai 1,6% no pabeigtajiem kriminālprocesiem⁵.

Samazinājumam ir vairāki iemesli, taču rakstā lielāka uzmanība tiks pievērsta tieši vienošanās procesa jēdzieniskai izpratnei un tam, vai juridiska aizspriedumainība netraucē vienošanās procesa piemērošanai praksē. Autors uzskata, ka diskusijas vērts ir jautājums par to, ko mēs saprotam ar vienošanās procesa jēdzienu nedaudz plašākā izpratnē, ne tikai vērtējot KPL normu iespējas. Tādēļ arī var uzdot jautājumu – vai vienošanās process ir līgums? Kā var atbildēt uz šādu jautājumu? Vai atbilde saistāma ar vienošanās procesa piemērošanas nākotni Latvijā?

Jēdzienu skaidrojumiem nereti tiek izmantotas vārdnīcas. Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā līgums un vienošanās tiek raksturoti kā ļoti tuvi jēdzieni: „līgums – vienošanās, nolīgums, kontrakts”⁶.

Līgums kā jēdziens un saistība, protams, ikdienas un arī juridiskā izpausmē galvenokārt ir saistāms ar civiltiesībām. Civillikumā⁷ (turpmāk CL) tās ir vispirms

⁴ Statistika par prokuratūras darbu 2011. g. Pieejams: www.prokuratūra.gov.lv/upload_file/faili/statistika/Statistika_2011.pdf

⁵ LR ģenerālprokuratūras Darbības analīzes un vadības departamenta statistikas materiāli. Nav publicēti.

⁶ Grīnberga E., Kalnciems O., Lukstiņš G., Ozols J., Pārupe A., Rauhvagērs E. Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots, 2002, 207. lpp.

⁷ Civillikums. Pieejams: www.likumi.lv/doc.php?id=225418 (skatīts 12.04.2012.).

saistību tiesības. 1401. pantā noteikts, ka saistību tiesības ir tādas tiesības, uz kuru pamata vienai personai – parādniekam – jāizdara par labu otrai – kreditoram – zināma darbība, kam ir mantiska vērtība. CL 1511. p. noteikts, ka līgums plašākā nozīmē ir ikkatra vairāku personu vienošanās par kādu tiesisku attiecību nodibināšanu, pārgrozišanu vai izbeigšanu. Līgums šaurākā šeit pieņemtā nozīmē ir vairāku personu savstarpējās vienošanās pamatots gribas izteikums, kura mērķis ir nodibināt saistību tiesību (1401. p.). Protams, ka kriminālprocesa izpratnes kontekstā autors uzreiz norobežojas no tādas saistību izpratnes kā mantiska vērtība, kas KPL vispār nav iespējama. Bet tomēr – vai vienošanās ir līgums?

Vienošanās process ir jauna izlemšanas kārtība Latvijā, taču nebūt ne pasaulē. Plaši tā tiek piemērota Amerikas Savienotajās Valstīs, Kanādā, Lielbritānijā. Juridiskā terminoloģija minētajās valstīs ir angļu valodā. Arī KPL normu formulējumos attiecībā uz vienošanās procesu faktiski jau pašā tā būtībā ir paralēles ar vienošanās procesiem angļu-sakšu tiesību sistēmā, kurā tas ir arī radīts. Amerikas Savienotajās Valstīs vienošanās process netika ieviests uzreiz un bija saistīts ar konkrētiem vēsturiskiem un sociālekonomiskiem apstākļiem. „Vienošanās par vainas atzīšanu bija prokurora instruments, kuru tikai epizodiski lietoja pirms 19. gadsimta. Fišers norāda, ka Amerikā šīs prakses sākums gandrīz sakrita ar valsts prokuratūras radīšanu, prokurora vajāšana, nebūdama ekskluzīvi raksturīga tikai ASV, tomēr attīstījās tur agrāk un plašāk nekā citur. Tā kā ne prokurori, bet tiesneši kontrolēja visus vienošanās spriedumus, vienošanās bija ierobežotas ar tām retajām lietām, kurās prokuroriem bija iespēja vienpusēji diktēt apsūdzētajam sprieduma noteikumus. Tikai tad, kad civiltiesiskā prakse sabruka, līdz ar tādu lietu milzīgo pieaugumu, kuras bija saistītas ar ievainojumiem darba vietā industrializācijas laikmetā, tiesneši sāka pozitīvi novērtēt vienošanās par vainas atzīšanu iespējas, kuras ļāva samazināt viņu slodzi. Citiem vārdiem, vienošanās bez šaubām ir noteikti 19. gs. industrializācijas laikmeta produkts.”⁸

21. gs. mēs jau vairs nevaram runāt, ka vienošanās process netiek piemērots kontinentālās Eiropas valstīs. Visās valstīs tiek uzdoti līdzīgi jautājumi, vai vienošanās process savienojams ar kontinentālās krimināltiesiskās sistēmas pamatos esošajiem tradicionālajiem principiem. Dažādu valstu likumdevēju un Konstitucionālo tiesu attieksme pret vienošanās procesu gan ir dažāda. „Kopš astoņdesmito gadu vidus Vācijā sākusi attīstīties vienošanās prakse, kuru atzinušas gan Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa, gan Federālā tiesa. Tomēr Austrijas Augstākā tiesa ir nepārprotami noraidījusi vienošanās procesu jebkāda veida krimināllietās.”⁹ Nenoliedzami ir pavisam citi tiesiskuma aspekti. „Turklāt vienošanās procesa prakse gandrīz vienmēr izraisa kriminālvajāšanas iestādes lomas maiņu un konkrēti – nozīmīgi palielina valsts prokuratūras un policijas varu. Patiesības noskaidrošana vairs nav tiesneša prerogatīva, bet drīzāk tiek piešķirta kriminālvajāšanas iestādei. Pat sodu praktiski nosaka prokurors. Tiesnesis atbild tikai par apstiprināša nolūma izdošanu, pamatojoties uz izmeklēšanas materiālu virspusēju izskatīšanu. Šāda veida apsvērumi rada mūsos aizdomīgumu par jebkāda veida vienošanās procesu, un mēs to pat noraidām, ja vēlamies saglabāt mūsu krimināltiesību tradicionālo veidolu līdz ar to pamatā esošo doktrīnu. Tomēr vairākkārt ir tikusi apstiprināta

⁸ Olin Dirk. Plea Bargain. The New York Times Magazine. Pieejams: <http://mail.inbox.lv/horde/imp/view.php?mailbox=inbox&index=0.469&arra...> (skatīts 21.03.2011.).

⁹ Orlandi Renzo. Plea Bargaining. Conference of the Presidents of the Supreme Courts of Justice, the Attorneys General and the Procurator General of the Member States of the European Union. Introductory lecture, Vienna, 17.10.2008.

vienošanās procesa legitimitāte un atbilstība konstitucionālajiem principiem.”¹⁰ Vietā gan atzīmēt, ka KPL ir divi kriminālprocesa veidi, kad krimināltiesisko attiecību taisnīgs noregulējums tiek panākts vispār bez tiesas līdzdalības un tā ir vienīgi prokurora izšķiršanās. Tas ir KPL 415. p. – kriminālprocesa izbeigšana, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības, un KPL 420. p. – prokurora priekšraksts par sodu. Runājot par vienošanās procesa nenovēršamo izplatību kontinentālās tiesību sistēmas valstīs, tātad arī par teorētiskām iespējām Latvijā, Boloņas Universitātes profesors Renzo Orlandi izdara secinājumus: „Vienošanās process jau ir kontinentālās tiesību sistēmas juridisko iezīmju daļa. Līdz ar tā praktisko nozīmi tam par labu liecina arī mūsdienu krimināltiesību virzība uz drošību un riska novēršanu. Būtu vēltīgi noraidīt vienošanās procesu tā nesavienojamības ar klasiskajiem, tradicionālajiem krimināltiesību principiem dēļ. Pat ja tam nav likumā noteikta pamatojuma, šāda parādība praksē attīstās spontāni, kā to pierāda Vācijas pieredze. Krimināltiesību principi zaudē savu nozīmi, tomēr no tiem nevajadzētu pilnībā atteikties. Vienošanās procesam vajadzētu būt savienojamam ar krimināltiesību un kriminālprocesa pamatā esošajiem principiem tādā apjomā, kādā šie principi ir pamatoti konstitucionālajās tiesībās.”¹¹ Pamatā par vienošanās procesa iespējām tiek izteikti galēji pretēji viedokļi. Ļoti daudz kas ir atkarīgs no katras valsts sociālekonomiskās attīstības, prokuratūras, tiesas noslogotības, vēsturiskās pieredzes un izpratnes, tradīciju inertuma.

Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija Nr. (87)18 par kriminālās justīcijas vienkāršošanu pieprasa, lai dalībvalstis savos kriminālprocesa kodeksos ieviestu vainas atzīšanas paziņojumus, ja vien to atļauj valstu konstitucionālās vai tiesiskās tradīcijas.¹² Kriminālprocesa reformēšana galvenokārt notika saskaņā ar to.

Domājot par vienošanās procesa izpratni, lietderīgi ir arī vērtēt tulkojumu no angļu valodas latviešu valodā. Angļu valodā ar vienošanās procesu saprot *plea bargaining*. Kā zināms, angļu valodā daudziem vārdiem ir dažādas nozīmes. Vienošanās process angļu valodā ir divu vārdu savienojums. „Plea – 1. aizbildinājums; 2. lūgums; 3. jur. (*apsūdzētā vai tā advokāta*) oficiāls paziņojums tiesai; p. bargaining amer. – atzīšanās sīkāka nozieguma izdarīšanā (*lai saņemtu mazāko sodu*).”¹³ Arī vārdam *bargain* ir vairākas nozīmes – „I n. 1. (*veikalniecisks*) darījums; izdevīgs darījums; 2. izdevīgs (lēts) pirkums. II n. 1. kaulēties; 2. noslēgt darījumu.”¹⁴

Vērtējot tulkošanas iespējas, faktiski precīzāk vienošanās process būtu raksturojams kā paziņojums tiesai par darījumu. Latvijas juristu un arī sabiedrības uztverei droši vien vēl nepieņemamāks ir formulējums par vienošanās procesu. Taču, ja atgriezīamies pie latviešu valodas sinonīmiem, tad jāatgādina, ka līgums ir vienošanās, nolīgums, kontrakts. Savukārt vietā ir atgādinājums, ka vārdam „kontrakts” ir latīniska izcelsme: „[lat. contractus] – rakstisks līgums, nolīgums (starp divām vai vairākām pusēm), kas nosaka pušu tiesības un pienākumus un

¹⁰ IOrlandi Renzo. Plea Bargaining. Conference of the Presidents of the Supreme Courts of Justice, the Attorneys General and the Procurator General of the Member States of the European Union. Introductory lecture, Vienna, 17.10.2008.

¹¹ Ibid.

¹² Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija R(87)18 par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu. Pieejams: [http://coecidra.lv/tulkojumi/MKRek/R\(87\)18.htm](http://coecidra.lv/tulkojumi/MKRek/R(87)18.htm) (skatīts 06.02.2012.).

¹³ Belzēja Z., Bīrzvalka I., Jurka L., Mozere R., Raškevičs J., Treilons A., Angļu-latviešu vārdnīca, ap 45 000 vārdu. Rīga: Jāņa sēta, 2000, 814. lpp.

¹⁴ Turpat, 101. lpp.

kam ir noteikts termiņš¹⁵. KPL noteiktās normas vienošanās procesa īstenošanai ir veidotas tieši pēc tiesību un pienākuma principa, tādēļ šādā kontekstā tās ir arī jāvērtē.

KPL 433. pantā noteikts, ka prokurors pēc savas paša, apsūdzētā un viņa aizstāvja iniciatīvas var slēgt vienošanos par vainas atzīšanu un sodu, ja ir noskaidroti apstākļi, kas attiecas uz pierādīšanas priekšmetu, un apsūdzētais piekrīt viņam inkriminētajam nodarījuma apjomam, kvalifikācijai, radītā kaitējuma novērtējumam un vienošanās procesa piemērošanai. KPL 433. p. jau veido saistību pazīmes. Uzsvars gan nepārprotami ir tam faktam, ka apsūdzētais piekrīt viņam inkriminētajam nodarījuma apmēram, kvalifikācijai, radītā kaitējuma novērtējumam un vienošanās procesa piemērošanai. Prokuroram vienošanās procesa piemērošana nav pienākums, bet KPL 434. pantā noteiktas pārrunas par vienošanās slēgšanu, ja prokurors, ceļot apsūdzību vai turpinot kriminālvajāšanu, atzīst par iespējamu procesā slēgt vienošanos. KPL 434. p. vairāk virzīts uz zināmu saistību veidošanos prokuroram, jo pārrunu rezultātā iespējama vienošanās protokola sastādīšana. KPL 437. pantā noteikts, ka vienošanās protokolā prokuroram jānorāda sods, kādu lūgs piespriest. Ierosinājumā tiesai prokurors lūdz tiesu apstiprināt noslēgto vienošanos un tajā paredzēto sodu, tas noteikts KPL 438. pantā. Autors likumā noteikto saista ar mērķi norādīt, ka pirmstiesas procesā kā prokuroram, tā apsūdzētajam un viņa aizstāvim ir tiesības izmantot vienošanās procesa iespējas. Ja tiesības tiek izmantotas, KPL paredzēti arī pienākumi, tātad saistības. Tas, autorprāt, ir tas pamats, kāpēc mēs varam runāt par vienošanās procesu arī kā par līgumu, apzinoties, ka līgums ir arī darījums.

Vienošanās process ir viens no veidiem, kā sasniegt KPL 1. pantā noteikto KPL mērķi – efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Vienošanās procesa krimināltiesisko attiecību noregulējumā veidojas kā prokurora, tā apsūdzētā rakstiska gribas izteiksme, tiek nodibinātas kriminālprocesuālas saistības. Ja ir vienkārši un tieši jāatbild uz jautājumu, vai vienošanās procesu mēs varam uzskatīt par līgumu, tad autors uzskata, ka jā, tas ir līgums. Tas ir līgums tikai plašākā un kriminālprocesuālā izpratnē, arī darījums – tikai atkal plašākā un kriminālprocesuālā izpratnē. Domāju, ka tāds konstatējums nedrīkst būt šķērslis vienošanās procesa piemērošanai. Vienošanās process ir līgums starp valsti un apsūdzēto. Apsūdzētajam nav nepieciešamas juridiskās zināšanas par procesa virzītāja, prokurora, tiesas funkciju vienošanās procesā varbūt grūti izprotamām niansēm. Ir jābūt salīdzinoši lielām garantijām: ja apsūdzētais piekrīt viņam inkriminētajam nodarījuma apjomam, kvalifikācijai, radītā kaitējuma novērtējumam un ir piekritis vienošanās procesa piemērošanai, vienošanās process tiešām arī tiks piemērots. Galu galā līguma nosacījumi ir jāpilda, citādi tādu vispār nav vērts slēgt. Varbūt pārāk krass apgalvojums, bet līgumus, vienošanās slēdz tādās situācijās, kad katra iesaistītā puse ir gatava sasniegt savu mērķi un par to ir iespējams vienoties. Valsti ir likumdevēja un tiesu vara. Nosacīti tai ir jāsakārto likumdošana, tiesu prakse, sodu politika, prokurora rīcība tā, lai apsūdzētajam būtu ievērojamas garantijas, ka vienošanās process tiešām tiesā tiks piemērots un tas nepalikts tikai kā vienošanās protokols. Būtu jānovērš iespēja, ka tiesnesis nepiekrīt sodam, par kuru vienojies prokurors ar apsūdzēto, krimināllieta tiek nosūtīta pārkāpumu novēršanai, prokurors nosūta lietu vispārējā kārtībā uz tiesu, to izskata

¹⁵ Baldunčiks J., Pokrotniece K. Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 2005, 293. lpp.

cits tiesnesis un piespriež vēl mazāku sodu, nekā vienošanās procesā bija vienojies prokurors un apsūdzētais. Apsūdzētā tiesībām un pienākumiem līguma izpildes kontekstā, protams, nevar būt papildu slogs, jo garantējama ir lietas turpināšanas iespēja vispārējā kārtībā.

Kopsavilkums

1. Vēsturiski vienošanās procesu ieviešana vienmēr ir bijis ilgstošs process, kuru pavadījušas asas diskusijas, kurās izteikti galēji pretēji viedokļi par tā nepieciešamību. Arī kontinentālo tiesību sistēmā vienošanās process arvien vairāk tiek piemērots. Raksturīgi, ka tieši piemērošanas prakse ir vienošanās procesa virzošais arguments. Tajās valstīs, kur prokurori, tiesneši saskata vienošanās procesa pozitīvo ietekmi, tas arī tiek piemērots.
2. Vienošanās procesu iespējams vērtēt kā līgumu tā sinonīma izpratnē latviešu valodā, kā darījumu tulkojumā no angļu valodas. Tā ir apsūdzētā vienošanās, līgums, darījums ar valsti. Pēdējo astoņu gadu laikā vienošanās procesa piemērošana Latvijā ir tikai samazinājusies, tendence turpinās. Latvijas apstākļos ir jāpilnveido valsts sniegtās garantijas, ja persona piekrīt vienošanās procesa nosacījumiem un tā piemērošanai. Tas var kļūt par vienošanās procesa plašākas piemērošanas argumentu.
3. Vienošanās procesa iespējai KPL ir jāsauglabājas, kaut piemērošana praksē ir minimāla. KPL attiecīgās normas ir papildināmas, lai procesa virzītāji saskatītu piemērošanas iespējas jēgu, kā arī apsūdzētai personai būtu iespējami lielas garantijas, ka vienošanās procesā panāktais sods tiks apstiprināts tiesā. Tas pavērtu vienošanās procesa plašākas piemērošanas iespējas. Sociālekonomiskā situācija valstī mainās, var mainīties arī izpratne par vienošanās procesa piemērošanu. Vienošanās procesa piemērošanai var rasties šobrīd nezināms un neprognozējams pamats.

AR PROSTITŪCIJU SAISTĪTO JĒDZIENU DEFINITĪVĀS IZPRATNES

Artūrs Marģevičs

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: cilvēku tirdzniecība, ekspluatācija, prostitūcija, seksuālais pakalpojums, sutenerisms, iesaistīšana prostitūcijā un piespiešana nodarboties ar prostitūciju.

Ievads

Neskatoties uz pasaules valstu, tajā skaitā arī Latvijas Republikas, daudznozaru aktivitātēm, kas notiek, lai novērstu cilvēku tirdzniecību, šo noziedzīga nodarījuma gadījumu pasaulē kļūst arvien vairāk, parādās jauni cilvēku tirdzniecības veidi un paveidi, kā arī tās izdarīšanas paņēmieni, tāpēc katru dienu rodas vēl lielāka nepieciešamība pēc stingra un juridiski pareiza cilvēku tirdzniecības novēršanas tiesiskā regulējuma starpvalstu un nacionālajā līmenī.

Pēc dažādu ekspertu aprēķiniem, pasaulē vismaz 12,3 miljoni cilvēku tiek ekspluatēti, pirkti un pārdoti vai turēti pret viņu gribu apstākļos, kas līdzinās darba un seksuālai verdzībai. No tiem vismaz 1,39 miljoni ir komerciālās seksuālās verdzības upuri. No visiem piespiedu darba upuriem 56% veido sievietes un meitenes.¹ Vairāk nekā 80% cilvēku tirdzniecības upuru ir sievietes un bērni. No cilvēku tirdzniecības upuriem 15–20% veido bērni. Apvienoto Nāciju Organizācijas dati liecina, ka ikgadējie cilvēku tirdzniecības pasaules tirgus ienākumi ir 32 miljardi ASV dolāru.²

Cilvēku tirdzniecības dažādu formu kriminalizācija nav iespējama bez speciālas terminoloģijas ieviešanas tiesību jomā. Tas savukārt rada nepieciešamību iekļaut pasaules valstu krimināllikumos speciālus jēdzienus un terminus, kas ļautu definēt cilvēku tirdzniecības būtību, skaidri apzīmēt šīs noziedzīgās parādības robežas un šī noziedzīgā nodarījuma objektu un objektīvo pusi.

Cilvēku tirdzniecības rezultātā personas tiek ekspluatētas arī prostitūcijas pakalpojumu jomā vai cita veida seksuālajā izmantošanā. No vairāku starptautisko tiesību aktu satura izriet tas, ka **ekspluatācijas** definīcija **ietver kā minimumu** citu personu prostitūciju vai citas seksuālās ekspluatācijas formas. Krimināllikuma³ 154.² pantā „**cilvēku tirdzniecības**” jēdziena definīcijā ir iekļauts termins „**ekspluatācijas nolūks**”, savukārt jēdziens „**ekspluatācija**” šī panta izpratnē tiek definēts arī ar terminu „**personas iesaistīšana prostitūcijā**”. Pamatots būtu secinājums par to, ka visi trīs jēdzieni ir savstarpēji saistīti un nevar pastāvēt cits bez cita.

Prostitūcijas un cita veida seksuālo pakalpojumu izplatīšanās valstī rada labvēlīgu augsni nelegālas prostitūcijas un cilvēku tirdzniecības attīstībai. Līdz ar to

¹ Trafficking in Persons Report 2009. Introduction. Pieejams: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2009/123123.htm> (skatīts 24.04.2012.).

² Trafficking in Persons Report 2011. Pieejams: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2011/> (skatīts 24.04.2012.).

³ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

sievietes tiek izmantotas seksuālo pakalpojumu tirgū pret pašu gribu vai piekrišot neadekvātai samaksai, vai izmantojot starpnieka pakalpojumus.

Šī raksta mērķis ir padziļināti analizēt atbildības par cilvēku tirdzniecību tiesiskus aspektus, tajā skaitā atbildības par nodarījumiem, kas ir saistīti ar prostitūciju, tiesiskus aspektus, tiesību aktu, kas reglamentē šo jomu, nepilnības. Prostitūcijas juridiskā daba netiek pietiekoši dziļi analizēta Latvijā. Sabiedrības un valsts institūciju uzmanība tiek pievērsta prostitūcijas legalizēšanas, ierobežošanas vai kriminalizācijas politiskajiem, tikumības un psiholoģiskajiem aspektiem. Nevar noliegt to, ka tiesiskā bāze, kas regulē prostitūcijas jautājumus Latvijā, ir izstrādāta un ieviesta praksē, savukārt pašlaik spēkā esošā tiesiskā regulējuma piemērošana arvien izraisa grūtības praksē.

Raksta mērķis ir konstatēt, kādas tiesiskās problēmas, kas skar prostitūciju, ir konstatējamas Latvijā pašlaik un kādi iespējamie pasākumi ir jāveic, lai šādas problēmas tiktu atrisinātas.

1. „Prostitūcijas”, „seksuālā pakalpojuma” un ar to saistīto jēdzienu reglamentācija starptautiskajos tiesību aktos

Pamatojoties uz „prostitūcijas” jēdziena ciešo saikni ar „eksploatācijas” jēdzienu, ir nepieciešams analizēt jēdzienu „prostitūcija” un ar to saistīto jēdzienu „seksuālais pakalpojums”, ņemot vērā starptautiskās tiesību normas, to būtību, jēgu un garu. Papildus ir jāanalizē Latvijas nacionālo tiesību akti, lai noskaidrotu šo jēdzienu aktuālās juridiskās definīcijas Latvijas Republikā.

Pēc rūpīgas starptautisko tiesību aktu analīzes secināms, ka 1949. gada 2. decembra ANO Ģenerālās Asamblejas Konvencijā par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu⁴ jēdziens „**prostitūcija**” un tā paveidi tiek lietoti gan preambulā, gan arī vairākos šīs konvencijas pantos, proti, 1., 2., 6., 16., 17., 18, 19. un 20. pantā. Šīs konvencijas tekstā minētais jēdziens netiek definēts.

Minētās konvencijas preambula satur norādi uz citiem starptautiskajiem tiesību aktiem, kas tika ņemti vērā konvencijas izstrādes laikā: uz 1904. gada 18. maija Starptautisko Līgumu par balto vergu tirdzniecības novēršanu (grozīts ar Protokolu⁵), 1910. gada 4. maija Starptautisko Konvenciju par balto vergu tirdzniecības novēršanu⁶, 1921. gada 30. septembra Starptautisko Konvenciju par sieviešu un bērnu tirdzniecības novēršanu⁷ un uz 1933. gada 11. oktobra Starptautisko Konvenciju par pilngadīgu sieviešu tirdzniecības novēršanu⁸.

⁴ Konvencija par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 23. febr., Nr. 32.

⁵ International Agreement for the Suppression of the „White Slave Traffic”, 18 May 1904, 35 Stat. 1979, 1 L.N.T.S. 83, entered into force 18 July 1905. Pieejams: <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/whiteslavetraffic1904.html> (skatīts 24.04.2012.).

⁶ International Convention for the Suppression of the „White Slave Traffic”, May 4, 1910, 211 Consol. T.S. 45, 103 B.F.S.P. 244. Pieejams: <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/whiteslavetraffic1910.html> (skatīts 24.04.2012.).

⁷ International Convention for the Suppression of the Traffic in Women and Children. concluded at Geneva on 30 September 1921, as amended by the Protocol signed at Lake Success, New York, on 12 November 1947. Pieejams: http://treaties.un.org/doc/Treaties/1950/04/19500424%2010-31%20PM/Ch_VII_2p.pdf (skatīts 24.04.2012.).

⁸ International Convention for the Suppression of the Traffic in Women of Full Age, Oct. 11, 1933, 150 L.N.T.S., entered into force Aug. 24, 1934. Pieejams: <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/women-traffic.html> (skatīts 24.04.2012.).

Analizējot minētos starptautiskos tiesību aktus, jāsecina, ka 1904. gada 18. maija Starptautiskā Līguma par balto vergu tirdzniecības novēršanu 3. pantā tiek izmantots jēdziens „**prostitūtas**” (angļu val. – *prostitutes*), taču pārējās minētās konvencijās jēdziens „prostitūcija” un šā jēdziena atvasinājumi netiek lietoti.

2000. gada 15. novembra Protokolā par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to⁹ jēdziena „cilvēka tirdzniecība” definēšanai tiek izmantoti jēdzieni „**personu prostitūcija**” un „**citas seksuālās ekspluatācijas formas**”, tomēr divi pēdējie jēdzieni protokola tekstā netiek izskaidroti un definēti.

2005. gada 16. maija Eiropas Padomes konvencijā „Par cīņu pret cilvēku tirdzniecību”¹⁰ tiek izmantoti jēdzieni „**prostitūcija**” un „**citi seksuālās izmantošanas veidi**”, bet konvencija nesatur „prostitūcijas” un „seksuālās izmantošanas” definīcijas vai skaidrojumus.

2007. gada 25. oktobrī Eiropas Padome atklāja parakstīšanai Eiropas Padomes Konvenciju par bērnu aizsardzību no ekspluatācijas un seksuālas vardarbības (CETS No. 201)¹¹. Šī konvencija stājās spēkā 2010. gada 1. jūlijā. Latvija pašlaik šai konvencijai nav pievienojusies. Konvencijā ir paredzēts dalībvalstu pienākums noteikt krimināllikumus atbildību par dažādu seksuālo vardarbību pret bērniem, iekļaujot vardarbību, kas tiek nodarīta mājās vai ģimenē, izmantojot spēku, piespiešanu vai draudus.

Jāpievērš uzmanība tam, ka minētās konvencijas 19. panta otrajā daļā ir definēts termins „**bērnu prostitūcija**”. Saskaņā ar iepriekš minēto panta otro daļu, **par bērnu prostitūciju atzīst** bērna izmantošanas faktu, lai veiktu seksuālas darbības, par kurām tiek maksāta nauda vai pastāv citas atlīdzināšanas formas, kā arī tiek solīta nauda vai citas atlīdzināšanas formas neatkarīgi no tā, vai šis maksājums tika izdarīts vai solīts pašam bērnam vai trešajai personai.

Tomēr jāsecina, ka šajā konvencijā sniegtā jēdziena „**bērnu prostitūcija**” definīcija nav pilnīga. Tajā tiek detalizēti izskaidrots tikai viens no prostitūcijas aspektiem – samaksa par bērna prostitūciju, bet netiek izskaidrotas darbības vai kritēriji, uz kuriem pamatojoties vainīgās personas darbības var tikt kvalificētas kā seksuālas darbības pret bērnu.

Lai gan jēdziena „bērnu prostitūcija” definīcija ir nepilnīga, Eiropas Padomes Konvencija par bērnu aizsardzību no ekspluatācijas un seksuālas vardarbības (CETS No. 201) var tikt uzskatīta par pirmo starptautisko tiesību aktu, **kurā tika definēts jēdziena „prostitūcija”** paveids. Iespējams, turpmāk Eiropas Savienības tiesību aktos tiks definēti arī citi svarīgi jēdzieni.

Jāatzīst, ka jēdziens „prostitūcija” ir „ekspluatācijas” jēdziena un līdz ar to arī „cilvēku tirdzniecības” jēdziena sastāvdaļa, tomēr šis jēdziens netika definēts nevienā no iepriekš minētajiem starptautiskajiem tiesību aktiem. Savukārt jēdziena „**bērnu prostitūcija**” definīcija, kas tika analizēta iepriekš, pilnībā neatklāj jēdziena „prostitūcija” būtību no juridiskā viedokļa.

⁹ Likums „Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas pret transnacionālo organizēto noziedzību Protokolu par cilvēku tirdzniecības, jo sevišķi tirdzniecības ar sievietēm un bērniem, novēršanu, apkarošanu un sodīšanu par to”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 28. apr., Nr. 66.

¹⁰ Likums „Par Eiropas Padomes Konvenciju par cīņu pret cilvēku tirdzniecību”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 12. febr., Nr. 23.

¹¹ Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (CETS No. 201). Pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Word/201.doc> (skatīts 24.04.2012.).

Iespējams, ka starptautisko tiesību aktu tapšanas procesā nebija vajadzības šī jēdziena definīciju iekļaut tiesību aktos, pamatojoties uz to, ka katra dalībvalsts var pati izlemt, kādas darbības ir uzskatāmas par prostitūciju, ņemot vērā nacionālās tiesību sistēmas īpatnības. Lai pārbaudītu šādu hipotēzi, ir jāanalizē Latvijas Republikas tiesību akti, lai tajos konstatētu jēdziena „prostitūcija” juridisko definīciju.

2. „Prostitūcijas”, „seksuālā pakalpojuma” un ar tiem saistīto jēdzienu reglamentācija Latvijas tiesību aktos

No 1998. gada 15. decembra līdz 2008. gada 22. janvārim seksuālo pakalpojumu sniegšanu Latvijā regulēja divi dažādi Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi, bet, sākot ar 2008. gada 22. janvāri, spēkā ir trešie Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi, kas pašlaik regulē minēto pakalpojumu sniegšanas kārtību. Jautājumā par prostitūcijas definīcijas apzināšanu ir pamats analizēt visu trīs noteikumu atsevišķos punktus.

1998. gada 15. decembrī stājās spēkā Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 427 „Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi”¹² (turpmāk MK noteikumi Nr. 427). 2001. gada 25. maijā Ministru kabinets šo noteikumu vietā izstrādāja un pieņēma citus noteikumus ar analogisku nosaukumu, t. i., Ministru kabineta noteikumus Nr. 210 „Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi”¹³ (turpmāk MK noteikumi Nr. 210). Trešie prostitūcijas ierobežošanas noteikumi – Ministru kabineta noteikumi Nr. 32 „Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi”¹⁴ (turpmāk MK noteikumi Nr. 32) – tika pieņemti 2008. gada 22. janvārī.

Jēdziena „prostitūcija” definīcija bija iekļauta MK noteikumos Nr. 427, Nr. 210 un pašlaik ir iekļauta MK noteikumos Nr. 32.

MK noteikumu Nr. 427 1. punkta 1.1. apakšpunktā bija norādīts, ka prostitūcija ir seksuāls pakalpojums par naudu vai cita veida atlīdzību. MK noteikumu Nr. 210 1. punktā bija teikts, ka prostitūcija ir seksuālo pakalpojumu sniegšana par maksu. MK noteikumos Nr. 32 prostitūcija tiek definēta analogiski kā MK noteikumos Nr. 210.

Visās iepriekš minētajās prostitūcijas definīcijās ir iekļauta norāde par to, ka prostitūcija ir seksuālo pakalpojumu sniegšana, un tas rada nepieciešamību definēt jēdzienu „seksuālais pakalpojums”.

MK noteikumu Nr. 427 1. punkta 1.3. apakšpunktā „seksuāls pakalpojums” bija definēts kā prostitūtas piedāvāta jebkura veida darbība dzimumtieksmes uzbudināšanai vai apmierināšanai (izņemot pa tālruni sniegtos pakalpojumus), savukārt prostitūta šo noteikumu 1.2. apakšpunktā bija definēta kā fiziska persona, kas nodarbojas ar prostitūciju.

MK noteikumos Nr. 210 jēdziens „seksuāls pakalpojums” definēts netika, kā arī netika iekļauta jēdziena „prostitūta” definīcija. Šāda definīcija **nav atrodama arī pašlaik** Latvijā spēkā esošajos MK noteikumos Nr. 32.

Tādējādi MK noteikumos Nr. 427 prostitūcijas definīcija bija nepilnīga, arī MK noteikumos Nr. 210 likumdevējs nav iekļāvis pilnīgu prostitūcijas definīciju.

¹² Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi (zaudējuši spēku 2001. gada 25. maijā); Ministru kabineta 1998. gada 4. novembra noteikumi Nr. 427. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 10. nov., Nr. 336.

¹³ Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi (zaudējuši spēku 2008. gada 26. janvārī); Ministru kabineta 2001. gada 24. maija noteikumi Nr. 210. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 24. maijs, Nr. 80.

¹⁴ Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi; Ministru kabineta 2008. gada 22. janvāra noteikumi Nr. 32. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 25. janv., Nr. 14.

MK noteikumos Nr. 427 „prostitūcijas” definīciju par nepilnīgu var uzskatīt tāda iemesla dēļ, ka tajā tika strikti norādīts, ka seksuāls pakalpojums var būt par **naudu vai cita veida atlīdzību**. Noteikumos netika definēts, kas tiek apzīmēts ar cita veida atlīdzību, līdz ar to tiesībsargājošām institūcijām un tiesai, piemērojot MK noteikumus Nr. 427, bija jāvērtē, ko tieši no juridiskā viedokļa var uzskatīt par cita veida atlīdzību.

Tulkojot MK noteikumu Nr. 427 1.1. apakšpunktu, bija nepieciešams noskaidrot Latvijas Republikas tiesību aktos ietverto „**naudas**” definīciju. Likuma „Par Latvijas Banku” vēsturiskajā redakcijā laika posmā no 1998. gada 18. novembra līdz 1999. gada 23. novembrim¹⁵ (tā bija spēkā tad, kad stājās spēkā MK noteikumi Nr. 427) 4. pantā bija norādīts, ka „Latvijas Bankai ir monopoltiesības izlaist nacionālo naudu – banknotes un monētas **kā vienīgo likumīgo maksāšanas līdzekli valstī**. Latvijas Banka nosaka oficiālo kursu nacionālās naudas vienības apmaiņai pret ārvalstu valūtu”. Minētā likuma vēsturiskās redakcijas 34. pantā bija norādīts, ka „Latvijas Republikas nacionālās naudas vienība ir lats, kurā ir 100 santīmu. **Lats ir vienīgais likumīgais maksāšanas līdzeklis Latvijā**”. Minētā likuma normās citu valstu naudu apzīmēja ar jēdzienu „**ārvalstu valūta**”.

No visa iepriekš minētā var secināt, ka MK noteikumos Nr. 427 ar jēdzienu „nauda” apzīmēja tikai Latvijas Republikas nacionālās naudas vienības – **latus un santīmus**, jo pretējā gadījumā prostitūcijas definīcija MK noteikumos Nr. 427 būtu bijusi jāpapildina ar jēdzienu „**ārvalstu valūta**”.

Problemātiski ir definēt MK noteikumu Nr. 427 1.1. apakšpunktā iekļauto jēdzienu „**cita veida atlīdzība**”, jo šis jēdziens ir plašāks par jēdzienu „**maksa**”. LR tiesību aktos laika posmā, kad bija spēkā MK noteikumi Nr. 427, jēdziens „cita veida atlīdzība” vai „atlīdzība” nebija definēts, tāpēc MK noteikumu Nr. 427 piemērošana praksē bija problemātiska.

MK noteikumu Nr. 32 1. punktā prostitūcija pašlaik ir definēta **kā seksuālo pakalpojumu sniegšana par maksu**.

No iepriekš minētās prostitūcijas definīcijas izriet, ka prostitūcija ir tikai tad, ja seksuāls pakalpojums tiek sniegts par maksu. Šajā definīcijā nav iekļauts „**naudas**” vai „**cita veida atlīdzības**” jēdziens, kas dod pamatu uzskatīt, ka abi jēdzieni MK noteikumos Nr. 32 tiek aizvietoti ar jēdzienu „**maksa**”.

Ir acīmredzams tas, ka jēdzianam „maksu” ir ekonomiska un arī juridiskā daba. Līdz ar to, lai varētu juridiski tulkot MK noteikumu Nr. 32 1. punktu, ir nepieciešams noskaidrot, kas no tiesību viedokļa var tikt uzskatīts par maksu.

Darba likuma¹⁶ aktuālās redakcijas 59. pantā iekļautajam jēdzianam „maksu” ir tuvs jēdziens „darba samaksa”, ar kuru saprot darbiniekam regulāri izmaksājamo atlīdzību par darbu un kura ietver darba algu un normatīvajos aktos, darba koplīgumā vai darba līgumā noteiktās piemaksas, kā arī prēmijas un jebkuru cita veida atlīdzību par darbu.

Darba likuma 70. pantā ir noteikts, ka darba samaksa aprēķināma un izmaksājama **skaidrā naudā**. Darba devējam ir tiesības izmaksāt darba samaksu **bezskaidrā naudā** ar pārskaitījumu tikai tad, ja darbinieks un darba devējs par to ir noteikti vienojušies. Tātad Darba likums samaksu atļauj izdarīt tikai ar naudas palīdzību – skaidrā vai bezskaidrā naudā. Iepriekš jau tika minēts, ka naudas definīcija Latvijā ir iekļauta likuma „Par Latvijas Banku”¹⁷ 4. un 34. pantā. Arī aktuālajā šā

¹⁵ Likums „Grozījumi likumā „Par Latvijas Banku””: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 4. nov., Nr. 331/332.

¹⁶ Likums „Darba likums”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 6. jūl., Nr. 105.

¹⁷ Likums „Par Latvijas Banku”: LR likums. *Ziņotājs*, 1992, 4. jūn., Nr. 22/23.

likuma redakcijā 4. un 34. pants palika negrozīti, likuma 34. pantā norādot, ka lats ir vienīgais likumīgais maksāšanas līdzeklis Latvijā. No tā izriet, ka pašlaik Latvijā samaksāt par prostitūtas sniegto pakalpojumu likumīgi var tikai ar Latvijas latiem. Tajā pašā laikā nedz Krimināllikuma, nedz Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa¹⁸, nedz arī MK noteikumu Nr. 32 normas prostitūtām neaizliedz ņemt par tās pakalpojumiem ārzemju valūtu.

Civillikumā¹⁹ nav iekļauta jēdzienu „samaksa” vai „maksa” definīcija, savukārt jēdziens „samaksa” šajā likumā tiek izmantots kopsakarā ar jēdzieniem „nauda”, „summa” vai „procenti”, no kā var secināt, ka arī Civillikuma izpratnē samaksa var tikt paveikta ar naudu.

Ņemot vērā visu iepriekš minēto, var secināt, ka MK noteikumos Nr. 32 ar prostitūciju saprot seksuālo pakalpojumu sniegšanu par maksu Latvijas latos, jo samaksa par seksuālo pakalpojumu sniegšanu ārvalstu valūtā Latvijā var tikt vērtēta kā pretlikumīga, tāpēc ka ir pretrunā ar likuma „Par Latvijas Banku” normām.

Latvijas tiesību aktos pašlaik nav iekļauta jēdziena „seksuālais pakalpojums” definīcija, un tas dod pamatu uzskatīt, ka prostitūcijas definīcija, kas pašlaik ir iekļauta MK noteikumos Nr. 32, ir nepilnīga un nevar tikt izmantota praksē, jo šīs definīcijas saturs dod iespēju tiesībsargājošām institūcijām pārāk plaši tulkot jēdzienu „seksuālais pakalpojums”.

Lai gan Latvijas likumdevējs nav skaidri un saprotami definējis jēdzienu „prostitūcija” un „seksuālais pakalpojums”, tomēr **par nodarījumiem, kas skar prostitūciju Latvijā, piemēro administratīvus sodus un kriminālsodus.**

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 174.⁴ pantā tiek paredzēts naudas sods fiziskajām personām no divsimt piecdesmit līdz piecsimt latiem, bet juridiskajām personām – no piecsimt līdz tūkstoš latiem par MK noteikumu Nr. 32 pārkāpšanu. Savukārt Krimināllikuma 163. pantā ir paredzēta kriminālatbildība par MK noteikumu Nr. 32 pārkāpšanu, ja tā izdarīta atkārtoti gada laikā. Krimināllikuma 163.¹ pantā ir paredzēta kriminālatbildība par bordeļa, t. i., neatļautas prostitūcijas pakalpojumu organizēšanas un sniegšanas vietas, izveidošanu, uzturēšanu, vadīšanu vai finansēšanu. Pantā iekļautais jēdziens „bordelis” izriet no jēdziena „prostitūcijas pakalpojumi” un ir tam pakārtots. Loģiski ir secināt, ka jēdziena „bordelis” definīcija bez jēdziena „prostitūcijas pakalpojumi” juridiskās definīcijas ieviešanas Latvijas Republikas tiesību aktos būs nepilnīga.

Krimināllikuma 164. pantā ir paredzēta atbildība par personas iesaistīšanu prostitūcijā un piespiešanu nodarboties ar prostitūciju. Līdzīgi kā iepriekš minētajos Krimināllikuma pantos, 164. pantā jēdziens „prostitūcija” tāpat netiek definēts.

Latvijas likumdevējs, lai ierobežotu prostitūtu pakalpojumu izmantošanu iedzīvošanas nolūkā, Krimināllikuma 165. pantā ir paredzējis atbildību par **sutenerismu**, kas Krimināllikumā tiek definēts kā tādas personas izmantošana iedzīvošanās nolūkā, kura nodarbojas ar prostitūciju. Līdzīgi kā iepriekš analizētajos Krimināllikuma pantos, 165. pantā jēdziens „prostitūcija” netiek definēts, savukārt „sutenerisms” izriet no jēdziena „prostitūcija”. Pēc loģikas sutenerisms nevar tiks izdarīts bez prostitūtu izmantošanas. Rodas loģisks jautājums: kā var piemērot kriminālsodu par „sutenerismu”, ja Latvijas tiesību aktos nav noteikts, kas ir „prostitūcija”?

¹⁸ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LR likums. *Zinotājs*, 1984, 20. dec., Nr. 51.

¹⁹ Latvijas Republikas 1937. gada Civillikums. 4. daļa. Saistību tiesības. Rīga: TIC, 1996, 204. lpp.

Krimināllikuma 154.² pantā iekļautais „cilvēku tirdzniecības” un „eksploatācijas” jēdziens arī ietver personas iesaistīšanu prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā.

3. Prostitūcijas jēdziena skaidrojums Latvijas tiesu praksē

Latvijas likumdevējs tiesību aktos nav paredzējis jēdziena „prostitūcija” pilnīgu definīciju un „seksuālā pakalpojuma” definīciju vai skaidrojumu. Tajā pašā laikā ir spēkā Krimināllikuma un Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa normas, kas nosaka atbildību par kaitīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar prostitūciju, un Latvijas Republikas tiesībsargājošām iestādēm ik dienu ir jāpiemēro šīs normas, nosakot vainīgajām personām atbildību par tādu seksuālo pakalpojumu sniegšanu, kas faktiski nav juridiski definēti.

Latvijas Republikas Satversmes²⁰ 92. pantā ir noteikts, ka „ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu”. No Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā norādītā izriet, ka pie kriminālatbildības var saukt tikai tādu personu, kura ir izdarījusi Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, tajā skaitā objektīvā puse. Jāsecina, ka jēdzienu „prostitūcija” un „seksuālais pakalpojums” definēšana ļautu skaidri un nepārprotami noteikt, piemēram, Krimināllikuma 154.¹, 163., 163.¹, 164., un 165. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu sastāva objektīvās puses esamību vai neesamību katrā konkrētajā gadījumā.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2005. gada 27. oktobra lēmumā lietā SKK – 405²¹ (turpmāk Lēmums) ir minēts gadījums, kad aizdomās turētā persona neatzina savu vainu tikai tāpēc, ka uzskatīja savas darbības par tādām, kas neveido konkrētā noziedzīgā nodarījuma objektīvo pusi. Šāds personas uzskats ir bijis pamatots ar to, ka Krimināllikumā 165. panta dispozīcija sastāv no terminiem vai jēdzieniem, kas tiesību aktos netiek definēti.

Turpmāk rakstā tiks analizēts Lēmums.

Lēmumā, kas tika pieņemts pēc kasācijas izskatīšanas, kasators tiesai norādīja uz to, ka „tiesa nepareizi piemērojusi Krimināllikuma normu. Atbilstoši Krimināllikuma 165. panta dispozīcijai kriminālatbildība paredzēta par tādas personas izmantošanu iedzīvošanās nolūkā, kura nodarbojas ar prostitūciju. Lietā neesot pierādīts, ka apsūdzētās personas iedzīvojušās uz prostitūtu rēķina, jo neesot pierādīts, kuras personas ir nodarbojušās ar prostitūciju. Uzskats, ka SIA „Žasmin” izveidota ar nodomu nodarboties ar sutenerismu, esot tikai pieņemums. Neesot pārbaudīts atbilstoši KPK 47. panta prasībām, vai apsūdzētie vainīgi Krimināllikuma 165. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. Tiesa nepamatoti atzinusi, ka erotiskā masāža ir pielīdzināma prostitūcijai un ka masieres šajā gadījumā būtu arī prostitūtas. Šāds secinājums balstīts tikai uz atsevišķu personu viedokļa pamata, kas esot pretrunā daudzajām publikācijām un pētījumiem pasaulē. Nepamatoti, pretēji Ministru kabineta 1998. gada 4. novembra noteikumiem Nr. 427 prostitūcijas jēdziens patvaļīgi paplašināts un nepamatoti secināts, ka prostitūcija

²⁰ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

²¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2005. gada 27. oktobra lēmums lietā SKK – 405. Pieejams: www.at.gov.lv/files/archive/department2/2005/kd271005.doc (skatīts 25.04.2012.).

ir seksuālo pakalpojumu sniegšana par maksu, bet erotiskā masāža atzīta par seksuālo pakalpojumu. Šā jautājuma noskaidrošanai tiesai, atbilstoši KPK 58. panta prasībām, bijis nepieciešams noteikt ekspertīzi, taču tiesa to neesot izdarījusi”. Kasators lūdza atcelt spriedumu un lietu izbeigt.

Lēmumā tiesa norāda, ka „prostitūcijas jēdziena skaidrojumam konkrētajā gadījumā ir juridisks raksturs un tāpēc šādu skaidrojumu var sniegt tiesas un nav nepieciešama ekspertīze, kuras izdarīšanu lūgusi aizstāvība. Šāds secinājums izriet no tā, ka Ministru kabineta noteikumos par prostitūcijas ierobežošanu **dalēji ir sniegts šā jēdziena skaidrojums**. Bez tam, tieši pretēji kasatora iebildumiem, **arī citur pasaulē** (konkrēti, atsevišķās ASV pavalstīs) **tiesu praksē un likumdošanā prostitūcijas jēdziens tiek definēts no juridiskā viedokļa**”.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments Lēmumā tomēr atzina, ka „**Krimināllikumā prostitūcijas jēdziens nav definēts**”. Lēmumā Krimināllietu departaments norāda uz to, „vai personu darbības atzīstamas par seksuālo pakalpojumu sniegšanu prostitūcijas izpratnē, tas ir fakta jautājums, kas katrā konkrētā gadījumā noskaidrojams atsevišķi. Taču vērā ņemami šajā lietā abu instanču tiesu atzinumi par to, **ka ar seksuāliem pakalpojumiem nav saprotami tikai un vienīgi tradicionālie seksa veidi – vaginālais, anālais un orālais, bet tie var ietvert arī citas indivīda seksuālo vēlmju apmierināšanas formas**”.

Lēmumā tiesa ir ietvērusi savu „seksuālo pakalpojumu” definīciju, norādot, „ka **viens no kritērijiem**, lai atzītu personu darbību par seksuālo pakalpojumu sniegšanu, **varētu būt jebkādu manipulāciju izdarīšana tiešā fiziskā saskarsmē ar otras personas dzimumorgāniem par maksu**, pie kam šādas **darbības netiek veiktas ārstnieciskos nolūkos**”. Tiesas sniegtā definīcija tiek izveidota no atsevišķu ASV štatu tiesu sniegtās prostitūcijas definīcijām, taču Lēmumā nav izskaidrots, kāpēc Senāta Krimināllietu departaments to motivēja tikai ar **ASV atsevišķu štatu sniegtajam jēdziena „prostitūcija” definīcijām**.

Latvijā, kā arī citās Eiropas valstīs, izņemot Lielbritāniju, ir romāņu-ģermāņu tiesību sistēma, savukārt ASV štatos un Lielbritānijā ir anglosakšu tiesību sistēma. Nav skaidrs, kāpēc Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ir pamatojies uz citas tiesību sistēmas tiesu praksi un ASV atsevišķu štatu tiesu sniegtajam definīcijām. ASV štatu tiesas savus nolēmumus pamato ar iepriekšējiem tiesas lēmumiem. Latvijā judikatūra ir ņemama vērā, bet tiesai ir jāpamatojas uz tiesību aktiem, ņemot vērā to hierarhiju, nevis uz precedentiem. Ja starptautiskajos tiesību aktos vai nacionālajos tiesību aktos jau noteikta konkrētā termina vai jēdziena definīcija, Latvijas tiesa nav tiesīga šādu definīciju izveidot.

Šajā gadījumā tiesa uzņēmas likumdevēja funkcijas, kas absolūti nav pieļaujams. Latvijas Republikas Satversmes 64. pantā ir nepārprotami noteikts, ka **likumdošanas tiesības pieder Saeimai, kā arī tautai šinī Satversmē paredzētā kārtībā un apmēros**.

No tiesību teorijas ir zināms, ka tiesa, interpretējot (tulkojot) tiesību normu, lieto šādas interpretācijas pamatmetodes: gramatisko (filoloģisko), vēsturisko, sistēmisko, teleoloģisko un salīdzinošo. Ja nav iespējams veikt gramatisko (filoloģisko) interpretācijas metodi un noskaidrot tiesību normas jēgu no valodnieciskā viedokļa, tiesa ir tiesīga piemērot citas interpretācijas metodes. No šāda viedokļa izriet, ka Lēmumā tiesa nepiemēroja gramatisko (filoloģisko) interpretācijas metodi, jo nebija tiesību normas, kurā būtu iekļauta „seksuāla pakalpojuma” definīcija un kura būtu pakļaujama gramatiskai tulkošanai.

Šajā gadījumā, pieņemot Lēmumu, tiesa nebija tiesīga pārņemt jēdziena „prostitūcija” un „seksuālais pakalpojums” definīcijas no ASV tiesību sistēmas, kā arī piemērot to Latvijas tiesību sistēmā.

Jāsecina, ka Krimināllikumā ir izveidojies robs, kas ir jānovērš Latvijas Republikas likumdevējam, nevis Latvijas tiesai.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ir mēģinājis novērst Latvijas tiesību aktu nepilnību, sniedzot „prostitūcijas” jēdziena skaidrojumu un definējot jēdzienu „seksuālais pakalpojums”, taču nav skaidrs, kāpēc Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments ir analizējis ASV atsevišķu štatu tiesu praksi, bet nav analizējis ANO, Eiropas Padomes un Eiropas Savienības tiesību aktus, kas regulē šo jomu.

Latvijā pagaidām nav cita Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmuma, kurā būtu definēts jēdziens „prostitūcija” vai „seksuālais pakalpojums”. Lēmumu var uzskatīt par ieteicamu juridisko dokumentu, lai gan praksē Latvijas Republikas Valsts policija, Latvijas Republikas Prokuratūra un arī Pašvaldības policija no Lēmuma spēkā stāšanās brīža to lieto kā galveno pamatojumu personu saukšanai pie atbildības saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodeksa 174.⁴ pantu un personu saukšanai pie atbildības saskaņā ar Krimināllikuma 154.², 163., 163.¹, 164. un 165. pantu.

Raksta autors pēc veiktās jēdziena „seksuālais pakalpojums” analīzes piedāvā savu definīciju jēdzieniem „prostitūcija” un „seksuālais pakalpojums”. Šai definīcijā tiek akcentēta nevis dažādu seksa veidu minēšana definīcijā, proti, darbību konkretizācija, bet gan tas, ka seksuālais pakalpojums pēc savas būtības ir vērsts uz fiziskās personas dzimumtieksmes apmierināšanu kā pakalpojuma gala rezultātu. Autors uzskata, ka definīcijā nav obligāti izklāstīt, ar kādām darbībām tiek apmierināta cilvēka dzimumtieksme seksuālo pakalpojumu sniegšanas gaitā, nav arī obligāti jābūt norādei uz ejakulāciju vai cita veida fizioloģiskiem procesiem, kas saistīti ar dzimumtieksmi. Par pamatu šim viedoklim ir uzskats, ka dzimumtieksmes apmierināšanas pakalpojums tiek sniegts par naudu vai atlīdzību ārzemju valūtā, vai par cita veida labumiem, t. i., par jebkuru atlīdzību.

Par otru būtisku aspektu jēdzienu „prostitūcija” un „seksuālais pakalpojums” juridiskās definīcijas izveidošanai var uzskatīt to vēlamo mērķi, kuru pakalpojuma saņēmējs vēlas sasniegt. Pamatmērķim šajā gadījumā jābūt dzimumtieksmes apmierināšanai par samaksu vai cita veida atlīdzību.

Jēdziens „**dzimumtieksme**” ir ietverts Krimināllikuma 160. panta nosaukumā un dispozīcijā, kā arī 161. panta dispozīcijā. Šo jēdzienu plaši izmanto arī starptautiskajā līmenī, piemēram, ģenerāladvokāts Īva Bots savos 2012. gada 6. martā izdarītajos secinājumos Lietā C-348/09, kuros ir sniegts prejudiciāls nolēmums Vācijai (*Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein-Westfalen*)²², izmanto jēdzienu „vardarbīga dzimumtieksme” kopā ar terminu „apmierināšana”.

Pamatojoties uz visiem minētajiem apsvērumiem, **tiek piedāvāta alternatīva** Latvijas Republikas Augstākās tiesas piedāvātajai jēdzienu „prostitūcija” un „seksuālais pakalpojums” definīcijai, cita šo jēdzienu definīcija: „**Prostitūcija ir seksuālais pakalpojums, ko sniedz persona par maksu vai cita veida atlīdzību un kas ir vērsta uz citas fiziskās personas vai vairāku personu dzimumtieksmes**

²² Ģenerāladvokāta Īva Bota (Yves Bot) secinājumi, sniegti 2012. gada 6. martā. Lieta C 348/09 p. I. pret Oberbürgermeisterin der Stadt Remscheid (Oberverwaltungsgericht für das Land Nordrhein Westfalen (Vācija), lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu). Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62009CC0348:LV:HTML> (skatīts 25.04.2012.).

apmierināšanu dabiskā vai pretdabiskā veidā, un kas netiek veikta ārstnieciskos nolūkos.”

Piedāvātā definīcija aptver jebkuras personas darbības, kas tiek izdarītas, lai apmierinātu personas dzimumtieksmi, tā izslēdz iespēju neatzīt par seksuālo pakalpojumu tādu rīcību, kas izdarīta nevis par samaksu, bet par cita veida atlīdzību, piemēram, apmaiņā pret citu pakalpojumu. Definīcijā netiek norādīts, kādai jābūt darbībai, bet ir norādīts tikai darbības mērķis – dzimumtieksmes apmierināšana gan dabiskā, gan pretdabiskā veidā, kas izslēdz iespēju neatzīt par seksuālo pakalpojumu tādas darbības, kas netiek uzskatītas par „tradicionālajiem seksa veidiem”.

Minētā definīcija ir iekļaujama Krimināllikuma sevišķās daļas XVI nodaļā, papildinot nodaļu ar 163.² pantu „Prostitūcijas jēdziens” šādā redakcijā:

„163.²pants. Prostitūcijas jēdziens

Prostitūcija ir seksuāls pakalpojums, ko sniedz persona par maksu vai cita veida atlīdzību un kas ir vērsta uz citas fiziskās personas vai vairāku personu dzimumtieksmes apmierināšanu dabiskā vai pretdabiskā veidā, un kas netiek veikta ārstnieciskos nolūkos.”

Kopsavilkums

Veidojot starptautiskās un nacionālās tiesību normas, jāizvairās no tādu jēdzienu lietošanas, kuru tulkošana vai izskaidrošana izraisa grūtības. Nav jālieto jēdzieni, kuriem ir vairākās nozīmes. Jāizvairās no tādu jēdzienu lietošanas, kurus izmanto dažādās zinātnēs, piemēram, ekonomikā, politoloģijā, vēsturē, socioloģijā un filozofijā. Ir nepieciešams, lai izmantojamais jēdziens tiktu izskaidrots (definēts) starptautiskajās tiesību normās, kas savukārt novērsīs situācijas, kad valstu nacionālajās tiesību normās parādās jēdzieni, kuri nav iekļauti un lietoti starptautiskajos tiesību aktos vai kuri ir pretrunā ar citām tiesību nozarēm.

Prostitūcijas jēdziens Latvijā tiek skaidrots ar jēdzienu „seksuālais pakalpojums”, savukārt jēdziena „seksuālais pakalpojums” definīcija nav atrodamā starptautiskajos un arī Latvijas tiesību aktos. Minēto definīciju neesamība tiesību jomā noved, piemēram, pie problemātikas noziedzīgo nodarījumu kvalifikācijā. Tāpēc arī tika radīts pamats Lēmumā minētajam kasatora viedoklim par to, ka erotiskā masāža nevar tikt uzskatīta par seksuālo pakalpojumu.

Pastāv arī daudz citu situāciju, kad ir sarežģīti noteikt, vai personas rīcība var vai nevar tikt uzskatīta par prostitūciju. Lai Latvijas Republikā novērstu cilvēku tirdzniecību, nelegālo prostitūciju un tās izplatīšanos valstī, tiesību normas ir jāveido tā, lai, piemēram, prostitūtām nerastos juridiskas problēmas, kas ir saistītas ar „seksuālo pakalpojumu” skaidrojumu, kas, savukārt, var skart gan MK noteikumu Nr. 32 ievērošanu, gan arī Krimināllikuma 154.², 163., 163.¹, 164. un 165. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu kvalifikāciju.

Visa iepriekš minētā sakarībā rodas pamatots secinājums par to, ka Krimināllikuma sevišķās daļas XVI nodaļa ir jāpapildina ar 163.² pantu „Prostitūcijas jēdziens”. Tas ļautu katrā konkrētā gadījumā noteikt, vai sniegtais pakalpojums ir vai nav atzīstams par seksuālo pakalpojumu. Tajā pašā laikā tas sekmētu pareizu noziedzīgo nodarījumu kvalifikāciju seksuālo pakalpojumu sniegšanas jomā un cilvēku tirdzniecības jomā. Pareiza un nepārprotama noziedzīgu nodarījumu nošķiršana, kā arī to kvalifikācija ir viens no priekšnosacījumiem gan atbildības par cilvēku tirdzniecību, gan arī par citu ar to saistītu noziedzīgu nodarījumu noteikšanai un piemērošanai.

IZLĪGUMA PROCESS VALSTS PROBĀCIJAS DIENESTĀ

Kristīne Rupeika

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: atjaunojošais taisnīgums, izlīgums, mediācija, brīvprātīgais izlīguma starpnieks.

Taisnīguma atjaunošanas princips ir krimināltiesību sistēmas pamats, un svarīga nozīme ir cietušās personas interešu aizstāvībai un likumīgo interešu nodrošināšanai. Taisnīguma atjaunošanas pieejas mērķis ir sniegt iespēju krimināltiesiskajās attiecībās iesaistītajām pusēm pārrunāt, kādas sekas ir radījis noziedzīgs nodarījums, un mazināt šo seku ietekmi uz pušu dzīvi nākotnē. Tas nozīmē, ka valstij ir jānodrošina tādi apstākļi un iespējas, lai likumpārkāpēji pēc iespējas izlīdzinātu cietušajiem nodarīto kaitējumu. Atjaunojošais taisnīgums – tas ir jauns skatījums uz to, kā sabiedrībai reaģēt uz noziedzīgu nodarījumu, un uz šī skatījuma pamata izstrādāta prakse. Katram noziedzīgam nodarījumam ir jāseko likumpārkāpēja saistībām pēc iespējas izlīdzināt cietušajam nodarīto kaitējumu. Savukārt valsts un sabiedrības pienākums ir nodrošināt tam nepieciešamos apstākļus.

Atjaunojošā taisnīguma pionieris Hovards Zehrs (*Howard Zehr*) apgalvo, ka terminu „atjaunojošais taisnīgums” pirmo reizi sāka lietot pagājušā gadsimta 50. gados. Alberts Eglešs (*Albert Eglash*) 1958. gadā terminu „atjaunojošais taisnīgums” kriminālās justīcijas kontekstā minēja publikācijā, uzskaitot trīs kriminālās justīcijas veidus: 1) sodošā – pamatojas uz sodu; 2) dziedinošā (distributīvā) – pamatojas uz cietušā terapiju, dziedināšanu; 3) atjaunojošā – pamatojas uz restitūciju (atlīdzināšanu). „Gan sodošā, gan dziedinošā pieeja vērsta uz likumpārkāpēja darbībām un neatzīst cietušā iesaistīšanos tiesvedības procesā, un prasa vienīgi pasīvu darbību līdzās likumpārkāpējam. Savukārt atjaunojošā pieeja ir cits skatījums, šeit galvenā uzmanība ir vērsta uz likumpārkāpēja nodarīto kaitējumu un likumpārkāpēja un cietušā iesaistīšanu situācijas labošanā un rehabilitācijā.”¹

Šī pieeja tapa kā mēģinājums ar alternatīvu iespēju palīdzību risināt problēmas, kas radušās, pamatojot soda piemērošanu. Tā ir samērā jauna pieeja, tomēr pēdējos 30 gados daudzu valstu krimināltiesiskajās sistēmās sodošās tiesvedības vietā radušās jaunās iespējas ļauj likumdošanā ieviest alternatīvas, kuru mērķis ir pēc iespējas atjaunot taisnīgumu. Tātad uzmanība tiek vērsta uz to, lai veicinātu tādu sankciju piemērošanu, kuras nav saistītas ar brīvības atņemšanu, piemēram, darbi sabiedrības labā, cietušajam nodarīto zaudējumu atlīdzināšana, cietušā izlīgums ar vainīgo (starpniecība, mediācija), ārstēšanās programmas (narkomāniem, alkoholiķiem, likumpārkāpējiem, kuri izdarījuši seksuālos noziegumus) uzraudzība, īpašu uzraudzības programmu un centru apmeklēšana (nepilngadīgajiem) u. c. Tas

¹ Van Ness Daniel W., Heetdekerks K. Strong Restoring Justice. [B. v.], Third Edition Matthew Bender & Company, 2006, p. 22.

nozīmē, ka sabiedrība pamazām pārvērtē un pieņem to, ka uzmanība vērsama uz visām noziedzīgā nodarījumā (arī citos konfliktos) iesaistītajām personām.

Varšavas Universitātes profesore Monika Plateka noziegumu izskata, pirmkārt, kā kaitējuma nodarīšanu cietušajam, nevis kā krimināltiesību normu pārkāpumu. Noziegums tiek saprasts kā sabiedrībā pastāvošā līdzsvara izjaukšana ar cietušajam nodarīto kaitējumu. Monika Plateka uzsver, ka atjaunojošā tiesvedība kā galveno izceļ cietušā vajadzību noskaidrošanu un vērā ņemšanu. Galvenais uzdevums, pēc M. Platekas domām, ir nodarītā kaitējuma atlīdzinājums kā realitātē, tā arī simboliski.

Par svarīgāko tiek uzskatīta likumpārkāpuma seku likvidācija (pēc iespējas tuvinot iepriekšējam stāvoklim pirms nodarījuma), kur galvenā uzmanība ir cietušajam un pārkāpējam, nevis valstij. Šim mērķim Eiropā un citās pasaules valstīs jau vairākus gadu desmitus pastāv instrumentu kopums – atjaunojošais taisnīgums (angļu val. – *restorative justice*). Panākumi ir konflikta novēršana (kurā ietilpst kaitējuma atlīdzināšana, pušu samierināšana) starp cietušo un vainīgo, nevis kriminālsoda bargums.

Atjaunojošā taisnīguma ideja radās pirms ceturtdaļgadsimta. Pagājušā gadsimta 90. gados galvenā uzmanība tika pievērsta kriminālās tiesvedības nākotnei.² Gan Eiropā, Amerikas Savienotajās Valstīs, gan Austrālijā, Jaunzēlandē, Dienvidāfrikā, Japānā un citās valstīs atjaunojošā taisnīguma pieeja tiek piemērota krimināltiesisku attiecību noregulēšanā. Liela nozīme ir šo tautu kultūrvēsturiskajām tradīcijām. Divdesmitā gadsimta septiņdesmito gadu beigās arī meklējami atjaunojošā taisnīguma idejas (kā to izprotam šodien) aizsākumi.

Uzskatāms, ka krimināltiesībās pārejai no sodošās tiesvedības uz atjaunojošo tiesvedību pamatā ir divi iemesli – attieksme pret cietušajiem un attieksme pret likumpārkāpēju.

Krimināltiesību sistēmas un tiesībsargājošo institūciju darbībai ir jābūt vērstai uz cietušā interešu aizstāvību. Cietušais (upuris) visbiežāk ir tikai kā liecinieks, tikai kā palīglīdzeklis pierādīšanas procesā. Arī sabiedrības attieksme kopumā pret cietušo ir dažāda – ar žēlumu, nožēlu, ar neticību, līdzjūtību, bet dažreiz arī ar ļaunu prieku. Dažreiz arī pirmstiesas izmeklēšanas laikā darbinieki, kas veic izmeklēšanu, izturas pret cietušo visai uzstājīgi un agresīvi, lai pēc iespējas ātrāk paveiktu savus dienesta pienākumus. Savukārt pēc noziedzīga nodarījuma atklāšanas un apstākļu noskaidrošanas vairs netiek izrādīta interese par cietušo. Tas, no vienas puses, ir saprotams – savs darbs padarīts, bet cietušajam no tā labāk nepaliek.

Lai cietušais spētu būt aktīvs izmeklēšanas procesa dalībnieks savu iespēju robežās, viņam jājūtas drošam, pasargātam, jāspēj izturēt psiholoģisko spriedzi, ko rada šāds process. Noziedzīgais nodarījums, kurā tas cietis, jau ir radījis psiholoģisko krīzi. Izmeklēšanas darbības, kas tiek sāktas iespējami ātri, kā to prasa procesa intereses, liek cietušam aktīvi iesaistīties izmeklēšanas procesā patiesības un taisnīguma interesēs. Bet krīzes situācija ietekmē personas spējas – atmiņu, domāšanu, kā arī spēju koncentrēties un novērtēt savu un citu rīcību. Šādi apstākļi ir papildu psiholoģiskā spriedze un var kļūt neizturama jau tā ievainotajai psihei un kļūt par papildu traumatisko faktoru, nostiprināt traumas psiholoģiskās sekas personībā.³

² Johnstone G., Van Ness Daniel W. Handbook of Restorative Justice. [B. v.], Willan Publishing, 2007, p. 5.

³ Poudžuna I. Psiholoģiskie faktori procesuālajās darbībās ar cietušo izmeklēšanas laikā. *Jurista Vārds*, 2008, 4. nov., Nr. 42.

Ir valstis, piemēram, Beļģija, Ukraina, Lielbritānija, kur sākotnēji atjaunojošā taisnīguma programmas tiek/tika ieviestas kā pilotprojekti, lai redzētu, kā programmas iekļaujas tiesvedības sistēmā, bet ir valstis (Austrija, Francija), un tādu kļūst arvien vairāk, kur šīs programmas jau ir nostiprinātas nacionālajā likumdošanā. Pastāv vairāki atjaunojošā taisnīguma modeļi. Visizplatītākie ir šādi modeļi:

- 1) cietušā un likumpārkāpēja samierināšanas programmas. Šim modelim ir dažādi nosaukumi: „Mediācija” vai „Starpniecība”, „Cietušā un likumpārkāpēja samierināšana”, „Cietušā un likumpārkāpēja konferences”;
- 2) tiesvedības apli (miera apli) – programmas, kuras balstītas uz Ziemeļamerikas indiāņu cilšu tradīcijām;
- 3) ģimenes konferences. Tās izcelsmes vieta ir Jaunzēlande, kur tās 1989. gadā atzītas ar likumu, un to pamatā ir pamatiedzīvotāju – maoru – tradīcijas. Likums „Par bērniem, jaunatni un viņu ģimenēm” (*The Children, Young Persons and Their Families Act*) 1989. gadā tika apspriests konferences, un ar šo likumu konferences tika noteiktas kā primārās, pieņemot lēmumus bērnu un jauniešu lietu izskatīšanā.⁴ Šādas ģimenes grupu konferences ir arī Singapūrā un Taizemē un vairāk domātas tieši bērnu un pusaudžu lietu izskatīšanai.⁵

Atjaunojošā taisnīguma pieeja radusies praksē, un, lai gan bieži to uzskata arī par atgriešanos pie jau senatnē piemērotām metodēm, jāņem vērā tas, ka atjaunojošā taisnīguma prakse, pirmkārt, tomēr ir reakcija uz šobrīd pastāvošo tiesvedības sistēmu.

Starptautiskie tiesību akti (Rekomendācija (87) 18 „Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu”, Rekomendācija 19 (99) „Par starpniecību krimināllietās”) paredz atjaunojošās tiesvedības būtībai atbilstošas normas ārpus tiesvedības izlīguma iespēju veicināšanai un nosaka pamatprincipus, iestrādājot savas valsts likumdošanā izlīgumu ar starpnieka palīdzību. Latvijas likumdošanā atbilstošas normas ir iestrādātas Kriminālprocesa likumā un izlīguma ar starpnieka palīdzību īstenošana reglamentēta Kriminālprocesa 381. pantā. Tā ir iespēja pusēm, kuras iesaistītas krimināltiesiskajās attiecībās, pašām vienoties par taisnīgu noregulējumu.

Eiropas Savienības Padomes Pamatlēmuma „Par cietušo statusu kriminālprocesā” (2001/220/TI)⁶ 1. pantā ir definēts, ka „terminu „izlīgums krimināllietās” saprot kā cenšanos – pirms kriminālprocesa vai tā laikā un ar kompetentas personas starpniecību – sarunu ceļā panākt vienošanos starp cietušo un noziedzīgā nodarījuma izdarītāju”. Savukārt 10. pants noteic, ka „pirmkārt, katra dalībvalsts cenšas veicināt izlīgumu krimināllietās par nodarījumiem, attiecībā uz kuriem tās šāda veida pasākumus uzskata par atbilstošiem. Otrkārt, katra dalībvalsts nodrošina, lai jebkuru vienošanos starp cietušo un likumpārkāpēju, kas panākta tāda izlīguma gaitā, varētu ņemt vērā”.

Ar 2003. gada 9. janvāra Ministru kabineta rīkojumu Nr. 9 „Valsts probācijas dienesta koncepcija” 2003. gada 7. oktobrī Valsts probācijas dienests sāka savu darbību. Probācijas dienests ir radīts, lai sekmētu noziedzības novēršanu valstī,

⁴ Harris N. New Zealand's innovation: The original model of family group conferencing. Pieejams: <http://www.aifs.gov.au/nch/pubs/issues/issues27/issues27.html#author> (skatīts 12.11.2008.).

⁵ Johnstone G., Van Ness Daniel W. Handbook of Restorative Justice. [B. v.], Willan Publishing, 2007, p. 482.

⁶ Padomes Pamatlēmums „Par cietušo statusu kriminālprocesā” (2001/220/TI) 1. pants (OV 22.03.2001. L 082, 0001–0004 lpp.). Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001F0220:lv:HTML 2012>.

nodrošinātu sabiedrībā izciešamo sodu kvalitatīvu izpildi un koordināciju un atļošanu pārējo tiesību aizsardzības iestāžu darbu.⁷

Ar Valsts probācijas dienesta likuma 13. pantu Ministru kabinetam ir dots deleģējums noteikt kārtību, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību. Lai noteiktu vienotus izlīguma procesa pamatnoteikumus un pamatprincipus un nodrošinātu kvalitatīvu izlīguma procesu, tika izstrādāti MK noteikumi Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību”.

Izlīguma definīcija sniegta Valsts probācijas dienesta likuma 1. panta 2. punktā, kas noteic, ka „izlīgums ar starpnieka palīdzību ir pārrunu process, kurā piedalās cietušais un probācijas klients un kurā izmanto starpnieka palīdzību, lai novērstu noziedzīga nodarījuma sekas un panāktu cietušā un probācijas klienta izlīgumu”.

Bieži vien termini „izlīgums” un „meditācija” tiek lietoti kā sinonīmi, un autore vēlas uzsvērt, ka mediācija ietver izlīgumu, bet izlīgums ne vienmēr ir mediācija. Sākotnēji autore apskatījis vairākas mediācijas definīcijas un salīdzinās tās ar izlīguma ar starpnieka palīdzību definīciju.

Mediācija ir brīvprātīgs process, kurā konflikta partneri ar neitrālā trešā palīdzību, kuram nav saturisku lēmējpilnvaru, vienojas par kopīgiem, abpusēji attiecināmiem, pēc iespējas auglīgiem lēmumiem, kuri veidojas uz augošās sevis paša un otras puses, kā arī pušu realitātes skatījuma izpratnes.⁸

G. Hesls ar mediāciju saprot „sadarbību ar neitrālā trešā, mediatora, palīdzību, lai visi konfliktā iesaistītie dalībnieki būtu gatavi uzņemties atbildību, izstrādātu konkrētajam gadījumam vai problēmai specifisku noregulēšanas vai risinājuma veidu, kas būtu stabils nākotnē un izdevīgs pusēm”.⁹

Jurists Kristofs Haptals formulē mediācijas būtību šādi: „... mediācijā vissvarīgākais ir tas, ka vara pār konfliktu atdota cilvēkiem, kam ir konflikts.” „Mediācija – daudzpakāpju konflikta risināšanas process, ko veic puses un kurš piemērojams konfliktos starp divām personām, grupām, kā arī politiskās pretrunās.”¹⁰

Šādu mediācijas definīciju uzskaitījumu varētu turpināt, bet no šīm definīcijām redzams, ka tajās uzsvars likts gan uz mediatora nozīmi, gan uz pušu pušu darbību un nozīmi procesā. Analizējot meditācijas definīciju saturu, ir redzamas galvenās un visu definīciju vienojošās iezīmes – mediācija ir process; mediācija ir pārrunu process; ir neitrālā trešā puse, un process vērsts uz risinājumu pieņemšanu.

Pēc būtības definīcijas neatšķiras. Valsts probācijas dienesta likumā iekļautā definīcija saskan ar mediācijas definīciju. Ja izskata izlīguma ar starpnieka palīdzību definīciju, šeit jau ir konkrēti noteiktas puses – cietušais un probācijas klients. Likums nosaka, kas ir probācijas klients un kas var būt par starpnieku.

Probācijas klients – nosacīti notiesāta persona; nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvota persona; persona, pret kuru izbeigts kriminālprocess, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības; ar piespiedu darbu notiesāta persona; persona, kurai piemērots sabiedriskais darbs; persona, kurai ar prokurora priekšrakstu par sodu noteikts piespiedu darbs; persona, par kuru tiesa, prokurors vai brīvības atņemšanas iestādes administrācija ir pieprasījusi izvērtēšanas ziņojumu; persona,

⁷ Valsts probācijas dienests. Pieejams: <http://www.probacija.lv/page.php?id=10> (skatīts 06.02.2012.).

⁸ Hofmans R., Rotfišere Dorisa B., Trosens A. Mediācija. Mediācijas pamati teorijā un praksē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 113. lpp.

⁹ Ракитина Л., Христоф Н. Медиация (Посредничество): как урегулировать спор не обращаясь в суд. Москва: ЭКСМО, 2008, с. 23.

¹⁰ Turpat, с. 24.

kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un ir piekritusi iesaistīties izlīgumā; persona, kurai tiek sniegta postpenitenciārā palīdzība.¹¹

Autore, apkopojot definīcijas, izlīgumu raksturo kā sarunu procesu, kurā brīvprātīgi piedalās cietušais un persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, un kuru vada neitrāla trešā persona – starpnieks. Tā ir rezultāta uzvara / uzvaras sasniegšana un nozīmē, ka vienošanās ir savstarpēji izdevīga un apmierina abas puses.

Izlīguma procesā iesaistītie dalībnieki ir puses (cietušais un probācijas klients, kuri vēlas krimināltiesiskās attiecības risināt izlīguma procesā), starpnieks (izlīguma procesa vadītājs), kā arī citas procesā pieļaujamās personas.

Viena no Valsts probācijas dienesta funkcijām ir organizēt un vadīt izlīgumu kriminālprocesā, t. i., nodrošināt iespēju cietušajam un probācijas klientam brīvprātīgi iesaistīties izlīguma procesā ar starpnieka palīdzību. Kā redzams no funkcijām, Valsts probācijas dienests kriminālprocesā pilda starpnieka lomu starp cietušo un vainīgo. Valsts probācijas dienests, nodrošinot izlīgumu ar starpnieka palīdzību, veic atsevišķas ar izlīgumu nodrošināšanu saistītas funkcijas:

- apmāca starpnieku;
- informē procesa virzītāju par iespējām īstenot izlīgumu un tā mērķiem;
- īsteno izlīgumu;
- paziņo procesa virzītājam par izlīguma rezultātiem;
- sniedz sabiedrībai informāciju par iespējām īstenot izlīgumu un tā mērķiem.¹²

2005. gada 5. decembrī Valsts probācijas dienestā izlīguma funkciju izpildei tika izveidota Izlīguma nodaļa. Sākotnēji izlīguma starpnieki bija tikai Valsts probācijas dienesta amatpersonas. Sadarbībā ar Norvēģijas Izlīguma departamenta speciālistiem 2005. gadā izlīguma procesa organizēšanā un vadišanā tika apmācītas 59 amatpersonas. 2006. gadā apmācības beidza 19 dienesta amatpersonas. Ņemot vērā, ka Valsts probācijas dienestam izlīguma funkcijas attīstība un nostiprināšana ir viens no prioritāriem pasākumiem un viena no izlīguma nodaļas funkcijām, tika noteikta brīvprātīgo starpnieku apmācīšana un izstrādāti Ministru kabineta noteikumi Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību”. Tie nosaka detalizētu kārtību, kādā Valsts probācijas dienests sertificē brīvprātīgos probācijas darbiniekus, kuri ir starpnieki izlīgumā, lai nodrošinātu vienotu pieeju brīvprātīgo starpnieku atlasei, apmācībām un sertificēšanai.

Valsts probācijas dienesta likuma 1. pantā noteikts, ka „brīvprātīgais probācijas darbinieks – persona, kuru Valsts probācijas dienests pilnvaro pildīt kādu atsevišķu uzdevumu”. Interesants ir jautājums par brīvprātīgā darbinieka statusu Valsts probācijas dienestā. Kā jau iepriekš minēts, Valsts probācijas dienesta personālā ir gan ierēdņi, gan darbinieki, un viņi ir darba tiesiskajās attiecībās ar Valsts probācijas dienestu, savukārt brīvprātīgie izlīguma starpnieki slēdz līdzdarbības līgumu, bet nav darba tiesiskajās attiecībās ar Valsts probācijas dienestu.

2008. gadā tika sertificēti pirmie deviņi izlīguma brīvprātīgie starpnieki. Izlīguma brīvprātīgie starpnieki ir noslēguši līdzdarbības līgumu un darbojas Rīgā, Saldū, Balvos, Ventspilī, Preiļos un Līvānos. Turpinot izlīguma organizēšanā un

¹¹ Valsts probācijas dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 18. dec., Nr. 18, 31. panta 5. d.

¹² Valsts probācijas dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 18. dec., Nr. 183, 13. panta 2. d.

vadīšanā iesaistīt izlīguma brīvprātīgos starpniekus, 2008. gadā tika apmācīti vēl 14 brīvprātīgie izlīguma starpnieka amata kandidāti.¹³

Izlīguma ierosinātājs var būt procesa virzītājs, cietušais, persona, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ja kāda no iesaistītajām pusēm ir nepilngadīga – viņa likumiskais pārstāvis. Procesā virzītājam nav pienākums obligāti sazināties ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem par izlīguma īstenošanu, bet, konstatējot, ka kriminālprocesā ir iespējams izlīgums un ir lietderīgi iesaistīt starpnieku, par to var informēt Valsts probācijas dienestu.

Ministru kabineta noteikumu Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību” 7. punkts noteic, ka „Izlīgumu organizē, ja dienesta struktūrvienībā ir saņemts procesa virzītāja rakstisks pieprasījums, tiesneša ierosinājums vai iesaistītās puses rakstisks iesniegums”. Tātad Valsts probācijas dienests pats nemeklē un nerosina izlīguma procesu, bet rīkojas, tikai saņemot pieprasījumu vai iesniegumu.

Ir trīs varianti, kad tiek īstenots izlīgums:

- procesa virzītāja rakstisks pieprasījums,
- tiesneša ierosinājums,
- iesaistītās puses rakstisks iesniegums.

Pirmajā variantā iniciatīva nāk no procesa virzītāja, tātad, kā tas noteikts Kriminālprocesa likuma 381. panta otrajā daļā, procesa virzītājs, konstatējot, ka kriminālprocesā ir iespējams izlīgums un ir lietderīgi iesaistīt starpnieku, par to var informēt Valsts probācijas dienestu. Šajā gadījumā procesa virzītājs rakstiskā pieprasījumā sniedz informāciju par lietu, cietušo un personu, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, apraksta noziedzīgo nodarījumu un norāda datumu, līdz kuram ieteicams īstenot izlīgumu. Ja kāda iesaistītā puse ir nepilngadīga persona vai rīcībnespējīga pilngadīga persona, tiek sniegta informācija arī par tās likumisko pārstāvi.

Otrajā variantā, kad izlīgums tiek organizēts uz tiesneša ierosinājuma pamata, ir noteikts laika limits – starpniekam ir jāsaazinās ar iesaistītajām pusēm trīs darbdienu laikā, lai noskaidrotu, vai pusēm ir vēlēšanās iesaistīties izlīgumā.

Trešais variants – iesaistītās puses rakstisks iesniegums – var būt saņemts gan no personas, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, gan arī no cietušās personas, bet tas gan ir retos gadījumos. Pēc tam kad Valsts probācijas dienestā ir saņemts iesniegums no kādas puses, starpnieks, sazinoties ar izlīgumā iesaistītajām personām, noskaidro, vai abas puses piekrīt brīvprātīgi piedalīties izlīguma procesā. Kā nosaka Ministru kabineta noteikumu Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību” 17. punkts, ja starpnieks organizē izlīgumu, pamatojoties uz tās iesaistītās puses iesniegumu, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, viņš ar cietušo sazinās pa tālruni vai nosūta elektroniski vai ierakstītā vēstulē cietušajam (ja ir zināma cietušā kontaktinformācija) uzaicinājumu piedalīties izlīgumā un lūdz sniegt rakstisku piekrišanu. Jebkurā gadījumā ir nepieciešama rakstiska pušu piekrišana. Starpnieks sāk organizēt izlīgumu tajā dienā, kad iesaistītās puses izteikušas piekrišanu dalībai izlīgumā.

Ja puses ir gatavas tikties, starpnieks, sazinoties ar abām pusēm, vienojas par izlīguma sēdes laiku. Turklāt pusēm – gan cietušajam, gan personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu – tikšanās laikā, ja puses savstarpēji par to vienojas,

¹³ Valsts probācijas dienesta 2008. gada pārskats. Pieejams: http://www.probacija.lv/uploads/gada_parskati/vpd_gada_parskats_2008.pdf (skatīts 01.02.2012.).

var piesaistīt arī savus atbalstītājus, kuri ar savu klātbūtni sniedz tiem psiholoģisku atbalstu. Ja iesaistītā puse (visbiežāk cietušais) atsakās piedalīties izlīgumā, starpnieks (izstāstot par izlīguma būtību un tā sniegtajām iespējām) var piedāvāt dažas dienas pārdomām un tad atkārtoti vēlreiz sazināties ar iesaistīto pusi.

Ja cietušais nesniedz atbildi 15 darbdienu laikā pēc uzaicinājuma nosūtīšanas, uzskatāms, ka cietušais atsakās no dalības izlīgumā, un izlīgums netiek īstenots.¹⁴ Valsts probācijas dienesta struktūrvienība, saņemot iesaistītās puses rakstisku iesniegumu, piecu darbdienu laikā pēc iesnieguma saņemšanas rakstiski informē procesa virzītāju, pievienojot iesaistītās puses iesnieguma kopiju. Izlīguma procesa organizēšanas laiku, ja ir procesa virzītāja rakstisks pieprasījums, nosaka procesa virzītājs, tomēr, ja izlīguma īstenošanai iesaistītajām pusēm ir nepieciešams ilgāks laiks, nekā tas ir noteikts procesa virzītāja pieteikumā, termiņu var pagarināt, saskaņojot to ar procesa virzītāju telefoniski, elektroniski vai rakstiski. Lai arī termiņu var pagarināt, ir jāievēro, ka tas nedrīkst pārsniegt Ministru kabineta noteikumu Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību” 21. punktā noteiktos termiņus:

- izlīguma organizēšana un vadīšana nepārsniedz sešus mēnešus (ja puses neizlīgst šai termiņā, starpnieks rakstiski informē procesa virzītāju),
- ja izlīgumu organizē uz tiesneša ierosinājuma pamata, izlīguma organizēšanas laiks nevar būt ilgāks par diviem mēnešiem no ierosinājuma saņemšanas dienas.

Ja izlīgumu organizē uz tiesneša ierosinājuma pamata, būtiski ir tas, ka izlīguma nosacījumu izpildes termiņš nevar būt ilgāks par sešiem mēnešiem un par izlīguma rezultātiem starpnieks ne vēlāk kā triju darbdienu laikā pēc izlīguma sēdes rakstiski informē tiesnesi.

Ja izlīguma sēde nevar notikt līdz procesa virzītāja un iesaistīto pušu iesniegumā minētā termiņa beigām, starpnieks telefoniski (vismaz vienu darbdienu pirms termiņa beigām) vai rakstiski (vismaz septiņas darbdienu pirms termiņa beigām) par to informē procesa virzītāju un iesaistītās puses.¹⁵

Ja izlīguma īstenošanas termiņš nav noteikts, starpnieks sāk organizēt izlīgumu trīs darbdienu laikā no pilnas informācijas saņemšanas par iesaistītajām pusēm. Jebkurā gadījumā jāievēro Ministru kabineta noteikumu Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību” 21. punktā minētie termiņi. Ir procesa virzītāji, kuri uzskata, ka termiņi izlīguma organizēšanai un veikšanai ir pārāk ilgi un ka procesa virzītājam ir izdevīgāk pašam organizēt izlīguma noslēgšanu. Autore domā, ka Ministru kabineta noteikumos minētie termiņi ir maksimāli, bet tas nenozīmē, ka izlīguma procesi tiek organizēti un īstenoti šādos termiņos, visbiežāk tas notiek daudz īsākos termiņos. Ir valstis, kurās mediācijas procedūras maksimālais ilgums ir mazāks, piemēram, Rumānijas un Moldovas mediācijas likumi paredz, ka mediācija kriminālprocesos tiek īstenota triju mēnešu laikā.¹⁶

¹⁴ Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību: Ministru kabineta 2007. gada 4. decembra noteikumi Nr. 825, 18. punkts.

¹⁵ Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību: Ministru kabineta 2007. gada 4. decembra noteikumi Nr. 825, 20. punkts.

¹⁶ Маерс, Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия. Киев: издательство „Пульсары”, 2004, с. 46. Pieejams: <http://www.coirmiongromid.org/Aia/libj/mit.shmil> (skatīts 03.04.2011.).

Starpnieks pārtrauc izlīguma organizēšanu šādos gadījumos:

- ja kāda no iesaistītajām pusēm atsakās no dalības izlīguma sēdē;
- ja kāda no iesaistītajām pusēm neierodas uz izlīguma sēdi neobjektīvu iemeslu dēļ un atsakās no turpmākās dalības izlīguma sēdē. Šajos gadījumos, ja izlīguma organizēšana sāka uz iesaistītās puses iesnieguma pamata un izlīguma organizēšana pārtraukta iepriekš minēto iemeslu dēļ, starpnieks rakstiski informē iesaistītās puses. Ja izlīguma organizēšana sāka uz procesa virzītāja pieprasījuma pamata, starpnieks rakstiski informē gan iesaistītās puses, gan procesa virzītāju;
- ja pēc izlīguma organizēšanas sākšanas iestājas iesaistītās puses nāve.

Kaut arī Kriminālprocesa likuma 95. panta trešā daļa paredz: ja persona mirusi, cietušais kriminālprocesā var būt pārdzīvojušais laulātais, kāds no mirušā augšupejošiem vai lejupejošiem radniekiem, adoptētājs, pirmās pakāpes sānu līnijas radnieks, tomēr Ministru kabineta noteikumu Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību” 25.¹ punktā tika noteikts: ja pēc izlīguma organizēšanas uzsākšanas iestājas iesaistītās puses nāve, izlīguma organizēšana tiek izbeigta. Par izlīguma organizēšanas izbeigšanu starpnieks rakstiski informē procesa virzītāju un otru iesaistīto pusi. Nosacījums par personas nāvi kā izlīguma procesa organizēšanas izbeigšanas pamatu tika iekļauts, jo izlīguma process ir pārrunu process, kurā piedalās abas puses, un pusēm tajā jāpiedalās personīgi. Ja iesaistītā puse ir mirusi, šī nosacījuma izpilde nav iespējama. Tātad nav iespējams noskaidrot cietušā viedokli par izlīgumu.

Izlīgēt var gan ar starpnieka palīdzību, gan arī bez tās, un tas nemaina izlīguma tiesiskās sekas. Pārsvārā starpnieki izlīgumā ir Valsts probācijas darbinieki (tai skaitā brīvprātīgie izlīguma starpnieki) un procesa virzītāji.

Izlīgumam ir vairāki nosacījumi: pirmkārt, pušu labprātīga piedalīšanās, otrkārt, starpnieka neitralitāte un, treškārt, konfidencialitāte. Izlīguma uzdevumi ir, pirmkārt, procesa realizācija, otrkārt, iespēja pusēm tikties, lai apspriestu noziedzīgo nodarījumu, treškārt, pusēm pieņemamu risinājumu izstrādāšana un, ceturtkārt, izlīguma noformēšana.

Izlīgumu var iesniegt gan rakstveidā, pievienojot lietai, gan mutiski tiesas sēdes laikā, par izlīgumu izdarot ierakstu tiesas sēdes protokolā, kuru paraksta cietušais un apsūdzētais. Ja puses izlīguma procesā vienojas, starpnieks rakstiski noformē izlīgumu un apstiprina tā saturu. Izlīgumam ir vairākas prasības, tās attiecas uz izlīguma noformēšanu un izsniedzamajiem eksemplāriem. Izlīgumam kā izlīguma procesa rezultātam – dokumentam – ir jābūt noformētam rakstiski. Tas ir noteikts Kriminālprocesa likuma 381. panta piektajā daļā: Izlīgumu paraksta abas puses – cietušais un persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, procesa virzītāja vai Valsts probācijas dienesta apmācīta starpnieka klātbūtnē, viņi apliecina pušu parakstus. Arī Ministru kabineta noteikumu Nr. 825 „Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību” 48. punkts noteic: ja iesaistītās puses izlīguma sēdes laikā izlīgst, starpnieks noformē izlīgumu rakstiski. Protams, ir paredzēts, ka puses par izlīgumu var paziņot arī mutvārdos tiesas sēdes laikā, bet tad par izlīgumu tiek izdarīts ieraksts protokolā, kuru arī paraksta abas puses – cietušais un apsūdzētais. Ir gadījumi, kad izlīgumā piedalās nepilngadīga persona. Tad izlīgumu paraksta nepilngadīgās personas likumiskais

pārstāvis vai bāriņtiesa un nepilngadīgā persona, ja tā ir sasniegusi 14 gadu vecumu.¹⁷ Puses var iesniegt procesa virzītājam arī notariāli apliecinātu izlīgumu. To paredz Kriminālprocesa likuma 381. panta piektā daļa. Saskaņā ar Notariāta likuma 65. pantu zvērinātam notāram piekrīt taisīt apliecinājumu. Apliecinot gribas izteikumu, zvērināts notārs taisa notariālo aktu. Notariālajā aktā norādāmi tā dalībnieku gribas izteikumi. Izlīguma gadījumā notariālā akta dalībnieki būs cietušais (vai viņa pārstāvis) un persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Zvērināts notārs noskaidro notariālā akta dalībnieku gribu un darījuma noteikumus, skaidri un nepārprotami pieraksta personu paziņojumus, iepazīstina dalībniekus ar iespējamām darījuma tiesiskajām sekām, lai likumu nezināšana un pieredzes trūkums netiktu izmantots viņiem par ļaunu. Tādējādi tiek panākts arī notāra pienākums pārliecināties, ka puses izlīgumā iesaistījušās brīvprātīgi, bez ietekmēšanas un draudiem. Notariāta likuma 115. pants noteic, ka apliecinājumu raksta uz paša dokumenta, atzīmējot, ka paraksts ir dots vai atzīts par savu, zvērinātam notāram klātesot. Notariāta likuma 116. panta trešā daļa paredz: ja dokumentu iesnieguši apliecinājuma dalībnieki (cietušais (vai viņa pārstāvis) un persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu), zvērināts notārs iepazīstas ar dokumenta saturu vienīgi tiktāl, ciktāl tas nepieciešams šā panta otrajā daļā minēto apstākļu konstatēšanai, t. i., vai izlīguma saturs nav acimredzamā pretrunā ar likumiem, kas aizsargā pārvaldes kārtību, sabiedrības tikumību vai personas godu, jo, kā to paredz Notariāta likuma 116. panta otrā daļa, šādu parakstu īstumu nedrīkst apliecināt. Par izlīguma saturu, tā nosacījumiem zvērināts notārs neatbild un par to izdara atzīmi apliecinājumā. Notariāli apstiprinātu izlīgumu dalībnieki iesniedz procesa virzītājam, pirmstiesas procesā – izmeklētājam vai prokuroram, tiesas procesā – tiesai.

Lai arī ar izlīgumu saprot gan izlīguma procesu, gan arī tā rezultātu, tomēr, lai runātu par sekām, nepieciešams ir vienošanās gala rezultāts – noformēts izlīgums. Tikai noformēts dokuments jeb mutiski tiesā paziņots un tiesas protokolā atzīmēts izlīgums rada noteiktas tiesiskas sekas.

Izlīguma sekas ir:

- pamats personas atbrīvošanai no kriminālatbildības vai soda. Kriminālprocesa likuma 9. punktā iekļauts nosacījums: kā kriminālprocesu nepieļaujošs apstāklis atzīstams noticis cietušā un aizdomās turētā vai apsūdzētā izlīgums tādā kriminālprocesā, kuru var sākt tikai uz cietušās personas pieteikuma pamata. Šī norma ir obligāta – imperatīva. Šādā gadījumā Kriminālprocesu nedrīkst sākt, bet uzsākts process ir jāizbeidz;
- norāde uz kriminālprocesa izbeigšanas nepieciešamību. Kriminālprocesa likuma 379. panta pirmās daļas 2. punkts noteic, ka persona, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, ir izlīgusi ar cietušo vai viņa pārstāvi. Šo nosacījumu ņemot vērā, procesa virzītājs – izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu, prokurors vai tiesa – var izbeigt kriminālprocesu. Tas nozīmē, ka nav obligāti jāizbeidz kriminālprocess, bet to var izbeigt. Protams, minētais nenozīmē, ka šādu lēmumu procesa virzītājs skata, kā vēlas. Ir jāņem vērā vairāki nosacījumi, tai skaitā gan ekonomijas, gan humānisma princips;
- izlīgums kā atbildību mikstinošs apstāklis.

¹⁷ Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību: Ministru kabineta 2007. gada 4. decembra noteikumi Nr. 825, 52. punkts.

Tiesa var ņemt vērā izlīgumu, nosakot sodu.

Lai arī izlīgumam ir savas priekšrocības, ir jāņem vērā, ka gadījumos, kad izlīguma noslēgšana ir pamats kriminālprocesa izbeigšanai, noziedzīgo nodarījumu izdarījusi persona tomēr nav uzskatāma par nesodītu, kā visbiežāk to saprot. Pēc Kriminālprocesa likuma 380. panta, izlīgums nav personu rehabilitējošs apstāklis. Tas ir tāpēc, ka likumpārkāpējs, slēdzot izlīgumu ar cietušo, faktiski atzīst sevi par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā – vainas atzīšana ir obligāts nosacījums. Līdz ar to personai, kas atbrīvota no kriminālatbildības izlīguma rezultātā, jāzina, ka tam ir noteiktas sekas, piemēram, jāreķinās ar ierobežojumiem profesijas izvēlē, un dažu amatu ieņemšana personai var būt liegta uz mūžu.

Agrāk pietika ar to, ka izdarītajam likumpārkāpumam sekoja sods, šodien cilvēki sāk izprast, ka izdarītā likumpārkāpuma sekas nebeidzas ar sodu. Tādēļ izlīgums ar starpnieku ir viens no tiesiskajiem instrumentiem, ar kura palīdzību iespējams gan likumpārkāpuma nosodījums, gan krimināltiesisko attiecību risinājums.

Kopsavilkums

1. Izlīgums ir sarunu process, kurā brīvprātīgi piedalās cietušais un persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un ko vada neitrāla trešā persona – starpnieks. Izlīgums ir rezultāta uzvara / uzvaras sasniegšana un nozīmē, ka vienošanās ir savstarpēji izdevīga un apmierina abas puses.
2. Pamats izlīguma organizēšanai un īstenošanai Valsts probācijas dienestā ir saņemts rakstisks pieprasījums no procesa virzītāja vai rakstisks iesniegums no konfliktā iesaistītās puses (cietušā, personas, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu).
3. Izlīgumam ir vairāki nosacījumi: pirmkārt, pušu labprātīga piedalīšanās, otrkārt, starpnieka neitralitāte un, treškārt, konfidencialitāte. Izlīguma uzdevumi ir, pirmkārt, procesa realizācija, otrkārt, iespēja pusēm tikties, lai apspriestu noziedzīgo nodarījumu, treškārt, pusēm pieņemamu risinājumu izstrādāšana un, ceturtkārt, izlīguma noformēšana.
4. Izlīgums starp cietušo un likumpārkāpēju var būt par iemeslu kriminālprocesa izbeigšanai, vai citos gadījumos tiesa to var ņemt vērā, nosakot sodu.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

DOKUMENTU TEHNISKĀ EKSPERTĪZE UN TĀS SECINĀJUMU VEIDI

Sigita Silarāja

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: dokumentu tehniskā ekspertīze, eksperta atzinums, secinājumu veidi.

Izmeklēšanas iestādes un tiesas bieži pieņem lēmumus par dokumentu tehniskās ekspertīzes noteikšanu, jo tas ir viens no diezgan efektīviem veidiem, kā zinātnes sasniegumus izmantot objektīvās patiesības noskaidrošanai. Procesa virzītājs nav tiesīgs ekspertīzei uzdotos jautājumus izlemt pats, kaut arī viņam būtu pietiekamas speciālās zināšanas atbilstošajā jomā. Eksperta atzinums ir viens no pierādījumu avotiem, bet tajā konstatētie fakti ir pierādījumi lietā.

Procesa virzītāja pienākums ir vākt pierādījumus, nevis radīt tos.

Tiesu ekspertīze dod iespēju izmeklēšanas iestādēm un tiesai noskaidrot notikumu objektīvo ainu.

Viens no pierādījumu avotiem kriminālprocesā ir lietiskie pierādījumi, piemēram, dokumenti, kas ir saistīti ar noziedzīgo nodarījumu un palīdz atklāt tā apstākļus.

Kriminālprocesa likuma 193. pants un 194. pants noteic, ka ekspertīze ir izmeklēšanas darbība, kuru veic viens vai vairāki eksperti procesa virzītāja uzdevumā un kuras saturs ir ekspertīzei iesniegto objektu pētīšana, lai noskaidrotu kriminālprocesam nozīmīgus faktus un apstākļus, par ko tiek dots eksperta atzinums. Tāpat šajos pantos norādīts, ka ekspertīzi nosaka gadījumos, kad kriminālprocesam nozīmīgu jautājumu noskaidrošanai nepieciešams veikt pētījumu, kurā izmantojamās speciālās zināšanas kādā zinātnes, tehnikas, mākslas vai amatniecības nozarē.¹

Ekspertīzi nosaka arī gadījumos, kad krimināllietā svarīgu apstākļu noskaidrošanai nepieciešamas speciālās zināšanas dokumentu tehniskās ekspertīzes nozarē. Turklāt apstākļi, ka kādam no procesa virzītājiem, iespējams, ir šādas zināšanas, nebūt nenozīmē, ka noteikt dokumentu tehnisko ekspertīzi nav nepieciešams. Ja krimināllietā nozīmīgu jautājumu noskaidrošanai nepieciešamas speciālās zināšanas, bet nav vajadzīgi īpaši pētījumi, ekspertīzi iespējams aizstāt ar attiecīga speciālista izskaidrojumu, ko speciālists sniedz konkrētas procesuālās darbības izdarīšanas gaitā, un šādi speciālista izskaidrojumi jāfiksē protokolā. Dokumentu tehnisko ekspertīzi, tāpat kā citas tiesu ekspertīzes, nevar aizstāt ar pētījumiem, kas veikti, neievērojot likumā noteikto procesuālo kārtību, kā arī ar eksperta vai speciālista liecībām vai izskaidrojumiem un citādiem atziniem, revīziju aktiem vai konsultācijām, kaut arī revidenta atzinums ir pielīdzināms eksperta atzinumam.

¹ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74, 193., 194. pants.

Eksperts procesa virzītāja uzdevumā izdara ekspertīzi, ja pierādīšanai nepieciešamās informācijas iegūšanai jāveic izpēte, izmantojot speciālas zināšanas, ierīces un vielas.²

Autore var tikai pievienoties profesores Ā. Meikališas pamatotajam secinājumam, ka ekspertīze pirmstiesas kriminālprocesā ir procesuāla darbība, kuru veic par ekspertu aicināts speciālists un kura izpaužas kā zināmu objektu zinātniski praktiska izpēte ar motivētu secinājumu jautājumos, kas ekspertam uzdoti procesa virzītāja lēmumā par ekspertīzes noteikšanu.³

Apskatot ekspertīzes jēdzienu, profesors A. Kavalieris norādījis, ka kriminālistikā un kriminālprocesā ekspertīze ir dažādu objektu izpēte, kuru realizē speciālisti atsevišķās zinātnes, tehnikas, mākslas un amatniecības jomās likumā noteiktā procesuālā formā saskaņā ar procesa virzītāja vai tiesas lēmumu, dodot šā darba gaitā gūtos atzinumus jautājumos, kas interesē izmeklētāju vai tiesu sakarā ar nozieguma izmeklēšanu vai lietas izskatīšanu tiesā.⁴

Kriminālprocesuālajā literatūrā sastopamās ekspertīzes definīcijas pēc būtības neatšķiras, tās formulē ekspertīzi kā kriminālprocesā noteiktā kārtībā notiekošu izmeklēšanas darbību, kuras tiesiskais pamats ir procesa virzītāja lēmums un kuras veikšanai nepieciešamas speciālas zināšanas kādā nozarē.

Krimināllietā tiek noteikta dokumentu tehniskā ekspertīze, bet tiesu ekspertīzes laikā tiek veikta ekspertīzei iesniegto objektu – dokumentu – zinātniski praktiskā izpēte. Tās rezultātā uz ekspertam uzdotajiem jautājumiem rakstiski eksperta atzinumā tiek sniegti motivēti un zinātniski pamatoti secinājumi. Dokumentu tehniskā eksperta kompetencē neietilpst tiesiski jautājumi, jo dokumentu tehniskās ekspertīzes priekšmets var būt jautājumi, kas attiecas uz dokumentu tehniskās ekspertīzes nozari. Tātad par dokumentu tehniskās ekspertīzes objektiem var būt dokumenti, kā arī priekšmeti, iekārtas, materiāli un vielas, kas ir nepieciešami dokumentu izgatavošanai, ja to identitātes, stāvokļa, īpašību vai pazīmju noskaidrošanai ir nozīme krimināllietā vai civillietā.

Dokumentu tehnisko ekspertīzi nosaka, ja krimināllietā nozīmīgā jautājumā ir vajadzīgs eksperta atzinums kā pierādījums.

Kriminālprocesa likums 195. pantā paredz gadījumus, kad ekspertīzes izdarīšana ir obligāta⁵, un viens no šiem gadījumiem panta 12. punktā ir – lai noteiktu naudas un vērtspapīru īstumu u. c.

Ja salīdzinām Kriminālprocesa likuma 195. pantā paredzētos gadījumus, kad ekspertīzes izdarīšana ir obligāta, ar Latvijas Kriminālprocesa kodeksa (kas bija spēkā līdz 2005. gada 1. oktobrim) 59. pantā noteiktajiem, tad jāmin, ka obligāti izdarāmo ekspertīžu loks ir paplašinājies, tajā iekļaujot arī dokumentu tehniskās ekspertīzes izpētes objektus.

Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 59. pants paredzēja, ka ekspertīze ir obligāta

- 1) nāves cēloņu noteikšanai;
- 2) miesas bojājuma rakstura noteikšanai;
- 3) aizdomās turētā vai apsūdzētā psihiskā stāvokļa noteikšanai tais gadījumos, kad izziņas izdarītājam, prokuroram, tiesnesim vai tiesai rodas šaubas par viņa pieskaitāmību;

² Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74, 33. pants.

³ Meikališa Ā. Pirmstiesas izmeklēšana. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2001, 180. lpp.

⁴ Kriminālistika. 2. daļa. Kriminālistiskā taktika. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1998, 105.–166. lpp.

⁵ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74, 195. pants.

- 4) liecinieka vai cietušā psihiskā vai fiziskā stāvokļa noteikšanai tais gadījumos, kad rodas šaubas par viņu spējām pareizi uztvert apstākļus, kam nozīme lietā, un pareizi par tiem liecināt;
- 5) aizdomās turētā, apsūdzētā vai cietušā vecuma noteikšanai, kad vecumam lietā ir nozīme, bet nav nepieciešamo dokumentu,⁶ turpretim Kriminālprocesa likuma 195. pants noteic, ka ekspertīze ir obligāta, lai noteiktu
 - 6) nāves cēloni vai miesas bojājumu smagumu un raksturu;
 - 7) grūtniecības vai tās mākslīgas pārtraukšanas faktu;
 - 8) pazīmes, kas norāda uz dzimumnoziedzumu izdarīšanu;
 - 9) personas vecumu, ja tam ir nozīme krimināllietā, bet nav attiecīgu dokumentu;
 - 10) aizdomās turētā vai apsūdzētā psihisko stāvokli vai tādas personas psihisko stāvokli, par kuru notiek tiesvedība medicīniska rakstura piespiedu līdzekļa noteikšanai, ja procesa virzītājam rodas pamatotas šaubas par attiecīgo personu pieskaitāmību;
 - 11) personas spēju adekvāti uztvert un iegaumēt lietā nozīmīgus faktus un liecināt par tiem, kā arī tās spēju patstāvīgi īstenot savas tiesības un likumiskās intereses kriminālprocesā, ja par to rodas pamatotas šaubas;
 - 12) naudas un vērtspapīru īstumu;
 - 13) narkotisko vielu, psihotropo vielu un prekursoru;
 - 14) mirušās personas identitāti, ja izdarīta liķa ekshumācija;
 - 15) ieroci, munīciju vai sprāgstvielu.⁷

Visos pārējos gadījumos par ekspertīzes noteikšanu lemj procesa virzītājs, ņemot vērā katras konkrētās lietas apstākļus. Lai veicinātu objektīvu lietu izmeklēšanu, Latvijas Republikas ģenerālprokurors ir izdevis pavēli „Par procesuālo un izmeklēšanas pasākumu minimālo apjomu”, kurā ir noteikts, ka uzraugošajam prokuroram ir jāpievērš uzmanība tam, vai kriminālprocesā ir veikti visi nepieciešamie procesuālie pasākumi, tai skaitā ekspertīzes noteikšana un atzinuma saņemšana. Taču nereti praksē procesa virzītājs šo punktu izprot pārāk burtiski un, nosakot dokumentu tehnisko ekspertīzi, uzdod ekspertam noskaidrot jautājumus, neizvērtējot to nepieciešamību kriminālprocesā. Tas ne tikai sadārdzina kriminālprocesu, bet arī paildzina citu ekspertīžu veikšanas termiņus. Šādas rīcības dēļ nevajadzīgi tiek tērēti valsts līdzekļi un nepamatoti vilcināta izmeklēšana.

Dokumentu tehnisko ekspertīzi veic tiesu eksperti, kuri ir šim darbam speciāli apmācīti. Ekspertu tiesības veikt šo ekspertīzi apliecina iegūtie sertifikāti specialitātē:

- „Dokumentu tehniskā izpēte” (09.01.);
- „Dokumentu materiālu izpēte” (15.01.);
- „Papīra naudas zīmju izpēte” (19.01.).

Izmeklēšanas iestādes un tiesas bieži pieņem lēmumus par dokumentu tehniskās ekspertīzes noteikšanu, jo tas ir viens no visai efektīviem veidiem, kā zinātnes sasniegumus izmantot objektīvās patiesības noskaidrošanai. Kā tika minēts iepriekš, procesa virzītājs nav tiesīgs dokumentu tehniskajā ekspertīzē uzdotos jautājumus izlemt pats, kaut arī viņam būtu pietiekamas speciālās zināšanas iepriekš minētajā nozarē. Eksperta atzinums ir viens no pierādījumu avotiem, bet tajā konstatētie fakti ir pierādījumi lietā.

⁶ Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 40. lpp.

⁷ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74., 195. pants.

Tiesu ekspertīze dod iespēju izmeklēšanas iestādēm un tiesai noskaidrot notikumu objektīvo ainu.

Latvijā pierādījumu pieļaujamību regulē Kriminālprocesa likums, kurš noteic, ka kriminālprocesa laikā iegūtās ziņas par faktiem ir pieļaujams izmantot kā pierādījumus, ja tās iegūtas un procesuāli nostiprinātas Kriminālprocesa likuma 130. panta noteiktajā kārtībā. Kriminālprocesa likumā paredzēta dažāda pierādījumu iegūšanas un nostiprināšanas kārtība, kas atkarīga no pierādījuma veida. Pierādījumi var tikt iegūti izmeklēšanas darbību, kā arī citu procesuālo darbību laikā. Kriminālprocesa likums noteic detalizētu izmeklēšanas darbību veikšanas kārtību, vienlaikus paredzot izmeklēšanas darbību veikšanas vispārīgos 3 noteikumus, kārtību, kādā veicama procesuālā darbība, izmantojot tehniskos līdzekļus, un zinātniski tehnisko līdzekļu izmantošanas kārtību izmeklēšanas darbībās.

Pierādījumi var tikt iegūti izmeklēšanas darbību laikā, kā arī citu procesuālo darbību laikā. Kriminālprocesa likuma 127. pantā noteikts, ka pierādījumi kriminālprocesā ir jebkuras likumā paredzētajā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas par faktiem, kurus kriminālprocesā iesaistītās personas savas kompetences ietvaros izmanto pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu esamības vai neesamības pamatošanai. Savukārt Kriminālprocesa likuma 132. pants paredz, ka par pierādījumu kriminālprocesā var būt eksperta atzinums par faktiem un apstākļiem, kuru rakstveidā sniedz konkrētajā kriminālprocesā iesaistīts eksperts.⁸

Eksperta atzinums lietā tiek dots gadījumos, kad lietai nozīmīgu apstākļu noskaidrošanai nepieciešamas speciālas zināšanas zinātnē, tehnikā, mākslā vai kādā amatniecības nozarē.⁹ Taču par ekspertīzes priekšmetu nevar būt tiesības, tās neietilpst eksperta kompetencē. Eksperts nav kompetents dot atzinumu par nozieguma sastāvu, personas vainu un tās raksturu, par to, vai noziegums ir vai nav pierādīts.

Eksperta atzinums nav obligāts procesa virzītājam un tiesai, tomēr to nepieņemšana eksperta atzinumam jāmotivē attiecīgā lēmumā vai spriedumā. Tāpat kā jebkurš pierādījumu avots, tas jānovērtē kritiski un kopumā ar citiem pierādījumiem lietā. Eksperta atzinumu nedrīkst ignorēt. Novērtējot eksperta atzinumu, jāapsver ekspertīzei iesniegtie materiāli, ekspertam uzdotie jautājumi, izpētes kvalitāte, eksperta kompetence un izdarīto secinājumu pamatotība.

Problemātiska situācija rodas gadījumos, kad procesa virzītājs vai tiesa neizprot eksperta atzinuma secinājumus. Dokumentu tehniskās ekspertīzes secinājumu veidu pārzināšana ekspertīzes noteicējam, procesa virzītājam un dalībniekiem ļautu pietiekami pareizi un skaidri izprast eksperta atzinuma rezultātus un tos novērtēt.

Dokumentu tehniskajā ekspertīzē eksperta atzinumos ir iespējami šādi secinājumu veidi.

• **Kategoriskie secinājumi:**

- **kategorisks apgalvojums** – ja izpētē konstatētās pazīmju sakritības ir būtiskas, noturīgas un veido individuālu pazīmju kopumu, tad tās ir pietiekamas kategoriskam apgalvojuma secinājumam. *Piemēram:* drukātais teksts ir izpildīts ar ekspertīzei iesniegto printeri;
- **kategorisks noliegums** – ja izpētē konstatētās atšķirības ir raksturīgas, noturīgas un veido tādu pazīmju kopumu, kas ir pietiekamas kategoriskam

⁸ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74., 127., 132. pants.

⁹ Turpat, 194. pants.

- nolieguma secinājumam. *Piemēram*: drukātais teksts nav izpildīts ar ekspertīzei iesniegto printeri;
- **kategorisks ar nosacījumu** – ja izpētē konstatētās pazīmju sakritības ir būtiskas, noturīgas un veido individuālu pazīmju kopumu, bet ar kādu nosacījumu. *Piemēram*: drukātais teksts ir/nav izpildīts ar ekspertīzei iesniegto printeri, ja printera kārtridžs nav ticis mainīts.
 - **Alternatīvs secinājums** – konstatētās pazīmes neļauj ekspertam nonākt pie vienīgā secinājuma varianta, taču ļauj nonākt pie vairākiem secinājuma variantiem, sašaurinot izmeklēšanā pārbaudāmo objektu loku. *Piemēram*: drukātie teksti ir izpildīti elektrofotogrāfiskā paņēmienā – ar printeri vai ar daudzfunkcionālu drukāšanas iekārtu printēšanas režīmā.
 - **Varbūtējie secinājumi**:
 - **varbūtējs apgalvojums** – konstatētās sakritības ir būtiskas, taču to daudzums veido pazīmju kopumu, kas ir pietiekams tikai varbūtējam apgalvojuma secinājumam. *Piemēram*: drukātais teksts, iespējams, ir izpildīts ar ekspertīzei iesniegto printeri;
 - **varbūtējs noliegums** – konstatētās atšķirības ir raksturīgas, taču to daudzums veido pazīmju kopumu, kas ir pietiekams tikai varbūtējam nolieguma secinājumam. *Piemēram*: drukātais teksts, iespējams, nav izpildīts ar ekspertīzei iesniegto printeri.
 - **Grupveida piederība** – konstatētās sakritības ir raksturīgas un izdala noteiktu identificējamā objekta kopumu, kas dot pamatu izpētāmo objektu pieskaitīt priekšmetu grupai, kurā jābūt arī meklējamam priekšmetam. *Piemēram*: drukātais teksts ir izpildīts elektrofotogrāfiskā paņēmienā – iespējams, ar printeri vai ar daudzfunkcionālo drukāšanas iekārtu printēšanas režīmā, kura gaismas kasetes jutīgā ruļļa diametrs ir apmēram 24,3 mm, ar melno nemagnētisko toneri.
 - **Atteikums** – novērtējot konstatētās pazīmes, jāsecina, ka ne sakritības, ne atšķirības neveido pazīmju kopumu, kas būtu pietiekams kādam noteiktam secinājuma veidam, tāpēc noteikt, vai drukātais teksts ir izpildīts ar iesniegto printeri, nebija iespējams.¹⁰

Taču izņēmuma gadījumos dokumentu tehniskajā ekspertīzē secinājumu formulējums var atšķirties.

Eksperta personiskie pieņēmumi nav pieļaujami eksperta atzinumā, un tiem nav pierādījuma nozīmes. Ekspertam nevajadzētu padoties kārdinājumam piedāvāt tikai to secinājumu, ko klients vēlas dzirdēt, ja ir iespējams izdarīt citus vērtīgus secinājumus, kas, iespējams, balstīti uz citiem pieņēmumiem. Atzinumā ietver visu veikto pētījumu rezultātus, analītikim nav tiesību izslēgt rezultātu tāpēc, ka viņam tas liekas nesvarīgs vai sliktākajā gadījumā neērts. Eksperta viedoklis nav un nedrīkst būt izšķirošais konkrētā rezultāta noderīguma izvērtēšanā.¹¹

Ja ekspertīzes noteicējs pēc savas iniciatīvas papildu vai atkārtotu ekspertīzi visbiežāk nosaka tikai tāpēc, ka nav saņēmis atbildes uz visiem jautājumiem, ko uzdevis ekspertam, vai nav saņēmis atzinuma formulējumu, eksperta lietotās metodes vai argumentāciju, kā arī tāpēc, ka jāskaidro papildu apstākļi, tad apsūdzētais

¹⁰ Valsts tiesu ekspertīžu birojs. Kvalitātes rokasgrāmatas pielikumi. KRP/5.4.-1. Izpētes metožu saraksts, 2011.

¹¹ Inman K., Rudin N. Principles and Practice of Criminalistics. The Profession of Forensic Science Florida: CRC Press, 2001, p. 372.

un viņa aizstāvis parasti piesaka lūgumu noteikt papildu vai atkārtotu ekspertīzi gadījumā, ja viņš neapmierina sākotnējais eksperta atzinums pēc būtības, cerot, ka jaunais eksperta atzinums dos tiem iespēju atrast pretrunas ekspertu atzinumos, ko būs iespējams izmantot aizstāvības pozīcijas stiprināšanai. Bieži vien šādas cerības attaisnojas, – jo vairāk vienā krimināllietā ekspertu atzinumu par vienu un to pašu notikumu, jo vieglāk tajos atrast nereti nenozīmīgas, tomēr pretrunas. Piemēram, ja krimināllietā tiek noteikta atkārtota ekspertīze, ekspertam ir jāuzdod tie paši jautājumi un viņa rīcībā jānodod tie paši materiāli, kas bija pirmās ekspertīzes izdarītāja rīcībā.

Tāpēc autore uzskata, ka sevišķi liela uzmanība būtu jāpievērš izmeklēšanas darbību veicēju, procesa virzītāju un ekspertu izglītošanai, lai katrs no tiem pārzinātu ne tikai savu tiešo darbības jomu, bet arī Kriminālprocesa likuma nosacījumus. Tad pirmie spētu pienācīgi izņemt un fiksēt pierādījumus notikuma vietā, otrie – sastādīt juridiski korektus lēmumus par ekspertīžu noteikšanu, uzdodot ekspertiem konkrētus un katrā lietā adekvātus eksperta kompetencē esošus jautājumus, uz kuriem eksperti varētu sniegt izsmeļošas un nepārprotamas atbildes, tā sasniedzot kopīgo mērķi.

Kopsavilkums

Autore uzskata, ka dokumentu tehniskajās ekspertīzēs eksperta atzinumiem būtu jāpievieno secinājumu skaidrojuma skala. Secinājumu skalas pārzināšana ekspertīzes noteicējam, procesa virzītājam un dalībniekiem ļautu pietiekami pareizi un skaidri izprast eksperta atzinuma rezultātus un tos novērtēt.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

TERORISMA SASTĀVA OBJEKTĪVĀS PAZĪMES

Biruta Skaburska

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: terorisms, objekts, objektīvā puse.

Iepazīstoties ar dažādām teorijām par terorismu, vērojamas pretrunas to starpā un nepilnības terorisma raksturojošo īpašību izklāstā. Lai gan lielākā daļa teoriju uzsver terorisma galveno iezīmi – to, ka terorisms nav vērsts uz patiesā ienaidnieka tiešu iznīcināšanu, bet gan uz viņa sabiedriskās vides iebiedēšanu¹, tomēr vairums teoriju terorismu skaidro vienpusīgi – gan saskaņā ar valdošo sociālo grupu interesēm, gan ignorējot terorisma izpausmes vēsturē, gan balstot savus spriedumus uz novecojušu un mūsdienīgu terorisma izpausmēm neatbilstošu informāciju. Dažādās teorijās termina „terorisms” sniegto definīciju analīze pierāda, ka pastāv viena no otras atšķirīgas, bieži pat savstarpēji pretrunīgas definīcijas.

To apliecina arī terorisma pētnieku atziņas: „Termina „terorisms” izmantošana praksē politiskajās spekulācijās ir plaši izplatīta parādība, tādējādi ir panākta vispusīga morālā un tiesiskā neapmierinātība. Valoda nedrīkst būt ne ierocis politiķu rokās, ne propagandas instruments. Tādēļ ir svarīgi radīt precīzu terorisma definīciju. Tikai tad mēs varēsim būt pārliecināti par šā vārda nozīmi un, balstoties uz to, varēsim konstruēt teroristu sodīšanas mehānismu.”²

Tā kā zinātne un tehnika attīstās, rodas arvien jaunākas terorisma formas un to izpausmes, kam nepieciešama cita terorisma krimināltiesiskā kvalifikācija.

Ar noziedzīga nodarījuma sastāvu krimināltiesībās saprot „Krimināllikuma Vispārīgās un Sevišķās daļas normās noteikto objektīvo un subjektīvo pazīmju sistēmu jeb kopumu, kas ir nepieciešams un pietiekams, lai Krimināllikumā raksturotu noteikta veida noziedzīgu nodarījumu, un personu, kas to izdarījusi”³.

Noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās pazīmes raksturo noziedzīga nodarījuma objektu un objektīvo pusi (kas arī ir šā raksta temats), saistot to ar terorisma kvalifikāciju.

Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā terorisms definēts kā dedzināšana, spridzināšana, kodolķīmisko, ķīmisko, bioloģisko, bakterioloģisko, toksisko vai citu masveida iznīcināšanas ieroču lietošana, masveida saindēšana, epidēmiju, epizootiju izplatīšana, personas nolaupīšana, ķīlnieku sagrābšana, gaisa, sauszemes vai ūdens transportlīdzekļu sagrābšana vai citādas darbības, ja tās veiktas, lai iebiedētu iedzīvotājus vai piespiestu valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, vai kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskas organizācijas interesēm. Savukārt panta otrajā daļā paredzēta

¹ Емельянов В. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. СПб.: издательство „Юридический центр Пресс”, 2002, с. 17; см. также: Ольшанский Д. Психология терроризма. СПб.: Питер, 2002, с. 15–18.

² International Encyclopedia of Terrorism. Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997, p. 11.

³ Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Likums. Teorija. Prakse. Papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 20. lpp.

atbildība par valsts teritorijā vai kontinentālajā šelfā izvietotu fizisku objektu, automatizēto datu apstrādes sistēmu, elektronisko tīklu, kā arī citu objektu, kuru mērķis ir nodrošināt valsts drošību, iznīcināšanu vai bojāšanu, ja šādas darbības veiktas šā panta pirmajā daļā paredzētajā nolūkā.

Lai izdarīto nodarījumu kvalificētu kā terorismu, ir jākonstatē visas šajā Krimināllikuma pantā ietvertā nozieguma sastāva objektīvās un subjektīvās pazīmes, un, kā jau minēts, viena no noziedzīga nodarījuma objektīvajām pazīmēm ir **noziedzīga nodarījuma objekts**, proti, valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku kolektīvu un indivīdu intereses, ko apdraud noziedzīgs nodarījums.⁴ Tātad ar Krimināllikumu aizsargātās intereses ir noziedzīga nodarījuma objekts un to apdraudošā prettiesiskā rīcība (darbība vai bezdarbība) ir sodāma Krimināllikumā noteiktajā kārtībā.

Terorisms, kas ir sevišķi smags noziegums, ir vairākobjektu noziegums, kas var apdraudēt visai atšķirīgas intereses. Ņemot vērā tā starptautisko raksturu, par šā nozieguma **galveno tiešo objektu** atzīstama valsts un starptautiskā drošība, starptautisko attiecību mierīga norise,⁵ Latvijas Republikas ekonomiskās intereses.

Taču bez galvenā tiešā objekta – tām interesēm, kuras vienmēr tiek apdraudētas ar noteikta veida noziedzīgu nodarījumu, jo tieši šo interešu aizsardzībai ir pieņemta attiecīgā krimināltiesību norma, vairākobjektu noziegums apdraud arī vēl citas ar likumu aizsargātās intereses, kas „citā gadījumā ir patstāvīgs kāda cita nodarījuma tiešais objekts, bet konkrētajā gadījumā, atbilstoši Krimināllikuma normas konstrukcijai, reizē ar galveno tiešo objektu tiek aizsargāts tikai tāpēc, ka tam ar šo nodarījumu neizbēgami tiek nodarīts kaitējums”⁶, un ko dēvē par **papildu tiešo objektu**.

Terorisma gadījumā par papildu tiešo nozieguma objektu, atkarībā no tā, kā terorisma akts izpaudies, var būt vispārējā drošība un sabiedriskā kārtība, ja noziegums, piemēram, tiek izdarīts ar spridzināšanu vai dedzināšanu; cilvēku dzīvība un veselība masveida saindēšanas vai epidēmijas izplatīšanas gadījumā; personiskā brīvība, ja terorisms saistīts ar personas nolaupīšanu vai ķīlnieku sagrābšanu; mantiskās intereses, ja terora akta rezultātā tiek iznīcināta vai bojāta manta, izplatīta epizootija, kas iznīcina ganāmpulkus, utt.

Noziedzīgā nodarījuma objektīvā puse ir personas uzvedības ārējā izpausme, kas rada vai var radīt kaitīgas izmaiņas apkārtējā (ārējā) pasaulē, proti, lietās, parādībās, procesos u. tml.⁷

Terorismu var izdarīt tikai ar aktīvām darbībām, un tā izpausmes ir visai daudzveidīgas.

1977. gada 27. janvāra Eiropas Konvencija par terorisma apkarošanu⁸ definēja galvenās darbības, kas atbilst terorisma kritērijiem, nosakot, ka nodarījumam ir teroristisks raksturs, ja tas atbilst kādam no šiem kritērijiem:

- a. 1970. gada 16. decembra Hāgas Konvencijā par gaisa kuģu prettiesiskas sagrābšanas novēršanu paredzētie nodarījumi;
- b. 1971. gada 23. septembra Monreālas Konvencijā par cīņu pret prettiesiskiem aktiem, kas vērsti pret civilās aviācijas drošību, paredzētie nodarījumi;

⁴ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 32. lpp.

⁵ Bojārs J. Starptautiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, 476. lpp.

⁶ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa. Rīga: firma „AFS”, 2007, 44. lpp.

⁷ Turpat, 47. lpp.

⁸ 1977. gada 27. janvāra Eiropas Konvencija par terorisma apkarošanu. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 24. marts, Nr. 92.

- c. nopietni nodarījumi, kas saistīti ar uzbrukumiem starptautiski aizsargātu personu, arī diplomātisko pārstāvju dzīvībai, veselībai vai brīvībai;
- d. nodarījumi, kas saistīti ar personu nolaupīšanu, ķilnieku sagrābšanu vai nelikumīgu aizturēšanu;
- e. nodarījumi, kas rada draudus personām un ir saistīti ar bumbas, granātas, raķetes, automātiska šaujamoča vai aploksnē ievietota spridzekļa, vai sainī noslēptas bumbas pielietošanu;
- f. mēģinājumi veikt jebkuru no iepriekš minētiem nodarījumiem vai piedalīšanās tajos kā tādas personas līdzzinātājam, kura veic vai mēģina veikt šādus nodarījumus”.

Savukārt saskaņā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas 1994. gada 9. decembra Deklarāciju par pasākumiem starptautiskā terorisma likvidēšanai⁹ tiesisko bāzi cīņai ar starptautisko terorismu veido

- Tokijas 1963. gada 14. septembra Konvencija par noziegumiem un dažām citām nelikumīgām darbībām, kas izdarītas gaisa kuģos;¹⁰
- Hāgas 1970. gada 16. decembra Konvencija par cīņu pret nelikumīgu gaisa kuģu sagrābšanu;¹¹
- Monreālas 1971. gada 23. septembra Konvencija par cīņu pret nelikumīgām darbībām, kas apdraud civilās aviācijas drošību, un tās 1988. gada 24. februāra Protokols par cīņu pret nelikumīgu vardarbību lidostās, kas apkalpo starptautisko civilo aviāciju;¹²
- Ņujorkas 1973. gada 14. decembra Konvencija par noziegumu novēršanu pret personām, kas bauda starptautisko aizsardzību, arī pret diplomātiskajiem aģentiem, un sodīšanu par šādiem noziegumiem;¹³
- Ņujorkas 1979. gada 17. decembra Konvencija pret ķilnieku sagrābšanu;¹⁴
- 1980. gada 3. marta Kodolmateriālu fiziskās aizsardzības konvencija;¹⁵
- Romas 1988. gada 10. marta Konvencija par prettiesisku darbību pret kuģošanas drošību apkarošanu;¹⁶
- Monreālas 1991. gada 1. marta Konvencija par plastikas sprāgstvielu marķēšanu, lai veicinātu to atklāšanu.¹⁷

⁹ Deklarācija par pasākumiem starptautiska terorisma likvidēšanai: Apvienoto Nāciju Organizācijas 1994. gada 9. decembra deklarācija.

¹⁰ Konvencija par noziegumiem un dažām citām nelikumīgām darbībām, kas izdarītas gaisa kuģos: 1963. gada 14. septembra konvencija, Latvijā spēkā no 1977. gada 8. septembra. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 8. apr., Nr. 89.

¹¹ Konvencija par cīņu pret nelikumīgu gaisa kuģu sagrābšanu: 1970. gada 16. decembra konvencija, Latvijā spēkā no 1998. gada 22. novembra. Turpat.

¹² Konvencija par cīņu pret nelikumīgām darbībām, kas apdraud civilās aviācijas drošību: 1971. gada 23. septembra konvencija un tās 1988. gada 24. februāra Protokols par cīņu pret nelikumīgu vardarbību lidostās, kas apkalpo starptautisko civilo aviāciju, Latvijā spēkā no 1997. gada 13. maija. Turpat.

¹³ Konvencija par noziegumu novēršanu pret personām, kas bauda starptautisko aizsardzību, arī pret diplomātiskajiem aģentiem, un sodīšanu par šādiem noziegumiem: 1973. gada 14. decembra konvencija, Latvijā spēkā no 1992. gada 14. maija.

¹⁴ Konvencija pret ķilnieku sagrābšanu: 1979. gada 17. decembra konvencija, Latvijā spēkā no 2002. gada 14. decembra. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 9. okt., Nr. 145.

¹⁵ Kodolmateriālu fiziskās aizsardzības konvencija: 1980. gada 3. marta konvencija, Latvijā spēkā no 2002. gada 16. decembra. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 1. okt., Nr. 140.

¹⁶ Konvencija par prettiesisku darbību pret kuģošanas drošību apkarošanu: 1988. gada 10. marta konvencija, Latvijā spēkā no 2003. gada 4. marta. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 13. nov., Nr. 165.

¹⁷ Konvencija par plastikas sprāgstvielu marķēšanu, lai veicinātu to atklāšanu: 1991. gada 1. marta konvencija, Latvijā spēkā no 1999. gada 16. oktobra. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 5. febr., Nr. 19.

Minētos kritērijus ievēroja arī valstis, kas ratificēja konvencijas, veidojot savus krimināllikumus. Taču, palielinoties terorisma draudiem, tika arī pilnveidotas normas, kas nosaka atbilstošu atbildību.

Pieņemot Krimināllikumu,¹⁸ 88. pants tā sākotnējā redakcijā noteica atbildību par spridzināšanu, dedzināšanu vai citām tišām darbībām, kas vērstas uz cilvēku iznīcināšanu, miesas bojājumu vai cita kaitējuma radīšanu cilvēka veselībai, par uzņēmumu, celtni, naftas vai gāzes vadu, elektrolīniju, satiksmes ceļu un līdzekļu, telekomunikāciju tīklu, valsts nozīmes jonizējošā starojuma objektu vai citas mantas iznīcināšanu vai bojāšanu, lai kaitētu Latvijas Republikai vai tās iedzīvotājiem, kā arī par šajā nolūkā izdarītu kodolavāriju, radiācijas avāriju, masveida saindēšanu vai epidēmiju, vai epizootiju izplatīšanu.

Ar 2005. gada 8. decembra likumu¹⁹ (stājās spēkā 2006. gada 5. janvāri) Krimināllikuma 88. panta pirmās daļas dispozīcija tika izteikta jaunā redakcijā, nosakot atbildību par darbībām, kas veiktas, lai iebiedētu iedzīvotājus vai piespiestu valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, vai kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskās organizācijas interesēm, ja šīs darbības saistītas ar

- 1) spridzināšanu;
- 2) dedzināšanu;
- 3) kodolieroču, ķīmisko, bioloģisko, bakterioloģisko, toksisko vai citu masveida iznīcināšanas ieroču ražošanu, uzkrāšanu, lietošanu, izplatīšanu, zinātnisku izpēti vai attīstīšanu;
- 4) personas nolaupīšanu;
- 5) ķīlnieku sagrābšanu;
- 6) šaujamo ieroču, šaujamo ieroču munīcijas, lielas enerģijas pneimatisko ieroču, sprāgstvielu vai spridzināšanas ietaišu neatļautu izgatavošanu, remontēšanu, iegādāšanos, glabāšanu, nēsāšanu, pārvadāšanu, pārsūtīšanu, realizēšanu, lietošanu;
- 7) gaisa, sauszemes vai ūdens transportlīdzekļa sagrābšanu;
- 8) tišu darbību, kas vērsta uz cilvēku iznīcināšanu, miesas bojājumu vai cita kaitējuma nodarīšanu cilvēku veselībai;
- 9) uzņēmumu, būvju, kontinentālajā šelfā nostiprināto platformu, naftas vai gāzes vadu, elektrolīniju, satiksmes ceļu vai līdzekļu, elektronisko sakaru tīklu, valsts nozīmes jonizējošā starojuma objektu iznīcināšanu vai bojāšanu;
- 10) kodolavāriju vai radiācijas avāriju izraisīšanu;
- 11) masveida saindēšanu;
- 12) epidēmiju, epizootiju izplatīšanu;
- 13) draudiem īstenot šīs darbības, ja ir pamats uzskatīt, ka šie draudi var tikt izpildīti.

Tādējādi jaunā Krimināllikuma 88. panta pirmās daļas redakcija, pirmkārt, precizēja terorisma nolūku, saskaņojot to ar Eiropas Padomes 2002. gada 18. jūnija Pamatlēmuma par terorisma apkarošanu²⁰ (turpmāk Pamatlēmums) 1. panta prasībām un aizstājot nacionālās intereses ar jebkuras valsts interesēm, jo faktiskā

¹⁸ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

¹⁹ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 22. dec., Nr. 205.

²⁰ Par terorisma apkarošanu: Eiropas Padomes 2002. gada 18. jūnija Pamatlēmums. *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*, L 163, 2002, 22. jūn., 3.–7. lpp.

situācija bija kardināli mainījusies tajā ziņā, ka terorisms bija kļuvis par starptautisku noziegumu, kas atkarībā no sagatavošanas vai veikšanas posma var būt vienlaikus saistīts ar vairāku valstu teritorijām.

Jaunā likuma redakcija noteica šādus terorisma mērķus:

- 1) iebiedēt iedzīvotājus,
- 2) piespiest valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās,
- 3) kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskās organizācijas interesēm.

Domājams, ka šāda likuma redakcija precīzi izsaka terorisma būtību, proti, pirmkārt teroristi vēlas radīt nedrošību, nestabilitāti valstī, bažas, nemieru, tādējādi spiežot valsts iedzīvotājus „no apakšas” ietekmēt savu valstu valdības, organizācijas vai starptautiskas iestādes izpildīt teroristu prasības. Šāda terorisma motivācija ir vērsta uz cilvēku psiholoģisku ietekmēšanu. Izdarot terora aktus, cilvēki tiek pakļauti briesmām, tāpēc sabiedrības locekļi, kurus ikdienā neinteresē teroristu prasības, ir spiesti tām pievērsties un apsvērt šo prasību pamatotību. Atbilstoši spēku samēram sabiedrība prasa vai nu novērst terorismu, to apkarojot, vai arī rast kompromisu, piekāpties teroristu prasībām. Protams, teroristiskās darbības ir vērstas uz otro mērķi – panākt prasību izpildi. Visai problemātiska var būt šīs pazīmes pierādīšana, jo iedzīvotāju iebiedēšanai ir raksturīgi divi kritēriji, proti, darbības nav vērstas pret konkrētu cilvēku vai cilvēku grupu, bet gan pret iedzīvotājiem kopumā. Otra pazīme nosaka to, ka terorista mērķis ir panākt bailu sajūtas rašanos iedzīvotājos. Šī bailu sajūta nozīmē to, ka jebkurš no valsts iedzīvotājiem nejūtas drošs un pasargāts no terora akta. Turklāt bailu iemesls ir bažas par dzīvību, veselību, īpašuma saglabāšanu.

Nākamais panta dispozīcijā norādītais teroristisko darbību mērķis ir piespiest valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās. Šajā gadījumā terora aktam ir skaidrāks raksturs, ir konkrēti definētas prasības, kuru izpildi vainīgais vēlas panākt ar teroristisku aktu. Šādu prasību izpildei izdarītais terora akts var nebūt saistīts ar sabiedrības iebiedēšanu, piemēram, atbildīgu valsts amatpersonu īpašuma iznīcināšanu, tomēr parasti arī šādi motivēti terora akti izraisa bailes sabiedrībā.

Pēdējā terorisma motivācijas pazīme ir nolūks kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskās organizācijas interesēm. Šajā gadījumā teroristiskām darbībām vairāk ir raksturīga ekonomisku, tautsaimniecisku zaudējumu radīšana, turklāt tās nesaistās ar jebkādu prasību izvirzīšanu.

Otrkārt, kā jau norādīts iepriekš, Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā 2005. gada 8. decembra likuma redakcijā 13 punktos ir precīzi nosauktas tās darbības, kuras vainīgais veic, lai sasniegtu savu mērķi. Salīdzinājumā ar iepriekšējo KL 88. panta redakciju tās tika novērtētas kā ievērojami skaidrāks un precīzāks terorisma objektīvās un subjektīvās puses formulējums. Iepriekšējā redakcijā nebija precīzi norobežotas nedz prettiesiskās darbības, nedz arī teroristiskie mērķi.²¹

Taču 2007. gada 13. decembrī²² Krimināllikuma 88. pants atkal tika izteikts jaunā redakcijā, atsakoties atsevišķos punktos uzskaitīt darbības, kas veido terorismu, lai arī nozieguma objektīvās izpausmes pamatā tika saglabātas, un ietverot tās panta pirmās un otrās daļas dispozīcijas tekstā. Draudi īstenot terora aktu

²¹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa. Papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 162. lpp.

²² Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 29. dec., Nr. 208.

(atbildība par to līdz grozījumu izdarīšanai bija paredzēta saskaņā ar Krimināllikuma 88. panta pirmās daļas 13. punktu) līdz ar aicinājumu uz terorismu tika ietverti jaunajā 88² pantā.

Raksta turpinājumā autore analizēs terorisma objektīvo pusi, proti, darbības, kas tiek atzītas par noziedzīgām teroristisko mērķu sasniegšanai.

Nodarījuma sastāvā iekļautās darbības pamatā veido formālu nodarījuma sastāvu, un tikai uz objektu iznīcināšanu vai bojāšanu, masveida saindēšanu, epidēmiju, epizootiju izplatīšanu ir jāattiecinā prasības par materiālu sastāvu. Tādējādi, ja būs konstatētas darbības, kas vērstas uz šo seku izraisīšanu, tomēr šīs sekas no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ nebūs panāktas, nodarījums būs jāatzīst par mēģinājumu, ja vien objektu iznīcināšana vai bojāšana, masveida saindēšana, epidēmiju, epizootiju izplatīšana nebūs saistīta ar citām darbībām, kas veido terorismu, piemēram, ar spridzināšanu, dedzināšanu. Būtībā šādu darbību loks attiecībā uz terorisma materiālā sastāva gadījumiem ir visai ierobežots. Tomēr sagatavošanās stadija šeit ir iespējama.

Ja terorisms izpaužas, piemēram, kā spridzināšana, dedzināšana, personas nolaupīšana, ķīlnieku sagrābšana, gaisa, sauszemes vai ūdens transportlīdzekļa sagrābšana, tad nodarījums būs pabeigts ar atbilstošu spridzināšanas, dedzināšanas, personas nolaupīšanas aktu.

Kā pirmā darbība, kas raksturo terorismu, ir nosaukta **spridzināšana**. Ar spridzināšanu saprot eksplozijas izraisīšanu. Šīs darbības veikšanai ir nepieciešama sprāgstviela. Atbilstoši Ieroču aprites likuma²³ 1. panta 39. punktam sprāgstvielas (dinamīts, trotils un nitroglicerīns u. c.) ir ķīmiski savienojumi vai ķīmisko savienojumu maisījums, kas ārēju faktoru iedarbībā ātri reaģē, izdalot lielu daudzumu gāzes vai siltumenerģiju. Izmeklējot lietas, kas saistītas ar spridzināšanu, ir jānosaka ballistiskā ekspertīze.²⁴ Tomēr iespējams, ka sprādziens ir izraisīts nevis ar sprāgstvielām, bet gan ar citu vielu palīdzību, piemēram, izmantojot deggāzi. Likumdevējs Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā spridzināšanu nesaista ar kāda noteikta kaitējuma nodarīšanu kādam konkrētam objektam, tāpēc, piemēram, ja ar spridzināšanu tiks iznīcināti vai bojāti objekti, kuri norādīti Krimināllikuma 88. panta otrajā daļā un kuru mērķis ir nodrošināt valsts drošību, nodarījums būs kvalificējams saskaņā ar šo panta daļu, par ko arī paredzēta bargāka atbildība.

Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā minētā **dedzināšana** var izpausties kāda objekta aizdedzināšanā, kas izraisīta jebkādā veidā, un sodāma neatkarīgi no sekām. Ja šādas darbības izraisījušas panta otrajā daļā norādīto objektu iznīcināšanu vai bojāšanu, vainīgā persona sodāma saskaņā ar šā panta otro daļu.

Veicot Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā norādīto **kodolķīmisko, ķīmisko, bioloģisko, bakterioloģisko, toksisko vai citu masveida iznīcināšanas ieroču lietošanas** klasifikāciju, jāievēro 1972. gada Konvencijas par bakterioloģisko (bioloģisko) un toksisko ieroču izstrādāšanas, ražošanas un uzglabāšanas aizliegšanu un to iznīcināšanu²⁵, 1981. gada konvencijas „Par tādu konkrētu parasto ieroču veidu lietošanas aizliegšanu vai ierobežošanu, kurus var uzskatīt par ieročiem,

²³ Ieroču aprites likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 26. jūn., Nr. 95.

²⁴ Par tiesu praksi krimināllietās par neatļautām darbībām ar ieročiem, munīciju, sprāgstvielām un speciāliem līdzekļiem: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 1997. gada 2. jūnija lēmums Nr. 5. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 19. jūn.

²⁵ 1972. gada 10. aprīļa Konvencija par bakterioloģisko (bioloģisko) un toksisko ieroču izstrādāšanas, ražošanas un uzglabāšanas aizliegšanu un to iznīcināšanu: ANO 1972. gada 10. aprīļa konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 3. janv., Nr. 1.

kas nodara ārkārtīgus postījumus vai kam ir neselektīva darbība²⁶ ar 1995. gada 23. septembra papildu protokolu²⁷ un 1993. gada Konvencijas par ķīmisko ieroču izstrādes, izgatavošanas, uzkrāšanas un pielietošanas aizliegumu un par ķīmisko ieroču iznīcināšanu²⁸ prasības.

Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā norādīts uz **personas nolaupīšanu un ķīlnieku sagrābšanu**. No Krimināllikuma 153. panta satura izriet, ka personas nolaupīšana ir personas sagrābšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešana ar viltu. Savukārt atbilstoši Krimināllikuma 154. pantā noteiktajam, ķīlnieku sagrābšana ir personas kā ķīlnieka sagrābšana vai aizturēšana, ja tas saistīts ar draudiem noslepkavot, nodarīt miesas bojājumus vai turpmāk aizturēt šo personu. No objektīvās puses tā ir aktīva darbība, kas izpaužas cietušā nelikumīgā pārvietošanā no viņa atrašanās vietas uz citu vietu pret tā gribu vai turēšanā par ķīlnieku.

Personas sagrābšana, kas raksturo šos abus noziegumus, vienmēr ir saistīta ar vardarbību vai tās piedraudējumu, kad cietušo sasien, piekauj, pret viņa gribu ievieto transportlīdzeklī, nodara dažāda smaguma miesas bojājumus, piedraud lietot vardarbību gadījumā, ja cietušais atteiksies pakļauties nolaupītāja vai ķīlnieka sagrābēja prasībām. Aizvešana ar viltu personas nolaupīšanas gadījumā var izpausties kā kādu apzināti nepatiesu ziņu paziņošana cietušajam vai arī kādu ziņu, kas cietušajam būtu jāzina, noklusēšana.

Arī terorisma gadījumā personas nolaupīšana vai ķīlnieka sagrābšana objektīvi izpaudīsies tāpat, taču atšķirīga būs nodarījuma subjektīvā puse. Ja persona tiek nolaupīta atbēstības, mantkārīgā vai šantāžas nolūkā, bet ķīlnieks tiek sagrābts, lai piespiestu fizisko, juridisko personu vai personu grupu izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, izvirzot to par noteikumu ķīlnieka atbrīvošanai, tad teroristu nolūks, kā jau tas minēts iepriekš, ir iebiedēt iedzīvotājus vai piespiest valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, vai arī kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskas organizācijas interesēm.

Attiecībā uz Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā norādīto **gaisa, sauszemes vai ūdens transportlīdzekļa sagrābšanu** ir jāievēro Konvencijas par cīņu pret nelikumīgu gaisakuģu sagrābšanu un Konvencijas par noziegumiem un dažām citām nelikumīgām darbībām, kas izdarītas gaisa kuģos²⁹, prasības.

Minēto transportlīdzekļu sagrābšana ir aktīva darbība uz zemes, ūdeņos vai lidojumā, atņemot transportlīdzekļa vadītājam, apkalpei iespēju vadīt transportlīdzekli vai pārņemot kontroli pār tā vadību. Krimināllikuma 268. panta izpratnē šī rīcība ir vērsta uz transportlīdzekļa izmantošanu jebkādu vainīgā konkrētu mērķu realizēšanai, izņemot Krimināllikuma 88. pantā paredzēto nolūku, kad nodarījums kvalificējams kā terorisms. Papildus Krimināllikuma 268. pants, kas paredz

²⁶ Par tādu konkrētu parasto ieroču veidu lietošanas aizliegšanu vai ierobežošanu, kurus var uzskatīt par ieročiem, kas nodara ārkārtīgus postījumus vai kam ir neselektīva darbība: ANO 1981. gada 10. aprīļa konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 24. dec., Nr. 341.

²⁷ 1995. gada 23. septembra Konvencija par tādu konkrētu ieroču veidu lietošanas aizliegšanu vai ierobežošanu, kurus var uzskatīt par ieročiem, kas nodara ārkārtīgus postījumus vai kam ir neselektīva darbība, un 1995. gada 23. septembra papildu protokols. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 24. dec., Nr. 341.

²⁸ Par ķīmisko ieroču izstrādes, izgatavošanas, uzkrāšanas un pielietošanas aizliegumu un par ķīmisko ieroču iznīcināšanu: ANO 1993. gada 13. janvāra konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 17. maijs, Nr. 86.

²⁹ Par cīņu pret nelikumīgu gaisa kuģu sagrābšanu: ANO 1970. gada 16. decembra konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 8. apr., Nr. 89; 1963. gada 14. septembra Konvencija par noziegumiem un dažām citām nelikumīgām darbībām, kas izdarītas gaisakuģos: ANO 1963. gada 14. septembra konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 8. apr., Nr. 89.

atbildību par gaisa vai ūdens transportlīdzekļa sagrābšanu uz zemes, ūdeņos vai lidojumā, nav jāinkriminē.

Masveida saindēšana, kas Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā norādīta kā terorisma izpausme, ir vērsta uz to, lai izraisītu iedzīvotāju vidū saindēšanos, kuras rezultātā cilvēki saslimst vai nomirst.³⁰ Masveida saindēšanas izraisīšanai nepieciešamas indes, proti, vielas, kas ir bīstamas cilvēka dzīvībai vai veselībai un nereti pat samērā mazās devās izraisa saindēšanos vai nāvi. Pārmērīgā devā saindēšanos var radīt gandrīz katra ķīmiska viela.

Iespējama saindēšanās pat ar uzturā lietojamām vielām, piemēram, vāramo sāli, ja to ievada organismā lielā daudzumā. Tā, piemēram, Krievijas Federācijā veidotais indīgo vielu saraksts³¹ ietver 64 vielas. Lai konstatētu, ka izmantotā viela ir inde, nepieciešama ekspertīze.

Krimināllikuma 88. panta pirmajā daļā norādīts, ka arī epidēmiju un epizootiju izplatīšana ir darbība, kas rada terorismu.

Ar **epidēmijas izplatīšanu** saprot infekcijas slimības izplatīšanos tādos apmēros, kas pārsniedz konkrētajai teritorijai raksturīgu slimības līmeni, vai arī slimības parādīšanos un intensīvu izplatīšanos teritorijā, kurā iepriekš tā nav reģistrēta.³²

Savukārt **epizootija** ir dzīvnieku saslimšana ar infekcijas slimību, kuras rezultātā masveidā saslimst vai nobeidzas dzīvnieki.³³

Krimināllikuma 88. panta otrajā daļā ir nodalīta **valsts teritorijā vai kontinentālajā šelfā izvietotu fizisku objektu, automatizēto datu apstrādes sistēmu, elektronisko tīklu, kā arī citu objektu, kuru mērķis ir nodrošināt valsts drošību, iznīcināšana vai bojāšana**.

Vispirms nepieciešams akcentēt, ka likumdevējs šajā gadījumā terorisma izdarīšanu saista ar noteiktu vietu – valsts teritoriju vai kontinentālo šelfu.

Latvijas Republikas Satversmes³⁴ 3. pantā ierakstīts, ka **Latvijas valsts teritoriju** starptautiskajos nolīgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme, Zemgale. Savukārt valsts teritorijas robežas nosaka 1994. gada 27. oktobra Latvijas Republikas valsts robežas likums.³⁵

Saskaņā ar LR 1993. gada 2. februāra likumā „Par Latvijas Republikas kontinentālo šelfu un ekonomisko zonu”³⁶ noteikto, Latvijas Republikas **kontinentālais šelfs** ir jūras dibena virsma un tā dzīles zemūdens rajonos, kas piekļaujas Latvijas Republikas piekrastei, bet atrodas aiz teritorijas jūras robežām un sniedzas līdz robežām, kas noteiktas šā likuma 3. pantā. Turklāt atbildība ir paredzēta par tādu valsts teritorijā vai kontinentālajā šelfa izvietotu objektu iznīcināšanu vai bojāšanu, **kuru mērķis ir nodrošināt valsts aizsardzību**.

Ar **elektronisko sakaru tīklu** saprot pārraides sistēmas, komutācijas un maršrutēšanas iekārtas un citus resursus, kas neatkarīgi no pārraidītās informācijas

³⁰ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa. Papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 162. lpp.

³¹ Косарев С. Преступления, связанные с сильнодействующими и ядовитыми веществами. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 179.

³² Judins A. Krimināltiesību terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 1999, 40. lpp.

³³ Turpat, 163. lpp.

³⁴ Latvijas Republikas Satversme. Rīga: firma „AFS”, 2002.

³⁵ Latvijas Republikas valsts robežas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 10. nov., Nr. 132.

³⁶ Par Latvijas Republikas kontinentālo šelfu un ekonomisko zonu: LR likums. *Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1993, Nr. 7.

veida ļauj pārraidīt signālus, izmantojot vadus, radioviļņus, optiskos vai citus elektromagnētiskos līdzekļus tīklos, tajā skaitā

- a) satelītu tīklos, fiksētos tīklos (kanālu un pakešu komutācijas tīklos, ieskaitot internetu) un mobilos zemes elektronisko sakaru tīklos;
- b) tīklos, kurus izmanto radio un televīzijas signāla izplatīšanai;
- c) kabeļtelevīzijas un kabeļradio tīklos, elektrības kabeļu sistēmās, ciktāl tās ir izmantotas, lai pārraidītu signālus.³⁷

Automatizētā datu apstrādes sistēma ir strukturizēts informācijas tehnoloģiju un datubāzu kopums.

Valsts nozīmes jonizējošā starojuma objektiem pieskaita kodoliekārtas, radioaktīvo atkritumu apglabāšanas vai pārvaldības uzņēmumus un tādus objektus, kur tiek veiktas darbības ar radioaktīvām vielām, kuru kopējā radioaktivitāte vairāk nekā vienu miljardu reižu pārsniedz Ministru kabineta noteiktos limitus, kuriem nepieciešama speciālā atļauja (licence) vai atļauja³⁸.

Radioaktīvās vielas ir vielas un izotopi, kuru radioaktīvās sabrukšanas procesā rodas jonizējošais starojums.³⁹ Radioaktīvās vielas var veidot radioaktīvie ķīmiskie elementi, piemēram, tehnēcijs, prometijs.

Ar radioaktīvajiem izotopiem saprot sākotnēji neradioaktīvas substances, kas dabiskas vai mākslīgas ietekmes rezultātā kļūst radioaktīvas. Šādu dabisku un mākslīgi radītu vielu pašreiz ir aptuveni divi tūkstoši. Šīs vielas pamatā izmanto rūpniecībā, zinātnē un medicīnā, taču to lietošana ir saistīta ar radiācijas risku, proti, jonizējošā starojuma draudiem. Jonizējošais starojums ir veselībai bīstama enerģijas plūsma daļiņu vai elektromagnētisko viļņu rentgenstarojums, korpuskulārais starojums un jebkāds cits starojums, kas spēj radīt jonizāciju tiešā vai netiešā veidā.

Ar Krimināllikuma 88. panta otrajā daļā norādīto objektu **iznīcināšanu** ir jāsaprot gadījumi, kad vainīgā prettiesiskas rīcības rezultātā tie kļuvuši pilnīgi nederīgi, tāpēc tos vairs nav iespējams izmantot pēc nozīmes. **Bojāšanas** gadījumā objektam tiek nodarīts kaitējums un nepieciešams atjaunot tā derīgās īpašības.

Kopsavilkums

Mūsdienu ģeopolitiskās vides situāciju raksturo Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu integrācija Eiroatlantiskajā aliansē (turpmāk NATO) un Eiropas Savienībā (turpmāk ES). Šajās valstīs strauji attīstās brīvā tirgus ekonomika, demokrātiska valsts pārvalde un vienlaikus notiek šo valstu ekonomiku un sabiedrību savstarpēja integrācija. Arī Latvija, iekļaujoties NATO un ES, savu nacionālo interešu aizsardzībai attīsta ciešu sadarbību pretterorisma jomā ne tikai ar Baltijas valstīm, bet arī ar citām sabiedrotajām valstīm un dalībvalstīm.

Cīņa ar terorismu tiek izvirzīta par katras valsts uzdevumu. Terora aktu skaita pieaugums un valstu politiskie, militārie un administratīvie pasākumi norāda, ka ir nepieciešama vienota teorētiskā un praktiskā izpratne par terorismu veidojošo darbību kopumu.

³⁷ Elektronisko sakaru likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 17. nov., Nr. 183.

³⁸ Likums „Par radiācijas drošību un kodoldrošību”. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 7. nov., Nr. 394/395.

³⁹ Turpat.

Lai ratificētu 2005. gada 16. maija Eiropas Padomes Konvenciju par terorisma novēršanu un īstenotu tās noteikumus, bija nepieciešams izdarīt grozījumus Krimināllikumā, kā arī noteikt institūciju atbildību Konvencijas ieviešanā.

Eiropas Padome pieņēmusi šo Konvenciju, lai palielinātu starptautisko dokumentu par terorisma novēršanu efektivitāti. Konvencija ieviesta, lai stiprinātu dalībvalstu cīņu pret terorismu, un šim nolūkam tā nosaka divus galvenos rīcības virzienus:

- kriminalizēt darbības, kas var novest pie teroristisku nodarījumu veikšanas, respektīvi, kriminalizēt publisko aicinājumu veikt teroristisku nodarījumu, teroristu vervēšanu un sagatavošanu;
- stiprināt gan nacionālo, gan starptautisko sadarbību terorisma novēršanā.

Izdarot grozījumus Krimināllikumā, Latvija ir izpildījusi 2005. gada 16. maija Eiropas Padomes Konvencijas prasības.

PRIVĀTĀS DZĪVES NEAIZSKARAMĪBAS IZPAUSMES

Loreta Skaburska

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: privātā dzīve, neaizskaramība, privātums, personas tiesības, attēls, personas noslēpums.

Privātā dzīve ir joma, kurā persona var dzīvot privāto dzīvi tā, kā viņa vēlas, un kuru apkārtējā pasaule nevar ietekmēt.¹ Savukārt privātās dzīves neaizskaramība nozīmē, ka cilvēks var to brīvi realizēt un nevienam nav tiesību bez likumīga pamata vai pret pašas personas gribu to ierobežot.²

Ārvalstu autori uzsver, ka nedz konstitūcija, nedz arī kāds cits likums tieši neaizsargā privātumu kā tādu, bet no tā izrietošās tiesības tiek aizsargātas kā atsevišķu tiesību vai interešu aizsākums³. Lai izprastu šobrīd Latvijā esošo normatīvo regulējumu par privātuma aizsardzību, būtu vērts apkopot tos gadījumus un veidus, kā var izpausties privātuma aizsākums. Ņemot vērā pausto viedokli autoru monogrāfijās, kā arī analizējot pētījumā iegūtos rezultātus, ir iespējams secināt, ka privātuma pārkāpumu varbūtējais loks ir ļoti plašs. Autore piedāvā izplatītākos privātuma pārkāpumus iedalīt vairākās grupās.

Pirmo grupu veido privātuma aizsākumi, kas rodas, tiesiski nepamatoti iejaucoties citas personas personiskajā dzīvē. Tā ir iejaukšanās personas izteikti nošķirtā, privātā intīmā sfērā, arī neļaušana personai būt netraucētai – vienai. Šajā grupā ietilpst, piemēram: prettiesiska iekļūšana īpašumā; personas īpašuma atklāšana vai slēpta fotografēšana vai filmēšana bez īpašnieka piekrišanas; personas privātās adreses izpaušana vai izmantošana; personas pasta, tai skaitā elektroniskā pasta, prettiesiska izmantošana; personas telefona numura izpaušana; personas vājšana, ko veic prese.

Otrajā grupā varētu iedalīt personas tiesības uz privātumu pārkāpumus saistībā ar personas atribūtu, kas raksturo personību, prettiesisku izmantošanu: personas attēla vai fotogrāfijas publicēšana vai tās ārējā izskata komerciālā izmantošana, tai skaitā arī reklāmā, personas vārda, kā arī pseidonīma prettiesiska izmantošana, tai skaitā komerciālos nolūkos.

Trešo grupu veido tādi privātuma aizsākumi, kas ir saistīti ar personas izteikti privātas informācijas prettiesisku atklāšanu: personisko sarunu noklausīšanās vai ierakstīšana, privātās sarakstes atklāšana; personiskā vai ģimenes noslēpuma izpaušana; personas koda un citu personas datu izpaušana vai prettiesiska apstrāde,

¹ Reid K. A Practitioner's Guide to the European Convention of Human Rights. London: Sweet & Maxwell, 1998, p. 323.

² Valsts cilvēktiesību biroja apkopojums. Latvijas cilvēktiesības. *Jurista Vārds*, 2004, 24. aug., Nr. 32.

³ Bryan A. Garner, *Black's Law Dictionary*. St. Paul, Minn., USA, 1999, p. 1325; Steven H. Gifis. *Law Dictionary*, Barron's Educational Series Inc. New York, 1996, p. 390–391; Elizabeth A. Martin. *A Dictionary of Law*. Oxford University Press, Oxford, 1997, p. 354.

vai citāda izmantošana; ziņu par personas veselību, reliģiskās informācijas (grēksūdzes noslēpuma), profesionālā noslēpuma (piemēram, advokāta noslēpuma) izpaušana.

Tas, protams, nav izsmeļošs visu privātā aizskāruma veidu uzskaitījums, bet tas dod ieskatu, ka personas tiesības uz privātumu un iejaukšanās personas privātajā dzīvē var notikt ļoti dažādos veidos.

Tālāk aplūkošu četrus privātās dzīves neaizskaramības izpausmes veidus: personas telefona sarunu noklausīšanos, personas tiesības uz attēlu, videonovērošanu un personas noslēpumu.

Personas telefona sarunas noklausīšanās

Viena no cilvēktiesību ievērošanas sastāvdaļām, kas Latvijā tiek pētīta samērā maz, ir privātās dzīves neaizskaramība, kas aptver arī korespondences noslēpumu. Kaut arī korespondence, pirmkārt, nozīmē rakstītās vēstules, tomēr šo jēdzienu cilvēktiesībās tagad attiecina uz visiem sazināšanās veidiem, kas pārvar attālumu, tai skaitā arī uz telefonsarunām.⁴

Iejaukties privātajā dzīvē un noklausīties telefonsarunas drīkst vienīgi uz likumiska pamata. Taču likumisks pamats šajā gadījumā nozīmē ne vien iejaukšanās atbilstību nacionālajiem tiesību aktiem, bet arī nacionālo tiesību aktu kvalitāti un to saskaņotību ar tiesiskas valsts principiem. Nacionālajiem tiesību aktiem jābūt pietiekami skaidriem, lai personas saņemtu adekvātu un pietiekamu informāciju par apstākļiem, kādos ar publisko varu apveltītās institūcijas ir tiesīgas izmantot šādus slepenus līdzekļus.⁵

Prasību, ka telefonsarunu noklausīšanās reglamentācijai nacionālajos tiesību aktos jābūt konkrētai un viegli saprotamai, trāpīgi ilustrē ECT 1990. gada 24. aprīļa spriedums lietā „Krislens pret Franciju”.⁶ 1985. gadā uz kādu Francijas tiesu tika nosūtīta krimināllietā Krislens apsūdzībā par līdzdalību slepkavībā un par zādzību izdarīšanu. Viens no pierādījumiem bija telefonsarunas ieraksts, kuras laikā Krislens runāja pa citai personai piederošu telefona aparātu. Šīs sarunas ieraksts tika izdarīts pēc tiesneša lūguma sakarā ar izmeklēšanu citā krimināllietā. Francijas Kasācijas tiesā Krislens sūdzība par viņa telefonsarunu noklausīšanās nelikumību tika noraidīta. Savukārt, izskatot Krislens sūdzību par Konvencijas 8. panta pārkāpumu, ECT nemaz neuzskatīja par nepieciešamu izskatīt jautājumus par Krislens telefonsarunu noklausīšanās mērķiem un nepieciešamību. Cilvēktiesību pārkāpums pret Krislenu saskaņā ar minēto pantu tika konstatēts ar to vien, ka franču tiesības neparedz pietiekami skaidru telefonsarunu noklausīšanās reglamentāciju.

ECT Krislens lietā, atsaucoties arī uz spriedumiem iepriekšējās lietās (piemēram, 1984. gada 2. augusta spriedums lietā „Melouns pret Apvienoto Karalisti”), norādīja, ka telefonsarunu noklausīšanās un citi to pārtveršanas veidi ir nopietna iejaukšanās privātajā dzīvē un korespondencē un tādēļ tiem jābūt pamatotiem ar likumu, kam šajā ziņā jābūt sevišķi precīzam. Tiesa arī noteica, ka ir nepieciešami

⁴ Nowak M. U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary. Kehl etc., N. p. Engel Publisher, 1993, p. 304.

⁵ ECT spriedums lietā: Halford v. the United Kingdom, 25.06.1997. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/echr/> (skatīts 23.02.2012.).

⁶ Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т. 1. Ред. В. А. Туманов. Москва: издательство „Норма”, 2000, с. 668–674.

rūpīgi un detalizēti izstrādāt šādus operatīvo pasākumu veikšanas noteikumus, vēl jo vairāk tāpēc, ka attiecīgās tehnoloģijas nepārtraukti attīstās un kļūst sarežģītākas. ECT spriedumā tika norādīts, ka nevienā Francijas tiesību dokumentā nebija noteiktas cilvēku kategorijas, kuru telefonsarunas var tikt noklausītas, kā arī nebija noteikts likumpārkāpuma raksturs, kura gadījumā iespējama noklausīšanās.

Sakaru līdzekļu kontrole, kas ietver arī telefonsarunu noklausīšanos, ar Kriminālprocesa likumu⁷ ir atzīta par speciālo izmeklēšanas darbību, ko drīkst veikt, pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu. Normatīvajos aktos noteiktajā veidā veiktā telefonsarunu noklausīšanās ir operatīvā darbība, un tās gaitā iegūta informācija tiek atzīta par valsts noslēpumu.

Latvijas tiesu praksē zināmākā lieta ir tā sauktā „Jaunalksnes lieta”, kad privātpersona vērsās pret valsti par privātās dzīves aizskārumu. Ar prasību pret valsti TV žurnāliste vērsās pēc tam, kad plašsaziņas līdzekļos tika publiskotas viņas privātās un darba telefona sarunas, kas tika noklausītas pēc Finanšu policijas lēmuma. Sankciju šādas darbības veikšanai deva LR Augstākās tiesas tiesnese. Saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 92. pantu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu un ikviens var aizstāvēt šīs tiesības taisnīgā tiesā. Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir norādījusi: „Kā jebkura cilvēktiesību norma, arī Satversmes 92. panta trešajā teikumā ietvertā tiesību norma ir piemērojama tieši un nepastarpināti. Bez tam šī norma neparedz, ka tās konkrētīzēšanai nepieciešams īpašs likums. Šāda likuma neesamība ir saistāma ar Satversmes 92. panta trešā teikuma tiešas piemērošanas iespēju un nevar būt iemesls atteikumam pieņemt tiesā indivīda prasību par atlīdzinājuma piedziņu.”⁸ Iepriekš teiktais ietver vispārēju garantiju – ja valsts ir pārkāpusi indivīda tiesības, tam ir tiesības uz atlīdzību.

No Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. panta un Satversmes 96. panta satura un jēgas atbildētājam – Latvijas Republikai – vispārīgi izriet pienākums neiejaukties personas privātajā dzīvē, tostarp atbildētājam izriet vispārīgs pienākums nenoklausīties telefonsarunas. Līdz ar to Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija secina, ka telefonsarunu noklausīšanās pati par sevi jau ir iejaukšanās personas privātajā dzīvē.⁹

Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija, izskatot I. Jaunalksnes lietu, atzina, ka Latvijas Republiku pārstāvošās personas būtu tiesīgas noklausīties viņas telefonsarunas saskaņā ar minētās Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pantu, Satversmes 96., 116. panta un speciālo likumu prasībām tad, ja Latvijas Republika spētu ar tās rīcībā esošajiem tiesiskajiem instrumentiem nodrošināt žurnālistes tiesības uz privātās dzīves neaizskāruma ievērošanu, nepieļaujot telefonsarunu un tātād arī I. Jaunalksnes privātās dzīves noslēpumu noplūšanu publiskā telpā.

Civillietu tiesas kolēģija atzina, ka, „neskatoties uz Satversmes 96. panta un 116. panta prasībām, Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. panta prasībām, neskatoties uz iepriekš minēto speciālo tiesību normu prasībām, neskatoties uz valsts iespējām veikt gan tiesiskus, gan organizatoriskus pasākumus, lai nodrošinātu savu pilsoņu, tajā skaitā prasītājas I. Jaunalksnes, tiesības uz privātās un ģimenes dzīves, mājokļa un korespondences neaizskāruma ievērošanu, konkrētā lietā

⁷ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74.

⁸ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2001. gada 5. decembra spriedums lietā Nr. 2001-07-0103. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 7. dec., Nr. 178.

⁹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2007. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. C-2211/12. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=2325> (skatīts 25.02.2012.).

valsts iepriekš uzskaitītās prasības un pienākumus nav veikusi un pieļāvusi būtisku Ilzes Jaunalksnes tiesību uz ģimenes dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramības aizskārums”¹⁰.

Personas tiesības uz attēlu

Mūsdienu tehnikas attīstības rezultātā ir ļoti daudz iespēju iegūt personas attēlu. Gandrīz ikvienam mājās ir fotokamera, daudziem – videokamera. Fotokameras tiek iebūvētas pat mobilajos telefonos. Tas paver plašas iespējas arī personas attēla izmantošanā. Fotografijas parasti glabājas ģimenes albumos. Taču personas attēlu var izmantot arī citādi – publicējot avīzē, reklāmās u. c. Tas var būt gan vienkārši personas portrets, gan arī attēls, kas atklāj informāciju par personas privāto dzīvi. Līdz ar to aizvien biežāk cilvēki uzdod jautājumu, vai personas fotografēšana un filmēšana un attēla izmantošana bez personas piekrišanas nav iejaukšanās personas privātajā dzīvē.

Latvijas normatīvie akti jautājumus par personas tiesībām uz savu attēlu regulē ļoti vispārīgi. Nav arī gandrīz nekādas tiesu prakses vai zinātnisku rakstu par šo tēmu. Turklāt Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir atzinusi: „Lai konstatētu Satversmē ietvertu cilvēktiesību normu saturu, tās tulkojamas pēc iespējas atbilstoši interpretācijai, kāda tiek lietota starptautisko cilvēktiesību normu piemērošanas praksē. ECT prakse ir obligāta attiecībā uz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas interpretāciju, un šī prakse ir izmantojama arī attiecīgo Satversmes normu tulkošanā.”¹¹ Līdz ar to ECT prakse var būt svarīga cilvēktiesību realizācijā Latvijā gadījumos, kad tiek izmantots personas attēls.

Vairākos Latvijas likumos ir regulēta fotografēšana, filmēšana un fotogrāfiju vai nofilmētā materiāla izmantošana. Likuma „Par policiju”¹² 12. panta pirmās daļas 14. punkts noteic, ka policijas darbiniekam, pildot viņam uzliktos pienākumus atbilstoši dienesta kompetencei, ir tiesības fotografēt un filmēt personas, kuras apcietinātas, apsūdzētas noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, administratīvi arestētas, kā arī personas, kuras izdarījušas citus likumpārkāpumus, ja tās apzināti pretojas personības noskaidrošanai. Savukārt Izglītības likuma¹³ 20. panta ceturrtās daļas 4. punkts noteic, ka Izglītības valsts inspekcijas vadītājam un viņa pilnvarotām inspekcijas amatpersonām ir tiesības veikt pārbaudi, pieaicinot, ja nepieciešams, tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekus vai citus speciālistus, fotografēt, izdarīt audio ierakstus un videoierakstus inspekcijas kompetences ietvaros. Arī Valsts darba inspekcijas likumā¹⁴ ir paredzētas inspekcijas amatpersonu tiesības fotografēt un veikt videoierakstus. Valsts darba inspekcijas likuma 5. panta otrās daļas 2. punkta „d” apakšpunkts paredz, ka inspekcijas amatpersonām ir tiesības veikt pārbaudi, kontroli un izmeklēšanu vai pieprasīt informāciju, kas nepieciešama, lai pārliecinātos, ka normatīvo aktu prasības tiek ievērotas, un šai nolūkā veikt darba

¹⁰ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2007. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. C-2211/12. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/index.php?id=2325> (skatīts 25.02.2012.).

¹¹ Satversmes tiesas 2002. gada 23. septembra spriedums lietā Nr. 2002-08-01, 23.09.2002. Pieejams: [http://www.satv.tiesas.gov.lv/LV/spriedumi/08-01\(02\).htm](http://www.satv.tiesas.gov.lv/LV/spriedumi/08-01(02).htm) (skatīts 10.03.2012.).

¹² Likums „Par policiju”: LR likums. *LR Augstākās Padomes un Vadības Ziņotājs*, 1991, 15. aug., Nr. 31.

¹³ Izglītības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 17. nov., Nr. 343/344.

¹⁴ Valsts darba inspekcijas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 30. dec., Nr. 188.

vides faktoru mērījumus, fotografēt, veikt audio un video ierakstus, kā arī ņemt materiālu un vielu paraugus analīzei.

Fotografēt vai filmēt var arī, veicot operatīvās darbības, ko paredz Operatīvās darbības likuma¹⁵ 6. pants. Tāpat šis pants paredz, ka operatīvās darbības pasākumu gaitā var izdarīt ierakstus ar video un audio, kino un foto aparāturu, kā arī izmantot dažādas informācijas sistēmas, tehniskos, ķīmiskos un bioloģiskos līdzekļus. Šo līdzekļu izmantošana nedrīkst nodarīt kaitējumu iedzīvotāju veselībai un apkārtējai videi. To izmantošanas kārtību nosaka operatīvās darbības subjekts. Ceļu satiksmes likuma¹⁶ 6. pants noteic, ka pārkāpumus var fiksēt ar tehniskiem līdzekļiem (foto iekārtas vai video iekārtas), neapturot transportlīdzekli. Likuma „Par sapulcēm, gājieniem un piketiem”¹⁷ 22. pants neprecizējot, kas to ir tiesīgs darīt, paredz, ka atklātu sapulci, gājienu un piketu laikā drīkst izdarīt audio un video ierakstus, fotografēt un filmēt.

Satversmes tiesas likums¹⁸, Civilprocesa likums¹⁹, Administratīvā procesa likums²⁰ un Kriminālprocesa likums²¹ nosaka kārtību, kādā var fotografēt vai filmēt tiesas sēdēs. Satversmes tiesas likuma 27. panta otrā daļa paredz, ka videoieraksti, fotouzņēmumi, kā arī audioieraksti ārpus publikai paredzētajām vietām tiesas sēdes laikā izdarāmi tikai ar tiesas sēdes priekšsēdētāja piekrišanu un tā, lai pēc iespējas netraucētu tiesas sēdes norisi. Civilprocesa likuma 152. pants noteic, ka foto, kino un video aparatūras lietošana tiesas sēdē pieļaujama tikai ar tiesas atļauju. Pirms šā jautājuma izlemšanas tiesa noklausās lietas dalībnieku viedokli. Arī Administratīvā procesa likumā ir ietverts gandrīz identisks regulējums. Kriminālprocesa likuma (KPL) 484. pantā ir paredzēts, ka tiesas darbinieki var organizēt tiesas sēdes gaitas fiksēšanu, izmantojot skaņu un attēlu ierakstus vai citus tehniskos līdzekļus. KPL 485. pants noteic, ka citas personas, kuras nav tiesas darbinieki, tiesas sēdes laikā var izdarīt skaņu un attēla ierakstu, netraucējot tiesas procesu, ja to ļauj tiesa un tam piekrīt apsūdzētais, viņa aizstāvis, prokurors, cietušais un liecinieks.

Kriminālprocesa likums paredz personas attēla izmantošanas ierobežojumus. Tā Kriminālprocesa likuma 63., 66., 97. un 110. pantā ir noteikts, ka plašsaziņas līdzekļos nedrīkst publiskot aizturētā, aizdomās turētā, cietušā vai liecinieka attēlu, kas procesuālo darbību laikā fiksēts ar foto, video vai cita veida tehniskajiem līdzekļiem, bez šīs personas piekrišanas, ja vien tas nav nepieciešams noziedzīga nodarījuma atklāšanai. Savukārt Kriminālprocesa likuma 61. pants noteic, ka personu, pret kuru uzsākts kriminālprocess, bez tās piekrišanas procesuālās darbības izdarīšanas laikā nedrīkst fotografēt, filmēt vai citādā veidā ar tehniskajiem līdzekļiem fiksēt, lai iegūtos materiālus izmantotu plašsaziņas līdzekļos.

Vēl viens likums, kurā tieši regulēta attēla izmantošana, ir Reklāmas likums²². Reklāmas likuma 4. panta otrās daļas 4. punkts noteic, ka reklāmā aizliegts attēlot, izmantot vai citādi pieminēt fizisko personu bez šīs personas piekrišanas. Tas nozīmē, ka atbilstoši šim likumam ir jāsaņem personas atļauja, lai tās fotogrāfiju

¹⁵ Operatīvās darbības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 30. dec., Nr. 131.

¹⁶ Ceļu satiksmes likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 3. nov., Nr. 326/330.

¹⁷ Likums „Par sapulcēm, gājieniem un piketiem”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 30. janv., Nr. 31/32.

¹⁸ Satversmes tiesas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 14. jūn., Nr. 103.

¹⁹ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 3. nov., Nr. 326/330.

²⁰ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 14. nov., Nr. 164.

²¹ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. nov., Nr. 74.

²² Reklāmas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 10. janv., Nr. 7.

izmantotu reklāmā. Par Reklāmas likuma 4. panta otrās daļas 4. punkta neievērošanu personu var saukt pie administratīvās atbildības. Administratīvo pārkāpumu kodeksa 166.13 pants paredz atbildību par noteiktas kārtības pārkāpšanu reklāmas sniegšanā vai izplatīšanā un par likumā aizliegtas reklāmas sniegšanu vai izplatīšanu. Taču, neskatoties uz skaidro regulējumu fotogrāfijas izmantošanai vismaz šajā jomā, ir gadījumi, kad personas fotogrāfija ir lietota bez personas piekrišanas. Tā, piemēram, Valsts cilvēktiesību birojā ir vērsušies cilvēki, kuru kāzu fotogrāfijas bez viņu piekrišanas izvietotas fotosalona stendā. Cilvēki ir sūdzējušies arī par to, ka bez viņu piekrišanas meitas fotogrāfija ir izmantota miltu pakas noformēšanā.

Kā zināmāko lietu var minēt tā saukto „Dupates lietu”. Juriste Kristīne Dupate vērsusies Rīgas pilsētas Centra rajona tiesā pret žurnālu „Privātā Dzīve”, prasot novērst prettiesisku iejaukšanos indivīda personiskajā dzīvē un piedzīt 5000 latu kompensāciju. Pēc juristes teiktā, prasība ir saistīta ar tā dēvēto paparaci fotogrāfiju publicēšanu žurnālā, un tā ir pirmā šāda veida prasība Latvijā. K. Dupate 2004. gada rudenī slepus tikusi nofotografēta, kad pēc otrā bērniņa piedzimšanas iznākusi pa Dzemdību nama durvīm. Pēc tam fotogrāfijas bez viņas atļaujas publicētas žurnālā un tām pievienoti arī paraksti, piemēram, par somu skaitu, kas sievietei bijušas līdzī.

Prasība balstīta uz ECT spriedumu līdzīgā lietā par slēpti uzņemtu fotogrāfiju publicēšanu un attiecas uz indivīda privāto dzīvi. ECT spriedumā konstatējusi, ka šādu fotogrāfiju publicēšana pieļaujama tikai tad, ja fotografēts politiķis, kurš turklāt veic tādas darbības, par kurām sabiedrībai ir tiesības zināt.

Prasībā norādīts, ka šo fotogrāfiju publicēšanai netika lūgta prasītājas atļauja un par to uzņemšanu prasītāja netika brīdināta, kā arī zem fotogrāfijām publicētie komentāri ir žurnālistu pieņēmums un nav prasītājas sniegtās informācijas. Saskaņā ar likuma „Par presi un citiem masu informācija līdzekļiem” 16. panta trešo daļu galvenais redaktors atbild par masu informācijas līdzekli publicējamo materiālu saturu. Prasības pieteikumā norādīts, ka Satversmes 96. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Satversmes 89. pants noteic, ka Latvijas valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskiem līgumiem. Saskaņā ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 32. pantu tikai ECT kompetencē ietilpst konvencijas interpretēšana un piemērošana. Prasītāja norāda, ka, piemērojot šīs konvencijas 8. pantu, Latvijas nacionālajām tiesām jāņem vērā ECT prakse.²³

Arī Latvijas Republikas Satversmes tiesa²⁴ ir noteikusi, ka jāņem vērā starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos ietvertās normas un to piemērošanas prakse.

Savukārt atbildētājs – SIA „Žurnāls Santa” – tiesai paskaidroja, ka visas prasības pieteikumā minētās fotogrāfijas tika fotografētas publiskā vietā – uz ielas. Neviena no fotogrāfijām, pret kuru publicēšanu izsaka pretenzijas prasītāja, nav iegūta prettiesiskā ceļā, tās nav fotografētas privātā telpā, tās nav prettiesiski iegūtas no prasītājas vai citas personas fotoarhīva. Prasība ir nepamatota īpaši tāpēc, ka raksta gatavošanā izmantots prasītājas bērna tēva Jāņa Nagļa stāstījums. Bērna tēvs runāja ar žurnālistu par bērna piedzimšanu. Šādā situācijā, kad bērna tēvs aktīvi līdzdarbojas publikācijas veidošanā, žurnālistam nav pamata uzskatīt, ka

²³ Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2007. gada 1. marta spriedums lietā Nr. C-27052906.

²⁴ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004. gada 11. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-02-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 7. okt., Nr. 161.

publikācija tiek veidota bez vecāku piekrišanas, vai domāt, ka intervijai ar pilngadīgu personu Jāni Nagli būtu jāprasa viņa dzīvesbiedres Kristīnes Dupates atļauja.²⁵

Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa, izvērtējusi visus lietā iesniegtos pierādījumus, secināja, ka konkrētajā gadījumā plašsaziņas līdzeklis – žurnāls „Privātā dzīve” – ir neattaisnoti iejaucies prasītājas K. Dupates privātajā dzīvē. Lai gan precīza statistika nav pieejama, šī tiesām varētu būt pirmā prasība par prettiesisku iejaukšanos individuāla personiskajā dzīvē. Žurnālistiem esot tiesības aplūkot bijušo politiķu dzīves, lai konstatētu, kā viņi dzīvo pēc amata pilnvaru nolikšanas, kā amats ietekmējis viņu pašreizējo stāvokli un vai amatpersona nav savulaik ļaunprātīgi izmantojusi savas pilnvaras. Šajā gadījumā tiesa izvērtēja, vai fotogrāfiju publicēšana bija vajadzīga sabiedrības leģitīmo interešu vai ziņkāres apmierināšanai.

Ir jākonstatē, ka personas tiesību aizskārums ir lielāks par labumu, ko no fotogrāfiju publicēšanas guvusi sabiedrība, un jāatzīst, ka Latvijā neviens normatīvais akts neregulē fotogrāfiju izmantošanu.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir atzinusi: „Lai konstatētu Satversmē ietvertu cilvēktiesību normu saturu, tās tulkojamas pēc iespēja atbilstoši interpretācijai, kāda liek lietota starptautisko cilvēktiesību normu piemērošanas praksē. ECT prakse ir obligāta attiecībā uz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas interpretāciju, un šī prakse ir izmantojama arī attiecīgo Satversmes normu tulkošanai.”²⁶ Līdz ar to persona, atsaucoties uz Satversmes 96. pantu, var vērsties tiesā un prasīt, lai tiktu ievēroti ECT praksē izstrādātie principi par attēla izmantošanu un nodrošināta efektīva aizsardzība tiesību uz privāto dzīvi pārkāpuma gadījumos, bet vai tas ir efektīvi un pietiekami, lai varētu teikt, ka valsts aizsargā personu privātās dzīves neaizskaramību.

Videonovērošana

Pārvietojoties pa jebkuru Latvijas pilsētu, cilvēks stundas laikā, pašam to nezinot, tiek nofilmēts daudz reižu. Videonovērošanas kameru skaits ar katru gadu pieaug, un nevienam Latvijā nav zināms, cik to uzstādīts pašlaik. Pēc Datu valsts inspekcijas (turpmāk DVI) aplēsēm, to varētu būt vairāki tūkstoši, taču oficiāli reģistrētas ir daudz mazāk, lai gan uzstādīta videonovērošanas sistēma jāreģistrē DVI. Kameru uzstādītājiem ar speciālām informatīvām zīmēm jādara cilvēkiem zināms, ka viņi tiek filmēti vai novēroti, taču arī šī prasība ne vienmēr tiek ievērota. DVI ir izstrādājusi ieteikumu kopumu, kurā ietvertas vispārējās personu datu aizsardzības vadlīnijas, veicot videonovērošanu.

Videonovērošanas sistēmas jāreģistrē un iedzīvotāji par filmēšanu jāinformē tādos gadījumos, ja iespējams atpazīt nofilmēto personu. Atbildība sākas brīdī, kad kāds vēlas sākt novērot sabiedrisko telpu. Rīgā šādu neregistrētu sistēmu ir tūkstošiem, nemaz nerunājot par visu Latviju kopumā. Policijai, ja tā veic videonovērošanu, par to ir jāinformē. Rīgas Satiksmes vadības centra videonovērošanas kameras Rīgā uzstādītas septiņās vietās, un ar tām tiek novērots, kā autovadītāji ievēro ceļu satiksmes noteikumus, taču nekur nav izliktas brīdinājuma zīmes.

²⁵ Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2007. gada 1. marta spriedums lietā Nr. C-27052906.

²⁶ Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2002-08-01, 23.09.2002. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/spriedumi/08-01\(02\).htm](http://www.satv.tiesa.gov.lv/LV/spriedumi/08-01(02).htm) (skatīts 10.03.2012.).

Šī informācija ir pieejama arī policijai. Videonovērošanas kameras jau ilgāku laiku atrodas arī pie Rātsnama.²⁷

Videonovērošana ir viens no personu datu apstrādes veidiem, tā ietilpst konstitucionālo tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību saturā. Iepazīstoties ar Eiropas Savienības dalībvalstu praksi videonovērošanas izmantošanas praktiskajā un tiesiskajā kontekstā, autore aicina apsvērt, vai katrs videonovērošanas izmantošanas fakts atbilst būtisko interešu aizsardzībai vai arī notiekošās datu apstrādes pamatotība un atbilstība tiesībām uz privātās dzīves neaizskaramību būtu jāpārbauda.

ECT lietā *Herbecq et l'association Ligue des Droits de l'Homme contre la Belgique*²⁸ sūdzības iesniedzējs uzskatīja, ka, uzstādot kameras publiskās vietās, ir aizskartas personas tiesības uz privāto dzīvi. Eiropas Cilvēktiesību komisija šo sūdzību noraidīja kā acīmredzami nepamatotu. Šāds lēmums tika pamatots ar apsvērumu, ka novērota publiska vieta. Turklāt to, ko redzēja personas novērošanas sistēmas ekrānos, varēja redzēt arī jebkurš, kas bija novērojamajā vietā. Tā kā šīs sistēmas nebija aprīkotas ar ierakstīšanas ierīcēm, tad nepastāvēja arī draudi, ka, izmantojot iegūto informāciju, varētu tikt aizskartas personas tiesības uz privāto dzīvi. Līdz ar to secināts, ka personas fotografēšana vai filmēšana bez viņas piekrišanas publiskā vietā nav vērtējama kā iejaukšanās personas privātajā dzīvē.

Dažādas videonovērošanas iekārtas uzstāda vai izmanto: a) pie publiskām ēkām un vietām (piemēram, muzeji, pieminekļi, stadioni), lai novērstu likumpārkāpumus; b) transporta nozarē, lai novērotu satiksmi uz maģistrālēm, kontrolējot ātruma ierobežojumus un satiksmes nosacījumus pilsētas centrā; c) degvielas uzpildes stacijās un taksometros; d) lai novērstu un atklātu pretlikumīgu uzvedību pie skolām; e) medicīnas iekārtās ķirurģiskās iejaukšanās laikā, kā arī tās izmanto, lai novērotu pacientu, kas atrodas intensīvās terapijas telpās; f) lidostās, uz robežapsardzes kuģiem, robežas teritorijā, lai novērstu nelegālās migrācijas pārkāpumus, kā arī veicinātu pazudušo personu meklēšanu; g) detektīvdarbībā; h) tirdzniecības vietās, lai pārkāpuma izdarīšanas gadījumā nodrošinātu pierādījumus; i) privātmāju ciematos drošības nolūkos un pierādījumu nodrošināšanas nolūkā pārkāpuma izdarīšanas gadījumā; j) žurnālistikā un reklāmā.²⁹

Latvijas prakse attiecībā uz videonovērošanas regulējumu liecina par to, ka videonovērošanā iegūtā informācija atbilst Fizisko personu datu aizsardzības likumā³⁰ noteiktajam. Izveidojusies prakse liecina, ka videonovērošana ir jāreģistrē atbilstoši likuma 21. panta pirmajā daļā noteiktajam pienākumam. Autore uzskata, ka pie videonovērošanas reģistrācijas izņēmumiem, kas jau noteikti iepriekš minētajā likuma 21. panta otrajā daļā, papildus būtu pieskaitāms arī šā likuma 3. panta trešajā daļā noteiktais izņēmums, kas noteic, ka likums neattiecas uz personas datu apstrādi, ko fiziskās personas veic personiskām vai mājas un ģimenes vajadzībām, turklāt personas dati netiek izpausti trešajām personām.

Līdz ar to tāda personas datu apstrāde, kas notiek videonovērošanas laikā, var būt, ja pastāv viens no Fizisko personu datu aizsardzības likuma 7. pantā paredzētajiem gadījumiem. Savukārt tādu sensitīvo personas datu apstrāde, kuri tiek iegūti videonovērošanas laikā, ir aizliegta, izņemot likuma 11. pantā paredzētos gadījumus (piemēram, informācijas iegūšana par konkrētiem baznīcas apmeklētājiem

²⁷ Āboliņš I. Tūkstošiem acu vēro nemanāmi. *Diena*, 2004, 15. apr.

²⁸ Eiropas Cilvēktiesību komisijas lēmums par pieņemamību lietā *Herbecq et l'association Ligue des Droits de l'Homme contre la Belgique*, 14.01.1998. Pieejams: <http://www.echr.coe.int/echr/> (skatīts 23.02.2012.).

²⁹ Trofimovs D. Uzmanību: notiek videonovērošana. *Jurista Vārds*, 2008, 25. nov., Nr. 44.

³⁰ Fizisko personu datu aizsardzības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 6. apr., Nr. 123/124.

vai attēla iegūšana no intensīvās terapijas telpām par pacienta stāvokli utt.). Pastāv arī cits viedoklis³¹ – pētnieki, kuri analizēja Latvijas videonovērošanas regulējumu kontekstā ar Fizisko personu datu aizsardzības likuma tiesību normām, norāda, ka sensitīvo datu apstrāde videonovērošanas rezultātā ir aizliegta, izņemot tikai gadījumus, kad ir saņemta datu subjekta piekrišana. Savukārt tādu objektu kā medicīnas prakses vieta, baznīca, arodbiedrības nams, politiskās organizācijas ēka vai intīmpreču veikals novērošana ir nepieļaujama. Autore nevar piekrist šādam viedoklim, jo faktiskā situācija norāda, ka sensitīvo datu apstrādei videonovērošanas laikā ir iespējams piemērot visus iepriekš minētā likuma 11. pantā paredzētos izņēmumus.

Par kameru izvietojumu apdzīvotajās teritorijās un apkārt tām attiecīgais lēmums jāpieņem īpašnieku biedrībai. Jebkurš lēmums par kameras izvietojumu virs nama ieejas jau iepriekš ir jāapspriež privātās dzīves aizskaršanas un nepieciešamības kontekstā. Nākamais būtiskais nosacījums paredz, ka kameras nedrīkst būt vērstas pret ielu vai dzīvokļu logiem. Videonovērošanas kamerām ir jābūt skaidri apzīmētām. Savukārt attiecībā uz kameru uzstādīšanu publiskajās vietās, ko veic valsts iestādes, darbojas pienākums iekļaut kameras vienotajā sarakstā, kas tiek ievietots internetā. Prakse rāda, ka arvien vairāk dažādu mērķu sasniegšanai tiek izmantotas videonovērošanas iekārtas, kuru darbība būtu stingri jākontrolē, un būtu jāizmanto to sniegtās plašās informācijas iegūšanas iespējas vispārējo sabiedrības interešu aizsardzībai.

Ievērojot minēto, autore kā primāro mērķi iesaka izstrādāt vienotu videonovērošanas normatīvo regulējumu, kas ietvertu attiecīgo nozaru specifiku, kā arī minimālo prasību un standartu kopumu: videonovērošanas iekārtu centralizēto reģistrāciju; videonovērošanas iekārtu reģistra noteikto datu (piemēram, atrašanās vietas) publisko pieejamību; aizliegumu veikt privāto teritoriju videonovērošanu gadījumos, kad iekārtas uzstādītas publiskās videonovērošanas nolūkā, kā arī pienākumu informēt par videonovērošanu.

Kriminālprocesa likums kā atsevišķu speciālo izmeklēšanas darbību veidu nodala personu un vietu video un audio kontroli. Šī darbība saistās ar audio un video ieraksta veikšanas iekārtu novietošanu vietās, kur persona, pret kuru tiek veikta šī darbība, uzturas. Šī izmeklēšanas darbība tāpat kā telekomunikāciju pārtveršana nopietni ierobežo personas pamattiesības uz privātās dzīves neaizskaramību.³²

Personas noslēpums

Ar terminu „noslēpums” dažādos likumos ir jāsaprot sava veida noteiktas ziņas, kuru izpaušana (ziņu nodošana, informācijas noplūde) var radīt zaudējumus tās īpašnieka interesēm. Līdz ar to privātās dzīves noslēpumu var raksturot kā ziņas (informāciju) par dažādām cilvēka individuālās dzīves darbības pusēm, kuru izpaušana var nodarīt kaitējumu personai.

Daudzām personām ir likumisks vai līgumisks pienākums saglabāt personisko noslēpumu. Piemēram, ziņas par pacienta ārstēšanu, slimības diagnozi un prognozi, kā arī ziņas, ko ārstniecības personas ārstniecības procesā ieguvušas par pacienta

³¹ Scholz P., Scheja G. Processing of Personal Data by means of Video Surveillance. Pieejams: http://www.dvi.gov.lv/eng/pdp/colloboration/files/Component%204/Act%204.3_Video_Surveillance.pdf (skatīts 12.03.2012.).

³² Kavalieris A., Makans L. Ievads kriminālmeklēšanā. Rīga: LPA, 2008, 33.–34. lpp.

un viņa tuvāko radnieku privāto dzīvi, ir konfidenciālas saskaņā ar Ārstniecības likuma³³ 50. panta pirmo daļu. Arī masu informācijas līdzekļiem ir aizliegts publicēt informāciju par personas veselības stāvokli bez personas piekrišanas. To nosaka likuma „Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem”³⁴ 7. pants. Tāds pats pienākums žurnālistam ir arī attiecībā uz personiskās sarakstes, telefona sarunu un telegrammu publicēšanu bez to adresāta piekrišanas. Personīgās korespondences noslēpuma glabāšanas pienākums ir uzlikts arī pasta darbiniekiem saskaņā ar Pasta likuma³⁵ 8. pantu.

Tāpat arī Informācijas atklātības likuma³⁶ 5. pantā ir ietverta nostāja, ka ziņas par fiziskās personas dzīvi ir uzskatāmas par ierobežotas pieejamības informāciju, un šis pants izskaidro to, ka ierobežotas pieejamības informācija ir tāda informācija, kura paredzēta ierobežotam personu lokam sakarā ar darba vai dienesta pienākumiem, un tās izpaušana vai nozaudēšana šīs informācijas rakstura un satura dēļ apgrūtinā vai var apgrūtināt iestādes darbību, nodara vai var nodarīt kaitējumu personu likumiskajām interesēm. Taču par ierobežotas pieejamības informāciju nevar uzskatīt ziņas, kas ir pieejamas sabiedrībai bez likumā paredzētajiem ierobežojumiem vai kas ir jau publicētas. Latvijā dažādos normatīvajos aktos ir norādīts pienākums saglabāt ziņas par personu. Piemēram, Kredītiestāžu likuma³⁷ 61. pantā ir noteikts, ka kredītiestādes pienākums ir garantēt klientu personas, kontu, noguldījumu un darījumu noslēpumu. Bet minētā likuma cits pants noteic, ka ziņas par fizisko personu kontiem un darījumiem jāsniedz apjomā, kāds nepieciešams attiecīgo funkciju izpildei, vienīgi tādām valsts institūcijām kā tiesa, prokuratūra un Valsts ieņēmumu dienests.

Tāpat arī Ārstniecības likuma³⁸ 50. pantā noteikts, ka ziņas par pacienta ārstēšanu, slimības diagnozi un prognozi, kā arī informācija, ko ārstniecības personas ārstniecības procesā ieguvušas par pacienta un viņa radnieku privāto dzīvi, ir konfidenciālas. Likums arī paredz gadījumus, kad ziņas par pacientu tomēr var sniegt, tas ir: 1) citām ārstniecības personām; 2) veselības un darbības spējas ekspertīzes ārstu komisijai; 3) medicīnas aprūpes un darbības spējas ekspertīzes kvalitātes kontroles inspekcijai; 4) tiesai, prokuratūrai un policijai, kā arī institūcijām, kuras veic izziņu procesu, tikai pēc to rakstveida pieprasījuma ar ārstniecības vadītāja parakstītu atļauju.

Tāpat Latvijā pienākums saglabāt personisku informāciju ir arī advokātam, ja aizstāvamais nav vēlējis to paziņot. Persona var ļaut personisku informāciju paziņot arī notāram, kurš nedrīkst izpaust no personas iegūtās ziņas, piemēram, tādos gadījumos, kad tiek sastādīts testaments, un nedrīkst izpaust tā saturu. Arī daudzām citām personām saskaņā ar spēkā esošajiem likumiem ir jāglabā slepenībā personiska informācija par profesiju vai dienestu, piemēram, procesa virzītājs kriminālprocesā nedrīkst izpaust izmeklēšanas laikā iegūtās ziņas, kas skar izmeklēšanas noslēpumu un personas privāto dzīvi.

³³ Ārstniecības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 1. jūl., Nr. 167.

³⁴ Par presi un citiem masu saziņas līdzekļiem: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1991, 14. febr., Nr. 5.

³⁵ Pasta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 31. maijs, Nr. 64.

³⁶ Informācijas atklātības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 6. nov., Nr. 334.

³⁷ Kredītiestāžu likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1995, 24. okt., Nr. 163.

³⁸ Ārstniecības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 1. jūl., Nr. 167.

Kopsavilkums

Latvijas tiesību sistēma nepiedāvā pietiekamas iespējas cilvēkam sevi aizstāvēt privātās dzīves aizskāruma gadījumos. Piemēram, kā rīkoties, ja laikrakstā bez personas piekrišanas un citā kontekstā ir publicēta fotogrāfija, kuru laikraksts saņēmis kā ilustrāciju tikai konkrētai intervijai. Kāds būtu risinājums, ja fotodarbnīca bez fotografēto piekrišanas ir izlikusi skatlogā viņu palielinātos attēlus un pat nereaģē uz pieprasījumu tos izņemt, atsaucoties un savām autortiesībām un fotonegatīvu īpašumu. Līdzīgos gadījumos grūti būs pierādīt goda un cieņas aizskārumu, par ko varētu prasīt morālā kaitējuma atlīdzību, bet, iespējams, tā ir iejaukšanās personas privātajā dzīvē – personas tiesības uz attēlu, personas privātums, kurš valstij ir jāaizsargā. Tāpat nav vispusīga regulējuma par novērošanas kameru uzstādīšanu, filmēšanu ar slēptajām kamerām, un arī šeit nereti atliek paļauties tikai uz personas ētikas principiem.

Ņemot vērā tiesību avotos pausto viedokli, kā arī analizējot pētījumā iegūtos rezultātus, var secināt, ka privātuma pārkāpumu iespējamais loks ir ļoti plašs. Autore piedāvā izplatītākos privātumu pārkāpumus iedalīt vairākās grupās. Pirmo grupu veido privātuma aizskārumi, kas rodas, tiesiski nepamatoti iejaucoties citas personas personiskajā dzīvē, otrajā grupā var iedalīt personas tiesību uz privātumu pārkāpumu saistībā ar personas atribūtu, kas raksturo personību, prettiesisku izmantošanu, un trešo grupu veido tādi privātuma aizskārumi, kas ir saistīti ar personas izteikti privātas informācijas prettiesisku atklāšanu.

**STARPTAUTISKO
TIESĪBU SEKCIJA**

LIKUMPROJEKTA „GROZĪJUMS LIKUMĀ „PAR EIROPAS KONVENCIJU PAR STARPTAUTISKO KOMERCŠĶĪRĒJTIESU”” ANALĪZE

Nērika Lizinska

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: Eiropas konvencija par Starptautisko komercšķirējtiesu, Latvijas atruna, valsts intereses, šķirējtiesas līgums, kopējais labums.

Ievads

Likumprojekts Nr. 205/Lp11 „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķirējtiesu”” (turpmāk Likumprojekts) paredz izteikt iepriekš minētā likuma 2. pantu šādā redakcijā: „Pašvaldību iestādes pirms šķirējtiesas līguma noslēgšanas pārsūta šķirējtiesas līguma projektu Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai, lai saņemtu Valsts kancelejas atzinumu par šķirējtiesas līguma atbilstību valsts interesēm.”¹ Faktiski tas nozīmē, ka tādējādi tiks atsaukta Latvijas atruna pie Eiropas konvencijas par Starptautisko komercšķirējtiesu (turpmāk Ženēvas konvencija) un attiecībā uz pašvaldībām tiks saglabāta atšķirīga šķirējtiesas līguma² noslēgšanas kārtība.

Ženēvas konvencijas pamatā ir izvirzīts mērķis³ sekmēt Eiropas tirdzniecības attīstību, iespēju robežās attiecīgi novēršot grūtības, kas varētu kavēt starptautiskās komercšķirējtiesas organizācijai un darbībai attiecībās ar fiziskām un juridiskām personām no dažādām Eiropas valstīm. Viens no mehānismiem šī mērķa sasniegšanai ir iestrādāts Ženēvas konvencijas 2. pantā. Pirmkārt, tas deklarē un nostiprina vispārpieņemto principu par to, ka publisko tiesību juridiskās personas ir tiesīgas noslēgt tiesiskus šķirējtiesas līgumus, un, otrkārt, 2. panta 2. punkts paredz, ka, „parakstot, ratificējot vai pievienojoties [...] Konvencijai, katrai valstij

¹ Likumprojekta Nr. 205/Lp11 „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķirējtiesu”” teksts un anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/ED4CEB6E5CF3B1A5C22579A00044FB8C?OpenDocument> (skatīts 10.03.2012.). Likumprojekts Saeimā 2012. gada 15. martā tika skatīts tikai 1. lasījumā, līdz ar to pastāv iespēja, ka Likumprojekta redakcija turpmāk var tikt mainīta, sk.: [http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLI_VS11.nsf/webAll?SearchView&Query=\[{Title}=*starptautisko+komerc%C5%A1%C4%B7%C4%ABr%C4%93jties*\]&SearchMax=0&SearchOrder=4](http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLI_VS11.nsf/webAll?SearchView&Query=[{Title}=*starptautisko+komerc%C5%A1%C4%B7%C4%ABr%C4%93jties*]&SearchMax=0&SearchOrder=4).

² Publikācijā jēdziens „šķirējtiesas līgums” lietots Ženēvas konvencijas 1. panta 2. punkta a) apakšpunkta izpratnē, kur jēdziens „šķirējtiesas līgums” nozīmē gan šķirējtiesas klauzulu līgumā, gan šķirējtiesas līgumu, ko tā puses ir parakstījušas vai kas noslēgts vēstuļu, telegrammu apmaiņas ceļā vai izmantojot teleprinteri, kā arī jebkurš šķirējtiesas līgums, kas noslēgts normatīvajos aktos atļautā formā attiecībā uz valstīm, kuru normatīvie akti nepieprasa šķirējtiesas līguma rakstveida formu. Līdz ar to jēdzieni „šķirējtiesas līgums” un „šķirējtiesas klauzula” tiek lietoti kā sinonīmi.

³ Ženēvas konvencijas preambula, European Convention on the International Commercial Arbitration, Geneva, 21 April 1961. Pieejams: http://treaties.un.org/doc/Treaties/1964/01/19640107%200201%20AM/Ch_XXII_02p.pdf (skatīts 13.03.2012.).

ir tiesības deklarēt, ka tā ierobežo iepriekšminētās tiesības tādā mērā, kā tas var būt noteikts deklarācijā⁴. Kā norāda konvencijas autori, tad Ženēvas konvencijas 2. panta 2. punkts ir uzskatāms par izņēmuma gadījumu, kas ietverts minētajā konvencijā tāpēc, ka pastāv valstis, kurās publisko tiesību juridiskām personām ir aizliegts vērsties šķīrējtiesā, un tās minētā aizlieguma dēļ varētu atteikties pievienoties Ženēvas konvencijai.⁵ Ženēvas konvencijai ir pievienojušās vairāk nekā trīsdesmit valstis,⁶ un tikai divas no tām – Latvija un Beļģija – ir noteikušas atrunu. Latvija, pievienojoties Ženēvas konvencijai, ir deklarējusi, ka konvencija netiek piemērota valsts un pašvaldību iestādēm jeb ka valsts un pašvaldību iestādes ir tās, kuras nav tiesīgas slēgt šķīrējtiesas līgumu saskaņā ar Ženēvas konvenciju (angļu val. – *state authorities and local government authorities*). Konstatējot, ka šī atruna ir kļuvusi par teorētisku barjeru, kas nepieciešamības gadījumā neattur valsts un pašvaldību iestādes no šķīrējtiesas līguma noslēgšanas, kā arī atzīstot nepieciešamību attīstīties atbilstoši starptautiskajiem principiem un tiesu praksei,⁷ šis publikācijas mērķis ir atklāt tieši Likumprojekta saturu, apjomu un praktisko nozīmi tajos gadījumos, kad šķīrējtiesas līgumu slēdz pašvaldības. Lai sasniegtu šo mērķi, pirmkārt, nepieciešams konstatēt Likumprojekta vēsturisko attīstību un tā saturiskā veidola maiņu, otrkārt, analizēt Likumprojekta saturu un tā robežas, kā arī, treškārt, secināt to īpašību kopumu, kas ietilpst jēdziena „valsts intereses” saturā, lai konstatētu Valsts kancelejai deleģētā uzdevuma – izvērtēt šķīrējtiesas līguma atbilstību valsts interesēm – apjomu un kritērijus.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi un uzdevumus, darbā izmantotas dažādas pētniecības metodes, no kurām galvenās ir vēsturiskā, analītiskā un prognozējošā pētniecības metode. Vēsturiskā metode lietota, lai analizētu Likumprojekta izstrādes attīstības posmus un secinātu kopējās vadlīnijas; analītiskā metode darbā izmantota, lai, vērtējot Likumprojektā ietverto jēdzienu „šķīrējtiesas līgums” un „valsts intereses” saturu, secinātu Likumprojekta praktisko nozīmi un pienesumu; savukārt prognozējošā metode lietota, lai noteiktu Likumprojektā paredzētās kārtības iespējamus tālākās attīstības virzienus.

⁴ Ženēvas konvencijas 2. pants.

⁵ Van Den Berg, Albert Jan. *European Convention on International Commercial Arbitration of 1961. Yearbook Commercial Arbitration*, 1995, vol. XX, p. 1017.

⁶ Pretēji Latvijas situācijai, Beļģija minēto atrunu pie Ženēvas konvencijas noteica tikai pēc ad hoc šķīrējtiesas lietas Benteler v. Belgium izskatīšanas 1983. gadā, lai nepieļautu līdzīgus gadījumus nākotnē. Ženēvas konvencijas dalībvalstis un statuss. Pieejams: http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsq_no=XXII-2&chapter=22&lang=en (skatīts 07.03.2012.); Ad hoc šķīrējtiesas lieta Benteler v. Belgium S.A.ABC (1983), *Journal of International Arbitration* 1984, p. 184.

⁷ Likumprojekta anotācijā kā galvenie atrunas atsaukšanas iemesli ir norādīti: 1) atruna, ko Latvija ir noteikusi, neatbilst starptautiskās tirdzniecības principiem un starptautisko šķīrējtiesu praksei; 2) pusēm ir būtiski vienoties par neitrālu strīdu izšķiršanas vietu, kas nav kādas valsts vispārējās jurisdikcijas tiesa; 3) atruna nepamatoti paredz aizliegumu slēgt šķīrējtiesu līgumus par strīda nodošanu ārvalstu šķīrējtiesās tikai ar tādām fiziskām un juridiskām personām, kuru pastāvīgā dzīvesvieta vai atrašanās vieta, slēdzot līgumu, atrodas citās komercšķīrējtiesas konvencijas līgumslēdzējās valstīs. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/ED4CEB6E5CF3B1A5C22579A00044FB8C?OpenDocument> (skatīts 10.03.2012.).

1. Likumprojekta vēsture

Kā secināms no likumprojektu vēsturiskās attīstības, tad tieši tiesību piešķiršana pašvaldībām attiecībā uz šķīrējtiesas līgumu noslēgšanu ir bijusi visu diskusiju pamatā.

2009. gada augustā Tieslietu ministrija izstrādā pirmo likumprojektu „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķīrējtiesu””, lai nodrošinātu faktiskās situācijas atbilstību spēkā esošajām tiesību normām Latvijā, paredzot atsaukt atrunu tikai attiecībā uz valsts iestādēm. Attiecībā uz pašvaldībām aizliegums saglabāts, un, kā norādīts anotācijā, „ņemot vērā Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas un Latvijas Pašvaldības savienības viedokli, likumā tiek saglabāts aizliegums Latvijas pašvaldību iestādēm slēgt privāttiesiska rakstura līgumus, tajos ietverot šķīrējtiesas klauzulu par strīda izskatīšanu ārvalsts šķīrējtiesā. Tas nozīmē, ka pašvaldību iestādes, neatkarīgi no tā, vai strīds ir saistīts ar ārvalstu elementu vai nē, strīdus izskatīs vispārējās jurisdikcijas tiesās. Aizliegums likumā ir saglabāts, pamatojoties uz to, ka praksē līdz šim nepieciešamība slēgt privāttiesiskus līgumus ar ārvalstu subjektiem ir radusies tikai valsts iestādēm, un pašvaldību iestādēm šāda nepieciešamība nebija radusies”⁸.

Mēnesi vēlāk, 2009. gada septembrī, Tieslietu ministrija izstrādā precizēto likumprojekta „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķīrējtiesu”” anotāciju, paredzot pilnībā atsaukt Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas (t. sk. arī attiecībā uz pašvaldībām), neņemot vērā Latvijas Pašvaldību savienības viedokli. Anotācijā norādīts, ka, „izstrādājot likumprojektu, uzklauts Latvijas Pašvaldību savienības viedoklis, [kas paredz] saglabāt aizliegumu Latvijas pašvaldību iestādēm ietvert šķīrējtiesas klauzulu par strīda izskatīšanu ārvalstu šķīrējtiesās pašvaldību iestāžu slēgtajos privāttiesiskajos līgumos, jo pārstāvības pieredzes trūkuma dēļ pašvaldību iestāžu intereses šķīrējtiesās varētu tikt pārstāvētas mazāk veiksmīgi”⁹. Tā 2009. gada 21. septembrī likumprojektu skatīja Ministru kabineta komitejas sēdē,¹⁰ kur tika nolemts likumprojektu tālāk nevirzīt.

Par otro posmu analizējamā jautājuma kontekstā var uzskatīt 2011. gadu, kad pēc divu gadu pārtraukuma, 20. oktobrī, valsts sekretāru sanāksmē tika izsludināts Likumprojekts, paredzot pilnībā atsaukt Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas, taču attiecībā uz pašvaldībām paredzot atsevišķu saskaņošanas procedūru pirms šķīrējtiesas līguma noslēgšanas. Ņemot vērā iepriekšējā likumprojekta diskusijas par aizlieguma atcelšanu attiecībā uz pašvaldībām un jaunajā Likumprojektā noteikto speciālo saskaņošanas kārtību attiecībā uz pašvaldībām, secināms, ka iepriekšējo likumprojektu tika nolemts tālāk nevirzīt vienotas izpratnes trūkuma dēļ par aizlieguma atcelšanu attiecībā uz pašvaldībām.

Saeimas stenogrammā fiksēts, ka, skatot Likumprojektu Saeimā, pirmajā lasījumā Latvijas Pašvaldību savienība ir izteikusi iebildumus, taču „Tieslietu ministrija

⁸ Likumprojekta „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķīrējtiesu”” anotācija. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/TMAnot_050809_arbitration.2337.doc (skatīts 13.03.2012.).

⁹ Precizētā likumprojekta „Grozījums likumā „Par Eiropas konvenciju par Starptautisko komercšķīrējtiesu”” anotācija. Pieejams: http://www.mk.gov.lv/doc/2005/TMAnot_040909_arbitration.2337.doc (skatīts 13.03.2012.).

¹⁰ Ministru kabineta komitejas sēdes protokols Nr. 34, 6. §. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/mkksedes/saraksts/s/protokols/?protokols=2009-09-21> (skatīts 14.03.2012.).

izskaidroja, ka šādos gadījumos līgumi tiks saskaņoti ar Valsts kanceleju, kas izvērtē šķirējtiesas klauzulas atbilstību valsts interesēm¹¹.

Secināms, ka, pirmkārt, Likumprojekts paredz pilnībā atsaukt Latvijas atrunu pie Ženēvas konvencijas, paredzot atsevišķu šķirējtiesas līguma noslēgšanas kārtību pašvaldībām, kas, otrkārt, ietver sevī arī šķirējtiesas līguma saskaņošanu ar Valsts kanceleju, taču, treškārt, nepastāv vienota izpratne par to, kādā apjomā pašvaldības būs tiesīgas noslēgt šķirējtiesas līgumus un kā Valsts kanceleja izvērtēs šķirējtiesas līgumu.

2. Likumprojekta saturiskā uzbūve

Analizējamais Likumprojekts paredz atsevišķu divu posmu šķirējtiesas līguma saskaņošanas procedūru pašvaldībām. Pašvaldībām aktuālais šķirējtiesas klauzulas teksts būs jānosūta Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai, kas, savukārt, to nosūtīs Valsts kancelei. Valsts kanceleja izvērtēs šķirējtiesas klauzulas un sniegs atzinumu par to, vai tā uzskatāma par atbilstošu valsts interesēm.

2.1. Kā norādīts Likumprojekta anotācijā, tad „[...] grozījumu mērķis ir noteikt līguma projekta, kurā viena puse ir Latvijas Republikas pašvaldību iestāde un kurā iekļauta starptautiskās komercšķirējtiesas klauzula, iepriekšēju saskaņošanu ar Valsts kanceleju, kas izvērtētu šķirējtiesas klauzulas atbilstību valsts interesēm, jo Valsts kanceleja, atbilstoši Valsts kancelejas reglamenta 11.7. punktam, nodrošina valsts pārstāvību tiesvedības procesos¹².

Tā kā pastāv iespēja, ka Valsts kancelei nākotnē saskaņā ar šo šķirējtiesas klauzulu būs jāaizstāv valsts intereses starptautiskā šķirējtiesā, tad tieši Valsts kanceleja ir izvēlēta izvērtēt šķirējtiesas līgumu jau pirms tā noslēgšanas. No procesa efektivitātes viedokļa raugoties, kā arī ņemot vērā starptautisko privāttiesisko līgumu noslēgšanas dinamiku, ir diskutējams jautājums par to, vai „viena posma” saskaņošanas procedūras forma nesniegtu līdzvērtīgu rezultātu.¹³

2.2. Attiecībā uz ikreizēju šķirējtiesas līguma izvērtēšanas pienākumu nepieciešams izvērtēt, vai pilnīgi visos šķirējtiesas līguma noslēgšanas gadījumos Ženēvas konvencijas ietvaros būs nepieciešams saņemt Valsts kancelejas atzinumu. Konceptija „Par valsts interešu pārstāvības mehānisma izveidošanu saistībā ar tiesvedības procesiem¹⁴” paredz obligātu valsts interešu pārstāvības vadīšanu (t. sk. līgumu novērtēšanu pirms to noslēgšanas) tikai tajos gadījumos, kad īstenojas vismaz viens no noteiktajiem kritērijiem. Velkot paralēles ar iepriekš minēto koncepciju, secināms, ka arī attiecībā uz šķirējtiesas līgumiem, ko nākotnē vēlas noslēgt pašvaldības, būtu jānosaka kritēriji, kad šo līgumu saskaņošana ir obligāta. Kā viens no šādiem kritērijiem varētu būt minimālās darījuma summas noteikšana, kas būtu atskaites punkts, kuru sasniedzot iestātos saskaņošanas pienākums. Tādējādi

¹¹ 2012. gada 15. marta Saeimas stenogrammas izraksts. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/4486C60869F66B56C22579C60038331A?OpenDocument> (skatīts 15.03.2012.).

¹² Likumprojekta anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/ED4CEB6E5CF3B1A5C22579A00044FB8C?OpenDocument> (skatīts 15.03.2012.).

¹³ Analizējot šo aspektu Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu III zinātniski praktiskajā konferencē 2012. gada 16. aprīlī, prof. Dr. habil. iur. Juris Bojārs norādīja, ka šādu saskaņošanas procedūru varētu veikt Tieslietu ministrija.

¹⁴ Ministru kabineta 2004. gada 5. marta (prot. Nr. 9, 3. §) rīkojums Nr. 146 „Par koncepciju „Par valsts interešu pārstāvības mehānisma izveidošanu saistībā ar tiesvedības procesiem””. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=85267> (skatīts 20.03.2012.).

tiktu nošķirti tie gadījumi, kad saskaņošana ar Valsts kanceleju būtu obligāta vai arī tai būtu tikai fakultatīvs raksturs.

2.3. Attiecībā uz šķirējtiesas līguma saskaņošanas praktisko pusi jānorāda šādi apsvērumi. Valstij vēlamais šķirējtiesas līguma saturs ir atklājams jau šodien. Tā ir šķirējtiesas norises vieta, šķirējtiesnešu skaits, piemērojamās tiesību normas un citi zināmi aspekti, par ko puses vienojas, noslēdzot šķirējtiesas līgumu. Faktiski tas nozīmē, ka arī šobrīd ir iespējams konstatēt to šķirējtiesas līguma „saturu”, kas uzskatāms par visatbilstošāko un vislietderīgāko Latvijas valsts interešu aizsardzībai. Līdz ar to tajos gadījumos, kad šķirējtiesas klauzulas saskaņošana ar Valsts kanceleju nebūs obligāta (neiestāsies noteiktie kritēriji), pašvaldībai būtu pieejamas vadlīnijas par to, kādu šķirējtiesas līgumu noslēgt. Tas veicinās vienotas prakses nodrošināšanu arī gadījumos, kad saskaņošana ar Valsts kanceleju nav paredzēta (uz valsts pārvaldes iestādēm šķirējtiesas līguma saskaņošanas pienākums neatiecas vispār), kā arī gadījumos, kad saskaņošana ar Valsts kanceleju būs obligāta. Tādējādi pastāvēs atskaites punkti, ar kuru palīdzību varēs sekmēt šķirējtiesas klauzulas atbilstību valsts interesēm, un tas ir sarežģīts uzdevums.

3. Šķirējtiesas līguma atbilstība valsts interesēm

Kā jau iepriekš norādīts, aktuālā Likumprojekta redakcija paredz, ka Valsts kanceleja izvērtēs to, vai šķirējtiesas klauzula, kas iekļauta starptautiskā privāttiesiskā līgumā, kas noslēgts starp pašvaldību un ārvalstu komersantu, atbilst valsts interesēm. Lai arī „publiskās intereses nav tikai individuālo interešu summa, [...] tā ir balansa meklēšana starp individuālajām un sabiedrības interesēm”¹⁵, nepieciešams izvērtēt, vai no šķirējtiesas klauzulas satura vispār iespējams noteikt un secināt, vai valsts intereses ar attiecīgo klauzulu tiks aizsargātas.

3.1. Demokrātiskas valsts interešu pamatā ir nodrošināt un veidot tādu politiku, kas tiek virzīta uz kopējo labumu. Lai secinātu, vai valsts intereses ir virzītas uz kopējo labumu, vispirms ir nepieciešams noskaidrot, kas tad ir sabiedrības kopējais labums. Galvenā problemātika attiecībā uz jēdzienu „kopējais labums” satura piepildīšanu ir tā, ka nav iespējams vienprātīgi definēt, kas tad ir kopējais labums. Pirmkārt, šis augstākās vērtības ir relatīvas, un, otrkārt, atšķirīgas indivīdu grupas tās definē un uztver dažādi. Galvenais risks ir tas, ka „jēdzienu „kopējais labums” var piepildīt ar tādu saturu, kas atbilst tikai vadošās politiskās grupas interesēm”¹⁶.

3.2. Aristotelis norāda uz kopīgo „augstākā labuma” izpratni, kur „... augstākais labums [...] pilsonim un polisai ir viens un tas pats ..”,¹⁷ jo cilvēks savā būtībā tiecas pēc labuma, un arī tas, uz ko tiecas politikas zinātne, būs cilvēka augstākais labums.¹⁸ „Kopējā labuma avots ir objektīvā cilvēku daba, jo cilvēks jau no dabas ir politiska/sociāla būtne. Šajā kontekstā netiek nošķirts cilvēka dabas raksturojums sakarā ar to, ka abos gadījumos runa ir par taisnīgu (dabisko tiesību izpratnē) visu

¹⁵ Hernan Ocampo S. The Common Good, the Common Interest and the Decision Making Process, *International Management Review*, vol. 6, No. 1, 2010, p. 7.

¹⁶ Хайек, Ф. Право, законодательство и свобода: современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. Москва: ИРИСЭН, 2006, с. 170, sk. arī Cassinelli C. W. Some Reflections on the Concept of the Public Interest. *Ethics*, vol. 69, No. 1, Oct. 1958. The University of Chicago Press, p. 48–61.

¹⁷ Aristotelis. *Nikomaha ētika*. Rīga: Zvaigzne, 1985, 30. lpp.

¹⁸ Turpat.

sabiedrības locekļu labuma izpausmes un aizsardzības veidu politiskās (valstiskās) organizācijas ietvaros.¹⁹ Tā kā Aristotelim cilvēks ir sabiedriski politiska būtne, tad arī jēdziens „tikumība” un tā visspilgtākā forma „taisnīgums”²⁰ tiek ietverti jēdziena „augstākais labums” saturā. Kopējās intereses nodrošina taisnīgumu tāpēc, ka tajās neatspoguļojas kādas privātas intereses, bet tās ir visas sabiedrības vienotas, ievērojot vienlīdzību. No tā izriet jēdziena „kopējais labums” dabisko tiesību izpratne, kur kopējais labums un katra labums ir viens un tas pats. Atšķirīgi utilitārisma ideja ir balstīta uz atziņu – „lielāko labsajūtas daudzumu lielākajam cilvēku skaitam” kā racionālas likumdošanas un pārvaldes uzdevumu. „Ar likumu palīdzību ir iespējams vairojot indivīdu labsajūtu [...]; likumu rakstīšanai un izpildīšanai tādēļ ir jāvadās nevis pēc abstraktām tiesībām, bet gan pēc to derīguma (*utility* – angļu val.) sabiedrībai.”²¹ Savukārt saskaņā ar Hēgeļa teoriju kopējo labumu veido racionāli noteiktas sociālās vērtības, kas rada dažādu indivīdu interešu saskaņu savā starpā.²²

3.3. Pieņemot politiskus lēmumus, parasti tiek sniegta atsauce, ka lēmums atbilst valsts interesēm. „Ja lēmums ir valsts interesēs, tad tas nozīmē, ka lēmumam ir jābūt visu sabiedrības indivīdu interesēs. Taču bieži vien kopējo sabiedrības interesi kādā jautājumā nemaz nav iespējams noskaidrot vai arī lēmums atbilst tikai kādas atsevišķas sabiedrības grupas interesēm.”²³ Faktiski ar tiesību aktu tiek nevis nodrošināts kāds kopējs labums, bet gan nodrošināti apstākļi, lai šo kopējo labumu sasniegtu. Tāpat pastāv gadījumi, kad pieņemtais lēmums ir uzskatāms par „pieņemamu situācijas risinājumu”, nevis kad pieņemtais lēmums garantē kopējo labumu. Īpaši tas konstatējams nestandarta situācijās, kur, iespējams, piedāvātais risinājums ir vienīgais iespējamais risinājums, un līdz ar to tiek uzskatīts, ka tas atbilst valsts interesēm. Tāpat pastāv vēl viens aspekts, kas paredz, ka ieguvumu, kas rodas no kāda lēmuma vai rīcības, var noteikt tikai pēc kāda laika. Tāpēc uz pašas darbības brīdi iegūstamā „kopējā labuma” sastāvdaļa var arī netikt identificēta.

3.4. Šķīrējtiesas klauzula satur regulējumu par to, kur un kā strīdi pušu starpā tiks risināti. Tātad tas ir informācijas kopums, ar ko strādās Valsts kanceleja, lai noteiktu un secinātu klauzulas atbilstību valsts interesēm. Savukārt jēdziens „valsts intereses”, kura atbilstībai šķīrējtiesas klauzula tiks vērtēta, nesatur atskaites punktus, lai izdarītu attiecīgos secinājumus.

Pirmkārt, jānorāda, ka valsts intereses primāri ietekmē privāttiesiskais līgums pēc būtības, tā mērķis, nosacījumi, kas ietverti tajā, un pušu taktika līguma darbības laikā. Šķīrējtiesas klauzula tikai sekundāri var nodrošināt valsts interešu aizsardzību. Turklāt arī pats šķīrējtiesas process un tā rezultāts var tikt uzskatīts par daļu no tā, kas kopumā ietekmē valsts interešu nodrošināšanu. Tiesvedības gaita un rezultāts var aizsargāt kopējo labumu un nodrošināt valsts intereses, savukārt šķīrējtiesas klauzula pati par sevi vēl nekādas tiesiskas sekas nerada. Secināms, ka Valsts kancelejai, vērtējot šķīrējtiesas klauzulu, faktiski ir nepieciešams vērtēt pašu privāttiesisko līgumu pēc būtības, jo valsts interešu aizsardzībai ar šķīrējtiesas

¹⁹ Нерсесянц В. С. Философия права. Москва: Норма, 2000, с. 68–69.

²⁰ Arī stoīķu un Cicerona izpratnē jēdzieni „taisnīgums” un „kopējais labums” ir sinonīmi; sk. Cicerons. Par valsti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.

²¹ Mills Dž. S. Par brīvību. Rīga: Tapals, 2007, 151. lpp.

²² Walton A. S. Hegel, Utilitarianism and the Common Good. *Ethics*, vol. 93, No. 4. The University of Chicago Press, 1983, p. 758.

²³ Diggs B. J. The Common Good as Reason for Political Action. *Ethics*, vol. 83, No. 4. The University of Chicago Press, 1973, p. 285–286.

klauzulas pārbaudi ir par maz. Papildus jānorāda, ka visi apstākļi, kas saistīti ar attiecīgo privāttiesisko līgumu, Valsts kanceļejai kā šķīrējtiesas klauzulas vērtētājam varētu nebūt zināmi.

Otrkārt, Valsts kanceļejai, pētot to, kādas šķīrējtiesas līguma sastāvdaļas visvairāk nodrošina valsts interešu aizsardzību (piemēram, strīda izskatīšanai jānotiek Stokholmas Starptautiskās tirdzniecības palātas šķīrējtiesā), teorētiski būtu iespējams izstrādāt standartklauzulu, tādējādi nodrošinot ātru un efektīvu saskaņošanas procedūru. Ja kopējais labums analizējamā jautājuma kontekstā ir nemainīgs, tad secināms, ka ir iespējams izstrādāt tādu šķīrējtiesas klauzulu, kas visprecīzāk un vairākkārtīgi atbilstu valsts interesēm. Ja vēlāmākā šķīrējtiesa vai citi kritēriji mainās, tad, ņemot vērā prakses attīstību, būtu iespējams šo standartklauzulu modificēt.

Treškārt, Likumprojekta anotācijā ir sniegts pamatojums tam, kāpēc tieši Valsts kanceleja ir izvēlēta veikt iepriekš minēto izvērtējumu. Secinot, ka Valsts kanceļejai sakarā ar pārstāvības nodrošināšanu tiesvedības procesos varētu būt vislielākā informācijas bāze par Latvijas pieredzi strīdu risināšanā, konstatējams, ka, vērtējot valsts interešu aizsardzības nodrošināšanu, liela nozīme ir arī iepriekšējai pieredzei līdzīgās lietās. Līdz ar to, izvērtējot un pieņemot lēmumu par pašvaldības piedāvātās šķīrējtiesas klauzulas saturu, jēdzienā „valsts intereses” varētu tikt nostiprināta arī iepriekšējā pieredze jeb tīktu veikta izvērtēšana par šķīrējtiesas klauzulas atbilstību vispārpieņemtajai praksei. Secināms, ka valsts intereses kā jēdziens tiek papildīts ne tikai ar jēdziena „kopējais labums” saturu, bet arī ar papildu aspektiem, kas, iespējams, nav tieši attiecināmi uz kopējo labumu.

3.5. Kā norādīts Valsts kancelejas 2011. gada darbības pārskatā, tad „veiktās pārstāvības rezultātā valstij gūti būtiski tiesiski un finansiāli ieguvumi, tai skaitā novērsts būtisks kaitējums valsts interesēm”²⁴. Ja valsts intereses šajā gadījumā varētu būt ekonomiskais ieguvums, tad šķīrējtiesas klauzula pati par sevi nevar sniegt pilnīgu priekšstatu par to, vai tas tiks aizsargāts. Šķīrējtiesas klauzula ir tikai instruments, ar kuru tiks sargātas valsts intereses. Vai šim instrumentam arī ir jāatbilst valsts interesēm?

Secināms, ka, izvērtējot šķīrējtiesas klauzulas atbilstību valsts interesēm, faktiski tiks vērtēts tas, ar kādiem noteikumiem valsts varētu gūt visveiksmīgāko rezultātu (labumu), „optimālo risinājumu”, taču diskusija par to, vai tādējādi arī vispārējais „kopējais labums” tiks nodrošināts un aizsargāts, paliek atklāta.

Kopsavilkums

1. Latvijas atruna pie Ženēvas konvencijas ir atsaucama, taču, ņemot vērā valsts un pašvaldību iestāžu līdzšinējo praksi attiecībā uz šīs atrunas ievērošanu, nepieciešams izstrādāt vienotas vadlīnijas šķīrējtiesas līguma izstrādei un noslēgšanai.
2. Tā kā šķīrējtiesas klauzula pēc būtības regulē strīdu izšķiršanas kārtību, taču pastāv vēl citi kritēriji, kas ietekmē tiesvedības gala rezultātu, nav pamatoti atrauti no pārējiem kritērijiem vērtēt tieši šķīrējtiesas klauzulas atbilstību valsts

²⁴ Valsts kancelejas 2011. gada publiskais pārskats. Buklets. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/vk/gada-parskats/> (skatīts 02.04.2012.).

interesēm, jo valsts intereses ietekmē tieši gala rezultāts, nevis tikai viens no instrumentiem tā sasniegšanai.

3. Šķīrējtiesas klauzulas uzbūve pēc būtības ir nemainīga, un, ja arī valsts intereses nav krasi mainīgas, teorētiski var izstrādāt standartklauzulu vai noteikt kritērijus šķīrējtiesas klauzulas izstrādei atbilstoši valsts vispārpieņemtajai praksei.
4. Izvērtējumu par šķīrējtiesas klauzulas atbilstību valsts interesēm var ievērojami ietekmēt citi blakus faktori, kas tieši nav saistāmi ar virzību uz kopējo labumu.

DAŽAS PĀRDOMAS PAR ĀRPUSLĪGUMISKAJĀM ATTIECĪBĀM KIBERTELPĀ, ŅEMOT VĒRĀ ROMA II REGULAS NOTEIKUMUS

Aiga Mieriņa

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Raksta mērķis ir atspoguļot ES tiesībās pastāvošo kolīziju normu regulējumu un tā trūkumus saistībā ar ārpuslīgumiskajām attiecībām, kas rodas interneta vidē jeb kibertelpā. Lai sasniegtu minēto mērķi, rakstā tiek aplūkotas ārpuslīgumiskajām attiecībām piemērojamo tiesību pamatkonceptijas, analizēti juridiskie un ar informācijas tehnoloģijām saistītie jēdzieni, novērtēta tiesiskā regulējuma piemērotība situācijām kibertelpā. Rakstā pamatā analizētas ES regulu – Roma II un Brisele I – normas, tiesību doktrīna Eiropas un pašmāju autoru darbos, kā arī ES Tiesas prakse. Izdarīti vairāki secinājumi un izvirzīti atsevišķi priekšlikumi saistībā ar Roma II regulas noteikumu piemērotību ārpuslīgumiskajām attiecībām kibertelpā.

Atslēgvārdi: kibertelpa, internets, ārpuslīgumiskās attiecības, Roma II regula, Brisele I regula.

1. Vispārējs ieskats

Interneta izplatība mūsdienās ir radījusi revolucionāras pārmaiņas cilvēku saskarsmē. Izveidojot nemateriālu un netveramu kibertelpu¹ bez robežām un ierobežojumiem, ir pārveidota saziņas telpiski teritoriālā koncepcija, globalizējot sociālās attiecības un mazinot reģionālās vai valstiskās dimensijas nozīmību. Kā jebkura strukturāla izmaiņa, tā ietekmē arī ekonomiskos procesus un tiesības.² Interneta bezrobežu raksturs nereti noved pie situācijām, kad ar interneta starpniecību nodibinātās tiesiskās attiecības, kas izriet no neatļautas darbības (deliktiem), ir saistītas vairāk nekā ar vienu valsti, līdz ar to vairāk nekā ar vienu tiesību sistēmu. Tā, piemēram, iejaukšanās citu personu privātajā dzīvē, goda un cieņas aizskaršana, nepatiesu ziņu, komercnoslēpumu saturošas informācijas izplatīšana, kā arī intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumi, negodīga konkurence un tamlīdzīgas darbības var tikt izdarītas vienā valstī, bet sekas var skart personas citās valstīs. Tādēļ, līdzīgi kā citos pārrobežu strīdu gadījumos, arī internetā veiktām darbībām ir svarīgi noteikt strīda risināšanai piemērojamās tiesības.

Starptautiskajās privāttiesībās ir atrodamas trīs dažādas koncepcijas par piemērojamām tiesībām kaitējumam, kuru izraisījusi neatļauta darbība. Proti, var piemērot tiesas valsts tiesības (*lex fori*), neatļautās darbības izdarīšanas vietas

¹ Par kibertelpas jēdziena autoru uzskata Viljamu Fordu Gibsonu (*William Ford Gibson*), kurš darbā „Neiromants” (*Neuromancer*, 1984) kibertelpu raksturo kā saskaņotu halucināciju, ko katru dienu izjūt miljardi parasto operatoru visā pasaulē. Mūsdienās ar kibertelpu saprot tiešsaistē saslēgtu datoru pasauli un cilvēkus, kas ar tiem darbojas. Vairāk sk.: A Dictionary of the Internet. Darrel Ince. Oxford University Press, 2009. Oxford Reference Online. Pieejams: <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t12.e789> (skatīts 19.05.2012.).

² Ķīnis U. Kibertiesības. Grām.: *Informācijas un komunikāciju tiesības*. Autoru kolektīvs U. Ķīņa red. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2002, 66. lpp.

tiesības (*lex loci delicti commissi*) vai arī meklēt tiesības, izmantojot vispārējo tiesību (*common law*) sistēmā pastāvošo „piemērotāko tiesību” (*proper law*) pieeju.³ Šādu pieeju XIX gadsimtā izveidoja angļu tiesneši līgumsaistību strīdos, par piemērotāko tiesību sistēmu atzīstot to tiesību sistēmu, ar kuru līgums ir noslēgts: vai nu piemēroja līdzēju izvēlētas tiesības, vai tās, ar kurām līgums visciešāk saistīts.⁴ Piemērotāko tiesību koncepciju šobrīd sekmīgi izmanto arī ārpuslīgumiskajām saistībām piemērojamo tiesību noteikšanā.⁵ Savukārt *lex fori* koncepcija, kā to piedāvāja zinātnieki XIX gadsimtā, mūsdienās vairs nav tik aktuāla.⁶ Jau Saviņņi (*Friedrich Karl von Savigny*)⁷ uzskatīja, ka valstī ne vienmēr ir jāpiemēro vietējās (*lex fori*) materiālās tiesības. Viņaprāt, ārvalstniekiem tiesā jādod vienādas tiesības ar saviem pavalstniekiem. Pēc Saviņņi domām, starptautiskā pieklājība ir tā, kas diktē nepieciešamību tiesai līdzvērtīgi savām tiesībām piemērot citas valsts materiālās tiesību normas, turklāt nevis piekāpības, bet gan ilgstošas tiesību attīstības rezultātā.⁸ Līdz ar to mūsdienās visbiežāk izmanto *lex loci delicti commissi* vai *proper law* koncepciju.

Neatļautu darbību regulējošās tiesību normas (*tort law*) kā nozīmīga civiltiesību kategorija ir izveidojusies tikai XX gadsimtā.⁹ Tas ir saistīts ar transporta un tehnoloģiju (kā paaugstinātas bīstamības avotu) straujo attīstību, pārrobežu tūrisma un tirdzniecības izplatību. Turklāt kibertelpa un ar to saistītās aktivitātes, sākot ar interneta izmantošanu, lai sazinātos, iepirktos vai kavētu laiku, un beidzot ar tehnoloģiskā aprīkojuma nodrošināšanu, lai sniegtu piekļuvi kibertelpai, ārpuslīgumisko attiecību spektru ir padarījušas vēl daudzveidīgāku. Oksfordas Universitātes profesors Moriss (*John Humphrey Carlile Morris*) norādījis, ka vairākus gadu desmitus starptautiskajās privāttiesībās neatļautu darbību regulējošas kolīziju normas vispār nebija atrodamas. Arī Storijs (*Joseph Story*)¹⁰ darbos par deliktiem piemērojamām kolīziju normām nekas nav teikts¹¹ (viņu uzskata par starptautisko privāttiesību terminu radītāju). Tikai XX gadsimta otrajā pusē Daisija (*Albert*

³ Канашевский В. А. Международное частное право. Москва: Международные отношения, 2006, с. 495.

⁴ Morris J. H. C. The conflict of laws. 7th ed. London: Sweet & Maxwell/Thomson Reuters, 2009, p. 353.

⁵ Clarkson C. M. V., Hill J. The conflict of laws. 4th ed. New York: Oxford University Press, 2011, p. 203–205, 219.

⁶ Канашевский В. А. Международное частное право. Москва: Международные отношения, 2006, с. 495.

⁷ Fridrihs Kārlis fon Saviņņi (1779–1861), vācu jurists un vēsturnieks, viens no ietekmīgākajiem XIX gadsimta juristiem, tiesību filozofijas, vēsturiskās tiesību skolas un Vācijas moderno civiltiesību pamatlicējs. Tiek uzskatīts arī par klasisko starptautisko privāttiesību teorijas pamatlicēju. Vairāk sk.: Berkowitz R. From Science to Technique: Friedrich Carl von Savigny, the BGB, and the Self-Overcoming of Legal Science. In: *The Gift of Science: Leibniz and the Modern Legal Tradition*. Cambridge: Harvard University Press, 2005, p. 109–169.

⁸ Bojārs J. Starptautiskās privāttiesības I. 2. pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 13. lpp.

⁹ Morris J. H. C. The conflict of laws. 7th ed. London: Sweet & Maxwell/Thomson Reuters, 2009, p. 393.

¹⁰ Džozefs Storijs (1779–1845), amerikāņu jurists un advokāts, ASV Augstākās tiesas tiesnesis un Hārvarda Universitātes Goda profesors. Dž. Storijs tiek uzskatīts par vienu no visiekmīgākajiem XIX gs. amerikāņu autoriem. Storijs darbā „Komentāri par likumu kolīzijām” (1834) pirmo reizi min starptautiskās privāttiesības kā autonomu terminu. Vairāk sk.: Fox J. *Capitalism and Conflict. Biographies of Robes. Joseph Story*. Online. Pieejams: http://www.pbs.org/wnet/supremecourt/personality/robes_story.html (skatīts 03.02.2012.).

¹¹ Morris J. H. C. The conflict of laws. 7th ed. London: Sweet & Maxwell/Thomson Reuters, 2009, p. 393.

Venn Dicey)¹² „Kolīziju tiesību” sestajā izdevumā tiek aplūkota neatļautas darbības kolīziju normu regulējuma problemātika.

Lielākajā daļā Eiropas valstu – Austrijā, Ungārijā, Polijā, Grieķijā, Itālijā, Vācijā, tiesu praksē Francijā, Beļģijā un Skandināvijas valstīs ārpuslīgumisko attiecību kolīziju normu regulējums balstās uz *lex loci delicti commissi* principu.¹³ Arī Latvijā ārpuslīgumiskām saistībām piemērojamais likums nosakāms saskaņā ar *lex loci delicti commissi* principu, proti: „Saistība, kas izriet no neatļautas darbības, apspriežama pēc tās vietas likuma, kur neatļautā darbība izdarīta”¹⁴, ja vien starptautiskie līgumi vai ES regulējums nenosaka citādāk.¹⁵ Tātad, nosakot ārpuslīgumiskajām attiecībām piemērojamās tiesības, jāievēro ģeogrāfiskās norādes, tādas kā neatļautās darbības izdarīšanas vieta, ko ir grūti attiecināt uz situācijām internetā. Kibertelpa ar tās dažādām atrašanās vietām uzskatāma par visuresošu, kamēr tiesības parasti ir teritoriālas.¹⁶ Līdz ar to situācijām, kas veidojas internetā, minētā kolīziju norma var būt grūti piesaistāma un pat izrādīties neefektīva.

Viss, kas notiek internetā, notiek arī kaut kur reālā vidē. Tomēr dažbrīd notikumu norises vieta ir grūti nosakāma, tā var būt nejausi izvēlēta vai vispār nesaistīta ar notikumu. Grūtības var rasties ar timekļa vietnes lietotāja pastāvīgās mītnes vietas noteikšanu. Kaut arī timekļa vietne ir saistīta ar noteiktu IP adresi (*Internet Protocol Address*), kas ir unikāls identifikators, tomēr tā var nesakrist ar interneta lietotāja pastāvīgo mītnes vietu reālajā dzīvē. Pēc IP adreses nekļūdīgi var identificēt interneta pakalpojumu sniedzēju (*Internet Service Provider*, turpmāk IPS), kam pastāv cieša saikne ar valsti, kurā gala lietotājiem tiek sniegta piekļuve internetam. Pirmkārt, visiem IPS ir jāreģistrējas kompetentā institūcijā (Latvijā tā ir Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija) un jāsaņem licence savas darbības veikšanai. Otrkārt, IPS nodrošina piekļuvi internetam tikai noteikta ģeogrāfiskā reģiona robežās. Minētais nerada īpašas problēmas, jo noteiktās ģeogrāfiskās robežās darbojas noteikta tiesību sistēma.

Turpretī gala lietotāju IP adreses var būt nederīgas kādas vienas konkrētas gala lietotāju atrašanās vietas noteikšanai. Pirmkārt, izmantojot speciālus starpniek-serverus (*proxy server*), interneta lietotājs pats var radīt maldīgu priekšstatu par savu atrašanās vietu. Otrkārt, ja interneta lietotājam ir savs domēns, kam piesaistīta unikāla IP adrese, kas nav fiziski maināma, tad arī šajā gadījumā domēna reģistrācijas vieta ne vienmēr sakrīt ar interneta lietotāja pastāvīgo mītnes vietu. Tā, piemēram, interneta lietotājs ar pastāvīgo dzīvesvietu Latvijā var Igaunijā reģistrēt savu domēnu, bet vēl kādā citā valstī izmantot serveri (*hosting*) un glabāt datus, kuriem var piekļūt no jebkuras vietas pasaulē, izmantojot interneta pārlūkus (*internet browsers*), kā, piemēram, *Internet Explorer*, *Firefox*, *Chrome* un citus. Līdz ar to rezultāts, kas būtu panākams, lietojot *lex loci delicti commissi*, var izrādīties visai attāls no patiesā notikuma vai pat absurds.

¹² Alberts Veins Daisijs (1835–1922), ievērojams angļu jurists un pazīstams konstitucionālo tiesību teorētiķis, Oksfordas Universitātes profesors. 1896. gadā publicējis darbu „Kolīziju tiesības”. Vairāk sk.: Trowbridge F. H. Albert Venn Dicey: The Man and His Times. Chichester: B. Rose. Publishers, 1985, p. 354.

¹³ Канашевский В. А. Международное частное право. Москва: Международные отношения, 2006, с. 496.

¹⁴ 28.01.1937. likums „Civillikums. Ievads”: LR likums. 20. pants.

¹⁵ Turpat, 25. pants.

¹⁶ Ķiniš U. Kibertiesības. Grām.: *Informācijas un komunikāciju tiesības*. Autoru kolektīvs U. Ķiņa red. Rīga: SIA „Biznesa augstskola Turība”, 2002, 67. lpp.

2. Neatļautu darbību regulējums Eiropas Savienībā

Priekšlikumu vienota tiesību akta izstrādei, kas unificētu starptautisko privāttiesību noteikumus, jo īpaši līgumtiesību jomā, Beniluksa valstis jau 1967. gadā iesniedza Eiropas Komisijā. Bija plānots izstrādāt jaunu kolīziju normu regulējumu saistību tiesību jomā, noteikumus ietverot konvencionālās normās. Tomēr konvencijas izstrāde un spēkā stāšanās aizkavējās. Sākotnēji konvencijas projektā tika ietverti noteikumi, kas regulētu ārpuslīgumiskās attiecības, tomēr vēlāk no konvencijas projekta tie tika izslēgti.¹⁷ 1991. gada 1. aprīlī stājās spēkā 1980. gada Romas konvencija par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (turpmāk Romas konvencija). Tas bija pirmais unificētais līgumtiesību akts saistību tiesību jomā ES līmenī.¹⁸ Romas konvencija neregulē ārpuslīgumisko attiecību jautājumus, tāpēc šo jautājumu regulējums tika atstāts dalībvalstu nacionālo tiesību ziņā.

2003. gadā ES institūcijas no jauna pievērsās ārpuslīgumisko attiecību regulējumam un tika izstrādāts jauns regulējums. Kopš 2009. gada 11. janvāra visās ES dalībvalstīs, izņemot Dāniju,¹⁹ spēkā ir 2007. gada 11. jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (turpmāk Roma II regula). Regula tika pieņemta, lai ES dalībvalstīs saskaņotu ārpuslīgumiskām saistībām piemērojamās kolīziju normas. Neatkarīgi no tā, kuras valsts tiesā strīds tiek izspriests vai risinātas tiesiskās attiecības, dalībvalsts tiesas piemēro vienas un tās pašas valsts tiesības. Roma II regulā ir iestrādāts universāls tiesību aktu piemērošanas princips, kas pārņemts no Romas konvencijas.²⁰ Proti, Romas II regulas 3. pants noteic, ka regulā norādītos tiesību aktus piemēro neatkarīgi no tā, vai tie ir vai nav kādas dalībvalsts tiesību akti. Tātad kolīziju norma var norādīt uz jebkuras pasaules valsts tiesībām un tiesai tās jāpiemēro, tomēr ievērojot tiesas valsts prevalējošās imperatīvās normas, kā tas noteikts Roma II regulas 16. pantā.

Būtībā nedalāmu starptautisko privāttiesību normu kopumu ārpuslīgumisko saistību jautājumos ES līmenī veido vairāku tiesību instrumentu kopums. Tāpēc nevar bez ievēribas atstāt 2000. gada 22. decembra Padomes Regulu (EK) Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās (turpmāk Brisele I regula), kas paredz vienotus noteikumus par jurisdikciju, spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās un ir nozīmīgs instruments ES līmenī. Tuvākajā laikā Brisele I regulas noteikumus paredzēts modernizēt.²¹ Brisele I regulas noteikumi norāda uz tiesu, kurā jāsniedz prasība, savukārt Roma II regula

¹⁷ Cheshire, North & Fawcett: Private international law. J. J. Fawcett, J. M. Carruthers; consultant ed. Sir Peter North. 14th ed. New York: Oxford University Press, 2008, p. 667.

¹⁸ Ibid, p. 668.

¹⁹ 2007. gada 11. jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām. *Oficiālais Vēstnesis*, 2007, 31. jūl., L 199/40 – 49. Preambula, 40. apsvērumš.

²⁰ 1980. gada Romas konvencija par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām. *Oficiālais Vēstnesis*, 2005, 8. jūl., C169/10 – 22. 2. pants.

²¹ 2010. gada 17. septembrī Eiropas Komisija nāca klajā ar priekšlikumu pārskatīt Briseles I regulu, paredzot spriedumu atzīšanas un izpildāmības deklarācijas procedūru (exequatur) atcelšanu, paplašinot jurisdikcijas normas uz atbildētājiem no trešajām valstīm, uzlabojot tiesas izvēles līgumu efektivitāti un šķīrētiesu iesaisti strīdu izšķiršanā. Vairāk sk.: Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu „Zaļā grāmata par Padomes Regulas (EK) Nr. 44/2001 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās pārskatīšanu” COM (2009) 175 galīgā redakcija. *Oficiālais Vēstnesis*, 2010, 22. sept., C 255/48 – 0053.

norāda uz strīdam piemērojamām tiesībām, tāpēc šo regulu noteikumi to piemērošanās ziņā ir izstrādāti kā pēc iespējas savstarpēji saderīgi. Neviens no minētajām regulām nesatur īpašas kolīziju normas situācijām internetā. Abas regulas gan terminoloģijas, gan piemērošanas ziņā satur internetam neitrālas normas. Tomēr speciālu, ar internetu saistītu noteikumu trūkums var radīt zināmus sarežģījumus.

3. Roma II regula

Roma II regulā ietvertie noteikumi regulē visai plašu jautājumu loku. Ārpuslīgumisko saistību jēdziens katrā dalībvalstī ir atšķirīgs, tāpēc ārpuslīgumiskās attiecības regulā būtu jāsaprot kā autonomi jēdzieni, kas ietver arī atbildību neatkarīgi no vainas.²² Roma II regulas izpratnē kaitējums ietver visas sekas, kas izriet no neatļautas darbības, netaisnas iedzīvošanās, darbībām bez pienācīga pilnvarojuma (*negotiorum gestio*) vai sarunām pirms līguma slēgšanas (*culpa in contrahendo*).²³ Turklāt regulu attiecina ne tikai uz kaitējumu, kas jau ir radies, bet arī uz ārpuslīgumiskām saistībām, kas varētu rasties.²⁴ Atšķirībā no Romas konvencijas noteikumiem, kas dod priekšroku līdzēju izvēlētām tiesībām, Roma II regulā šāda izvēle nebūtu loģiska, izņemot 14. pantā paredzēto situāciju, kad puses jau pēc kaitējuma nodarīšanas var izvēlēties ārpuslīgumiskām attiecībām piemērojamās tiesības, piemēram, lai novērstu papildu tiesvedības izmaksas. Šādu vienošanos nevar slēgt par tiesību izvēli intelektuālā īpašuma un negodīgas konkurences tiesību pārkāpumu gadījumos.²⁵ Kopumā jāatzīst, ka tie būtu visai reti gadījumi, kad puses izvēlētos kaitējumam piemērojamās tiesības.

Situācijās, kad puses šādu izvēli nav izdarījušas, piemērojami Roma II regulas 4. panta noteikumi, kas paredz tās valsts tiesību piemērošanu, kurā kaitējums radies (*lex loci damni*), neatkarīgi no tā, kurā valstī iestājies notikums, kas radījis kaitējumu, vai kurā valstī radušās minētā notikuma netiešās sekas. Roma II regula neparedz iespēju cietušajam izvēlēties piemērot tās valsts tiesību aktus, kurā kaitējums radies, vai tās valsts tiesību aktus, kurā iestājies notikums, kas radījis kaitējumu, vai kurā radušās minētā notikuma netiešās sekas. Savukārt atbilstoši Brisele I regulas 5. panta 3. punkta noteikumiem cietušais šādu izvēli var izdarīt un iesniegt prasību pēc saviem ieskatiem. Tomēr šāda izvēle automātiski nenosaka tiesiskajām attiecībām piemērojamo tiesību aktu izvēli. Ja prettiesiskās darbības rezultātā rodas kaitējums vairākās valstīs (vai tāds varētu rasties vairākās valstīs), tad atbilstoši Roma II regulas 4. panta 1. punktam jāpiemēro visu to valstu tiesību akti, kurās kaitējums radies, saistot kaitējumu ar konkrētu valsti. Tādējādi kombinējot Roma II un Brisele I regulu noteikumus, jāsecina: ja cietušais iesniedz prasību vienā no valstīm, kurā radusies daļa no kaitējuma, tiesa piemēros šīs valsts tiesības. Savukārt, ja cietušais iesniedz prasību pārkāpēja rezidences valstī vai valstī, kurā kaitējums tika izdarīts, tiesai būs jurisdikcija pār visu kaitējumu kopumā, bet tai būs jāpiemēro katras tās valsts tiesības, kurā attiecīgā kaitējuma daļa radusies.

²² 2007. gada 11. jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām. *Oficiālais Vēstnesis*, 2007, 31. jūl., L 199/40 – 49. Preambula, 11. apsvērumš.

²³ Turpat, 2. panta 1. punkts.

²⁴ Turpat, 2. panta 2. un 3. punkts.

²⁵ Turpat, 6. panta 4. punkts un 8. panta 3. punkts.

Tūlītēja kaitējuma lokalizācija var būt problemātiska, ja kaitējums izdarīts internetā. Piemēram, persona izplata vīrusu, sabojājot komersanta mājaslapu vai pat serveri. Tādējādi komersantam nodarītā kaitējuma netiešās sekas, tādas kā komercdarbības pārtraukšana, klientu zaudēšana u. tml., kas neapšaubāmi komersantam ir ļoti būtiski, visticamāk, radīsies komersanta mītnes valstī. Savukārt pats kaitējums būs radies valstī, kurā atrodas serveris, kas attiecīgi var būt gandrīz jebkura vieta pasaulē. Roma II regulas 4. pantā paredzēti izņēmumi 1. punktā ietvertajam *lex loci damni* principam, proti, ja pārkāpējam un cietušajam ir viena un tā pati pastāvīgā mītnes valsts laikā, kad radies kaitējums, tad piemēro šīs valsts tiesību aktus. Otrs izņēmums ietver „visciešākās saistības” atrunu un izslēdz 4. panta 1. vai 2. punkta noteikumu piemērošanu. Ja visi lietas apstākļi skaidri liecina, ka neatļautā darbība ir acīmredzami ciešāk saistīta ar citu valsti, piemēro attiecīgās valsts tiesību aktus. Tādējādi 4. panta 3. punkta noteikumi šķiet piemērotāki, lai noteiktu ārpuslīgumiskajām saistībām internetā piemērojamās tiesības. Kaitējumam internetā, kā jau minēts iepriekš, nereti sarežģīti nosakāma lokalizācijas vieta, un visbiežāk gadījumos, kad kaitējums radies vārākās vietās, viena no tām tomēr būs dominējošā, kamēr pārējās būs tikai pakārtotas.

Roma II regulas 5.–9. panta noteikumi satur vairākas speciālās kolīziju normas par ražojumu radītu kaitējumu, negodīgu konkurenci, kaitējumu videi un intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem. Vērtējot darbības internetā, interesanta ir Roma II regulas 5. panta norma, kas noteic, ka ārpuslīgumiskām saistībām intelektuālā īpašuma tiesību aizskāruma gadījumā piemēro tās valsts tiesību aktus, kurā tiek prasīta aizsardzība (*lex loci protectionis*). Visbiežāk valsts, kurā tiek prasīta aizsardzība, sakrītīs ar valsti, kurā kaitējums radies. Ja preču zīme prettiesiski izmantota internetā, tad var būt pārkāpta preču zīmes aizsardzība vairākās valstīs vienlaikus un attiecīgi jāpiemēro katras tās valsts likums, kurā attiecīgā kaitējuma daļa radusies, un tādējādi tiek prasīta aizsardzība.

Ja pārkāpums saistīts ar Kopienas preču zīmi,²⁶ tad vispirms jāpiemēro ES līmeņa tiesību akti, piemēram, 2009. gada 26. februāra Padomes Regula (EK) Nr. 207/2009 par Kopienas preču zīmi. Attiecībā uz visiem jautājumiem, ko minētā regula neaptver, Kopienas preču zīmju strīdos kompetentā tiesa piemēro savas valsts tiesību aktus, tostarp tai saistošos starptautisko privāttiesību aktus.²⁷ Tiesību akti, ko piemēro vienoto Kopienas intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu radītām ārpuslīgumiskām saistībām, ir tās valsts tiesību akti, kurā izdarīts pārkāpums, attiecībā uz visiem jautājumiem, ko neregulē attiecīgajos Kopienas instrumentos.²⁸ Tas nozīmē, ka Kopienas preču zīmes pārkāpuma gadījumā izšķiroša nozīme tiesību aktu izvēlē būs vietai, kurā izdarīts pārkāpums, nevis vietai, kurā radies kaitējums, kā tas bija iepriekš aprakstītajā gadījumā saskaņā ar Roma II regulas 4. panta 1. punktu. Saskaņā ar *lex specialis derogat legi generali* principu speciālā norma prevalē pār vispārējo normu,²⁹ proti, intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem piemēro speciālo normu, t. i., Roma II regulas 8. pantu, bet 4. panta noteikumi

²⁶ Preču vai pakalpojumu preču zīme, kas ir reģistrēta saskaņā ar 2009. gada 26. februāra Padomes Regulā (EK) Nr. 207/2009 par Kopienas preču zīmi noteiktajiem nosacījumiem un tajā paredzētajā veidā.

²⁷ 2009. gada 26. februāra Padomes Regula (EK) Nr. 207/2009 par Kopienas preču zīmi. *Oficiālais Vēstnesis*, 2009, 24. marts, L 78/1–42. 101. panta 2. punkts.

²⁸ 2007. gada 11. jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām. *Oficiālais Vēstnesis*, 2007, 31. jūl., L 199/40 – 49. 8. panta 2. punkts.

²⁹ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 167. lpp.

šajā gadījumā nav piemērojami. Ja pārkāpums izdarīts internetā, pārkāpuma izdarīšanas vieta var būt nejausi izvēlēta un pavisam nesaistīta ar valsti, kurā radies kaitējums. Atšķirībā no Roma II regulas 4. panta 1. punkta, piemērojot Regulas 8. panta 2. punktu, tā piemērošanā nav paredzēti tādi izņēmumi kā visciešākās saistības atruna vai pārkāpēja un cietušā pastāvīgās rezidences valsts vienotība. Tas attiecīgi padara sarežģītāku piemērojamo tiesību noteikšanu pārkāpumiem, kas izdarīti internetā. Turklāt no tiesību aktiem, kas piemērojami saskaņā ar 8. pantu, nevar atkāpties, savstarpēji vienojoties.³⁰ Līdz ar to grūti ievērot vienu no Roma II regulas pamatmērķiem – veicināt tiesas nolēmumu paredzamību.³¹

Roma II regulas trūkums ir tas, ka šobrīd tā neattiecas uz ārpuslīgumiskām saistībām, kas izriet no privātās dzīves un personas tiesību aizskārumiem, tostarp goda aizskaršanas un neslavas celšanas.³² Regulas pieņemšanas gaitā pastāvēja pretrunīgi viedokļi saistībā ar šādos gadījumos piemērojamām tiesībām. Dažas dalībvalstis, piemēram, Zviedrija, raizējās par situāciju, kas varētu rasties, ja atbilstoši ārvalsts tiesībām pie atbildības būtu jāsauc vietējais izdevējs, pat ja strīdus publikācijas saturs pilnībā atbilstu tiesas valsts tiesību normām. Tas novestu pie tiesas valsts konstitucionālo normu aizskārums un vārda brīvības ierobežošanas.³³

Regulas pieņemšanas gaitā domstarpības radās arī par labvēlīgākās tiesas izvēles (*forum shopping*) novēršanas iespējām, kad prasītājs izvēlas prasību par goda aizskaršanu un neslavas celšanu iesniegt tās valsts tiesā, kurā ir vislielākās izredzes iegūt sev vēlamu rezultātu. Par „prasītājam draudzīgākajām tiesām pasaulē” tiek uzskatītas Anglijas un Velsas tiesas. Tomēr lielie izdevumi, kas šajā jurisdikcijā saistīti ar tiesāšanos, un iespēja saņemt lielu kaitējuma atlīdzības summu ne-labvēlīgi ietekmē vārda brīvību.³⁴ Līdz ar to attiecīga regulējuma trūkums ir vēl nozīmīgāks.

Kaut arī ES līmenī šobrīd nepastāv vienots kolīziju normu regulējums attiecībā uz ārpuslīgumiskām saistībām, kas izriet no privātās dzīves un personas tiesību aizskārumiem, piemērojamiem tiesību aktiem, Brisele I regula nosaka jurisdikciju šādu pārkāpumu lietās atbilstoši tās 5. panta 3. punktam. ES Tiesa apvienotajās lietās *eDate Advertising GmbH pret X (C-509/09)* un *Olivier Martinez un Robert Martinez pret Sociétés MGN Limited (C-161/10)* ir norādījusi, ka Brisele I regulas 5. panta 3. punktā norādītā frāze „*vietas [..], kur kaitējums noticis vai varējis notikt*” saistībā ar personisko tiesību pārkāpumu, kas noticis, vairākās dalībvalstīs izplatot informāciju internetā, ir interpretējama tādējādi, ka cietušais (personīgo tiesību subjekts) var izvēlēties vienu no trīs iespējām celt prasību par zaudējumu atlīdzību.³⁵ Pirmkārt, prasību var celt tās dalībvalsts tiesā, kurā ir reģistrēts

³⁰ 2007. gada 11. jūlija Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām. *Oficiālais Vēstnesis*, 2007, 31. jūl., L 199/40 – 49. 8. panta 3. punkts.

³¹ Turpat, 16. apsvērums.

³² Turpat, 1. panta 2. punkta „g” apakšpunkts.

³³ Bogdan M. Some Reflections on Contracts and Torts in Cyberspace in view of Regulations Rome I and Rome II. In: *Convergence and Divergence in Private International Law*. Ed. By Katharina Boele-Woelki, Talia Einhorn, Daniel Ginsberger & Symeon Symeonides. The Hague: Eleven International Publishing, 2010, p. 386.

³⁴ Juridiskās komitejas 2011. gada 2. decembra Ziņojuma projekts ar ieteikumiem Komisijai par grozījumu izdarīšanu Regulā (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām („Roma II” (2009/2170(INI))), 5. lpp.

³⁵ Eiropas Savienības Tiesas (virspalātas) 2011. gada 25. oktobra spriedums: apvienotajās lietās *eDate Advertising GmbH pret X (C-509/09)* un *Olivier Martinez un Robert Martinez pret Sociétés MGN Limited (C-161/10)*.

personisko tiesību aizskarošās publikācijas redaktors. Otrkārt, to var celt tiesā jebkurā citā dalībvalstī, kurā publikācija ir tikusi izplatīta un kurā personīgo tiesību subjekts ir cietis goda un cieņas aizskārumu. Treškārt, pastāv iespēja celt prasību tiesā dalībvalstī, kurā atrodas iesaistīto tiesību un interešu „konflikta smaguma centrs”, kura kompetencē ir atlīdzināt visus zaudējumus, kas saistīti ar personisko tiesību pārkāpumu. Dalībvalsts, kurā atrodas „konflikta smaguma centrs”, ir tā, kuras teritorijā apstrīdētā informācija ir objektīvi un īpaši nozīmīga un kurā vienlaikus atrodas personīgo tiesību subjekta „interesu centrs”. Šīm tiesām ir jurisdikcija vienīgi attiecībā uz to kaitējuma daļu, kas nodarīts tās dalībvalsts teritorijā, kuras tiesā ir iesniegta prasība, piemērojot tiesas valsts tiesību aktus (*lex fori*). Kā atzinusi ES Tiesa, „konflikta smaguma centra” vieta būtu tajā valstī, kur pārkāpums pret cietušo personu izpaužas visplašāk un intensīvāk.³⁶ Tā ir teritorija, kurā plašsaziņas līdzeklis var paredzēt, ka šāds pārkāpums notiks, un līdz ar to pastāv risks kļūt par atbildētāju šajā teritorijā. Šādi raugoties, smaguma centrs atrodas tur, kur tiesa ir vislabvēlīgākā situācijā, lai integrētā veidā izskatītu konfliktu saistībā ar iesaistītajām interesēm.

Eiropas universitāšu ievērojamākie zinātnieki ir norādījuši, ka preses un plašsaziņas līdzekļu brīvība ir demokrātiskas sabiedrības pamats, tāpēc ir jābūt pieejamiem sabalansētiem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem, ja šī brīvība tiek ļaunprātīgi izmantota, galvenokārt kaitējot personu privātajai dzīvei un reputācijai.³⁷ Lai novērstu minētos trūkumus, ir izstrādāti grozījumi Roma II regulā, kas paredz jauna regulējuma „5.a pants. Privātā dzīve un personas tiesības” ieviešanu, nosakot, ka privātās dzīves vai personas tiesību aizskārumiem piemēro tās valsts tiesību aktus, kurā ir vai varētu būt tieši un būtiski skartas tās personas tiesības, kas pieprasa atlīdzību par kaitējumu. Tomēr, ja persona, ko uzskata par vainīgu, nav varējusi pienācīgi paredzēt, ka tās rīcībai būs ievērojamas sekas norādītajā valstī, tad piemēro personas (ko uzskata par vainīgu) pastāvīgās mītnes vietas valsts tiesību aktus.³⁸ Minētais noteikums sekmē tiesisko seku paredzamības principa īstenošanu. Papildus paredzēta jauna pieeja līdz šim Roma II regulā noteiktajiem „izvēles

³⁶ Eiropas Savienības Tiesas (virspalātas) 2011. gada 25. oktobra spriedums: apvienotajās lietās eDate Advertising GmbH pret X (C-509/09) un Olivier Martinez un Robert Martinez pret Sociétés MGN Limited (C-161/10).

³⁷ 2010. gada jūlija publikācijas tiešsaistes simpozijā „„Roma II” regula un goda aizskaršanas un neslavas celšanas jautājums”. Pieejams: <http://conflictoflaws.net/2010/rome-ii-and-defamation-online-symposium> (skatīts 20.04.2012.). Šai vietnē ievietots Trieres Universitātes (Vācija) civiltiesību, starptautisko privāttiesību un salīdzinošo tiesību profesora Jana fon Heina (*Jan von Hein*) raksts, kā arī publikācijas, kuru autori ir Londonas Ekonomikas skolas Goda profesors Trevors Hartlijs (*Trevor Hartley*), Lielbritānijas Starptautisko tiesību un salīdzinošo tiesību institūta viesprofessors starptautiskajās privāttiesībās un Sidnejas Universitātes viesprofessors Endrū Dikinsons (*Andrew Dickinson*), Orleānas Universitātes tiesību zinātņu profesore Olivera Boskoviča (*Olivera Boskovic*), Hamburgas Universitātes tiesību zinātņu profesore Betina Heiderhofs (*Bettina Heiderhoff*), Basku Zemes Universitātes bijušī tiesību zinātņu profesore, starptautisko privāttiesību profesore Santjago de Kompostelā Nerea Magaljone (*Nerea Magallón*), Nansī Universitātes tiesību zinātņu profesors Luijs Pero-Sosīns (*Louis Perreau-Saussine*) un Eiropas Izdevēju padomes izpilddirektore Andžela Mīlsa Veide (*Angela Mills Wade*). Saistībā ar ES un pamattiesībām vairāk sk.: Dārsijas S. Binderes (*Darcy S. Binder*) „Eiropas Kopienu Tiesa un pamattiesību aizsardzība Eiropas Kopienā – jaunās tendences un turpmākās iespējas paplašināt dalībvalstu funkcijas attiecībā uz pamattiesību īstenošanas pārskatīšanu” un Žana Monē (*Jean Monnet*) darba dokumentu Nr. 4/95. Pieejams: <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/papers/95/9504ind.html> (skatīts 20.04.2012.).

³⁸ Juridiskās komitejas 2011. gada 2. decembra Ziņojuma projekts ar ieteikumiem Komisijai par grozījumu izdarīšanu Regulā (EK) Nr. 864/2007 par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām („Roma II” (2009/2170(INI)), 8. lpp.

brīvības” ierobežojumiem,³⁹ proti, no tiesību aktiem, kas piemērojami saskaņā ar 5.a pantu, var atkāpties, savstarpēji vienojoties, kā noteikts 14. pantā. Kopumā vērtējot, Roma II regulas grozījumi paredz daudz progresīvāku un XXI gadsimtam atbalstošāku pieeju ar ārpuslīgumiskajām saistībām saistīto strīdu izšķiršanai un veicina pāreju uz mūsdienīgāku tiesisko kultūru.

Kopsavilkums

Interneta izplatība mūsdienās ir radījusi revolucionāras pārmaiņas cilvēku saskarsmē. Izveidojot nemateriālu un netveramu telpu bez robežām un ierobežojumiem, ir pārveidota saziņas telpiski teritoriālā koncepcija, globalizējot sociālās attiecības un mazinot reģionālās vai valstiskās dimensijas nozīmību. Kaut arī visas situācijas, kas risinās internetā, notiek arī kaut kur reālā vidē, tomēr dažbrīd notikumu norises vieta ir grūti nosakāma – tā var būt nejausi izvēlēta vai vispār nesaistīta ar notikumu. Tehnoloģiju straujā attīstība piedāvā arvien jaunas iespējas apzināti vai neapzināti mainīt interneta lietotāja lokalizācijas vietu. Turpretī tiesiskajam regulējumam ir izteikti teritoriāls raksturs. Roma II un Brisele I regula ES līmenī nodrošina vienotus ārpuslīgumiskām saistībām piemērojamo kolīziju normu noteikumus, un abas regulas ir nozīmīgs solis ceļā uz vienotu Eiropas starptautisko privāttiesību regulējumu. Tomēr neviena no minētajām regulām nesatur īpašas kolīziju normas situācijām internetā. Regulās ietvertās normas gan terminoloģijas, gan piemērošanas ziņā uzskatāmas par internetam neitrālām. Līdz ar to apstākļi, ka abas regulas neparedz īpašu regulējumu ārpuslīgumiskām attiecībām internetā, nav šķērslis šo regulu piemērošanai minētajās situācijās.

Lai izvairītos no mulsinošām situācijām, kas varētu rasties, konstatējot ārpuslīgumisko saistību pārkāpumus internetā gadījumos, kad pārkāpums sniedzas pāri vienas valsts robežai, vēlams pēc iespējas konstatēt kaitējuma lokalizācijas vietu. Ja sniegto tehnoloģisko risinājumu rezultātā kaitējuma lokalizācijas vieta ir grūti nosakāma vai tā var izrādīties visai attālināta no notikuma, bet visi lietas apstākļi skaidri liecina, ka neatļautā darbība ir acīmredzami cieši saistīta kādu konkrētu valsti, būtu jāpiemēro šis valsts tiesību akti atbilstoši Roma II 4. panta 3. punktam, izslēdzot vispārējo principu, kas nosaka *lex loci damni* piemērošanu. Ja kaitējums vienlaikus radies vairākās valstīs un ir grūtības noteikt, kurā valstī prasība pret pārkāpēju sniedzama, izvērtējot lietas apstākļus, vēlams konstatēt, kura no valstīm ir uzskatāma par dominējošo, respektīvi, kurā valstī pārkāpums pret cietušo personu izpaužas visplašāk un intensīvāk, tādējādi izslēdzot tiesvedības iespēju valstī, kurai ir visai attālināta saikne ar notikuma vai tādas nav vispār. Ja kolīziju normu piemērošana situācijās, kas saistītas ar internetu, rada grūtības, saprātīgi un elastīgi interpretējot Roma II un Brisele I regulas normas, problēmas iespējams sekmīgi risināt. Atliek vien sagaidīt, kad ES Tiesa, kura ir kompetenta interpretēt minētās normas, sniegs savu redzējumu, kā saskaņot tiesisko regulējumu ar informācijas tehnoloģiju straujo attīstību.

³⁹ Vienošanās par ārpuslīgumiskām saistībām piemērojamām tiesībām nevar slēgt intelektuālā īpašuma un negodīgas konkurences tiesību pārkāpumu gadījumos. Sk.: Roma II regulas 6. panta 4. punkts un 8. panta 3. punkts.

MILITĀRĀS OKUPĀCIJAS STARPTAUTISKI TIESISKIE ASPEKTI

Veronika Sajadova

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes zinātniskā grāda pretendente

Atslēgvārdi: okupācija, aneksija, valsts kontinuitāte, Hāgas konvencijas, Ženēvas konvencijas, Lībera kodekss.

Ievads

Okupāciju ir piedzīvojušas vairākas valstis pasaulē, tostarp arī Latvija. Taču līdz pat šim laikam okupācijas tiesības nav pilnā mērā izprastas un tās pamatjēdzieni bieži vien tiek jaukti vai arī nepareizi interpretēti, tāpēc vēsturiskie notikumi ne tiek precīzi kvalificēti. Šī raksta mērķis ir pētīt okupācijas tiesību pamatus.

Lai sasniegtu raksta mērķi, izvirzīts uzdevums noskaidrot okupācijas tiesību pamatjēdzienus un to rašanos, analizēt to būtību, konstatēt okupācijas tiesību pamatjēdzienu savstarpējo mijiedarbību, pievērsties okupācijas klasifikācijai, it īpaši to iedalījumam militārajās un miermīlīgajās okupācijās, noteikt okupāciju tiesisko regulējumu, noskaidrot okupācijas ietekmi uz valsts kontinuitāti, kā arī noteikt okupētājvalsts tiesības un pienākumus.

Raksta mērķa un uzdevuma sasniegšanai ir izmantota salīdzināmā pētījuma metode, ko lieto, salīdzinot okupācijas tiesību pamatjēdzienus un okupācijas veidus, vēsturiskā pētījuma metode – okupācijas tiesību pamatjēdzienu un to rašanās noskaidrošanai, kā arī dažādas tiesību normu tulkošanas metodes. Vienlaikus rakstā izmantotas tādas vispārzinātniskās metodes kā analīze, kas ļauj analizēt okupācijas tiesību pamatjēdzienus, un sintēze – pateicoties tai, tiek pētīti okupācijas tiesību pamatjēdzienu kopsakari un saites.

1. Okupācijas jēdziens

Jēdziens „okupācija” lietots jau romiešu tiesībās, un ar to apzīmēja īpašuma tiesības uz *res nullius* (latīņu val. – nevienam nepiederoša lieta) dabisku iegūšanas veidu, bet šo jēdzienu neattiecināja uz suverenitātes iegūšanu.¹

Savukārt starptautiskajās tiesībās okupācija tiek uzskatīta par vienu no teritorijas iegūšanas veidiem. Ar jēdzienu „okupācija” apzīmē *terra nullius* (latīņu val. – nevienam nepiederoša teritorija) iegūšanu.²

Šāda veida okupācija ir jānošķir no militārās okupācijas (angļu val. – *military occupation*), kas ir pilnīgi kaut kas cits.

¹ Westlake J. *International Law. Part I: Peace*. London: Cambridge University Press, 1910, p. 98.

² Shaw M. N. *International Law. 6th edition*. New York: Cambridge University Press, 2008, p. 503.

2. Okupācijas tiesību kodifikācija

Pirmais starptautisko tiesību dokuments, kur minēta okupācija, ir **Lībera kodekss**³ (*Lieber Code*). Šo kodeksu izstrādāja Dr. Francis Liebers (*Lieber*) 1863. gada 24. aprīlī pēc Amerikas Savienoto Valstu prezidenta A. Linkolna lūguma, un to izmantoja Savienoto Valstu karaspēks Amerikas civilkarā.⁴ Lībera kodekss kļuva par citu valstu kaujas reglamentu, piemēram, Itālijas (1896. un 1900. gads), Krievijas vai Francijas (1901. un 1912. gads), priekštecī.⁵ Taču Lībera kodeksu var uzskatīt drīzāk par iepriekš pastāvošo paražu normu kodifikāciju, nevis par jaunu normu attīstību.⁶

Nozīmīgs solis pretī starptautisko tiesību un paražu kodifikācijai tika sperts 1874. gada Briseles konferencē, kuru sasauca pēc Krievijas iniciatīvas un kurā piedalījās pārstāvji no 15 valstīm.⁷ Diemžēl deklarācijas projekts, ko izstrādāja konferences laikā, neguva atbalstu un netika apstiprināts.⁸

Pēc Briseles konferences un tās deklarācijas projekta jāatzīmē vēl divi mēģinājumi kodificēt kara noteikumus – tā saucamā Oksfordas rokasgrāmata (angļu val. – *Oxford Manual*), kuru 1880. gadā sagatavoja Starptautisko tiesību institūts, un Kara likumu kodekss, kuru 1894. gadā izstrādāja vācu autors Gefkens (*Geffcken*).⁹

Taču pūles, kas tika pieliktas Briseles konferences laikā un vēlāk, sevi attaisnoja, jo Briseles deklarācija kopā ar Oksfordas rokasgrāmatu kļuva par pamatu **Noteikumiem par sauszemes kara tiesībām un paražām**¹⁰, ko pievienoja 1899. gada (II) un 1907. gada (IV) **Hāgas konvencijai par sauszemes kara tiesībām un paražām**^{11, 12}.

Kā atzina Nirnbergas Starptautiskais kara tribunāls 1946. gada 1. oktobra spriedumā, „Sauszemes kara vešanas noteikumi, kuri tika formulēti [Hāgas] Konvencijā, neapšaubāmi bija solis uz priekšu salīdzinājumā ar tās pieņemšanas laikā pastāvošajām starptautiskajām tiesībām. Bet Konvencija noteikti noteic, ka tas bija mēģinājums „pārskatīt vispārējos kara likumus un paražas”, kurus tā tādā

³ General Orders No. 100, Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field. *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross*. Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.)

⁴ Zwanenburg M. The Law of Occupation Revisited: The Beginning of an Occupation. *Yearbook of International Humanitarian Law*, 2007, vol. 10, p. 101.

⁵ Glahn G. The Occupation of Enemy Territory: A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation. Mineapolis: The University of Minnesota Press, 1957, p. 8.

⁶ Arai Y. The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International Human Rights Law. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 57.

⁷ Мартенс Ф. Восточная война и Брюссельская конференция. 1874–1878 г. С.-Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения (А. Бенке), 1879, с. 129, 130.

⁸ Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. II. С.-Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения (А. Бенке), 1883, с. 467.

⁹ Glahn G. The Occupation of Enemy Territory: A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation. Mineapolis: The University of Minnesota Press, 1957, p. 8.

¹⁰ Annex to the Convention: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land (1907). *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross*. Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.)

¹¹ Hague Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land (1907). 36 Stat. 2277, T. S. No. 539. Sk. arī: *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross*. Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.) Konvencija stājās spēkā 26.01.1910.

¹² Aldrich G. H. Symposium: The Hague Peace Conferences: The Laws of War on Land. *American Journal of International Law*, 2000, January, p. 42.

veidā atzina par pastāvošām¹³. Līdz ar to var secināt, ka Hāgas konvencija un tās Noteikumi balstījās uz starptautiskajām paražu tiesībām.¹⁴

Taču pirms Otrā pasaules kara notika daudzas okupācijas, pamatā tās veica Vācija, un tās neatbilda klasiskās militārās okupācijas jēdzienam, piemēram, Čehoslovākijas vai Dānijas okupācija – sakarā ar tām 1949. gada 12. augustā tika pieņemtas četras **Ženēvas konvencijas**^{15, 16}. Tās kļuva par vērtīgu papildinājumu militārās okupācijas konvencionālajām tiesībām un paredzēja normas par attieksmi pret civiliedzīvotājiem, deportācijām, ipašumu iznīcināšanu, kolektīvo atbildību un tiesvedību okupācijas tiesās.¹⁷

Ženēvas konvencijām bija tieša saikne ar Hāgas konvencijām. Tā, piemēram, **Ženēvas konvencijā (IV) par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā** noteikts, ka tā papildina Hāgas Noteikumu II un III sadaļu (154. pants). Tai pašā laikā šī konvencija kļuva par okupēto teritoriju iedzīvotāju tiesību sarakstu, starptautiski atzītu norādījumu krājumu okupēto teritoriju tiesiskās administrēšanas jomā.¹⁸ Līdz ar to vadošo ekspertu prevalējošais viedoklis ir tāds, ka Ženēvas konvencija (IV) tās pieņemšanas laikā sastāvēja kā no deklaratīviem, tā arī no būtiskiem elementiem. Taču jautājums, cik daudz būtisku elementu iekļauts šajā konvencijā, līdz šim paliek neatrisināts.¹⁹

Savukārt 1977. gada 12. decembrī tika pieņemts **Papildu protokols pie 1949. gada 12. augusta Ženēvas konvencijām, kas attiecas uz starptautiska rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību (I protokols)**²⁰. Protokols atbilstoši tā

¹³ Приговор Международного Военного Трибунала, 01.10.1946. *Нюрнбергский процесс. В 7 томах. Т. VII. Заключительные речи главных обвинителей. Последние слова подсудимых. Приговор.* Под общей ред. П. А. Руденко. Москва: Гос. изд-во Юрид. лит-ры, 1961, с. 403.

¹⁴ Sīkāk sk.: Ronen Y. *Illegal Occupation and its Consequences.* *Israel Law Review*, 2008, vol. 41, p. 204–210.

¹⁵ Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (1949) *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross.* Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.) Sk. latviešu valodā: Ženēvas konvencija (I) par sauszemes bruņoto spēku ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu (1949). *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 22. marts, Nr. 46; Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea (1949) *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross.* Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.) Sk. latviešu valodā: Ženēvas konvencija (II) par jūras bruņoto spēku ievainoto, slimo un kuģu avārijās cietušu stāvokļa uzlabošanu. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 27. marts, Nr. 48;

Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War (1949) *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross.* Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.) Sk. latviešu valodā: Ženēvas konvencija (III) par attieksmi pret karagūstekņiem (1949). *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 5. apr., Nr. 52; Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949) *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross.* Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.) Sk. latviešu valodā: Ženēvas konvencija (IV) par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 19. apr., Nr. 60.

¹⁶ Milano E. *Unlawful Territorial Situations in International Law: Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy.* Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2006, p. 91.

¹⁷ Glahn G. *The Occupation of Enemy Territory: A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation.* Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1957, p. 20.

¹⁸ Benvenisti E. *The International Law of Occupation.* Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004, p. 105.

¹⁹ Arai Y. *The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International International Human Rights Law.* Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 62.

²⁰ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims in International Armed Conflicts (Protocol I) (1977) *International Humanitarian Law. International Committee of the Red Cross.* Version 5-31.12.1998. (Electronic resource.) Sk. latviešu valodā: Papildu protokols pie 1949. gada 12. augusta Ženēvas konvencijām, kas attiecas uz starptautiska rakstura bruņotu konfliktu upuru aizsardzību (I protokols). *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 19. jūn., Nr. 92.

72. pantam papildināja Ženēvas konvenciju (IV), kā arī citus starptautisko tiesību noteikumus par cilvēka pamattiesību aizsardzību starptautisku bruņotu konfliktu laikā.

3. Militārās okupācijas jēdziens

Attiecībā uz militāro okupāciju angļu valodā tiek lietoti divi jēdzieni, proti: *belligerent occupation* un *military occupation*, kurus latviešu valodā var tulkot kā „militārā okupācija” (latīņu val. – *occupatio bellica*). Zinātnieki nav vienisprātis par to, vai *belligerent occupation* un *military occupation* apzīmē vienu un to pašu.²¹ Autoresprāt, iespējamā atšķirība starp jēdzieniem *belligerent occupation* un *military occupation* nav būtiska, tāpēc šie jēdzieni lietoti kā sinonīmi un apzīmēti kā „militārā okupācija”.

Hāgas Noteikumu 42. pantā noteikts, ka „Teritorija tiek uzskatīta par okupētu tad, kad tā faktiski atrodas ienaidnieka armijas varā. Okupācija tiek attiecināta tikai uz teritoriju, pār kuru šāda vara tika noteikta un var būt īstenota”. Tādējādi Hāgas Noteikumi skaidri aizliedz tā saucamās fiktīvās okupācijas.²² Militārās okupācijas mērķis ir ielikt aktuālo (*de facto*) varu okupētājvalsts rokās. Tiesiskā (*de jure*) suverenitāte tikmēr paliks tur, kur tā bija pirms teritorijas okupācijas, kaut arī ir acīmredzams, ka likumīgais suverēns nav spējīgs īstenot valdošo varu okupētajā teritorijā.²³

Vai ienaidnieka karaspēkam jāpaliek okupētajā teritorijā, lai uzturētu militārās okupācijas stāvokli? Ir pieņemts – ja reiz militārās okupācijas stāvoklis ir nodibināts, tad karaspēka pastāvīgā dislokācija okupētajā teritorijā vairs nav nepieciešama. Tai pašā laikā karaspēka skaitam jābūt tādā, lai tas varētu īstenot varu pār šo teritoriju. Nepieciešamais karaspēka skaits ir atkarīgs no konkrēta gadījuma un dažādiem apstākļiem.²⁴

Ne mazāk svarīgi ir noteikt, vai okupējošajai varai vajag kontrolēt visas okupētās teritorijas valdības funkcijas. Ir pieņemts, ka okupējošajai varai ir jākontrolē vismaz tās funkcijas, kuras ir nepieciešamas savas varas īstenošanai.²⁵

Taču nereti okupētājvalsts dod priekšroku netiešai okupēto teritoriju administrācijai, piemēram, anektējot okupētās teritorijas vai nodibinot marionešu valstis vai valdības. Šajos gadījumos okupētājvalsts cenšas neatzīt vai arī noliegt okupācijas tiesību un starptautiskās atbildības piemērošanu savu surogātu darbībām.²⁶ Tā, piemēram, visos okupācijas gadījumos pēc 1945. gada okupētājvalstis vienmēr ir atteikušās uzskatīt teritoriju par okupētu.²⁷ Iemesli, kas attur valstis no

²¹ Sk., piemēram, Wilson G. G. *International Law*. 8th edition. New York, Newark, Boston, Chicago: Silver, Burdett and Company, 1922; McDougal M. S., Feliciano F. P. *The International Law of War: Transnational Coercion and World Public Order*. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1994, p. 732, 733.

²² Glahn G. *The Occupation of Enemy Territory: A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1957, p. 28.

²³ Greenspan M. *The Modern Law of Land Warfare*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1959, p. 217.

²⁴ Siegrist M. *The Functional Beginning of Belligerent Occupation*. Bern: [B. v.], [B. g.], p. 11.

²⁵ Op. cit.

²⁶ Benvenisti E. *The International Law of Occupation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004, p. 5.

²⁷ Arai Y. *The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International Human Rights Law*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 11.

okupētājvalsts statusa atzīšanas, var būt dažādi – vai nu centieni attaisnot spēka lietošanu, vai arī interese pastāvīgi un ekskluzīvi kontrolēt ārvalsts teritoriju.²⁸ Jebkurā gadījumā okupētājvalsts netiek atbrīvota no pienākumiem, kurus uzliek okupācijas tiesības: galu galā okupācijas jēdziens nebalstās uz okupācijas administrācijas nodibināšanu.²⁹ Nekas nav teikts arī par okupācijas režīma konkrētu administratīvo formu.³⁰

4. Militārā un miermilīgā okupācija

Gan 1899. gada, gan 1907. gada Hāgas Noteikumi pamatojas uz pieņēmumu, ka militārā okupācija notiek kara kontekstā un ka naidīgās karojošās valsts karaspēks tieši kontrolē citas karojošās valsts teritoriju.³¹ G. Glāns (*Glahn*) uzskata, ka Hāgas Noteikumi attiecas arī uz neitrālās teritorijas piespiedu okupāciju.³²

Taču 1949. gada Ženēvas konvencijas pārrāva šo saikni ar karu un noteica, ka tās „ir jāpiemēro visos kara pieteikšanas vai citu bruņotu konfliktu gadījumos, kuri var rasties starp divām vai vairākām Augstām Līdzējām Pusēm, pat ja kāda no tām nav atzinusi karastāvokli. Konvencija arī jāpiemēro visiem Augstās Līdzējās Puses teritorijas daļējas vai pilnīgas okupācijas gadījumiem, pat ja šī okupācija nesastop nekādu bruņotu pretošanos” (2. panta 1. un 2. daļa). Tādējādi 2. panta 1. daļa nodrošina, ka konvencijas jāpiemēro tādai okupācijai, kas veikta karadarbības laikā, taču ārpus karastāvokļa. Savukārt 2. panta 2. daļa attiecina okupācijas tiesību piemērošanu uz okupāciju, kura veikta bez kara pieteikšanas un bez karadarbības.³³

Vai tiešām ir jāsecina, ka, tikai sākot ar 1950. gada 21. oktobri, kad stājās spēkā Ženēvas konvencijas, starptautisko tiesību normas sāka regulēt miera laika okupācijas, kā arī okupācijas, kuras tiek veiktas, nesastopot otrās puses bruņotu pretestību.

R. Robins (*Robin*) uzskata, ka kopš Franču revolūcijas miermilīgās okupācijas (latīņu val. – *occupatio pacifica*) ir notikušas diezgan bieži un ka tās ir pamatīgi nostiprinājušās valstu praksē.³⁴ R. Robins iedala okupācijas kara laika un miera laika okupācijās³⁵ un atzīmē šādas atšķirības starp tām:

- 1) militārā okupācija ir kara akts, savukārt miermilīgā okupācija – miermilīgs līdzeklis;
- 2) miermilīgās okupācijas laikā okupētā valsts saglabā suverenitāti gandrīz pilnā apjomā. Pārsvārā okupētajai valstij jānodrošina ārvalsts karaspēka garnizonu izveidošana un to drošība savā teritorijā;

²⁸ Benvenisti E. *The International Law of Occupation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004, p. 211.

²⁹ Op. cit., p. 5.

³⁰ Roberts A. Transformative Military Occupation: Applying the Laws of War and Human Rights. *American Journal of International Law*, 2006, July, vol. 100, no. 3, p. 585.

³¹ Roberts A. What is a Military Occupation? *The British Yearbook of International Law*, 1984, vol. 55, p. 251.

³² Glahn G. *The Occupation of Enemy Territory: A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1957, p. 12.

³³ Zwanenburg M. *The Law of Occupation Revisited: The Beginning of an Occupation*. *Yearbook of International Humanitarian Law*, 2007, vol. 10, p. 106.

³⁴ Robin R. *Des Occupations Militaires ne Dehors des Occupations de Guerre* (Translated in to English by the Division of International Law of the Carnegie Endowment for International Peace). Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1942, p. 17.

³⁵ Op. cit., p. 2–10.

3) militārā okupācija ir *de facto* situācija, savukārt konvencionālā okupācija ir tiesisks statuss, kas pamatots ar līgumu.³⁶

Citu okupāciju klasifikāciju piedāvā A. Roberts (*Roberts*). Kopumā viņš izšķir 17 okupāciju veidus, kas iedalīti: (1) kara un pēckara okupācijās, (2) miera laika okupācijās un (3) cita veida okupācijās.³⁷ Atsaucoties uz Nirnbergas Starptautiskā kara tribunāla 1946. gada 1. oktobra spriedumu, A. Roberts atzīmē, ka Hāgas konvencija un tās Noteikumi ir piemērojami kā miera laika, tā arī cita veida okupācijām.³⁸

Līdz ar to var secināt, ka miera laika okupācijas bija plaši izplatītas līdzās militārām okupācijām un gan vienām, gan otrām tika piemērotas okupācijas tiesības.

5. Situācija, kad nav okupācijas

Interesu konflikts nepastāv situācijās, kad valsts valdība ir devusi piekrišanu, ka ārvalsts karaspēks atrodas tās teritorijā, turklāt piekrišana nevar būt iegūta spaidu rezultātā un to var izteikt tikai tāda vara, kuras lēmumi ir saistoši valdībai. Šādā gadījumā nav okupācijas. Šī pieeja saglabāta arī Ženēvas konvencijās: nepretošanās nenozīmē to pašu, ko nozīmē piekrišana.³⁹

6. Okupācija un iebrukums

Okupācija jānošķir no iebrukuma (angļu val. – *invasion*). Ienaidnieka karaspēks var rīkoties apgabalā bez tā okupēšanas, līdz ar to iebrukums nav obligāti saistīts ar okupāciju.⁴⁰ Ir arī gadījumi, kad okupācija nesākas ar iebrukumu. Ārvalsts karaspēks var būt dislocēts kādā teritorijā saskaņā ar starptautisko vienošanos, bet vēlāk pārkāpt tās robežas.⁴¹

Taču lielākā daļā gadījumu okupācija seko pēc iebrukuma. Ne vienmēr ir viegli noteikt precīzu laiku, kad iebrukums pārtop par okupāciju.⁴² Kā noteicis Amerikas Savienoto Valstu Militārais tribunāls „Ķilnieku lietā”, „Vai iebrukums ir pārtapis par okupāciju, tas ir fakta jautājums. Jēdziens „iebrukums” nozīmē militāro operāciju, bet okupācija – valdošās varas īstenošanu esošās valdības vietā. Tas ietver organizētās pretošanās sagraušanu un administrācijas nodibināšanu, lai aizsargātu likumus un kārtību. Teritorija tiek uzskatīta par okupētu, kamēr okupētājvalsts saglabā kontroli, bet civilās valdības kontrole ir likvidēta”⁴³

L. Openheims arī nošķir okupāciju no iebrukuma un atzīmē, ka **iebrukums** ir karaspēka iesoļošana vai iebraukšana, vai militāro kara gaisakuģu ielidošana ienaidnieka teritorijā. Savukārt **okupācija** ir iebrukums un valdījuma pārņemšana pār ienaidnieka valsti, lai to saglabātu vismaz uz laiku. Atšķirība starp iebrukumu

³⁶ Op. cit., p. 13, 14.

³⁷ Roberts A. What is a Military Occupation? *The British Yearbook of International Law*, 1984, vol. 55, p. 261.

³⁸ Op. cit., p. 274, 275, 293, 294.

³⁹ Zwanenburg M. The Law of Occupation Revisited: The Beginning of an occupation. *Yearbook of International Humanitarian Law*, 2007, vol. 10, p. 109.

⁴⁰ Greenspan M. The Modern Law of Land Warfare. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1959, p. 213.

⁴¹ Roberts A. What is a Military Occupation? *The British Yearbook of International Law*, 1984, vol. 55, p. 257.

⁴² Op. cit., p. 256.

⁴³ The Hostages Trial: Trial of Wilhelm List and Others, United States Military Tribunal, Nuremberg. United Nations War Crimes Commission. *Law Reports of Trials of War Criminals*, 1949, vol. VIII, p. 55, 56.

un okupāciju kļūst redzama faktā, kad okupētājvalsts nodibina savu administrāciju, bet iebrucējs to nedara.⁴⁴

7. Okupācija un iekarojums

Vairāku gadsimtu garumā jēdziens „militārā okupācija” nebija nodalīts no jēdzieniem „iekarojums” (angļu val. – *conquest*) un „pakļaušana” (angļu val. – *subjugation*; latīņu val. – *debellatio*). Ienaidnieka teritorijas iekarojumu uzskatīja par aneksiju, un tika pieņemts, ka veiksmīgs suverēns ir praktiski imūns no jebkādiem ierobežojumiem brīvi rīkoties okupētā teritorijā.⁴⁵ Uzskatīja, ka iekarojums rada īpašumtiesības.⁴⁶ Taču ar laiku situācija sāka mainīties.

Kā atzīmē L. Openheims, atšķirību starp īslaicīgu teritorijas militāro okupāciju un reālo teritorijas iegūšanu ar iekarojumu un pakļaušanu pirmo reizi iezīmēja M. D. Vatelš (*Vattel*)⁴⁷. Savukārt A. Hefters (*Heffter*)⁴⁸ bija pirmais, kas aprakstīja šādas nodalīšanas sekas.⁴⁹

Militārā okupācija ir vienkārši **fakts**, kas tiek uzturēts ar spēku. Militārā okupācija nerada īpašuma tiesības uz okupēto teritoriju. Cita lieta ir iekarojums, kas ir viens no teritorijas iegūšanas veidiem.⁵⁰ Turklāt tas ir teritorijas **piespiedu** iegūšanas veids, jo tiesības iekarot izriet tikai no **spēka**. Iekarojums nosaka nevis **tiesības**, bet **faktu**, no kura izriet tiesības.⁵¹

H. Haleks (*Halleck*) atzīmē, ka jēdziens „iekarojums” tiek izmantots attiecībā uz iekaroto teritoriju brīdī, kad tā ir atņemta ienaidniekam. Kamēr īpašuma tiesības uz šo teritoriju netiek apstiprinātas, iekarotājs pārvalda teritoriju, pamatojoties uz militārās okupācijas tiesībām.⁵² Savukārt G. Vilsons (*Wilson*) uzskata, ka militārā okupācija var kļūt par iekarojumu, ja okupētājvalsts vēlas paturēt valdījuma tiesības pār okupēto teritoriju neierobežotu laiku.⁵³

Iekarotāja īpašuma tiesības uz teritoriju var kļūt absolūtas dažādos veidos: noslēdzot miera vai cesijas līgumu, pakļaujot un inkorporējot iekarotāja valsti, civilās revolūcijas rezultātā, ar iedzīvotāju piekrišanu, pēc ievērojama laika, kad iepriekšējais suverēns neatgūst savas valdījuma tiesības.⁵⁴

⁴⁴ Oppenheim L. *International Law: A Treatise*. Vol. II. Disputes, War and Neutrality. 7th edition. Great Britain: Longmans, 1952, p. 434.

⁴⁵ Glahn G. *The Occupation of Enemy Territory: A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation*. Mineapolis: The University of Minnesota Press, 1957, p. 7.

⁴⁶ Brownlie I. *Principles of Public International Law*. 6th edition. New York: Oxford University Press, 2003, p. 697.

⁴⁷ Sk. Vattel M. D. *The Law of Nations or the Principles of the Law of Nature. Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns*. 6th edition. Philadelphia: T & J. W. Johnson Law Booksellers, 1844, p. 386.

⁴⁸ Heffter A. W. *Das Europäische Völkerrecht*. Berlin: Verlag von Schroeder, 1861, S. 234.

⁴⁹ Oppenheim L. *International Law: A Treatise*. Vol. II. Disputes, War and Neutrality. 7th edition. Great Britain: Longmans, 1952, p. 432, 433.

⁵⁰ Wilson G. G. *International Law*. 8th edition. New York, Newark, Boston, Chicago: Silver, Burdett and Company, 1922, p. 108, 109.

⁵¹ Baker Sh. B. *Halleck's International Law, or Rules Regulating the Intercourse of States in Peace and War*. Vol. II. 3rd edition. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co Ltd., [B. g.], p. 456, 457.

⁵² Halleck H. W. *Elements of International Law and Laws of War*. Philadelphia: J. B. Lippincott & Co., 1866, p. 330.

⁵³ Wilson G. G. *International Law*. 8th edition. New York, Newark, Boston, Chicago: Silver, Burdett and Company, 1922, p. 109.

⁵⁴ Halleck H. W. *Elements of International Law and Laws of War*. Philadelphia: J. B. Lippincott & Co, 1866, p. 340.

8. Okupācija un pakļaušana

Daži autori uzskata, ka pakļaušana ir tikai īpašs okupācijas veids, jo, iekarojot ienaidnieka teritoriju, tā kļūst nevienai valstij nepiederoša, un iekarotājs var to iegūt, transformējot militāro okupāciju absolūtā okupācijā.⁵⁵ Taču, kā uzskata L. Oppenheims, šāds viedoklis neatbilst patiesībai. Militārā okupācija, kura ir iekarojums, nekādā gadījumā nepārvērš ienaidnieka teritoriju par nevienai valstij nepiederošu teritoriju. Iekarota ienaidnieka teritorija, kaut arī faktiski atrodas iekarotāja valdījumā, tiesiski paliek ienaidnieka suverenitātē, kamēr ar aneksiju tā nepāriet iekarotāja suverenitātē. Aneksija pārvērš iekarojumu pakļaušanā.⁵⁶ Tādējādi ar pakļaušanu iekarotājs iegūst ne tikai faktisko valdījumu pār teritoriju, bet arī suverenitāti.⁵⁷

9. Okupācija un cesija

Okupācijas atšķiras arī no cesijas, jo ar cesiju valsts iegūst suverenitāti pār konkrētu teritoriju no iepriekšējā valsts īpašnieka.⁵⁸

10. Okupācijas sākums

Okupācijas sākuma noteikšana nereti ir sarežģīts uzdevums, it īpaši tad, kad okupācija seko iebrukumam. Nepastāv formālas prasības, lai okupējošie spēki oficiāli deklarētu okupācijas stāvokli, kā, piemēram, tiek deklarēts karš. Taču šāda deklarācija ir vēlama.⁵⁹

Hāgas Noteikumu 42. panta 2. daļā noteikts, ka „Okupācija tiek attiecināta tikai uz teritoriju, pār kuru šāda vara tika noteikta un var būt īstenota”. Zinātnieki arī ievēro šo atziņu.⁶⁰ Savukārt F. Martens (*Martens*) īpaši atzīmē, ka okupācija ir fakts, kura rezultātā viena valsts vara nodod savu vietu citai, kura tās vietā stājas tiesībās.⁶¹ Kā atzīmē Š. Beikers (*Baker*), tas nozīmē, jo divām personām vienlaikus nevar būt dažādi valdījumi pār konkrētu lietu: šāds vienas personas valdījums izslēdz otras personas valdījumu.⁶² Turklāt, kā uzskata F. Martens, ienaidnieka vara, kura iestājas iepriekšējās likumīgās varas vietā, nevar baudīt vairāk tiesību nekā iepriekšējā. Tikai neatliekamā kara nepieciešamība var izskaidrot, taču ne vienmēr attaisnot šī noteikuma pārkāpšanu.⁶³

⁵⁵ Oppenheim L. *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. 2nd edition. New York, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green and Co. 1912, p. 303.

⁵⁶ Op. cit.

⁵⁷ Greenspan M. *The Modern Law of Land Warfare*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1959, p. 215.

⁵⁸ Oppenheim L. *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. 2nd edition. New York, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green and Co, 1912, p. 291.

⁵⁹ Roberts A. What is a Military Occupation? *The British Yearbook of International Law*, 1984, vol. 55, p. 257.

⁶⁰ Sk., piemēram: Wilson G. G. *International Law*. 8th edition. New York, Newark, Boston, Chicago: Silver, Burdett and Company, 1922, p. 270.

⁶¹ Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. II. С.-Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения (А. Бенке), 1883, с. 490.

⁶² Baker Sh. B. *Halleck's International Law, or Rules Regulating the Intercourse of States in Peace and War*. Vol. II. 3rd edition. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co Ltd., [B. g.], p. 434.

⁶³ Мартенс Ф. Современное международное право цивилизованных народов. Т. II. С.-Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения (А. Бенке), 1883, с. 490.

11. Okupācijas ilgums

Abu Hāgas miera konferenču delegāti uzskatīja okupāciju par pagaidu situāciju, īsu periodu starp karadarbību un miera līguma noslēgšanu, kad karalaika uzvaras piespiež sagrautās valsts teritoriālo piekāpšanos.⁶⁴ Taču Hāgas Noteikumi nenosaka okupācijas minimālo (paredzamo) ilgumu, un pat ārvalsts klātbūtnes salīdzinoši īss periods var novest līdz militārās okupācijas stāvoklim.⁶⁵ Un otrādi, kā rāda vēsture, okupācija var būt ilgtermiņa. Taču, kā 1945. gadā atzīmē R. Čorlijs (*Chorley*), ienaidnieka teritorijas ilgstoša okupācija ir nesens vēstures fenomens.⁶⁶

Lai gan okupācijas ilgums konvencionāli nav regulēts, pastāv viedoklis, ka, ņemot vērā *jus post bellum* (latīņu val. – taisnīgums pēc kara), okupācijas termiņam tomēr jābūt ierobežotam gan laikā, gan arī jābūt ierobežotai okupācijas ietekmei uz konkrēto teritoriju.⁶⁷

12. Okupācijas izbeigšanās

Okupācijas beigu termiņa noteikšana ir ne mazāk sarežģīts uzdevums kā tā sākuma noteikšana. L. Openheims domā, ka okupācija izbeidzas, kad okupētājvalsts atstāj teritoriju vai tiek padzīts no tās.⁶⁸ Savukārt F. Martens uzskata, ka okupācijas armijas vara izbeidzas līdz ar okupētās teritorijas pievienošanu.⁶⁹ Šajā gadījumā teritorijas pārejai jābūt tiesiskai, tā apgalvo A. Roberts.⁷⁰ Pastāv vēl viens viedoklis par okupācijas izbeigšanos, proti: okupācijas beigu termiņa noteikšanā ir svarīgi apzināties, kas īsteno efektīvo varu pār teritoriju.⁷¹

Turklāt mēdz būt gadījumi, kad okupāciju deklarē kā izbeigtu, vai vispār tiek uzskatīts, ka okupācija ir izbeigta, taču okupētājvalsts karaspēks turpina atrasties teritorijā. Tas var notikt, piemēram, ja līgums, ar kuru tiek izbeigta okupācija, vienlaikus paredz ārvalsts karaspēka palikšanu teritorijā.⁷²

13. Okupācijas izbeigšanās ar aneksiju

Ženēvas konvencijas par civilpersonu aizsardzību kara laikā (IV) 47. pantā noteikts, ka „Aizsargājāmām personām, kas atrodas okupētā teritorijā, nekādā gadījumā un nekādā veidā nevar atņemt šīs Konvencijas priekšrocības ne teritorijas okupācijas rezultātā šīs teritorijas iestādēs un pārvaldēs ievesto izmaiņu dēļ, ne arī kādu līgumu dēļ, kas noslēgti starp okupētās teritorijas varas iestādēm un

⁶⁴ Benvenisti E. *The International Law of Occupation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004, p. 27.

⁶⁵ Siegrist M. *The Functional Beginning of Belligerent Occupation*. Bern: [B. v.], [B. g.], p. 10.

⁶⁶ Chorley R. S. T. *Military Occupation and the Rule of Law*. *The Modern Law Review*, 1945, July, vol. 8, issue 3, p. 119.

⁶⁷ Chesterman S. *Occupation as Liberation: International Humanitarian Law and Regime Change*. *Ethics and International Affairs*, 2004, vol. 18, no. 3, p. 55.

⁶⁸ Oppenheim L. *International Law: A Treatise*. Vol. II. Disputes, War and Neutrality. 2nd edition. New York, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green and Co, 1912, p. 210.

⁶⁹ Мартенс Ф. *Современное международное право цивилизованных народов*. Т. II. С.-Петербург: Типография Министерства Путей Сообщения (А. Бенке), 1883, с. 491.

⁷⁰ Roberts A. *What is a Military Occupation?* *The British Yearbook of International Law*, 1984, vol. 55, p. 259.

⁷¹ Arai Y. *The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International Human Rights Law*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 19.

⁷² Roberts A. *The End of Occupation: Iraq 2004*. *International and Comparative Law Quarterly*, 2005, January, vol. 54, part 1, p. 29.

okupētāju valsti, ne arī **okupētājvalsts pilnīgas vai daļējas okupētās teritorijas aneksijas dēļ** [autores izcēlums].”

Princips, ka okupētas teritorijas aneksija (latīņu *annexio*, no *annexus* ‘pievienots’)⁷³ ir aizliegta, sākotnēji nebija nostiprināts minētajā Ženēvas konvencijā, bet tajā laikā jau pastāvēja paražu tiesībās.

Aneksijas aizliegšanas principa atzīšanu var apstiprināt arī vairāku starptautisku šķīrējtiesu spriedumi, kurus pieņēma starpkaru periodā.⁷⁴ Vispazīstamākais tiesas spriedums, ko pieņēma pirms Ženēvas konvencijas (IV) stāšanās spēkā, šķiet, ir Beļģijas Kasācijas tiesas 1947. gada spriedums, kur noteikts, ka aneksija, kas tiek veikta pretrunā ar starptautiskajām tiesībām, nerada tiesiskās sekas.⁷⁵

14. Aneksijas neatzīšanas princips

Aneksijas neatzīšanas princips pirmo reizi tika nostiprināts **Stimsona doktrīnā**. 1932. gada 7. janvārī ASV valsts sekretārs H. Stimsons nosūtīja Ķīnas un Japānas valdībai diplomātisko notu, kurā izteica šādu protestu pret Japānas veikto Mandžūrijas sagrābšanu: „... amerikāņu valdība uzskata par savu pienākumu paziņot kā Japānas Imperatora valdībai, tā arī Ķīnas Republikas Valdībai, ka tā nevar atzīt situācijas legalitāti *de facto*, kā arī negrasās atzīt jebkādu līgumu vai vienošanos, kas ir noslēgti starp šo valstu valdībām vai pārstāvjiem un kas var pārkāpt Savienoto Valstu vai tās pilsoņu tiesības Ķīnā, ieskaitot tiesības, kas attiecas uz Ķīnas Republikas suverenitāti, neatkarību vai teritoriālo un administratīvo nedalāmību vai starptautisku politiku attiecībā uz Ķīnu, kura ir parasti zināma kā „atvērto durvju” politika; *un ka tās negrasās atzīt jebkādu situāciju, līgumu vai vienošanos, panāktu ar līdzekļiem, kas runā preti vienošanām un saistībām pēc 1928. gada 27. augusta Kelloga–Briāna pakta, kuru parakstīja kā Ķīna, tā arī Japāna, tāpat Savienotās Valstis.*”⁷⁶

1932. gada 11. martā Tautu Savienības Asambleja pieņēma rezolūciju, ar kuru deklarēja, ka „nekādu teritoriālās integritātes pārkāpšanu un nekādu izmaiņu politiskajā neatkarībā, kura veikta pret jebkuru Tautu Savienības Dalībnieci preti Statūtu 10. pantam, Tautu Savienības Dalībniece nevar atzīt par likumīgu un spēkā esošu”.⁷⁷ Taču jāatzīmē, ka Tautu Savienība drīzāk deklarēja agresijas prettiesiskumu, nevis marionešu režīma prettiesisku ieviešanu.⁷⁸

1933. gada 10. oktobrī Stimsona doktrīna kļuva konvencionāla, būdama nostiprināta **Riodežaneiro konvencijā par agresijas noliegumu un strīdu izlemšanu**. Konvencija aizliedza jebkuras teritoriālas pārmaiņas, kuras nav panāktas miera ceļā, un pasludināja par spēkā neesošu jebkuru okupāciju vai teritorijas iegūšanu ar militāra spēka palīdzību. Tādējādi Riodežaneiro konvencija, kuru parakstīja

⁷³ Большая советская энциклопедия. В 30 т. Т. 2. Гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: издательство „Советская энциклопедия”, 1970, с. 40.

⁷⁴ Arai Y. The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International Human Rights Law. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 44.

⁷⁵ Oppenheim L. International Law: A Treatise. Vol. II. Disputes, War and Neutrality. 7th edition. Great Britain: Longmans, 1952, p. 438.

⁷⁶ McNair A. The Stimson Doctrine of Non-Recognition. *British Yearbook of International Law*, 1933, vol. 14, p. 65.

⁷⁷ Hough W. J. Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting forcible Seizure of Territory. *NYL Sch. JICL*, 1985, vol. 6, p. 327–329.

⁷⁸ Benvenisti E. The International Law of Occupation. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004, p. 71.

27 valstis, kļuva par atzītu starptautisko tiesību normu un *jus cogens* (latīņu val. – imperatīvā norma) principu.⁷⁹

1970. gada 24. oktobrī ANO Ģenerālā Asambleja savā **Deklarācijā par starptautisko tiesību principiem, kas attiecas uz draudzīgām attiecībām un sadarbību starp valstīm saskaņā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūtiem**⁸⁰, pasludināja šādu starptautisko tiesību pamatprincipu: „Valsts teritorija nevar būt tādas militārās okupācijas objekts, kas izriet no spēka lietošanas preti [ANO – *autores piebilde*] Statūtu noteikumiem. Valsts teritorija nevar būt citas valsts iegūšanas objekts, ja tā iegūta ar spēku vai spēka draudu rezultātā. Nekāda teritorijas iegūšana, kas veikta ar spēku vai tā draudiem, nevar būt atzīta par tiesisku.” Taču valstis ne vienmēr rīkojās atbilstoši šim principam.⁸¹ Šajā jautājumā interesants šķiet L. Openheima viedoklis, proti, iekarotāja īpašuma tiesību tiesiskums nav atkarīgs no trešo valstu atzīšanas vai neatzīšanas. Turklāt arī trešo personu protestiem nav nekādas nozīmes.⁸²

15. Valsts kontinuitāte

Starptautisko tiesību pētnieki⁸³ ir vienprātīgi, ka okupētās teritorijas tiesiskais īpašnieks saglabā pār to suverenitāti, savukārt šī suverenitāte okupācijas laikā tiek pārtraukta, nevis zaudēta.⁸⁴ Līdz ar to iekarotāja suverenitāte izriet tikai no spēka un turpinās tik ilgi, kamēr iekarotie nespēs atbrīvoties no jūga.⁸⁵ Ja šis spēks tiks pārspēts un tiesiskais īpašnieks atgūs savu īpašumu, viņa tiesības atjaunosies.⁸⁶

Ir svarīgi apzināties arī to, ka iepriekšējais suverēns nenodod savu suverenitāti okupētājvalstij. Tas izriet no Hāgas Noteikumu 43. panta, ko atzīst par okupācijas tiesību mini konstitūciju⁸⁷ un kur ir noteikts, ka tiesiskās valdības vara faktiski pāriet okupētājvalsts rokās. Kā uzskata R. Robins, šis princips attiecas gan uz militāru, gan uz miermīlīgu okupāciju.⁸⁸

Interesants šķiet L. Openheima viedoklis – kaut arī pakļaušana ir pirmatnējais teritorijas iegūšanas veids un ieguvējs neiegūst suverenitāti no iepriekšējā valsts īpašnieka, tomēr jaunais valsts īpašnieks tiek uzskatīts par pēcteci.⁸⁹

⁷⁹ Bojārs J. Starptautiskās publiskās tiesības I. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 210. lpp.

⁸⁰ Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation among States in Accordance with the United Nations Charter, G. A. Res. 2625, 25 GAOR Supp. 28 at 121, U. N. Doc. A/8028 (1970).

⁸¹ Malanczuk P. *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. London; New York: Routledge, 2006, p. 152.

⁸² Oppenheim L. *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. 2nd edition. New York, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green and Co, 1912, p. 307.

⁸³ Sk.: Baker Sh. B. *Halleck's International Law, or Rules Regulating the Intercourse of States in Peace and War*. Vol. II. 3rd edition. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co Ltd., [B. g.], p. 455. Halleck H. W. *Elements of International Law and Laws of War*. Philadelphia: I. B. Lippincott & Co, 1866, p. 337.

⁸⁴ Glahn G. *The Occupation of Enemy Territory: A Commentary on the Law and Practice of Belligerent Occupation*. Mineapolis: The University of Minnesota Press, 1957, p. 31.

⁸⁵ Baker Sh. B. *Halleck's International Law, or Rules Regulating the Intercourse of States in Peace and War*. Vol. II. 3rd edition. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co Ltd., [B. g.], p. 473.

⁸⁶ Op. cit., p. 457.

⁸⁷ Parsons B. C. Moving the Law of Occupation into the Twenty-First Century. *Naval Law Review*, 2009, vol. 57, p. 7.

⁸⁸ Robin R. *Des Occupations Militaires ne Dehors des Occupations de Guerre* (Translated in to English by the Division of International Law of the Carnegie Endowment for International Peace). Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1942, p. 12.

⁸⁹ Oppenheim L. *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. 2nd edition. New York, Bombay, and Calcutta: Longmans, Green and Co, 1912, p. 305.

Tiesiskā *status quo ante* (latīņu val. – stāvoklis, kādā lietas iepriekš atradās) atjaunošana pēc okupācijas vai karadarbības izbeigšanās ir *postliminie* (latīņu val.), kas tiek pretstatīta *uti possidetis*⁹⁰ (latīņu val. – kā jums piederējis).⁹¹

Pastāv vispārējs noteikums, ka līdz ar okupācijas izbeigšanos okupācijas likumi vairs netiek piemēroti, kā arī tie zaudē spēku ierēdņu iecelšanai amatos, ja vien atjaunotajā valstī netiek lemts par labu šo pilnvaru pagarināšanai. Turklāt atjaunotajam suverēnam arī nepieciešams atzīt okupētājvalsts darbības par spēkā neesošām, ja okupētājvalsts pieļāvusi tiesību pārkāpumus likumdošanas, administratīvā vai tieslietu jomā.⁹²

16. Okupētājvalsts tiesības un pienākumi

Okupācija tiek uzskatīta par tiesisku, ja okupētājvalsts ievēro starptautisko okupācijas tiesību pamatnormas. Tikai šādos gadījumos trešās valstis var atzīt okupētājvalsts darbības.⁹³

Kā noteicis Amerikas Savienoto Valstu Militārais tribunāls Nirnbergā „Ķīlnieku lietā”, „starptautiskajās tiesībās nepastāv iedalījums tiesiskajā un prettiesiskajā okupācijā, ja runa ir par okupētājvalsts un tās iedzīvotāju pienākumiem okupētajā teritorijā. Nav savstarpējās saiknes starp militārās okupācijas veidu un okupētājvalsts un tās iedzīvotāju tiesībām un pienākumiem vienam pret otru pēc tam, kad attiecības ir faktiski nodibinātas. Vai iebrukums ir tiesisks vai krimināls, tas nav nozīmīgs faktors šī jautājuma izskatīšanā”.⁹⁴

Šī atziņa tika nostiprināta arī 1977. gada Papildu protokola (I) preambulā, kur vēlreiz apstiprināts, ka „1949. gada 12. augusta Ženēvas konvenciju un šī Protokola noteikumi jebkuros apstākļos pilnībā piemērojami visām tām personām, kuras šie dokumenti aizsargā, bez jebkādas ļaunprātīgas šķirošanas, balstoties uz konkrēta bruņota konflikta dabu vai cēloni, vai arī ņemot vērā īpašus iemeslus, ko veicinājušas pašas karojošās puses vai kurus tām piedēvē”.

Arī pakļaušana nevar noderēt okupētājvalstij kā veids, lai izvairītos no pienākumiem, kas paredzēti starptautiskajās tiesībās.⁹⁵

Okupētājvalsts formāli pienākumi ir noteikti Hāgas Noteikumos un Ženēvas konvencijā (IV).⁹⁶ Turklāt Hāgas Noteikumi attiecas uz okupētājvalsts pienākumiem pret okupētas teritorijas suverenitāti un gāzto valdību, kamēr Ženēvas konvencijas satur noteikumus par attieksmi pret okupētas teritorijas iedzīvotājiem.⁹⁷

⁹⁰ *Uti possidetis juris* vai saīsināti *uti possidetis* ir starptautisko tiesību princips. Atbilstoši tam valstij, kas ir tikko nodibināta kā jauna suverēna valsts, jāpastāv tādās robežās, kādās pastāvēja tās priekštecis pirms neatkarības pasludināšanas.

⁹¹ Arai Y. The Law of Occupation: Continuity and Change of International Humanitarian Law, and its Interaction with International Human Rights Law. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, p. 24, 25.

⁹² Op. cit., p. 25.

⁹³ Benvenisti E. The International Law of Occupation. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004, p. 71.

⁹⁴ Hostages Trial: Trial of Wilhelm List and Others, United States Military Tribunal, Nuremberg. United Nations War Crimes Commission. *Law Reports of Trials of War Criminals*, 1949, vol. VIII, p. 59.

⁹⁵ Greenspan M. The Modern Law of Land Warfare. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1959, p. 215.

⁹⁶ Chesterman S. Occupation as Liberation: International Humanitarian Law and Regime Change. *Ethics and International Affairs*, 2004, vol. 18, no. 3, p. 53.

⁹⁷ Burke N. A Change in Perspective: Looking at Occupation through the Lens of the Law of Treaties. *New York University Journal of International Law and Politics*, 2008, vol. 41, p. 109.

Ženēvas konvenciju 1. pantā ir arī noteikts, ka „Augstās Līdzējas Puses apņemas jebkuros apstākļos ievērot un likt ievērot šo Konvenciju”. Tādējādi konvencijās uzsvērtā un pastiprināta dalībvalstu atbildība.⁹⁸

Taču par Ženēvas konvencijas (IV) piemērošanu jāatzīmē viena nianse. Konvencijas 6. panta 3. daļā noteikts, ka „Okupētā teritorijā šīs Konvencijas piemērošanai jābeidzas vienu gadu pēc militāro operāciju vispārīgas pārtraukšanas; tomēr okupētājvalsts tādā mērā, kādā tā pilda valdības funkcijas šajā teritorijā, būs saistīta **okupācijas laikā** ar šīs Konvencijas šādiem pantiem: 1.–12., 27., 29.–34., 47., 49., 51.–52., 53., 59., 61.–77., 143. [autores izcēlums]”. Tādējādi konvencija noteica, ka, sākot ar okupācijas otro gadu, no 159 pantiem tiks piemēroti 43 tās panti.⁹⁹

Tikai ar Papildu protokolu (I) tika atcelta šī ierobežotā laika pieeja,¹⁰⁰ paredzot, ka „Konvenciju un šī Protokola piemērošana jāpārtrauc .. okupētu teritoriju gadījumā tad, kad okupācija tiek izbeigta” (3. panta b. punkts).

Kopsavilkums

Raksts ievieš skaidrību tādu okupācijas tiesību pamatjēdzienu izpratnē kā okupācija, militārā okupācija, miermīlīgā okupācija, iebrukums, iekarojums, pakļaušana un aneksija. Rakstā apskatīta okupācijas tiesību kodifikācijas vēsture, kā arī sniegta okupāciju klasifikācija, iedalot okupācijas militārajās un miermīlīgajās un nosakot to būtiskākās pazīmes. Rakstā pētīta okupācijas būtība un tās atšķirība no citiem jēdzieniem, kas ar to saistīti, kā arī aplūkota okupācijas ietekme uz okupētās valsts kontinuitāti un noskaidrots, kādas okupētājvalsts tiesības un pienākumi ir saistoši okupētajām valstīm un tās iedzīvotājiem.

Veiktā pētījuma rezultātā var secināt, ka pastāv vairāki okupāciju veidi, piemēram, militārā un miermīlīgā okupācija, taču to precīza nošķiršana nereti sagādā grūtības. Ne mazāk sarežģīta ir arī okupācijas nošķiršana no citiem ar to saistītiem notikumiem, piemēram, iebrukuma vai iekarojuma. Nav viegli noteikt arī okupācijas sākumu, ilgumu un tās beigu laiku. Taču noteikti var atzīmēt, ka okupācija tikai pārtrauc, nevis izbeidz okupētās valsts kontinuitāti. Turklāt okupētājvalsts nevar izvairīties no savu pienākumu pildīšanas neatkarīgi no okupācijas veida vai pat okupācijas stāvokļa atzišanas.

Līdz ar to pasaules valstu, it īpaši Latvijas, okupācijas analizē un vērtēšanā ir svarīgi pareizi izprast, interpretēt un piemērot okupācijas tiesību pamatus.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē – 2”.

⁹⁸ Happold M. The Conference of High Contracting Parties to the Fourth Geneva Convention. *Yearbook of International Humanitarian Law*, 2001, vol. 4, p. 399.

⁹⁹ Roberts A. What is a Military Occupation? *The British Yearbook of International Law*, 1984, vol. 55, p. 271.

¹⁰⁰ Chesterman S. Occupation as Liberation: International Humanitarian Law and Regime Change. *Ethics and International Affairs*, 2004, vol. 18, no. 3, p. 55.

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES SEKCIJA

DAŽI KOMENTĀRI PAR SATVERSMES 2. PANTU

Artūrs Caics

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants, jurists

Atslēgvārdi: atbildība, suverenitāte, tauta, valsts, vara.

Ievads

„Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai.”¹ Šie daudziem Latvijas valsts pilsoņiem pirmšķietami tik ļoti tīkamie vārdi ir ietverti Satversmes 2. pantā. Kā redzams, minētajā pantā ir saskatāms Satversmei raksturīgais lakonisms. Viens teikums, kuru veido septiņi vārdi, jebkuram lasītājam varētu likties kā viegli uztverams un saprotams. Tomēr Satversmes lakonisms nevar tikt raksturots vienīgi kā „Satversmes tēvu”² dāvana Latvijas tautai. Tas ir koks ar diviem galiem. Jo mazāk vārdu ir tiesību normā, jo lielāka ir nepieciešamība katru tās saturu veidojošo vārdu analizēt kopsakarā ar citām tiesību normām. Tāpēc tiesu praksē un tiesību doktrīnā ir attīstīts Satversmes vienotības princips, ar kuru Satversme ir atzīstama par vienotu veselumu, kas uzliek par pienākumu jebkuru Satversmes normu interpretēt kopsakarā ar citām Satversmes normām, vienlaikus ņemot vērā vispārējos tiesību principus, kas veido Satversmes saturu.³ Līdz ar to rodas jautājums, vai Satversmes 2. pants patiesi simbolizē sabiedrībā „iesakņojušos” saukli „Vara pieder tautai”. Lai gūtu atbildi uz šo jautājumu, ir nepieciešams zinātniski analizēt tiesību normas, t. i., izmantot tiesību normu interpretācijas metodes. Papildus tam ir jāapzinās Satversmes īpašais statuss, proti, tas ir augstākais normatīvais akts, kas, ievērojamā jurista Vasilija Sinaiska vārdiem, simbolizē „mieru, vienprātību un lēnprātību”,⁴ tāpēc interpretācijā ir nepieciešams pēc iespējas vairāk ievērot tās gramatisko saturu. Taču iepriekš minētais neizslēdz iespēju plašāk interpretēt Satversmes tekstu, ņemot vērā šobrīd pastāvošos apstākļus un par atbilstošu pamatojumu izmantojot Satversmes 1. pantā ietverto „demokrātijas” jēdzienu.⁵

Protams, nevar ignorēt to, ka Satversmes 2. pantu veidojošie elementi ir jau analizēti tiesu praksē un tiesību doktrīnā. Neskatoties uz to, konkrētais pants (tajā

¹ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

² Ar jēdzienu „Satversmes tēvi” darba autors apzīmē cilvēkus, kas izstrādāja un pieņēma Satversmi.

³ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Ministru kabineta 2007. gada 6. marta noteikumu Nr. 173 „Transportlīdzekļu vadītāja kvalifikācijas iegūšanas, transportlīdzekļu vadīšanas tiesību iegūšanas un atjaunošanas kārtība un vadītāja apliecības izsniegšanas, apmaiņas un atjaunošanas kārtība” 40. punkta pirmā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64. pantam” 2011. gada 11. janv. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 13. janv.

⁴ Pleps J. Promocijas darbs: Satversmes iztulkošanas konstitucionāli tiesiskie un metodoloģiskie problēmjautājumi (nav publicēts), 135. lpp.

⁵ Par Satversmes interpretācijas iespējām sk., piemēram, Pleps J. Satversmes tēvi un valsts robežas. Grām: Robežlīgums: Spriedums. Materiāli. Komentāri. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 126. lpp.; Levits E. Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātijas jēdziens. *Cilvēktiesību žurnāls*, 1997, Nr. 4, 54.–77. lpp.

ietvertie elementi) joprojām ir aktuāls diskusiju objekts un piesaista arī darba autora uzmanību. Šajā sakarā var atzīmēt arī vairākus sociālos un politiskos procesus, kas Latvijā norisinājās 2011. un 2012. gadā, t. sk. Saeimas atlaišanu, 2012. gada 18. februāra referendumu un sociālpolitiskus paradoksus, kas veidojas attiecībās starp politiķiem⁶ un vēlētājiem⁷ un rosināja darba autoru izvērtēt Satversmes 2. pantu saistībā ar Latvijas tautas atbildību par Latvijas valsts attīstību.

Darbā galvenokārt raksturoti elementi, kas identificēti Satversmes 2. panta gramatiskās interpretācijas rezultātā, t. i., pamatelementi, kas veido Satversmes 2. panta saturu: 1) Latvijas valsts; 2) Latvijas tauta; 3) suverēnā vara.

Katrs identificētais pamatelements ietver plašu saturu, kura visaptveroša analīze konkrētā darbā faktiski nav iespējama, ja ņem vērā tā noteikto apjomu. Neskatoties uz to, ir iespējams atzīmēt šo elementu būtiskākās iezīmes, kuras, skatot savstarpējā kopsakarā, var iegūt pilnvērtīgu izpratni par Satversmes 2. pantu.

Līdz ar to darba mērķis ir analizēt Satversmes 2. pantu, cita starpā arī apkopot jau izteiktās atziņas par elementiem, kas veido konkrēto pantu, lai identificētu tā saturā „atbildības” elementu un tādējādi apliecinātu Latvijas tautas atbildību par Latvijas valsts suverēnās varas realizāciju. Darbā ir izmantotas dažādas zinātniskās pētniecības metodes, galvenokārt aprakstošā metode, kā arī analīzes, sintēzes, induktīvā, deduktīvā, salīdzinošā un vēsturiskā metode.

1. Latvijas valsts

Konkrētā elementa analīze ir iespējama vismaz trīs dažādos līmeņos – normatīvā, zinātniskā (doktrinālā) un tiesu praksē. Ja uzsāk analīzi normatīvā līmenī, tad pati Satversme ir uzskatāma par pamatavotu, kuru var izmantot elementa „Latvijas valsts” analizē, proti, 1. pants noteic, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, bet 3. pants – Latvijas valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale.⁸ Papildus tam Satversmē ir ietverti citi elementi, kas raksturo (vai no kuriem var izsecināt) Latvijas valsts „izpaušmi”, piemēram, dažādu subjektu esamība, to savstarpējā mijiedarbība, tiesības un pienākumi, latviešu valoda kā valsts valoda, cilvēktiesību aizsardzība u. tml. Šāda Satversmes pantu savstarpēja sasaiste ievērojami paplašina „Latvijas valsts” saturu, kurš daļēji pārklājas ar citos normatīvajos aktos⁹ noteikto un kuru tālāk attīsta tiesību doktrīna un tiesu prakse, „Latvijas valsti” raksturojot kā demokrātisku, tiesisku un sociāli atbildīgu valsti – republiku¹⁰ ar starptautiskos līgumos

⁶ Ar jēdzienu „politiķis” darba autors apzīmē cilvēku(-us) (neskaitot pilntiesīgo pilsoņu kopumu kā vienotu veselumu, kas realizē varu), kurš(-i) tiecas pēc valsts varas iegūšanas, sadalīšanas, saglabāšanas un/vai realizē valsts varu (piemēram, politiskas organizācijas, šo organizāciju biedri, ministri, deputāti u. tml.).

⁷ „Cilvēku sūdzības par to, cik slikti ir politiķi, kas traucē tiem dzīvot mierā un satīcībā”, ir raksturojams kā sociālpolitiskais paradokss, kuru darba autors ir konstatējis, kontaktējoties ar cilvēkiem, sekojot aptauju rezultātiem, atsevišķām intervijām, sabiedrības aktivitātēm, kā arī iepazīstoties ar atsevišķiem politologu un sociologu darbiem. Minētais paradokss izpaužas kā vēlētāju pastāvīga neapmierinātība ar viņu ievēloto parlamenta deputātu rīcību, šo deputātu vainošana valsts un sabiedrības problēmās, atkārtota balss nodošana par attiecīgajiem deputātiem un pasivitāte citu politisko tiesību realizācijā.

⁸ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

⁹ Piemēram, Valsts pārvaldes iekārtas likums, Saeimas vēlēšanu likums, Ministru kabineta iekārtas likums, likums „Par tiesu varu” u. tml.

¹⁰ Sk., piemēram, Levits E. Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātijas jēdziens. *Cilvēktiesību žurnāls*, 1997, Nr. 4, 54.–77. lpp.; Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 174. lpp.; Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Valsts fondēto pensiju likuma

noteiktu teritoriju, kas apvienota latviešu etnogrāfiskās robežās (vairākuma latviešu vēsturiski apdzīvota teritorija).¹¹ Pēdējā tēze ietver „Latvijas valsts” divējādo izpausmi – ārējo un iekšējo, kas attiecīgi tiek analizētas divās dažādās teorijās par valsti – materiālajā un formālajā.¹²

Saskaņā ar materiālo teoriju valsts jēdziens tiek attīstīts no tās elementa – tautas, proti, sākotnēji tos identificējot kā ekvivalentus: „valsts ir tauta”, bet tālāk šo jēdzienu papildinot ar citām iezīmēm, piemēram: „valsts ir tauta, aplūkota kā politiska apvienība”, „valsts ir uz noteiktas teritorijas organizēta tauta”, „valsts ir juridiski organizēta patstāvīga tauta”¹³ vai „patstāvīga tautas augstākā politiskā un tiesiskā organizācija”¹⁴. Tādējādi tauta tiek atzīta par valsts vienīgo materiālo elementu, teritorija par materiālo bāzi, bet abi kopā ar valsts varu atzīti par konstitutīviem elementiem jeb trīs pamatpazīmēm.¹⁵ Starptautiskajās attiecībās valstij tiek piedēvēta vēl papildu pazīme – valsts spēja veidot attiecības ar citām valstīm. Minētā pazīme izriet no Montevideo konvencijas (*Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*).¹⁶ Lai gan Starptautiskā tiesa „patvēruma lietā” (*Asylum case (Colombia v. Peru), 1950*) šajā konvencijā noteikto neatzina par starptautisko tiesību paražu,¹⁷ tiek uzskatīts, ka konvencijā ir formulēts starptautiskajā sabiedrībā atzīts valsts pamatpazīmju definējums.¹⁸ Mūsdienu materiālās teorijas izpratnē valstij tiek piedēvētas arī citas pazīmes¹⁹, no kurām par būtiskāko var uzskatīt „suverenitāti”, lai gan ne visi pētnieki to atsevišķi nodala, jo izprot to kā elementu, kas apvieno valsts trīs pamatpazīmes un noteic šo pazīmju (īpaši – valsts varas) sevišķu izpausmi un mijiedarbību, vai arī izmanto to kā apzīmējumu Montevideo konvencijā noteiktajai „spējai veidot attiecības ar citām valstīm”.²⁰

4. panta otrās daļas un pārejas noteikumu 2. punkta, 3. punkta 4. un 5. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 105. un 109. pantam”, 2010. gada 1. dec. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 3. dec.

¹¹ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu „ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam”, 2007. gada 29. nov. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 30. nov.

¹² Par valsts materiālo un formālo teoriju sk., piemēram, Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004.

¹³ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 9. lpp.

¹⁴ Purgala J. ziņojums par Satversmes I daļu. IV sesijas 1. sēde 1921. gada 20. septembrī. TNA elektroniskais izdevums: Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Satversmes komisijas referentu ziņojumi par Satversmes I daļu, 10. lpp.

¹⁵ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 8.–9. lpp.

¹⁶ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. Pieejams: <http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897> (skatīts 25.05.2012.).

¹⁷ Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice. Asylum case (Colombia v. Peru), november 20, 1950. Pieejams: <http://www.icj-cij.org/docket/files/7/1851.pdf> (skatīts 26.05.2012.).

¹⁸ Shaw M. N. International law. Fifth edition. UK: Cambridge University Press, 2003, p. 178.

¹⁹ Piemēram, augstākā likuma – konstitūcijas – pastāvēšana; resursi – naudas līdzekļi valsts pārvaldīšanai; valsts drošības līdzeklis – armija un policija u. tml. (sk., piemēram, Horrman J., Graham P. Introduction to Political Theory. UK: Pearson Education Limited, 2006).

²⁰ Plašāk par „suverenitātes” jēdzienu norādīts šā darba 3. daļā.

Savukārt formālajā teorijā valsts tiek definēta kā patstāvīgas tautas juridiska organizācija, valsts iestāžu darbība, kas regulēta ar tiesību normām²¹ un tiesību principiem.²² Tādējādi šajā teorijā tiek formulēti trīs konstitutīvie elementi – juridiskie veidojumi (dažāda statusa veidojumi, piemēram, atsevišķi valsts orgāni – Saeima, Ministru kabinets, valsts iestādes, atvasinātas publiskas personas – pašvaldības, augstskolas u. tml.), tiesības (normatīvie akti un tiesību principi) un tiesiski regulēta juridisko veidojumu darbība (kas nodrošina valsts funkcionēšanu – valsts varas izpausmi).²³

2. Latvijas tauta

Atšķirībā no elementa „Latvijas valsts”, analizējot elementu „Latvijas tauta”, normatīvā līmenī nevar gūt pietiekami skaidru izpratni par tā saturu. Šajā sakarā par vērtīgu ir atzīstama vēsturiskā interpretācijas metode, ar kuras palīdzību var noskaidrot „Satversmes tēvu” izpratni par konkrēto elementu, tāpat arī tiesību doktrīna dod iespēju pilnvērtīgi izprast tā nozīmi.

Izmantojot vēsturisko interpretācijas metodi un izvērtējot Satversmes sapulces sēžu stenogrammas, var secināt, ka „Latvijas tauta” ir pilntiesīgo²⁴ pilsoņu kopums. Būtiski ir atzīmēt, ka Satversmes izstrādes procesā tika norādīts, ka „Latvijas tauta” ir kvalificējams kā politisks jēdziens²⁵, kas izmantots pretstatā etnogrāfiskam jēdzienam „latvju tauta”²⁶, un sevī ietver dažādu tautību cilvēkus, kuri uz konstitūcijas vai vēlēšanu likuma pamata spēj pilntiesīgi piedalīties parlamenta vēlēšanās vai tautas nobalsošanā.²⁷ Neskatoties uz to, tiesību doktrīnā ir konstatējamas diskusijas par konkrētā elementa struktūru, t. i., atsevišķi pētnieki sadala elementu „Latvijas tauta” divās daļās – „latviešu nācija” un „pārējos pilsoņos” jeb „citu etnisko un nacionālo kopienu piederīgajos, kuri piesaistīti Latvijas valstij ar pilsonības saiti”, bet citi pētnieki uzskata, ka nav nepieciešams sadalīt elementu „Latvijas tauta”, nošķirot „tautas” un „nācijas” jēdzienu.²⁸ Šajā sakarā var piekrist pētniekiem, kas norāda uz „tautas” jēdziena interpretācijas saistību

²¹ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 9.–10. lpp.

²² Formālajā izpratnē valsts ir raksturota Valsts pārvaldes iekārtas likumā. Atbilstoši šim likumam Latvijas Republika ir atzīstama par sākotnējo publisko personu, kas darbojas saskaņā ar tiesību principiem (sk. Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 21. jūn., Nr. 94).

²³ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 11. lpp.

²⁴ Šeit nav pieskaitāmi nepilngadīgie (personas, kas jaunākas par 18 gadiem) un personas, kas likumā noteiktā kārtībā atzītas par rīcības nespējīgām.

²⁵ Ar nostiprināšanu Satversmē tas kļūst arī par juridisku jēdzienu.

²⁶ Konkrētais termins „latvju tauta” ir izmantots Satversmes komisijas referenta Jāņa Purgala ziņojumā par Satversmes I daļu (sk. Purgala J. ziņojums par Satversmes I daļu. IV sesijas 1. sēde 1921. gada 20. septembrī. TNA elektroniskais izdevums: Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Satversmes komisijas referentu ziņojumi par Satversmes I daļu, 13. lpp.), lai gan dažādu zinātņu (politikas, tiesību, socioloģijas) pētnieki izmanto citus terminus. Piemēram, ievērojamais Latvijas tiesību pētnieks Kārlis Dišlers piedāvā apzīmējumu „latvju nācija” (sk. Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 11. lpp.), bet mūsdienās tiek izmantots termins „latviešu nācija” (sk., piemēram, Latvijas tauta, nacionāla valsts un dubultpilsonība. *Jurista Vārds*, 2010, 3. aug., Nr. 31 (626); Osipova S. Vēsture, tiesību vēsture un nacionālā identitāte Latvijā XX gadsimtā. *Jurista Vārds*, 2009, 17. nov., Nr. 46 (589)).

²⁷ Purgala J. ziņojums par Satversmes I daļu. IV sesijas 1. sēde 1921. gada 20. septembrī. TNA elektroniskais izdevums: Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Satversmes komisijas referentu ziņojumi par Satversmes I daļu, 12.–13. lpp.

²⁸ Latvijas tauta, nacionāla valsts un dubultpilsonība. *Jurista Vārds*, 2010, 3. aug., Nr. 31 (626).

ar politiskajām vajadzībām, kuras ietekmē tā satura sašaurināšanu un paplašināšanu.²⁹ Tāpēc doktrīnā ir izteikts viedoklis, ka „tauta” ir jēdziens ar jēdzienu lauku, kuru veido dažādu „kopības” jēdzienu dažādas kombinācijas³⁰, kuras attiecīgi izmanto „tautas” jēdziena interpretācijā. Apzinoties šīs iezīmes, var atzīt, ka elementa „Latvijas tauta” sadalīšana sociālpolitiskā dimensijā ir pieņemama, ja ņem vērā 1) Latvijas tautas sastāvu – lielākā daļa Latvijas pilntiesīgo pilsoņu veido „latviešu nāciju”³¹; 2) Latvijas valsts izveidi – „latviešu nācija” kā Latvijas valsts izveides virzošais spēks, kura mērķis ir pašnoteikšanās tiesību realizācija un „latviešu nācijas” nacionālās kultūras netraucētas attīstības nodrošināšana „latviešu nācijas” etnogrāfiskajās teritorijās.³² Tādējādi var secināt, ka bez „latviešu nācijas” nebūtu „Latvijas valsts”, un šo secinājumu papildus pamatot arī ar to pētnieku atziņām, kuri nāciju raksturo kā tautu ar savu nacionālu valsti,³³ lai gan daudzi citi pētnieki nāciju saista nevis ar valsti, bet teritoriju.³⁴

Taču jebkurā gadījumā „nācija” jeb „tauta” socioloģiskā dimensijā ir cilvēku kopuma apziņā radīta politiska kopiena (politiski organizēts veidojums).³⁵ Tā izpaužas kā apzināta šī kopuma sasaiste ar nacionālās piederības jūtām, kas balstās uz etnisko izcelsmi (rases radniecību), kultūras (īpaši valodas un reliģijas) kopību un politisko likteņkopību.³⁶

No iepriekš minētā izriet, ka elements „Latvijas tauta” socioloģiskā un juridiskā dimensijā būtiski atšķiras viens no otra. Juridiskā dimensijā konkrētais elements tiek piesaistīts pilsonības institūtam, plašākā nozīmē formulējot to kā visu valsts pilsoņu kopumu, un šaurākā nozīmē – kā pilntiesīgo pilsoņu kopumu,³⁷

²⁹ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 120. lpp.

³⁰ Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998, 59. lpp.

³¹ 2011. gada tautas skaitīšana – Galvenie rādītāji. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/2011gada-tautas-skaitisana-galvenie-raditaji-33608.html> (skatīts 01.04.2012.).

³² Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” 1. panta vārdu „ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu” atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma „Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam”, 2007. gada 29. nov. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 30. nov.

³³ Sk., piemēram, Levits E. Par latviešu valodu Satversmes 4. pantā nacionālās valsts kontekstā. *Jurista Vārds*, 2011, 25. okt., Nr. 43 (690).

³⁴ Sk., piemēram, Guibernau M. Nations without states: political communities in a global age. Cambridge: Polity Press, 1999.

³⁵ Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. USA: Verso, 1991. p. 6.

³⁶ Darba autors atkārtoti uzsver, ka visu šo elementu esamība nav obligāts priekšnoteikums „tautas” jeb „nācijas” identificēšanai. Šie elementi dažādās kombinācijās minētiem jēdzieniem var piešķirt dažādu jēgu (sk. Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998, 56.–59. lpp.).

³⁷ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 121. lpp.

Juridiskā dimensijā interesants ir jautājums par to Latvijas pilsoņu un viņu pēcnācēju statusu, kuri laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1990. gada 4. maijam, glābdamies no PSRS un Vācijas okupācijas režīma terora, atstāja Latviju kā bēgli, tika deportēti vai minēto iemeslu dēļ nevarēja atgriezties Latvijā. Interesants ir tieši tas apstāklis, ka konkrētajām personām atsevišķos gadījumos (piemēram, Lielbritānijā) turpināja pagarināt vai izsniegt Latvijas pasi, lai gan viņi bija ieguvuši citas valsts pilsonību. Attiecīgajā laikā posmā Latvijas pārstāvniecības atsevišķās valstīs vienīgi iespēju robežās turpināja piemērot normatīvos aktus, kas bija spēkā līdz 1940. gada 17. jūnijam, pielāgojoties jaunajiem apstākļiem. Atkāpe no šiem normatīvajiem aktiem (piemēram, atkāpe no noteiktā dubultpilsonības aizlieguma) tika atzīta par attaisnojamu,

bet socioloģiskā dimensijā paralēli pilsonībai vai nošķirti no tās tautu vieno citas saites. Tādējādi „Latvijas tautas” sastāvā tiek ietverti cilvēki, kurus savstarpēji (un cita starpā arī ar „Latvijas tautu”) saista, piemēram, kopīgas nacionālas tradīcijas un valoda. Šeit var pieskaitīt arī etniskos latviešus, kuriem dažādu apstākļu dēļ nav Latvijas valsts pilsonības, vai cilvēkus, kurus ar „Latvijas tautu” vieno iekšēji tautiska apziņa, kas izpaužas apzinīgā gribā piederēt pie šīs tautas un piedalīties ar savām labākajām spējām kopīgi saskaņotā darbā Latvijas valsts labā.³⁸

3. Suverēnā vara

Plašs, pretrunīgs, laikā un telpā mainīgs jēdziens – tā var raksturot „suverēnās varas” jēdzienu, kuru daudzi pētnieki atsevišķos gadījumos pielīdzina „suverenitātes” jēdzienam,³⁹ lai gan mūsdienu zinātniskajā teorijā, neskatoties uz šo jēdzienu savstarpējo pārklāšanos, ir identificētas noteiktas atšķirības, galvenokārt tās attiecinot uz „suverenitātes” izpaušmi starptautiskajās attiecībās.⁴⁰ Jebkurā gadījumā abus šos jēdzienus cieši saista „vara”.⁴¹ Ja ņem vērā šo jēdzienu etimoloģiju un apzina vārdus, kas ietekmēja to izcelsmi, – *majestas*,⁴² *supremitas*, *supreme potesta*,⁴³ *sovereainte*, *sovereinté*,⁴⁴ tad šie jēdzieni ir raksturojami kā „varas” jēdziena sašaurināta kategorija – „augstākā vara” un „autoritāte”, lai gan pastāv uzskats, ka „suverenitāte” ir nevis „vara”, bet tās noteikts īpašību kopums,⁴⁵ kas attiecināms

pamatojoties uz valsts nepārtrauktības nodrošināšanu un saiknes saglabāšanu ar Latvijas valsti. Minētais atbilda Latvijas valsts nepārtrauktības doktrinai (no kuras izriet arī pilsoņu nepārtrauktības princips). Tādējādi konkrētajā gadījumā juridiskā dimensija pārklājās ar socioloģisko dimensiju vēl plašāk, nekā tas ir tradicionāli pieņemts (sk. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu „ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai”, 2010. gada 13. maijs. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 18. maijs).

³⁸ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 11.–12. lpp.

³⁹ Sk., piemēram, „suverēnās varas” un „suverenitātes” jēdziena izmantošanu tādu pētnieku darbos, kas sekmējuši to attīstību, t. sk.: Bodin J. *Six Books of the Commonwealth*. Oxford: Alden Press, 1955. Pieejams: http://www.constitution.org/bodin/bodin_1.txt (skatīts 27.05.2012.); Rousseau J. J. *Social Contract & Discourses*. New York: E. P. Dutton & Co., 1913; Bartleby.com, 2010. Pieejams: <http://www.bartleby.com/168/204.html> (skatīts 27.05.2012.);

Hobbes T. *Leviathan*. Pieejams: <http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/hobbes/leviathan-c.html#CHAPTERXVIII> (skatīts 27.05.2012.).

⁴⁰ Heywood A. *Key Concepts in Politics*. Great Britain: Palgrave Macmillan, 2000, p. 37.

⁴¹ „Vara” ir jēdziens ar plašu saturu, un tā tiek plaši un dažādi raksturota vairākās zinātnēs. Sociālajās un humanitārajās zinātnēs tā tiek definēta, piemēram, kā „spēja likt citai personai veikt darbību, kuru tā pati par sevi nebūtu veikusi” (sk. Heywood A. *Political Theory: An Introduction*. Second edition. Basingstoke; London: Palgrave (Macmillan Press); New York: St. Martin's Press, 1999, p. 123) vai „spēja īstenot savu gribu, veicot sociālu darbību, kuru nevar ietekmēt citi cilvēki, tai skaitā cilvēki, kurus skar šī gribas izpaušme” (sk. Weber M. *Economy and Society*. USA: University of California Press, 1978, p. 926). Vara tiek saistīta ar spēju īstenot savas intereses, sasniegt mērķi, novērst nevēlamu ietekmi, saglabāt kontroli pār savā rīcībā esošu labumu (sk. Parsons T. *Talcott Parsons Essays in Sociological Theory*. USA: The Free Press, 1954, p. 391).

⁴² Bodin J. *Six Books of the Commonwealth*. Oxford: Alden Press, 1955. Pieejams: http://www.constitution.org/bodin/bodin_1.txt (skatīts 20.05.2012.).

⁴³ Sovereignty. Pieejams: <http://www.1911encyclopedia.org/Sovereignty> (skatīts 16.04.2012.).

⁴⁴ Origin of sovereignty. Pieejams: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/sovereignty> (skatīts 01.04.2012.).

⁴⁵ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 85. lpp.

par vienu no būtiskākajiem šo jēdzienu nošķirošajiem elementiem. „Suverenitātei” kā „suverēnās varas” jēdzienu veidojošam īpašību kopumam ir raksturīgs

- 1) absolūtisms;⁴⁶
- 2) pastāvība (nav terminēta, pastāv nenoteiktu laiku);
- 3) neatkarība (patstāvība);⁴⁷
- 4) nedalāmība;
- 5) neierobežotība;⁴⁸
- 6) leģitimitāte.⁴⁹

Iepriekš minēto īpašību uzskaitījumu nevar uzskatīt par izsmēlošu, no tām var tikt atvasinātas citas īpašības, un tās var savstarpēji pārklāties.⁵⁰ Tāpat mūsdienās zinātniskajā teorijā tiek pieļauta atsevišķu īpašību izslēgšana vai ierobežošana⁵¹, kā arī dažādu suverenitātes veidu formulēšana.⁵² Tradicionāli tiek izšķirti pieci suverenitātes veidi, kurus ievērojamais tiesību pētnieks Kārlis Dišlers attiecināja arī uz Latvijas valsti, cita starpā saistot arī ar Satversmes 2. pantu un skaidrojot „suverēnās varas” jēdziena izpausmi. Minētie veidi ir valsts suverenitāte, tautas suverenitāte, valsts varas suverenitāte, valsts orgānu suverenitāte un tiesību suverenitāte.⁵³

Valsts suverenitāte tiek izprasta kā „ārējā suverenitāte”, kas izpaužas valsts patstāvībā un neatkarībā attiecībā ar citām valstīm (vai citiem starptautisko tiesību subjektiem⁵⁴), un ir kvalificējama kā politisks jēdziens, kas kļūst par juridisku jēdzienu līdz ar tā nostiprināšanu juridiskos dokumentos, tai skaitā valsts

⁴⁶ Augstākais spēks sociālpolitiskā dimensijā, kurš ir attiecināms uz vienu subjektu. Ar sociālpolitisko dimensiju autors sašaurina „augstākā spēka” īpašību (spēju), attiecinot to vienīgi uz cilvēku(-iem), to veidotiem subjektiem, norobežojot to no „varas” kā „pārcilvēciska” fenomena – „dabas vara”, „Dieva vara” u. tml.

⁴⁷ Bodin J. *Six Books of the Commonwealth*. Oxford: Alden Press, 1955. Pieejams: http://www.constitution.org/bodin/bodin_1.txt (skatīts 27.05.2012.).

⁴⁸ Rousseau J. J. *Social Contract & Discourses*. New York: E. P. Dutton & Co., 1913; Bartleby.com, 2010. Pieejams: <http://www.bartleby.com/168/202.html> (skatīts 27.05.2012.).

⁴⁹ Rousseau J. J. *Social Contract & Discourses*. New York: E. P. Dutton & Co., 1913; Bartleby.com, 2010. Pieejams: <http://www.bartleby.com/168/204.html> (skatīts 27.05.2012.).

⁵⁰ Piemēram, varas absolūtisms jeb augstākesamība daļēji pārklājas ar neatkarību, nedalāmību un neierobežotību, jo vara nevar būt absolūta, ja tai līdzās pastāv cita konkurējoša vara, kas pretendē uz daļu no šīs varas suverenitātes (sk., piemēram, Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālas tiesības. Latvijas Vēstnesis*, 2004, 86. lpp.).

⁵¹ Minētais tiek attiecināts īpaši uz „suverenitāti” kā „absolūto varu”, jo, ņemot vērā globalizācijas procesus – valstu savstarpējo atkarību, pārnacionālo organizāciju darbību u. tml., faktiski nepastāv nevienas absolūti suverēnas valsts un arvien plašāk tiek diskutēts par „suverenitātes” sadalīšanu vai pārstrukturēšanu (sk. Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālas tiesības. Latvijas Vēstnesis*, 2004, 87. lpp.).

⁵² „Suverenitātes” jēdziens tradicionāli tiek nodalīts politiskajā un juridiskajā dimensijā. Piemēram, **politiskā dimensijā** tas ir formulēts kā absolūtas un neierobežotas politiskās varas koncentrācija viena subjekta rokās un izpaužas kā spēja nodrošināt citu subjektu pakļaušanos. Savukārt **juridiskā dimensijā** „suverenitāte” tiek formulēta kā autoritāte, kura noteikta ar likumu un kurai ir ne vien tiesības citus pakļaut, bet arī sagaidīt citu pakļaušanos. Tāpat tiek izšķirta ārējā un iekšējā „suverenitāte”. „**Ārējā suverenitāte**” nozīmē aizsardzību pret ārvalstu intervenci, vienlīdzību starptautiskajā tiesiskajā aspektā un iespēju īstenot autonomu ārpolitiku. „**Iekšējā suverenitāte**” izpaužas kā suverēnās varas nesēja absolūta vara valsts noteiktajā teritorijā, tā spēja pieņemt saistošus lēmumus šim varas nesējam piesaistītajiem subjektiem (sk. Heywood A. *Key Concepts in Politics*. Great Britain: Palgrave Macmillan, 2000, p. 37).

⁵³ Dišlers K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga: TNA, 2004, 13. lpp.

K. Dišlers, formulējot piecus „suverenitātes” veidus, par pamatu ņēma vairāku 19. gadsimta tiesību pētnieku, t. sk. Hugo Krabbes (*Hugo Krabbe*), atziņas.

⁵⁴ Piemēram, starptautiskās organizācijas, valstiski veidojumi.

konstitūcijās.⁵⁵ Šajā ziņā Satversme nav izņēmums – tās 1. pantā noteiktais, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, patiesībā nozīmē: „Latvija ir suverēna demokrātiska republika,⁵⁶ kuru izveidoja un par leģitīmu atzina Latvijas tauta, izmantojot tās suverēno varu.” Šāda Satversmes 1. panta nozīme ir formulējama, interpretējot to kopsakarā ar 2. pantu. Papildus tam, apzinoties „valsts” definējumu materiālā izpratnē – „politiski un tiesiski organizēta tauta”, var secināt, ka **valsts un tautas suverenitāte** „saplūst” vienā veselā, simbolizējot Latvijas tautas patstāvību un spēju rīkoties neatkarīgi no kāda cita starptautisko tiesību subjekta politiskas ietekmes.⁵⁷ Klasiskā „tautas suverenitātes” izpratne, balstoties uz atzīstamā franču domātāja Žana Žaka Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*) atziņām, tika formulēta nedaudz atšķirīgi, t. i., apzīmējot tautu kā vienīgo augstākās varas avotu.⁵⁸ Šai koncepcijai piekrita arī „Satversmes tēvi”, atzīstot, ka Satversmes 2. pants pēc būtības simbolizē Latvijas tautu kā šādas augstākās varas nesēju,⁵⁹ tāpat arī tiesu praksē tika atzīts Latvijas tautas kā vienīgā „suverēnās varas” avota un nesēja statuss.⁶⁰

Neskatoties uz iepriekš minēto „suverenitātes” koncepciju, ir jāapzinās Satversmes vienotības princips. Saskaņā ar to nevienu Satversmes pantu nedrīkst skatīt atrauti no citiem pantiem. Tādējādi veidojas paradokss – Satversme kā leģitīms avots, ar kuru „tautas vara” paplašinās un vienlaikus arī sašaurinās, jo līdzās 2. pantā noteiktajam „tautas suverenitātes” principam⁶¹ pastāv demokrātiskas un tiesiskas valsts principi, kā arī dažādi citi elementi, kas ierobežo visas Latvijas tautas varu vairākos līmeņos. Pirmkārt, sašaurināšana izpaužas kā valsts suverēnās varas attiecināšana uz Latvijas valsts pilntiesīgo pilsoņu kopumu kā **suverēno valsts orgānu**, kas darbojas visas Latvijas tautas vārdā.⁶² Otrkārt, tā ir tautai piederošas varas (noteiktu tiesību) nodošana citiem valsts orgāniem,⁶³ Saeimai, Ministru kabinetam, Valsts prezidentam, vispārējās jurisdikcijas tiesām, Satversmes tiesai un Valsts kontrolei. Tāpēc „tautas suverenitāte” no neaprobežotas un pāri tiesībām stāvošas varas tiek reducēta līdz „pēdējā vārda” koncepcijai jeb „tautas suverenitātei” kā tautas tiesībām pieņemt gala lēmumu (īstenot savu gribu) attiecībā uz visiem svarīgākajiem jautājumiem.⁶⁴ Satversmes tiesa ir secinājusi, ka Satversme paredz vairākus veidus, kā tauta var īstenot savu gribu:

⁵⁵ Osipova S. Īss ieskats Kārļa Dišlera valsts teorijā. Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 19.–20. lpp.

⁵⁶ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 15. lpp.

⁵⁷ Turpat, 16. lpp.

⁵⁸ Osipova S. Īss ieskats Kārļa Dišlera valsts teorijā. Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 20. lpp.

⁵⁹ Purgala J. ziņojums par Satversmes I daļu. IV sesijas 1. sēde 1921. gada 20. septembrī. TNA elektroniskais izdevums: Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilkums (1920–1922). Satversmes komisijas referentu ziņojumi par Satversmes I daļu, 12. lpp.

⁶⁰ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 85. lpp.

⁶¹ Ar Satversmes 1. un 2. pantu cieši saistīts tiesību princips, kas cita starpā nozīmē, ka 1) suverēnās valsts varas nesējai – tautai – ir jāspēj ietekmēt lēmumu pieņemšanu valstī; 2) tautas gribai ir jābūt valsts varas pamatā – jābūt valsts varas avotam; 3) tautas suverenitāte visupirms īstenojama regulārās un brīvās vēlēšanās (pārstāvēnieciskā demokrātija), taču papildus var tikt īstenota ar tautas nobalsošanu un pilsoņu iniciatīvu (tautas likumdošanas tiesības) (sk. Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 22. panta otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam”, 2009. gada 19. maijs. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 20. maijs).

⁶² Osipova S. Īss ieskats Kārļa Dišlera valsts teorijā. Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 20. lpp.

⁶³ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 23. lpp.

⁶⁴ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes

- 1) tieši vēlot savus priekšstāvjus valsts likumdošanas orgānā – Saeimā (Satversmes 6.–11. pants);
- 2) tieši darbojoties kā likumdevējam, pieņemot likumus vai Satversmes grozījumus (Satversmes 64., 65., 78.–80. pants);
- 3) lemjot par Saeimas pieņemtajiem likumiem vai Satversmes grozījumiem (Satversmes 72.–75., 77., 79., 80. pants);
- 4) lemjot par citiem Satversmē noteiktiem jautājumiem, kas nodoti tautas nobalsošanai (Satversmes 14., 48. pants, 68. panta trešā un ceturrtā daļa), pieņemot lēmumu par Saeimas atsaukšanu, atlaišanu un dalību Eiropas Savienībā;⁶⁵
- 5) izmantojot garantētās cilvēktiesības (Satversmes 8. nodaļa).⁶⁶

Iepriekš minētais norāda uz **valsts varas suverenitāti** jeb valsts kā Latvijas tautas izveidota un leģitimēta tiesību subjekta (juridiskas personas – to veidojošo institūciju kopuma) varu⁶⁷ attiecīgajā teritorijā.⁶⁸ Iestājoties Eiropas Savienībā, „valsts varas suverenitātes” jēdziena saturs paplašinājās un par vēl vienu „valsts varas suverenitātes” nesēju kļuva Latvijas tautas (referendumā) leģitimētais subjekts – Eiropas Savienība, kurai nodota noteikta daļa tautas kompetences.⁶⁹ Ne vienmēr šī vara (nodotā tautas kompetence) tiek īstenota atbilstoši tautas interesēm⁷⁰, tāpēc var rasties neapmierinātība un priekšstats par atsevišķu institūciju „visatļautību”. Tomēr šo „valsts varas suverenitātes” nesēju tiesības nedrīkst pārvērtēt, jo Latvijā kā demokrātiskā un tiesiskā valstī faktiski pastāv arī **tiesību suverenitāte**. Saskaņā ar to „suverēnā vara” pieder tiesībām, ko pamato likumu attiecināmība uz visiem tiesību subjektiem un visu valsts varas aktu pieņemšana uz likumu pamata un saskaņā ar likumu.⁷¹ „Tiesību suverenitāte” tiek atzīta arī par juridisku fikciju, jo nespēj pastāvēt pati par sevi⁷² tāpat kā „suverenitātes” jēdziens, kuru atsevišķi pētnieki raksturo kā fikciju, kas realitātē nepastāv.⁷³

101. pantam” 2009. gada 7. apr. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 9. apr.

⁶⁵ Satversmes tiesas spriedums lietā „Par likuma „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” 22. panta otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam”, 2009. gada 19. maijs. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 20. maijs.

⁶⁶ Lai gan Satversmes tiesa bija formulējusi četrus veidus, darba autors šo uzskaitījumu ir papildinājis arī ar piekto veidu, jo tauta ir spējīga īstenot savu gribu, izmantojot arī garantētās cilvēktiesības (t. sk. – bet ne tikai – izmantojot tiesu institūcijas savu likumīgo interešu aizsardzībai (92. pants)) brīvi paust savus uzskatus (100. pants), piedalīties sapulcēs un gājienos (103. pants).

⁶⁷ Atsevišķi pētnieki to raksturo nevis kā varu, bet kompetenci (sk. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 95. lpp.).

⁶⁸ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 18.–19. lpp.

⁶⁹ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 95. lpp.

⁷⁰ Minēto pierāda dažādas aptaujas, intervijas un balsojumi, t. sk. 2011. gada tautas balsošana par 10. Saeimas atlaišanu (sk., piemēram, 2011. gada 23. jūlija tautas nobalsošanas par 10. Saeimas atlaišanu rezultāti. Pieejams: <http://www.tn2011.cvk.lv/results.html> (skatīts 07.05.2012.); Feldmane S. Par sliktu darbu atlaiž Saeimu. Pieejams: <http://www.ligatne.lv/jaunumi/sarmite-feldmane-par-sliktu-darbu-atlaiz-saeimu-laikraksts-druva-26072011> (skatīts 11.05.2012.); Pēc pusgada darba 11. Saeimas sniegumu negatīvi vērtē 62% iedzīvotāju. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/pec-pusgada-darba-11saeimas-sniegumu-negativi-verte-62-iedzivotaju.d?id=42313010> (skatīts 07.05.2012.)).

⁷¹ Osipova S. Īss ieskats Kārļa Dišlera valsts teorijā. Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 22. lpp.

⁷² Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 99. lpp.

⁷³ Harrison B. C., Dye T. R. *Power & Society: An introduction to Social sciences*. Eleventh edition. USA: Thomson learning, 2008, p. 390.

4. Atbildība

Izvērtējot iepriekš minēto, var nonākt pie atziņas, ka Latvijas tauta savu „suverenitāti” kā augstāko, neierobežoto, nedalāmo un pāri tiesībām stāvošo varu Latvijas valsts teritorijā saglabā „idejiski”, bet ne „faktiski”. Šādai tēzei var piekrist, formulējot to juridiskā dimensijā (šaurākā izpratnē). Saskaņā ar šo izpratni Satversmes 1. pantā noteiktais „demokrātiskas republikas” jēdziens un no tā attiecīgi tieši un pastarpināti atvasinātie tiesību principi, t. sk. tiesiskas valsts, likuma virsvadības un samērīguma princips, ierobežo tautas absolūto varu praksē, lai novērstu tādas iekārtas pastāvēšanu kā atsevišķās Senās Grieķijas polisās, kad tauta, izdodot administratīvus aktus un izlemjot konkrētus jautājumus, varēja kļūt tikpat tirāniska kā absolūts monarhs vai oligarhu kolēģija.⁷⁴ Latvijas tauta demokrātiskas un tiesiskas valsts kārtību ir atzinusi par pieņemamu un atbilstoši tās interesēm, tātad par leģitīmu. Tādējādi minētā koncepcija nostiprinās arī sociālpolitiskā dimensijā (plašākā izpratnē). Taču atšķirībā no juridiskās dimensijas tās saturs ir plašāks, jo ietver ārpus tiesisko elementu. To pamato tautas „faktiskā vara”, t. i., tautas spēja īstenot savu gribu pretēji citu valsts orgānu interesēm un pastāvošajām tiesībām. Šajā sakarā būtiski ir atzīmēt, ka tautu veidojošiem subjektiem ir pieejami dažādi līdzekļi, kas noteiktos apstākļos var tikt efektīvi izmantoti, lai īstenotu tautas vairākuma gribu⁷⁵.

Tabula
Tautas varas līdzekļi

| Likumīgie līdzekļi | Tieša rīcība | Vardarbība |
|---------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Balsošana | Nesankcionēti streiki | Bez iepriekšēja nodoma veikta vardarbība |
| Lūgumi | Nelikumīgas demonstrācijas | Demolēšana |
| Lobēšana | Miermīlīgas rīcības var izpausties arī kā miermīlīga objektu ieņemšana | Slepkavošana |
| Interesešu grupu izmantošana | Pilsoniskā nepakļaušanās var izpausties kā sistemātiska noteikumu pārkāpšana, boikots, apzināta noteiktas preces izpirkšana | Terorisms var izpausties kā vardarbības lietošana, lai iebidētu kādu subjektu un sasniegtu politisku mērķi |
| Likumīgas demonstrācijas | Cita psiholoģiska, fiziska, sociāla, ekonomiska un politiska intervence var izpausties arī kā „bada streiks”, alternatīvu ekonomisku institūciju izveide, pretlikumīga pašpārvalde | Partizānu karš |

⁷⁴ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: TNA, 2004, 20. lpp.

⁷⁵ Plašāk par tautas gribas īstenošanas līdzekļiem sk. Mintz E., Close D., Croci O. Politics, power and common good: An introduction to political science. Toronto: Pearson/Prentice Hall, 2006; Sharp G. From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation. Fourth edition. USA: Albert Einstein Institution, 2010.

Konkrētais uzskaitījums apliecina tautai pieejamo līdzekļu daudzveidību, tos pilntiesīgo pilsoņu interesēs var izmantot arī cilvēki, kas atrodas ārpus šī kopuma. Tā ir absolūta vara, kas var izpausties pretēji pastāvošai tiesību sistēmai, pretēji valsts institūciju (valsts varas suverenitātes nesēju) interesēm, būt pastāvīga un neatkarīga no citām varām, ja, piemēram, tautas griba ir pietiekami vienota un tauta savā rīcībā ir pietiekami saskaņota un nodrošināta ar nepieciešamajiem resursiem, lai varētu pietiekami efektīvi izmantot šos līdzekļus. Tas nozīmē, ka Latvijas tautas „suverenā vara” faktiski stāv pāri rakstītām tiesībām.

Tomēr rodas jautājums, vai šādu varu patiesi vēlas Latvijas tauta. Nevar būt vara bez atbildības, tāpat kā nevar būt atbildība bez varas. Tā ir Latvijas tautas politiskā atbildība, t. i., no Satversmes 2. panta izrietošais pienākums tautai rīkoties jeb īstenot savu varu atbilstoši vairākuma interesēm.⁷⁶ Nenoliedzami – šīs intereses ir drošība, kārtība un labklājība, tāpēc vispirms katrs cilvēks atsakās no „varas” pār citiem tik daudz, cik viņš vēlas, lai citi atteiktos no „varas” pār viņu,⁷⁷ bet tauta atsakās no „absolūtās varas”, lai neapdraudētu konstitucionālos principus un vērtības, nepieļautu jebkādu destruktīvu rīcību, kas radītu postošas sekas un „tautas suverenitātes” pašiznīcināšanos.⁷⁸ Tāpēc Latvijas tauta cenšas rīkoties apzinīgi,

- 1) vispirms atsakoties no visu indivīdu gribas summas, reducējot to līdz vairākuma pilntiesīgo pilsoņu gribai un vienlaikus saglabājot katra indivīda samērīgu iespēju īstenot savu personīgo gribu;
- 2) nododot savu varu citiem valsts orgāniem (subjektiem), kas ir spējīgi efektīvāk izmantot valsts līdzekļus;
- 3) kontrolējot varas realizāciju un saglabājot tiesības pieņemt gala lēmumu visos svarīgākajos jautājumos;
- 4) atzīstot par saistošiem likumus un noteikumus, kas spēj nodrošināt vispārēju kārtību.

Kopsavilkums

Konkrētā darba izstrādes laikā autors ir nonācis pie šādiem secinājumiem:

- 1) Latvijas valsts (materiālā izpratnē) var tikt raksturota kā politiski un tiesiski organizēts veidojums, kuru veido fizisku personu (jeb Latvijas valsts pilsoņu) kopums, kas īsteno savu (vairākuma) gribu (varu) pār starptautiskos līgumos noteiktu teritoriju (faktiski galvenokārt pār tā vairākuma vēsturiski apdzīvotu teritoriju), kuru sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale. Savukārt formālā izpratnē Latvijas valsts ir pilsoņu veidota juridiska organizācija, kas sastāv no dažādiem veidojumiem (atsevišķiem valsts orgāniem, valsts iestādēm, publisko tiesību atvasinātām juridiskām personām u. tml.), kas darbojas, pamatojoties uz Satversmi un citiem normatīviem aktiem, kā arī uz tiesību principiem, un nodrošina valsts funkcionēšanu – valsts varas izpausmi atbilstoši Latvijas valsts pilsoņu vairākuma gribai;
- 2) juridiskā dimensijā Latvijas tauta ir raksturojama kā pilntiesīgo pilsoņu kopums (šaurākā nozīmē), kas darbojas visu Latvijas valsts pilsoņu kopuma (plašākā

⁷⁶ Plašāk par politisko atbildību sk. Caics A. Politiskā atbildība: jēdzienu veidojošie elementi, vispārīgās iezīmes un terminoloģija. *Jurista Vārds*, 2011, 13. sept., Nr. 37 (684).

⁷⁷ Hobbes T. *Leviathan*. Pieejams: <http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/hobbes/leviathan-c.html#CHAPTERXIV> (skatīts 01.05.2012.).

⁷⁸ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālas tiesības. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 89. lpp.

nozīmē) vārdā. Savukārt socioloģiskā dimensijā Latvijas tautas jēdziens tiek plašināts, tās sastāvā ietverot cilvēkus, kurus ar Latvijas valsts pilsoņu kopumu saista kopīgas nacionālas tradīcijas un valoda, t. sk. etniskos latviešus, kuriem nav Latvijas valsts pilsonības, un cilvēkus, kurus ar Latvijas valsts pilsoņu kopumu vieno iekšēji tautiska apziņa, kas izpaužas apzinīgā gribā piederēt pie šī kopuma (Latvijas tautas) un piedalīties ar savām labākajām spējām kopīgi saskaņotā darbā Latvijas valsts labā;

- 3) analizējot Satversmes 2. pantu, ir iespējams identificēt tā divu dimensiju esamību, proti, sociālpolitisko dimensiju (plašākā izpratnē), kas apzīmē visas Latvijas tautas (socioloģiskā dimensijā) absolūto varu Latvijas valsts teritorijā, un juridisko dimensiju (šaurākā izpratnē), kas ietver Latvijas valsts pilntiesīgo pilsoņu politisko atbildību jeb suverēnās varas realizāciju atbilstoši Latvijas valsts pilsoņu vairākuma interesēm un izpaužas varas dalīšanā un tiesību suverenitātē, un kontrolē pār varas realizāciju.

ADOPCIJAS INSTITŪTA REGULĒJUMS LATVIJAS PSR SASKAŅĀ AR 1969. GADA LATVIJAS PSR LAULĪBAS UN ĢIMENES KODEKSA REDAKCIJU

Simona Innus-Pāvelskopa

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: bērns, adopcija, ģimene, Latvijas PSR.

Adopcijas institūta regulējums padomju laikos tiek pētīts, hronoloģiski analizējot vairākas padomju laika ģimenes tiesību kodifikācijas, kuras ietvēra adopcijas regulējumu – 1926. gada Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (turpmāk KPFSR) Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa redakciju¹, 1941. gada KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa redakciju², 1944. gada KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa redakciju³, 1949. gada KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa redakciju⁴, 1969. gada Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (turpmāk LPSR) Laulības un ģimenes kodeksa redakciju⁵ un 1977. gada LPSR Laulības un ģimenes kodeksa redakciju⁶.

Interesanti, ka gan KPFSR LĢALK 1941. gada redakcijas⁷, gan KPFSR LĢALK 1944. gada redakcijas⁸, kā arī KPFSR LĢALK 1949. gada redakcijas⁹ nosaukumā tika lietots vārds „kodeks”, nevis „kodekss”. Ievērojot šo īpatnību, turpmāk tekstā, runājot par 1941., 1944. un 1949. gada KPFSR LĢALK redakciju, tiks lietots vārds „kodeks”.

Rakstā tiks analizēta 1969. gada LPSR Laulības un ģimenes kodeksa redakcija¹⁰ salīdzinājumā ar 1949. gada KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu

¹ Кодекс законов о браке, семье и опеке от 19 ноября 1926 года. Pieejams: http://lawrussia.ru/texts/legal_861/doc861a657x504.htm (skatīts 28.03.2012.).

² KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.

³ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1944. gada 15. aprīlim. Maskava: PSRS TTK Juridiskā izdevniecība, 1944.

⁴ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar grozījumiem līdz 1948. gada 31. decembrim. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1949.

⁵ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969.

⁶ LPSR Laulības un ģimenes kodekss. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Liesma, 1977.

⁷ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.

⁸ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1944. gada 15. aprīlim. Maskava: PSRS TTK Juridiskā izdevniecība, 1944.

⁹ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1948. gada 31. decembrim. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1949.

¹⁰ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969.

kodeksa redakciju¹¹. Darbā tiks salīdzināts minētajās kodifikācijās ietvertais adopcijas regulējums un hronoloģiski veiktās izmaiņas, labojumi un papildinājumi, lai atspoguļotu tā laika tiesību attīstību.

1969. gada 18. aprīlī Latvijas PSR Augstākā Padome (turpmāk AP) pieņēma likumu „Par Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa apstiprināšanu”, paredzot, ka Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Laulības un ģimenes kodekss (turpmāk LPSR LĢK) stājas spēkā 1969. gada 1. oktobrī.¹² Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1969. gada 25. septembra dekrēts „Par Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa spēkā stāšanās kārtību”¹³ paredzēja minētā kodeksa spēkā stāšanās kārtību.¹⁴

Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa (turpmāk LPSR LĢK) ievaddaļā tika noteikts, ka „gādība par padomju ģimeni, kurā harmoniski apvienojas pilsoņu sabiedriskās un personiskās intereses, bija viens no svarīgākajiem Padomju valsts uzdevumiem”.¹⁵ Pēc autores domām, šo uzdevumu varētu uzskatīt par likuma, šajā gadījumā kodeksa, mērķi.

Tika uzsvērts, ka gādība par ģimeni bija viens no svarīgākajiem Padomju valsts uzdevumiem.¹⁶ Par šo gādību liecināja arī PSRS un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatu¹⁷ izstrādāšana un apstiprināšana ar 1968. gada 27. jūnija likumu „Par PSR Savienības un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatu apstiprināšanu”¹⁸. PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1968. gada 20. septembra dekrēts „Par PSR Savienības un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatu spēkā stāšanās kārtību” paredzēja minēto pamatu spēkā stāšanās kārtību.¹⁹

Saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma 1968. gada 27. marta lēmumu Nr. 1 „Par tiesu praksi laulības šķiršanas lietās” laulības šķiršanas lietu pareiza izskatīšana tiesās sekmēja padomju ģimenes un laulības nostiprināšanu, bērnu pareizu audzināšanu un komunistiskās morāles izveidošanu.²⁰ Autore secina, ka ģimenes un laulības nostiprināšana un bērnu pareiza audzināšana tika atzītas kā

¹¹ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar grozījumiem līdz 1948. gada 31. decembrim. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1949.

¹² Latvijas PSR Augstākās Padomes 1969. gada 18. aprīļa likums „Par Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa apstiprināšanu”. Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 3. lpp.

¹³ Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1969. gada 25. septembra dekrēts „Par Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa spēkā stāšanās kārtību”. Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Liesma, 1977, 112. lpp.

¹⁴ Кодекс о браке и семье Латвийской советской социалистической республики. Официальный текст с приложением постатейно-систематизированных материалов. Рига: Лиесма, 1978, с. 99.

¹⁵ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 7. lpp.

¹⁶ Apstītis R., Birziņa L., Grīnbergs O. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture (1917–1970). Rīga: Zvaigzne, 1970, 228. lpp.

¹⁷ Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье. Кодекс о браке и семье Латвийской советской социалистической республики. Официальный текст с приложением постатейно-систематизированных материалов. Рига: Лиесма, 1978, с. 99.

¹⁸ О порядке введения в действие Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 20 сентября 1968 года. Кодекс о браке и семье Латвийской советской социалистической республики. Официальный текст с приложением постатейно-систематизированных материалов. Рига: Лиесма, 1978, с. 125.

¹⁹ Ibid, с. 125.

²⁰ Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma 1968. gada 27. marta lēmums Nr. 1 „Par tiesu praksi laulības šķiršanas lietās”. Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma lēmumu krājums 1960–1972. Rīga: Zvaigzne, 1973, 213. lpp.

vērtības, taču nepamet sajūta, ka, kaut arī tās tiek atzītas par vērtībām, tas tiek darīts tikai ar vienu augstāku mērķi – izaudzināt padomju ideoloģijai atbilstošus pēcnācējus.

PSRS un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatu 24. un 25. pants paredzēja nosacījumus par adopciju. Pamatos tika noteikts, ka adoptēt atļauts vienīgi nepilngadīgus bērnus un tikai viņu interesēs. Adopciju izdarīja ar rajona vai pilsētas darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas lēmumu pēc tās personas lūguma, kura vēlējas bērnu adoptēt. Adopcijai bija vajadzīga vecāku piekrišana, ja viņiem nebija atņemtas vecāku tiesības, kā arī adoptējamā piekrišana, ja viņš bija sasniedzis desmit gadu vecumu. Kārtību, kādā noskaidrojama bērna piekrišana, noteica savienoto republiku likumi. Ja vecāki izvairījās piedalīties bērna audzināšanā, adopciju izņēmuma kārtā varēja izdarīt bez viņu piekrišanas. Adopcijas kārtību un apstākļus, kad tā bija atļauta bez vecāku piekrišanas, noteica savienoto republiku likumi. Ja bērnu adoptēja persona, kas bija laulībā, bet bērnu neadoptēja abi laulātie, bija vajadzīga otra laulātā piekrišana adopcijai. Savienoto republiku likumi noteica apstākļus, kad adopciju izņēmuma kārtā varēja izdarīt bez otra laulātā piekrišanas. Adopciju atzīt par spēkā neesošu un adopciju atcelt varēja tikai tiesa. Adopcijas noteikumus, apstākļus, kad adopcija bija atzīstama par spēkā neesošu, un apstākļus, kad adopcija bija atceļama, kā arī atceļšanas sekas noteica savienoto republiku likumi. Savienoto republiku likumi noteica arī apstākļus, kas garantēja adopcijas noslēpumu.²¹

PSRS un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatu 25. pantā tika noteikts, ka adoptētie un viņu pēcnācēji attiecībā pret adoptētājiem un viņu radniekiem un adoptētāji un viņu radnieki attiecībā pret adoptētiem un viņu pēcnācējiem personiskajās un mantiskajās tiesībās un pienākumos tiek pielīdzināti radniekiem pēc izcelšanās. Adoptētie zaudēja personiskās un mantiskās tiesības un tika atbrīvoti no pienākumiem pret saviem vecākiem un viņu radniekiem. Ja bērnu adoptēja viena persona, šīs tiesības un pienākumus varēja saglabāt pēc mātes vēlēšanās, ja adoptētājs bija vīrietis, vai pēc tēva vēlēšanās, ja adoptētāja bija sieviete. Nepilngadīgie, kuriem adopcijas brīdī bija tiesības saņemt pensiju vai pabalstu no valsts vai sabiedriskajām organizācijām, kas viņiem pienācās sakarā ar apgādnieka zaudēšanu, paturēja šīs tiesības arī pēc viņu adopcijas. Pēc adoptētāju lūguma viņus varēja ierakstīt dzimšanas aktu ierakstu grāmatās kā adoptēto vecākus.²²

LPSR LĢK ievaddaļā tika uzsvērts: „Padomju Savienībā radīti vislabvēlīgākie apstākļi, kas veicina ģimenes nostiprināšanos un uzplaukumu. Nemitīgi aug pilsoņu materiālā labklājība, uzlabojas ģimenes dzīvokļu, sadzīves un kultūras dzīves apstākļi. Sociālistiskā sabiedrība veltī lielu uzmanību mātes tiesību aizsardzībai un mātes atbalstīšanai, laimīgas bērnības nodrošināšanai. Jaunās paaudzes komunistiskā audzināšana, tās fizisko un garīgo spēku attīstīšana ir svarīgākais ģimenes pienākums. Valsts un sabiedrība visiem līdzekļiem palīdz ģimenei audzināt bērnus, tiek izveidots plašs bērnu dārzu, mazbērnu novietņu, internātskolu un citu bērnu iestāžu tīkls. Padomju sievietei nodrošināti nepieciešamie sociālie sadzīves apstākļi, lai viņa reizē varētu būt laimīga māte un arvien aktīvāk un radošāk piedalīties ražošanas darbā un sabiedriski politiskajā dzīvē. Padomju laulības un ģimenes

²¹ Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье. Кодекс о браке и семье Латвийской советской социалистической республики. Официальный текст с приложением постатейно-систематизированных материалов. Рига: Лиесма, 1978, с. 24.

²² Ibid, с. 25.

likumdošanas uzdevums ir aktīvi veicināt ģimenes attiecību galīgu atbrīvošanu no materiāliem aprēķiniem, palīdzēt likvidēt sievietes nevienlīdzīgā stāvokļa paliekas sadzīvē un izveidot komunistisku ģimeni, kurā gūs pilnīgu apmierinājumu cilvēku visdziļākās personiskās jūtas.²³ Kā redzams no minētā citāta, tika pausta padomju ideoloģija, kurai bija raksturīgi ideālistiski mērķi un skaļi saukļi. Pēc autore domām, paustās idejas nebūt nav sliktas, drīzāk gan cerību pilnas un mērķtiecīgas, taču paliek atklāts jautājums, cik no tām bija realizējamas.

LPSR LĢK 1. pantā bija noteikti Latvijas PSR laulības un ģimenes likumdošanas uzdevumi, pirmkārt, „tālāk nostiprināt padomju ģimeni, kuras pamatā ir komunistiskās morāles principi”²⁴, otrkārt, „veidot ģimenes attiecības, kuru pamatā būtu sievietes un vīrieša brīvprātīga laulība, no materiāliem aprēķiniem brīva visu ģimenes locekļu savstarpēja mīlestība, draudzība un cieņa”²⁵, treškārt, „panākt, lai ģimene audzinātu bērnus ciešā saskaņā ar sabiedriskās audzināšanas principiem, ieaudzinot viņos uzticību dzimtenei un komunistisku attieksmi pret darbu un sagatavojot viņus aktīvai līdzdalībai komunistiskās sabiedrības celtniecībā”²⁶, ceturtkārt, „visiem līdzekļiem aizsargāt mātes un bērnu intereses un nodrošināt katram bērnam laimīgu bērnību”²⁷, piektkārt, „pilnīgi izskaust pagātnes kaitīgās paliekas un paražas ģimenes attiecībās”²⁸, un kā sestais uzdevums minēts – „ieaudzināt atbildības sajūtu pret ģimeni”.²⁹ Jau no pirmā, kā arī no trešā uzdevuma var secināt, ka galvenais pamatuzdevums ir izaudzināt atbilstošu komunistiskās sabiedrības pilsoni. Otrais uzdevums sniedz ideālās ģimenes definīciju – ģimeni, uz kuru visiem būtu jātiecas. Ceturtais un sestais uzdevums, līdzīgi kā otrais, atklāj ģimenes vērtību, skaidri norādot uz to, ka laimīgas bērnības galvenais priekšnoteikums ir iespēja uzaugt ģimenē. Tāpat tika uzsvērtas bērna intereses.

Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma 1968. gada 27. marta lēmumā Nr. 1 „Par tiesu praksi laulības šķiršanas lietās” bija secināts, ka tautas tiesas, novērtējot laulības šķiršanas motīvus, ne vienmēr ievēroja to, ka laulātajiem bija mazgadīgi bērni, tādēļ tika uzsvērts: ja lietas apstākļi liecināja par iespēju saglabāt ģimenes dzīvi, sevišķi, ja ģimenē bija mazgadīgi bērni, tiesa varēja atlikt lietas izskatīšanu un noteikt termiņu samierināšanās panākšanai. Šajos gadījumos tiesai, ievērojot konkrētos lietas apstākļus, bija jāveic pasākumi, kas veicināja samierināšanās panākšanu, izmantojot sabiedrības, tautas piesēdētāju palīdzību, pārrunas ar laulātajiem un citus līdzekļus.³⁰

Savukārt Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma 1971. gada 27. decembra lēmumā Nr. 9 tika uzsvērts, ka tiesai bija nepieciešams uzdot rajona, pilsētas (republikāniskās pakļautības) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas tautas izglītības nodaļai pārbaudīt bērna un katra laulātā materiālos un sadzīves apstākļus,

²³ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 7.–8. lpp.

²⁴ Turpat, 1. pants.

²⁵ Turpat, 1. pants.

²⁶ Turpat, 1. pants.

²⁷ Turpat, 1. pants.

²⁸ Turpat, 1. pants.

²⁹ Turpat, 1. pants.

³⁰ Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma 1968. gada 27. marta lēmums Nr. 1 „Par tiesu praksi laulības šķiršanas lietās”. Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma lēmumu krājums 1960–1972. Rīga: Zvaigzne, 1973, 215. lpp.

noskaidrot, kuram no vecākiem bērns bija vairāk pieķēries, un dot savu slēdzienu, pie kura no vecākiem šķiršanās gadījumā būtu mērķtiecīgi atstāt bērnu.³¹

Ievērojot iepriekš minēto, autore secina: lai arī visus padomju laiku dokumentus caurvija padomju ideoloģija un ģimenes mērķis bija izaudzināt kārtīgus padomju pilsoņus, kas apveltīti ar komunistisko morāli, tomēr ģimene tika uzsvērtā kā vērtība un bērnu interešu ievērošana un aizsargāšana un gādība par bērnu bija ne tikai ģimenes un sabiedrības, bet arī viens no svarīgākajiem valsts uzdevumiem.

LPSR LĢK jautājumus par adopciju regulēja trīspadsmitā nodaļa un adopcijas nosacījumi bija izklāstīti 103.–126. pantā.³² Autore secina, ka LPSR LĢK ietvertais adopcijas institūta regulējums bija izklāstīts saskaņā ar PSRS un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatu 24. un 25. pantu.³³ Atšķirībā no KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa 1949. gada redakcijas³⁴, LPSR LĢK tika paplašināts regulējums no desmit pantiem līdz divdesmit trīs pantiem, kā arī katram pantam bija dots nosaukums, tādā veidā modernizējot un padarot vieglāk uztveramu kodeksa tekstu. LPSR LĢK tika ievērojami izvērsts un paplašināts adopcijas regulējums, ieviešot adopcijas noslēpuma jēdzienu, adopcijas atcelšanu un adopcijas atzīšanu par spēkā neesošu. Kodeksā tika nodalīti gadījumi atkarībā no adoptējamā dzimuma. Šī laika kodeksa redakcijai raksturīgs arī tas, ka uz adopciju attiecināmās tiesību normas saturēja ne tikai LPSR LĢK, bet arī citas jomas regulējošie tiesību akti, piemēram, darba tiesības, zemes tiesības, mantojuma tiesības.

1. Bērni, kurus bija atļauts adoptēt

LPSR LĢK paredzēja, ka adoptēt bija atļauts vienīgi nepilngadīgus bērnus un tikai viņu interesēs.³⁵

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK³⁶, LPSR LĢK pants bija pārfrāzēts, tomēr panta būtība bija palikusi tāda pati. No panta bija izņemts nosacījums par mazgadīgiem bērniem, tādā veidā uzlabojot panta uztveramību, jo pilnībā pietiekams nosacījums bija nepilngadība.

2. Iestāde, kas izlēma jautājumu par adopciju

Adopciju izdarīja ar rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas lēmumu pēc tās personas lūguma, kura vēlējās bērnu adoptēt.³⁷ LPSR LĢK³⁸

³¹ Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma 1971. gada 27. decembra lēmums Nr. 9. Latvijas PSR Augstākās tiesas Plēnuma lēmumu krājums 1960–1972. Rīga: Zvaigzne, 1973, 216. lpp.

³² Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 13. nodaļa.

³³ Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье. Кодекс о браке и семье Латвийской советской социалистической республики. Официальный текст с приложением построчно-систематизированных материалов. Рига: Лиесма, 1978, с. 24.

³⁴ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 57. pants.

³⁵ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 103. pants.

³⁶ „Adoptēt atļauts tikai mazgadīgos un nepilngadīgos un vienīgi bērnu interesēs.” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar grozījumiem līdz 1948. gada 31. decembrim. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1949, 57. pants.

³⁷ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 104. pants.

³⁸ Turpat, 104. pants.

tika paredzēta jauna atbildīgā iestāde, kas izdarīja adopciju. KPFSR LĢALK³⁹ bija paredzēts, ka adopciju izdarīja ar aizbildnības un aizgādības orgānu lēmumu, un tā bija jāreģistrē vispārējā kārtībā civilstāvokļa aktu reģistrācijas orgānos.

Tāpat KPFSR LĢALK 59. panta piezīmē paredzēja, ka gadījumos, kad adoptēt bērnus vēlējas ārzemju pilsoņi, kas dzīvoja PSRS teritorijā, papildus bija jāsaņem attiecīgās gubernas, apgabala vai tiem atbilstošas izpildu komitejas prezidija speciāla atļauja.⁴⁰ LPSR LĢK šāds regulējums bija paredzēts atsevišķā LPSR LĢK piektajā sadaļā „Padomju laulības un ģimenes likumu piemērošana ārvalstniekiem un bezvalstniekiem. Ārvalstu laulības un ģimenes likumu, starptautisko līgumu un nolīgumu piemērošana”⁴¹, kurā bija noteikts, ka saskaņā ar PSRS un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatu 34. pantu⁴² ārpus PSRS teritorijas dzīvojoša bērna – padomju pilsoņa – adopcija bija izdarāma PSRS vēstniecībā vai konsulātā. Ja adoptētājs nebija padomju pilsonis, adopcijai bija nepieciešams saņemt Latvijas PSR Izglītības ministrijas atļauju, ja bērns bija Latvijas PSR pilsonis. Atzīstama par spēkā esošu bija arī padomju pilsoņa adopcija, kas bija izdarīta tās valsts iestādēs, kuras teritorijā dzīvoja bērns, ja iepriekš bija saņemta Latvijas PSR Izglītības ministrijas atļauja šādai adopcijai ja bērns bija Latvijas PSR pilsonis.⁴³

Bērnus – padomju pilsoņus – ārvalstnieki Latvijas PSR teritorijā adoptēja pēc LPSR LĢK 13. nodaļā paredzētiem vispārīgiem noteikumiem, ja katrā atsevišķā gadījumā adopcijai bija saņemta Latvijas PSR Izglītības ministrijas atļauja.⁴⁴ Kā redzams, bija sniegts detalizētāks regulējums, kā ārvalstniekiem tika dota iespēja adoptēt padomju bērnus. Interesanti, ka tieši Latvijas PSR Izglītības ministrija bija atbildīgā iestāde, kura deva ārvalstniekiem atļauju bērnu adopcijai.

³⁹ „Adopciju izdara ar aizbildnības un aizgādības orgānu lēmumu, un tā jāreģistrē vispārējā kārtībā civilstāvokļa aktu reģistrācijas orgānos.” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 59. pants.

⁴⁰ „Ārzemju pilsoņiem (pavalstniekiem), kas dzīvo PSR Savienības teritorijā, atļauts adoptēt padomju pilsoņu bērnus, ievērojot šās nodaļas noteikumus, un bez tam katrā atsevišķā gadījumā obligāti saņemot attiecīgās gubernas, apgada vai tām atbilstošas izpildu komitejas prezidija (tā kā Latvijas PSR Konstitūcija neparedz vietējo darba ļaužu deputātu padomju izpildu komiteju prezidija nodibināšanu, tad funkcijas, ko tiem uzliek šis un citi Kodeksa pantī, realizē vietējo darba ļaužu deputātu padomju izpildu komitejas) speciālu atļauju. [1928. g. 3. sept. (Lik. kr. 117. nr., 735).]” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 59. panta piezīme.

⁴¹ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 5. sadaļa, 100. lpp.

⁴² „Ārpus PSRS teritorijas dzīvojoša bērna-padomju pilsoņa adopcija izdarāma PSRS vēstniecībā vai konsulātā. Ja adoptētājs nav padomju pilsonis, adopcijai nepieciešams saņemt atļauju no savienotās republikas iestādes, kurai ir attiecīgās pilnvaras. Atzīstama par spēkā esošu arī bērna-padomju pilsoņa adopcija, kas izdarīta tās valsts iestādēs, kuras teritorijā dzīvo bērns, ja iepriekš saņemta atļauja šādai adopcijai no savienotās republikas iestādes, kurai ir attiecīgās pilnvaras. Noteikumus ārvalstniekiem par bērnu-padomju pilsoņu adopciju PSRS teritorijā nosaka savienoto republiku likumi.” PSR Savienības un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamati. Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. Oficiālais teksts ar pielikumiem, kuros ievietoti pa pantiem sistematizēti materiāli. Rīga: Liesma, 1977, 34. pants.

⁴³ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija, 210. pants. Rīga: Liesma, 1969.

⁴⁴ Turpat, 211. pants.

3. Adoptētāji

Adoptēt varēja pilngadīgi abu dzimumu pilsoņi, izņemot personas, kuras likumā noteiktā kārtībā bija atzītas par rīcības nespējīgām vai ierobežoti rīcībspējīgām; personas, kurām tiesa bija atņēmusi vecāku tiesības; personas, kuru intereses bija pretrunā ar adoptējamo interesēm; personas, kuras bijušas adoptētājas, ja adopcija bija atcelta tāpēc, ka viņas nebija pienācīgi pildījušas savus pienākumus.⁴⁵

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK 58. pantu⁴⁶ un 77. pantu⁴⁷, secināms, ka adoptētājiem izvirzāmās prasības un ierobežojumi tika noteikti tieši sadaļā pie adopcijas un vairs neatradās pie noteikumiem par aizbildnību un aizgādību. No adoptētājiem izvirzāmajām prasībām bija izņemts nosacījums par personas vēlēšanu tiesībām, atstājot ierobežojumus, ievērojot adoptētāju un bērnu savstarpējo attiecību būtību.

4. Piekrišana adopcijai

4.1. Vecāku piekrišana adopcijai

Adopcijai bija vajadzīga vecāku piekrišana, ja viņiem nebija atņemtas vecāku tiesības. Vecāki varēja piekrist, ka bērnu adoptēja noteikta persona vai personas, vai arī piekrist adopcijai, atļaujot adoptētājus izraudzīties aizbildnības un aizgādības iestādēm. Vecāku piekrišana adopcijai tika izskatīta rakstveidā, un vecāki līdz adopcijas brīdim bija tiesīgi atsaukt savu piekrišanu.⁴⁸

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK⁴⁹, LPSR LĢK 106. pantā⁵⁰ bija iekļauts nosacījums par piekrišanas izskatīšanu rakstveidā un iespēju vecākiem atsaukt savu piekrišanu līdz adopcijas brīdim, kas KPFSR LĢALK⁵¹ netika atrunāts. Līdz ar to vecākiem tika dota iespēja ilgāk pārdomāt savu lēmumu.

4.2. Adopcija bez vecāku piekrišanas

Ja vecāki izvairījās piedalīties bērna audzināšanā, adopciju izņēmuma kārtā varēja izdarīt bez viņu piekrišanas. Tas bija iespējams, ja vecāki vairāk nekā gadu nedzīvoja kopā ar bērnu un, neievērojot aizbildnības un aizgādības iestāžu brīdinājumu, izvairījās no bērna audzināšanas un uzturēšanas. Vecāku piekrišana

⁴⁵ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija, 105. pants. Rīga: Liesma, 1969.

⁴⁶ „Nav tiesības adoptēt personām, kam saskaņā ar šā Kodeksa 77. pantu atņemta tiesība būt par aizbildņiem.” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 58. pants.

⁴⁷ „Par aizbildņiem vai aizgādņiem nevar iecelt: a) personas, kam atņemtas vēlēšanu tiesības uz KPFSR Konstitūcijas 69. panta pamata [1930. g. 10. apr. (Lik. kr. 19. nr., 241).]; b) personas, kam tiesa atņēmusi vecāku tiesības; c) personas, kuru intereses ir pretējas aizbildnībai vai aizgādībai pakļaujamo interesēm, kā arī personas, kas atrodas ar viņiem naidīgās attiecībās; d) nepilngadīgos. Piezīme. Šā panta „a” un „d” punktā minētie ierobežojumi neattiecas uz vecākiem, izņemot gadījumus, kad viņi ir garā slimi.” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 77. pants.

⁴⁸ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 106. pants.

⁴⁹ „Ja adoptējamam ir vecāki vai ja viņš atrodas aizbildnībā vai aizgādībā, adoptēšanai vajadzīga vecāku tiesības nezaudējušo vecāku, aizbildņu vai aizgādņu piekrišana.” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 61. pants.

⁵⁰ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 106. pants.

⁵¹ KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 61. pants.

adopcijai nebija vajadzīga, ja viņiem bija atņemtas vecāku tiesības vai viņi likumā noteiktajā kārtībā bija atzīti par rīcības nespējīgiem vai bezvēsts promesošiem.⁵² Salīdzinot ar KPFSR LĢALK⁵³, kurā nosacījumi adopcijas izdarīšanai bez vecāku piekrišanas bija iekļauti materiālos pie atsevišķiem pantiem, LPSR LĢK nosacījumi adopcijas izdarīšanai bez vecāku piekrišanas tika iekļauti kā atsevišķs 107. pants⁵⁴. Pats regulējums bija palicis tāds pats, tikai izteikts citiem vārdiem.

KPFSR LĢALK⁵⁵ materiālos pie atsevišķiem pantiem bija paredzēts regulējums piekrišanas došanai tādu bērnu adopcijai, kuri atradās mātes un zīdaiņa aizsardzības vai tautas izglītības nodaļu iestādēs un kuru vecāku dzīvesvieta nebija zināma, un vecāki viena gada laikā nebija devuši par sevi ziņu. Šāds regulējums LPSR LĢK⁵⁶ nebija paredzēts. Tāpat LPSR LĢK nebija paredzēts KPFSR LĢALK iekļautais nosacījums par to, ka gadījumā, ja viens no vecākiem bija devis piekrišanu adopcijai, kā arī rakstiski bija paziņojis un ar liecinieku liecībām un apskates materiāliem bija pierādījis, ka otrs vecāks dzīvoja atsevišķi un nepiedalījās bērna audzināšanā un uzturēšanā, otra vecāka piekrišana nebija vajadzīga.⁵⁷ Līdz ar to secināms, ka vecāku piekrišanas došanas adopcijai nosacījumi, kā arī gadījumi, kad adopcija varēja tikt izdarīta bez vecāku piekrišanas, tika ierobežoti, paredzot stingri noteiktas prasības.

4.3. Adoptētāja laulātā piekrišana adopcijai

Ja bērnu adoptēja persona, kas bija laulībā, bet bērnu neadoptēja abi laulātie, bija vajadzīga otra laulātā piekrišana. Šāda piekrišana nebija vajadzīga, ja laulātais noteiktajā kārtībā bija atzīts par rīcības nespējīgu, kā arī ja laulātie vairāk nekā gadu nedzīvoja kopā un otra laulātā dzīvesvieta nebija zināma.⁵⁸

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK⁵⁹, LPSR LĢK 108. pants⁶⁰ bija papildināts ar atrunu par otra laulātā rīcībnespēju un šķirtu kopdzīvi, kas sniedza iespēju izvairīties no otra laulātā piekrišanas iegūšanas. Secināms, ka tika novērota nepieciešamība paredzēt šādu regulējumu gadījumiem, kad laulība juridiski nebija šķirta, taču laulātie jau noteiktu laiku faktiski kopā nedzīvoja.

4.4. Adoptējamā piekrišana adopcijai

Ja adoptēja bērnu, kurš bija sasniedzis desmit gadu vecumu, bija vajadzīga viņa piekrišana, kuru noskaidroja aizbildnības un aizgādības iestādes. Ja līdz adopcijas

⁵² Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 107. pants.

⁵³ Materiāli pie kodeksa atsevišķiem pantiem. KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 41. lpp.

⁵⁴ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 107. pants.

⁵⁵ Materiāli pie kodeksa atsevišķiem pantiem. KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 41. lpp.

⁵⁶ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 107. pants.

⁵⁷ Materiāli pie kodeksa atsevišķiem pantiem. KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 41. lpp.

⁵⁸ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 108. pants.

⁵⁹ „Ja kādu adoptē laulībā esoša persona, vajadzīga otra laulātā piekrišana.” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 62. pants.

⁶⁰ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 108. pants.

pieteikuma iesniegšanai bērns bija dzīvojis adoptētāja ģimenē un uzskatīja adoptētāju par savu tēvu vai māti, adopciju izņēmuma kārtā varēja izdarīt bez adoptējamā piekrišanas.⁶¹

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK⁶², pants bija papildināts ar aizbildnības un aizgādības iestāžu pienākumu noskaidrot bērna viedokli par adopciju, kā arī tika samazinātas formālās prasības gadījumos, kad bērns jau pirms adopcijas bija dzīvojis adoptētāja ģimenē, tādā veidā atvieglojot adopcijas procesu.

5. Adopcijas noformēšana

Pieteikums par vēlēšanos adoptēt bērnu bija jāiesniedz aizbildnības un aizgādības iestādē pēc adoptētāja vai adoptējamā dzīvesvietas. Aizbildnības un aizgādības iestādes pārbaudīja, kādi bija dzīves apstākļi personai, kas vēlējās adoptēt bērnu, tāpat pārbaudīja, vai adopcija atbilda bērna interesēm, vai nebija šķēršļu adopcijas atļaušanai, kā arī noskaidroja bērna vēlēšanos un savu atzinumu iesniedza rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejai.⁶³

No minētā panta regulējuma secināms, ka tika izveidota divu pakāpju sistēma, salīdzinot ar veco regulējumu – no adopcijas pieteikuma iesniegšanas vienā iestādē līdz adopcijas apstiprināšanai augstākā iestādē –, tādējādi nodrošinot dubultu pārbaudi pirms lēmuma pieņemšanas. No vienas puses varētu teikt, ka tika palielinātas birokrātiskās procedūras, taču lēmuma pieņemšana par adopcijas apstiprināšanu ir ļoti svarīgs lēmums, līdz ar to bija nepieciešams veikt rūpīgus pārbaudes un izvērtēšanas pasākumus. Pēc autores domām, minētais regulējums vērtējams pozitīvi, jo uzlika valstij lielāku atbildību šādu svarīgu lēmumu pieņemšanā.

6. Adopcijas atteikuma lēmuma pārsūdzēšana

Rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas lēmumu par adopcijas atteikumu ieinteresētās personas mēneša laikā varēja pārsūdzēt augstākās iestādēs pakļautības kārtībā.⁶⁴

Šāds regulējums nebija paredzēts KPFSR LĢALK⁶⁵. Secināms, ka personām tika dota iespēja apstrīdēt iestādes lēmumu, vēršoties ar sūdzību augstākā iestādē pakļautības kārtībā un tādā veidā aizstāvat savas tiesības un iegūstot iespēju pierādīt, ka iestāde, pieņemot savu lēmumu, tomēr ir kļūdījiesies.

7. Uzvārda, vārda, tēvvārda un dzimšanas vietas ieraksta maiņa adoptējamam

Pēc adoptētāja lūguma adoptētājam pie adopcijas piešķīra adoptētāja uzvārdu un tēvvārdu pēc viņa vārda. Ja adoptēja sievietē, tēvvārdu piešķīra pēc viņas

⁶¹ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 109. pants.

⁶² „Bez adoptējamā piekrišanas noliegts adoptēt 10 gadu vecumu sasniegušus bērnus, piešķirt adoptējamam uzvārdu un tēvvārdu pēc adoptētāja vārda, tāpat arī ierakstīt adoptētājus kā adoptējamā vecākus. (Latv. PSR APP 1944. g. 7. dec. dekr. II.)” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 63. pants.

⁶³ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 110. pants.

⁶⁴ Turpat, 111. pants.

⁶⁵ KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.

norādījuma. Pēc adoptētāja lūguma varēja arī mainīt bērna vārdu. Ja adoptējamais bija sasniedzis desmit gadu vecumu, mainīt uzvārdu un tēvvārdu, kā arī vārdu varēja tikai ar viņa piekrišanu. Pēc adoptētāju lūguma bija atļauts grozīt arī ierakstu par bērna dzimšanas vietu. Adoptējamā uzvārdu, vārdu un tēvvārdu, kā arī ierakstu par viņa dzimšanas vietu grozīja ar rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas lēmumu, pieņemot lēmumu par adopciju.⁶⁶

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK⁶⁷, LPSR LĢK 112. pantā⁶⁸ tika sniegts plašāks regulējums, jo vecajā regulējumā bija aprakstīta tikai iespēja piešķirt adoptētāja uzvārdu, kā arī ar adoptējamā piekrišanu – adoptētāja tēvvārdu.⁶⁹ Secināms, ka LPSR LĢK⁷⁰ paredzētā adopcijas noslēpuma nodrošināšana radīja nepieciešamību ieviest papildu nosacījumus par iespēju mainīt adoptējamā personas datus, lai varētu pilnvērtīgāk realizēt adopcijas noslēpuma nodrošināšanu.

8. Adoptētāju ierakstīšana par adoptētā vecākiem

Pēc adoptētāju lūguma viņus varēja ierakstīt dzimšanas aktu reģistrācijas grāmatās kā adoptēto vecākus. Ja adoptējamais bija sasniedzis desmit gadu vecumu, tāda ieraksta izdarīšanai bija nepieciešama viņa piekrišana.⁷¹ Adoptējamā piekrišanu izņēmuma kārtā varēja neprasīt, ja līdz adopcijas pieteikuma iesniegšanai bērns bija dzīvojis adoptētāja ģimenē un uzskatīja adoptētāju par savu tēvu vai māti.⁷² Adoptētājus kā vecākus ierakstīja pēc rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas lēmuma.⁷³

LPSR LĢK tika saglabāts KPFSR LĢALK iekļautais regulējums. KPFSR LĢALK⁷⁴ nosacījumi par adoptētāju ierakstīšanu par adoptētā vecākiem, kā arī uzvārda un tēvvārda maiņu bija iekļauti vienā pantā. Savukārt LPSR LĢK uzvārda, vārda, tēvvārda un dzimšanas vietas ieraksta maiņas adoptējamam nosacījumus regulēja LPSR LĢK 112. pants⁷⁵, bet adoptētāju ierakstīšanas par adoptētā vecākiem nosacījumus regulēja LPSR LĢK 113. pants⁷⁶.

⁶⁶ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 112. pants.

⁶⁷ „Pie adopcijas adoptējamam pēc adoptētāja lūguma var piešķirt uzvārdu un tēvvārdu pēc adoptētāja vārda. Adoptētājus pēc viņu lūguma, var ierakstīt civilstāvokļa aktu dzimšanas reģistrācijas grāmatās kā adoptējamā vecākus. (Latv. PSR APP 1944. g. 7. dec. dekr. I.)” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārņemtajiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 60. pants.

⁶⁸ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 112. pants.

⁶⁹ KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārņemtajiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 60. pants.

⁷⁰ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 118. pants.

⁷¹ Turpat, 113. panta pirmā un otrā daļa.

⁷² Turpat, 109. panta otrā daļa.

⁷³ Turpat, 113. panta trešā daļa.

⁷⁴ „Pie adopcijas adoptējamam pēc adoptētāja lūguma var piešķirt uzvārdu un tēvvārdu pēc adoptētāja vārda. Adoptētājus pēc viņu lūguma, var ierakstīt civilstāvokļa aktu dzimšanas reģistrācijas grāmatās kā adoptējamā vecākus. (Latv. PSR APP 1944. g. 7. dec. dekr. I.)” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārņemtajiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 60. pants.

⁷⁵ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 112. pants.

⁷⁶ Turpat, 113. pants.

9. Adopcijas reģistrācija

Adopcija iestājās no brīža, kad rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komiteja bija pieņēmusi par to lēmumu.⁷⁷ KPFSR LĢALK⁷⁸ nebija atrunāts adopcijas iestāšanās brīdis. Adopcija bija obligāti jāreģistrē civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādēs pēc adopcijas lēmuma pieņemšanas vietas. Rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejas pieņemtā adopcijas lēmuma norakstu adopcijas lēmuma pieņemšanas vietas aizbildnības un aizgādības iestādes ne vēlāk kā mēneša laikā nosūtīja adopcijas vietas civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādēm, lai izdarītu reģistrāciju.⁷⁹

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK 59. pantā⁸⁰ iekļauto regulējumu, secināms, ka LPSR LĢK 114. pantā⁸¹ tika atrunāts adopcijas iestāšanās brīdis, bet adopcijas reģistrāciju regulēja atsevišķs LPSR LĢK 115. pants⁸². LPSR LĢK tika mainīta atbildīgā iestāde, kas pieņēma lēmumu par adopciju, kā arī tika paredzēts detalizētāks procesa apraksts, kā adopcija tika reģistrēta civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādēs.

10. Adoptēto pielīdzināšana adoptētāja radniekiem

Adoptētie un viņu pēcnācēji attiecībā pret adoptētajiem un viņu radniekiem, bet adoptētāji un viņu radnieki attiecībā pret adoptētajiem un viņu pēcnācējiem personiskajās un mantiskajās tiesībās un pienākumos tika pielīdzināti radniekiem pēc izcelšanās. Adoptētie zaudēja personiskās un mantiskās tiesības un tika atbrīvoti no pienākumiem pret saviem vecākiem un viņu radniekiem.⁸³ Kā redzams, jaunais regulējums, salīdzinot ar KPFSR LĢALK⁸⁴ regulējumu, bija papildināts ar nosacījumu par adoptēto un viņu bioloģisko vecāku attiecību izbeigšanos, tādējādi vairs nebija pieļaujama situācija, kad KPFSR Civilt kodeksa 418. pants⁸⁵ neaprobežoja adoptēto personu tiesības mantot mantu, kas bija palikusi pēc mirušiem

⁷⁷ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 114. pants.

⁷⁸ KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.

⁷⁹ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 115. pants.

⁸⁰ „Adopciju izdara ar aizbildnības un aizgādības orgānu lēmumu, un tā jāreģistrē vispārējā kārtībā civilstāvokļa aktu reģistrācijas orgānos.” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 59. pants.

⁸¹ Latvijas PSR Lauības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 114. pants.

⁸² Turpat, 115. pants.

⁸³ Turpat, 116. pants.

⁸⁴ „Adoptētie un viņu pēcnācēji attieksmē pret adoptētajiem un adoptētāji attieksmē pret adoptētiem un viņu pēcnācējiem personiskās un mantiskās tiesībās un pienākumos pielīdzināti radniekiem pēc izcelšanās.” KPFSR Lauības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 64. pants.

⁸⁵ „Par likumiskiem mantiniekiem uzskatāmi mirušā bērni (to starpā adoptētie), laulātais un darba nespējīgie vecāki, kā arī citi darba nespējīgie, kas atradušies mirušā apgādībā ne mazāk par vienu gadu pirms viņa nāves. Ja kāds no mantojuma atstājēja bērniem nomirst pirms mantojuma atklāšanās, viņa mantojamā daļa pāriet bērniem (mantojuma atstājēja mazbērniem), bet ja pēdējie nomirst – to bērniem (mantojuma atstājēja mazmazbērniem). Kad norādīto mantinieku nav vai kad viņi mantojumu nepieņem, par likumiskiem mantiniekiem uzskatāmi mirušā darba nespējīgie vecāki, bet kad tādu nav, – mirušā brāļi un māsas.” KPFSR Civilt kodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1951. gada 15. jūlijam. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1951, 418. pants.

vecākiem (KPFSR Augstākās Tiesas Civīlās kolēģijas lēmums. „Сов. юст.”, 1937, Nr. 4, 58. lpp.).⁸⁶

Saskaņā ar PSRS Augstākās tiesas Plēnuma 1966. gada 1. jūlija lēmumu Nr. 6 „Par tiesu praksi mantojuma lietās” adoptētie un viņu pēcnācēji pēc adoptētāja un viņa asinsradnieku nāves mantošanas tiesībās tika pielīdzināti adoptētāja bērniem un viņu pēcnācējiem, tāpat kā adoptētāji un viņu asinsradnieki pēc adoptētā un viņa pēcnācēju nāves tiesībās tika pielīdzināti asinsradniekiem.⁸⁷

LPSRS LĢK 116. panta trešajā daļā kā vienīgais izņēmums bija paredzēts apstākļi, ka gadījumā, ja bērnu adoptēja viena persona, šīs tiesības un pienākumus varēja saglabāt pēc mātes vēlēšanās, ja adoptētājs bija vīrietis, vai pēc tēva vēlēšanās, ja adoptētāja bija sieviete; par to bija jānorāda adopcijas lēmumā.⁸⁸

11. Tiesību saglabāšana uz pensiju un pabalstiem, kas pienācās sakarā ar vecāku nāvi

Nepilngadīgie, kuriem adopcijas brīdī bija tiesības no valsts vai sabiedriskajām organizācijām saņemt pensiju vai pabalstu, kas viņiem pienācās sakarā ar apgādnieka zaudēšanu, paturēja šīs tiesības arī pēc viņu adopcijas.⁸⁹

Minētais regulējums bija jaunums un iepriekš KPFSR LĢALK⁹⁰ nebija paredzēts. No minētā panta regulējuma secināms, ka tādā veidā tika pasargātas bērna intereses, ļaujot saglabāt tiesības uz valsts atbalstu, kas pienācās sakarā ar apgādnieka zaudēšanu.

12. Adopcijas noslēpuma nodrošināšana

Adopcijas noslēpumu aizsargāja likums. Bija aizliegts bez adoptētāju piekrišanas, bet, ja viņi bija miruši, tad bez aizbildnības un aizgādības iestāžu piekrišanas iepazīstināt ar civilstāvokļa aktu reģistrācijas grāmatu saturu un izsniegt izrakstus no tām vai citas ziņas, no kurām būtu redzams, ka adoptētāji nebija adoptētā īstie vecāki. Personas, kas pret adoptētāja gribu izpauđa adopcijas noslēpumu, varēja saukt pie atbildības likumā noteiktajā kārtībā.⁹¹ Nosacījums par adopcijas noslēpumu nebija atrodams KPFSR LĢALK⁹². Līdz ar to secināms: bija notikusi attīstība un valsts uzskatīja, ka ar adopciju saistītie dati bija sensitīvi un tiem bija nepieciešama papildu aizsardzība – adopcijas noslēpuma regulējums.

Nosacījuma par adopcijas noslēpumu iekļaušana kodeksā arī pamatoja nepieciešamību pēc papildu regulējuma, kas ļautu vieglāk ievērot adopcijas noslēpumu,

⁸⁶ Materiāli pie kodeksa atsevišķiem pantiem. KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 42. lpp.

⁸⁷ Постановление № 6 Пленума Верховного Суда СССР от 1 июля 1966 г. „О судебной практике по делам о наследовании”. Бюллетень Верховного суда СССР № 4. Москва: Известия, 1966, с. 21.

⁸⁸ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 116. pants.

⁸⁹ Turpat, 117. pants.

⁹⁰ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.

⁹¹ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 118. pants.

⁹² KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.

tādēļ, salīdzinot ar KPFSR LĢALK⁹³, LPSR LĢK 112. pantā⁹⁴ tika sniegts plašāks regulējums, paredzot iespēju piešķirt adoptējamam adoptētāja uzvārdu un tēvvārdu, kā arī mainīt bērna vārdu un grozīt arī ierakstu par bērna dzimšanas vietu. Secināms, ka LPSR LĢK⁹⁵ paredzētā adopcijas noslēpuma nodrošināšana radīja nepieciešamību ieviest papildu nosacījumus par iespēju mainīt adoptējamā personas datus, lai varētu pilnvērtīgāk nodrošināt adopcijas noslēpumu.

13. Adopcijas atzīšana par spēkā neesošu

Adopciju varēja atzīt par spēkā neesošu piecos LPSR LĢK 119. pantā⁹⁶ paredzētos gadījumos. Pirmkārt, ja adopcijas lēmums bija pamatots ar viltotiem dokumentiem. Otrkārt, ja adopcija bija fiktīva. Treškārt, ja bija adoptēts pilngadīgais. Ceturtkārt, ja adoptētājs bija persona, kuru tiesa bija atzinusi par rīcības nespējīgu vai ierobežoti rīcībspējīgu. Piektkārt, ja adoptētājs bija persona, kurai bija atņemtas vecāku tiesības.

Adopciju par spēkā neesošu varēja atzīt tikai tiesa un tikai tad, ja tas atbilda bērna interesēm. Atzīstot adopciju par spēkā neesošu, tiesai bija jānoskaidro, vai tam piekrist adoptētais, ja tas bija sasniedzis desmit gadu vecumu.⁹⁷ KPFSR LĢALK⁹⁸ neparedzēja iespēju atzīt adopciju par spēkā neesošu, bet bija paredzēta iespēja prasīt adopcijas atcelšanu.

Adopcija, kas bija atzīta par spēkā neesošu, nebija spēkā no tās iestāšanās brīža.⁹⁹

14. Adopcijas atcelšana

Adopciju, kas bija izdarīta bez bērna vecāku vai adoptētāja laulātā piekrišanas, varēja atcelt tiesa pēc bērna vecāku vai adoptētāja laulātā prasības, ja tiesa konstatēja, ka bērna atdošana atpakaļ vecākiem atbilstu viņa interesēm. Ja vecāki nezināja, kas bija viņu bērna adoptētāji, prasību atcelt adopciju cēla pret aizbildnības un aizgādības iestādi pēc adopcijas lēmuma pieņemšanas vietas.¹⁰⁰ Salīdzinot ar KPFSR LĢALK¹⁰¹, regulējums bija papildināts ar iespēju celt prasību arī adoptētāja laulātajam, kurš nebija devis piekrišanu adopcijai, taču bija izņemts nosacījums par desmit gadu vecumu sasnieguša bērna piekrišanu adopcijas atcelšanai.

⁹³ „Pie adopcijas adoptējamam pēc adoptētāja lūguma var piešķirt uzvārdu un tēvvārdu pēc adoptētāja vārda. Adoptētājus pēc viņu lūguma, var ierakstīt civilstāvokļa aktu dzimšanas reģistrācijas grāmatās kā adoptējamā vecākus. (Latv. PSR APP 1944. g. 7. dec. dekr. I.)” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 60. pants.

⁹⁴ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 112. pants.

⁹⁵ Turpat, 118. pants.

⁹⁶ Turpat, 119. panta pirmā daļa.

⁹⁷ Turpat, 119. panta otrā, trešā un ceturtā daļa.

⁹⁸ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941.

⁹⁹ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 120. pants.

¹⁰⁰ Turpat, 121. pants.

¹⁰¹ „Adopciju, kas izdarīta adoptējamā vecāku prombūtnē vai bez viņu piekrišanas, aizbildnības un aizgādības orgāni var atcelt pēc vecāku lūguma, ja bērna atdošana viņiem atbilst bērna interesēm. Lai atceltu desmit gadu vecumu sasnieguša nepilngadīgā adopciju, vajadzīga viņa personīga piekrišana.” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 65. pants.

Ja adopciju pēc bērna vecāku vai adoptētāja laulātā pieprasījuma atcēla, tika atjaunotas visas bērna tiesības un pienākumi pret viņa vecākiem un radniekiem pēc izcelšanās un zuda visas tiesības un pienākumi pret adoptētājiem un to radniekiem.¹⁰² KPFSR LĢALK¹⁰³ nesaturēja šādu regulējumu.

Aizbildnības un aizgādības iestādes, kā arī prokurors bija tiesīgi jebkurā laikā prasīt, lai tiesa atceļ adopciju, ja tas bija nepilngadīgā adoptētā interesēs. Izlemjot jautājumu par adopcijas atcelšanu, tiesai bija jānoskaidro, vai adopcijas atcelšanai piekrita adoptētais, kas bija sasniedzis desmit gadu vecumu, izņemot gadījumus, kad adopciju atcēla tāpēc, ka adoptētājs nebija pienācīgi pildījis savus pienākumus.¹⁰⁴ Līdz ar to secināms, ka, salīdzinot ar KPFSR LĢALK¹⁰⁵, LPSR LĢK bija mainīts regulējums, jo KPFSR LĢALK paredzēja, ka jebkura persona vai iestāde varēja ierosināt prasību par adopcijas atcelšanu, ja to prasīja bērna intereses.¹⁰⁶ LPSR LĢK 123. pantā tika noteikts ierobežots personu loks, kuras varēja ierosināt atcelt adopciju.

Adopciju nevarēja atcelt, ja laikā, kad tiesa izskatīja prasību par adopcijas atcelšanu, adoptētais bija sasniedzis pilngadību, izņemot gadījumus, kad adopcijas atcelšanai piekrita adoptētais, viņa vecāki un adoptētājs.¹⁰⁷ Ja tiesa atcēla adopciju pēc aizbildnības un aizgādības iestāžu vai prokurora pieprasījuma, adoptētā un adoptētāja, un adoptētāja radnieku savstarpējās tiesības un pienākumi izbeidzās. Tomēr, ja adopciju atcēla tādēļ, ka adoptētājs pienācīgi nepildīja savus pienākumus bērna audzināšanā, bērnam saglabājās tiesības saņemt no adoptētāja alimentus.¹⁰⁸ Alimentu apmēri bija noteikti LPSR LĢK 76. pantā¹⁰⁹.

Ja adopciju atcēla, tika atjaunotas savstarpējās tiesības un pienākumi bērnam un viņa vecākiem un radniekiem pēc izcelšanās. Tiesa, ņemot vērā bērna intereses, bija tiesīga izlemt jautājumu, vai bērnam bija saglabājams tas vārds, tēvvardš un uzvārds, kas bija piešķirts adoptējot. Ja bērns bija sasniedzis desmit gadu vecumu, tiesai bija jāņem vērā bērna vēlēšanās. Bērnu pēc tiesas sprieduma nodeva vecākiem, bet, ja tas bija pretrunā ar viņa interesēm, – aizbildnības un aizgādības iestādēm. Ja bērns atgriezās vecāku audzināšanā, bijušā adoptētāja pienākumi izbeidzās.¹¹⁰ Salīdzinot ar KPFSR LĢALK¹¹¹ regulējumu, LPSR LĢK regulējumā bija detalizētāks adopcijas atcelšanas seku izklāsts, paredzot alternatīvas bērna turpmākai atrašanās vietai.

¹⁰² Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 122. pants.

¹⁰³ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 65. pants.

¹⁰⁴ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 123. pants.

¹⁰⁵ KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 65. pants.

¹⁰⁶ Turpat, 66. pants.

¹⁰⁷ Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 124. pants.

¹⁰⁸ Turpat, 125. panta pirmā daļa.

¹⁰⁹ Turpat, 76. pants.

¹¹⁰ Turpat, 125. pants.

¹¹¹ „Atceļot adopciju, tiesa taisa lēmumu par bērna atņemšanu adoptētājam un viņa nodošanu aizbildnības un aizgādības orgānu gādībā, pie kam tiesa var piespriest bērnam uzturu no adoptētāja.” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 67. pants.

15. Adopcijas izbeigšanās

Adopcija izbeidzās ar brīdi, kad stājās spēkā tiesas spriedums par adopcijas atcelšanu. Noraksts no tiesas sprieduma par adopcijas atzīšanu par spēkā neesošu vai adopcijas atcelšanu tiesai bija jānosūta rajona (pilsētas) darbaļaužu deputātu padomes izpildu komitejai, kas bija pieņēmusi lēmumu par adopciju, un civilstāvokļa aktu reģistrācijas iestādei pēc adopcijas reģistrācijas vietas.¹¹²

Salīdzinot ar KPFSR LĢALK¹¹³, secināms, ka LPSR LĢK tika iekļauts jauns regulējums, kas atrunāja adopcijas izbeigšanās brīdi un ar to saistīto veicamo formalitāšu kārtību.

Kopsavilkums

LPSR LĢK uzdevums un arī mērķis bija gādība par padomju ģimeni. LPSR LĢK tika pausta padomju ideoloģija, kurai bija raksturīgi ideālistiski mērķi un skaļi saukļi. Pēc autores domām, paustās idejas nebūt nebija sliktas, drīzāk gan cerību pilnas un mērķtiecīgas, taču paliek atklāts jautājums, cik no tām bija realizējamas. Autore secina, ka LPSR LĢK ietvertais adopcijas institūta regulējums bija izklāstīts saskaņā ar PSRS un savienoto republiku laulības un ģimenes likumdošanas pamatiem. Atšķirībā no KPFSR LĢALK, LPSR LĢK katram pantam bija dots nosaukums, tādā veidā modernizējot un padarot vieglāk uztveramu kodeksa tekstu.

Atšķirībā no KPFSR LĢALK 1949. gada redakcijas, LPSR LĢK tika paplašināts regulējums no desmit pantiem līdz divdesmit trīs pantiem, kā arī katram pantam bija dots nosaukums, tādā veidā modernizējot un padarot vieglāk uztveramu kodeksa tekstu. LPSR LĢK tika ievērojami izvērsts un paplašināts adopcijas regulējums, ieviešot adopcijas noslēpuma jēdzienu, adopcijas atcelšanu un adopcijas atzīšanu par spēkā neesošu. Kodeksā tika nodalīti gadījumi atkarībā no adoptējamā dzimuma. Šī laika kodeksa redakcijai raksturīgs arī tas, ka uz adopciju attiecināmās tiesību normas saturēja ne tikai LPSR LĢK, bet arī citas jomas regulējošie tiesību akti, piemēram, darba tiesības, zemes tiesības, mantojuma tiesības.

Ņemot vērā to, ka adopcija bija atļauta tikai bērna interesēs, secināms, ka arī padomju laika tiesībās bija atzītas bērnu intereses un atzīta ģimene kā vērtība, kā labākais risinājums bērna pilnvērtīgai attīstībai. Salīdzinot ar KPFSR LĢALK, no adoptētājiem izvīzāmajām prasībām bija izņemts nosacījums par personas vēlēšanu tiesībām, atstājot ierobežojumus, ievērojot adoptētāju un bērnu savstarpējo attiecību būtību.

Tika izveidota divu pakāpju sistēma, salīdzinot ar veco regulējumu – no adopcijas pieteikuma iesniegšanas vienā iestādē līdz adopcijas apstiprināšanai augstākā iestādē –, tādējādi nodrošinot dubultu pārbaudi pirms lēmuma pieņemšanas. No vienas puses varētu teikt, ka tika palielinātas birokrātiskās procedūras, taču lēmuma pieņemšana par adopcijas apstiprināšanu ir ļoti svarīgs lēmums, līdz ar to nepieciešams veikt rūpīgus pārbaudes un izvērtēšanas pasākumus. Pēc autores

¹¹² Latvijas PSR Laulības un ģimenes kodekss. 1969. gada 1. oktobra redakcija. Rīga: Liesma, 1969, 126. pants.

¹¹³ „Atceļot adopciju, tiesa taisa lēmumu par bērna atņemšanu adoptētājam un viņa nodošanu aizbildnības un aizgādības orgānu gādībā, pie kam tiesa var piespriest bērnam uzturu no adoptētāja.” KPFSR Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeks. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 1. decembrim. Rīga: Sabiedriski ekonomisko rakstu apgādniecība, 1941, 67. pants.

domām, minētais regulējums vērtējams pozitīvi, jo uzlika valstij lielāku atbildību šādu svarīgu lēmumu pieņemšanā.

Nosacījums par adopcijas noslēpumu nebija atrodamams KPFSR LĢALK. Līdz ar to secināms: bija notikusi attīstība un valsts uzskatīja, ka ar adopciju saistītie dati ir sensitīvi un tiem ir nepieciešama papildu aizsardzība – adopcijas noslēpuma regulējums. Nosacījuma par adopcijas noslēpumu iekļaušana kodeksā arī pamatoja nepieciešamību pēc papildu regulējuma, kas ļautu vieglāk ievērot adopcijas noslēpumu, tādēļ, salīdzinot ar KPFSR LĢALK, LPSR LĢK tika sniegts plašāks regulējums, paredzot iespēju piešķirt adoptējamam adoptētāja uzvārdu un tēvvārdu, kā arī mainīt bērna vārdu un grozīt arī ierakstu par bērna dzimšanas vietu.



Eiropas Savienība



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

ANALOĢIJA KRIMINĀLTIESĪBĀS – VAI TIEŠĀM NEPIELĀUJAMA?¹

Gundega Slaņķe

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: tiesību piemērošana, tiesību normu iztulkošana, tiesību tālākveidošana, analogija krimināltiesībās, likuma analogija, slēdziens par apjomu (*argumentum a fortiori*), kriminālatbildība.

Raksta mērķis ir noskaidrot, vai princips *nullum crimen, nulla poena sine lege*, kas noteic analogijas aizliegumu krimināltiesībās par sliktu noziedzīga nodarījuma izdarītājam, praksē tiek ievērots tikpat strikti, kā tas ir atzīts teorijā, ņemot vērā, ka arī Krimināllikumam (turpmāk KL) tāpat kā jebkurš normatīvais tiesību akts ir objektīvi nepilnīgs. Darba uzdevumi: izpētīt tiesību zinātnieku teorētiskos un praktiskos uzskatus par analogijas izmantošanu krimināltiesībās, noskaidrot, vai Latvijas tiesu praksē krimināltiesību normas tiek piemērotas pēc analogijas, un analizēt analogijas lietošanas tiesiskumu demokrātiskā tiesiskā valstī. Pētījumā izmantotas šādas metodes: salīdzinošā, sistēmiskā, induktīvā, deduktīvā un vēsturiskā. Salīdzinošā metode lietota dažādu tiesību zinātnieku uzskatu salīdzināšanai, sistēmiskā – krimināltiesību normu sistēmiskajai iztulkošanai, induktīvā un deduktīvā – interpretācijas un analogijas nošķiršanai, vēsturiskā – KL normu vēsturiskajai izpētei.

Kā teorijā atzīst tiesību zinātnieki un praksē akceptē tiesību piemērotāji – tiesas un tiesneši –, analogija ir pieļaujama privāttiesībās (civiltiesībās) un civilprocesā, administratīvajās tiesībās² un administratīvajā procesā, kā arī kriminālprocesā.³ Tiesas un tiesneša tiesības un pienākums lietot analogiju normatīvi nostiprināts Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk Satversme)⁴ 1. un 91. pantā⁵,

¹ Raksta sākotnējā versija publicēta žurnālā *Вектор Науки Тольяттинского Государственного Университета. Серия: Юридические науки*. Слањке Г. Аналогия в уголовном праве – действительно ли недопустима? *Вектор Науки Тольяттинского Государственного Университета. Серия: Юридические науки*, 2011, № 4 (7), с. 112–115.

² Izņēmums ir administratīvo pārkāpumu tiesības – šo tiesību normu piemērošana pēc analogijas tiek uzskatīta par pieļaujamu, ja tā nenāk par ļaunu pārkāpējam vai uzlabo viņa stāvokli. Tas pats attiecas uz disciplinārā pārkāpumu tiesībām. Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 147., 148., 149. lpp. Vēl viens izņēmums ir nodokļu tiesības. Pamatojoties uz principu *nullum tributum sine lege*, nav pieļaujama analogija, kas vērsta uz likumā noteikto nodokļu palielināšanu (arī attiecināšanu uz likumā neparedzētiem objektiem), respektīvi, analogija par ļaunu nodokļu maksātājam. Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. Grām.: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Meļķis E. (zin. red.) Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 165. lpp.

³ Sk., piem., Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 106.–107., 141.–145. lpp.; Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Torgāns K. (zin. red.) Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 26. lpp.

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

⁵ Satversmes 1. pants: „Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika.” Satversmes 91. pants: „Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas.”

Civillikuma⁶ 4. pantā⁷, Civilprocesa likuma⁸ 5. panta piektajā daļā⁹, Administratīvā procesa likuma¹⁰ 17. panta otrajā daļā¹¹.

Turpretī zinātnieku teorētiskie uzskati par analogijas lietošanu krimināltiesībās un šādas rīcības tiesiskumu atšķiras. Tomēr, analizējot konkrētu tiesību normu piemērošanas iespējas, pat krimināltiesību zinātnieki *de facto* atzīst krimināltiesību normu piemērošanu pēc analogijas, turklāt arī par sliktu noziedzīga nodarījuma izdarītājam, tikai dēvē to par interpretāciju. Krimināltiesību normas pēc analogijas, protams, to nesaucot vārdā, piemēro arī tiesas.

1. Analogijas un interpretācijas nošķiršana

Interpretācijas priekšmets, kas iezīmē tās robežas, ir tiesību normas teksts.¹² Tādējādi tiesību normu iztulkot gramatiski nozīmē noskaidrot tajā ietverto vārdu nozīmi, sākot ar visšaurāko un beidzot ar visplašāko. Ar pārējo trīs iztulkošanas metožu – sistēmiskās, vēsturiskās un teleoloģiskās interpretācijas – palīdzību tiek noskaidrots, tieši kura no vārda nozīmēm ir ietverta konkrētās tiesību normas tekstā. Pārskatot vārdu nozīmes ietvarus, jau tiek veikta tiesību tālākveidošana.¹³ Tiesību normu interpretācija notiek pēc siloģisma shēmas, kas sastāv no divām premisām un siloģisma slēdziena. Savukārt, veicot tiesību tālākveidošanu, juridiskā siloģisma slēdziens vienmēr tiek papildināts ar trešo premisi, ko dēvē par vērtējuma spriedumu vai aksioloģisko premisi, tādēļ šo tiesību piemērošanas procesu sauc par vērtējošo subsumpciju.¹⁴

Viens no tiesību tālākveidošanas paņēmieniem ir analogija – metode, kuru izmantojot normatīvajā tiesību aktā tieši noregulētam faktiskajam sastāvam tiek piemērotas 1) tam līdzīgu faktisko sastāvu regulējošas normas tiesiskās sekas (likuma analogija) vai 2) no vairākām līdzīgus faktiskos sastāvus regulējošām normām atklāts vispārējs tiesību princips, kas aptver gan likumā noregulēto, gan arī tieši noregulētos faktiskos sastāvus (tiesību analogija).¹⁵

Jēdziens „analogija” ietver ne tikai likuma un tiesību analogiju, bet arī slēdzienu par apjomu, kas ir analogijas slēdziena kvalificēts paveids. Lietojot slēdzienu par apjomu, kādā tiesību normā paredzētās tiesiskās sekas tiek attiecinātas uz rakstītajās tiesību normās tieši neregulētu dzīves gadījumu tāpēc, ka pēdējais vēl

⁶ Civillikums. Ievads: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1992, 30. jūl., Nr. 29.

⁷ Likuma noteikumi iztulkojami vispirms pēc to tieša jēguma; vajadzības gadījumā tie iztulkojami arī pēc likuma sistēmas, pamata un mērķa, un, beidzot, arī pēc analogijas.

⁸ Civilprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 3. nov., Nr. 326/330.

⁹ Ja nav likuma, kas regulē strīdīgo attiecību, tiesa piemēro likumu, kurš regulē līdzīgas tiesiskās attiecības, bet, ja tāda likuma nav, – vadās pēc tiesību vispārējiem principiem un jēgas.

¹⁰ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 14. nov., Nr. 164.

¹¹ Ja iestāde vai tiesa konstatē tiesību sistēmā nepilnību, tā var šo nepilnību novērst, arī lietojot analogijas metodi, tas ir, sistēmiski analizējot līdzīgu gadījumu tiesisko regulējumu un šīs analīzes rezultātā konstatētos tiesību principus piemērojot konkrētajā gadījumā. Ar analogiju nedrīkst pamatot tādu administratīvo aktu, kurš ierobežo adresāta cilvēktiesības.

¹² Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 79. lpp.

¹³ Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. Grām.: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Melķis E. (zin. red.) Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 128. lpp.

¹⁴ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 97. lpp.

¹⁵ Turpat, 105. lpp.

jo vairāk pelna tādu pašu tiesisko risinājumu.¹⁶ Viens no slēdziena par apjomu veidiem ir slēdziens „no mazākā uz lielāko” (ja noteiktas tiesiskās sekas likumā paredzētas mazāk nozīmīgam dzīves gadījumam, tām vēl jo vairāk jāiestājas arī tiesiskā novērtējuma ziņā nozīmīgākā dzīves gadījumā).¹⁷

2. Analogija krimināltiesībās – šīs nozares zinātnieku un tiesību teorijas speciālistu teorētiskie uzskati

Analogija krimināltiesībās nav pieļaujama jeb *nullum crimen, nulla poena sine lege* – tā strikti un konsekventi apgalvo ievērojamākie Latvijas krimināltiesību zinātnieki: Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes (turpmāk LU JF) profesore *Dr. iur.* Valentija Liholaja¹⁸ un LU JF profesors *Dr. habil. iur.* Uldis Krastiņš¹⁹. Analogijas aizliegums krimināltiesībās attiecas ne tikai uz pabeigtu noziedzīgu nodarījumu, bet arī uz tādām noziedzīgas darbības formām kā sagatavošanās noziegumam un nozieguma mēģinājums, kā arī visiem līdzdalības gadījumiem.²⁰ Analogijas piemērošanas aizliegumu krimināltiesībās paredzēts *expressis verbis* normatīvi nostiprināt KL²¹, papildinot KL 1. pantu ar attiecīgu ceturto daļu.²²

Tiesību teorētiķu viedoklis par analogijas lietošanas tiesiskumu krimināltiesībās ir atšķirīgs. LU JF asociētā profesora *Dr. iur.* Jāņa Neimaņa un *Mg. iur.* Marģera Zeitmaņa ieskatā, krimināltiesību normu piemērošana pēc analogijas pieļaujama, ja tā uzlabo noziedzīga nodarījuma izdarītāja stāvokli.²³ Tātad pēc analogijas drīkst piemērot KL Vispārīgās daļas tiesību normas. Šis viedoklis atbalstīts Latvijas Republikas Augstākās tiesas (turpmāk Augstākā tiesa) 1995. gada 29. maija plēnuma lēmumā Nr. 3 „Par tiesu praksi, piemērojot likumus par nepieciešamo aizstāvēšanos”²⁴, kā arī Vācijas²⁵ un Krievijas²⁶ tiesību zinātnē.

„Analogija par sliktu apsūdzētajam (tiesājāmajam) pēc vispārējā principa krimināltiesībās ir izslēgta [..]. Tomēr [..] publiskajās tiesībās analogijas aizlieguma princips kontinentālās Eiropas tiesību lokā ir attīstījies tādējādi, ka tiesību normu piemērošanas prakse norāda uz to, ka, balstoties uz taisnīguma principu un no tā

¹⁶ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 113. lpp.

¹⁷ Turpat, 116. lpp.

¹⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. daļa. Vispārīgā daļa. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 10. lpp.

¹⁹ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 6. lpp.

²⁰ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. daļa. Vispārīgā daļa. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 10. lpp.

²¹ Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

²² Likumprojekta „Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: www.mk.gov.lv/doc/2005/TMAnot_200911_KL.1028.doc (skatīts 04.11.2011.).

²³ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 141. lpp.; Zeitmanis M. Tiesību normu iztulkošanas un tiesību tālākveidošanas robežšķirtnes problēmas (II). *Likums un Tiesības*, 2004, jūn., 6. sēj., Nr. 6 (58), 185. lpp.

²⁴ Par tiesu praksi, piemērojot likumus par nepieciešamo aizstāvēšanos: Augstākās tiesas 1995. gada 29. maija plēnuma lēmums Nr. 3, 16. punkts. *Jurista Vārds*, 1996, 5. janv., Nr. 1 (15).

²⁵ Zeitmanis M. Tiesību normu iztulkošanas un tiesību tālākveidošanas robežšķirtnes problēmas (II). *Likums un Tiesības*, 2004, jūn., 6. sēj., Nr. 6 (58), 185. lpp.

²⁶ Шутемова Т. В. К вопросу об аналогии уголовного закона. Правонарушения и юридическая ответственность: материалы Всероссийской научно-практической конференции 3–4 декабря 2009 г. Тольятти, 2009, с. 392–394; Хачатуров Р. Л. Аналогия в праве. Вектор Науки Тольяттинского Государственного Университета. Специальный выпуск „Правоведение”, 2009, № 5 (8), с. 129–131.

atvasināto principu „vienlīdzība likuma priekšā” jeb „būtiski līdzīgas cilvēku darbības ir jāregulē līdzīgi”, tiek ņemti vērā ētiskie novērtējumi un personu darbību radītie būtiski līdzīgie rezultāti. [...] Secinājums, kas izriet no iepriekšminētā, ir šāds: analogija publiskajās tiesībās pieļaujama, pamatojoties uz morāles un taisnīguma apsvērumiem, ja personas darbības rezultāts ir būtiski līdzīgs tam rezultātam, par ko likums paredzējis atbildību,”²⁷ atzīst LU JF profesore *Dr. iur.* Daiga Rezevska²⁸.

Arī M. Zeitmanis secina, ka atsevišķos gadījumos ir pieļaujama analogijas lietošana par sliktu noziedzīga nodarījuma izdarītājam, tostarp piemērojot tiesību normas, kas noteic noziedzīgu nodarījumu sastāvu.²⁹

Analogijas izmantošana par sliktu noziedzīga nodarījuma izdarītājam tiek akceptēta Zviedrijas tiesību zinātnē un Zviedrijas Augstākās tiesas praksē, turklāt situācijās, kas, autore vērtējumā, nav būtiski un acīmredzami līdzīgas ar krimināltiesību normu noregulētajiem faktiskajiem sastāviem. Piemēram, divi cilvēki, kas savā darba vietā nevērigi atstāja radioaktīvu vielu, tika notiesāti pēc Zviedrijas Kriminālkodeksa normas, kurā paredzēta atbildība par vispārēju draudu radišānu, izplatot indi vai tamlīdzīgas vielas; vielas nevērigu atstāšanu tiesa vērtēja kā analogu tās izplatīšanai. Turklāt Zviedrijas Augstākā tiesa atzina, ka tās nolēmums ir pretrunā likuma normas tekstam. Viedoklis par šādas analogijas pieļaujamību pamatots gan ar morāles apsvērumiem, kuri šādos gadījumos prevalē pār tiesisko noteiktību, stabilitāti un paredzamību, gan cietušā interešu aizsardzību, kas parasti nezina kādēļ netiek ņemtas vērā, gan likuma normas teksta neatbilstību likuma sagatavošanas dokumentiem un mērķim.³⁰

3. Analogija krimināltiesībās šīs nozares zinātnieku praktiskā skatījumā

Kā jau minēts, analizējot konkrētu tiesību normu piemērošanas iespējas, pat krimināltiesību zinātnieki *de facto* atzīst krimināltiesību normu piemērošanu pēc analogijas, taču sauc to nevis par analogiju, bet par interpretāciju. Zinātnieku viedokļi pilnīgi vai daļēji balstīti uz Augstākās tiesas plēnuma lēmumiem. Lūk, raksturīgākie piemēri.

KL 109. panta „Patvaļīga koku ciršana un bojāšana” pirmajā daļā noteikts sods par patvaļīgu koku ciršanu svešā mežā vai citā svešā zemes platībā. Kā skaidro U. Krastiņš, patvaļīga koku ciršana ir augoša vai nokaltuša koka atdalīšana no augsnes ar jebkādiem paņēmieniem (nocērtot, nozāģējot, nogāžot, izraujot ar saknēm u. tml.) bez attiecīgas atļaujas (aplīdzinājuma) vai nogabalā, kur tā nav atļauta, vai lielākā daudzumā vai izvēloties citas sugas kokus, nekā norādīts atļaujā.³¹

²⁷ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 108., 109. lpp.

²⁸ Iepriekš – Iljanova.

²⁹ Zeitmanis M. Tiesību normu iztulkošanas un tiesību tālākveidošanas robežšķirtnes problēmas (II). *Likums un Tiesības*, 2004, jūn., 6. sēj., Nr. 6 (58), 184., 186. lpp.

³⁰ Peczenik A. On Law and Reason. [B. v.]: Springer Science + Business Media B. V., 2008, p. 325–326.

³¹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. daļa. Sevišķā daļa. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 114. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 92.–93. lpp. Šāds viedoklis pausts Augstākās tiesas plēnuma 1997. gada 22. decembra lēmuma Nr. 6 1.–3. punktā. Par likumu piemērošanu krimināllietās par koku nelikumīgu (patvaļīgu) ciršanu, meža iznīcināšanu vai bojāšanu: Augstākās tiesas plēnuma 1997. gada 22. decembra lēmums

KL 118. panta „Slepkavība sevišķi pastiprinošos apstākļos” 1. punktā paredzēta kriminālatbildība par slepkavību sakarā ar to, ka cietušais vai viņa tuvinieks izpildījis savus dienesta vai profesionālos pienākumus vai piedalījies noziedzīga vai citāda prettiesiska nodarījuma novēršanā vai pārtraukšanā, vai devis liecību tiesā vai pirmstiesas izmeklēšanā. Tomēr, kā atzīst V. Liholaja, slepkavība jākvalificē saskaņā ar KL 118. panta 1. punktu ne tikai tad, ja tā izdarīta, lai atriebtos par šajā tiesību normā minēto cietušā vai viņa tuvinieka ricību, bet arī tad, ja slepkavība paveikta, lai nepieļautu, traucētu vai pārtrauktu šādu ricību.³²

KL 181. pantā „Atkārtota zādzība, krāpšana, piesavināšanās” lasāms: „Šā likuma 175., 177., 179. un 180. pantā par atkārtotu atzīstams noziedzīgs nodarījums, ja to izdarījusi persona, kura jau agrāk izdarījusi kādu no šajos pantos vai šā likuma 176., 178., 224. pantā vai 228. panta trešajā daļā paredzētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.” KL 117. panta „Slepkavība pastiprinošos apstākļos” 6. punkts³³ KL 181. pantā nav minēts. Tātad, piemēram, saskaņā ar KL 175. panta „Zādzība” otro daļu³⁴ un 181. pantu zādzība – svešas kustamas mantas slepena vai atklāta nolaupišana³⁵ – ir izdarīta atkārtoti, ja to izdarījusi persona, kura jau agrāk izdarījusi laupīšanu (KL 176. panta pirmā daļa³⁶), bet zādzība nav izdarīta atkārtoti, ja to izdarījusi persona, kura jau agrāk izdarījusi slepkavību, kas saistīta ar laupīšanu (KL 117. panta 6. punkts). Kā pareizi norāda U. Krastiņš, atkārtotību veido ne tikai KL 181. pantā uzskaitītie noziedzīgie nodarījumi, bet arī KL 117. panta 6. punktā ietvertais noziegums.³⁷

KL 176. panta „Laupīšana” trešajā daļā par atkārtotu atzīta laupīšana, ko izdarījusi persona, kas jau agrāk izdarījusi laupīšanu vai izspiešanu vai nodarbojusies ar bandītismu, vai izdarījusi gaisa vai ūdens transportlīdzekļa sagrābšanu. U. Krastiņa ieskatā, KL 176. panta trešajā daļā paredzēto atkārtotību veido ne tikai šajā panta daļā minētie noziedzīgie nodarījumi, bet arī citi nodarījumi,

Nr. 6. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. daļa. Sevišķā daļa*. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 169. lpp.

³² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. daļa. Sevišķā daļa. Krastiņš U. (zin. red.)*. Rīga: firma „AFS”, 2007, 207. lpp. Līdzīgs secinājums atrodams Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmuma Nr. 1 7. punktā. Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām: Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. daļa. Sevišķā daļa*. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 381. lpp.

³³ Par slepkavību, ja tā saistīta ar laupīšanu, soda ar mūža ieslodzījumu vai ar brīvības atņemšanu uz laiku no desmit līdz divdesmit gadiem un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem, konfiscējot mantu.

³⁴ Par zādzību, ja tā izdarīta atkārtoti [...], – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz sešiem gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas.

³⁵ KL 175. panta pirmā daļa: par svešas kustamas mantas slepenu vai atklātu nolaupišanu (zādzība) – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz četriem gadiem vai ar arestu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz simt minimālajām mēnešalgām.

³⁶ Par svešas kustamas mantas nolaupišanu, ja tā saistīta ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu (laupīšana), – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas un ar policijas kontroli uz laiku līdz trim gadiem.

³⁷ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. daļa. Sevišķā daļa. Krastiņš U. (zin. red.)*. Rīga: firma „AFS”, 2007, 39. lpp. Tāds pats uzskats pausts Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmuma Nr. 3 7.3. punktā. Likuma piemērošana krimināllietās par svešas mantas nolaupišanu: Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmums Nr. 3. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. daļa. Sevišķā daļa*. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 64. lpp.

kuru sastāvs aptver laupīšanu, piemēram, slepkavība, ja tā saistīta ar laupīšanu (KL 117. panta 6. punkts).³⁸

KL 323. panta „Kukuļdošana” pirmajā daļā noteikta kriminālatbildība par kukuļa, tas ir, materiālu vērtību, mantiska vai citāda rakstura labumu, nodošanu vai piedāvāšanu, ja piedāvājums pieņemts, personiski vai ar starpnieku valsts amatpersonai, lai tā, izmantojot savu dienesta stāvokli, izdarītu vai neizdarītu kādu darbību kukuļdevēja, kukuļa piedāvātāja vai citas personas interesēs, neatkarīgi no tā, vai nodotais vai piedāvātais kukulis domāts šai valsts amatpersonai vai jebkurai citai personai. Tiesību normas tiesiskais sastāvs nepārprotami liecina, ka atbildība paredzēta par kukuļdošanu valsts amatpersonai pirms tam, kad tā izdarījusi nepieciešamo darbību. Tomēr, kā uzskata *Dr. iur.* Aivars Niedre, atbildība par kukuļdošanu iestājas neatkarīgi no laika, kad kukulis nodots vai piedāvāts un kad valsts amatpersona kukuli vai tā piedāvājumu pieņēmusi, – pirms vai pēc tam, kad valsts amatpersona izdarījusi kukuļdevējam vēlamo darbību.³⁹

Autore noteikti piekrit iepriekš aprakstītajiem viedokļiem par minēto KL normu piemērošanu, taču uzskata, ka šādi tiek veikta nevis šo tiesību normu iztulkošana, bet gan tiesību tālākveidošana, konkrēti – analogija: likuma analogija un analogijas slēdziens par apjomu – slēdziens „no mazākā uz lielāko”.

4. Analogija krimināltiesībās tiesu praksē

Kā jau minēts, krimināltiesību normas pēc analogijas par sliktu vainīgam, protams, to nesaucot vārdā, piemēro arī tiesas. Latvijas Kriminālkodeksa⁴⁰ (turpmāk LKK) 99. panta 3. punkts, kas ir līdzīgs KL 118. panta 1. punktam, pēc analogijas piemērots Rīgas apgabaltiesas 1998. gada 15. maija spriedumā, par kuru iesniegtās kasācijas sūdzības ar Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta (turpmāk Senāta KLD) rīcības sēdes 1999. gada 9. decembra lēmumu lietā Nr. SKK-314⁴¹ noraidītas bez lietas izskatīšanas tiesas sēdē un kurš tātad stājies spēkā.

³⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. daļa. Sevišķā daļa. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 23. lpp. Šāds viedoklis izteikts Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmuma Nr. 3 3.14., 3.20. punktā. Likuma piemērošana krimināllietās par svešas mantas nolaupīšanu: Augstākās tiesas plēnuma 2001. gada 14. decembra lēmums Nr. 3. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. daļa. Sevišķā daļa.* Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 60., 61. lpp.

³⁹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. daļa. Sevišķā daļa. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 430. lpp. Šis secinājums aizgūts no Augstākās tiesas plēnuma 1993. gada 21. jūnija lēmuma Nr. 7 5. punkta. Par tiesu praksi kukuļdošanas lietās: Augstākās tiesas plēnuma 1993. gada 21. jūnija lēmums Nr. 7. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. daļa. Sevišķā daļa.* Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 470. lpp. Tomēr minētajā Augstākās tiesas plēnuma lēmumā netika veikta analogija, jo tolaik spēkā esošā Latvijas Kriminālkodeksa 165. panta teksts ietvēra abus gadījumus – kukuļdošanu gan pirms, gan pēc tam, kad amatpersona izdarījusi kukuļdevējam vēlamo darbību. Latvijas Kriminālkodekss: LR likums. Grām.: *Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem.* Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1997, 148. lpp.

⁴⁰ Saskaņā ar likuma „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību” 25. pantu Latvijas Kriminālkodekss atzīts par spēku zaudējušu ar Krimināllikuma spēkā stāšanās brīdi – 1999. gada 1. aprīli. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 4. nov., Nr. 331/332.

⁴¹ Senāta KLD rīcības sēdes 1999. gada 9. decembra lēmums lietā Nr. SKK-314. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmumi 1999.* Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 422.–453. lpp.

LKK 99. panta „Slepkavība ar nodomu (tiša slepkavība) pastiprinošos apstākļos” 3. punktā redakcijā, kas bija spēkā līdz 1995. gada 1. novembrim, bija paredzēta atbildība par slepkavību ar nodomu (tiša slepkavība) sakarā ar to, ka cietušais izpildījis savus dienesta vai sabiedriskos pienākumus (tātad par tišu slepkavību, kas izdarīta, lai cietušajam atriektos par to, ka viņš izpildījis savus dienesta vai sabiedriskos pienākumus).⁴² Savukārt V. J. pēc LKK 99. panta 3. punkta tika no tiesāts par to, ka viņš izdarījis tišu slepkavību, lai pārtrauktu cietušā A. L. rīcību (dienesta pienākumu pildīšanu), kas bija vērsta uz noziedzīga nodarījuma pārtraukšanu, nevis lai cietušajam atriektos par šo rīcību.⁴³

KL 118. panta 1. punkts pēc analogijas piemērots šādos spēkā stājušos tiesas nolēmumos: Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2004. gada 14. maija spriedumā lietā Nr. K04-290/04-6⁴⁴; Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2006. gada 31. augusta spriedumā lietā Nr. K04-384-06/5⁴⁵; Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2005. gada 25. aprīļa spriedumā lietā Nr. PAK-170⁴⁶.

Ar Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2004. gada 14. maija un 2006. gada 31. augusta spriedumiem par vainīgiem KL 118. panta 1. punktā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā atzīti attiecīgi I. B. un I. R., jo viņi izdarījuši slepkavību sevišķi pastiprinošos apstākļos, lai pārtrauktu cietušo S. K. un N. S. rīcību, kas bija vērsta uz noziedzīga nodarījuma pārtraukšanu. Par vainīgu 118. panta 1. punktā paredzētā noziedzīgā nodarījuma mēģinājumā ar Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2005. gada 25. aprīļa spriedumu atzīts R. K., kas mēģinājis izdarīt slepkavību sevišķi pastiprinošos apstākļos, lai pārtrauktu cietušā U. S. rīcību, kura bija vērsta uz noziedzīga nodarījuma pārtraukšanu.

Analogijas aizliegumu krimināltiesībās *expressis verbis* atbalsta arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk ECT). ECT Lielās palātas spriedumā lietā „Kononovs pret Latviju” 185. punktā teikts: Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk ECK) 7. pants iemieso principu, ka tikai likumā var definēt noziedzīga nodarījuma sastāvu un noteikt sodu (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), un principu, ka krimināllikuma normas nedrīkst iztulkot paplašināti par sliktu apsūdzētajam, piemēram, pēc analogijas, tādēļ pārkāpumam jābūt skaidri noteiktam likumā; šī prasība ir ievērojama, ja indivīds no attiecīgā priekšraksta formulējuma – ja nepieciešams, ar tiesas interpretācijas un kvalificēta jurista palīdzību – var zināt, kāda rīcība rada kriminālatbildību.⁴⁷

Taču tādā gadījumā nav skaidrs, ko nozīmē šis iepriekš minētā ECT sprieduma 185. punktā atrodamās atziņas: jēdziens „likums” aptver rakstītās un nerakstītās tiesības un satur noteiktas kvalitātes prasības, īpaši saprotamību un paredzamību; sevišķi par paredzamību ECT atgādina, ka, lai cik skaidri un nepārprotami būtu

⁴² Latvijas Kriminālkodekss. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Tiesiskās informācijas centrs, 1994, 49. lpp.

⁴³ Senāta KLD rīcības sēdes 1999. gada 9. decembra lēmums lietā Nr. SKK-314. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmumi 1999*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 437.–438. lpp.

⁴⁴ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2004. gada 14. maija spriedums lietā Nr. K04-290/04-6, nepublicēts.

⁴⁵ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2006. gada 31. augusta spriedums lietā Nr. K04-384-06/5, nepublicēts.

⁴⁶ Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2005. gada 25. aprīļa spriedums lietā Nr. PAK-170, nepublicēts.

⁴⁷ ECT Lielās palātas spriedums lietā: 36376/04, *Kononov v. Latvia*, 17 May 2010. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=36376/04&sessionid=84567606&skin=hudoc-en> (skatīts 09.01.2012.).

formulēta likuma norma, arī krimināllikumā, tai vienmēr būs nepieciešama tiesas interpretācija, jo vajadzēs konkretizēt tās neskaistos aspektus un to pielāgot mainīgajiem apstākļiem; noteiktās ECK dalībvalstīs krimināltiesību progresīva attīstība, ko nodrošina tiesas veikta tiesību tālākveidošana, ir dziļi iesakņojusies un nepieciešama tiesiskās tradīcijas daļa. Vai tiesām ar nerakstītajām tiesībām un tiesas veiktu tiesību tālākveidošanu ECT saprot tiesas nolēmumos atrodamo likuma interpretāciju?

Krimināltiesību normas pēc analogijas Latvijas tiesas piemēro, arī uzlabojot noziedzīga nodarījuma izdarītāja stāvokli. Pamatojoties uz KL 47. panta „Atbildību mīkstinošie apstākļi” otro daļu, kurā paredzēts, ka, nosakot sodu, var ņemt vērā arī citus apstākļus, kuri likumā nav paredzēti un kurus tiesa atzīst par atbildību mīkstinošiem apstākļiem, vairākos tiesas nolēmumos par šādu apstākli atzīts ļoti slīkts vainīgās personas veselības stāvoklis.⁴⁸

5. Kāpēc analogija, nevis interpretācija; analogijas lietošanas tiesiskums

KL 109. panta pirmajā daļā sastopamais lietvārds „ciršana” nozīmē spēcīgu sišanu ar cirvi, lai atdalītu (no pamatnes) vai sašķeltu (ko), un darbības vārds „cirst” pat visplašākajā nozīmē neietver nozīmi ‘zāgēt’, ‘gāzt’ vai ‘izraut ar saknēm’.⁴⁹ Šie vārdi tiek atzīti⁵⁰ par sinonīmiem⁵¹, un, tā kā tie nav absolūtie sinonīmi, to nozīme ir līdzīga. Tātad, KL 109. panta pirmajā daļā paredzētās tiesiskās sekas attiecinot arī uz patvaļīgu koku zāgēšanu, gāšanu, izraušanu ar saknēm vai citām līdzīgām darbībām svešā mežā vai citā svešā zemes platībā, tiek lietota likuma analogija. To, ka, saskaņā ar KL 109. panta pirmo daļu paredzot kriminālatbildību ne tikai par koku ciršanu, bet arī atdalīšanu no augsnes ar citiem paņēmieniem, tiek veikta analogija, nevis interpretācija⁵², apstiprina šāds U. Krastiņa izteikums: KL 109. panta otrajā daļā palielināts prettiesisko darbību skaits – tiek minēta ne vien koku ciršana, bet arī koku vai citu stādījumu iznīcināšana vai bojāšana.⁵³

KL 118. panta 1. punktā aprakstītā nozieguma vārdiskā jēga neietver atbildību par slepkavību, kas izdarīta, lai nepieļautu, traucētu vai pārtrauktu šajā tiesību normā minēto cietušā vai viņa tuvinieka rīcību: dienesta vai profesionālo

⁴⁸ Senāta KLD 2000. gada 7. jūlija rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKK-242. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmumi 2000*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2001, 85.–87. lpp.; Senāta KLD 2001. gada 24. aprīļa rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKK-148; Senāta KLD 2001. gada 9. oktobra lēmums lietā Nr. SKK-325. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmumi 2001*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2002, 38.–40., 41.–47. lpp.

⁴⁹ Latviešu valodas vārdnīca: 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Bāliņa R. u. c. (sast.), Guļevska D., Rozenštrauha I., Šnē D. (red.). Rīga: Avots, 2006, 206. lpp.

⁵⁰ Turpat, 309. lpp.; Sinonīmu vārdnīca. 3. papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Avots, 2002, 91., 549. lpp.

⁵¹ Sinonīms ir vārds (vārdkopa vai cits valodas elements), kam piemīt tāda pati vai gandrīz tāda pati nozīme kā citam vārdam (elementam) un kas tādējādi var noteiktā kontekstā to aizstāt. Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Norden, 1996, 692. lpp.

⁵² Šādu uzskatu pauž vairāki tiesību zinātnieki. Sk., piem., Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 109. lpp.; Sniedzīte G. Tiesību normu iztulkošana praeter legem, 18. lpp. Pieejams: http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_Praeterem_legem_I.pdf (skatīts 23.02.2011.).

⁵³ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. daļa. Sevišķā daļa. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 116. lpp.

pienākumu pildīšanu, piedalīšanos noziedzīga vai citāda prettiesiska nodarījuma novēršanā vai pārtraukšanā vai liecību došanu tiesā vai pirmstiesas izmeklēšanā. Tātad, 118. panta 1. punkta tiesiskās sekas attiecinot arī uz iepriekš minētajām darbībām, tiek veikta likuma analogija.

To apliecina šāds V. Liholajas viedoklis: analizējot Augstākās tiesas skaidrojumu par vainīgā rīcības motivāciju, proti, ka slepkavība kvalificējama saskaņā ar KL 118. panta 1. punktu, ja tā izdarīta, lai nepieļautu cietušajam vai viņa tuviniekiem izpildīt šajā likuma normā norādītās darbības, kā arī aiz atriebības par šādu darbību izdarīšanu,⁵⁴ konstatējama nesakritība ar likumdevēja formulēto sevišķi pastiprinošo apstākli, kurā uz cietušā vai viņa tuvinieku darbībām ir norādīts pagātnes formā – „izpildījis pienākumus, piedalījies prettiesiskas darbības novēršanā, devis liecību” –, vainīgā darbību saistot tikai ar atriebību; domājams, ka šajā gadījumā likuma norma, ievērojot prakses vajadzības, būtu pilnveidojama, lai to varētu piemērot abos gadījumos.⁵⁵

Autores ieskatā, KL 118. panta 1. punkts jāpilnveido vēl vairāk – atbilstīgi pašas V. Liholajas norādītajam: slepkavība jākvalificē saskaņā ar KL 118. panta 1. punktu ne tikai tad, ja tā izdarīta, lai nepieļautu cietušajam vai viņa tuviniekam izpildīt šajā normā norādītās darbības vai aiz atriebības par šādu darbību izdarīšanu, bet arī tad, ja slepkavība izdarīta, lai traucētu vai pārtrauktu šajā tiesību normā minēto cietušā vai viņa tuvinieka rīcību. Īpaši jau tādēļ, ka praksē visbiežāk sastopami gadījumi, kad slepkavība izdarīta tādēļ, lai pārtrauktu cietušā rīcību, kas vērsta uz noziedzīgā nodarījuma pārtraukšanu.⁵⁶

Likuma analogija tiek izmantota arī tad, ja KL 323. panta pirmajā daļā noteiktās tiesiskās sekas attiecinā uz gadījumu, kad cilvēks kukuli nodevis vai piedāvājis, ja piedāvājums pieņemts, personiski vai ar starpnieku valsts amatpersonai pēc tam, kad tā izdarījusi šim cilvēkam vēlamu darbību. LKK 165. panta „Kukuļdošana” pirmajā daļā bija noteikts: „Par kukuļdošanu – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim līdz astoņiem gadiem.”⁵⁷ Šo tiesību normu attiecinot uz kukuļdošanu gan pirms, gan pēc tam, kad amatpersona izdarījusi kukuļdevējam vēlamu darbību, netiek veikta analogija, jo tiesību normas teksts ietver abus gadījumus.

⁵⁴ Tiša slepkavība kvalificējama pēc LKK 99. panta 3. punkta, ja tā izdarīta, lai nepieļautu cietušajam vai viņa tuviniekam izpildīt savus dienesta vai profesionālos pienākumus, kā arī aiz atriebības par to, ka cietušais vai viņa tuvinieks šos pienākumus izpildījis. Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām: Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1, 7. punkts. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. daļa. Sevišķā daļa*. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 381. lpp. LKK 99. panta „Slepkavība pastiprinošos apstākļos” 3. punkts ir līdzīgs KL 118. panta 1. punktam. LKK 99. panta 3. punkta redakcijā, kas bija spēkā no 1995. gada 1. novembra, tika paredzēta kriminālatbildība par slepkavību, ja tā izdarīta sakarā ar to, ka cietušais vai viņa tuvinieks pildījis savus dienesta vai profesionālos pienākumus vai piedalījies noziedzīga vai cita prettiesiska nodarījuma novēršanā vai pārtraukšanā, vai devis liecību krimināllietā. Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1997, 83. lpp.

⁵⁵ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums*. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 161. lpp.

⁵⁶ Turpat, 161.–162. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. *Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. daļa. Sevišķā daļa*. Krastiņš U. (zin. red.). Rīga: firma „AFS”, 2007, 206. lpp.

⁵⁷ Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1997, 148. lpp.

Par kukuļdošanu pēc tam, kad amatpersona izdarījusi kukuļdevējam vēlamu darbību, saskaņā ar LKK 165. panta pirmo daļu par vainīgu atzīts Nikolajs K.⁵⁸

Savukārt, atzīstot, ka KL 181. pantā un 176. panta trešajā daļā minēto noziedzīgo nodarījumu atkārtotību veido ne vien šajās tiesību normās norādītie noziedzīgie nodarījumi, bet arī KL 117. panta 6. punktā ietvertais noziegums, tiek lietots slēdziens „no mazākā uz lielāko”. Proti: ja par atkārtotu zādzību vai laupīšanu soda personu, kas agrāk izdarījusi laupīšanu, tad vēl jo vairāk par atkārtotu zādzību vai laupīšanu sodāma persona, kura agrāk izdarījusi ar laupīšanu saistītu slepkavību.

Visos aprakstītajos gadījumos tiek veikta tiesību tālākveidošana, jo krimināltiesību norma tiek papildināta ar jauniem vārdiem, kurus likumdevējs tajā nav ietvēris, un šādi tiek pārkāpti vārdu nozīmes (tiesību normas teksta) ietvari, kas nosaka interpretācijas robežas. Tiesību tālākveidošana notiek, pamatojoties uz vērtējuma slēdzienu, ka personu veiktās darbības ir būtiski līdzīgas iepriekš minētajās tiesību normās aprakstītajām darbībām un tādēļ nodara tādu pašu kaitējumu, tāpēc, ievērojot tiesiskās vienlīdzības principu, arī šīs personas sodāmas saskaņā ar KL. Tik ļoti līdzīgu darbību atšķirīgs tiesiskais novērtējums (vienā gadījumā paredzot kriminālsodu, bet otrā ne) būtu kļajā pretrunā ar taisnīguma, tiesiskās vienlīdzības un tiesiskas valsts principiem.⁵⁹

KL 109. panta pirmā daļa tiek papildināta ar vārdiem „zāģēšanu, gāšanu, izraušanu ar saknēm vai citādu atdalīšanu no augsnes”, jo šīs darbības ir būtiski līdzīgas ciršanai un arī uz tām attiecināmas šajā tiesību normā paredzētās tiesiskās sekas. Palielot interpretācijas un tātad vārda „ciršana” nozīmes ietvaros, saskaņā ar KL 109. panta pirmo daļu nevarētu sodīt personu, kas kokus svešā mežā vai citā svešā zemes platībā patvaļīgi zāģējusi, gāzusi, izrāvusi ar saknēm vai citādi atdalījusi no augsnes.

KL 118. panta 1. punkts papildināts ar tekstu „kā arī lai nepieļautu, traucētu vai pārtrauktu cietušā vai viņa tuvinieka dienesta vai profesionālo pienākumu pildīšanu vai piedalīšanos noziedzīga vai citāda prettiesiska nodarījuma novēršanā vai pārtraukšanā, vai liecību došanu tiesā vai pirmstiesas izmeklēšanā”. Šīs darbības ir būtiski līdzīgas KL 118. panta 1. punktā aprakstītajām: sakarā ar to, ka cietušais vai viņa tuvinieks izpildījis savus dienesta vai profesionālos pienākumus vai piedalījies noziedzīga vai citāda prettiesiska nodarījuma novēršanā vai pārtraukšanā, vai devis liecību tiesā vai pirmstiesas izmeklēšanā. Atsakoties izmantot analogiju, saskaņā ar KL 118. panta 1. punktu varētu sodīt personu, kas izdarījusi slepkavību sakarā ar to, ka cietušais devis liecību tiesā vai pirmstiesas izmeklēšanā, bet nebūtu iespējams sodīt cilvēku, kas izdarījis slepkavību, lai nepieļautu, ka cietušais šādu liecību dotu.

KL 323. panta pirmā daļa papildināta ar vārdiem „kā arī pēc tam, kad tā, izmantojot savu dienesta stāvokli, ir vai nav izdarījusi kādu darbību kukuļdevēja, kukuļa piedāvātāja vai citas personas interesēs”. Kukuļa došana vai piedāvāšana valsts amatpersonai pēc tam, kad tā izdarījusi attiecīgo darbību, ir tikpat kaitīga kā kukuļa došana vai piedāvāšana valsts amatpersonai, lai tā šo darbību izdarītu (tātad pirms šīs darbības veikšanas), tādēļ par abām minētajām darbībām pienākas līdzīgs sods.

⁵⁸ Latgales apgabaltiesas Krimināllietu kolēģijas 1998. gada 17. jūlija spriedums lietā Nr. 1-8/04. Grām.: *Apgabaltiesu prakses apkopojums krimināllietās, 1998. gads*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 439.–459. lpp.

⁵⁹ Sal.: Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 109. lpp.

KL 176. panta trešā daļa papildināta ar tekstu „vai slepkavību, ja tā saistīta ar laupīšanu”, bet 181. pants – ar vārdiem „117. panta 6. punktā”. Šāda tiesību tālākveidošana pamatojama ar vērtējumu, ka ar laupīšanu saistīta slepkavība ir vēl kaitīgāka par zādzību, laupīšanu un citiem noziedzīgajiem nodarījumiem, kas veido atkārtotību saskaņā ar KL 176. panta trešo daļu un 181. pantu.

Kā uzskata D. Rezevska, vispārējo tiesību principu kolīzija rodas ikvienā lietā un tā izšķirama, ņemot vērā visus nozīmīgos argumentus „par” un „pret”.⁶⁰ Tieši tā jārikojas, arī risinot kolīziju starp principu *nullum crimen, nulla poena sine lege*, no vienas puses, un konstitucionālajiem principiem, kas tiesai uzliek pienākumu lietot analogiju, – tiesiskas valsts, varas dališanas, taisnīguma un tiesiskās vienlīdzības principu –, no otras puses.⁶¹

Arī KL tāpat kā jebkurš normatīvais tiesību akts ir objektīvi nepilnīgs, tādēļ tajā atrodamās nepilnības labojamas, izmantojot tiesību sistēmu, kas ir objektīvi pilnīga.⁶² Autoresprāt, nepilnība KL 181. pantā (tajā nav minēts KL 117. panta 6. punkts) radusies šādi. Pēc KL 181. panta vēsturiskas izpētes secināms, ka tam analoga tiesību norma bija ietverta LKK 139. panta sestajā daļā⁶³, tādēļ nav šaubu, ka KL 181. pants ir pārrakstīts no LKK 139. panta, protams, nomainot pantu numurus atbilstīgi KL. Savukārt KL 176. panta trešajai daļai atbilstīgs priekšraksts atrodams LKK 141. panta trešajā daļā. No tā secināms, ka KL 181. pantā un 176. panta trešajā daļā 117. panta 6. punkts nav minēts tādēļ, ka LKK nebija KL 117. panta 6. punktam analoga tiesību normas.

Autores ieskatā, analogija krimināltiesībās ir ne vien pieļaujama, bet pat nepieciešama situācijās, kad likumā noregulētais gadījums likumā noregulētam faktiskajam sastāvam ir tik būtiski un acimredzami līdzīgs, ka nevienam saprātīgam cilvēkam, kurš apveltīts ar veselīgu taisnīguma izjūtu, nerodas šaubas: attiecīgajā KL normā paredzētās tiesiskās sekas attiecināmas arī uz likumā noregulēto gadījumu. Tieši tādas ir iepriekš aprakstītās situācijas. To apliecina apstākļi, ka ne krimināltiesību zinātniekiem, aprakstot KL 109. panta pirmās daļas, 118. panta 1. punkta, 176. panta trešās daļas, 181. panta un 323. panta pirmās daļas piemērošanas robežas un *de facto* akceptējot šo tiesību normu piemērošanu pēc analogijas, ne tiesām, šīs tiesību normas pēc analogijas lietojot praksē, nav radušās šaubas par šādas piemērošanas tiesiskumu. To apstiprina arī LU JF asociētā profesora Dr. iur. J. Neimaņa teiktais: analogijas lietošanas pamats ir taisnīguma un tiesiskās

⁶⁰ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 75., 90.–91. lpp.

⁶¹ Turpat, 72. lpp.; Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 80., 105.–106. lpp.

⁶² Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 104. lpp.; Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. Grām.: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Melņšis E. (zin. red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 126.–127., 132. lpp. Sal.: Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 141. lpp.; Zeitmanis M. Tiesību normu iztulkošanas un tiesību tālākveidošanas robežšķirtnes problēmas (I). *Likums un Tiesības*, 2004, maijs, 6. sēj., Nr. 5 (57), 154. lpp.; Zeitmanis M. Tiesību normu iztulkošanas un tiesību tālākveidošanas robežšķirtnes problēmas (II). *Likums un Tiesības*, 2004, jūn., 6. sēj., Nr. 6 (58), 180., 189. lpp. Kā pareizi norādīts arī padomju zinātnē – ja likumdevējs novērsis visas nepilnības normatīvajos tiesību aktos un ņems vērā visu tiesisko attiecību daudzveidību, zudīs nepieciešamība pēc analogijas. Элькин П. С. Сущность советского уголовно-процессуального права. Ленинград: издательство Ленинградского университета, 1963, с. 161. Citēts pēc: Хачатуров Р. Л. Аналогия в праве. *Вектор Науки Тольяттинского Государственного Университета. Специальный выпуск „Правоведение”*, 2009, № 5 (8), с. 130.

⁶³ „Šā kodeksa 139., 142. un 144. pantā par atkārtotu atzīstams noziegums, ko izdarījis persona, kura jau agrāk izdarījis kādu no šajos pantos vai šā kodeksa 72., 141., 219. un 222.² pantā paredzētajiem noziegumiem” Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1997, 112. lpp.

vienlīdzības principi, kas prasa, lai būtiski līdzīgas cilvēku darbības tiktu apsprietas līdzīgi, un kas uzskatāmi par tiesiskas valsts principa pamatelementiem.⁶⁴

Turklāt pilnīgs analogijas aizliegums krimināltiesībās nozīmē arī to, ka šo tiesību tālākveidošanas metodi nedrīkst izmantot par labu vainīgajam. Tātad analogijas aizlieguma normatīvai nostiprināšanai KL nav nekāda pamata.

Kopsavilkums

1. Zinātnieku teorētiskie uzskati par analogijas lietošanu krimināltiesībās un šādas rīcības tiesiskumu atšķiras. Tomēr, analizējot konkrētu tiesību normu piemērošanas iespējas, pat krimināltiesību zinātnieki *de facto* atzīst krimināltiesību normu piemērošanu pēc analogijas, turklāt arī par sliktu noziedzīga nodarījuma izdarītājam, tikai dēvē to par interpretāciju. Krimināltiesību normas pēc analogijas, protams, to nesaucot vārdā, piemēro arī tiesas.
2. Autores ieskatā, analogija krimināltiesībās ir ne vien pieļaujama, bet pat nepieciešama situācijās, kad likumā noregulētais gadījums likumā noregulētam faktiskajam sastāvam ir tik būtiski un acīmredzami līdzīgs, ka nevienam saprātīgam cilvēkam, kurš apveltīts ar veselīgu taisnīguma izjūtu, nerodas šaubas: attiecīgajā Krimināllikuma normā paredzētās tiesiskās sekas attiecināmas arī uz likumā noregulēto gadījumu. Atbalstot absolūtu analogijas aizliegumu krimināltiesībās, tiktu rupji pārkāpti tiesiskas valsts, taisnīguma un tiesiskās vienlīdzības principi. Pilnīgs analogijas aizliegums krimināltiesībās nozīmē arī to, ka šo tiesību tālākveidošanas metodi nedrīkst izmantot par labu vainīgajam. Tātad analogijas aizlieguma normatīvai nostiprināšanai Krimināllikumā nav nekāda pamata.



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

⁶⁴ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 71., 105.–106. lpp.

IZPILDVARAS LOMA MŪSDIENU LIKUMDOŠANAS PROCESĀ

Anda Smiltēna

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: izpildvara, likumdevējs, varas dališanas princips, Saeima, likumdošanas process, deleģētā likumdošana, likumdošanas iniciatīva.

Vēl 19. gs. un 20. gs. sākumā jauna likuma pieņemšana bija ievērojams notikums valsts dzīvē, likumprojektus ar vislielāko rūpību izstrādāja labākie tiesību zinātnieki. Šādi likumi tika izstrādāti augstā juridiskā kvalitātē. Tā, piemēram, Austrijas Civillikums (ZGB) un Vācijas Civillikums (BGB) tika pieņemti pagājušā gadsimta mijā, bet joprojām ir spēkā un apmierina tiesiskās regulācijas vajadzības. Arī grozījumi likumos tika izdarīti visai reti. Pat Latvijā Latvijas Republikas Satversmē līdz 1940. gadam grozīti tikai divi panti.

Mūsdienās situācija ir citāda, straujā dzīves mainība spiež ikvienu valsti ik gadu pieņemt vairākus simtus likumu grozījumus, savukārt izpildvaras orgāni laiž klajā ievērojamu daudzumu pārvaldības kārtībā izdotu normatīvo aktu. Šo parādību mēdz saukt par „normatīvo aktu plūdiem”¹ – normatīvo aktu ir kļuvis par daudz, tie nemitīgi savā starpā ir jāsalāgo un jāprecizē, un tādējādi tiek veicināti jauni grozījumi. Šādos apstākļos likumdevējs vairs nespēj tikt galā ar sev doto uzdevumu, un vērojama tendence, ka izpildvara aizvien vairāk tiek iesaistīta likumdošanas procesā. Savukārt likumdevējs aizvien biežāk zaudē savas likumdevēja pozīcijas izpildvaras priekšā.

Pastāvot šādām tendencēm, ir svarīgi vēlreiz pārdomāt likumdošanas procesā iesaistīto institūciju lomu un savstarpējo nozīmi. Šī raksta mērķis ir vērst uzmanību uz likumdevēja stāvokli mūsdienās likumdošanas procesā varas dališanas principa kontekstā. Mērķa īstenošanai tiks izvērtēts likumdošanas varas un izpildvaras savstarpējo pienākumu sadalījums likumdošanas procesā, aplūkojot vairāku valstu konstitūcijas un īpašu uzmanību veltot Latvijas Republikas Satversmei. Uz Latvijas statistikas datu pamata tiks novērtēts faktiskais likumdošanas varas un izpildvaras ieguldījums likumdošanas procesā. Raksta izstrādē izmantota salīdzinošā un analītiskā metode.

Varas dališanas princips mūsdienās tiek uztverts kā pašsaprotams valsts varas institucionālais modelis. Lielākajā daļā valstu konstitūciju ir skaidri saskatāms varas dališanas princips. Liela daļa valstu pat uzskatāmi sadalījusi konstitūcijas tekstu šādās nodaļās – likumdošana, izpildvara, tiesa.

Par trīs varas atzaru modeļa pamatlicēju tiek uzskatīts Š. L. de Monteskjē. Nepieciešamību nodalīt likumdošanas varu no izpildvaras Monteskjē raksturo šādiem vārdiem: „Kad likumdošanas vara un izpildvara ir apvienota vienā personā

¹ Priekšlikumi tiesībsargam par labu pārvaldību. Providus, 2011. gada 22. jūnijs. Pieejams: http://www.providus.lv/public/27557.html?doc_print=1 (skatīts 05.05.2012.).

vai vienā amatpersonu kopumā, vairs nav brīvības, jo ir pamats baidīties, ka tas pats monarhs vai senāts, kas rada tirāniskus likumus, to tirāniski arī piemēros.”²

Varas dalīšanas doktrīnas pamats ir tāds, ka ir jābūt skaidri nodalītai likumdevēja darbībai, izpildvaras darbībai un tiesu darbībai, lai nodrošinātu, ka neviens varas atzars nedarbojas cita vietā un ka ir ieviesta skaidra šo varas atzaru līdzsvara un atsvara sistēma.³ Svarīgs varas dalīšanas principa aspekts ir tas, ka kompetences varas atzaru starpā tiek nodalītas un centralizētas, tas nozīmē, ka likumdošanas vara „pieder” vienam konkrētam subjektam, kurš pilnvarots attiecīgo varu īstenot.

Konstitūcijas teorija aizliedz vienam varas atzaram pārņemt otram atzaram piederšo varu vai savu varu nodot citam varas atzaram.⁴ Tomēr praksē varas dalīšana tās striktajā teorētiskajā aspektā nav iespējama. Efektīvākai valsts darbībai pastāv daudz izņēmumu no pamatprincipa. Tā arī tiesu varu maznozīmīgākos gadījumos īsteno izpildvara, piemēram, tā saucamajos tribunālos. Tomēr pats uzskatāmākais no šādiem izņēmumiem ir deleģētās likumdošanas institūta pastāvēšana.

„Prasība, lai likumdevējs pats likumdošanas ceļā izšķirtu visus valsts dzīves jautājumus, mūsdienu sabiedrības komplicētajos dzīves apstākļos ir kļuvusi grūti īstenojama. Likumdevējam nav iespēju izsmeļoši likumdošanas ceļā izlemt visus jautājumus, kuriem nepieciešams regulējums. Šāda likumdevēja rīcība bieži vien būtu novēlota, jo likumdošanas process ir smagnējs un laikietilpīgs. Lai nodrošinātu efektīvāku valsts varas īstenošanu, ir pieļaujama atkāpe no prasības, ka likumdevējam visi jautājumi pilnībā jāizšķir pašam. Šī efektivitāte tiek sasniegta, likumdevējam likumdošanas procesā izlemjot svarīgākos jautājumus, bet detalizētāku tiesību normu izstrādāšanu deleģējot Ministru kabinetam vai citām valsts institūcijām. Šāda kārtība ne vien padara pašu likumdošanas procesu efektīvāku, jo likumdevējam nav jānodarbojas ar tehnisku jautājumu risināšanu, bet arī ļauj ātrāk un adekvātāk reaģēt uz normatīvā regulējuma grozījumu nepieciešamību. Ministru kabinets vai citas pilnvarotās valsts institūcijas „tehnisko” normu izstrādē visbiežāk ir kompetentākas nekā likumdevējs, un lēmumu pieņemšanas process šajās institūcijās nav tik komplicēts.”⁵

Tiesību zinātnē pieņemts uzskatīt, ka deleģētā likumdošana izpaužas divos dažādos veidos. „Deleģētā likumdošana (subordinētā likumdošana) – likumdošana, kas tiek veikta parlamenta akta noteiktajos ietvaros. Tās primārais uzdevums ir nodrošināt parlamenta aktu piemērošanu, nosakot detalizētas un tehniskas prasības parlamenta aktu darbībai.”⁶ Pastāv arī otrs skaidrojums: „Deleģētā likumdošana – īpašās situācijās likumdevējas varas institūcija, balstoties uz konstitucionālām normām, deleģē, nodod daļu savu funkciju citām valsts varas institūcijām. Tas notiek apstākļos, kad likumdevēja vara pati nerealizē savu funkciju. [...] Deleģētā

² Montesquieu C. de. *The Spirit of the Laws* (Cambridge Texts in the History of Political Thought). Cambridge University Press, 1989, p. 157.

³ Barnett H. *Constitutional and Administrative Law*, fourth edition. London: Cavendish Publishing Limited, 2002, p. 105.

⁴ Kanovitz J. R. *Constitutional Law*, 12th edition. New Providence: Matthew Bender & Company, 2010, p. 7.

⁵ „Par Ministru kabineta 2002. gada 23. aprīļa noteikumu Nr. 165 „Apdrošināšanas periodu pierādīšanas, aprēķināšanas un uzskaites kārtība” 2. punkta vārdu un skaitļu „(bet ne agrāk kā no dienas, kad persona sasniegusi 15 gadu vecumu, izņemot šo noteikumu 40. punktā norādīto gadījumu)” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64., 91. un 109. pantam.” Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-04-03, 15. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 12. okt., Nr. 165(3741).

⁶ *Dictionary of Law*, edited by Martin E. A., 5th edition. Oxford University Press, p. 142.

likumdošana pamatos ir paredzēta krīzes un ārkārtēja stāvokļa gadījumiem, tad, kad parlaments pats nespēj nodrošināt steidzamu likumu pieņemšanu.⁷

Apkopojot iepriekš minēto definīciju pazīmes, ir secināms, ka deleģētā likumdošana ir situācija, kad 1) likumdošanas jomā darbojas institūcija, kurai likumdošanas vara nepieder, bet tā ar likumdevēja konkrētu gribu ir deleģēta noteiktā situācijā, un 2) tās rezultātā tiek radīts vispāršaistošs normatīvais akts. Atkarībā no situācijas deleģētā likumdošana var izpausties kā 1) ārkārtas apstākļos, kuros parlamenta darbība nav iespējama, radīts normatīvais akts, kas savā juridiskajā statusā pielīdzināms likumam; 2) likumpakārtotais normatīvais akts jeb likumu efektīvai piemērošanai radīts normatīvais akts, kas satur procedūru aprakstus un detalizētas, tehniskas prasības. Svarīgi atzīmēt, ka ikvienā no apskatītajiem gadījumiem likumdošanas jomā darbojas subjekts, kuram likumdošanas vara saskaņā ar varas dalīšanas principu nepieder.

Deleģētā likumdošana mūsdienās atrodama daudzās konstitūcijās, piemēram, Igaunijā,⁸ Somijā⁹, Slovākijā¹⁰, Baltkrievijā,¹¹ Vācijā¹². Šajās konstitūcijās deleģētās likumdošanas institūts ir tieši ierakstīts, proti, konstitūcijas tekstā izpildvaras institūcijai tiek dotas tiesības izdot normatīvo aktu, tomēr katrā konstitūcijā tas ierakstis nedaudz citādā veidā. Piemēram, Slovākijas konstitūcijas 119. panta a) punktā noteikts, ka valdība koleģiāli lemj par valdības noteikumiem. Turcijas konstitūcijas 115. pantā noteikts, ka Ministru Padome var izdot noteikumus, kas nosaka likumu piemērošanu tajās robežās, ko nosaka likums, nodrošinot, ka tie nav pretrunā ar spēkā esošajiem likumiem. Šādus noteikumus paraksta Valsts prezidents, un to promulgācijas procedūra ir tāda pati kā likumiem.¹³ Polijas konstitūcijas 87. pantā noteikumi minēti kā vispāršaistošs Polijas tiesību avots, savukārt 146. panta ceturtais daļas c) punktā noteikumu izdošana nosaukta kā viena no galvenajām Ministru Padomes funkcijām.¹⁴

Latvijas konstitūcijā deleģētās likumdošanas institūts *expressis verbis* vairs nav ierakstīts. Ar 2007. gada 3. maija grozījumiem no Latvijas Republikas Satversmes tika izslēgts 81. pants, kurš noteica, ka laikā starp Saeimas sesijām Ministru kabinetam ir tiesība, ja neatliekama vajadzība to prasa, izdot noteikumus, kuriem ir likuma spēks. Jau no Satversmes sapulces stenogrammām redzams, ka šāda panta iekļaušana Satversmē, kas zināmos gadījumos dod tiesības izpildvarai uzstāties kā likumdevējam, ir bijusi ļoti diskutabla.¹⁵ Arī vēlākos gados pēc Satversmes apstiprināšanas tieši šim Satversmes pantam veltītas vairākas publikācijas „Tieslietu Ministrijas Vēstnesī”. Galvenā diskusija notika par jautājumu, vai nepieciešams

⁷ Juridisko terminu vārdnīca. Aut. kol. I. Krastiņa vadībā. Rīga: Nordik, 1998, 58. lpp.

⁸ Constitution of Estonia. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/en00000_.html (skatīts 15.04.2012.).

⁹ Constitution of Finland. Pieejams: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaanokset/1999/en19990731.pdf> (skatīts 15.04.2012.).

¹⁰ Slovākijas Republikas konstitūcija. Pieejams: http://www.vop.gov.sk/en/legal_basis/constitution.html (skatīts 15.04.2012.).

¹¹ Constitution of Belarus Republic. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/bo00000_.html (skatīts 15.04.2012.).

¹² Germany Constitution. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/gm00000_.html (skatīts 15.04.2012.).

¹³ The Constitution of the Republic of Turkey. Pieejams: http://www.anayasa.gov.tr/images/loaded/pdf_dosyalari/THE_CONSTITUTION_OF_THE_REPUBLIC_OF_TURKEY.pdf (skatīts 05.05.2012.).

¹⁴ Constitution of the Republic of Poland. Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> (skatīts 05.05.2012.).

¹⁵ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana. [b. a.]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, [b. g.], 470., 851. lpp.

uzskatīt, ka Saeima ar savu likumdošanas uzdevumu netiks galā, un likt Saeimai likumdošanas varā dalīties ar Ministru kabinetu.¹⁶

Visbeidzot 2007. gadā šis pants no Satversmes tika izslēgts, tādējādi Latvijā vairs nepastāv deleģētās likumdošanas modelis, kurā izpildvarai ir tiesības izdot normatīvo aktu ar likuma spēku. Tomēr tas nenozīmē, ka Latvijā deleģētās likumdošanas institūts vairs vispār nepastāv. Lai gan Satversme *expressis verbis* nav minējusi, ka Ministru kabinetam būtu tiesības izdot noteikumus likumu piemērošanai likumā noteiktā deleģējuma ietvaros, šādas tiesības Ministru kabinets īsteno kā konstitucionālu tradīciju.

Juridiskajā literatūrā tiek norādīti vairāki deleģētās likumdošanas mērķi, kas ir saistīti ar likumdevēja darba atvieglošanu:

- 1) šāds regulējums ir tik tehnisks, ka likumdevējam būtu ilgi jākonsultējas ar ekspertiem, tāpēc likumdošana tiek tuvināta šim ekspertu līmenim;
- 2) rodoties jaunām sabiedriskajām attiecībām, likumdevējs ne vienmēr var paredzēt visas šo attiecību nianšes, deleģētās likumdošanas ietvaros ir iespējams šīs nianšes noregulēt, neiesaistot tajā likumdevēju;¹⁷
- 3) deleģētā likumdošana ar īpašiem nosacījumiem ir realizējama arī ārkārtas situācijās, kurās nepieciešama neatliekama un steidzama rīcība, lai novērstu vispārēju apdraudējumu un saglabātu starptautisku mieru;¹⁸
- 4) lielāku tiesiskās skaidrības nodrošināšanu, proti, deleģētās likumdošanas ietvaros izdotie normatīvie akti, nodrošina normatīvā akta līmenī noregulētu, detalizētu procedūru un kritēriju aprakstus likumā noteikto tiesību realizācijai.

Gan plašā deleģētās likumdošanas izplatība, gan skopie komentāri tās pamatošanai liek faktiski uzskatīt, ka bez deleģētās likumdošanas pati likumdošanas sistēma nespēj darboties un ka tādējādi deleģētā likumdošana ir katra normāla likumdošanas procesa tā plašākajā nozīmē dabiska sastāvdaļa un nerada nekādas varas dalīšanas principa pārkāpšanas riskus. Pirmkārt, doma par to, ka likumus ne vienmēr ir iespējams tieši piemērot bez papildu paskaidrojumiem un procesuāla nianšu noregulēšana ir pietiekami sena un arī praksē pārbaudīta. Arī Romas republikā likumu precīzai piemērošanai tika izdoti pretoru edikti¹⁹, kas veica to pašu funkciju, ko mūsdienās likumpakārtotie normatīvie akti. Otrkārt, pašam likumdevējam ir gan tiesības, gan pienākums noteikt deleģējuma saturiskās robežās, kuras izpildvaras institūcijas, darbodamās likumdevēja uzdevumā, nedrīkst pārkāpt. Pārvaldes kārtībā izdotie Ministru kabineta noteikumi nevar ietvert tiesību normas, kas bez likumdevēja pilnvarojuma veidotu jaunas tiesiskās attiecības un ierobežotu pamattiesības.²⁰ Tādējādi varētu uzskatīt, ka deleģētā likumdošana

¹⁶ Disterlo B. Juridiskas piezīmes pie LR Satversmes. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 7, 1923; Griķis J. Ministru kabineta likumdošanas darbība Latvijas praksē. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 8, 1924; Mucenieks P. Valdības tiesība izdot noteikumus ar likuma spēku. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 5, 1924.

¹⁷ Bradley A. W., Ewing K. D., *Constitutional and Administrative Law*, 14th edition. Pearson Longman, 2007, p. 676.

¹⁸ *Ibid.*, p. 677.

¹⁹ Mousourakis G. *A Legal History of Rome*. New York: Routledge, 2007, p. 52.

²⁰ „Par Ministru kabineta 2002. gada 23. aprīļa noteikumu Nr. 165 „Aproģināšanas periodu pierādīšanas, aprēķināšanas un uzskaites kārtība” 2. punkta vārdu un skaitļu „(bet ne agrāk kā no dienas, kad persona sasniegusi 15 gadu vecumu, izņemot šo noteikumu 40. punktā norādīto gadījumu)” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64., 91. un 109. pantam.” Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 9. oktobra spriedums lietā Nr. 2007-04-03, 16. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 12. okt., Nr. 165(3741).

attiecībā uz likumpakārtoto tiesību aktu izdošanu ir pietiekami institucionāli un saturiski nodalīta un savā ziņā pat sakārtota tā, ka tā nerada nekādus riskus likumdošanas varas sadalījumā starp likumdevēju un valdību.

Tomēr, pirms izdara šādus secinājumus, ir jāņem vērā gan intensitāte, gan apjoms, kādā valdība darbojas likumdošanas jomā iepretim tam tiesību normu apjomam, ko savas darbības rezultātā spēj radīt pats likumdevējs. Statistika par Latvijā pēdējos 10 gados pieņemtajiem normatīvajiem aktiem ir šāda.²¹

| | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 |
|---------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Likumi | 270 | 314 | 341 | 332 | 286 | 299 | 334 | 476 | 415 | 255 |
| MK noteikumi | 662 | 776 | 1106 | 1062 | 1091 | 960 | 1137 | 1680 | 1259 | 1063 |

No šīs statistikas redzams ne tikai tas, ka deleģētās likumdošanas kārtībā ik gadu tiek izdots ievērojams skaits normatīvo aktu, dažkārt pat pārsniedzot tūkstoš noteikumus viena gada laikā. Zīmīgi, ka deleģētās likumdošanas kārtībā izdoto normatīvo aktu skaits vairākkārtīgi pārsniedz likumdevēja izdoto normatīvo aktu skaitu, un vēl jo zīmīgāk tas, ka likumdevējs caurmērā strādā ar vienādu kapacitāti – izdod nedaudz virs 300 likumiem, tomēr valdība ir spējīga viena gada laikā izstrādāt un apstiprināt gan 662 noteikumus, gan arī 1680 noteikumus, ja vien nepieciešams. Tātad valdības kapacitāte normatīvo aktu izstrādē ievērojami pārsniedz likumdevēju, turklāt valdība spēj būt ievērojami elastīgāka. Lai arī tiek pieņemts, ka deleģētās likumdošanas kārtībā tiek izdots tikai tehnisks regulējums, tomēr var izdarīt interesantu apsvērumu: ja saskaita visas pēdējo desmit gadu laikā Saeimas pieņemtās tiesību normas un visas Ministru kabineta pieņemtās tiesību normas, tad tieši Ministru kabinets ir izstrādājis un apstiprinājis absolūti lielāko daļu no valstī spēkā esošajām tiesību normām.

Aplūkojot likumdevēja un valdības savstarpējo pienākumu sadalījumu likumdošanas procesā, nevar aprobežoties tikai ar deleģētās likumdošanas pieminēšanu. Deleģētā likumdošana nav vienīgais veids, kādā izpildvara piedalās likumdošanas procesā. Izpildvara faktiski ir arī nozīmīgākais likumprojektu sagatavotājs. Satversmes 65. pants Ministru kabinetu min tikai kā vienu no pieciem subjektiem, kam ir tiesības uz likumdošanas iniciatīvu. Satversmē Ministru kabineta tiesības uz likumdošanas iniciatīvu ir ietvertas V nodaļā, ko sauc „Likumdošana”, un tādējādi Satversmē netiek likts uzsvars uz Ministru kabineta likumdošanas iniciatīvu kā uz noteiktu pastāvīgu izpildvaras uzdevumu vai pienākumu. Ir valstis, kurās valdībai ir ne tikai šādas vispārīgas tiesības, bet konstitūcijā uzskaitītajos valdības pamatpienākumos noteikts arī pienākums sagatavot likumprojektus, piemēram, Lietuvas konstitūcijas 94. pantā.²² Savukārt no Somijas konstitūcijas 70. panta²³ izriet, ka valdība tiek nosaukta par galveno likumprojektu izstrādātāju, savukārt deputātiem atvēlēta sekundāra loma.

Pēdējo 10 gadu statistika liecina, ka Latvijā 70% no parlamentā iesniegtajiem likumprojektiem ir iesniedzis Ministru kabinets.²⁴ Tas nozīmē, ka Ministru kabinets saturiski ir veidojis līdz pat 70% no minētajiem likumiem. Protams, pastāv atruna,

²¹ Dati atlasīti, izmantojot portāla www.likumi.lv attiecīgo datu atlasē parametrus.

²² Constitution of the Republic of Lithuania. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html (skatīts 04.05.2012.).

²³ Constitution of Finland. Pieejams: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf> (skatīts 15.04.2012.).

²⁴ 8. Saeimas kopējā likumdošanas statistika no 2002. gada 5. novembra līdz 2006. gada 2. novembrim. Pieejams: <http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=147299> (skatīts 03.05.2012.); Likumdošanas

ka Saeimā iesniegts likumprojekts ir tikai likuma „melnraksts” un Saeima ar šo melnrakstu var rīkoties pēc saviem ieskatiem, pilnībā pārveidojot. Dažkārt tā arī notiek, tomēr lielākoties ne. Arī vieni no cītīgākajiem likumprojektu priekšlikumu iesniedzējiem starp lasījumiem ir ministri. Bet, ja Saeimai pietrūkst kapacitātes, lai sagatavotu visus nepieciešamos likumprojektus, vai ir iespējams, ka Saeimai būs kapacitāte visus citu institūciju iesniegtos likumprojektus pēc būtības pārstrādāt. Nereti dzirdēts, ka parlamentus un arī Latvijas Saeimu sauc par valdības „balsošanas mašīnām”.²⁵ Uz šo problēmu uzmanību vēršis arī viens otrs Saeimas deputāts.²⁶

Likumdevējs ir faktiski deleģējis izpildvarai tiesības un pienākumu sagatavot likumprojektus. Pamatojums deleģētajai likumdošanai un deleģētajai tiesībai sagatavot likumprojektus sakrīt – likumdevējam nav tādas kapacitātes, lai tas spētu sagatavot nepieciešamo normatīvo aktu apjomu, izpildvara to var izdarīt ātrāk un kvalitatīvāk.

Gan Latvijā, gan vairumā citu valstu normatīvo aktu projektus – gan tos, kas tiek pieņemti deleģētās likumdošanas kārtībā, gan tos, kas likumprojektu veidā tiek iesniegti parlamentam – izstrādā nozaru ministrijas. Vienlaikus nozaru ministrijas ir ne tikai lielākais normatīvo aktu projektu izstrādātājs, bet arī izpildvaras galvenās iestādes, kas veido politiku un organizē likumu piemērošanu attiecīgajā nozarē ar ministrijai padotajām valsts pārvaldes iestādēm. Līdz ar to faktiski ir radusies situācija, par kuru aizrādījis Monteskjē iepriekš minētajā citātā. Vienīgi mūsdienās reti sastopama varaskāru vīru konspirācija, lai uzurpētu varu. Valdības varas ekspansija notiek ar tādu politiku un ierēdņu palīdzību, kuri cenšas risināt smagas praktiskas problēmas un kuri šiem uzdevumiem vēlas spēcīgus un efektīvus valdības darbības instrumentus.²⁷

Lai ierobežotu izpildvaras pilnvaru ekspansiju, pastāv noteikti mehānismi, kā ierobežot izpildvaras darbošanos likumdošanas jomā. Pirmkārt, katrā konkrētā gadījumā likumdevējs lemj par deleģējuma nepieciešamību, un, otrkārt, likumdevējs nosaka deleģējuma saturiskās robežas. Lai iegrožotu izpildvaras iespējas pārkāpt deleģētās likumdošanas noteiktās robežas, Latvijas Republikas Satversmes tiesa vienā no saviem spriedumiem norāda: „Ministru kabinets nedrīkst izdot noteikumus likumdevēja kompetencē esošos jautājumos. Par tādu svarīgu un nozīmīgu valsts un sabiedrības dzīves jautājumu reglamentāciju, kuros nepieciešama konceptuāla izšķiršanās un politiska diskusija, jālemj likumdevējam pašam.”²⁸ Tomēr Ministru kabinets ne vienmēr darbojies, ievērojot šos apsvērumus, Satversmes tiesa vairākkārt ir atcēlusi Ministru kabineta noteikumus, kas neatbilst deleģējumam.²⁹

statistika Saeimas mājaslapā. Pieejams: http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS2_DK.nsf/Statistics?ReadForm&key=1&stat=1&rt=S (skatīts 05.05. 2012.).

²⁵ Piemēram: Rozenfelde L. Vēlēt atklāti – vēl kontrolējamāka „balsošanas mašīna”? Pieejams: <http://www.knl.lv/raksti/1422/> (skatīts 05.05.2012.).

²⁶ „Dobrava: Saeima darbojas kā balsošanas mašīna.” Pieejams: <http://bnn.lv/dobrava-saeima-darbojaska-balsosanas-masina-17146> (skatīts 05.05.2012.).

²⁷ Vile M. J. C. Constitutionalism and Separation of Powers, 2nd edition. Indianapolis: Liberty Fund, 1998, p. 12.

²⁸ „Par Ministru kabineta 2007. gada 6. marta noteikumu Nr. 173 „Transportlīdzekļu vadītāja kvalifikācijas iegūšanas, transportlīdzekļu vadīšanas tiesību iegūšanas un atjaunošanas kārtība un vadītāja apliecības izsniegšanas, apmaiņas un atjaunošanas kārtība” 40. punkta pirmā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 64. pantam.” Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 11. janvāra spriedums lietā Nr. 2010-40-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 13. janv., Nr. 7 (4405).

²⁹ Par Ministru kabineta 1997. gada 10. janvāra noteikumu Nr. 23 „Grozījumi likumā „Par uzņēmējdarbības regulēšanu enerģētikā”” (izdoti Satversmes 81. pantā noteiktajā kārtībā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 81. pantam un Ministru kabineta 1995. gada 14. marta noteikumu Nr. 54 „Par Latvijas

Problemātiski, ka Satversmes tiesa nevar darboties pēc savas iniciatīvas un arī likumdevējs pats nepārbauda, kā ir ievērots deleģējums. Nav izveidots mehānisms, kā likumdevējs uzraudzītu deleģējuma izpildi, tādējādi deleģējuma izpildes apjoms un kvalitāte ir paša Ministru kabineta ziņā.

Šī doktrīna, kas deleģēto likumdošana skata, pieņemot, ka katrā konkrētā gadījumā likumdevēja deleģējums skar pietiekami mazsvarīgu jautājumu loku un ir pietiekami šaurs, pieņem, ka valdības iespēja darboties likumdošanas jomā ir tikai tiktāl, cik likumdevējs to ar likumu ir atvēlējis. Tomēr, skatot katru konkrēto likumdošanas deleģēšanas gadījumu kā atsevišķu vienību, trūkst kopējā konteksta par deleģētās likumdošanas apmēriem. Faktiskās valdības un likumdevēja attiecības ir tādas, ka valdība, būdama lielākais likumprojektu iesniedzējs, bieži vien nosaka arī pašu likumu saturu un pati uzraksta sev deleģējuma tekstu.

Pašreizējās deleģētās likumdošanas doktrīnas, kas nodrošina varas dalīšanu un līdzsvaru starp likumdevēju varu un izpildvaru likumdošanas funkciju jomā, nav paredzētas tik intensīvai likumdošanas darbībai, kādu varam vērot mūsdienu valstī. Likumdošanas efektivitātes vārdā pamazām tiek upurēta likumdošanas varas patstāvība un nodalīšana no citiem varas atzariem.

Lai pienācīgi novērtētu valdības lomu iepretī parlamenta lomai likumdošanas funkciju pildīšanā, ir jāizvērtē visi aspekti, kuros izpildvarai ir piešķirtas tiesības, vai vēl jo vairāk – uzlikts pienākums darboties likumdošanas jomā. Un šeit nebūtu svarīgi, vai šī darbošanās likumdošanas jomā beidzas ar vispārsaistoša normatīvā akta izdošanu izpildvaras vārdā vai tikai ar pilnīgi izstrādāta likumprojekta iesniegšanu likumdevējam, jo viss, kas tādējādi tiek darīts, tiek darīts tāpēc, lai izpildvara aizpildītu likumdevēja kapacitātes trūkumu. Arī likumprojektu izstrāde būtu pieskaitāma pie darbībām, ko valdība veic likumdošanas ietvaros. Nopietni izvērtējams ir arī faktiskais tiesību normu jaunrades apmērs, it sevišķi pārskatot, vai tiešām ir nepieciešams radīt jaunu, saturiski apjomīgu likumpakārtoto normatīvo aktu. Iespējams, pilnīgi pietiek ar pāris pantiem likumā. Tādējādi precīzāk būtu novērtējams patiesais likumdošanas pilnvaru sadalījums starp likumdevēja varu un izpildvaru.

Republikā ražotās elektroenerģijas iepirkuma cenām” atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, likumam „Par uzņēmējdarbību regulēšanu enerģētikā” un citiem likumiem. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 04-01(97). *Latvijas Vēstnesis*, 1997, 8. maijs, Nr. 113.

Par Ministru kabineta 1999. gada 6. jūlija noteikumu Nr. 249 „Grozījumi Ministru kabineta 1998. gada 6. oktobra noteikumos „Noteikumi par tirdzniecības kārtību tirgos, gadatirgos, ielu tirdzniecības vietās un izbraukumos” 1.1. punkta atbilstību likuma „Par uzņēmējdarbību” 4. panta otrajai daļai un 32. panta pirmās daļas 1. punktam, Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam un „Vispārējās vienošanās par tarifiem un tirdzniecību” (VVTT 1947) III panta 4. paragrāfam, Ministru kabineta iekārtas likuma 14. pantam un likuma „Par Igaunijas Republikas, Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas līgumu par brīvo tirdzniecību ar lauksaimniecības precēm” 3. panta otrajai daļai. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2000-07-0409. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 4. apr., Nr. 54.

Par Ministru kabineta 2001. gada 31. jūlija noteikumu Nr. 349 „Grozījumi Ministru kabineta 1995. gada 3. oktobra noteikumos Nr. 291 „Suņu un kaķu turēšanas noteikumi” atbilstību Satversmes 105. pantam un Ministru kabineta iekārtas likuma 14. panta 3. punktam. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2002-01-03. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 21. maijs, Nr. 75.

Par Ministru kabineta 1999. gada 6. jūlija noteikumu Nr. 249 „Grozījumi Ministru kabineta 1998. gada 6. oktobra noteikumos „Noteikumi par tirdzniecības kārtību tirgos, gadatirgos, ielu tirdzniecības vietās un izbraukumos” 1.1. punkta atbilstību likuma „Par uzņēmējdarbību” 4. panta otrajai daļai un 32. panta pirmās daļas 1. punktam, Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam un „Vispārējās vienošanās par tarifiem un tirdzniecību” (VVTT 1947) III panta 4. paragrāfam, Ministru kabineta iekārtas likuma 14. pantam un likuma „Par Igaunijas Republikas, Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas līgumu par brīvo tirdzniecību ar lauksaimniecības precēm” 3. panta otrajai daļai. Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2000-07-0409. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 4. apr., Nr. 54, secinājumu daļas 5. punkts.

Likumdevējam būtu jānodrošina mehānisms, kādā tas kontrolētu deleģējumu izpildi, jo šķiet jocīgi, ka parlaments valdībai uzdod zināmu uzdevumu likumdošanas jomā, bet pēc tam neviens nepārbauda šī uzdevuma izpildes kvalitāti.

Likumdošanas vara pamazām izslīd no likumdevēja rokām. Ja netiek ierobežots un samazināts apjoms, kādā izpildvara darbojas likumdošanas jomā, nākotnē parlamenti tikai nomināli saglabās likumdevēja nosaukumu un pildīs to kā goda pienākumu, faktiskā likumdošanas vara būs pārgājusi izpildvaras ierēdņu rokās.

Kopsavilkums

1. Mūsdienu straujā dzīves mainība spiež ikvienu valsti ik gadu pieņemt vairākus simtus likumu grozījumu, savukārt izpildvaras institūcijas laiž klajā ievērojamu daudzumu pārvaldības kārtībā izdotu normatīvo aktu. Vērojama tendence, ka izpildvara aizvien vairāk tiek iesaistīta likumdošanas procesā.
2. Mūsdienās lielākajā daļā konstitūciju ir noteikts skaidrs varas dalīšanas princips, kas paredz aizliegumu vienam varas atzaram nodot savas pilnvaras citam varas atzaram. Neskatoties uz šo aizliegumu, ir pieļaujami izņēmumi ar nosacījumu, ka tie nepārkāpj varas atzaru savstarpējo līdzsvaru un atsvāru. Pats uzskatāmākais no šādiem izņēmumiem ir deleģētās likumdošanas institūts, kas paredz, ka likumdošanas jomā darbojas institūcija, kurai likumdošanas vara nepieder, bet tā ar likumdevēja konkrētu gribu ir deleģēta noteiktā situācijā.
3. Juridiskajā literatūrā norādītie deleģētās likumdošanas mērķi ir saistīti ar likumdevēja darba atvieglošanu. Tiek pieņemts, ka likumpakārtoto normatīvo aktu izdošana ir parasta (likumdošanas plašākā nozīmē) sastāvdaļa un likumdevēja ekskluzīvās tiesības uz likumdošanu neapdraud. Tomēr deleģētā likumdošana nav vienīgais veids, kādā izpildvara piedalās likumdošanas procesā.
4. Izpildvara faktiski ir arī nozīmīgākais likumprojektu sagatavotājs. Pamatojums deleģētajai likumdošanai un deleģētajai tiesībai sagatavot likumprojektus sakrīt – likumdevējam nav tādas kapacitātes, lai tas spētu sagatavot nepieciešamo normatīvo aktu apjomu, izpildvara to var izdarīt ātrāk un kvalitatīvāk.
5. Doktrīna, kas institucionāli nodala parlamentu no valdības, pieņem, ka valdības iespēja darboties likumdošanas jomā ir tikai tiktāl, cik likumdevējs to ar likumu ir atvēlējis. Tomēr faktiskās valdības un likumdevēja attiecības ir tādas, ka valdība, būdama lielākais likumprojektu iesniedzējs, bieži vien nosaka arī pašu likumu saturu. Lai pienācīgi novērtētu valdības lomu iepretī parlamenta lomai likumdošanas funkciju pildīšanā, arī likumprojektu izstrāde būtu piešķaitāma pie darbībām, ko valdība veic likumdošanas ietvaros.
6. Ja novērtē deleģētās likumdošanas darbības un valdības likumdošanas iniciatīvu to savstarpējā kopsakarā, secināms, ka valdība mūsdienu likumdošanas procesā gan pēc izstrādāto tiesību normu apjoma, gan pēc savas profesionalitātes un spējas elastīgi pielāgoties situācijai ir daudz efektīvāks „likumdevējs” nekā ar likumdošanas varu apveltītais parlaments.
7. Šādā situācijā likumdevēja vara tiek apdraudēta no izpildvaras puses un likumdevējam būtu jāveic pasākumi, lai stingrāk uzraudzītu deleģētās likumdošanas ietvaros veikto likumdošanas deleģējumu izpildi.

TIESĪBU NORMU NOVĒRTĒŠANA: TEORIJA UN EIROPAS VALSTU PIEREDZE

Dace Šulmane

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes zinātniskā grāda pretendente

Publikācijā padziļināti analizēts, kā Eiropā tiek novērtētas tiesību normas, un sniegts vēsturisks, salīdzinošs un praktisks ieskats šā procesa attīstībā XX gadsimtā. Balstoties uz Eiropā atzītu tiesību zinātnieku idejām, autore iezīmē trīs galvenos tiesību normu novērtēšanas veidus (*ex ante* novērtēšana, *ex post* novērtēšana un likumu monitorings), kā arī raksturo eksperimentālo likumu jeb „saulrieta likumu” un novērtēšanas klauzulu piemērošanas iespējas un robežas.

Atslēgvārdi: tiesību normu *ex ante* novērtēšana, *ex post* novērtēšana, likumu monitorings, eksperimentālie likumi, tiesību normu efektivitāte.

Ievads

Tiesību normu novērtēšana ir kompleksu pasākumu kopums, kas valstiskā līmenī dod iespēju prognozēt (pirmslikumdošanas novērtēšana) un pārliecināties (pēclikumdošanas novērtēšana) par normatīvo tiesību aktu efektivitāti (darbības spēku). Jau kopš XX gadsimta 70. gadiem Francijas parlamentā ir notikušas deba-tes par veidiem, kā nodrošināt labāku un ātrāku šī parlamenta apstiprināto likumu piemērošanu. Parlamenta darbību novērtēšanai Francijā ir senas saknes, kas arī netieši parādās jau 1789. gada Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācijas 14. pantā:

Visiem pilsoņiem ir tiesības pašiem vai ar pārstāvju palīdzību pārliecināties par valsts nodokļu nepieciešamību, tiem brīvprātīgi piekrist, izvērtēt to izlietojumu un noteikt to apmērus, pamatojumu, iekasēšanu un piemērošanas termiņu.¹

Eiropas tiesību socioloģijā tiesību normu novērtēšanas metodika veidojās kopš XX gadsimta 70. gadiem, kad daudzās valstīs tika veiktas vērienīgas tiesību reformas. Tieši situāciju analīze un teorētiska projicēšana (piemēram, ģimenes tiesībās, krimināltiesībās, ceļu satiksmei regulējošos normatīvos) kļuva par vienu no pieprasītākajiem jurisprudences ekspertu pakalpojumiem likumdevēja varai. Lai cīnītos ar tā dēvēto „tiesību norietu”², ASV³ un Eiropā attīstījās t. s. „reglamentācijas samazināšanas kustība”, kas uzsvēra arvien lielāku likumprojektu *ex ante* un vispārējo efektu (seku) *ex post* novērtēšanas nepieciešamību.

Likumdošanas procesa un tiesību normu novērtēšana mūsdienās nav tikai jurisprudences darbības lauks, bet to veic daudzas sociālās zinātnes. Tās ir disciplīnas,

¹ Autores tulkojums. Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija, pieņemta 1789. gada 26. augustā Francijas Nacionālajā sapulcē. *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789* (fr. val.). Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/dudh/1789.asp> (skatīts 06.06.2012.).

² Henry J. P. Vers la fin de l'état de droit? R. D. P., 1977, p. 1207.

³ Rouban L. Evaluation des politiques publiques et mouvement de dérégulation aux Etats- Unis. Revue française d'administration publique, 1984, Nr. 29, p. 85.

kuru teorijas un metodes var sekmēt likumu ģenēzes un ieviešanas racionalizāciju, piemēram, politikas zinātne, leģisprudence⁴, socioloģija, ekonomika un komunikāciju zinātne.

Lai normu novērtēšana dotu rezultātus un izvērtējums būtu praksē noderīgs, ir būtiski izstrādāt to normas novērtēšanas kritēriju sarakstu, kas varēs būt par mērauklu turpmākajā izpētes darbā. Tiesību normu novērtēšanas kritēriju izvēle un atlase ir atkarīga no tā,

- 1) kas ir tiesību normu novērtētājs jeb novērtējuma „pasūtītājs” (likumdevējs, neatkarīgi eksperti, valsts pārvalde (izpildvara) u. c.);
- 2) kas ir novērtēšanas pētījuma mērķis (izstrādāt likumu grozījumus, novērtēt sabiedrības attieksmi pret likumu, aprēķināt tiesību normas ieviešanas finansiālo lietderību u. c.). Problēmas vai jautājuma pareiza un precīza formulēšana ir pirmais uzdevums, kas ļauj nākamajā posmā jau atlasīt tos kritērijus, kas būs tiesību normas efektivitātes izpētes pamatā;
- 3) kas ir pētījuma apjoms (reģionālais, juridiskais (viena likuma vai tiesību nozares pētījumi), mērķauditorijas izvēles aspekti u. c.).

Tiesību normu novērtēšanai ir daudz līdzību ar politikas analīzi. Teorētiski ir iespējams precīzi nošķirt tiesību novērtēšanu, kuras pētījuma objekts ir likumi un normatīvie akti, no politikas analīzes, kas pēta politiskos lēmumus. Tomēr autore piekrīt L. Madera norādei, ka „tur, kur tiek ievērots tiesiskums (*rule of law*), nepastāv fundamentālu atšķirību starp likumdošanas un publiskās politikas novērtēšanu”.⁵

Latvijā tiesību normu novērtēšanas teorija un prakse līdz šim ir attīstījusies fragmentāri. Piemēram, 2007. gadā Latvijā tika īstenots sadarbības projekts ar Somijas ekspertiem, lai apgūtu „labākas likumdošanas” pamatus.⁶ Latvijā likumprojektu anotāciju aizpildīšana, kas mūsdienās tiek veikta ministrijās, bieži tomēr nesniedz priekšstatu par „pirmslikumdošanas novērtēšanu” tās teorētiskajā un zinātniskajā nozīmē. Darbības izvērtējumi un atskaites regulāri tiek sniegti par politikas plānošanas dokumentu (plānu, valsts programmu) izpildes gaitu, taču konkrētu likumu izpildes analīzes fragmentāru statistisku analīzi ir iespējams iegūt pēc pieprasījuma.

⁴ Plašāk par leģisprudences kā jaunas tiesību zinātņu teorijas attīstību sk.: Šulmane D. Leģisprudence – jēdziens un problemātika tiesību sociologa skatījumā. Grām.: *Daugavpils Universitātes Starptautiskās Zinātniskās konferences „Valsts un tiesību aktuālās problēmas” referātu izdevums*. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2011, 35.–40. lpp.

⁵ Mader L. Evaluating the Effects: A Contribution to the Quality of Legislation. *Statute Law Revue*, 2001, Nr. 22(2), p. 123.

⁶ Latvijas Republikas Ministru kabinets. Labāks regulējums. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/valsts-parvaldes-politika/labaks-regulejums/?print> (skatīts 29.04.2012.).

Pirmslikumdošanas novērtēšana (*ex ante*)

Prognozēt ir ļoti grūti, īpaši nākotni.
N. Bors, dāņu fiziķis (*Niels Bohr, 1885–1962*)⁷

Pirmslikumdošanas novērtēšana ir saistīta ar plānotu aktivitāti normatīvo aktu pieņemšanas jomā. Tātad likumdevējs vēlas veikt priekšdarbus pirms politisku un normatīvu lēmumu pieņemšanas. Pirmslikumdošanas novērtēšana ir „uz nākotni orientēts pētījums par sagaidāmajiem potenciālās likumdošanas efektiem un blakusefektiem, sekojot strukturētai un formētai procedūrai, kas tiek noformēta rakstiskā ziņojumā. Šāds pētījums iekļauj iespējamo un blakusefektu alternatīvas, iekļaujot alternatīvu neveikt regulējumu vispār”.⁸ *Ex ante* novērtēšana var nodrošināt lēmumu pieņemšanas caurspīdīgumu, kas ir nepieciešams pilsoniskā sabiedrībā un demokrātiskā valstī leģitimitātes nodrošināšanai.

Pirmslikumdošanas novērtēšanai Eiropā ir vairāku gadu desmitu pieredze. Ārējie pirmslikumdošanas pētījumi bieži ir domāti, lai pārliecinātu sabiedrību par veicamo reformu noderīgumu. Tātad pētījumu rezultāti tiek darīti zināmi plašai sabiedrības daļai, lai ietekmētu un pārliecinātu par likuma pieņemšanas sabiedrībā augsto līmeni. Piemēram, 1959. gadā Francijā tika veikts pētījums par franka maiņu, savukārt statistikas dati par laulības šķiršanu tika izmantoti sagatavošanās darbiem 1975. gada laulības šķiršanas tiesiskā regulējuma vērienīgai reformai.⁹ 1966. gadā Holandē tika īstenots pētījums, lai ieviestu ceļu kustību pa labo līniju.

Pirmslikumdošanas novērtējumi pēdējo desmit gadu laikā Eiropā ir liecinājuši, ka likumdošanas process ir ticis racionalizēts. Tas tiek pamatots ar to, ka, neskatoties uz politisko brīvību likumdošanas aktu pieņemšanā, „pastāv arvien pieaugoša vajadzība objektivizēt un atbalstīt likumdošanas aktivitātes ar zinātniskiem pētījumiem”.¹⁰ Attiecībā uz pirmslikumdošanas pētījumu praktisko noderību ir īpaši jāpievērš uzmanība tās veicēju kompetencēm, lai novērtējums nesaturētu tikai pašsaprotamu un viegli atrodamu statistikas datu apkopojumus, kas nedod likumdevējam papildu atbildes uz neskaidrajiem jautājumiem pirms izšķirošā lēmuma pieņemšanas. Vēsturiski *ex ante* novērtējumi Anglijā un ASV ir tikuši veikti plašā programmā „labākai likumdošanai”, un šiem novērtējumiem ir bijusi orientācija uz likumdošanas aktu skaita samazināšanu (angļu val. – *deregulation*).¹¹

Pirmslikumdošanas novērtēšana ir attīstījusies no dažādiem skatpunktiem, piemēram, no likumdošanas teorijas (racionālais likumdevējs, valdīšanas pieeja), no ekonomiskās teorijas (likumdošanas aktu skaita samazināšana, administrācijas vienkāršošana, „labākas likumdošanas” ekonomiskās priekšrocības, regulējuma ietekmes novērtējums). Šādi konkrētas ievirzes novērtējumi ļauj tos izmantot juri-diskajā praksē, kā arī tiesu darbā.

⁷ Prediction is very difficult, especially about the future. Minēto frāzi parasti piedēvē zinātniekam N. Boram, taču tiek piedāvāti arī citi autori. Plašāk sk.: The perils of prediction. The Economist, 15.07.2007. Pieejams: http://www.economist.com/blogs/theinbox/2007/07/the_perils_of_prediction_june (skatīts 06.06.2012.).

⁸ Verschuuren J. Gestel R. van., Conclusions. A Conditional Yes to Ex Ante Evaluation of Legislation. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Netherlands: BRILL, 2009, p. 1. Pieejams: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94877> (skatīts 29.04.2012.).

⁹ Carbonnier J. *Flexible droit. Pour une sociologie du droit sans rigueur*, 7éd. Paris: L. G. D. J., 1992, p. 392.

¹⁰ Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Netherlands: BRILL, 2009, p. xiii. Pieejams: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94877> (skatīts 29.04.2012.).

¹¹ Larouche P. *Ex ante Evaluation of Legislation Torn among its Rationales*. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Netherlands: BRILL, 2009, p. 39–62. Pieejams: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94877> (skatīts 29.04.2012.).

Ex ante novērtēšanas metodes ir iespējams iedalīt pēc to tipoloģijas:

- 1) faktiskās (eksperimentālie testi, demonstrācijas programmas),
- 2) empīriskās (simulācija, prognozēšana),
- 3) loģiskās (pamatmērķu analīze, risku novērtēšana, sistēmu analīze, scenārija veidošana, vēsturiskās pieredzes analīze),
- 4) vērtējošās (tā dēvētās *Delfu tehnikas*, ekspertu viedokļi),
- 5) jauktās metodes (novērtēšanas sintēze).¹²

Nīderlandē tika ieviests jauns pētījumu veids, t. s. „atgriezeniskās saites pētījums”, lai noskaidrotu, kāda bijusi *ex ante* novērtējumu kvalitāte.¹³ Lai novērtētu *ex ante* prognožu ticamību un kvalitāti, tās tika salīdzinātas ar *ex post* rezultātiem. Tādējādi tika kombinētas prospektīvās un retrospektīvās novērtēšanas metodes.

Latvijā pirmslikumdošanas novērtēšana tiek veikta, likumprojektiem pievienojot anotācijas, kas tiek aizpildītas lielākoties ministrijās. Tas, ka atbildes uz anotācijā esošajiem jautājumiem, piemēram, II. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz sabiedrības un tautsaimniecības attīstību”, III. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz valsts budžetu un pašvaldību budžetiem” un IV. sadaļā „Kāda var būt normatīvā akta ietekme uz spēkā esošo tiesību normu sistēmu”, ir: „nav attiecināms” vai „likumprojekts šo jomu neskar”, nebūt nenozīmē, ka Latvijas likumprojektiem lielākoties nav ietekmes ne uz sociālo vidi, ne uz budžetu, ne uz tiesību normu sistēmu.

Autoresprāt, šādas atbildes top, ja valsts pārvaldē nav paredzēti (laika, finanšu, ekspertu) resursi, lai kvalitatīvi veiktu pirmslikumdošanas novērtēšanu. Vairumā gadījumu formāla anotācijas aizpildīšana ir pieļaujama, ja jaunās tiesību normas sekas nebūs sociāli nozīmīgas. Tomēr ļoti kritiski vērtējama situācija, kad parlaments steigā pieņem likumus, kuru negatīvo vai ačgārno ietekmi ar lielu ticamību prognozē ne tikai ievērojami tiesību eksperti, politologi, ekonomisti un sociologi, bet arī gandrīz katrs valsts iedzīvotājs.

Pirmslikumdošanas novērtēšana ļauj paredzēt iespējamus un varbūtējos tiesību normu efektus. Tomēr, kā norādījis Ž. Karbonjē, likumdošanas lēmumu racionalizācija, sasniedzot noteiktus laika un izmaksu limitus, kļūst nepamatota. Vienmēr pastāvēs noteikta robeža, kuru sasniedzot ir attaisnojams intuitīvs likumdevēja lēmums.¹⁴

Monitorings

Otrs pētījumu veids, ko novērtētāji veic, ir likumu paralēlā novērtēšana to izpildes laikā. Tiek noskaidrots, kādā apjomā regulējumu izpilde saskan ar plānoto. Šo novērtējumu veidu Eiropā dēvē gan par „monitoringu”¹⁵, gan „procesa novērtējumu”¹⁶. Novērtējumi skar gan tiesu lēmumu izpildi, gan institūciju darbību likuma izpildē. Galvenais jautājums, kas monitoringa veicējus nodarbina, ir,

¹² Prospective Evaluation Methods: The Prospective Evaluation Synthesis. United States General Accounting Office, 1990, p. 23. Pieejams: http://www.gao.gov/special.pubs/10_1_10.PDF (skatīts 29.04.2012.).

¹³ Verschuuren J., Gestel R. van. Conclusions. A Conditional Yes to Ex Ante Evaluation of Legislation. In: Verschuuren J. (ed.) *The impact of legislation: a critical analysis of ex ante evaluation*. Netherlands: BRILL, 2009, p. 14–15. Pieejams: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=94877> (skatīts 29.04.2012.).

¹⁴ Carbonnier J. *Sociologie juridique*. Paris: Thémis-PUF, 1978, p. 412.

¹⁵ Mader L. *Ex post analysis and experimental analysis*. RIA course Lisbon. Berne: 2010, p. 8. Pieejams: www.icjp.pt/system/files/files/2010_2011/AIL/Luzius%20Mader.pdf (skatīts 09.05.2012.).

¹⁶ Leeu F. L. Can legal research benefit from evaluation studies? *Utrecht law Review*, 2011, Vol. 7, Issue 1, p. 58.

vai likumu, lēmumu izpilde ir tāda, kādu to bija paredzējis lēmuma pieņēmējs. Arvien biežāk monitoringa veikšana likumā tiek paredzēta *expressis verbis*. Vairāk nekā sešdesmit Šveices likumos ir noteiktas „novērtēšanas klauzulas”.¹⁷ Arī Latvijā pakāpeniski tiek akceptēta šī pieeja. Piemēram, Mikrouzņēmumu nodokļa likuma pārejas noteikums paredz, ka Ministru kabinets izvērtē šā likuma praktiskās īstenošanas gaitu un rezultātus, katru gadu Saeimai par to iesniedzot ziņojumu.¹⁸

Savukārt Krievijā, lai nodrošinātu terminoloģijas vienotību, ar jēdzienu „tiesību monitorings” izprot visu novērtēšanas veidu kopumu, kas „ietver tādas juridiskās darbības stadijas kā likumdošanas process, pastāvošo normatīvo aktu novērtējums, tiesību piemērošanas process”.¹⁹

Pēclikumdošanas novērtēšana (*ex post*)

Vislielākā pieredze iegūta un teorijas attīstība Eiropā ir notikusi pēclikumdošanas (*ex post*) novērtēšanā. Šie pētījumi ir vērsti uz jau pieņemto likumu novērtēšanu, kā arī šo likumu ietekmi. Tātad tiek pētīti jau notikuši fakti un izmaiņas, kas bieži kā izejas punktu atzīmē konkrētā likuma pieņemšanas laiku.

XX gadsimta 80. gadu nogalē liela nozīme bija tiesību zinātnieku skaidrojumiem un diskusijai, pamatojot likumdošanas novērtēšanas būtību un jēgu. Šo diskusiju rezultāts pēc aptuveni desmit gadiem Šveicē tika nostiprināts arī konstitucionāli, kopš 1999. gada 18. aprīļa Šveices Federālās Konstitūcijas 170. pantā paredzot, ka federālais parlaments nodrošina Konfederācijas izvēlēto regulēšanas līdzekļu efektivitātes izvērtēšanu.

Pēclikumdošanas novērtēšanā izšķirošā nozīme ir pilnīgas informācijas esamībai un pieejamībai. Šim novērtēšanas veidam raksturīgas šādas metodes: rakstisko dokumentu analīze, padziļinātās intervijas, aptauju veikšana (tiek aptaujāti gan normatīvo aktu ieviesēji, gan mērķauditorija, gan eksperti), dalībnieku novērošana (piemēram, sinhronie un diahroniskie statistiskie salīdzinājumi starp mērķauditoriju un sabiedrības daļu, kuru neietekmē juridiskās izmaiņas), prakses apkopošana, statistiskā analīze, ekonometrisko modeļu lietošana un sistēmas analīze.²⁰

Ja tiek konstatēts, ka nav iespējams iegūt ticamus datus vai arī ka tie nav tikuši apkopoti, tad pēclikumdošanas novērtēšanas vērtība ir apšaubāma. Ja pēclikumdošanas novērtēšana tiek veikta novēloti, tā nevar vairs būt par noderīgu likumdevēja padomdevēju. Šajā aspektā mūsdienu ekonomisko un tiesisko procesu attīstības temps ir jauns izaicinājums tiesību sociologiem.

Ekspperimentālie likumi

Bagātīgo *ex ante* un *ex post* novērtēšanas metožu klāstu (tās palīdz likumdevējam lēmumu pieņemšanā) papildinājusi īpaša kategorija – eksperimentālā likumdošana, kuras rezultātā tiek pieņemti izmēģinājuma likumi. Eksperimentālā likumdošana kā process līdzinās likumdošanas procesam valstī, taču tās mērķis ir

¹⁷ Site de l'Office fédéral de la justice. „Clauses d'évaluation”, 2007. Pieejams: www.ofj.admin.ch, onglēt: thèmes, rubrique: documentation, sous-rubrique : documentation; état au 30 juillet 2007 (skatīts 09.05.2012.).

¹⁸ Mikrouzņēmumu nodokļa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 19. aug., Nr. 131.

¹⁹ Тихомиров Ю. А., Горохов Д. Б., ред. Правовой мониторинг. Научно-практическое пособие. Москва: Юриспруденция, 2009, с. 16.

²⁰ Mader L. Ex post analysis and experimental analysis. RIA course Lisbon. Berne: 2010, p. 8. Pieejams: www.icjp.pt/system/files/files/2010_2011/AIL/Luzius%20Mader.pdf (skatīts 09.05.2012.).

reāli praksē izvērtēt likumdevēja pieņemtās izvēles pareizību un vienlaikus izpētīt, kāda būs normatīvā regulējuma efektivitāte.

Atšķirībā no situāciju modelēšanas un simulēšanas, kas nav nekas cits kā fiktīvi juridiski izmēģinājumi, tā dēvētie eksperimentālie likumi ir reāli juridiski saistoši likumi. Tiem ir tās pašas pazīmes un varas īpašības kā citiem likumiem. No parastajiem likumiem tie atšķiras ar to, ka jau iepriekš tiek paredzēta pastiprināta normas efektu novērtēšana. Eksperimentālie likumi ASV tiek dēvēti par *sunset laws*. Termina tulkojums latviešu valodā „saulrieta likumi” precīzi norāda uz eksperimentu spēku laikā. Pēc noteikta datuma iestāšanās „saulrieta likumi” kā eksperimenti vairs nav atzīstami par normatīviem aktiem. Ž. Ševaljē (*J. Chevallier*) 1994. gadā norādījis, ka leģislatīvo eksperimentu veikšanā jāievēro četri nosacījumi:

- 1) jābūt noteiktam termiņam (eksperimentālam likumam ir raksturīga laicīga noteiktība);
- 2) šis termiņš *ab initio* ir jāfiksē jau pašā likuma tekstā (tas apstiprina valsts lēmumu veikt eksperimentu);
- 3) likuma faktiskās ieviešanas novērtēšana ir jau iepriekš paredzēta;
- 4) likuma ieviešanas termiņa pagarināšana ir iespējama tikai tad, ja tiek pieņemts attiecīgs likums.²¹

Francijā likumdošanas novērtēšanas doktrīna un prakse ir atzinusi eksperimentālo likumu ieviešanu arī konstitucionāli, pieļaujot eksperimentus: 2003. gada 28. martā Francijas konstitūcijā tika veikti grozījumi, 37-1. pantā nosakot, kādos gadījumos ir iespējams pieņemt eksperimentālos likumus:

*37-1. pants. Statūtos un likumos var būt noteikumi, kas pieņemti eksperimentālā kārtā ar ierobežotu ietekmes apjomu un ilgumu.*²²

Pēdējos gados Francijā eksperimentālie likumi ir ļoti izplatīti. Piemēram, 2004. gadā eksperimentāli no 2005. gada 1. janvāra līdz 2010. gada 1. janvārim tika ieviesta jauna nepilngadīgo sociālās un juridiskās aizsardzības procedūra situācijās, kad viņus fiziski, morāli vai psiholoģiski apdraudēja skolā vai mājās. Tika paredzēta noteikta administratīvā rīcība nelabvēlīgu situāciju konstatēšanas gadījumā.²³ 2006. gadā, lai nodrošinātu atgriešanos darba tirgū, tika ieviesta eksperimentāla profesionālās pārveides programma personām, kas saņēma valsts garantētos minimālos sociālos nodokļus.²⁴

Vācijā plaši tiek īstenota tā dēvēto „saulrieta likumu” piemērošana. Trīs gadu laikā Vācijā uz laiku eksperimentālā kārtā ir pieņemti 400 likumi un 1300 rīkojumi.²⁵ Arī Vācijā labas likumdošanas mērķis ir vienkāršība, skaidrība, racionalitāte un caurspīdīgums. 2003. gadā Vācijā tika īstenota vērienīga administratīvās

²¹ Chevallier J. Rapport introductif. Revue de la recherche juridique. Droit prospectif, 1994, No. 4, p. 1090.

²² Autorens tulkojums. Francijas Republikas konstitūcija. Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp> (skatīts 09.05.2012.).

²³ Loi n° 2004-809 du 13 août 2004 relative aux libertés et responsabilités locales. Article 59. Pieejams: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000005824074 &dateTexte=20110816> (skatīts 09.05.2012.).

²⁴ Loi n° 2006-339 du 23 mars 2006 relative au retour à l'emploi et sur les droits et les devoirs des bénéficiaires de minima sociaux et liens vers les décrets d'application. Article 32. Pieejams: http://www.legifrance.gouv.fr/html/actualite/actualite_legislative/decrets_application/2006-339.htm. (skatīts 09.05.2012.).

²⁵ Summary Report On The Seminar: Quality Of Legislation – German Views. Brussels, 30 March 2007. European Commission Legal Service. Legal Revisers Group. Pieejams: http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/seminars/de_summary.pdf (skatīts 09.05.2012.).

vienkāršošanas programma un ar desmit likumu palīdzību tika atcelti aptuveni 800 novecojuši likumi un regulējumi.²⁶

Eksperimentālās likumdošanas mērķis ir iegūt datus un zināšanas par nepieciešamajām aktivitātēm likumdošanā noteiktā jomā. Šis likumdošanas rezultātā nedrīkst rasties neatgriezeniskas sekas, kas kļūdas vai neveiksmes gadījumā eksperimentu padarītu par traģēdiju. Tādēļ no iepriekš minētajiem piemēriem redzams, cik uzmanīgi likumdevējs rīkojas, ieviešot eksperimentālo likumdošanu: netiek paaugstināti nodokļi, netiek samazināti pabalsti vai likvidēta kāda institūcija. „Eksperimenti dzīvē” notiek tādās jomās, kur pārsvarā var tikt tikai uzlabota situācija, kur ir mazi konfliktu vai neveiksmes riski.

Novērtēšanas kritēriji

Neapšaubāmi, tiesību novērtēšanā būtiski ir izstrādāt kritērijus, kuru atbilstība tiek izvērtēta. Pamatojoties uz Eiropas ievērojamāko tiesību zinātnieku atziņām, ir iespējams izvirzīt *trīs efektivitātes kritērijus* (atbilstība, iedarbīgums, lietderība), kas katrs atsevišķi un/vai visi kopā sniedz būtisku priekšstatu par konkrētās pētāmās tiesību normas (vai institūta vai regulējuma) sociālo efektivitāti praksē.²⁷ Latviešu valodā lietotais jēdziens „efektivitāte” ir svešvārds, aizgūts no latīņu valodas (*effectivus* – tāds, kas dod vajadzīgos rezultātus)²⁸.

Efektivitāti kā tiesību normu novērtēšanas kritēriju latviešu valodā vistuvāk varētu apzīmēt jēdziens „atbilstība, saskaņotība” ar likumā noteikto formulējumu, normas izpildes precizitāte. Autore uzsver, ka šāda jēdziena „efektivitāte” izpratne tiesību socioloģiskajā aspektā nodrošina skaidru un nepieciešamu juridiskās efektivitātes nošķiršanu no šā vārda lietojuma citās nozarēs.

Efektivitāte ir saistāma ar kvantitatīvu (statistisku) atbilstību normā noteiktajam modelim, jo konstatē individuālās atbilstības un likumpaklausības līmeni. Tas, vai un kāpēc indivīds ievēro konkrētās tiesību normas prasības, nav atkarīgs tikai no pašas normas (likuma skaidrība, tehniskā kvalitāte u. tml.), bet gan no daudziem ārējiem faktoriem. „Tiesību efektivitāte ir cieši saistīta ar sabiedrības tiesisko apziņu, t. i., sabiedrības likumpaklausība vai tiesību nihilisms būtiski ietekmē normu ievērošanas un piemērošanas pakāpi.”²⁹

Otrs termins, kas cieši saistīts ar efektivitātes jēdzienu tiesību socioloģijā, ir tiesību iedarbīguma jeb tiesību produktivitātes jēdziens. Iedarbīgums ir juridisko normu seku novērtēšanas veids, vērtējot likumā paredzamo mērķu sasniegšanas līmeni. Iedarbīgums norāda uz juridisko normu konkrētu sagaidāmo rezultātu.

Trešais termins – „lietderīgums” – liek likumdevējam analizēt, kādi resursi (ekonomiskie, sociālie, politiskie u. c.) ir vissaprātīgākie/nepieciešamākie, lai īstenotu konkrētus politiskus mērķus. Lietderīguma kritērijs visbiežāk tiek skatīts no ekonomiskā viedokļa, taču ir iespējams izvēlēties arī globālāku skatījumu, politisko salīdzinājumu, analizēt, vai konkrētās izmaiņas likumā neradīs citus, neparedzētus zaudējumus u. tml.

²⁶ Hölände A. L'évaluation législative en Allemagne. Dans: Delcamp A. Contrôle parlementaire et évaluation. Paris: La Documentation Française, 1995, p. 1314.

²⁷ Plašāk par tiesību normu novērtēšanas kritērijiem sk.: Šulmane D. Tiesību normu efektivitātes jēdziena problemātika mūsdienu tiesību socioloģijā. Grām: *Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas. Rakstu krājums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 281.–296. lpp.

²⁸ Svešvārdu vārdnīca. Red. Juris Baldunčiks. Rīga: Jumava, 1999, 175. lpp.

²⁹ Osipova S. Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 146. lpp.

Lai gan mūsdienās tiesību normu novērtēšanas aktualitāti apliecina ne tikai akadēmiski pētījumi, bet arī likumdevēja un tiesu varas darbības jaunie akcenti, vēl joprojām pastāv bažas par to, vai likumu ietekmes novērtējumi nākotnes likumdošanā pietiekami tiek ņemti vērā. Vācu profesors A. Holands ir skeptisks, vai reāli parlamentāriešiem zināmie empīriskie dati par likumdošanas izvērtēšanu ir nozīmīgs lēmumu pieņemšanas atskaites punkts. Jautājums, „kā novērtēt to darbu, kas paveikts, lai īstenotu likumdošanas novērtēšanu”,³⁰ vēl līdz šim Vācijas tiesību socioloģijā nav atbildēts.

Kopsavilkums

Eiropas tiesību zinātnē jau kopš XX gadsimta 70. gadiem arvien aktuālāks kļuvis jautājums, kā padarīt likumdošanas procesu racionālāku un pēc iespējas nodrošināt tā leģitimitāti. Tiesību normu novērtēšana ir kļuvusi par iepriekš minēto mērķu sasniegšanas instrumentu, valstiskā līmenī dodot iespēju prognozēt (pirmslikumdošanas novērtēšana) un pārliecināties (pēclikumdošanas novērtēšana) par normatīvo tiesību aktu efektivitāti (darbības spēku). Uzsverams, ka pirmslikumdošanas un pēclikumdošanas novērtēšanai ir daudz kopsaucēju: jo izsmelšāka un daudzējādāka ir *ex ante* novērtēšana, jo vieglāk ir veikt *ex post* normas novērtēšanu. Abi likumdošanas novērtēšanas veidi ir vienlīdz nozīmīgi. Ir kļūdaini uzskatīt, ka tikai pēclikumdošanas novērtēšana dod praktiskus un reāli novērtējamus rezultātus. Daudzās Eiropas valstīs tiek pakāpeniski ieviests tiesību normu darbības paralēlais novērtējums, likumos iestrādājot „novērtēšanas klauzulas”. Tādējādi likumdevējs kontrolē (parasti analizējot ikgadējo pārskatu), kā tiesību norma tiek īstenota.

Mūsdienā Eiropā tiek atzīta tā dēvēto „eksperimentālo likumu” (saulrieta likumi) pieņemšana, kuru mērķis ir reāli praksē izvērtēt likumdevēja pieņemtās izvēles pareizību un vienlaikus izpētīt, kāda būs normatīvā regulējuma efektivitāte. Tomēr Rietumu demokrātijās par pašsaprotamu tiek uzskatīts, ka nedrīkst „eksperimentēt” ar sociāli jutīgiem jautājumiem: piemēram, netiek paaugstināti nodokļi, netiek samazināti pabalsti vai likvidēta kāda institūcija. Tiesību normu novērtēšanā ir jāizšķir trīs būtiskākie kritēriji: atbilstība, iedarbīgums un lietderība. Šie kritēriji sniedz būtisku priekšstatu par konkrētās pētāmās tiesību normas (vai institūta vai regulējuma) sociālo efektivitāti sabiedrībā. Tiesiskā valstī tiesību novērtēšana nedrīkst būt tikai akadēmiska vai teorētiska disciplīna – tai jākalpo likumdevējam, kura pienākums un atbildība ir garantēt pieņemto tiesību normu leģitimitāti, negraujot tiesisko drošību.



Eiropas Savienība



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

³⁰ Hölande A. L'évaluation législative en Allemagne. Dans: Delcamp A. Controle parlementarie et évaluation. Paris: La Documentation Francaise, 1995, p. 1315.

NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS REŽĪMA IETEKME UZ PAGASTTIESU DARBĪBU

Modrīte Vucāne

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: pagasttiesa, pašpārvalde, nacisms, bezsaimnieka manta, aizbildnība, adopcija.

Raksta autore izvirzījusi mērķi noskaidrot, kā nacistiskais okupācijas režīms laikā no 1941. līdz 1945. gadam ietekmējis Latvijas pagasttiesu darbību, un apskatīt šajā laika posmā izdotos pagasttiesu darbību regulējošos normatīvos aktus, analizēt tādas pagasttiesu funkcijas kā bezsaimnieka mantas un aizbildnības lietu uzraudzība un noskaidrot, kā nacistu ideoloģija un politika ietekmējusi pagasttiesu darbību. Pētījums veikts, izmantojot vēsturisko, loģisko un socioloģisko metodi.

1. Pagasttiesu darbības normatīvais regulējums

Kad 1941. gada vasarā vācieši ieņēma Latvijas pilsētas un pagastus, sāka veidoties vācu militārā pārvalde – dzelžaina kontrole, kas neļāva vietējiem iedzīvotājiem rīkoties bez vāciešu ziņas. No 1941. gada 25. jūlija līdz 1. septembrim nacistiskās Vācijas militāro pārvaldi Latvijā pārņēma civilpārvalde, kas pakļāvās okupēto austrumu apgabalu ministram Augustam Rozenbergam (*August Rosenberg*).¹

Pagasttiesām tāpat kā pilsētu bāriņtiesām savā darbībā bija jārikojas saskaņā ar Tieslietu pārvaldes ģenerāldirektora 1941. gada 9. oktobrī izdotajiem „Noteikumiem lietu kārtošanai atjaunotās pilsētu bāriņtiesās un pagasttiesās”.² Šie noteikumi, piemēram, Augšpils pagasttiesā, tika saņemti tikai 1942. gada 14. aprīlī.³

Noteikumi paredzēja, ka bāriņtiesas un pagasttiesas darbojas pēc likumiem, kas Latvijā bija spēkā 1940. gada 17. jūnijā, un ievēro Latvijas ģenerālkomisāra rīkojumus.⁴ Noteikumu 1. punkts paredzēja, ka bāriņtiesas savus lēmumus par vecāku varas atņemšanu, bet pagasttiesas savus lēmumus par bērna atņemšanu

¹ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 2008, 254.–255., 259. lpp.

² Šie noteikumi bija izdoti saskaņā ar ģenerālkomisāra 1941. gada 10. septembra rīkojumu, II Recht/380, 1/47; LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 4.–5. lp.

³ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 3. lp.

⁴ Tieslietu pārvaldes ģenerāldirektors T. Zvejnieks 1941. gada 28. augustā (Nr. 51) laikrakstā „Tēvija” ievietoja paziņojumu, kurā paskaidroja, ka saskaņā ar Lielvācijas aizmugures karaspēka ziemeļu pavēlnieka 1941. gada 22. augusta un Latvijas ģenerālkomisāra tā paša datuma rīkojumu darbību atjauno krimināltiesu augstākās instances – apgabaltiesas (II instances), tiesu palāta un senāts. Tieslietu pārvaldes ģenerāldirektora 1941. g. 26. augustā izdotajā rīkojumā par krimināltiesu darbības atjaunošanu tika noteikts, ka apgabalos, kas pakļauti Latvijas ģenerālkomisāram, visām tiesu iestādēm tiesas spriedumi jāsludina „Likuma vārdā”. Rīkojumā tika norādīts, ka „Latvijas ģenerālkomisārs var atcelt vietējo tiesu spriedumus, ja ar tiem skartas Vācijas valsts intereses vai tie runā pretim vācu tiesiskai apziņai”. Sk.: Tieslietu pārvaldes ģenerāldirektora rīkojums 1941. g. 26. augustā. *Tēvija*, 1941, 28. aug., Nr. 51; LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 3. lp.

vecākiem vai viņa audzinātājiem, par adopcijas apstiprināšanu un par pilngadības piešķiršanu pasludina „Likuma vārdā”.⁵ Tika noteikts, ka Latvijas ģenerālkomisārs var atcelt jebkuru bāriņtiesas vai pagasttiesas lēmumu, ja ar to skartas Vācijas valsts intereses vai tas runā pretī vācu tiesiskai apziņai. Iepriekš sacītais ļauj secināt, ka pagasttiesu darbības regulējuma principi, spriedumu pasludināšanas forma un nosacījumi par lēmuma atcelšanu bija tādi paši kā vispārējām tiesu instancēm.

Noteikumu 2. punkts paredzēja, ka bāriņtiesas un pagasttiesas turpina visas agrākās nepabeigtās lietas, kā arī aizbildnības un aizgādības lietas, kuras saskaņā ar padomju varas likumiem sākušas vietējās izpildu komitejas,⁶ turpina mantojuma apsardzības lietas, kuras sākuši notariālie kantori, un turpina tautas tiesās sāktās lietas par vecāku varas atņemšanu, pieprasot šīs lietas no attiecīgām iestādēm kopā ar vērtībām un dokumentiem, kas saistībā ar šīm lietām atrodas attiecīgo iestāžu glabāšanā. 1941. gada noteikumi paredzēja, ka bijušo izpildkomiteju kārtotajām adopcijas lietām tiks izdoti īpaši noteikumi. Noteikumu 6. punktā tika noteikts, ka uztura piedziņas lietas atjaunojamas pēc piedzinēju lūguma.

Noteikumu 3. punkts uzlika par pienākumu bāriņtiesām un pagasttiesām pārbaudīt visu līdzšinējo aizbildņu un aizgādņu darbību, ja tas nebija izdarīts līdz 1940. gada 26. novembrim, un pārbaudīt, vai padomju varas vietējo izpildu komiteju ieceltie aizbildņi un aizgādņi atbilst Civillikuma⁷ 240.–243. un 355. panta prasībām. Tas nozīmēja, ka pagasttiesai bija jāraugās, lai aizbildnim vai aizgādņim būtu šā pienākuma izpildīšanai nepieciešamās īpašības. Civillikums paredzēja, ka pagasttiesām jāatceļ ieceltie aizgādņi, ja to pārvaldība varētu nepilngadīgajam (rīcībnespējīgajam) radīt kādus zaudējumus. Bāriņtiesām un pagasttiesām tika uzdots pēc vajadzības un iespējas atjaunot aizbildnības un aizgādības lietas, mantojuma apsardzības lietas, lietas par vecāku varas atņemšanu. Ja šīs lietas bija iznīcinātas vai citādi gājušas zudumā, pagasttiesas (bāriņtiesas) lietu atjaunošanai varēja pamatoties uz savas lietvedības ziņām, aizbildņu un aizgādņu rīcībā esošajiem mantu sarakstiem u. tml.

Noteikumu 5. punktā tika noteikts, ka par aizgādņībām, kuras pagasttiesas (bāriņtiesas) pēc 1941. gada 1. jūlija bija nodibinājušas bez civiltiesu lēmuma, ja tāds bijis vajadzīgs, pagasttiesām jāziņo piekritīgajai apgabaltiesai, nosūtot reizē arī attiecīgo lietu vai, ja lietas nosūtīšana varētu traucēt pagasttiesas darbu, tikai ziņojumu par aizgādņību kopā ar dokumentiem, kas pierāda aizgādņības nodibināšanas vajadzību. Pagasttiesām (bāriņtiesām) tika noteikts katrā aizgādņības gadījumā paziņot apgabaltiesai aizgādņa vārdu, dzīvesvietu un rūpēties, lai aizgādņis iemaksātu attiecīgu naudas summu par sludinājumu.⁸

Noteikumi paredzēja, ka pagasttiesas (bāriņtiesas) sludinājumi publicējami laikrakstā „Tēvija”. Vēlāk pagasttiesas tos ievietoja pašpārvaldes izdotajā izdevumā „Rīkojumu Vēstnesis”.

⁵ Pirms tam neatkarīgajā Latvijas Republikā šādus lēmumus pagasttiesas pasludināja „Latvijas suverenās tautas vārdā”. LVVA, 2134. f., 1. apr., 3194. l., 5. lp.

⁶ 1941. gada 4. aprīlī, pamatojoties uz KPFSR laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksu, kas bija spēkā no 1940. gada 26. novembra, LPSR TKP apstiprināja nolikumu „Par aizbildnības un aizgādņības orgāniem”. Saskaņā ar šo nolikumu padomju pagasttiesu funkcijas aizbildnības un aizgādņības lietās tika nodotas apriņķu, pilsētu, pilsētu rajonu un pagastu darba ļaužu deputātu Padomju izpildu komitejām. Sk.: Nolikums par aizbildnības un aizgādņības orgāniem. *Latvijas PSR APP Ziņotājs*, 1941, 10. apr., Nr. 84.

⁷ Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Rīga: [B. i.], 1938.

⁸ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 4.–5. lp.

Saskaņā ar šiem noteikumiem noteica, ka Civillikumā, Civilprocesa likumā, Pagasttiesu likumā (bāriņtiesām arī „Likumā par pilsētu bāriņtiesām”) latos un santimos paredzētās soda naudas pagasttiesas uzlika reihsmarkās un feniņos, reizinot latu vai santīmu skaitli ar 0,5. Arī aktu, zīmognodevas vai citas nodevas tika aprēķinātas pēc likumiem, kas bija spēkā Latvijā 1940. gada 17. jūnijā, nosakot, ka tās var ņemt valsts vienotās nodevas markās. Rīkojumus par aktu nodevu apmēru pieņēma apgabaltiesas savās kopsapulcēs.⁹

Tieslietu pārvalde 1941. gada 9. oktobrī izgatavoja ģenerāldirektora izdoto noteikumu norakstus un izsūtīja zināšanai un izpildīšanai apgabaltiesām, nosakot, ka par šiem noteikumiem jāinformē visas bāriņtiesas un pagasttiesas. Turklāt tika noteikts, ka šie noteikumi jāievieto vietējos laikrakstos.¹⁰

1942. gada 13. jūnijā Latvijas ģenerālkomisārs Latvijā O. Drekslers (*Otto Heinrich Drechsler*) izdeva noteikumus „Par Latvijas ģenerālapgabālā spēkā esošajām tiesībām un par rīcību ar spriedumiem un nolēmumiem”. Šie noteikumi stājās spēkā 1. jūlijā,¹¹ paredzot, ka Latvijas ģenerālapgabālā spēkā ir tās tiesību normas, kas pieņemtas līdz 1940. gada 17. jūnijam un kas nerunāja preti Vācijas valsts pārvaldei un interesēm, kā arī nebija grozītas vai atceltas pēc 1941. gada 1. jūlija. Tika noteikts, ka Latvijas ģenerālapgabālā ir spēkā arī austrumu apgabalu reihšministra A. Rozenberga un viņam pakļauto iestāžu vai to pilnvarojumā izdotās tiesību normas, kā arī militāro iestāžu izdotie rīkojumi civilās pārvaldes uzdevumu robežās.¹²

Tāpat kā pašvaldību darbu, arī pagasttiesu darbu galvenokārt noteica nacistiskās Vācijas politika un civiltiesāžu rīkojumi un norādījumi.¹³ Novadu komisāri savus rīkojumus adresēja sava novada, piemēram, Daugavpils, apgabaltiesas priekšsēdētājam (*an den Vorsizenden des Dünaburger Bezirksgerichts*). Apgabaltiesu sekretāri izgatavoja šo rīkojumu norakstus un tālāk nosūtīja miertiesnešiem, bet miertiesnešu sekretāri izgatavoja šo norakstu norakstus¹⁴ un nosūtīja savu iecirkņu pagasttiesām. Apgabaltiesu priekšsēdētāji un miertiesneši bija atbildīgi par to, lai vācu ierēdņu rīkojumi nonāktu līdz pagasttiesām un pagasttiesas tos izpildītu. Neskaidros pagasttiesu darbības jautājumos, lai rīkotos saskaņā ar okupācijas varas politiku, apgabaltiesu priekšsēdētāji pēc norādījumiem griezās pie vācu ierēdņa, sava novada komisāra. Atbildi saņēma apmēram pēc mēneša.¹⁵

1942. gada 7. martā A. Rozenbergs precizēja Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ģenerālapgabalu pārvaldes kompetenci, nosakot, ka tiešā zemes pārvalde jāveic vietējām iestādēm vācu vadībā un uzraudzībā¹⁶. Pašpārvaldes izveidošana tika pabeigta 1942. gada 9. maijā, kad ģenerālkomisārs Rīgā O. Drekslers ar Austrumu apgabala reihskomisāra H. Lozes (*Heinrich Lohse*) piekrišanu iecēla amatā pašpārvaldes

⁹ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 10. lp.

¹⁰ Turpat, 5. lp.

¹¹ Lazdiņš J. Nacistiskās Vācijas okupācijas periods Latvijas tiesībās (1941–1945). Grām.: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. Lēbera red. Rīga: fonds „Latvijas vēsture”, 2000, 355. lpp.

¹² Noteikumi par Latvijas ģenerālapgabālā spēkā esošām tiesībām un par rīcību ar spriedumiem un lēmumiem. *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 4. jūl., Nr. 124.

¹³ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 1.–21. lp. Augšpils pagasttiesas apkārtraksti un priekšraksti. 1942.–1943.

¹⁴ Tādi lietvedības noteikumi, kas pieļāva izgatavot norakstu no noraksta, pastāvēja gan cariskajā Krievijā, gan Latvijas Republikā.

¹⁵ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 2. lp.

¹⁶ Piešķirtas pašvaldības tiesības latviešu, lietuviešu un igauņu tiesībām. *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 20. marts, Nr. 40.

ģenerāldirektorus.¹⁷ Austrumu apgabala reihskomisāra izdoto „Noteikumu par komunālās pašvaldības ieviešanu” 2. paragrāfā tika noteikts, ka „apriņķu, pilsētu un pagastu darbībai jānorisinās saskaņā ar pastāvošajām tiesībām un vācu virspārvaldības garu”.¹⁸ Atbilstīgi tādām uzdevumam ģenerāldirektoru izdotie tiesību akti, noteikumi, rīkojumi un apkārtraksti bija zemāka ranga normatīvie akti, kuriem bija jāatbilst reihskomisāra dotajam normatīvajam regulējumam.

Lai gan Vācijas okupācijas sākumā pagasttiesu darbībā no formālā viedokļa bija notikušas atkāpes no normatīvo aktu prasībām, tomēr vēlāk arī kara apstākļos iezīmējās tendence pagasttiesu darbībā stingri ievērot savulaik Latvijas Republikā spēkā esošos normatīvos aktus. Tomēr nacistiskās okupācijas laikā Latvijas Republikas tiesību gars bija miris. Hierarhiski augstākas bija nacistiskās Vācijas tiesību idejas, bet okupācijas iestāžu rīkojumi darbojās kā speciālās tiesību normas.

Vācu okupācijas apstākļos atjaunotās pagasttiesas tāpat kā Latvijas Republikas laikā darbojās miertiesnešu un apgabaltiesu uzraudzībā un kontrolē, ko nacistu okupācijas periodā dēvēja par pārraudzību un pakļautību. Kara ārkārtējos apstākļos līdz 1942. gada sākumam bija iespējamas situācijas, kad pagasttiesa vēl nebija izveidota, bet tās funkcijas, piemēram, ieceļot aizbildņus vai aizgādņus, izpildīja pagastu vecākie vai pagastu valdes. Ar laiku pagasttiesas atkal tika izveidotas un turpināja veikt savas tradicionālās funkcijas. Pagasttiesas priekšsēdētāja, pagasttiesas locekļu un kandidātu apstiprināšanai amatā bija vajadzīga apgabala komisāra (*der Gebietskommissar*) piekrišana. Par personāla izmaiņām pagasttiesas ziņoja apgabaltiesai, bet apgabaltiesa – apgabala komisāram.¹⁹

2. Pagasttiesu loma nacistiskās Vācijas saimnieciskās politikas īstenošanā

Nacistiskās Vācijas ekonomiskās politikas raksturīgākā iezīme bija centieni iegūt no okupētajām teritorijām iespējami vairāk resursu, pārtikas produktu un rūpniecības izejvielu kara vajadzībām. Tāpēc lauksaimnieciskā darbība tika stingri kontrolēta. Katrā apriņķī par lauksaimniecību atbildēja īpašs ierēdnis, lauksaimniecības vadītājs (*Kreislandwirte*).²⁰ 1942. gada 16. janvārī Austrumu apgabala reihskomisārs izdeva „Rīkojumu par Austrumu apgabala apsaimniekošanas sabiedrības ar ierobežotu atbildību (*Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland m.b.H.*) nodibināšanu”.²¹

Ekonomiskās politikas īstenošanā svarīga nozīme bija arī pagasttiesām. Kara apstākļos Latvijas laukos bija radies daudz saimniecību, kuras īpašnieku prombūtnes dēļ bija kļuvušas par promesošu personu mantu. Tāpēc to apsaimniekošanai

¹⁷ Latvijas ģenerālapgabala ģenerāldirektoru svinīga iecelšana amatā un solījums. *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 10. maijā, Nr. 80; Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Rīga: Jumava, 2005, 237.–238. lpp.

¹⁸ Noteikumi par komunālās pašvaldības ieviešanu. *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 16. maijs, Nr. 85.

¹⁹ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 15.–16., 18. lp. Apgabala komisāra piekrišana bija vajadzīga arī apriņķa vecākajam, ieceļot amatā pagasta vecāko. Sk.: Noteikumi par pagasta pašvaldības darbību. *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 12. jūl., Nr. 131.

²⁰ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). Rīga: Jumava, 2008, 296. lpp.

²¹ Rīkojums par Austrumu apgabala apsaimniekošanas sabiedrības ar ierobežotu atbildību (*Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland m. b. H.*) nodibināšanu. *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 1. febr., Nr. 1.

pagasttiesām bija jāieceļ un jāuzrauga aizgādņi. Šo funkciju pagasttiesas veica stingrā apgabala lauksaimniecības vadītāja un apgabaltiesas kontrolē. Par šādas mantas apsaimniekošanu īpašus norādījumus 1942. gada 7. februārī bija izdevis arī Daugavpils novada komisārs. Norādījumu izpildīšanu Daugavpils apgabaltiesas priekšsēdētājs precizēja 1942. gada 20. februārī ar rīkojumu Nr. 1263, kuru nosūtīja miertiesnešiem izziņošanai savā pakļautībā esošajām pagasttiesām. Tika uzsvērts, ka tajās aizgādņību lietās, kur pēc promesošās personas palikusi lauku saimniecība un pagasta valde vai pagasta vecākais nav vēl saimniecības apsaimniekošanai iecēlis pārvaldnieku jeb pilnvarnieku, pagasttiesai ir jāieceļ aizgādņis un par aizgādņa iecelšanu ir jāziņo gebītslandvirtam Daugavpilī. Pagasttiesai bija noteikts gebītslandvirtam norādīt aizgādņa vārdu, uzvārdu un dzīvesvietu. Apgabaltiesas priekšsēdētājs uzsvēra, ka saimniecības aizgādņim nekavējoties pēc tā iecelšanas jāstājas pie savu likumā paredzēto pienākumu pildīšanas. Tajos gadījumos, kad pagasta valde vai pagasta vecākais jau bija iecēluši pārvaldniekus promesošu īpašnieku saimniecību apstrādāšanai, tika noteikts, ka pagasttiesas ieceltais aizgādņis pārņem no iepriekš ieceltā pārvaldnieka attiecīgās lauku saimniecības pārvaldīšanu tikai pēc piekrītošas atbildes saņemšanas no gebītslandvirta. Apgabaltiesas priekšsēdētājs norādīja, ka, izraugoties aizgādņi, pagasttiesai jāapsver jautājums par jau ieceltā pārvaldnieka piemērotību aizgādņa amatam. Tomēr arī tad, ja par aizgādņi pagasttiesa izlemtu iecelt jau esošo promesošās personas īpašuma pārvaldnieku, pagasttiesai šādos gadījumos par aizgādņa iecelšanu tāpat bija jāziņo gebītslandvirtam. Tikai pēc piekrītošas atbildes saņemšanas no gebītslandvirta ieceltā persona izbeidza darboties kā pārvaldnieks un turpmāk pārvaldīja nekustamo īpašumu kā aizgādņi.

Otrā pasaules kara gados bija izveidojušās situācijas, kad pagasttiesas ieceltais aizgādņis personīgi nevarēja apsaimniekot promesošās personas lauku saimniecību, tāpēc viņam saziņā ar pagasttiesu bija jāizraugās apsaimniekotājs. Apsaimniekotājam vai aizgādņim, ja viņš pats apsaimniekoja atstāto saimniecību, bija jākārtoti visas saimniecībai uzliktās saistības pret valsti un pašvaldību, piemēram, jāmaksā nodokļi, jānodod noteiktās labības un citas normas, jāmaksā par saimniecības lietošanu noma, kuru noteica vācu iestāžu rīkojumos.²²

Neskaidros jautājumos pagasttiesas vērsās pie miertiesnešiem pēc skaidrojumiem. Piemēram, ar tādu lūgumu 1943. gada 9. maijā Abrenes apriņķa Augšpils pagasttiesas priekšsēdētājs vērsās pie Abrenes iecirkņa miertiesneša. Ievērojot vispārējo kārtību un uzraudzību, kādā pašvaldības un vācu iestādes apstrādāja lauku saimniecību zemes, pagasttiesas priekšsēdētājs lūdza, lai miertiesnesis paskaidro un norāda, vai aizbildnības un aizgādņības lietu revīzijas pagasttiesai jāveic saskaņā ar Pagasttiesu darbības instrukcijas 85. punkta 2. apakšpunktu²³ un vai jāveic revīzija promesošo mantu (zemes) aizgādņības lietās, ja tā izdarīta jau pagājušajā 1942. gadā. Pagasttiesas bažas par savas rīcības pareizību nacistiskā režīma apstākļos kļūst saprotamas, izlasot šajā vēstulē pēdējo miertiesnesim uzdoto jautājumu – vai pagasttiesai ir piekritīga revīzijas izdarīšana promesošo lauku

²² LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 2. lp.

²³ Pagasttiesu darbības instrukcijas 85. punkta 2. apakšpunkts paredzēja, ka pagasttiesa mantas pārvaldīšanu izdara ne retāk kā reizi gadā, ja aizbildņa pārvaldīšanā atrodas nekustamais īpašums, un turklāt tādā laikā, kad vislabāk var novērot saimniecības veidu. Pārbaudi veic viens no pagasttiesas locekļiem, kam pagasttiesa to uzdod. Par pārbaudi jāstāda protokols, kurā norāda, kādā stāvoklī atrodas nepilngadīgo manta un vai mantas valdīšana saskan ar aizbilstamo interesēm. Sk.: Pagasttiesu darbības instrukcija. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1939.

saimniecības pārvaldīšanā, ja šo zemi šajā 1943. gadā iznomā Abrenes apriņķa Domēņu pārvaldes, tātad vācu iestādes agronoms A. Tahors.²⁴ Uz savu vēstuli pagasttīesas priekšsēdētājs saņēmis diezgan strupu atbildi, ka aizbildņu un aizgādņu revīzijas izdarāmas Pagasttīesas darbības instrukcijas 85. punkta 2. apakšpunktā noteiktajā kārtībā, jo neesot nekāda pamata to neizdarīt.²⁵

Par to, ka Augšpils pagasttīesas nedrošība nacisma režīma apstākļos ir bijusi pamatota, liecina Daugavpils apgabaltiesas priekšsēdētāja vēstule Nr. 3141 (1943. gada 26. jūnijā) Abrenes iecirkņa miertīesnesim ar prasību noskaidrot un paziņot, vai iecirknī ietilpstošām pagasttīesām, iecelot aizgādņus promesošo personu mantai un kārtojot šīs mantas pārvaldīšanu, ir radušās domstarpības ar Domēņu valdi (*Landbewirtschaftungsgesellschaft Ostland n.b.H.*).²⁶ No konkrētās lietas materiāliem gan nav secināms, kāda bijusi miertīesneša atbilde. Augšpils pagasttīesas materiāli liek secināt, ka pagasttīesa un miertīesnesis turpinājuši sarakstīties, lai noskaidrotu un precizētu promesošu personu mantas aizgādības lietu pareizu pārraudzīšanu. Konkrētā lieta bijusi sarežģīta, tāpēc pagasttīesai nebija skaidrs, kādā veidā jākārtu uz šo mantu – zemi – guloši parādi un izdevumi, ievērojot, ka šo zemi iznomāja nevis aizgādnis, bet Domēņu valdes pārstāvis un galvenie ienākumi no šīs zemes nemaz nenonāca aizgādņa rokās. Domēņu valdes pārstāvis promesošo personu zemi bija nodevis lietošanā viņu tuvākiem radniekiem, bet par zemes lietošanu nomas naudu neņēma. Šo lietu sarežģīja tas, ka mantu bija pieņēmis aizgādnis, nevis Domēņu valdes pārstāvis. Šādā situācijā nebija saprotams, kādi ir aizgādņa pienākumi un vai viņam jāiesniedz gada norēķins. Nebija arī skaidrs, kā šādos apstākļos piemērojams Pagasttīesas darbības instrukcijas 85. punkta 2. apakšpunkts.²⁷

Tāda īsti neizprotama, normatīvajam regulējumam neatbilstīga situācija, kad promesošās personas mantai bija iecelts aizgādnis, bet praktiski kā pārstāvis darbojās vācu civiltīesādes agronoms, varēja rasties tikai kara apstākļos, jo pagasttīesas darbība jau Latvijas Republikas neatkarības pēdējos gados tika uzskatīta par sekmīgu. Šāda situācija nebija skaidra arī miertīesnesim, kurš vēlējās noskaidrot, uz kādu tiesību pamata minētais pārstāvis rīkojas un vai vispār ir tiesīgs rīkoties kā Domēņu valdes pārstāvis. Miertīesnesis rosināja pagasttīesai apsvērt jautājumu par šīs mantas aizgādņa atcelšanu un cita aizgādņa iecelšanu. Tomēr pagasttīesai tika norādīts, ka aizgādņa pienākumi paliek līdzšinējie, viņam ir jāsniedz norēķini pagasttīesai, bet pagasttīesas revīzija izdarāma saskaņā ar Pagasttīesas darbības instrukcijas 85. panta noteikumiem.²⁸

3. Aizbildības lietu pārraudzīšana

Smagajos nacistiskās okupācijas apstākļos pagasttīesas pārzināja aizbildības lietas, turpināja pārraudzīt arī tās aizbildības, kas bija nodibinātas Latvijas Republikas pastāvēšanas laikā.²⁹ Piemēram, Kacēnu pagasttīesas bāru (aizbildības) lieta par mirušā Semjona Antonova atstāto mantu un pieciem mazgadīgajiem bērniem bija iesākta 1936. gadā. Šajā lietā aizbildņa norēķini ir iesniegti un apstiprināti

²⁴ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 11. lp.

²⁵ Turpat, 12. lp.

²⁶ Turpat, 13. lp.

²⁷ Turpat, 14. lp.

²⁸ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 17. lp.

²⁹ LVVA, 2134. f., 1. apr., 3432. l., 50.–65. lp.

līdz pat 1944. gadam. Aizbildnības norēķinā par 1941. gadu sniegta ziņas pat par pilngadību sasniegušo delu, norādot, ka viņš 1941. gadā bija karadienestā un ir pazudis bez vēsts. Ziņās par kustamas mantas apgrozījumu pierakstīts, ka „divas govīs paņēma vācu armija”³⁰. Norēķinā par 1941. gadu norādīts, ka miris otrs dēls. Ailē par kustamu mantu norādīts, ka armijas vajadzībām nodots zirgs, divas govīs un rati, par ko saņemtas 728 reihsmarkas un 13 feniņi. Šajā norēķinā tāpat kā norēķinā par 1943. gadu precīzi norādīti ieņēmumi un izdevumi, kādi radušies, apsaimniekojot bērnu mantu. Pagasttiesa, norādot, ka „aizbildnības pārvaldīšanā ļaunprātības un nelikumības nav novērotas”, ir apstiprinājusi visus Otrā pasaules kara laikā nodotos norēķinus.³¹ Pēc formas aizbildņu atskaites neatšķirās no atskaitēm, kuras aizbildņi nodeva XX gs. 30. gados. Saskaņā ar Pagasttiesu likuma³² 90. pantu un Pagasttiesu darbības instrukcijas 85. punktu 1942. gada augustā pagasttiesas loceklis, izpildot pagasttiesas rīkojumu, pārbaudījis uz vietas nepilngadīgo bērnu mantu un norādījis, ka tā sastāv no „34,95 ha zemes ar ēkām un pārējās mantas”, atzīmējot, ka „nepilngadīgo manta atrodas labā stāvoklī un tās pārvaldīšana saskan ar aizbilstamo interesēm”.³³ Nav ziņu, ka pagasttiesa kara laikā būtu vēl kādu reizi veikusi bērnu mantas revīziju.

Gadījumos, kad pagasttiesas aizbilstamais pārcēlās dzīvot citur un aizbilstamā manta neatradās pagasttiesas teritorijā, pagasttiesa atbilstīgi Pagasttiesu likuma 71., 72., 74. pantam ar mirtiesneša starpniecību lūdza apgabaltiesas atļauju pārvest uzraudzībai aizbildnības lietu uz to pagasttiesu, kur dzīvoja nepilngadīgais bērnis un viņa aizbildnis.³⁴

Pagasttiesas pārzināja nepilngadīgo naudas noguldījumus. Pēc padomju okupācijas perioda pagasttiesas, atjaunojot savu darbību, vērsās pie kredītiestādēm, piemēram, pasta krājkašes, lai noskaidrotu, kādā situācijā ir nepilngadīgo kontu stāvoklis, saskaņā ar pagasttiesas lēmumiem pārskaitīja naudu, saņēma noguldījumu procentus, uzglabāja noguldījumu grāmatīņas.³⁵

Ar apgabaltiesu starpniecību 1942. gada sākumā pagasttiesām tika nosūtīts visai patētisks un mudinošs pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektora Alfrēda Valdmaņa 1942. gada 29. maija apkārtraksts Nr. A./1845 „Visām bāriņtiesām un pagasttiesām”.³⁶ Apkārtraksts, kas bija iespiests Valsts tipogrāfijā *Hermann Göring* ielā,³⁷ tika apelēts pie nacionālajām jūtām, norādot, ka „pārdzīvotais lielinieku laiks ir smagi skāris latviešu tautas dzīvo spēku [...] Daudzi vecāki ir no lieliniekiem noslepkavoti un aizvesti, daudzi tagad sakarā ar kara apstākļiem atrodas prombūtnē, ņemot dalību lielajā cīņā par cilvēces labāku nākotni. Tas viss uzliek latviešu tautai, sabiedrībai, iestādēm un atsevišķiem tautas locekļiem pastiprinātu pienākumu un atbildību rūpēties par bērniem, kuri palikuši vai nu bez vecākiem vai arī zaudējuši kādu no tiem”. Tika norādīts, ka „[...] ievērojama līdzdalība šīnī darbā ir bāriņtiesām, pagasttiesām un nepilngadīgo aizbildņiem, kuri savus uzdevumus

³⁰ LVVA, 2134. f., 2. apr., 1018. l., 26. lp.

³¹ Turpat, 26.–32. lp.

³² Pagasttiesu likums. Kodifikācijas nodaļas 1938. gada izdevums. Rīga: [B. i.], 1938.

³³ LVVA, 2134. f., 2. apr., 1018. l., 28. lp.

³⁴ LVVA, 2134. f., 1. apr., 3432. l., 55., 59., 60.–64. lp.

³⁵ LVVA, 2134. f., 1. apr., 3432. l., 50., 57., 58., 64. lp.

³⁶ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 6. lp.

³⁷ Saskaņā ar Rīgas pilsētas apgabala komisāra un komisāriskā lielvecākā 1942. gada 16. aprīlī izdoto Rīkojumu par Rīgas pilsētas ielu, laukumu un parku pārdēvēšanu, kas daļēji grozīja 1941. gada augustā izdarīto ielu nosaukumu pārdēvēšanu, Krišjāņa Valdemāra iela bija pārdēvēta par Hermann Göring ielu, Hermann–Göring–Strasse. Sk.: *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 1. maijs, Nr. 73.

pilda minēto iestāžu uzraudzībā”. Tāpēc Tieslietu ģenerāldirekcija griezās „pie aizbildnības iestādēm un nepilngadīgo aizbildņiem ar aicinājumu ne vien apzinīgi izpildīt minimālās attiecīgo likumu prasības, bet ikvienam savā vietā darīt visu iespējamo, lai jaunatne augtu un veidotos par svētību tautas nākotnei”. Protams, šajā apkārtrakstā pagasttiesām un bāriņtiesām netiek skaidrots, kāda būs tautas nākotne tad, kad nacisti būs uzvarējuši „lielajā cīņā par cilvēces labāku nākotni”.

Tieslietu ģenerāldirektors rosināja aizbildnības iestādes ar vislielāko rūpību „raudzīties, lai aizbildņi labi izpilda savus pienākumus”, bet aizbildņus mudināja „vēl apzinīgāk un ar lielāku mīlestību izpildīt savus pienākumus, nekā to no viņiem prasa oficiālie priekšraksti”. Apkārtraksta nobeigumā tika norādīts, ka, tā rikojojoties, „aizbildnības iestādes un amatpersonas būs izpildījušas savu daļu no uzdevuma, ko uzliek pārdzīvojamais laikmets”.

1943. gada 29. jūlijā tieslietu ģenerāldirektora pienākumu izpildītājs A. Kviesis parakstīja apkārtrakstu Nr. J. 412 Tiesu palātas priekšsēdētājam un visiem apgabaltiesu priekšsēdētājiem. Šai apkārtrakstā faktiski tika pārrakstīti vairāki ģenerālkomisāra norādījumi par bāreņu naudas noguldīšanu krājkasēs, un tas liecina par okupācijas varas fiskālās politikas stingru īstenošanu, izdodot priekšrakstus par bāreņu naudu. Ģenerālkomisārs norādīja, ka krājkasu vadītāju apspriedē ir apspriests jautājums, kāpēc tik maz bāreņu naudas tiek noguldīts krājkasēs, izsakot aizdomas, ka šī nauda tiek turēta mājās. Tāpēc ģenerālkomisārs norādīja, ka atbilstīgi Civillikuma 296. panta noteikumiem bāriņu nauda jānogulda drošās kredītiestādēs.³⁸ Tika vērsta uzmanību arī uz to, ka ar reihskomisāra 1942. gada 23. februāra rīkojumu nodibinātās krājkasēs³⁹ ir garantētas (aizbilstamajam drošas) iestādes.

Ģenerālkomisārs norādīja, ka, nenodrošinot bāreņu naudas noguldīšanu krājkasēs, aizbildnis ir atbildīgs ne tikai par aizbilstamam nodarītiem zaudējumiem, bet viņu var arī sodīt ar naudas ieturēšanu saskaņā ar 1939. gada 4. septembra rīkojuma par kara saimniecību (*Reichsgesetzblatt I, 1609*) un 1942. gada 28. septembra pirmo noteikumu par vietējo sodu likumu priekšrakstu saskaņošanu ar vācu sodu likumiem Austrumzemes reihskomisariātā 23. punktu. Šajā gadījumā saskatāmi skaidri nacistu draudi aizbildņiem. Tāpēc Tieslietu ģenerāldirekcija Tiesu palātas priekšsēdētājam un visiem apgabaltiesu priekšsēdētājiem lūdza dot rīkojumu attiecīgajām bāriņtiesām raudzīties, lai bāriņu naudu noguldītu saskaņā ar Civillikuma 296. pantu, 1936. gada 7. marta tieslietu ministra instrukcijas pilsētu bāriņtiesām 68. panta noteikumiem valsts vai pašvaldības kredītiestādēs vai ar Austrumzemes reihskomisāra 1942. gada 23. februāra rīkojumu nodibinātajās krājkasēs.⁴⁰

Ģenerālkomisāra atsaucēs uz normatīvajiem aktiem par bāreņu naudas noguldīšanu krājkasēs un izrādītajās rūpēs par bāreņu mantu skaidri manāmas nacistisko okupantu fiskālās intereses. Šo dokumentu nosūtīja arī miertiesnešiem un pagasttiesām zināšanai un noteiktai izpildīšanai.⁴¹

³⁸ Visa skaidrā nauda, izņemot nepilngadīgā tekošiem izdevumiem nepieciešamo, aizbildnim jānogulda uz procentiem kādā no valsts vai pašvaldības kredītiestādēm (Civillikuma 296. pants).

³⁹ Austrumu apgabala reihskomisāra 1942. gada 23. februāra Rīkojums par publiski tiesiskās kredītiestādes nodibināšanu Austrumu apgabalam. *Rīkojumu Vēstnesis*, 1942, 4. marts, Nr. 26.

⁴⁰ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 19. lp.

⁴¹ Turpat.

4. Nacisma ideoloģijas ietekme uz adopcijas lietām

Pārdzīvojamais laikmets, nacistiskā ideoloģija un politika vistiesākajā veidā ietekmēja pagasttiesu funkciju veikšanu adopcijas lietās. Jau Latvijas Republikas neatkarības laikā bija zināma hitleriskās Vācijas rasu tīrības (*Rassenhygiene*) ideoloģija un uzskati par mazvērtīgiem un nepilnvērtīgiem cilvēkiem (*Minderwertigen*). Laikā no 1934. līdz 1945. gadam Vācijā piespiedu kārtā tika sterilizēti vairāk nekā 350 000 cilvēku, kas no dzimšanas slimoja ar šizofrēniju, plānprātību, epilepsiju, maniakālo depresiju, kopš dzimšanas bija nedzirdīgi vai neredzīgi, kā arī slimoja ar smagu alkoholismu. Šīs personas, pamatojoties uz bāriņtiesas, veselības un aprūpes iestādes vai ārsta iesniegumu, piespiedu kārtā tika sterilizētas.⁴² Šādi uzskati diemžēl šķita pieņemami pat atsevišķām amatpersonām Latvijā.⁴³

Tāpēc varam pieņemt, ka 1942. gada 15. oktobrī tieslietu ģenerāldirektora A. Valdmaņa parakstītais apkārtraksts Nr. J. 347, kas ar norādi „Tikai dienesta vajadzībām” tika iespiests tipogrāfijā un nosūtīts adresātiem: Tiesu palātas priekšsēdētājam, Tiesu palātas prokuroram, apgabaltiesas priekšsēdētājiem, miertiesnešiem, pagasttiesām zināšanai un izpildīšanai,⁴⁴ noteikti atrada dzirdīgas ausis. Minētais apkārtraksts noteica: „Lai novērstu eugeniskā⁴⁵ ziņā nevēlamās krievu kara gūstekņu adopcijas, ar ģenerālkomisāra Rīgā piekrišanu norādu, ka šādas adopcijas nav pieļaujamas, un noliedzu vietējām tiesām apstiprināt tādus adopcijas līgumus, ar kuriem vietējie iedzīvotāji gribētu adoptēt krievu kara gūstekņus.”⁴⁶

No šā dokumenta teksta varētu secināt, ka pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektors pats ir šā dokumenta sastādītājs, kas savus norādījumus adopcijas jautājumos izdevis ar ģenerālkomisāra piekrišanu. Tomēr tas nebija iespējams, ievērojot nacistiskā režīma raksturu un pašpārvaldes būtību. Autore vēlas uzsvērt, ka par „krievu karagūstekņiem” tika uzskatīti visi padomju gūstekņi, neizšķirojot, vai tie ir baltkrievi, ukraiņi, poļi vai citu tautību gūstekņi. No tiesību normu hierarhijas viedokļa uzsverams: lai arī formāli adopciju regulēja Latvijas Republikas laika tiesības, Pagasttiesu likuma 107., 108. pants, Civillikuma 162., 163., 169., 170. pants, augstāka ranga normatīvie akti bija 1941. gada 9. oktobrī tieslietu pārvaldes

⁴² Hermann – Langbein – Symposium. Ideologie un Wirklichkeit des Nazionalsozialismus. Linz, April 2003, zum Thema: NS – „Euthanasie”. Lehrbeauftragte: Dr. Phil. Ute Hottman. Gedankstätte für Opfer der NS – „Euthanasie” – Bernburg, 2003, S. 12.

⁴³ Aizputes apriņķa Kazdangas pagasttiesas materiālos ir saglabājusies Kazdangas pagasta valdes 1939. gada 20. aprīlī rakstītā vēstule Nr. 531 Tautas labklājības ministrijas Sabiedriskās apgādības departamentam. Vēstulē norādīts, ka pagasta iedzīvotājai Annai Marijai P. viens bērns ir atņemts un ievietots patversmē, arī otrs bērns būtu atņemams, jo pašvaldība to uztur vietējā nespējnieku patversmē, bet māte pretēji pārzīnes norādījumiem bērnu pamet un klaiņo apkārtnē. Ievērojot, ka Annas Marijas P. gara spējas ir atzītas par aprobežotām un „iespējams, ka tas var pāriet uz viņas pēcnācējiem, pagasta valde atzīst, ka Annai Marijai P. būtu izdarāma sterilizācija”. Sk.: LVVA, 2134. f., 1. apr., 3194. l., 1., 2. lp.

⁴⁴ Šo apkārtrakstu Abrenes iecirkņa miertiesnesis ar atzīmi „konfidenciāli” nosūtījis Augšpils pagasttiesas priekšsēdētājam brūnas krāsas papīra aploksnē, uz kuras pielīmētas divas pastmarkas sešu feniņu vērtībā ar Hitlera profilu un uzrakstu: *Ostland, Deutsches Reich*. Pastmarkas dzēstas ar pasta kalendāro zīmogu, uz kura rakstīts: Latvija, Abrene. Sk.: LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 7. lp.

⁴⁵ Eugēnika (Eugenik, Rassenhygiene, Erbgesundheitspflege) – zinātnes nozare, kas 1) pēti faktoros, kas uzlabo vai pasliktina nākamo paaudžu pārņemamās īpašības un 2) meklē līdzekļus, kā uzlabot cilvēces kvalitāti. Tautsaimniecības vārdnīca. III. Rīga: Saimniecības literatūras apgāds, 1944, 428. lpp.

⁴⁶ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 8.–9. lp. Nacistiskie rasu teorētiķi par mazvērtīgām uzskatīja slāvu tautas. Kara sākumā plānoja poļu un čehu likvidēšanu, vēlāk tika runāts par krievu negatīvo ietekmi uz Baltijas iedzīvotāju bioloģiskās kvalitātes sastāvu un pārvācošanas plāniem. Krieviem nākotnē bija paredzēts helotu stāvoklis. Sk.: Strods H. Zem melnbrūnā zobena. Rīga: Zvaigzne, 1994, 46., 56., 62., 63., 68. lpp.

ģenerāldirektora izdotie „Noteikumi lietu kārtīšanai atjaunotās pilsētu bāriņtiesās un pagasttiesās”, kā arī minētais tieslietu ģenerāldirektora apkārtraksts par adopciju, kas izdots saskaņā ar nacistiskā režīma tiesisko apziņu un tiesību principiem. Praksē pagasttiesas arī rīkojās atbilstīgi okupācijas laika tiesībām – pārbaudīja, vai adoptētājs pats ir vecāks par 30 gadiem, vai ir 18 gadus vecāks par adoptējamā, kā arī konstatēja, ka adopcija nenāk par ļaunu adoptējamam. Turklāt adopcijai bija nepieciešama adoptējamā bērna vecāku vai tikai mātes, ja bērns bija dzimis ārpuslaulībā, piekrišana. Piekrišanu adopcijai deva arī pats bērns. Gan bērns, gan viņa vecāki apliecināja, ka adopcija nevar nākt par ļaunu bērnam. Lietas skatīja atklātā sēdē, un lēmumi par adopciju tika pieņemti „Likuma vārdā” un paziņoti dzimtsarakstu nodaļām attiecīgu atzīmju taisīšanai.⁴⁷ Autorei izdevies noskaidrot, ka reālajā dzīvē, kas nav fiksēta pagasttiesu lēmumu protokolos, latvieši spējuši apiet minēto apkārtrakstu. Piemēram, kādās lauku mājās, kur vietējai sievietei piedzimis bērns no padomju karagūstekņa, gados vecais māju saimnieks bērnu reģistrējis kā savējo.⁴⁸

Neraugoties uz iepriekš norādīto par nacistiskās Vācijas okupācijas režīma politikas ietekmi uz pagasttiesu darbības pārraudzību un kontroli, kā arī par fiskālās politikas istenošanu, uzraugot pat aizgādības lietas, autore uzsver, ka pagasttiesas tika uzskatītas par tiesu varai piederīgām iestādēm. Par to liecina gan ģenerālkomisāra, gan Tieslietu ģenerāldirekcijas 1943. gada septembrī izdotie norādījumi apgabaltiesu un miertiesu darbības regulēšanai, kuros skaidrots, ka likums un reihministra A. Rozenberga rīkojums aizliedz kreislandvirtniem vai citām civilpārvaldes amatpersonām iejaukties konkrētu lietu izlemšanā vai sprieduma izpildīšanā. Tika noteikts par šādiem gadījumiem ziņot Tieslietu ģenerāldirekcijai, lai tā varētu informēt ģenerālkomisāru. Savukārt pagasttiesām ar miertiesnešu starpniecību Tieslietu ģenerāldirekcijas Juridiskā daļa⁴⁹ nosūtīja norādījumu, ka ne iestādēm, ne amatpersonām nav pieļaujams iejaukties tiesu sprieduma vai lēmuma izpildīšanā. Par šādiem gadījumiem bija jāziņo apgabaltiesas priekšsēdētājam.⁵⁰

Kopsavilkums

1. Lai gan kara sākumā pagasttiesu darbībā no formālā viedokļa bija notikušas atkāpes no normatīvo aktu prasībām, kara apstākļos iezīmējās tendence pagasttiesu darbībā stingri ievērot likumus, kas Latvijas Republikā bija spēkā 1940. gada 17. jūnijā, attiecīgi ievērojot Latvijas ģenerālkomisāra rīkojumus. Latvijas ģenerālkomisārs varēja atcelt jebkuru pagasttiesas lēmumu, ja tas skāra Vācijas valsts intereses vai neatbilda vācu tiesiskai apziņai.
2. Nacistiskās okupācijas laikā Latvijas Republikas tiesību gars bija miris. Hierarhiski augstākas bija nacistiskās Vācijas tiesību idejas un okupācijas iestāžu rīkojumi. Pagasttiesu darbības vadīšanai vācu iestādes un pašpārvalde, kā arī apgabaltiesu kopsapulces izdeva dažādus normatīvos aktus: noteikumus, rīkojumus, apkārtrakstus, kas darbojās kā speciālie likumi. Attiecībā uz pagasttiesu (bāriņtiesu) darba vadīšanu pastāvēja divu veidu normatīvie tiesību akti: tādi,

⁴⁷ LVVA, 2134. f., 1. apr., 3195. l., 1.–7. lp.

⁴⁸ Autore's intervija ar LU Juridiskās fakultātes lektori Diānu Apsi 2012. gada 16. aprīlī. (Personiskais arhīvs.)

⁴⁹ Atradās Rīgā, Ernst–von–Bergmann ielā (tag. Antonijas ielā) Nr. 6.

⁵⁰ LVVA, 2134. f., 2. apr., 512. l., 21. lp.

kurus publicēja laikrakstos vispārējai zināšanai, un tādi, kuri bija paredzēti tikai dienesta lietošanai.

3. Nacistiskās Vācijas okupācijas varas ekonomiskās politikas īstenošanā svarīga nozīme bija arī pagasttiesām. Lauku saimniecību apsaimniekošanai bija jāieceļ aizgādņi (īpašnieku prombūtnes dēļ tās bija kļuvušas par promesošu personu mantu). Šādas mantas apsaimniekošanai īpašus norādījumus 1942. gadā izdeva novadu komisāri.
4. Pagasttiesas pārzināja aizbildnības lietas, turpinot pārraudzīt arī tās aizbildnības, kas bija nodibinātas Latvijas Republikā. Lai arī pēc formas aizbildņu atskaites neatšķīrās no atskaitēm, kuras aizbildņi nodeva XX gs. 30. gados, nacistu fiskālā politika ietekmēja aizbildnības institūta pārraudzības regulējumu. 1943. gadā Tieslietu ģenerāldirekcija izdeva īpašus norādījumus, lai panāktu bāreņu naudas noguldīšanu krājkasēs.
5. Nacistiskā ideoloģija un politika vistiešākajā veidā ietekmēja pagasttiesu funkciju pildīšanu adopcijas lietās. 1942. gadā slepenā apkārtrakstā pašpārvaldes tieslietu ģenerāldirektors bija noteicis nepieļaut krievu karagūstekņu adopcijas, lai novērstu eigienskā ziņā nevēlamas adopcijas.
6. Nacistu režīma laikā tāpat kā Latvijas Republikā pagasttiesas bija tiesu sistēmas institūcijas, kas darbojās miertiesnešu un apgabaltiesu pakļautībā un bija neatkarīgas tiesu nolēmumu izpildīšanā.

**VALSTSTIESĪBU
ZINĀTŅU SEKCIJA**

LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES

66. PANTĀ IETVERTĀS BUDŽETA TIESĪBAS¹

Dita Amoliņa*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Atslēgvārdi: Latvijas Republikas Satversme, valsts budžets, varas dališanas princips, valsts finanšu līdzekļi, konstitucionālās institūcijas.

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk Satversme) 66. pants reglamentē tādu institūtu kā valsts budžets. Šī konstitucionālā norma *expressis verbis* nosaka procedūru, kādā valsts finanšu jautājumu risina likumdevēja vara un izpildvara, kā arī nosaka konstitucionālo institūciju kompetences robežas valsts budžeta jautājumā. Latvijas Satversmes sapulce (turpmāk Satversmes sapulce) Satversmes 66. pantā ietverto regulējumu Satversmes izstrādāšanas un apspriešanas gaitā mēdza apzīmēt ar terminu „budžeta tiesības”². Tātad konstitucionālais likumdevējs Satversmē ir ietvēris kompleksu regulējumu, proti, priekšrakstus un principus, kas jāievēro, pārvaldot valsts finanšu līdzekļus. Ja Satversmes tekstā ir iekļauts kāds jēdziens vai vārdkopa, tad Satversmes sapulce šim jēdzienam piešķirusi noteiktu saturu, kurš ņemams vērā, noskaidrojot attiecīgās normas saturu.³ Līdz ar to šajā rakstā analizēts Satversmē ietverto budžeta tiesību tvērums.

Metodoloģija

Satversmes lakoniskais stils par obligātu prasību izvirza tajā ietverto normu iztulkošanu pēc vispārpieņemtās Satversmes normu iztulkošanas metodoloģijas⁴.

* Viss, kas pausts šajā rakstā, ir autores personiskais viedoklis un pārlicība, kas nesaista nevienu institūciju vai organizāciju, kurā viņa darbojas.

¹ Atsevišķas raksta tēzes paustas arī autores publikācijā „Piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes 66. panta”. *Jurista vārds*, 2011, 16. aug., Nr. 33.

² Satversmes komisijas referentu ziņojumi par Satversmes I daļu. IV sesijas 1. sēde 1921. gada 20. septembrī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 14. lpp.

³ Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103 „Par Ministru kabineta 2005. gada 11. janvāra noteikumu Nr. 17 „Grozījumi likumā „Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”” un 2005. gada 9. jūnija likuma „Grozījumi likumā „Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 20. dec., Nr. 203, 17. punkts.

⁴ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01 „Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 1. sept., Nr. 307/309, secinājumu daļas 4. punkts (Satversmes normās lieto vārdu „jēga”), Satversmes tiesas 2006. gada 8. novembra spriedums lietā Nr. 2006-04-01 „Par likuma „Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 16. punkta 12. apakšpunkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 109. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 15. nov., Nr. 183,

Tiesību zinātnē norādīts, ka, noskaidrojot Satversmes instrumentālās daļas normu saturu, to gramatiskais formulējums analizējams kopsakarā ar konstitucionālā likumdevēja gribu, Satversmes vienotības principu, konvencionālām normām un apstākli, ka Satversmes normas iespējams izvērst likumdošanas ceļā⁵. Līdz ar to Satversmes 66. pants analizējams noteiktā ietvarā. Latvijas Republikas Satversmes tiesa (turpmāk Satversmes tiesa) lietā Nr. 2010-06-01 regulējumu, kas attiecas uz valsts budžetu, vispirms aplūkoja saistībā ar varas dališanas principu⁶. Minētajā spriedumā izmantotā metodoloģija nosaka to, kādā veidā aplūkojams konkrētais jautājums. Jāņem vērā arī tas, ka Satversmes 1. un 2. pantā ietvertie principi „konsekventi izvesti arī tālākajos konstitūcijas galvenajos noteikumos”⁷, tādējādi budžeta tiesības aplūkojamas atbilstoši demokrātiskas un tiesiskas valsts principu saturam. Šāda pamattēze tiek atzīta arī parlamentārajā praksē, apspriežot valsts budžeta likumu⁸. Līdz ar to šajā rakstā Satversmē ietvertās budžeta tiesības analizētas tiktāl, ciktāl tās atspoguļo valsts varas īstenošanas kārtību.

Budžeta tiesību saturs

Satversmes 66. panta pirmā daļa nosaka: „Saeima ik gadus pirms saimnieciskā gada sākšanās lemj par valsts ienākumu un izdevumu budžetu, kura projektu tai iesniedz ministru kabinets.”⁹

Atbilstoši Satversmē noteiktajam Saeimai ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums izstrādāt un pieņemt regulējumu, kas izšķir nozīmīgus valsts un sabiedriskās dzīves jautājumus. Satversmes tiesa norādījusi, ka „Satversme piešķir Saeimai noteicošo lomu likumdošanā un valstiski nozīmīgu lēmumu pieņemšanā. gadskārtējā valsts budžeta likuma pieņemšana ir viens no šādiem lēmumiem”¹⁰.

To, ka vienīgi Saeima ir tiesīga noteikt valsts ienākumu un izdevumu apmēru, norāda Satversmes 66. panta pirmajā daļā lietotie vārdi „leMJ par valsts ienākumu un izdevumu budžetu”. Analizējot budžeta tiesību saturu, Latvijas Senāta Administratīvais departaments norādījis, ka, „noteicot valsts ienākumus un izdevumus, atvēlot līdzekļus vieniem mērķiem un liedzot tos otriem, Saeima

15.3. punkts (konstitucionālo normu izvietojums) un Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01 „Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 24. okt., Nr. 169, 16. punkts (Satversmes vēsturiskais iztulkojums).

⁵ Pleps J. Satversmes iztulkošanas konstitucionāli tiesiskie un metodoloģiskie problēmjaudājumi. Promocijas darbs Latvijas Universitātē. Rīga, 2009. Pieejams: https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F130724837/Janis_Pleps_2010.pdf, 196.–226. lpp.

⁶ Satversmes tiesas 2010. gada 25. novembra spriedums lietā Nr. 2010-06-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 30. nov., Nr. 189, 13. punkts.

⁷ Dišlers K. Dažas piezīmes pie Latvijas Republikas Satversmes projekta. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921, Nr. 4–6.

⁸ Latvijas Republikas 9. Saeimas rudens sesijas devītās sēdes stenogramma. 2008. gada 30. oktobris, deputātes I. Čepānes runa. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 6. nov., Nr. 173.

⁹ Latvijas Republikas Satversme. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1922, 7. aug., Nr. 12.

¹⁰ Satversmes tiesas 2010. gada 25. novembra spriedums lietā Nr. 2010-06-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 30. nov., Nr. 189, 13. punkts.

visspilgtākā kārtā rīko valsts politiku, valsts saimniecības un pārvaldes darbību”¹¹. Šajā sakarā Satversmes sapulces debatēs deputāts Fēliks Cielēns uzsvēris, ka „Saeima ir tas orgāns, kas pieņem budžetu, kas lemj par visiem valsts ienākumiem un izdevumiem”¹² un ka „Šis pants [domāts Satversmes 66. pants – *autores norāde*] nosaka principā isā formulējumā parlamenta budžeta tiesības”¹³. Arī Satversmes tiesa norādījusi, ka lēmumu par valsts budžetu var pieņemt tikai un vienīgi likumdevējs¹⁴. Tātad valsts budžeta likuma pieņemšana ir svarīga Saeimas funkcija, kuru tā veic kā institūcija, kas ir tieši atbildīga Latvijas tautas priekšā. Salīdzinot ar citām konstitucionālajām institūcijām, kas iesaistītas valsts budžeta izstrādāšanā un pieņemšanā, tieši Saeimai ir pati nozīmīgākā konstitucionāli tiesiskā loma šā konstitucionālā uzdevuma veikšanā. Šī noteicošā Saeimas loma, citstarp, pamatojas arī uz apstākli, ka tai ir pienākums kontrolēt valsts budžeta izpildi. Tādējādi Saeimas budžeta tiesības ir viens no būtiskākajiem instrumentiem, ar kuru Saeima īsteno parlamentāro kontroli pār valdības rīcību¹⁵.

Līdz ar to var secināt, ka Satversmes 66. panta pirmajā daļā ietvertās budžeta tiesības ir likumdevēja „pēdējā vārda jeb galīgā vārda tiesības”¹⁶ valsts finanšu jautājumos. Valsts budžeta pieņemšana ietver visu valsts finanšu jautājumu izlemšanu, tajā skaitā nodokļu, pabalstu, pensiju un aizņēmumu apmēra noteikšanu. Satversmes „pēdējā vārda tiesības” valsts finanšu jautājumā piešķir vienīgi Saeimai, jo tautai tiesības lemt par budžetu tiek liegtas¹⁷. Tādējādi valsts finanšu jautājumu izlemšana ir Saeimas ekskluzīvā kompetence.

Ja valsts budžetu uzlūko kā varas dalīšanas „līdzsvara un atsvara” sistēmas instrumentu, tad valsts finanšu jautājuma nokārtošanai vajadzētu būt piekrtīgai vairākām konstitucionālām institūcijām. Varas dalīšanas principa mērķis var tikt sasniegts tikai tad, ja atsevišķas valsts varas funkcijas ir nodotas dažādām konstitucionālām institūcijām¹⁸. Līdz ar to arī Ministru kabinetam tiek piešķirta kompetence valsts budžeta jautājuma nokārtošanā.

¹¹ Latvijas Senāta Administratīvā departamenta 1926. gada 23. marta spriedums Nr. 32. Grām.: *Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940)*, 3. sēj. *Senāta Administratīvā departamenta spriedumi (1926–1930)*. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 53.–56. lpp.

¹² Satversmes I daļas trešais lasījums. V sesijas 14. sēde 1922. gada 15. februārī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 862. lpp.

¹³ Turpat, 456. lpp.

¹⁴ Satversmes tiesas 2010. gada 18. janvāra spriedums lietā Nr. 2009-11-01 „Par likuma „Par tiesu varu” pārejas noteikumu 7. punkta otrā teikuma un 17. punkta (2008. gada 14. novembra likuma redakcijā) atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 107. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 20. janv., Nr. 10, 8.1. punkts.

¹⁵ Satversmes tiesas 2012. gada 3. marta spriedums lietā Nr. 2011-01-01 „Par likuma „Par valsts budžetu 2011. gadam” apakšprogrammas 23.00.00 atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 7. marts, Nr. 21, 10. punkts.

¹⁶ Satversmes tiesa „pēdējā vārda tiesības” aplūkojusi Satversmes 2. panta kontekstā, tomēr pēc būtības „pēdējā vārda tiesības” ir tiesības pieņemt galīgo lēmumu kādā konkrētā jautājumā. Sk. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedumu lietā Nr. 2008-35-01 „Par likuma „Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 7. aprīlis, Nr. 56, 17. punkts; Satversmes tiesas tiesneša Jura Jelāgina atsevišķās domas lietā Nr. 2008-35-01 „Par likuma „Par Lisabonas līgumu, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. pantam”. *Jurista Vārds*, 2009, 21. jūl., Nr. 29.

¹⁷ Latvijas Republikas Satversme. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1922, 7. aug., Nr. 12, 73. pants.

¹⁸ Satversmes tiesas 2006. gada 16. oktobra spriedums lietā Nr. 2006-05-01 „Par Radio un televīzijas likuma 46. panta sestās, septītās, astotās un devītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 58. un 91. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 24. okt., Nr. 169, 10.3. punkts.

Saskaņā ar Satversmes 66. panta pirmo daļu Ministru kabineta pienākums ir iesniegt Saeimai valsts budžeta projektu. Šis pienākums nav formāls, proti, neaprobežojas tikai ar noteikta satura dokumentu iesniegšanu Saeimā. Satversmes 66. panta pirmā daļa noteic, ka Ministru kabinetam ir jāiesniedz Saeimā provizorisks valsts ienākumu un izdevumu aprēķins – valsts budžeta projekts. Valsts budžeta projekts vispirms tiek izstrādāts pa daļām atsevišķos resoros, un Ministru kabineta galvenais uzdevums ir apvienot un saskaņot atsevišķo resoru budžetus, kā arī saskaņot valsts izdevumu budžetu ar ieņēmumu budžetu¹⁹. Satversmes 66. panta pirmajā daļā lietotais jēdziens „projekts” nozīmē detalizēti izstrādātu ienākumu un izdevumu aprēķinu. Tātad pienākums sagatavot un iesniegt Saeimai valsts budžeta projektu nozīmē to, ka Ministru kabinetam ir jāsniedz Saeimai visi nepieciešamie priekšlikumi par to, kā valsts gūs pietiekamus ienākumus nepieciešamo izdevumu segšanai. Vienlaikus tas nozīmē arī to, ka Ministru kabinets kā koleģiāla institūcija ir atbildīgs par Saeimā iesniegtā budžeta likuma projekta tiesiskumu un atbilstību spēkā esošajiem likumiem²⁰. Turklāt no Satversmes 66. panta otrās daļas izriet secinājums, ka Ministru kabinetam jāiesniedz reāls, tas ir, faktiskajai situācijai atbilstošs valsts ienākumu un izdevumu budžeta projekts. Pēc būtības tas nozīmē to, ka valsts budžeta projektam pēc iespējas ir jāatbilst faktiskajai ekonomiskajai situācijai²¹. Tātad Ministru kabinetam ir jāpieāv turpmākā valsts attīstības vīzija, jo valsts budžets ir arī politikas plānošanas instruments. Līdz ar to Ministru kabinets vienlīdz ar Saeimu atbild par to, lai valsts politika tiktu īstenota sabiedrības labklājības interesēs. Tādējādi Satversmē ietvertais valsts budžeta jautājuma regulējums izveido pietiekami elastīgas un savstarpēji atbildīgas likumdevēja un izpildvaras attiecības. Arī tiesību zinātnē atzīts, ka viena no svarīgākajām parlamenta un valdības mijiedarbības izpausmēm ir valsts budžeta izstrādāšana un pieņemšana²².

Satversme skaidri un precīzi nosaka Saeimas un Ministru kabineta kompetences robežas valsts budžeta jautājumā. Proti, Saeimai pieder tiesības galīgi izlemt valsts finanšu jautājumu, savukārt Ministru kabinetam ir tiesības un vienlaikus arī pienākums sniegt priekšlikumus, kas sekmētu lietderīga lēmuma pieņemšanu. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija norādījusi, ka Saeimas un Ministru kabineta kompetences robežas ir stingri noteiktas tikai nedaudzos Satversmē regulētos gadījumos, bet pārējos gadījumos tās ir mainīgas un atkarīgas no likumdevēja aktivitātes²³. Nav šaubu par to, ka Saeimas un Ministru kabineta kompetence sabiedrības labklājības nodrošināšanā neaprobežojas tikai ar valsts budžeta pieņemšanu. Jēdziens „sabiedrības labklājība” vispirms aptver sabiedrības kopējās materiālās labklājības aspektus, pie kuriem ir piederīgi dažādi pasākumi, kas vērsti uz šo sabiedrības kopējo materiālo labumu palielināšanu vai

¹⁹ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstneša izdevums, 1925, 81., 121. lpp.

²⁰ Satversmes tiesas 2012. gada 3. marta spriedums lietā Nr. 2011-01-01 „Par likuma „Par valsts budžetu 2011. gadam” apakšprogrammas 23.00.00 atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 7. marts, Nr. 21, 15.1. punkts.

²¹ Turpat, 15.1. punkts.

²² Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 522. lpp.

²³ Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija: 2010. gada 18. janvāra viedoklis „Par Saeimas apstiprinājuma nepieciešamību liela apjoma aizņēmumu saņemšanai”. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 20. janv., Nr. 10, 21. punkts.

pārdalīšanu starp sabiedrības locekļiem²⁴. Papildus tam jānorāda, ka Saeimas un Ministru kabineta kompetences apjomu sabiedrības labklājības nodrošināšanas jomā neietekmē ārēji apstākļi. Pat ekonomiskās krīzes laikā, kad nepieciešamība sabalansēt valsts budžeta izdevumus ar ienākumiem kļūst īpaši svarīga, konstitucionālo institūciju rīcība nedrīkst radīt risku, ka līdzsvars starp likumdevējuvaru un izpildvaru varētu nosvērties uz izpildvaras pusi tiktāl, ka tiktu apdraudēts varas dalīšanas princips un līdz ar to arī pati demokrātiskas valsts iekārtas būtība²⁵. Strauja ekonomikas lejupslīde vēl nenozīmē valsts krīzi, jo demokrātiska un tiesiska valsts var funkcionēt gan tad, ja ekonomikas attīstības līmenis ir augsts, gan arī tad, kad tas ir zemāks²⁶.

Noskaidrojot konstitucionālā likumdevēja gribu, var secināt: budžeta tiesību saturs ir plašāks par to, kas regulēts Satversmes 66. pantā. Kā norādījis F. Cielēns, „protams, es nedomāju, ka konstitūcijā vajadzētu ievest sīkus noteikumus par budžeta apskatīšanu un tā pieņemšanu. Tomēr valsts ienākumu un izdevumu budžeta pieņemšana no Saeimas vēl neizsaka visu budžeta tiesību principu”²⁷. Diskutējot par priekšlikumu Satversmē detalizētāk reglamentēt valsts budžeta sagatavošanas un pieņemšanas procedūru, F. Cielēns pauda viedokli: „Attiecīgā pārļabotā labākā juridiskā redakcijā šis princips ir jāuzņem mūsu likumā par budžetu. Budžeta tiesībās mēs šo jautājumu izšķīrsim pilnīgi pozitīvā veidā.”²⁸ Savukārt M. Bružis uzskatīja, „ka ekonomiskie jautājumi šinī mūsu satversmes likumā ir drusku par maz ievēroti. Mūsu Satversmē ir tikai atzīmēts budžets, ka tas tiek pieņemts parlamentā, bet nav aizrādīts uz to, kas šo budžetu sastāda, kādā kārtā šis budžets tiek realizēts”²⁹. Satversmes sapulces debates ilustrē to, ka budžeta tiesības Satversmē regulētas vienīgi tiktāl, ciktāl nepieciešams noteikt procedūru valsts budžeta jautājuma atrisināšanai.

Arī profesors *Ringolds Balodis* norāda, ka valsts finanšu jautājumi Satversmē tiešā veidā nav reglamentēti³⁰. Tādēļ budžeta tiesību pamatprincipi atvasināmi no Satversmes normu sistēmas un loģikas. Piemēram, *Pauls Mucenieks* minējis šādus principus, kas izriet no Satversmē ietvertajām budžeta tiesībām: „... valsts ieņēmumu un izdevumu sarakstu jeb budžetu tautas priekšstāvība apstiprina likumdošanas kārtībā uz vienu gadu; budžetā paredzētās summas var izlietot tikai šinī pašā budžetā noteiktajiem nolūkiem; tautas priekšstāvība kontrolē budžeta pareizu izpildīšanu.”³¹ P. Mucenieks budžeta tiesību pamatprincipus atvasina tikai no Satversmes 66. panta pirmās daļas. Autore piekrīt, ka budžeta tiesību elementus tiešām vispirms veido Satversmes 66. panta pirmā daļa, taču uzskata, ka šo tiesību saturu un tvērumu nosaka Satversmes vienotības princips. Proti, lai noskaidrotu

²⁴ Levits E. *Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā*. Ziemeles I. (zin. red.). Grām.: *Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē*. Rīga, 2000, 286.–287. lpp.

²⁵ Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 22. dec., Nr. 201, 30.1. punkts.

²⁶ Levits E. Satversmes jautājumi ekonomiskās krīzes apstākļos. *Jurista Vārds*, 2009, 22. sept., Nr. 38

²⁷ Vispārējās debates par Satversmes I daļu. IV sesijas 19. sēde 1921. gada 8. novembrī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 456. lpp.

²⁸ Satversmes I daļas trešais lasījums. V sesijas 14. sēde 1922. gada 15. februārī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 837. lpp.

²⁹ Vispārējās debates par Satversmes I daļu. IV sesijas 5. sēde 1921. gada 28. septembrī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 121. lpp.

³⁰ Balodis R. *Encyclopedia of World Constitutions*. Vol. II. Ed. G. Robbers. Facts on File, 2007, p. 518.

³¹ Mucenieks P. Budžeta tiesības. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1923, Nr. 9/10, 116. lpp.

budžeta tiesību satura elementus, piemērojama konstitucionāli tiesiska dedukcija un attiecīgais regulējums jāaplūko visas konstitūcijas kontekstā.

No Satversmes vienotības principa izriet: ciktāl uz valsts budžetu attiecināmu jautājumu izlemšana nepārkāpj valsts varas dalīšanas principu, piemēram, liedzot kādai konstitucionālai institūcijai iespējas pildīt Satversmē noteiktos uzdevumus vai funkcijas, Ministru kabinets un Saeima šajā jomā bauda prognozēšanas un lemšanas brīvību³².

Fiskālā disciplīna kā budžeta tiesību elements

Valsts budžeta mērķis un jēga ir sadalīt valsts finanšu līdzekļus tā, lai iegūtu maksimālu labumu un nodrošinātu ekonomisko izaugsmi, proti, sasniegtu pēc iespējas augstāku sabiedrības labklājības līmeni. Ierobežotie valsts finanšu līdzekļi nosaka gan Saeimas, gan Ministru kabineta rīcības brīvību, lemjot par valsts finanšu līdzekļu izlietojumu. Ņemot vērā to, ka valsts budžets ir balstīts uz ienākumu un izdevumu prognozi, konstitucionālām institūcijām ir rīcības brīvība, izlemjot jautājumus par konkrētām budžeta izdevumu pozīcijām, tās saskaņojot ar vispārējo valsts politiku un jau pieņemtajiem normatīvajiem aktiem. No Satversmes 66. panta izriet konstitucionālo institūciju pienākums gādāt par ilgtspējīga valsts budžeta izstrādāšanu un pieņemšanu. Proti, lemjot par valsts budžetu, ilgtermiņā ir jānodrošina līdzsvars starp valsts ekonomiskajām iespējām un visas sabiedrības labklājību. Tas nozīmē, ka valsts finanšu līdzekļu izlietojums ir jāsamēro ar valsts rīcībā esošo finanšu līdzekļu apmēru³³.

Satversmes 66. panta otrā daļa nosaka: „Ja Saeima pieņem lēmumu, kurš saistīts ar budžetā neparedzētiem izdevumiem, tad lēmumā jāparedz arī līdzekļi, ar kuriem segt šos izdevumus.”³⁴

Satversmes sapulce sākotnēji nebija paredzējusi šo tiesību normu ietvert Satversmē. Finanšu ministrs *Ringolds Kalnings* asi kritizēja valsts budžeta pieņemšanas procesu Satversmes sapulcē: „[...] es proklamēju taupības principu, pie mūsu budžeta apspriešanas par to neviens nerunāja, vismaz es neredzēju, ka kāds būtu runājis par taupības principu, jums šis taupības princips nemaz neeksistē...”³⁵

Satversmes 66. panta otrās daļas autors ir Satversmes sapulces deputāts *Arveds Bergs*³⁶, kurš iesniedza Satversmes sapulcei priekšlikumu papildināt Satversmes 66. pantu (Satversmes sapulces debatēs minēts kā Satversmes 64. pants – *autores norāde*) ar tekstu šādā redakcijā:

„Ja Saeima pieņem lēmumu, kurš saistīts ar budžetā neparedzētiem izdevumiem, tad lēmumā jāparedz arī līdzekļi, ar kuriem segt šos izdevumus.”

³² Satversmes tiesas 2012. gada 3. marta spriedums lietā Nr. 2011-01-01 „Par likuma „Par valsts budžetu 2011. gadam” apakšprogrammas 23.00.00 atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1.pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 7. marts, Nr. 21, 11.2. punkts.

³³ Satversmes tiesas 2012. gada 3. marta spriedums lietā Nr. 2011-01-01 „Par likuma „Par valsts budžetu 2011. gadam” apakšprogrammas 23.00.00 atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2012, 7. marts, Nr. 21, 10. un 17. punkts.

³⁴ Latvijas Republikas Satversme. Likumu un valdības rīkojumu krājums, 1922, 7. aug., Nr. 12.

³⁵ Finanšu ministra R. Kalninga runa Satversmes Sapulces 1922. gada 28. jūnija sēdē, apspriežot valsts budžetu. *Valdības Vēstnesis*, 1922, 30. jūn., Nr. 141.

³⁶ Satversmes komisijas 1922. gada 19. janvāra sēdes protokols Nr. 61. Nepublicēts materiāls. Pieejams Latvijas Valsts arhīvā.

Savukārt Satversmes sapulces deputāts *Jānis Goldmanis* izteica priekšlikumu papildināt Satversmes 66. pantu šāda redakcijā:

„Piezīme: Likumus, kas saistīti ar jauniem izdevumiem no Valsts kases, valsts Saeima pieņem, iepriekš izprasot Ministru kabineta atsaukumi par likuma finansiālo izvešanas iespējamību.”³⁷

A. Bergs savu priekšlikumu izskaidrojis tā: „Ja saimnieks negrib rīkoties ar izputēšanu, tad viņam ir jārikojas saskaņā ar saviem līdzekļiem. Tas, saprotams, ir attiecināms arī uz valsti, un tāpēc arī mums, kādus izdevumus nosprīežot, jāparedz arī tie avoti, no kuriem līdzekļus ņemt, lai varētu izdevumus segt. To gribēju panākt, iesniedzot 64. panta papildinājumu. [...] Mans papildinājums ir nepieciešams, lai ievestu kārtīgu finansiālu saimniecību, jo mūsu finansiālie apstākļi ir ārkārtīgi grūti.”³⁸

Satversmes sapulces darbības laikā tika likti arī pamati Latvijas valsts ekonomikai. Bez šaubām, ka Latvijas valsts tālaika ekonomiskā situācija bija ārkārtīgi smaga³⁹. Tomēr A. Berga priekšlikums bija vērstš uz valsts turpmāko attīstību. Kā norādījis Satversmes sapulces deputāts *Oto Nonācs*: „Uz katra likuma izstrādāšanu un sevišķi uz Satversmes izstrādāšanu ir jāskatās no nākotnes perspektīvas. Pie Satversmes likuma izstrādāšanas tas vajadzīgs tamdēļ, ka te lieta grozās ap likumu, kurš noteiks valsts iekārtu uz paaudzju paaudzēm.”⁴⁰

Analizējot A. Berga motīvus, var secināt, ka Satversmes sapulces mērķis bija ietvert Satversmē mehānismu, kas novērstu valsts finansiālo nestabilitāti, proti, paredzēt principu, kas noderētu kā metodisks noteikums par valsts finanšu līdzekļu izlietojumu. No Satversmes 66. panta otrās daļas izriet, ka valsts var tērēt tikai tik daudz finanšu līdzekļu, cik ir tās rīcībā, proti, strikta prasība: valsts budžetam jābūt sabalansētam. Līdz ar to konstitucionālām institūcijām, pieņemot lēmumu par valsts finanšu līdzekļu izlietojumu, ir jāraugās, lai valsts izdevumi nesamērīgi nepārsniegtu ieņēmumus. Šī atziņa pēc būtības atspoguļo konstitucionālā likumdevēja gribu: piešķirt Saeimai saprātīgu rīcības brīvību valsts finanšu jautājumā. Satversmes 66. panta otrā daļa paredz, ka Saeimas rīcības brīvības robežas ir valsts finansiālās iespējas.

Pārdomāta finanšu līdzekļu izlietošana ir ekonomiskās izaugsmes priekšnoteikums. Līdz ar to A. Berga iesniegtais priekšlikums ir fundamentāls un konceptuāls, proti, tas paredz veidu, kā panākt sabiedrības labklājību. Faktiski tas nozīmē pienākumu ievērot fiskālo disciplīnu. Ar terminu „fiskālā disciplīna” saprot stingri noteiktu kārtību, kas attiecas uz valsts finanšu līdzekļu izlietojumu, kā arī šīs kārtības ievērošanu. Ar terminu „fiskālā disciplīna” apzīmē arī noteiktā periodā valstī veiktus uz tautsaimniecības stabilizēšanu un finanšu politikas īstenošanu vērstus finansiālus pasākumus, tostarp nodokļu apmēra noteikšanu (palielināšanu vai samazināšanu), kredītpolitikas vadīšanu (kapitālieguldījumu veicināšanu vai ierobežošanu), subsīdiu noteikšanu dažām nozarēm. Fiskālā politika ir jēdziens,

³⁷ Satversmes I daļas trešais lasījums. V sesijas 14. sēde 1922. gada 15. februārī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 835. lpp.

³⁸ Satversmes I daļas trešais lasījums. V sesijas 14. sēde 1922. gada 15. februārī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 835.–836. lpp.

³⁹ 20. gadsimta Latvijas vēsture: Neatkarīgā valsts 1918–1940. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2003, 370.–463. lpp.

⁴⁰ Vispārējās debātes par Satversmes I daļu. IV sesijas 2. sēde 1921. gada 21. septembrī, Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 51. lpp.

ko vienkāršāk varētu izskaidrot kā valsts finanšu pārvaldi⁴¹. No termina skaidrojuma secināms, ka fiskālās disciplīnas pasākumi var būt gan īstermiņa, proti, ekonomiskās krīzes pārvarēšana, gan ilgtermiņa, piemēram, metodiski noteikumi par valsts finanšu līdzekļu izlietojumu. Turklāt šie pasākumi ir vērsti uz konkrēta mērķa sasniegšanu, piemēram, strauju ekonomisko izaugsmi.

Satversmes 66. panta otrā daļa izvirza prasību ikviena lēmuma pieņemšanas gaitā apsvērt valsts finansiālās iespējas kopsakarā ar ekonomisko situāciju. Proti, konstitucionālām institūcijām pastāvīgi ir jāvērtē valsts finansiālās iespējas. Tādējādi tās ir atbildīgas par to, lai valsts attīstība būtu ilgtspējīga un vērsta uz ekonomisko izaugsmi. Tomēr vienīgi Saeimai ir piešķirtas „pēdējā vārda” tiesības finanšu jautājumos un Ministru kabineta darbības parlamentārās kontroles mehānismi. Tādējādi Saeima ir atbildīga par valsts finansiālo stāvokli. Parlamentārā prakse liecina, ka Saeima aktīvi risina valsts finanšu jautājumus. Tā, piemēram, 1934. gadā aprīlī, „lai līdzsvarotu budžetu, paaugstināja tiešos un netiešos nodokļus, nodibināja cukura monopolu ar fiskālu raksturu un samazināja valsts darbinieku algas”⁴². Tikpat spilgts piemērs ir arī likumā „Par valsts budžetu 2010. gadam”⁴³ rastie risinājumi. Satversmes tiesa uzsvērusi, ka „ievērojamas ekonomiskās lejupslīdes apstākļos, lai iespēju robežās mazinātu tās nelabvēlīgās sekas, likumdevēja rīcībai jābūt pēc iespējas ātrākai, saskaņotākai un izlēmīgākai. Šādu pasākumu veikšanai likumdevējam ir jādod saprātīga rīcības brīvība”⁴⁴.

Satversmes 66. panta otrā daļa *expressis verbis* ierobežo Saeimas rīcību ar valsts budžeta līdzekļiem. Tomēr pienākums paredzēt finanšu līdzekļus, izvērtēt valsts finansiālās iespējas un vienlaikus samērot valsts ieņēmumus ar izdevumiem vienādā mērā attiecas arī uz Ministru kabinetu. Šāds secinājums pamatojams ar to, ka Ministru kabinets, izstrādājot valsts budžeta projektu, jau vērtē valsts finansiālās iespējas, atbilstoši tām paredz finansējumu, prognozē ieņēmumus – sastāda valsts budžeta projektu.

Satversmes sapulces deputāta J. Goldmana priekšlikums uzskatāms par fiskālās disciplīnas ievērošanas instrumentu, jo nosaka procedūru, kādā konstitucionālās institūcijas saskaņo viedokļus par valsts finanšu līdzekļu izlietojumu. Šis priekšlikums ir vērsts uz konstitucionālo institūciju savstarpējo sadarbību un vienlaikus paredz arī uzraudzību. Minētā ideja ietverta Saeimas Kārtības ruļļa 95. panta ceturtajā daļā, kas paredz, ka „priekšlikumus likumprojektam par budžetu atbildīgā komisija apkopo un nekavējoties nosūta Ministru kabinetam, vienlaikus paziņojot, kad priekšlikumi tiks izskatīti komisijā”⁴⁵. Tātad lēmuma pieņemšanas procedūra prasa panākt konstitucionālo institūciju savstarpēju vienošanos.

Abi priekšlikumi, izvirzot konstitucionālo institūciju rīcības brīvības izmantošanas priekšnoteikumus, nodrošina to, ka tiks pieņemts rūpīgi apsvērts lēmums. Nosakot, ka konstitucionālām institūcijām ir pienākums valsts finanšu līdzekļus

⁴¹ Tkačevs O. Fiskālās politikas ietekme uz tautsaimniecību. Promocijas darbs Latvijas Universitātē. Rīga, 2010. Pieejams: https://luis.lanet.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F1080477442/Olegs_Tkacevs_2010.pdf, 15. lpp.

⁴² Saeimas priekšsēdētāja Paula Kalniņa runa Saeimas IX sesijas svinīgajā sēdē 1934. gada 1. maijā. Grām.: Šilde Ā. *Valstsvīri un demokrāti. Biogrāfiskas studijas*. Bruklina: Grāmatu draugs, 1985, 203. lpp.

⁴³ Likums „Par valsts budžetu 2010. gadam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 21. dec., Nr. 200.

⁴⁴ Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam”. *Latvijas Vēstnesis*, 2009, 22. dec., Nr. 201, 27.2. punkts.

⁴⁵ Saeimas Kārtības rullis. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 18. aug., Nr. 96.

tērēt atbildīgi, saprātīgi un lietderīgi, var tikt nodrošināta ilgtspējīga valsts attīstība. Tātad Satversmes 66. panta otrās daļas virsmērķis ir sabiedrības labklājības nodrošināšana.

Līdz ar to budžeta tiesību tvērumā ietilpst arī fiskālā disciplīna jeb saprātīga un samērīga valsts finanšu līdzekļu izlietošana atbilstoši valsts rīcībā esošiem finanšu resursiem. Pēc būtības tas nozīmē arī to, ka valsts nedrīkst tikt apgrūtināta ar pārmērīgiem valsts budžeta tēriņiem.

Kopsavilkums

Uz valsts budžeta institūtu attiecināta regulējuma iekļaušanas Satversmē *ratio legis* ir paredzēt, kādā veidā valsts kārtos finanšu jautājumus, lai tās rīcībā būtu līdzekļi, kas nepieciešami valsts funkciju pildīšanai. Satversmes 66. panta pirmajā daļā ietvertās budžeta tiesības ir likumdevēja „pēdējā vārda jeb galīgā vārda tiesības” valsts finanšu jautājumos, proti, valsts budžeta pieņemšana, kas vienlaikus aptver visu valsts finanšu jautājumu izlemšanu, ir Saeimas ekskluzīvā kompetence. Valsts budžeta projekta izstrādāšana ir vienīgi Ministru kabineta kompetencē. Satversmē ietvertais valsts budžeta jautājuma regulējums izveido pietiekami elastīgas un savstarpēji atbildīgas likumdevēja varas un izpildvaras attiecības. Satversmes 66. panta otrajā daļā ietverts konstitucionālo institūciju pienākums atbildīgi, saprātīgi un samērīgi rīkoties ar valsts finanšu līdzekļiem, proti, ievērot fiskālo disciplīnu. Fiskālā disciplīna kā daļa no budžeta tiesībām ir metodiski noteikumi, kuri konstitucionālām institūcijām jāievēro, pieņemot lēmumus par valsts finanšu līdzekļu izlietojumu.

AMATA IEGŪŠANAS TIESISKIE ASPEKTI

Kitija Bite

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Normatīvie akti Latvijā dažādās jomās regulē jautājumus, kas attiecas uz amatpersonām, piemēram, Krimināllikums, likums „Par interešu konfliktu novēršanu valsts amatpersonu darbībā”, Komerclikums, Administratīvā procesa likums u. c. Pastāvošais tiesiskais regulējums jēdzienu „amatpersona” sasaista ar amatu, ko šī amatpersona ieņem. Raksta ierobežotā apjoma dēļ autore pētīs tikai divus ar amatu saistītus jautājumus – iecelšanu amatā (analizējot atlases procesa tiesisko regulējumu un amatpersonas tiesiskā statusa nodibināšanu) un amatam nepieciešamo profesionālo izglītību. Pētījuma mērķis ir noskaidrot amata tiesisko regulējumu speciālajā tiesību normā – Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likumā (turpmāk – Dienesta gaitas likums). Lai sasniegtu šo mērķi, autore izvirza šādus uzdevumus: 1) izpētīt amata jēdzienisko izpratni; 2) analizēt atlases procesa un amatpersonas tiesiskā statusa nodibināšanas tiesisko regulējumu; 3) izpētīt amatam nepieciešamo profesionālo sagatavošanu. Pētījumā izmantota analītiskā metode zinātniskās literatūras un tiesību normu satura noskaidrošanai, salīdzinošā metode, lai atklātu tiesiskā regulējuma modeļus ekvivalentu jautājumu risināšanai dažādās iestādēs, induktīvā metode atsevišķu tiesiskā regulējuma praktiskās īstenošanas analīzes veikšanai, deduktīvā metode, lai no teorētiskām atziņām un vispārinājumiem analītiski nošķirtu iecelšanu amatā, un profesionālās izglītības praktisko risinājumu un sistēmas metode, lai atklātu tiesiskā regulējuma kopsakarības.

Atslēgvārdi: amats, amatpersona, valsts dienests, dienesta gaita, atlases process, iecelšana amatā, profesionālā izglītība.

Amata jēdzieniskā izpratne. Amats ir attiecināms uz valsts dienestu un profesionālo darbību tajā. Bez valsts dienesta nevar pastāvēt tiesiska valsts, jo ar tā palīdzību tiesiskā veidā tiek praktiski īstenoti valsts mērķi, funkcijas un būtība, kā arī nodrošināta sabiedrības interešu izpilde¹. Tiesības uz valsts dienestu nosaka Latvijas Republikas Satversmes 101. pants un tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos², tomēr konstitūcija nenosaka absolūtas tiesības pildīt valsts dienestu un paredz, ka tam var noteikt ierobežojumus³. Ierobežojumi īpaši būtiski policijas darbiniekiem un robežsargiem, ņemot vērā dienesta specifiku iekšlietu sistēmas iestādēs – tiesiskas, stabilas, efektīvas un atklātas valsts pārvaldes darbības nodrošināšana.

Valsts dienests ir nozīmīgs administratīvo tiesību jautājums. Valsts dienestu tradicionāli iedala militārajā dienestā, civildienestā un dienestā iekšlietu iestādēs⁴. Kopš 2006. gada 1. oktobra Latvijā dienests Iekšlietu ministrijas iestādēs tika atdalīts no valsts civildienesta un kļuva par atsevišķu valsts dienesta veidu, kuru pilda

¹ Влах И. Государственная служба: векторы и технологии ее взаимодействия с институтами гражданского общества. *Закон и Жизнь*, 4/2008, с. 12–15.

² Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

³ Turpat.

⁴ Vildbergs H. J., Krasts V. Salīdzinošās administratīvās tiesības. Lietas un risinājumi. Rīga: Eiropas universitātes Rīgas centrs, 2002, 67. lpp.

amatpersona ar speciālo dienesta pakāpi⁵. Tiesiskais regulējums šim valsts dienesta veidam ir noteikts Dienesta gaitas likumā.

Dienesta gaitas likums izmanto jēdzienu „amatpersona”, bet nepiepilda šo jēdzienu ar saturu. **Amatpersona** – valsts, autonoma uzņēmuma vai pašvaldības dienesta persona, kurai piešķirta patstāvīga vara un ierosme, tātad tiesības lemt, izdot rīkojumus un pavēlēt⁶. **Amatpersona** ir persona, kas ieņem valsts vai sabiedriskā iestādē amatu, kurš saistīts ar organizatorisku, administratīvu vai saimniecisku pienākumu pildīšanu⁷. Normatīvajos aktos amatpersonas jēdziens galvenokārt tiek lietots, lai apzīmētu personas, kas nodarbinātas valsts pārvaldes iestādēs un kas pilda valsts pārvaldes uzdevumus⁸. Prof. J. Načisčionis uzskata, ka valsts dienesta stāvoklis ir noteikts ar likumu un atsevišķas personas tiek nostādītas iepriekš minētā stāvoklī ar rīkojumu⁹. Tiesu prakse ir atzinusi, ka: „... personas darbība (pieņemtie lēmumi) nav noteicošais faktors, izvērtējot, vai persona atzīstama par valsts amatpersonu .. personas statuss ir atkarīgs no veicamajām funkcijām, t. i., pilnvarojuma apjoma, ko šai personai piešķirusi valsts vai pašvaldība”¹⁰. Tātad amatpersonas darbība jāsaista ar konkrētu amatu.

Amata definīcija noteikta likumā: **amats** – darbs vai dienests noteiktu pilnvaru ietvaros valsts vai pašvaldības iestādē, sabiedriskajā, politiskajā vai reliģiskajā organizācijā, kā arī komercsabiedrībā¹¹. No definīcijas izriet, ka amatu var ieņemt persona valsts, pašvaldības, sabiedriskajā, politiskajā, reliģiskajā organizācijā vai komercsabiedrībā un ka darbam ir noteikts pilnvaru apjoms. Autore secina, ka amats ir pienākumu un tiesību apjoms, kas amatpersonai noteikts ar likumu vai konkrētu pienākumu aprakstu. Dienesta gaitas likums nenosaka amatpersonas amata pilnvarojumu apjomu, tomēr paredz vispārīgos pienākumus, kuri jāievēro visām amatpersonām, nosakot tos Dienesta gaitas likuma 6. pantā. No šiem pienākumiem izriet dienesta gaitas principi – valstij lojāla, profesionāla valsts dienesta pastāvēšana, kas nodrošina tiesisku, stabilu, efektīvu un atklātu valsts pārvaldes darbību. Katras amatpersonas konkrētos pienākumus un kompetences apjomu nosaka amata aprakstā.

Atlases process amatam. Lai persona varētu īstenot valsts dienestu, ieņemt amatu un veikt amatpersonai paredzētos pienākumus, ir jānosaka, kādas prasības amatpersonai izvirza valsts un sabiedrība. Dienesta gaitas likums ļauj dienestā atrasties pilngadīgam Latvijas pilsonim ar atbilstošu veselības stāvokli un fizisko sagatavotību, kurš nav sodīts, ir rīcībspējīgs, prot latviešu valodu, kuram ir vismaz vidējā izglītība un kurš nav atvaļināts no dienesta sakarā ar disciplinārsoda – atvaļināšana no dienesta, piemērošanu¹².

Tiesiskais regulējums nosaka kritērijus valsts dienesta pretendentiem, bet praktiskā puse personāla atlasei ir iestādes rīcība, novērtējot personu un atlasot to dienestam. Šis process noslēdzas ar personas pieņemšanu dienestā un iecelšanu

⁵ Dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 30. jūn., Nr. 101.

⁶ Latviešu Konversācijas vārdnīca I. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1927–1928, 370. sleja.

⁷ Enciklopēdiskā vārdnīca. 1. daļa. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991, 25. lpp.

⁸ Sīkāk skatīt likumu „Par interešu konfliktu novēršanu valsts amatpersonu darbībā”, Komerclikumam, Krimināllikumam, Administratīvā procesa likumu u. c.

⁹ Načisčionis J. Administratīvās tiesības. Rīga: Turība, 2009, 334. lpp.

¹⁰ Administratīvās rajona tiesas 2006. gada 3. februāra spriedums lietā Nr. A42189305.

¹¹ Par interešu konfliktu novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 9. maijs, Nr. 69.

¹² Dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 30. jūn., Nr. 101.

amatā. Autore uzskata, ka tikai daļēji šis process var tikt reglamentēts normatīvajos aktos, jo pati personas atbilstības novērtēšana dienestam un amatam vienlīdz būs subjektīvs process, kuru tikai vispārīgi regulē normatīvie akti. Ar personāla atlasī saprot organizācijai un amata pozīcijai visatbilstošākā un vispiemērotākā kandidāta izvēli no noteiktas kandidātu kopas, bet I. Ešenvalde atlasē būtu skaidro kā ideālu sakritību starp attiecīgā kandidāta kompetenci un amata prasībām, kā arī personas atbilstību organizācijas korporatīvai kultūrai, mērķiem un sadarbības praksei¹³. Pēc būtības tas ir prognozēšanas uzdevums, jo jāparedz kandidāta darbība reālajā darba vietā. Dienesta gaitas likums ļoti skopi reglamentē atlasē procesu, nosakot, ka ir jāizvērtē kandidāta atbilstība obligātajām prasībām un prasībām amatam noteiktajām prasībām¹⁴. No tā autore secina, ka kandidātam jāatbilst prasībām dienestam un vienmēr ir jāzina, kuram amatam atlasē kandidātu. Nevar tikt veikta vispārēja atlasē dienestam, kad atlasē kandidātus un tad sāk piemeklēt amatus, kuros amatpersonas iecelt. Principā atlasē process sākas ar kandidāta atbilstību izvirzītajām obligātajām prasībām dienestam un prasībām pieņemšanai dienestā. Reāli tiek vērtēta kandidāta fiziskās sagatavotības un veselības stāvokļa, un psiholoģisko īpašību piemērotība dienestam¹⁵. Autore nepiekrīt pašreizējam tiesiskajam regulējumam, jo uzskata, ka šie kritēriji būtu jāpiemēro amatam prasībām. Pašlaik ir situācija, ka Ministru kabinets noteicis prasības fiziskai sagatavotībai saskaņā ar dzimumu un vecuma kritēriju. Pirmkārt, tiek pārkāpts vienlīdzības princips, jo dienestam nepastāv ierobežojumi pēc šiem kritērijiem, un, otrkārt, dienestā ir svarīgi, kā amatpersona veic savus amata pienākumus. Tieši katram amatam vajadzētu noteikt prasības fiziskai sagatavotībai un veselības stāvoklim, kā arī amatam nepieciešamo kompetenci. Ļoti būtiski ir noteikt katram amatam nepieciešamās psiholoģiskās īpašības. Latvijā šis jautājums nav regulēts, bet ārzemēs tas ir viens no būtiskākajiem noteikumiem, atlasot kandidātu dienestam¹⁶. Absolūti tiesiski nav neregulēts jautājums par interviju, kuru realitātē piemēro vienmēr. Intervija jeb pārrunas noteiktas tikai Valsts robežsardzes koledžas Robežsargu skolas uzņemšanas noteikumos, atlasot kandidātus ar vidējo izglītību¹⁷. Savukārt Valsts policijas koledžas arodizglītības programmas atlasē noteikti triju veidu pārbaudījumi – tests par piemērotību dienestam (psiholoģiskā vērtēšana), vērtīguma un atmiņas tests un fiziskās sagatavotības pārbaude¹⁸. Ar psiholoģisko testēšanu nosaka personas piemērotību dienestam Valsts policijā, šis tests apstiprināts ar pavēli¹⁹. Izpētot ārvalstu pieredzi²⁰ par personu testēšanu atlasē dienestam policijā, autore uzskata, ka šādam psiholoģiskajam testam būtu jābūt visā Iekšlietu ministrijas sistēmā ar attiecīgu tiesisko regulējumu. Pirmais tests

¹³ Ešenvalde I. Personāla praktiskā vadība. Rīga: SIA „Merkūrijs LAT”, 2005, 64. lpp.

¹⁴ Dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 30. jūn., Nr. 101.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Skatīt: Bite K. Analysis of police career courses abroad. Starptautiskās zinātniskās konferences „Valsts un tiesību aktuālās problēmas” zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils Universitāte, Saule, 2010, 49.–60. lpp. Bite K. How to form a good personnel in police office – the theory and legal conditions. Slovērijas Policijas akadēmijas zinātniskās konferences „Papildu pētījumi Viduseiropas pētījumu zonā, sadarbojoties Eiropas drošībai” rakstu krājums. Bratislava, 2011, 140.–149. lpp.

¹⁷ Pieejams: <http://www.vrk.rs.gov.lv/lat/teksti/reflektantiem/vrkr-15.pdf#8.3.apakspunkts> (skatīts 18.03.2012.).

¹⁸ Pieejams: http://www.polak.edu.lv/doc_upl/vpk_noteikumi_nr_1_09012012.pdf (skatīts 18.03.2012.).

¹⁹ Valsts policijas 2006. gada 14. septembra pavēle Nr. 1285 „Par psiholoģiskās testēšanas procesu”. Nepublicēts materiāls.

²⁰ Skatīt, piemēram, Jeremy M. Wilson, Erin Dalton, Charles Scheer. Police recruitment and retention for the New Millennium. RAND Corporation, 2010, p. 67–72.

būtu nepieciešams, lai izpētītu īpašību piemērotību dienestam, bet nākamie testi noteiktu, kuram amatam personas īpašības ir vispiemērotākās. Testa rezultātus vērtētu speciāli sagatavot speciālisti – psihologi, pedagogi, mediķi u. c.

Autore piedāvā Dienesta gaitas likumā noteiktās obligātās prasības dienestam un prasības pieņemšanai dienestā apvienot, nosakot to kā pirmo atlasē stadiju, jo šīs prasības ir formālas un tās var izvērtēt bez kandidāta klātbūtnes (kandidāts tām vai nu neatbilst (respektīvi, netiek pielaists tālākajai atlasē), vai arī atbilst (ar tiesībām turpināt piedalīties atlasē procesā). Otrā atlasē stadijā jau būtu kandidāta veselības stāvokļa, fizisko spēju, psiholoģisko īpašību un kompetenču novērtēšana konkrētam amatam. Pēdējā atlasē stadijā būtu intervija ar komisiju un/vai amatpersonu, kura tiesīga pieņemt dienestā. Ideālā variantā atlasē procesu organizētu speciālos novērtēšanas centros, kur tiktu veikta ne tikai atlasē, bet arī novērtēšana dienesta gaitas laikā.

Atlasē process noslēdzas tad, kad tiek atzīts, ka persona atbilst izvirzītajām amata prasībām. Tad amatpersonu pieņem dienestā un ieceļ amatā. Iecelšana amatā ir nepieciešama tāpēc, lai iestāde saņemtu pakalpojumus, ko sniedz visspējīgākie, visefektīvākie un visgodīgākie ierēdņi²¹. Balstoties uz atlasē procesa rezultātiem, iestādes vadītājs pieņem lēmumu par dienesta tiesisko attiecību dibināšanu ar kandidātu. Kā papildu faktors pašreizējai atlasē sistēmai būtu ieviešams pārbaudes laiks katrā amatā: tā kā, atlasot kandidātus amatiem, tiem nav nepieciešamās profesionālās kvalifikācijas, būtu jāsāk veidot profesionālā karjera no zemākā amata uz augstāko. Vispirms atlasītu kandidātus kārtībnieka amatam policijā vai jaunākā inspektora amatam robežsardzē. Tie ir amati ar visplašāko profilu, un tiem obligāti nepieciešama formālās profesionālās izglītības apguve. Pēc attiecīgas profesionālās izglītības iegūšanas ar amatpersonu slēgtu terminēto līgumu par dienestu, kas tiktu noteikts kā pārbaudes laiks, lai amatpersona sevi pierādītu amatā. Tikai pēc pārbaudes laika izturēšanas un pozitīva lēmuma saņemšanas (to varētu apvienot ar amatpersonas darbības un tās rezultātu novērtēšanu, piemēram, pārbaudes laiks sakristu ar divu gadu novērtēšanas periodu) ar amatpersonu slēgtu beztermiņa līgumu par dienestu. Līgumā būtu jānorāda arī sociālās garantijas dienestā un katram amatam dienesta karjeras vispārīgos nosacījumus, kas ietvertu arī turpmāko profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanu un virzību uz augstākiem amatiem.

Būtisks notikums dienesta gaitā ir **amatpersonas tiesiskā statusa dibināšana**. Prof. K. Dišlers ir teicis, ka valsts dienestam kā publiski tiesiskam stāvoklim ir raksturīga jau viņa nodibināšana – valsts dienesta stāvoklis ir noteikts ar likumu, un atsevišķas personas tiek nostādītas šinī stāvoklī ar vienpusīgiem administratīviem aktiem. Varētu šķist, ka iecelšana valsts dienestā notiek pēc divu personu vienošanās: pilsonis lūdz vietu valsts dienestā, tiek atzīts par derīgu un ar kompetenta administratīva orgāna aktu iecelts amatā; vai arī dažreiz pat valsts iestāde uzaicina kādu pilsoni iestāties valsts dienestā un, saņemot personas piekrišanu, ieceļ viņu amatā. Tā ir tikai lietas faktiskā puse; protams, normālos apstākļos neviens netiek spiests iestāties valsts dienestā pret viņa gribu, tāpēc iecelšana amatā notiek jeb *dienesta attiecības tiek nodibinātas ar vienpusīgu valsts varas aktu, kas iegūst validitāti ar amatā ieceļamā piekrišanu*. Valsts dienesta nodibināšanas juridiskā puse ir pietiekoši skaidra: tiesiski šis stāvoklis tiek nodibināts tikai ar vienpusīgu valsts

²¹ Eiropas Savienības Civildienesta tiesas 2010. gada 15. jūnija spriedums lietā: EPSO/AD/77/06. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62008FJ0035:LV:HTML> (skatīts 07.03.2012.).

varas aktu, bez amatā iecelamā gribas kā juridiska faktora²². Pašu iecelšanas aktu parasti ieskata par administratīvu aktu²³.

Asociētā profesore J. Briede norāda, ka termins „īpaši pakļautās personas” jāsaprot kā personas, kas atrodas īpašajās pārvaldes attiecībās, piemēram, ierēdņi u. c. amatpersonas, kareivji, skolēni, studenti un notiesātās personas. Rīkojumi, kas tiek doti šīm personām darba (dienesta) organizācijā, nav administratīvie akti. Savukārt akti, ar kuriem tiek mainīts īpaši pakļauto personu statuss, ir administratīvie akti, jo ievērojami ietekmē konkrētā indivīda personiskās tiesības un intereses²⁴. To, ka dienesta attiecības tiek dibinātas un izbeigtas ar administratīvo aktu, norāda arī tiesu prakse – nozīmīgā atšķirība, kas pastāv starp civiltiesiski noslēgtu darba līgumu un publisko tiesību jomā piešķirto amatu (tā zaudēšanu), ir vairākkārt atspoguļota Augstākās tiesas un arī Satversmes tiesas praksē: „Ierēdņi ir valsts amatpersonas, kam uzticēta valsts uzdevumu pildīšana valsts pārvaldes sistēmā. Ierēdņi ir tādās publiski tiesiskajās attiecībās ar valsti, kurās, pretēji darba tiesībās noteiktajam, nepastāv līgumslēdzēju pušu vienlīdzības princips. Šādas nodarbinātības attiecības neveidojas, noslēdzot darba vai kādu citu līgumu, bet veidojas, kompetentām valsts institūcijām iecelot personu ierēdņa amatā. Ņemot vērā ierēdņu lomu un uzdevumus valsts pārvaldes funkciju īstenošanā, valsts vienpusēji regulē arī ierēdņu pilnvaras, darba tiesību aizsardzību, ieskaitot atalgojumu un sociālās garantijas, kā arī dienesta attiecību izbeigšanu²⁵.” Šo attiecību pamatā ir dienesta attiecību īpašais raksturs. „Dienesta persona ir valstij īpaši pakļauta persona. Dienesta attiecības tiek nodibinātas un izbeigtas ar administratīvo aktu²⁶.”

Autore norāda, ka Latvijā nav vienotas attieksmes pret valsts dienestā esošu amatpersonu un to tiesiskā statusa regulējumu: piemēram, valsts amatpersona ir arī militārā dienesta karavīrs²⁷, kuram dienesta attiecības būtu jādibina kā civildienesta ierēdņiem un amatpersonām ar speciālo dienesta pakāpi – ar administratīvu aktu, bet ar karavīru tiek slēgts profesionālā dienesta līgums starp Latvijas pilsoni un Aizsardzības ministriju²⁸. Ne ar civildienesta ierēdņiem, ne amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm līgums par valsts dienestu netiek slēgts. Tiesiskais statuss tiek vienpusēji nodibināts ar attiecīgas iestādes vadītāja lēmumu²⁹.

Autore izpētīja līdzīgu dienestu, kur personas tiek ieceltas amatos, tiesisko regulējumu attiecībā uz tiesiskā statusa dibināšanu. Satversmes aizsardzības biroja (SAB) likumā noteikts, ka pamatnosacījumus iecelšanai amatos SAB, profesionālās sagatavotības kritērijus un citus ar iecelšanu amatos un ar dienestu (darbu) saistītos jautājumus reglamentē Nacionālās drošības likums, Valsts drošības iestāžu likums un Satversmes aizsardzības biroja likums³⁰. Nacionālās

²² Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 1938, 2002, 153. lpp.

²³ Turpat, 159. lpp.

²⁴ Briede J. Administratīvais akts. Rīga: *Latvijas Vēstnesis*, 2003, 161. lpp.

²⁵ Administratīvās rajona tiesas 2010. gada 20. janvāra spriedums lietā Nr. A42960909. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2010/01_2010/20_01_2010/AL_2001_raj_A-04920-10_36.pdf (skatīts 17.01.2012.).

²⁶ LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 28. septembra spriedums lietā Nr. SKA – 632/2010. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/files/archive/departament3/2010/ieredna%20atlaisana.doc> (skatīts 08.03.2012.).

²⁷ Par interešu konfliktu novēršanu valsts amatpersonu darbībā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 9. maijs, Nr. 69.

²⁸ Militārā dienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 25. jūl., Nr. 91.

²⁹ Dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 30. jūn., Nr. 101.

³⁰ Satversmes aizsardzības biroja likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 19. maijs, Nr. 59.

drošības likums³¹ vispār neregulē jautājumus, kas saistīti ar amatpersonu dienesta gaitu, t. sk. iecelšanu amatā, bet Valsts drošības iestāžu likums paredz, ka „pamatnosacījumus iecelšanai amatā .. valsts drošības iestādēs, profesionālās sagatavotības kritērijus un citus ar dienestu saistītos jautājumus nosaka likums „Par valsts noslēpumu” u. c. likumi, kas reglamentē valsts drošības iestāžu darbību, šo iestāžu nolikumi u. c. normatīvie akti”³². Likums „Par valsts noslēpumu” neparedz, ka tikai amatpersonas tiesīgas iegūt pieeju valsts noslēpumam – valsts noslēpuma subjekti ir valsts institūcijas, to amatpersonas un darbinieki, kā arī citas personas, kuras sakarā ar amata (dienesta) vai darba pienākumu veikšanu rada, iegūst, uzglabā vai izmanto valsts noslēpuma objektus³³. Tātad šis likums neregulē jautājumus, kas saistīti ar amatpersonu dienesta gaitu. Bet tiesiskais regulējums attiecībā uz SAB amatpersonām pieļauj, ka pati iestāde, ja tas nav reglamentēts speciālajā likumā, nosaka jautājumus, kas saistīti ar dienestu. Normatīvais regulējums nenosaka, kā tiek dibināts amatpersonas statuss.

Prokurus amatā iecel atkarībā no amata – Saeima vai ģenerālprokurors³⁴, savukārt tiesnešus amatā iecel uz laiku, bet apstiprina bez termiņa Saeima³⁵. Likums nenosaka, vai ar prokuroriem un tiesnešiem tiek slēgts līgums, bet, tā kā gan prokurors, gan tiesnesis ir amatpersona, autore secina, ka līgums netiek slēgts, bet tiek izdots administratīvs akts, kas regulē amatpersonas statusu.

Attiecībā uz Valsts ieņēmuma dienesta ierēdņiem – finanšu policijas darbiniekiem un muitas kriminālpārvaldes ierēdņiem – ir vienots tiesiskais regulējums: Valsts ieņēmuma dienesta likums. Atlase amatiem gan finanšu policijā, gan muitas kriminālpārvaldē notiek atklāta konkursa kārtībā uz ierēdņu amatiem. Uz vakanto ierēdņa amatu izsludina konkursu, kura rezultātus publicē laikrakstā „Latvijas Vēstnesis”, bet amatā iecel iestādes priekšnieks ar rīkojumu³⁶.

Autore piekrist administratīvo tiesību pētniekiem prof. H. Vildbergam, prof. K. Dišleram, asociētajai profesorei J. Briedei u. c., ka pavēle vai rīkojums par amatpersonas iecelšanu amatā jāuzskata par administratīvo aktu, jo ar to tiek grozīts personas tiesiskais statuss – no privātpersonas uz valsts dienestā esošu amatpersonu. Šaubas rodas par līguma atmešanu kā piederīgu darba tiesiskajām attiecībām. Izpētot ārvalstu pieredzi, autore secina, ka ar personu tiek slēgts līgums par dienestu policijā vai robežsardzē³⁷. Šāds līgums noteic, ka dienesta attiecības ir divpusējs tiesisks akts. Tāpēc tā noslēgšana un laušana nevar notikt vienpusēji, bet nepieciešama abu pušu gribu saskaņošana. Slēdzot līgumu par dienestu, amatpersona būtu tiesiski aizsargāta tajos gadījumos, kad iestāde vēlas izbeigt dienesta tiesiskās attiecības: piemēram, brīdinājums par uzteikumu iestādei jāsaņem tikai sakarā ar iestādes vai amatpersonas amata likvidāciju vai amatpersonu skaita samazināšanu³⁸. Tomēr loģiski būtu, ja amatpersonu brīdinātu arī citos gadījumos par dienesta attiecību izbeigšanu, nevis tikai izdotu nelabvēlīgu administratīvo aktu.

Tāpat autore secina, ka Latvijā pastāv divu veidu tiesiskā statusa nodibināšana valsts dienestā esošajiem – militārpersonām, kuras slēdz līgumu par dienestu,

³¹ Nacionālās drošības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 29. dec., Nr. 473/376.

³² Valsts drošības iestāžu likums, 18. pants, trešā daļa: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 19. maijs, Nr. 59.

³³ Par valsts noslēpumu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 29. okt., Nr. 181.

³⁴ Prokuratūras likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 2. jūn., Nr. 65.

³⁵ Par tiesu varu: LR likums. *Ziņotājs*, 1993, 14. janv., Nr. 1.

³⁶ Par valsts ieņēmuma dienestu: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 11. nov., Nr. 105.

³⁷ Piemēram, skatīt Igaunijas, Lietuvas, Polijas, Somijas u. c. valstu likumus par dienestu policijā.

³⁸ Dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 30. jūn., Nr. 101.

un civildienesta ierēdņiem un amatpersonām ar speciālajām dienesta pakāpēm, ar kurām līgums par dienestu netiek slēgts. Nav ievērots Satversmē noteiktais demokrātiskas valsts pamatprincips par vienlīdzību likuma priekšā un cilvēka tiesību īstenošana bez jebkādas diskriminācijas³⁹. Tāpēc Dienesta gaitas likumā par amatpersonas tiesiskā statusa nodibināšanu amatpersonas atlases (dienestam) un iecelšanas (amatā) tiesiskajam regulējumam jābūt detalizētākam.

Profesionālā izglītība ir viens no amata apraksta elementiem, kas cieši saistīts ar amatpersonas profesionalitāti. Kā norāda asociētais profesors Z. Indrikovs, „Noteikt Valsts policijas amatpersonām nepieciešamo izglītības un kvalifikācijas līmeni nemaz nav tik vienkārši, jo likums nosaka tikai kopīgās prasības visu šo iestāžu personālam”⁴⁰. Dienesta gaitas likums norāda, ka amata aprakstā nosakāma minimālā izglītība, kas nepieciešama, lai personu varētu pieļaut pie amata pienākumu pildīšanas. Šī izglītība piesaistīta speciālajai dienesta pakāpei:

- 1) ierindnieka amatam – vidējā izglītība;
- 2) kaprāļa, seržanta, virsseržanta vai virsniekvietnieka amatam – vismaz 2. profesionālās kvalifikācijas līmenis;
- 3) leitnanta, virsleitnanta, kapteiņa amatam – pirmā līmeņa augstākā izglītība;
- 4) majora, pulkvežleitnanta, pulkveža vai ģenerāļa amatam – akadēmiskā vai otrā līmeņa profesionālā augstākā izglītība⁴¹.

Autore uzskata, ka šī noteiktā minimālā izglītība ir zema un neparedz profesionālās izglītības nepieciešamību. Ja pēc analogijas analizē valsts civildienesta ierēdņiem izvirzītās izglītības prasības, secināms, ka ierēdņiem noteikta augstākā izglītība⁴². Tāpat augstākā izglītība nepieciešama tiesniešiem, prokuroriem, Valsts ieņēmuma dienesta ierēdņiem⁴³ u. c. amatpersonām, kas pilda līdzīgas funkcijas. Likums Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu amatpersonām, nosakot pārejas periodu no 2006. gada līdz 2016.gadam, kad jāiegūst augstākā izglītība⁴⁴, paredzēja, ka pārejas periodā amatpersonām, kuras ieņem amatu ar maksimāli iespējamo speciālo dienesta pakāpi no kaprāļa līdz virsniekvietniekam, ir pieļaujams amatu ieņemt amatpersonai ar atbilstošu profesionālo vidējo izglītību jeb otro profesionālās kvalifikācijas līmeni. Kā rāda statistika, augstākās izglītības trūkums vērojams ne tikai personāla grupā no kaprāļa līdz virsniekvietniekam, bet arī abās pārējās grupās, kas noteiktas Dienesta gaitas likumā⁴⁵.

Profesionālās augstākās izglītības zemākais līmenis ir pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība, kas dod iespēju iegūt ceturrtā līmeņa profesionālo kvalifikāciju. Šī līmeņa profesionālā kvalifikācija ir teorētiskā un praktiskā sagatavotība, kas ļauj veikt sarežģītu izpildītāja darbu, kā arī organizēt un vadīt citu speciālistu darbu⁴⁶. Toties pašlaik pieļaujama otrais profesionālās kvalifikācijas līmenis dod iespēju

³⁹ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

⁴⁰ Indrikovs Z. Policijas darbiniekiem nepieciešamās profesionālās izglītības minimālās prasības: nacionālie likumdošanas akti un Eiropas Savienības valstu prakse. Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences „Policijas augstākās izglītības vadības problēmas” rakstu krājums. Rīga: LPA, 2007, 30.–41. lpp.

⁴¹ Dienesta gaitas likums, 15. pants, trešā daļa.

⁴² Valsts civildienesta likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 22. sept., Nr. 331/333.

⁴³ Skatīt Valsts ieņēmuma dienesta likumu, likumu „Par tiesu varu”, Prokuratūras likumu, Militārā dienesta likumu.

⁴⁴ Dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 30. jūn., Nr. 101

⁴⁵ Materiāli no 23.03.2012. konferences „Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu personāla profesionālā izglītība”. Valsts policijas prezentācijas. Npublicēts materiāls.

⁴⁶ Profesionālās izglītības likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 30. jūn., Nr. 213/215.

patstāvīgi veikt kvalificētu izpildītāja darbu, t. i., darbu standarta situācijās (šis darbs ir kaut kas vairāk nekā vienkāršu uzdevumu pildīšana profesionālajā jomā), kā arī dod tiesības darīt darbu, kura veikšanai nepieciešama speciāla sagatavotība⁴⁷. Var secināt, ka ceturtais un otrais kvalifikācijas līmenis nav salīdzināmi lielumi: ceturtais kvalifikācijas līmenis ļauj veikt sarežģītu darbu, bet otrais – tādu darbu standarta situācijās, kura veikšanai tomēr nepieciešama speciāla sagatavotība. Jau izanalizējot likumā „Par policiju” un Robežsardzes likumā noteiktos pienākumus, var secināt, ka policijas darbiniekiem un robežsargiem pat viszemākajos amatos (policijas kārtībnieks un jaunākais inspektors) nepieciešams veikt sarežģītu darbu un vadīt un organizēt citu darbu. Respektīvi, tās ir spējas, kuras attīsta tikai ceturtais profesionālās kvalifikācijas līmenis jeb pirmā līmeņa profesionālā izglītība. Tātad šī ir minimālā izglītība, kas nepieciešama amata pienākumu veikšanai.

Autore papildus analizēja profesijas, kas iekļautas Profesiju klasifikatorā (turpmāk – PK)⁴⁸ un attiecas uz Valsts policiju un Valsts robežsardzi, un secināja, ka tās ir iedalītas trijās grupās:

- 1) **11 „Likumdevēji, amatpersonas un vadītāji”**. Šai apakšgrupai nav norādīta nepieciešamā izglītība. Ņemot vērā PK noteiktās pamatdarbības – plānot, vadīt un koordinēt, izstrādāt darba plānu, pieņemt lēmumus, izdot pavēles, rīkojumus, uzraudzīt un kontrolēt, pieņemt darbā un iecelt amatā –, autore uzskata, ka šos darba veidus var raksturot kā sarežģītus. PK nosauc vairākus amatus, kuri piekritīgi Valsts policijai un Valsts robežsardzei – iestādes vadītājs, tā vietnieks, pārvaldes vadītājs, tā vietnieks, pulka komandieris un tā vietnieks. Tie ir amati, kuri piekritīgi majora, pulkvežleitnanta, pulkveža un ģenerāļa speciālajai dienesta pakāpei. Noteikt, ka šai grupai nepieciešama akadēmiskā vai otrā līmeņa profesionālā augstākā izglītība, ir mēģinājums amatā iecelt amatpersonu ar tai neatbilstošu izglītību. Autore piedāvā visus vadītājus iedalīt 3 grupās: zemākā līmeņa vadītāji (leitnants, virsleitnants, kapteinis), kuriem pietiek ar otrā līmeņa profesionālo augstāko izglītību (specializācija policijas darbā vai robežapsardzībā); vidējā līmeņa vadītāji (majors, pulkvežleitnants) – profesionālais maģistra grāds (policijas darbs, jurista kvalifikācija); augstākā līmeņa vadītāji (pulkvedis, ģenerālis) – zinātņu doktora grāds⁴⁹;
- 2) **335 „Valsts varas īstenošanas speciālisti”**. PK norādīta izglītība – augstākā, atsevišķos gadījumos – vidējā profesionālā. Šajā grupā ietilpst gandrīz visi amati no vecākā virsnieka līdz koledžas kadetam. Šīs grupas profesijas ir iekšlietu inspektori un izmeklētāji, kuriem jāzina analīzes un sintēzes metodes, darba procesu izpildes secība, to racionāla organizācija, jāprot praktiski lietot zināšanas, vadīt personālu, sagatavot dokumentāciju utt.;
- 3) **54 „Apsardzes un pakalpojumu jomas darbinieki”**. PK norādīta izglītība – pamata vai vidējās pakāpes profesionālā izglītība. Šajā grupā atsevišķi nodalīti „Policisti” un norādīta sabiedriskās kārtības sarga profesija ar pamatuzdevumiem – sargāt sabiedrisko kārtību, cilvēkus un mantu no

⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ Noteikumi par Profesiju klasifikatoru, profesijai atbilstošiem pamatuzdevumiem un kvalifikācijas pamatprasībām un Profesiju klasifikatora lietošanas un aktualizēšanas kārtību: Ministru kabineta 2010. gada 18. maija noteikumi Nr. 461. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 28. maijs, Nr. 84.

⁴⁹ Skatīt arī Indrikovs Z. Policijas darbiniekiem nepieciešamās profesionālās izglītības minimālās prasības: nacionālie likumdošanas akti un Eiropas Savienības valstu prakse. Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences „Policijas augstākās izglītības vadības problēmas” rakstu krājums. Rīga: LPA, 2007, 30.–41. lpp.

pretlikumīgas rīcības, aizturēt likumpārkāpējus, regulēt satiksmi, vadīt operācijas nelaimes gadījumos, sargāt iedzīvotājus un to likumīgās intereses no prettiesiskiem apdraudējumiem, dokumentēt likumpārkāpumus u. c. Šie veicamie uzdevumi pēc būtības ir piekritīgi tiem amatiem, kuri norādīti iepriekšējā grupā „Iekšlietu inspektori un izmeklētāji”. Nav saprotams, ar ko atšķiras sabiedriskā kārtības sarga uzdevumi no, piemēram, kārtībnieka pienākumiem. Jebkurā gadījumā ar šādiem veicamajiem pienākumiem nevar tikt noteikta pamata vai vidējās pakāpes profesionālā izglītība.

Dienesta gaitas likums pieļauj vēl vienu nepilnību attiecībā uz izglītības līmeni konkrētam amatam. Līdz 2011. gada grozījumiem Dienesta gaitas likumā policijas priekšnieka un Valsts robežsardzes priekšnieka amata kandidātam bija noteikta akadēmiskā vai otrā līmeņa profesionālā augstākā izglītība ar piebildi, ka Valsts policijas priekšnieka amata kandidātam jābūt ar juridisku izglītību⁵⁰. Izdarot grozījumus Dienesta gaitas likumā, likumdevējs lēma, ka Valsts policijas un Valsts robežsardzes priekšnieka amata kandidātiem jābūt ar akadēmisko vai otrā līmeņa profesionālo augstāko izglītību, svitrojot normu par juridisko izglītību. Likumprojekta anotācijā norādīts, ka Valsts policijas un Valsts robežsardzes priekšnieks saskaņā ar Valsts pārvaldes iestāžu likuma prasībām ir administrators, kas atbildīgs par iestādes funkciju efektīvu izpildi, par tiesisku, stabilu, efektīvu un atklātu iestādes darbību. Autore nepiekrīt šim apgalvojumam, jo saskaņā ar Kriminālprocesa likumu⁵¹ izmeklētāja tiešais priekšnieks ir augstākās izmeklēšanas iestādes vadītājs. Izvērtējot tiešā priekšnieka tiesības un pienākumus, jāsecina, ka amatpersonai bez juridiskās izglītības šī panta kompetenci neizdosies īstenot. Tāpat anotācijā norādīts: Dienesta gaitas likums noteic, ka Valsts policijas vadītāja amata kandidātam ir nepieciešama juridiskā izglītība, bet Drošības policijas un Valsts robežsardzes vadītāja amata kandidātam šāda prasība nav noteikta. Līdz ar to ir konstatējama atšķirīga attieksme pret trīs tiesibaizsardzības iestāžu vadītāju kandidātiem. Lai nodrošinātu vienlīdzīgu attieksmi pret šiem kandidātiem, ir nepieciešamas vienotas prasības attiecībā uz augstāko izglītību un jāizslēdz juridiskās izglītības prasība Valsts policijas priekšnieka amata kandidātam. Vienlaikus uzsvars tiks likts uz amatpersonas administratīvo kompetenci un prasmi vadīt iestādi, nevis uz konkrēto izglītību⁵².

Tai pašā laikā Dienesta gaitas likums nenoteic, ka iestāžu vadītāja kandidātam jāpiemīt administratora kompetencēm. Ja Valsts policijā un Valsts robežsardzē būtu izstrādāta karjeras sistēma, kur dienesta gaita sākas ar zemāko amatu – policijas kārtībnieku vai Valsts robežsardzes jaunāko inspektoru, kurš apguvis nepieciešamo profesionālo izglītību, un karjera tiktu veidota, pakāpeniski ieceļot augstākos amatos, tad par iestādes vadītāju varētu iecelt tikai tādu amatpersonu ar speciālo izglītību, kura karjeras laikā būtu apguvusi arī administratora prasmes. Protams, arī pašreizējā situācijā konkrētu izglītību var noteikt amata aprakstā, bet nepilnības normatīvajos aktos nedrīkst būt priekšnoteikums nepiemērotu amatpersonu iecelšanai iestādes vadītāja amatā.

⁵⁰ Dienesta gaitas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 30. jūn., Nr. 101.

⁵¹ Kriminālprocesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 11. maijs, Nr. 74.

⁵² Likumprojekta „Grozījumi Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likumā” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/03C7FBE80D9D14EFC225788E00499E59?OpenDocument> (skatīts 18.03.2012.).

Kā jau autore minējusi, Dienesta gaitas likums pieļauj līdz 2016. gada 1. jūlijam amatos atrasties amatpersonai bez nepieciešamās augstākās izglītības. Lai arī likumdevējs bija noteicis 10 gadu pārejas periodu, kura laikā visam personālam bija jāiegūst augstākā izglītība vai amata aprakstā noteiktā augstākās pakāpes izglītība, praksē notika atgriezenisks process:

- 1) ar Dienesta gaitas likuma spēkā stāšanos no likuma „Par policiju” tika izslēgta norma, ka bez attiecīgas profesionālas sagatavošanas amatpersona nav tiesīga veikt dienesta pienākumus. Sākotnējā likuma „Par policiju” redakcija paredzēja, ka „Policijas dienestā parasti ieskaita personas, kuras beigušas Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas akadēmiju .. Personas, kuras pieņemtas policijas dienestā un nav ieguvušas profesionālo izglītību akadēmijā, obligāti nosūta uz mācībām Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas mācību iestādēs, kur tas iziet elementāro tiesisko, fizisko, tehnisko un kaujas apmācību”⁵³. Šīs normas izslēgšana radīja situāciju, ka Valsts policijas izglītības iestādes netika noslogotas, jo likums atļāva nesagatavotiem policijas darbiniekiem pildīt dienesta pienākumus. Var prezumēt, ka policijas profesionalitātes līmenis kritās⁵⁴;
- 2) līdz ar Valsts policijas koledžas izveidi 2006. gadā⁵⁵ Latvijas Policijas akadēmijai vairs netika uzdots sagatavot speciālistus pirmā līmeņa profesionālajā augstākās izglītības studiju programmā „Civīlā drošība un aizsardzība”, tāpēc Valsts policijas koledža kļuva par vienīgo izglītības iestādi, kas sagatavo policijas darba speciālistus. Turklāt Valsts policijas koledžas Policijas skolā 2007. gadā sēdza profesionālās vidējās izglītības (3. profesionālās kvalifikācijas līmeņa) studiju programmu „Policijas darbs”. Tās vietā tika izveidota 2. profesionālās kvalifikācijas līmeņa arodizglītības studiju programma „Policijas darbs”⁵⁶, kaut gan Valsts policijā nav amatu, kurus saskaņā ar PK un likumu „Par policiju” varētu pildīt amatpersona ar arodizglītību, un tik zems profesionālās kvalifikācijas līmenis ir klajā pretrunā ar Dienesta gaitas likuma prasībām;
- 3) 2009. gada 31. decembrī tika likvidēta Latvijas Policijas akadēmija, kas īstenoja 5. profesionālās kvalifikācijas līmeņa studiju programmu, maģistra profesionālo studiju programmu un kurā varēja iegūt doktora zinātnisko grādu policijas tiesībās, krimināltiesībās un kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas apakšnozarē. Līdz ar to valstī vairs nav specializētas augstākās izglītības iestādes, kas sagatavotu otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības speciālistus (atsevišķu programmu realizēšana Latvijas Universitātē, Rīgas Stradiņa universitātē, Baltijas Starptautiskajā akadēmijā, Daugavpils Universitātē un Rēzeknes Augstskolā ir tikai izglītotu policijas darbinieku un robežsargu deficīta likvidēšanas sekas).

Šie lēmumi noveda pie tā, ka 2011. gada 1. augustā Valsts policijas struktūrvienībās tika sasniegts pēdējos gados vēl nebijis vakanto amata vietu skaits (822 amata

⁵³ Likums „Par policiju”: LR likums (pirmā redakcija). *Zinotājs*, 1992, 24. sept., Nr. 37.

⁵⁴ Skatīt Indrikovs Z. Policijas darbiniekiem nepieciešamās profesionālās izglītības minimālās prasības: nacionālie likumdošanas akti un Eiropas Savienības valstu prakse. Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences „Policijas augstākās izglītības vadības problēmas” rakstu krājums. Rīga: LPA, 2007, 30.–41. lpp.

⁵⁵ Iekšlietu ministrijas 2006. 13. jūlija rīkojums Nr. 521 „Par Valsts policijas koledžas izveidi”. Nepublicēts materiāls.

⁵⁶ Informācija no Valsts policijas un Valsts policijas koledžas publiskajiem pārskatiem. Pieejams: <http://www.policijas.skola.gov.lv/?id=97&sa=79&top=un> <http://www.vp.gov.lv/?id=189&said=1> (skatīts 27.03.2012.).

vietas jeb 11% no Valsts policijai deleģēto funkciju izpildei paredzēto amata vietu skaita)⁵⁷. Kā risinājums tikai ieviests jaunākā kārtībnieka amats ar speciālo dienesta pakāpi – ierindnieks. Šis risinājums ļauj pieņemt dienestā personas ar vidējo izglītību, un pēc 10 dienu apmācības kursa apgūšanas struktūrvienībā pēc individuālas programmas šīs personas varēs veikt tiesu kārtībnieka, objektu apsardzes, konvoģēšanas, patrulēšanas un citus amata pienākumus Valsts policijas amatpersonas, kas ieņem augstāku amatu, vadībā. Ierindnieka amats ir pagaidu risinājums līdz 2013. gada 31. decembrim, respektīvi, līdz minētajam datumam Valsts policijā pie dienesta pienākumu pildīšanas tiks pielaistas nesagatavotas amatpersonas.

Atklāts paliek jautājums, vai pēc šī termiņa beigām jaunākā kārtībnieka amatā esošās amatpersonas tiks atvaļinātas no dienesta un uz kāda pamata tas tiks darīts. Noteikumu anotācijā gan ir norādīts, ka tās amatpersonas, kuras Valsts policijas koledžā sekmīgi apgūs arodizglītības programmu „Policijas darbs” un iegūs atbilstošu kvalifikāciju, attiecīgi no jaunākā kārtībnieka amata tiks pārceltas kārtībnieka amatā. Savukārt tās amatpersonas, kuras nebūs apguvušas minēto arodizglītības programmu un līdz ar to arī nebūs ieguvušas atbilstošu kvalifikāciju, tiks atvaļinātas no dienesta Valsts policijā saskaņā ar Dienesta gaitas likuma 47. panta pirmās daļas 6. punktu amatpersonas amata likvidācijas vai amatpersonu skaita samazināšanas dēļ⁵⁸. Tomēr autore uzskata, ka, atvaļinot pēc šī panta amatpersonu no dienesta, būs jāievēro tiesu praksē noteiktā prasība: vienota, stabila un efektīva specializētā valsts dienesta nodrošināšanas nolūkā iestādes vai amatpersonas amata likvidācijas vai amatpersonu skaita samazināšanas gadījumā iestādei ir pienākums šā dienesta ietvaros pārbaudīt, vai pastāv brīva amata vieta,⁵⁹ un šo amatpersonu pārceļt amatā.

Ieviešot šo amatu, tiek ignorēta Dienesta gaitas likuma norma par nepieciešamo augstāko izglītību visiem amatiem līdz 2016. gada 1. jūlijam. Šai normai vajadzētu motivēt personālu iegūt augstākas pakāpes izglītību, bet pašreizējā situācijā gluži otrādi – pazemināt profesionalitāti policijas darbiniekiem.

Kopsavilkums

Pētījumā autore ieskicēja dažas problēmas, kas saistītas ar amatu un dienesta gaitu: analizēja amata jēdzienisko izpratni, noskaidroja atlases procesa un amatpersonas tiesiskā statusa nodibināšanas tiesisko regulējumu un izpētīja profesionālās izglītības problemātiku, izmantojot Latvijas un ārvalstu normatīvos

⁵⁷ Ministru kabineta noteikumu projekta „Grozījumi Ministru kabineta 2010. gada 29. jūnija noteikumos Nr. 601 „Noteikumi par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm amatiem atbilstošajām augstākajām speciālajām dienesta pakāpēm” anotācija. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40232837&mode=mk&date=2012-01-17> (skatīts 11.03.2012).

⁵⁸ Ministru kabineta noteikumu projekta „Grozījumi Ministru kabineta 2010. gada 29. jūnija noteikumos Nr. 601 „Noteikumi par Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm amatiem atbilstošajām augstākajām speciālajām dienesta pakāpēm” anotācija. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40232837&mode=mk&date=2012-01-17> (skatīts 18.03.2012).

⁵⁹ Vienots dienests; amatpersonu brīdināšana par atvaļināšanu no dienesta; amatpersonu vērtēšana; administratīvā akta adresāts; iestādes pienākums uz klausīt adresāta viedokli; uz klausīšanas pienākuma neizpildīšanas sekas. Tēze: LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvā departamenta 2010. gada 28. oktobra spriedums lietā Nr. SKA-632/2010.

aktus, ārvalstīs piemēroto praksi attiecībā uz amatpersonu ieņemamajiem amatiem, interneta resursus, kā arī personāla vadības atziņas par atlases procesu.

Autore secina, ka pašreizējais tiesiskais regulējums Dienesta gaitas likumā nedod ne amatpersonas, ne amata, ne valsts dienesta definīciju, tikai operē ar šiem jēdzieniem. Praktiski tas rada situāciju, ka jēdzienu dažādās izpratnes dēļ tiek piemērots atšķirīgs tiesiskais regulējums salīdzinoši vienādā situācijā. Nav vienveidības personas pieņemšanai valsts dienestā un iecelšanai amatā dažādās iestādēs.

Tāpat likums nenodrošina pilnvērtīgu personu atlasi dienestam Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs: autore uzskata, ka ar pašreizējo personāla atlasi nevar tikt izvēlētas piemērotākās personas dienestam policijā vai robežsardzē. Ir būtiski jāmaina tiesiskais regulējums, akcentējot amata prasības atlases procesā un personas piemērotības noteikšanu amata prasībām.

Dienesta gaitas likums paredz normatīvajam regulējumam neadekvāti zemu izglītības līmeni amatpersonām, kā arī nenosaka profesionālās izglītības obligātu nepieciešamību, respektīvi, likums pieļauj neprofesionālu personu iesaistīšanu valsts funkciju un uzdevumu īstenošanā.



Eiropas Savienība



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

VALSTS GALVAS AKTI UN AR TIEM SAISTĪTIE PROBLĒMJAUTĀJUMI

Simona Doriņa

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Demokrātisku valstu konstitūcijas valsts galvai paredz noteikta apjoma pilnvaras, kuras tā citastarp īsteno ar aktu izdošanu. Taču valsts galvas aktu izdošanas prakse atklāj ne tikai to satura un formas daudzējādību, bet arī atsevišķus problēmjautājumus, kuri rakstā tiek aplūkoti. Raksta mērķis ir analizēt valsts galvas aktus, kas pakļauti tiesas kontrolei.¹ Noteiktā mērķa sasniegšanai raksta autore izvirza vairākus uzdevumus. Pirmkārt, precizēt valsts galvas lomu aktu izdošanā. Otrkārt, noteikt valsts galvas aktu atšķirību iemeslus. Treškārt, konstatēt valsts galvas aktu lomu, kas ir pakļauti tiesas kontrolei. Rakstā ar formāli juridiskās analīzes, tiesību salīdzinošo un vēsturiskās analīzes metodi tiek aplūkots parlamentāru republiku normatīvais regulējums un tiesu prakse, kā arī tās sasaiste ar Latvijā spēkā esošo normatīvo regulējumu.

Atslēgvārdi: akti, valsts galvas akti, administratīvie akti, kontrasignācija, atbildība.

1. Valsts galvas loma aktu izdošanā

Pirmkārt, autores ieskatā nepieciešams aplūkot jautājumu par to, vai valsts galvas akti ir vienprātīgi vērtējami kā tikai valsts augstākās amatpersonas izdoti akti. Lai gan šis jautājums varētu šķist mazsvarīgs, tomēr, aplūkojot valsts galvai piešķirto pilnvaru apjomu, var konstatēt, ka daļa šo pilnvaru īstenojamas ar cita valsts varas atzara līdzdarbošanos.

Daudzos gadījumos valsts institūcijas var atrisināt uzdevumus, tikai sadarbojoties ar kādu citu valsts institūciju. Kooperatīvas metodes nepieciešamas, lai apvienotu dažādu valsts institūciju lietpratību, ievērotu noteiktas intereses un kontrolētu.² Vairumā demokrātisku valstu konstitūciju ir paredzētas vairākas valsts galvas pilnvaras, taču tās ierobežotas ar nosacījumu, ka aktiem, lai tie stātos spēkā, ir nepieciešama atbildīgā ministra kontrasignācija³. Kontrasignācija (līdzparaksts) ir tāds tiesību institūts, kuram piemīt trejāda nozīme. Proti, tas apliecina to, ka valsts galvas akts pieņemts atbilstoši noteiktās procedūras kārtībā. Vairumam valsts galvas aktu kontrasignācija ir nepieciešama, lai šie akti „stātos spēkā”. Vienlaikus šis institūts ir cieši saistāms ar prezumpciju par to, ka valsts galva nav politiski atbildīgs.⁴ Šādas valsts varu līdzdarbības nepieciešamības piemērs bija prasība pēc kontrasignācijas konstitucionālajā monarhijā: monarha izdotie dokumenti ieguva

¹ Sk. Doriņa S. Tiesu kompetence Valsts prezidenta aktu izvērtēšanā. Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 214.–223. lpp.

² Čipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998, 77. lpp.

³ Kontrasignācija (lat. val. contra ‘pret’, signare ‘parakstīt’, ‘apzīmēt’, ‘apzīmogot’) nozīmē valsts galvas akta līdzparakstīšanu, ko veic Ministru prezidents vai atbildīgā resora ministrs. Sk. Būmanis A., Dišlers K., Švābe A. Latviešu Konversācijas vārdnīca. Rīga: A. Gulbja apgādis, Nr. 9, 1933, 17514.–17516. lpp.

⁴ Баглай М. В., Туманов В. А. Малая энциклопедия конституционного права. Москва: БЕК, 1998, с. 226–227; sk. Doriņa S. Prezumpcija par valsts galvas politisko neatbildību. *Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 2. Juridiskā zinātne. Tiesību zinātnes nākotnei – 1*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2011, 41.–50. lpp.

spēku tikai tad, ja tos bija kontrasignējis attiecīgais ministrs. Arī demokrātiskās konstitūcijās ir prasība par kontrasignāciju valsts galvas izdotajos dokumentos.⁵

Termins „akts” iztulkojams kā katrs juridisks darījums.⁶ Akts salīdzinājumā ar terminu „rikojumi” ir ievērojami plašāks jēdziens. Rikojums vispirms ietver jēdzienu par rikojumā paustās juridiskās gribas zināmu brīvību. Rikojums ir tikai tāds juridisks darījums, kurš sevī ietver pavēli, aizliegumu attiecībā uz administratīvu iestādi, pilsoni vai amatpersonu.⁷ Tas norāda, ka, izdodot rikojumu, vismaz sākotnēji ir nepieciešams valsts galvas gribas izpaudums, kas ir būtisks rikojuma spēkā stāšanās priekšnosacījums. Tas vien, ka Valsts prezidenta akts ir izdots rikojuma formā, vēl nav noteicošais prasībai pēc kontrasignācijas.⁸ Tikai izvērtējot rikojuma saturu, var secināt, vai ir nepieciešams atbildīgā ministra līdzparaksts.

Tā kā par valsts galvas aktiem politisko atbildību uzņemas viņa aktu līdzparakstījušais ministrs vai ministri, tiesību zinātnē ir neskaids jautājums par to, vai valsts galvas akti ir vērtējami kā viņa izdoti (pieņemti) akti. Vērtējot Latvijas Valsts prezidenta lomu valstī, Latvijas Universitātes profesors K. Dišlers savulaik atzinis, ka Valsts prezidenta vārdā izdotie un ministra kontrasignētie akti, par kuriem kontrasignējušais ministrs arī uzņemas atbildību, pēc būtības neesot vairs Valsts prezidenta akti, bet pirmām kārtām ministra akti. Līdz ar to patiesībā šie akti esot divu valsts varas orgānu – ministra un Valsts prezidenta – akti.⁹

Taču prezumējot to, ka ministra atbildība par valsts galvas aktu ļauj to dēvēt par akta izdevēju, netiktu ņemti vērā divi apstākļi. Pirmkārt, šie akti tiek izdoti, pamatojoties uz valsts galvas pilnvarām, kas noteiktas konstitūcijā. Līdz ar to tikai valsts galvai ļauts izdot šādus aktus, jo tie nodrošina tādu valsts galvas pilnvaru īstenošanu, kuras noteiktas konstitūcijā. Otrkārt, valsts galvas akts pēc būtības ietver viņa gribas izpaudumu. Aktā ietilpst valsts galvas akcepts noteiktai darbībai vai arī piekrišana aktā ietvertajai informācijai. Pakļaujot valsts galvas aktus kontrasignācijai, tiek nodrošināts tas, ka akta saturs tiks izpildīts. Vienlaikus tas apliecina valsts galvas un izpildvaras viedokļa saskaņotību.

Tādējādi akti, kurus valsts galva izdod (pieņem), īstenojot konstitūcijā noteiktās pilnvaras, vērtējami kā valsts galvas, nevis līdzparakstījušā ministra akti.

2. Valsts galvas aktu tiesiskais pamats un to atšķirības

Savulaik valsts galva un viņa izdots akts tika atzīts par visas taisnības avotu.¹⁰ Tika uzskatīts, ka viņa rīcību nevar nodēvēt par nepareizu vai sliktu, jo viņam nav varas kaut ko nepareizi darīt.¹¹ Taču, ierobežojot valsts galvas varu, tika mainīta arī izpratne par valsts galvas varu, ko īsteno arī ar valsts galvas aktu palīdzību.

⁵ Cipeliuss R. Vispārējā mācība par valsti. Rīga: AGB, 1998, 77. lpp.

⁶ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 121.–123. lpp.

⁷ Turpat, 122. lpp.

⁸ Konstitucionālo tiesību komisijas 2010. gada 10. maija viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros, 47.–48. lpp. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/Viedoklis_10maijs.pdf (skatīts 11.06.2012.).

⁹ Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 116. lpp.

¹⁰ Dišlers K. Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. ¾, 1923, 98.–107. lpp.

¹¹ Adler J. Constitutional and administrative law, third edition. London: Macmillan Press Ltd, 1999, p. 235.

Mūsdienās tiesiskā bāze, uz kuras pamata tiek izdoti valsts galvas akti, ir attiecīgās valsts konstitūcija vai arī atsevišķos gadījumos likumu kopojums¹², no kura var izsecināt valsts galvas pilnvaras. Valsts galvas pilnvaru apjoms var būt atšķirīgs dažādu valstu modeļos. Šīs pilnvaras bieži ir sasaistītas ar kontrasignācijas institūtu, tāpēc var atšķirties arī valsts galvas atbildības apjoms. Prezidentālā republikā¹³ (piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs) Valsts prezidenta ietekme saistāma ar plašām pilnvarām, kuru dēļ iezīmējas valdības atbildība Valsts prezidentam. Valsts prezidents vienlaikus ir valsts galva un valdības vadītājs.¹⁴ Savukārt pusprezidentālā¹⁵ valsts modeli, kāds ir, piemēram, Francijas Republikā, valdībai ir divi faktiskie vadītāji. Valsts prezidents izpildvaras augstāko vadību daļa ar valdības vadītāju, kam ir ciešas saites ar parlamentu. Turpretī parlamentārā republikā atbildība par prezidenta darbību tiek uzlikta valdībai.¹⁶

Atšķirības arī konstatējamas tajā, cik lielu daļu valsts galvas aktu ir pakļautas ministru kontrasignācijai. Piemēram, no Lietuvas Republikas Konstitūcijas 85. panta¹⁷ izriet, ka kontrasignācijas institūtu piemēro salīdzinoši minimāli. Proti, izpildvaras vadītāja vai ministra līdzparaksts nepieciešams tikai pāris gadījumos: Lietuvas un ārvalstu diplomātisko pārstāvju akreditācijā, militāro pakāpju piešķiršanā, ārkārtas stāvokļa noteikšanā un Lietuvas pilsonības piešķiršanā. Tāpēc Lietuvas prezidentam ir visnotaļ plašas tiesības izdot aktus bez ministra līdzparaksta. Savukārt Igaunijas Republikas Konstitūcijā Valsts prezidenta funkcijas nosauktas 78. pantā, taču tikai Konstitūcijas 109. pantā ietverts kontrasignācijas institūts attiecībā uz Valsts prezidenta izdotiem rīkojumiem ar likuma spēku. Šiem rīkojumiem jābūt parlamenta priekšsēdētāja un Ministru prezidenta līdzparakstītiem. Čehijas Valsts prezidentam arī Konstitūcija¹⁸ piešķir diezgan plašas pilnvaras, jo daudzus valstij nozīmīgus lēmumus viņš var pieņemt vienpersoniski bez kontrasignatūras. Piemēram, viņam ir tiesības iecelt amatā izpildvaras un tiesu varas augstākās amatpersonas bez parlamenta akcepta.

Diezgan plašs valstiski svarīgu jautājumu loks nodots Francijas prezidenta kompetencē. Francijas Republikas Konstitūcijas 19. pants¹⁹ noteic, ka Valsts prezidenta aktiem jābūt kontrasignētiem no Ministru prezidenta vai, kur nepieciešams, no atbilstošiem ministriem. Šā institūta piemērošanas izņēmumu gadījumi noteikti 1875. gada konstitūcijā. Šie gadījumi ietver dažādus Valsts prezidenta aktus, piemēram, Ministru prezidenta nozīmēšanu (Konstitūcijas 8. panta pirmais teikums), Valsts prezidents pēc valdības priekšlikuma var pakļaut referendumam jebkuru valdības likumprojektu (*billu*) (Konstitūcijas 11. pants), Valsts prezidents

¹² Balodis R. Konstitucionālo tradīciju īpatnības Apvienotajā Karalistē. Likums un Tiesības, 2004, maijs, 6. sēj., Nr. 5 (57).

¹³ Sk. Ikstens J. Instrukcionāli mehānismi atbildīgas politikas veicināšanai Latvijā: Satversmes reformas priekšlikumu politoloģisks novērtējums. Rīga: Sorosa fonds Latvija, 2001. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/politikas_process/3349/ (skatīts 13.06.2012.).

¹⁴ Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003, с. 224.

¹⁵ Sk. Duverger M. A new political system model: Semi-presidential government. European Journal of Political Research, vol. 8, 1980, p. 166.

¹⁶ Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. Москва: Норма, 2003, с. 224.

¹⁷ Constitution of the Republic of Lithuania. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html (skatīts 13.06.2012.).

¹⁸ Constitution of the Czech Republic. Pieejams: <http://www.senat.cz/informace/zadosti/ustava-eng.php> (skatīts 13.06.2012.).

¹⁹ France Constitution. Pieejams: http://www.elysee.fr/elysee/elysee/fr/anglais/the_institutions/founding_texts/the_1958_constitution (skatīts 13.06.2012.).

pēc konsultēšanās ar Ministru prezidentu un asambleju prezidentiem var deklarēt (paziņot) Nacionālo Asambleju par atlaistu (Konstitūcijas 12. pants). Atšķirīga situācija vērojama Austrijas Federācijā, kur Valsts prezidenta izdots akts ir saistīts ar federālās valdības vai ministra priekšlikumu vai ar viņu līdzparakstu.²⁰

Savukārt kontrasignācijas institūta plaša piemērošana tiek īstenota Grieķijas Republikā un Itālijas Republikā. Proti, Grieķijas Republikas Konstitūcijas 35. pants²¹ noteic, ka neviens Valsts prezidenta akts nav spēkā bez attiecīgā ministra kontrasignācijas un publikācijas valdības laikrakstā. Kontrasignācijas izņēmuma gadījumi ir, piemēram, akts par premjerministra iecelšanu, parlamenta atlaišanu, parlamenta pieņemtā likumprojekta atgriešanu jaunai izskatīšanai, likuma ierosināšanu un personāla iecelšanu. Taču Itālijas Republikā²² uzsvars tiek likts valsts galvas aktiem ar likuma spēku, jo tiem kā obligāts priekšnoteikums, lai tie stātos spēkā, ir valdības vadītāja līdzparaksts.

Sākotnēji var šķist, ka Latvijas Republikas Satversmes 53. panta otrais teikums attiecina kontrasignāciju uz lielāko daļu Valsts prezidenta aktiem. Taču to atspēko fakts, ka līdzparaksts tiek prasīts tikai uz Valsts prezidenta rīkojumiem. Tie ir rīkojumi, kas galvenokārt ir stratēģiski nozīmīgi valstī, piemēram, Valsts prezidentam īstenojot federatīvo, defensīvo, regulatīvo, kontroles un kreatīvo funkciju. Vienlaikus šī konstitucionālā norma paredz divus izņēmuma gadījumus Valsts prezidenta rīkojumu līdzparakstīšanai, proti, ierosinot Saeimas atlaišanu²³ un uzaicinot personu sastādīt Ministru kabinetu.²⁴ Taču šiem diviem izņēmumiem līdzās ir vēl citi Valsts prezidenta akti, kuri nav pakļauti kontrasignācijai, proti, Valsts prezidentam īstenojot leģislatīvo funkciju (piemēram, iesniedzot motivētu rakstu Saeimas priekšsēdētājam, kurā prasa likuma otrreizēju caurlūkošanu, īstenojot likuma ierosināšanas tiesību) un jurisdiktīvo funkciju, kā arī izdodot paziņojumus, kuriem nav nepieciešama kontrasignācija. Piemēram, paziņojot par īslaicīgu atrašanos ārpus valsts robežām un nosakot, ka šajā laika posmā Valsts prezidenta pienākumus izpildīs Saeimas priekšsēdētājs.

Raksta autore secina, ka demokrātisku valstu konstitūcijās ir atšķirīgi reglamentētas ne tikai valsts galvas pilnvaras, bet arī aktu apjoms, ko valsts galva var izdot vienpersoniski. Vienlaikus šo valstu konstitūcijās iezīmējas dažādas pieejas, proti, attiecināt kontrasignāciju uz visiem valsts galvas aktiem vai arī noteikt atsevišķus valsts galvas aktu veidus, piemēram, rīkojumus, kuri nav kontrasignējami.

²⁰ Austrian Federal Constitution. Pieejams: http://www.servat.unibe.ch/icl/au00000_.html (skatīts 13.06.2012.).

²¹ Constitution of Greece. Pieejams: <http://www.hri.org/docs/syntagma/> (skatīts 13.06.2012.).

²² Constitution of the Italian Republic. Pieejams: http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf (skatīts 13.06.2012.).

²³ Latvijas Republikas Satversmes 48. pants: „Valsts Prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atlaišanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atlaišanu, tad Saeima uzskatāma par atlaistu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas.” Sk. Latvijas Republikas Satversme, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

²⁴ Latvijas Republikas Satversmes 56. pants: „Ministru kabinetu sastāda persona, kuru uz to aicina Valsts Prezidents.” Sk. Latvijas Republikas Satversme. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993, 1. jūl.

3. Tiesas kontrolei pakļautie Latvijas valsts galvas akti un to salīdzinājums ar citu valstu praksi

Latvijas Republikā Valsts prezidenta izdoto aktu kontrole pakļauta konstitucionālajai tiesai – Satversmes tiesai. Saskaņā ar Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktu Satversmes tiesa citastarp izskata lietas par Valsts prezidenta aktu (izņemot administratīvo aktu) atbilstību likumam. Tā kā juridiskajā literatūrā nav vērtēts, kā nošķirt terminus „Valsts prezidenta akts” un „Valsts prezidenta administratīvie akti”, kā arī tas, vai šāda nošķiršana ir iespējama, raksta autore uzskata par nepieciešamu aplūkot, kādus valsts galvas aktus vērtē citu valstu tiesas.

3.1. Latvijas valsts galvas akti, kas pakļauti tiesas kontrolei

Latvijas Republikā no Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punkta formulējuma izriet, ka termins „Valsts prezidenta akti” tiek attiecināts uz katru Valsts prezidenta juridisku dokumentu, kas ietver dažādus aktus, arī rīkojumus. Valsts prezidenta darbība notiek ciešā saiknē ar pilnvarām, kas viņam izmēloši noteiktas Satversmē. Taču tās neatklāj, vai Valsts prezidenta kompetencē ir izdot administratīvos aktus.

Satversmes tiesas 2. kolēģija 2012. gada 20. janvāra lēmumā par lietas ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi norādīja, ka Satversmes tiesai ir piekritīga lieta par tāda Valsts prezidenta izdota akta atbilstību likumam, kas nav nedz normatīvs, nedz arī administratīvs akts, interpretējot terminu „likums” šaurākā nozīmē.²⁵

Latvijas Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas 4. punkts nepārprotami norāda, ka Valsts prezidenta politisks lēmums (politisks paziņojums, deklarācija, aicinājums un paziņojums par amatpersonu ievēlšanu u. tml.) nav administratīvie akti. Arī pirms Administratīvā procesa likuma spēkā stāšanās 1995. gada 13. jūnija Ministru kabineta noteikumi Nr. 154 „Administratīvo aktu procesa noteikumi” (zaudēja spēku 2004. gada 1. februārī) strikti noteica to, ka Valsts prezidenta politiskie lēmumi netiek uzskatīti par administratīvajiem aktiem.

Satversmes tiesas likums sākotnēji nenoskīra Valsts prezidenta aktus, proti, līdz 2001. gada 1. janvārim visi Valsts prezidenta akti bija pakļauti konstitucionālai kontrolei. Šādas normas ietveršana Satversmes tiesas likumā, autores ieskatā, notika, lai novērstu iespēju, ka Valsts prezidents varētu koncentrēt varu savās rokās, izdodot aktus, kuru konstitucionalitāte netiktu vērtēta. Taču ar Saeimas 2000. gada 30. novembrī pieņemtajiem grozījumiem Satversmes tiesas likumā²⁶ tika nošķirtas tiesu kompetences. Tāpēc, lai nedublētos tiesu kompetences, Satversmes tiesas likuma 16. panta 4. punktā tika ietverta atsauce „izņemot administratīvos aktus” attiecībā uz visiem tiesību normā norādītajiem subjektiem, proti, Saeimas, Ministru kabineta, Valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētāja un Ministru prezidenta aktiem. Līdz ar to Satversmes tiesas likums nošķir jaunu Valsts prezidenta aktu veidu, kuru saturs pagaidām Satversmes tiesas praksē nav atklāts.

²⁵ Sk. Satversmes tiesas 2. kolēģijas 2012. gada 20. janvāra lēmuma par lietas Nr. 2012-03-01 ierosināšanu un lūgumu sasaukt Satversmes tiesas rīcības sēdi, 3.2. punkts. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19> (skatīts 13.06.2012.).

²⁶ Sk. Grozījumi Satversmes tiesas likumā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464 (2371/2375), 2000, 20. dec.

Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 1. panta pirmo daļu tas ir tiesību subjekts, iestādes struktūrvienība vai amatpersona, kurai ar normatīvo aktu vai publisko tiesību līgumu piešķirtas noteiktas valsts varas pilnvaras valsts pārvaldes jomā. Ar jēdzienu „iestāde” administratīvajā procesā saprotamas ne tikai valsts izpildvaras aparātā esošās institucionālās struktūras, bet katra patstāvīga vienība, ciktāl tā ir deleģēta veikt izpildvaras (valsts pārvaldes) uzdevumus.²⁷ Būtiskā pazīme, kas raksturo iestādi administratīvajā procesā, ir valsts pārvaldes funkcija, ko konkrētais tiesību subjekts veic.²⁸

Nemot vērā Latvijas administratīvo tiesību izpratnes ciešo saisti ar vācu tiesību doktrīnu, raksta autore uzskata par nepieciešamu noskaidrot vācu tiesību doktrīnas atziņas par rakstā pētāmo jautājumu. Proti, vācu tiesību doktrīnā konstitucionālās institūcijas nav uzskatāmas par iestādi. Tādēļ likumdevēja, valdības vai tiesas spriešanas darbības nav administratīvie akti.²⁹ Vācijas Federatīvās Republikas prezidents kā Federālās prezidenta kancelejas vadītājs darbojas kā iestāde, ja viņš rīkojas kā tās administrators.³⁰ Savukārt konstitucionālie orgāni (tostarp Valsts prezidents), ja tie veic konstitucionālo tiesību uzdevumus, nav iestāde.³¹

Raksta autore ieskatā, Latvijā Valsts prezidents ir politiska amatpersona, kuras akti, tostarp rīkojumi, pauž viņa politisko nostāju. Tādējādi tie nebūtu atzīstami par Valsts prezidenta administratīvajiem aktiem. Savukārt Valsts prezidenta institūta administratīvos jautājumus nodrošina nevis Valsts prezidents personiski, bet gan Valsts prezidenta kanceleja.³²

Lai gan normatīvais regulējums nesniedz skaidru atbildi par to, kādi Latvijas Valsts prezidenta akti atzīstami par viņa administratīvajiem aktiem, tomēr atsevišķi viņa izdotie akti netieši satur administratīvā akta pazīmes, piemēram, apžēlošanas akts, kas ir individuāls tiesību akts. Tas rada indivīdam tiesiskas sekas un uzliek pienākumu valsts iestādēm veikt noteiktas darbības vai arī atturēties no šo darbību veikšanas. Jau izstrādājot Administratīvā procesa likumu, tika atzīts, ka personas uzaicināšana sastādīt Ministru kabinetu vai notiesāt apžēlošana ir politiski lēmumi, kas nav administratīvie akti.³³ Līdz ar to tiesas kontrolei nebūtu pakļaujami šādi Valsts prezidenta lēmumi.

3.2. Citi kontinentālās Eiropas parlamentāru republiku tiesu prakse

Rakstā pētīto valstu tiesu prakse noteikta pēc parlamentārisma kritērija kontinentālajā Eiropā, kas ir cieši saistīts ar Latvijas Republikas kā parlamentāras republikas regulējumu. Šajā rakstā tiek vērtēts tas, kādi valsts galvas akti praksē ir pakļauti tiesas kontrolei. Tādējādi rakstā netiek nošķirts tas, kādā procesuālā kārtībā parlamentāras republikas prezidenti tiek vēlēti.

²⁷ Administratīvais process tiesā. Autoru kolektīvs. Dr. iur. Briedes J. vispārīgā zinātniskā redakcijā. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 96. lpp.

²⁸ Turpat, 97. lpp.

²⁹ Turpat.

³⁰ Paine F. J. Vācijas vispārīgās administratīvās tiesības (ceturtais pārstrādātais izdevums). Vācijas Administratīvā procesa likums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 105. lpp.

³¹ Turpat, 122. lpp.

³² Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 25. novembra spriedumu lietā Nr. 2010-06-01 „Par Likuma par budžetu un finanšu vadību 19. panta piektās daļas, Valsts kontroles likuma 44. panta otrās daļas un Tiesībsarga likuma 19. panta otrās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 83. un 87. pantam”, 14.3. punkts (skatīts 13.06.2012.).

³³ Administratīvais process: likums, prakse, komentāri: rakstu krājums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 27. lpp.

Piemēram, Lietuvas Republikā Konstitucionālā tiesa, pamatojoties uz Lietuvas Republikas Konstitūcijas 102. pantu³⁴, izskata lietas par to, vai Valsts prezidenta akti nav pretrunā ar Konstitūciju vai likumiem. Konstitucionālās tiesas praksē vērtēti ne tikai Valsts prezidenta akti, bet arī Valsts prezidenta kā konstitucionāla orgāna loma valstī. Piemēram, vērtējot valsts varas dalīšanas principa nozīmi, tika uzsvērts, ka neviens no valsts varas institūtiem nedrīkst pārņemt cita institūta pilnvaras, kā arī šādas izmaiņas nedrīkst nostiprināt ar likumu. Visi Seima, Valsts prezidenta un valdības pieņemtie akti nedrīkst nonākt pretrunā ar likumu.³⁵

Lietuvas Konstitucionālā tiesa savulaik ir vērtējusi dažādus Valsts prezidenta lēmumus. Piemēram, Valsts prezidenta lēmumu (dekrētu), ar kuru viņš izmantoja savas atliekošā veto tiesības.³⁶ 2004. gadā Konstitucionālā tiesa vērtēja Valsts prezidenta lēmumu piemērot impīčmenta procedūru pret vienu no Seima locekļiem.³⁷ Konstitucionālā tiesa ir vērtējusi arī Valsts prezidenta darbību impīčmenta procedūrā.³⁸ Savukārt 2003. gadā tika vērtēts Valsts prezidenta lēmums izņēmumu kārtā piešķirt noteiktai personai pilsonību.³⁹

Igaunijas Augstākās tiesas Konstitucionālā palāta savā praksē ir vērtējusi Igaunijas Republikas Konstitūcijas 109. panta nozīmi, tādējādi atklājot valsts galvas varu lēģislatīvajā jomā.⁴⁰ Šajā spriedumā tika sniegts skaidrojums, kādos gadījumos valsts galva var izdot Konstitūcijas 109. pantā noteiktā satura dekrētu, proti, kad pastāv īpaši draudi, parlaments nespēj darboties un nekavējoties ir nepieciešama valsts augstākās amatpersonas rīcība. Vērtējot valsts galvas kā augstākā komandiera lomu, Augstākā tiesa norādīja, ka valsts galvai ir pienākums dot pavēles padotajiem.⁴¹ Savukārt, vērtējot Valsts prezidenta institūta sadarbības jautājumu ar izpildvaru, Augstākā tiesa atzina, ka Valsts prezidents nav pakļauts valdībai un tas nav pretrunā ar varas dalīšanas teoriju.⁴² 2004. gadā Augstākā tiesa vērtēja Valsts prezidenta tiesības izsludināt likumu,⁴³ taču 1998. gadā tika plaši analizētas valsts galvas tiesības apžēlot noziedzniekus, kā arī risināts jautājums par apžēlošanas komisijas izveides nepieciešamību un tiesiskumu.⁴⁴

Vienlaikus norādāms, ka kaimiņvalstu konstitūcijās un normatīvajā regulējumā, kas veido darbības pamatu, Lietuvas Konstitucionālajai tiesai un Igaunijas

³⁴ Constitution of the Republic of Lithuania. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html (skatīts 13.06.2012.).

³⁵ Kūris E. Interpretation and direct Application of the Constitution. Vilnius, 2002, p. 20–27.

³⁶ The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Decision 22.02.2008., Nr. 1K-1143. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents1_e_2008.html (skatīts 13.06.2012.).

³⁷ The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Decision 15.04.2004., Nr. 397. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents1_e_2004.html (skatīts 13.06.2012.).

³⁸ The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Conclusion 31.03.2004., Nr. 14/04. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents1_e_2004.html (skatīts 13.06.2012.).

³⁹ The Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Decision 30.12.2003., Nr. 40/03. Pieejams: http://www.lrkt.lt/Documents1_e_2003.html (skatīts 13.06.2012.).

⁴⁰ The Constitutional Review Chamber of the Supreme Court, Judgement 13.06.1994., Nr. III-4/A-4/94. Pieejams: <http://www.nc.ee/?id=823> (skatīts 13.06.2012.).

⁴¹ The Constitutional Review Chamber of the Supreme Court, Judgement 08.11.1994., Nr. III-4/1-11/94. Pieejams: <http://www.nc.ee/?id=823> (skatīts 13.06.2012.).

⁴² The Constitutional Review Chamber of the Supreme Court, Judgement 22.06.1993., Nr. III-4/1-1/93. Pieejams: <http://www.nc.ee/?id=823> (skatīts 13.06.2012.).

⁴³ The Constitutional Review Chamber of the Supreme Court, Judgement 02.12.2004., Nr. 3-4-1-20-04. Pieejams: <http://www.nc.ee/?id=823> (skatīts 13.06.2012.).

⁴⁴ The Constitutional Review Chamber of the Supreme Court, Judgement 14.04.1998., Nr. 3-4-1-3-98. Pieejams: <http://www.nc.ee/?id=823> (skatīts 13.06.2012.).

Augstākās tiesas Konstitucionālajai palātai nav paredzēta iespēja vērtēt valsts galvas administratīvos aktus. Līdz ar to arī netiek sniegts skaidrojums par to, kādi valsts galvas akti būtu atzīstami kā administratīvie akti.

Viena no plašākajām tiesu praksēm valsts galvas aktu izvērtēšanā ir Bulgārijas Republikas Konstitucionālajai tiesai. Bulgārijas Republikas Konstitūcijas 149. panta pirmajā daļā noteikta Konstitucionālās tiesas kompetence, tostarp izvērtēt Valsts prezidenta aktu konstitucionalitāti. Konstitucionālā tiesa arī izvērtē kompetences strīdus starp Nacionālo asambleju, Valsts prezidentu un Ministru padomi. Konstitucionālā tiesa 2002. gada 28. marta lēmumā vērtēja valsts galvas kreatīvo funkciju. Proti, valsts galvas akta, ar kuru tiek iecelta vai atcelta no amata persona (piemēram, valsts delegāts starptautiskā institūcijā), tiesisko dabu. Konstitucionālā tiesa norādīja, ka Ministru padomes priekšlikums nav atzīstams par atsevišķu dokumentu un nav atzīstams par administratīvu aktu, jo tas veido tiesisko pamatu gala lēmuma pieņemšanai.⁴⁵ Savukārt 1999. gada 30. septembra lēmumā Konstitucionālā tiesa skaidroja valsts galvas tiesības iecelt diplomātiskos pārstāvjus un atcelt tos no amata un to, ka Konstitūcija neprasa šajā aktā sniegt pamatojumu savam lēmumam. Līdz ar to arī Ministru padomes un tiesas kontrolei šāda akta izvērtēšana neesot pakļaujama.⁴⁶ Plašu skaidrojumu par valsts galvas lomu valstī Bulgārijas Konstitucionālā tiesa sniedza 1997. gada 22. septembra lēmumā.⁴⁷ Detalizēts vērtējums sniegts arī sakarā ar valsts galvas tiesībām pieprasīt un saņemt informāciju no valsts institūcijām.⁴⁸ Savukārt Čehijas Konstitucionālās tiesas prakse atklāj, ka liela uzmanība vērsta uz skaidrojumu par Valsts prezidenta lomu valstī⁴⁹, kā arī viņa izdoto aktu legimitāti⁵⁰.

Itālijas Republikas Konstitucionālā tiesa ir vērtējusi tikai Valsts prezidenta konfliktu ar Tieslietu ministru sakarā ar notiesātā apzēlošanu un uzsvērusi Valsts prezidenta lomu lēmuma pieņemšanā.⁵¹ Turpretī Rumānijas Konstitucionālā tiesa ir vērtējusi vairākus konstitucionālus strīdus starp valsts amatpersonām, tostarp arī Valsts prezidentu⁵². Slovāku Republikas Konstitucionālā tiesa savā praksē plaši skaidrojusi Valsts prezidenta pilnvaru saturu, piemēram, analizējot Valsts

⁴⁵ The Constitutional Court of the Republic of Bulgaria, Decision 28.03.2002., Nr. 2, CC 2/2002. Pieejams: <http://www.constcourt.bg/Pages/Document/Default.aspx?ID=1184> (skatīts 13.06.2012.).

⁴⁶ The Constitutional Court of the Republic of Bulgaria, Decision 30.09.1999., Nr. 13, CC 9/99. Pieejams: <http://www.constcourt.bg/Pages/Document/Default.aspx?ID=1146> (skatīts 13.06.2012.).

⁴⁷ The Constitutional Court of the Republic of Bulgaria, Decision 22.09.1997., Nr. 10, CC 14/97. Pieejams: <http://www.constcourt.bg/Pages/Document/Default.aspx?ID=1091> (skatīts 13.06.2012.).

⁴⁸ The Constitutional Court of the Republic of Bulgaria, Decision 25.09.1998., Nr. 23, CC 4/98. Pieejams: <http://www.constcourt.bg/Pages/Document/Default.aspx?ID=1123> (skatīts 13.06.2012.).

⁴⁹ The Constitutional Court of the Czech Republic, Decision 10.06.2010., Pl.US 39/08. Pieejams: <http://www.concourt.cz/view/6706> (skatīts 13.06.2012.).

⁵⁰ Sk., piemēram, The Constitutional Court of the Czech Republic, Decision 07.01.2010., Pl.US 9/07. Pieejams: <http://www.concourt.cz/view/6704> (skatīts 13.06.2012.); The Constitutional Court of the Czech Republic, Decision 03.08.1995., Pl.US 14/94. Pieejams: <http://www.concourt.cz/view/pl-14-94> (skatīts 13.06.2012.).

⁵¹ The Constitutional Court of the Republic of Italy, Judgment 03.05.2006., Nr. 200. Pieejams: http://www.cortecostituzionale.it/ActionPagina_329.do (skatīts 13.06.2012.).

⁵² Sk., piemēram, The Constitutional Court of Romania, Decision 27.05.2008., Nr. 838. Pieejams: <http://www.ccr.ro/default.aspx?page=decisions/2009> (skatīts 13.06.2012.); The Constitutional Court of Romania, Decision 05.04.2007., Nr. 356. Pieejams: <http://www.ccr.ro/default.aspx?page=decisions/2007> (skatīts 13.06.2012.).

prezidenta konstitucionālos pienākumus pirms referenduma sasaukšanas⁵³. Vairākos spriedumos vērtēta Valsts prezidenta kompetence, apžēlojot notiesātos⁵⁴.

Apkopojot iepriekš minēto tiesu praksi, raksta autore secina, ka citu valstu tiesas, izvērtējot valsts galvas izdotos aktus, skaidro valsts galvas lomu valstī. Taču tiesas nesniedz skaidru valsts galvas aktu juridiskās dabas izvērtējumu. Tāpēc tiesu praksē nav atsevišķi nodalīts jēdziens „valsts galvas administratīvie akti”.

Kopsavilkums

1. Valsts galvas izdod aktus atbilstoši pilnvarām, kas tām noteiktas valsts konstitūcijā. Šie akti pēc būtības ietver valsts galvas gribas izpauzumu. Tāpēc raksta autore uzskata, ka ministra atbildība par valsts galvas akta saturu nedod pamatu ministru, kurš līdzparakstījis valsts galvas aktu, dēvēt par šā akta izdevēju.
2. Tikai vērtējot valsts galvas akta saturu kopsakarā ar valsts galvas lomu valstī, var noteikt to, vai izdots akts būtu pakļaujams kontrasignācijai.
3. Valsts galvas aktu atšķirības iemesli ir saistīti ar valsts galvas pilnvaru apjomu, kas dažādos valsts modeļos noteikti citādāk. Demokrātisku valstu konstitūcijās ir atšķirīgi reglamentēti aktu apjoms, ko valsts galva var izdot vienpersoniski. Valsts galvas pilnvaras bieži ir saistītas ar kontrasignācijas institūtu. Citu valstu prakse pierāda, ka kontrasignāciju var attiecināt tiklab uz atsevišķiem valsts galvas aktu veidiem, piemēram, rīkojumiem, kā arī uz visiem valsts galvas aktiem.
4. Lietuvas Republikas un Igaunijas Republikas Konstitūcijā, kā arī normatīvajā regulējumā, kas veido darbības pamatu Lietuvas Konstitucionālajai tiesai un Igaunijas Augstākās tiesas Konstitucionālajai palātai, nav paredzēta iespēja vērtēt valsts galvas administratīvos aktus. Līdz ar to kaimiņu valstu normatīvais regulējums un tiesu prakse nesniedz skaidrojumu par to, kādi valsts galvas akti būtu atzīstami par viņa administratīviem aktiem. Savukārt citu parlamentāru republiku tiesu prakse norāda uz to, ka valsts galvas akti var tikt vērtēti tiesas ceļā. Taču tiesas savā vērtējumā vairāk runā par valsts galvas pilnvaru saturu, nevis valsts galvas aktu juridisko dabu. Tāpēc aplūkoto valstu tiesu prakse neatklāj jēdziena „valsts galvas administratīvie akti” saturu, jo šādu valsts galvas akta veidu atsevišķi nenodala.
5. Atsevišķi Latvijas Valsts prezidenta izdotie akti netieši satur administratīvā akta pazīmes. Piemēram, apžēlošanas akts, kas ir individuāls tiesību akts. Proti, tas rada individam tiesiskas sekas un uzliek pienākumu valsts iestādēm veikt noteiktas darbības vai arī atturēties no šo darbību veikšanas. Taču šāda lēmuma pieņemšana ietilpst Valsts prezidenta jurisdiktīvajā funkcijā, kas ir viņa ekskluzīva kompetence. Raksta autore ieskatā, apžēlošanas akts ir politisks lēmums un tā satura izvērtēšana nav pakļaujama tiesas kontrolei.
6. Latvijas Valsts prezidenta institūta administratīvos jautājumus nodrošina nevis Valsts prezidents personiski, bet gan Valsts prezidenta kanceleja. Savukārt

⁵³ The Constitutional Court of the Republic of Slovakia, Decision 22.06.2000., Nr. 36/00. Pieejams: <http://portal.concourt.sk/pages/viewpage.action?pageId=3604958> (skatīts 13.06.2012.).

⁵⁴ Sk., piemēram, The Constitutional Court of the Republic of Slovakia, Decision 11.10.2000., Nr. 43/00. Pieejams: <http://portal.concourt.sk/pages/viewpage.action?pageId=3604958> (skatīts 13.06.2012.); The Constitutional Court of the Republic of Slovakia, Decision 24.06.1998., Nr. 6/98. Pieejams: <http://portal.concourt.sk/pages/viewpage.action?pageId=3604964> (skatīts 13.06.2012.).

Valsts prezidents vērtējams kā politiska amatpersona, kuras akti, tostarp rīkojumi, pauž viņa politisko nostāju. Raksta autores ieskatā, Latvijas Valsts prezidents nav uzskatāms par iestādi, kura var izdot administratīvos aktus un par tiem administratīvā procesa kārtībā atbildēt.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

APSTRĪDĒŠANAS INSTITŪTA EFEKTIVĪTĀTE ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ

Gatis Litvins

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes zinātniskā grāda pretendents

Atslēgvārdi: administratīvais process, apstrīdēšana, efektivitāte, tiesības uz taisnīgu tiesu.

1. Apstrīdēšanas jēdziens un mērķis

Apstrīdēšana ir jauna pārvaldes procesa stadija, kura ir iepriekšējās stadijas (sākotnējā iestādē) turpinājums un kurā privātpersonai ir tiesības iebilst pret iestādes sākotnējo administratīvo aktu, faktisko rīcību, publisko tiesību līgumu vai uzziņu, un uz to attiecas tie paši procesa noteikumi, kas sākotnējā iestādē.

Apstrīdēšanas mērķis nav liegt privātpersonai pieejamību tiesai, bet nodrošināt tiesiskumu un taisnīgumu administratīvi tiesiskās attiecībās. Tradicionāli tiek definēti trīs apstrīdēšanas apakšmērķi:

- 1) nodrošināt privātpersonai, tostarp tai, kura nebija pieaicināta sākotnējā administratīvā akta izdošanas stadijā, pieejamu un salīdzinoši ātru tiesību aizsardzību pirmstiesas stadijā;
- 2) dot iespēju valsts pārvaldei pārbaudīt sava lēmuma tiesiskumu un lietderību un nepieciešamības gadījumā labot kļūdu valsts un sabiedrības interesēs.¹ Apstrīdēšanas iestāde var novērst personas neuzklausīšanu nelabvēlīga administratīvā akta gadījumā, nepareizu vai nepilnīgu tiesību normu interpretāciju vai faktu konstatējumu, neprecīzu vai nepareizu pamatojumu, pārvērtēt lietderības apsvērumus, precizēt piemēroto tiesību normu uzskaitījumu vai citas pieļautās kļūdas, no kurām atkarīga faktiskās rīcības vai administratīvā akta prettiesiskums vai spēkā neesamība;
- 3) atslogot administratīvo tiesu.²

Pirms vērsšanās tiesā privātpersona administratīvo aktu vai faktisko rīcību var apstrīdēt valsts pārvaldes iekšienē, kas nodrošina ātrāku un efektīvāku tiesību aizsardzību un strīda atrisināšanu.³ Jau starpkaru Latvijā profesors Vladimirs Bukovskis norādīja, ka „sūdzības iesniegšana tuvākajai priekšniecībai atsvabina

¹ Par Publisko iepirkumu likuma 83.2 panta un pārejas noteikumu 12. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. 2009-77-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 21. apr., Nr. 63. Secinājumu daļas 29. punkts; Briede J. Administratīvā akta apstrīdēšana: Administratīvā procesa likuma 75.–81. pants. Administratīvais process: likums, prakse, komentāri. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005, 183. lpp.; Buck T. European methods of administrative law redress: Netherlands, Norway and Germany. Prepared for the Department for Constitutional Affairs. DCA Research Series 2/04, November 2004, p. 39.

² Singh M. P. *German Administrative Law in Common Law Perspective*. 2nd edition. Berlin; Heidelberg; New York; Barcelona; Hong Kong; London; Mailand; Paris; Tokio: Springer, 2001, p. 221; Cowan D. S., Halliday S., Hunter C., Maginn P., Naylor L. *The appeal of internal review: law, administrative justice and the (non-) emergence of disputes*. Oregon: Hart Publishing, 2003, p. 4.

³ Fleiner T., Fleiner-Gerster T., Mistic A., Töpferwien N. *Swiss Constitutional Law*. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 209; Cowan D. S., Halliday S., Hunter C., Maginn P., Naylor L. *The appeal of internal*

administratīvās tiesas no ļoti daudzām sūdzībām un prasībām pret zemākiem orgāniem un personām, kuru rīcību pati priekšniecība neattaisno un viņa to varētu atcelt bez jebkādas iztiesāšanas administratīvajā tiesā”.⁴ Tomēr nevar piekrist viedoklim, ka apstrīdēšanas institūta primārais apakšmērķis ir novērst iestādes kļūdu.⁵ Valsts pārvaldei nav savu interešu, un tā darbojas, lai aizsargātu sabiedrības intereses un ļautu maksimāli efektīvi īstenot privātpersonas tiesības, tādēļ apstrīdēšanas institūts vispirms kalpo privātpersonas aizsardzībai pret iestādes prettiesisku rīcību, kas, protams, vienlaikus nodrošina valsts pārvaldes kļūdas novēršanu.

Nav arī pamatoti apstrīdēšanas institūta mērķi reducēt tikai uz iestādes tiesību aizsardzību un kļūdas novēršanu, jo pretējā gadījumā maksimāli netiek sasniegts trešais apakšmērķis – tiesas darba atslogošana. Tiesu efektīvu funkcionēšanu sekmē tādas iestādes, kuras jau valsts pārvaldes iekšienē novērs pieļautās kļūdas,⁶ tomēr ne visos apstrīdēšanas gadījumos pastāv administratīvā akta vai faktiskās rīcības prettiesiskums (kļūda), lai gan tas nenozīmē, ka nav strīda, kā dēļ privātpersona var iesniegt pieteikumu tiesā. Valstij atbilstoši labas pārvaldības principam ir pienākums organizēt valsts pārvaldi pēc iespējas efektīvāk, tāpēc bez iepriekš minētajiem apakšmērķiem apstrīdēšanas institūta apakšmērķis ir arī nodrošināt iespēju un apstākļus administratīvā procesa dalībniekiem ārpus tiesas stadijā atrisināt strīdu, tādējādi novēršot pieteikuma iesniegšanu tiesā.

Galvenais nav kārtības ievērošana, bet no procesa izrietošo materiālo vērtību – tiesību aizsardzības, strīdu atrisināšanas un tiesiskās noteiktības – sasniegšana. Apstrīdēšanas iestādei ne tikai formāli jākonstatē sākotnējā administratīvā akta prettiesiskums vai tieši otrādi – tiesiskums, bet arī visos gadījumos, kur tas ir iespējams, jācenšas panākt lietas dalībnieku vienprātību par taisnīgāko un tiesiskāko strīda risinājumu, tai skaitā noslēdzot izlīgumu (administratīvo līgumu).

Iestādei veicams viss iespējamais, lai domstarpības atrisinātu tiesību normu ietvaros un strīds nenokļūtu tiesā. Iestādes pārstāvji (amatpersonas) nevar būt vienaldzīgi pret iestādes lēmumu pārsūdzēšanu, jo tiesa nevar kļūt par loģisku administratīvā procesa iestādē turpinājumu. Šim nolūkam Administratīvā procesa likuma⁷ (turpmāk APL) 4. un 14.² pants papildināms ar jaunu būtisku administratīvā procesa principu – strīda novēršanas principu: „Administratīvā procesa dalībniekiem jācenšas, cik vien iespējams, ārpus tiesas procesa novērst un atrisināt strīdu savstarpējās administratīvi tiesiskajās attiecībās.”

Strīda novēršanas princips izriet no strīdu risināšanas loģikas, ko izmanto arī privāttiesībās, proti, sākumā pašiem dalībniekiem jācenšas atrisināt strīdu un privātpersona vēršas tiesā tikai gadījumā, ja tas nav izdevies. Izšķir divus apstrīdēšanas veidus.

review: law, administrative justice and the (non-) emergence of disputes. Oregon: Hart Publishing, 2003, p. 5.

⁴ Bukovskis V. Administratīvās tiesas reforma. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1925, Nr. 7/9, 836.–837. lpp.

⁵ Savino M. The right to open public administrations in Europe: emerging legal standards. Sigma paper no. 46. Paris: OECD Publishing, 2010, p. 33. Pieejams: http://www.epsa2011.eu/files/Themes_2011/OECD%20Administrative%20Transparency%201010.pdf (skatīts 16.05.2012.).

⁶ Par Publisko iepirkumu likuma 83.2 panta un pārejas noteikumu 12. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. 2009-77-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 21. apr., Nr. 63. Secinājumu daļas 31. punkts.

⁷ Administratīvā procesa likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001, 14. nov., Nr. 164.

2. Apstrīdēšanas veidi: fakultatīva un obligāta apstrīdēšana

Apstrīdēšanas kārtības ievērošana var būt fakultatīva vai obligāta. Fakultatīva apstrīdēšana nozīmē, ka privātpersonai ir brīva izvēle izmantot apstrīdēšanu pirms vērsšanās tiesā. Šāda kārtība ir noteikta, piemēram, Francijā, Itālijā, Beļģijā un Šveicē. Tomēr lielākajā daļā Eiropas valstu, piemēram, Vācijā, Austrijā, Lietuvā, Igaunijā, Nīderlandē, Polijā, Čehijā, Ungārijā, Serbijā, Rumānijā, apstrīdēšana ir noteikta kā vispārīgs obligāts pienākums.

Arī Latvijā, lai vērstos administratīvajā tiesā, privātpersonai vispirms jāievēro lietas ārpustiesas izskatīšanas kārtība. APL 188. pants noteic, ka pieteikumu var iesniegt viena mēneša laikā no dienas, kad stājies spēkā augstākas iestādes lēmums par apstrīdēšanas iesniegumu, un 191. panta pirmās daļas 5. punkts paredz, ka tiesnesis atsakās pieņemt pieteikumu, ja pieteicējs nav ievērojis šai lietu kategorijai likumā noteikto lietas iepriekšējās ārpustiesas izskatīšanas kārtību, kā arī 278. pants nosaka: ja pieteicējs nav ievērojis noteikto lietas iepriekšējās ārpustiesas izskatīšanas kārtību, bet šī iespēja nav zudusi, tiesa atstāj pieteikumu bez izskatīšanas. Lietas iepriekšējās ārpustiesas izskatīšanas kārtības ievērošanas obligātumu apstiprina arī administratīvo tiesu prakse.⁸

Tomēr apstrīdēšanas obligātums nav absolūts. Obligātās apstrīdēšanas kārtībā ir izņēmumi:

- 1) ja nav augstākas iestādes vai tā ir Ministru kabinets (APL 76. panta otrā daļa un 188. panta otrā daļa).⁹ Piemēram, saskaņā ar likuma „Par pašvaldībām”¹⁰ 47. pantu pašvaldības administratīvos aktus var pieņemt dome, ja likums neparedz citādu kārtību. Domes izdotos administratīvos aktus var pārsūdzēt uzreiz administratīvajā tiesā;
- 2) ja izņēmums *expressis verbis* noteikts likumā. Piemēram, Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma¹¹ 22. pants noteic, ka iestādes lēmums par zaudējuma atlīdzinājumu nav apstrīdams, bet ir pārsūdzams tiesā;
- 3) ja privātpersona lūdz izlaist apstrīdēšanas procesu un ļaut pieteikumu iesniegt uzreiz tiesā. Iestāde var to noraidīt, ja apstrīdēšanas iesniegumu bez šāda lūguma iesniedzis cits procesa dalībnieks un apstrīdēšanas iesniegums nav acīmredzami nepamatots.¹² Šādas tiesības noteiktas Nīderlandē, lai gan praksē šo iespēju privātpersonas izmanto reti, jo apstrīdēšanu vērtē kā efektīvu un lietderīgu,¹³ savukārt Latvijā šāda kārtība diemžēl nav paredzēta;
- 4) ja apstrīdēšanas kārtības ievērošanas prasība ir nesamērīga vai nav atkarīga no privātpersonas gribas. Nesamērīga tā var būt spēkā neesoša administratīvā akta gadījumā, kad no tā nav objektīvi saprotama administratīvā akta izdevējiestāde. Norādes par izdevējiestādi mērķis ir gan informēt

⁸ Sk., piem., Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 3. decembra lēmuma lietā SKA-539/2007 10. punktu. Pieejams: <http://www.at.gov.lv> (skatīts 15.05.2012.).

⁹ Sk. arī: Singh M. P. *German Administrative Law in Common Law Perspective*. 2nd edition. Berlin; Heidelberg; New York; Barcelona; Hong Kong; London; Mailand; Paris; Tokio: Springer, 2001, p. 219.

¹⁰ Likums „Par pašvaldībām”: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994, 24. maijs, Nr. 61.

¹¹ Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 17. jūn., Nr. 96.

¹² Sk. Nīderlandes Vispārīgā Administratīvā procesa likuma 7:1a. pantu. Pieejams: http://www.juradmin.eu/colloquia/1998/netherlands_annex.pdf (skatīts 15.05.2012.).

¹³ Meulen B. M. J., Litjens M. E. G., Freriks A. A. *Prorogatie in de Awb. Invoeringsevaluatie rechtstreeks beroep*. Haag: WODC DEN, 2005, p. 26.

administratīvā akta adresātu par to, kas izdevis administratīvo aktu, gan arī dot administratīvā akta adresātam iespēju realizēt savas likumā noteiktās tiesības uz administratīvā akta apstrīdēšanu, pārsūdzēšanu u. tml. Nenorādot administratīvajā aktā tā izdevēju un izdevēja adresi, administratīvā akta adresātam faktiski liegta iespēja apstrīdēšanas kārtībā pārbaudīt administratīvā akta tiesiskumu, jo, nezinot izdevējiestādi, nav iespējams noskaidrot augstāku iestādi, tādējādi privātpersonai objektīvi nav iespējams informēt iestādi vai augstāku iestādi par savām šaubām par administratīvā akta spēkā neesamību.¹⁴ Savukārt apstrīdēšanas kārtības ievērošana nav atkarīga no privātpersonas gribas, ja privātpersona ir izpildījusi likumā noteikto pienākumu, proti, pirms vērsšanās ar pieteikumu tiesā ir apstrīdējusi likumā noteiktā termiņā administratīvo aktu augstākā iestādē, tomēr iestāde kļūdaini atteikusies no lietas izskatīšanas pēc būtības. Šādā gadījumā, ievērojot privātpersonas tiesību aizsardzību, nav pamata ierobežot personas tiesības uz tiesas aizsardzību.¹⁵

3. Obligātās apstrīdēšanas atbilstība tiesībām uz taisnīgu tiesu

Obligātā apstrīdēšana ir privātpersonas tiesību uz tiesas pieejamību ierobežojums,¹⁶ kas pats par sevi nav pretrunā Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹⁷ 6. pantam un Latvijas Republikas Satversmes¹⁸ (turpmāk Satversme) 92. pantam. Ierobežojumam jābūt noteiktam ar likumu vai pamatojoties uz likumu,¹⁹ jābūt leģitīmam mērķim un samērīgam ar tā leģitīmo mērķi.²⁰

Obligātās apstrīdēšanas noteikums attiecībā uz administratīvo aktu, faktisko rīcību un uzziņu likumā noteikts nepārprotami, tomēr attiecībā uz publisko tiesību līgumu tas tā nav noteikts. APL 3. panta trešā daļa paredz, ka APL noteikumi, kuri reglamentē administratīvo aktu, ir attiecināmi arī uz faktisko rīcību un publisko tiesību līgumu tiktāl, ciktāl tas nav pretrunā ar šo administratīvā procesa institūtu būtību vai ciktāl citas tiesību normas nenosaka citādi. Valsts pārvaldes iekārtas likuma²¹ 85. panta pirmā daļa, piemēram, attiecībā uz administratīvā līguma

¹⁴ Sk. Administratīvās apgabaltiesas 2004. gada 5. oktobra lēmumu lietā Nr. AA 939-04/6. Administratīvās apgabaltiesas nolēmumu apkopojums, 2004. gads. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 364. lpp.

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007. gada 3. decembra lēmuma lietā SKA-539/2007 14. punkts. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/> (skatīts 19.05.2012.).

¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 4451/70 *Golder v. The United Kingdom*, para. 36; Par Civilprocesa likuma 449. panta ceturtajā daļā ietvertās normas vārdu „un trešajā daļā” un Zemesgrāmatu likuma 98. panta piezīmes atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2006. gada 14. marta spriedums lietā Nr. 2005-18-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2006, 21. marts, Nr. 46. Secinājumu daļas 8. punkts.

¹⁷ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols Nos. 11 and 14 with Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13. Pieejams: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/ENG_CONV.pdf (skatīts 13.05.2012.).

¹⁸ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 1. jūl., Nr. 43.

¹⁹ Par likuma „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 22. panta ceturtajās daļas otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 11. aprīļa spriedums lietā Nr. 2006-28-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 17. apr., Nr. 62. Secinājumu daļas 15. punkts.

²⁰ Sk., piem., „Par likuma „Par uzņēmumu ienākuma nodokli” 14. panta otrās un trešās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 105. pantam”: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 20. maija spriedums lietā Nr. 2010-70-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2011, 27. maijs, Nr. 82. Secinājumu daļas 11. punkts.

²¹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 21. jūn., Nr. 94.

izpildi, ļauj uzreiz administratīvā procesa dalībniekam vērsties tiesā. Serbijā, atšķirībā no citām valstīm, gan likumā, gan praksē ir skaidri atzīts, ka publisko tiesību līgumus nevar apstrīdēt.²² Tāpēc nevar pilnībā piekrist viedoklim, ka „būtu pamats atzīt, ka uz publisko tiesību līgumu strīdu gadījumiem attiecināmi nosacījumi par obligāto ārpustiesas izskatīšanas kārtību (apstrīdēšanas stadiju). Proti, ja procesa dalībniekiem ir strīds saistībā ar publisko tiesību līgumu, pirms vēšanās tiesā šis strīds jāmēģina atrisināt ar augstākas iestādes starpniecību (ja tāda ir)”.²³ Tiesību normu interpretācija (piemērošana), kas noved pie Satversmes 92. panta pirmajā teikumā noteikto personas pamattiesību nepamatotas samazināšanas vai ierobežošanas, atzīstama par nepieņemamu.²⁴ Kamēr obligātās apstrīdēšanas pienākums likumā nav noteikts pietiekami precīzi un nepārprotami,²⁵ dalībnieki publisko tiesību līgumā var vienoties ietvert klauzulu par apstrīdēšanas, samierināšanas vai mediācijas izmantošanu pirms vēšanās tiesā, kā arī atbilstoši efektivitātes un labas pārvaldības principiem pirmstiesas stadijā kāds no dalībniekiem var vērsties pie citiem ar lūgumu ievērot publisko tiesību līgumu un atbilstoši to izpildīt. Šāds lūgums nav atzīstams par apstrīdēšanas iesniegumu APL izpratnē. Šveicē un Beļģijā šādu iesniegumu (flāmu val. – *nietgeorganiseerdberoep*, franču val. – *recoursnonorganize*), kas pats par sevi nerada tiesiskas sekas, izmanto, lai pievērstu uzmanību kādai problēmai un novērstu administratīvo strīdu.²⁶

Turklāt obligātā apstrīdēšana kā cilvēka pamattiesību ierobežojums ir pieļaujama, ja apstrīdēšana nav šķietama un iluzora, bet ir reāla un efektīva.²⁷ Obligātajai apstrīdēšanai praksē jāsasniedz raksta otrajā nodaļā definētie apstrīdēšanas mērķi. Līdz ar to pienākumu privātpersonai obligāti ievērot apstrīdēšanu nevar noteikt patvaļīgi. Neefektīva apstrīdēšana pagarina tiesību aizsardzības procesu par apstrīdēšanas iesnieguma iesniegšanas un apstrīdēšanas iestādes atbildes sniegšanas laiku, kas kopā aptuveni ir divi mēneši, ja vien iestāde atbildes sniegšanu nepagarina uz laiku, ne ilgāku par četriem mēnešiem no iesnieguma saņemšanas dienas vai līdz pat gadam (APL 64. panta otrā daļa). Likumdevējam lēmums noteikt obligāto apstrīdēšanu rūpīgi jāizvērtē un jābūt pārliecinātam, ka šī kārtība nodrošina privātpersonu tiesību aizsardzību un strīdu atrisināšanu.

Saistībā ar apstrīdēšanas efektivitātes problēmām vairākās ārvalstīs diskutē par apstrīdēšanas obligātumu, turklāt ne tikai demokrātijas attīstības valstīs, piemēram, Rumānijā, Polijā, bet arī valstīs jau ar attīstītu demokrātiju, piemēram,

²² Cucic V. Administrative appeal in Serbian law. *Transylvanian review of administrative sciences*, No. 32 E/2011, p. 52.

²³ Viškere I. Publisko tiesību līgumi un to kontrole administratīvā procesa kārtībā. *Jurista Vārds*, 2009, 3. febr., Nr. 5, 21. lpp.

²⁴ Par Administratīvā procesa likuma 124. panta pirmās daļas un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 4. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2005, 6. janv., Nr. 3. Secinājumu daļas 15. punkts.

²⁵ Sk., piem., Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 6538/74 *The Sunday Times v. The United Kingdom*, para. 49.

²⁶ Fleiner T., Fleiner-Gerster T., Mistic A., Töpperwien N. *Swiss Constitutional Law*. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 209–210; Veny L. M., Munck E. Effectiveness of administrative appeals within the framework of administrative justice in Belgium. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, February 2011, no. 32, p. 280–282.

²⁷ Frankowski S., Bodnar A. *Introduction to Polish law*. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 184.

Šveicē, Vācijā.²⁸ Juridiskajā literatūrā min vairākus argumentus pret obligāto apstrīdēšanu:

- 1) netaisnīgi prasīt privātpersonai vēlreiz vērsties iestādē (plašākā nozīmē) jeb valsts pārvaldē, kas vienreiz jau pārkāpusi tās tiesības vai intereses;²⁹
- 2) sabiedrības kopējā uzticība valsts pārvaldei ir zemāka nekā tiesu sistēmai, kas ir par pamatu privātpersonas skeptiskai attieksmei par apstrīdēšanas lietderību, tāpēc to uztver par formālu priekšnoteikumu, lai varētu vērsties tiesā;³⁰
- 3) iestādēm nav reālas atbildības par apstrīdēšanas procesa efektivitāti;³¹
- 4) apstrīdēšanas iestāde baidās apmierināt apstrīdēšanas iesnieguma lūgumu, lai neradītu aizdomas par korupciju;³²
- 5) pilnībā netiek nodrošināts tiesiskuma princips, jo apstrīdēšana mazina privātpersonas vēlēšanos vērsties tiesā, lai arī administratīvais akts vai faktiskā rīcība ir prettiesiska. Pēc tam, kad privātpersona saņem vismaz divus negatīvus iestādes lēmumus, privātpersona resursu taupības nolūkos un citu subjektīvu iemeslu dēļ nereti nevēlas iesniegt vēl arī pieteikumu tiesā. Ne visām privātpersonām ir nepieciešamais gribasspēks;³³
- 6) apstrīdēšanas iestāde ir valsts pārvaldes un var būt pat vienas iestādes sastāvdaļa, un tas kaut šķietami ietekmē apstrīdēšanas procesa objektivitāti un neitralitāti, kā arī rada aizdomas par valsts pārvaldes solidaritāti.³⁴ Arī Satversmes tiesa atzinusi, ka apstrīdēšanas iesnieguma iesniegšana

²⁸ Sk. pilotprojekta rezultātus par apstrīdēšanas efektivitāti Vācijā dažādās administratīvo tiesību jomās: Pilotprojekt Probeweise Abschaffung Des Widerspruchsverfahrens Im Regierungsbezirk Mittelfranken. Abschlussbericht der vom Bayerischen Staatsministerium des Innern zur Evaluierung eingesetzten Arbeitsgruppe „Widerspruchsverfahren“. Bayerischen Staatsministeriums des Innern, 2007. Pieejams: http://www.stmi.bayern.de/imperia/md/content/stmi/service/gesetzese Entwuerfe/abschlussbericht_gutachten.pdf (skatīts 23.05.2012.).

²⁹ Iorgovan A. *Tratat de drept administrative. Vol. I and II*, București: All Beck, 2002, p. 256. Citēts pēc: Dragos D. C., Neamtu B., Veliscu R. Effectiveness of administrative appeals in Romania. EGPA Conference „Temporalities, Public Administration and Public Policy”, Toulouse, France, 8–10 September, 2010, p. 18–19. Pieejams: <http://egpa2010.com/documents/PSG10/Dragos-Neamtu-Veliscu.pdf> (skatīts 18.05.2012.).

³⁰ [B. a.] *Administrative Procedures and the Supervision of Administration in Hungary, Poland, Bulgaria, Estonia and Albania*. Sigma paper no. 17. Paris: OECD Publishing, 1997, p. 72. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.1787/5kml6198lvkf-en> (skatīts 18.05.2012.).

³¹ Dragos D. C., Neamtu B., Veliscu R. Effectiveness of administrative appeals in Romania. EGPA Conference „Temporalities, Public Administration and Public Policy”, Toulouse, France, 8–10 September, 2010, p. 15–16. Pieejams: <http://egpa2010.com/documents/PSG10/Dragos-Neamtu-Veliscu.pdf> (skatīts 18.05.2012.).

³² Ibid.

³³ Harris M. *The Place of Formal and Informal Review in the Administrative Justice system*. Grām.: Harris M., Partington M. *Administrative Justice in the 21st Century*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1999, p. 47.

³⁴ Fleiner T., Fleiner-Gerster T., Misić A., Töpperwien N. *Swiss Constitutional Law*. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 209; Harris M. *New Procedures*. Grām.: Harris M., Partington M. *Administrative Justice in the 21st Century*. Oxford, Portland, Oregon: Hart Publishing, 1999, p. 157; Putniņa S., Rasels-Einhorns M. *Administratīvā apstrīdēšana Latvijā: administratīvās apstrīdēšanas mehānismu novērtējums ministrijās un to padotības iestādēs*. Rīga: Tieslietu ministrija un Pasaules Banka, 2004, 5. lpp. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/sabiedrības_integrācija/4369/ (skatīts 11.05.2012.); Savino M. *The right to open public administrations in Europe: emerging legal standards*. Sigma paper no. 46. Paris: OECD Publishing, 2010, p. 33. Pieejams: http://www.epsa2011.eu/files/Themes_2011/OECD%20Administrative%20Transparency%201010.pdf (skatīts 16.05.2012.); Хайрова Г. С. *Право на эффективные средства правовой защиты: соотношение международно-правовой и внутригосударственной регламентации*. Москва: Юрлитинформ, 2010, с. 121, 127.

augstākai amatpersonai vai institūcijai ir pārsūdzība lietas iznākumā ieinteresētai amatpersonai vai institūcijai. Šāda sistēma attaisno sevi tikai tādos gadījumos, ja tiek pieņemts personai labvēlīgs nolēmums. Taču, ja tiek pieņemts personai nelabvēlīgs nolēmums, nevar uzskatīt, ka tai tiek dotas iespējas aizstāvēt savas aizskartās tiesības un likumiskās intereses pilnīgi objektīvā institūcijā.³⁵

- 7) formāla apstrīdēšana pagarina privātpersonu tiesību aizsardzības un tiesiskās nenoteiktības ilgumu. Dažkārt apstrīdēšanas iestāde negodprātīgi izskata apstrīdēšanas iesniegumu, vēlreiz nepārbauda visus strīda faktiskos un tiesiskos apstākļus un labo tikai kliezdošas (acīmredzamas) kļūdas.³⁶

Daļa no iepriekš minētajiem argumentiem vērtējami kritiski, piemēram, par korupciju, tomēr ir arī argumenti, kas ir vērā ņemami, un to izpilde praksē rūpīgi izvērtējama, piemēram, par apstrīdēšanas iestādes pienākumu godprātīgu izpildi. Apstrīdēšanas mērķus nevar sasniegt, „nenodrošinot efektīvu [...] lēmumu apstrīdēšanas mehānismu”,³⁷ tādējādi apstrīdēšanas obligātums vērtējams kontekstā ar efektivitātes principu. Apstrīdēšanas procesa neefektivitātes gadījumā likumdevējam jāveic pasākumi, lai to labotu, vai arī apstrīdēšanas institūts jāaizstāj ar citiem strīdu risināšanas līdzekļiem,³⁸ piemēram, kvazitiesu, mediāciju, samierināšanu.

Latvijā obligātā apstrīdēšana tiek uztverta kā dogma, lai gan nav pieejama pilnīga informācija par iestāžu izdoto administratīvo aktu, padotības kārtībā apstrīdēto administratīvo aktu (apstrīdēšanas iesniegumu), apstrīdēšanas procesā atcelto un grozīto administratīvo aktu, noraidīto apstrīdēšanas iesniegumu, administratīvajā tiesā pārsūdzēto administratīvo aktu, administratīvās tiesas atcelto un spēkā atstāto administratīvo aktu skaitu.

Iepriekš minēto informāciju autors lūdza sniegt dažādu nozaru iestādēm.³⁹ No iestāžu sniegtajām atbildēm secināms, ka tās neapkopo pilnīgu apstrīdēšanas statistiku, to neanalizē un nepublicē.⁴⁰ Dažas iestādes tikai atbildes sniegšanas nolūkā apkopoja informāciju. Par to liecina arī iestāžu lūgumi pagarināt informācijas sniegšanas termiņu.⁴¹ No visām iestādēm pilnīgu informāciju iesniedza

³⁵ Par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 279. panta otrās daļas un 280. panta pirmās daļas 4. punkta daļā, kas nosaka, ka tiesas spriedums lietā par amatpersonas lēmumu par administratīvu soda uzlikšanu ir galīgs, un Latvijas Civilprocesa kodeksa 239. panta ceturtais daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89., 91. un 92. pantam, kā arī 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2002. gada 20. jūnija spriedums lietā Nr. 2001-17-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 26. jūn., Nr. 95. Secinājumu daļas 2. punkts.

³⁶ Sal. Goller B., Schmid A. Reform of the German Administrative Courts Act. *European Public Law*, March 1998, vol. 4, issue 1, p. 37.

³⁷ Par Publisko iepirkumu likuma 83.2 panta un pārejas noteikumu 12. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. 2009-77-01. *Latvijas Vēstnesis*, 2010, 21. apr., Nr. 63. Secinājumu daļas 30. punkts.

³⁸ Kovač P. Effectiveness of legal remedies in administrative proceedings (the case of Slovenia). EGPA Conference „Temporalities, Public Administration and Public Policy”, Toulouse, France, 8–10 September, 2010, p. 18–19. Pieejams: <http://egpa2010.com/documents/PSG10/Kovac.pdf> (skatīts 18.05.2012.).

³⁹ Kopumā 17 iestādēm: Valsts ieņēmumu dienestam, Patērētāju tiesību aizsardzības centram, Valsts augu aizsardzības dienestam, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei, Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrai, Lauku atbalsta dienestam, Valsts meža dienestam, Nodarbinātības valsts aģentūrai, Valsts SIA „Autotransporta direkcija”, Valsts policijas Galvenās kārtības policijas pārvaldes Prevencijas pārvaldes Satiksmes uzraudzības birojam, Ieslodzījumu vietas pārvaldei, Valsts zemes dienestam, Rīgas Pašvaldības policijai, Liepājas pilsētas Domei, Valmieras pilsētas Domei, Jelgavas pilsētas Domei un Rēzeknes pilsētas Domei.

⁴⁰ Piem., Valsts zemes dienesta 2011. gada 5. jūlija vēstule Nr. 2-13/L-2006. Nav publicēta.

⁴¹ Piem., Lauku atbalsta dienesta 2011. gada 29. jūnija vēstule Nr. 10.1./598-L/2.1-24/670. Nav publicēta.

tikai divas – Valsts ieņēmumu dienests un Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra. Pārējās autora aptaujātās iestādes savās atbildēs norāda, ka „tik precīzus datus nespēj sniegt”⁴², „statistiku par apstrīdētajiem administratīvajiem aktiem [...] nav pienākums apkopot”⁴³, „šāda veida statistikas uzskaitē netiek veikta”⁴⁴ un „pašvaldībai nav šādi statistikas dati”⁴⁵.

Latvijā nav arī pieejami dati par visu iestāžu kopējo administratīvo aktu, faktiskās rīcības un uzturēšanas apstrīdēšanas efektivitāti. Salīdzinājumā Slovēnijā visās iestādēs kopā administratīvais akts vai faktiskā rīcība tiek apstrīdēta tikai 3% gadījumu, no kuriem 60% gadījumu apstrīdēšanas iestāde noraida apstrīdēšanas iesniegumus un tikai 0,2% gadījumu privātpersonas vērsas tiesā, kas veido 3000 pieteikumus gadā.⁴⁶ Apstrīdēšanas statistika Slovēnijā, tāpat kā Nīderlandē, attaisno obligātā apstrīdēšanas modeļa esību.⁴⁷ Arī Norvēģijā apstrīdēšana ir tik efektīva, ka pat nav nepieciešama speciāla administratīvā tiesa.⁴⁸ Savukārt Rumānijā daži tiesību zinātnieki apstrīdēšanu vērtē vairāk nekā traucēkli jeb formālu prasību pirms vērsšanās tiesā.⁴⁹ Kamēr Latvijā nebūs pilnīgas un precīzas informācijas, izdarīt secinājumu par apstrīdēšanas efektivitāti nav iespējams, un tas rada šaubas par obligātās apstrīdēšanas lietderību. Latvijā likumdevējs, izpildvara, administratīvās tiesas un tiesību zinātnieki galveno uzmanību kļūdaini vērš uz administratīvo procesu tiesā, lai arī tieši administratīvā akta izdošanas un apstrīdēšanas procesa efektivitātes trūkums ir cēlonis lielajam izskatāmo lietu skaitam administratīvajā tiesā. Tiesa saskaras tikai ar sekām, kuras rada neatrisinātie strīdi iestādē.

Nosakot apstrīdēšanu par obligātu, jāsamēro privātpersonu likumiskās intereses ar efektīgu valsts pārvaldi. Apstrīdēšanas efektivitātes novērtēšanai valsts un pašvaldību iestādēm regulāri jāapkopo un jāpublisko apstrīdēšanas statistika, izmaiņu analīze, jāanalīzē iespējamie iemesli un jāsniedz situācijas uzlabošanas priekšlikumi, kā arī pārsūdzēšanas statistika un administratīvo aktu atcelšanas iemesli. Iestādei jānosaka administratīvā procesa, tai skaitā apstrīdēšanas, rezultatīvie rādītāji, kuru mērķi ir pārvaldība un uzlabojumi, atskaitīšanās un kontrole.⁵⁰ Katru gadu iestādei jānosaka kvantitatīvie rādītāji (apstrīdēšanas un pārsūdzēšanas gadījumu skaits u. c.) un kvalitātes rādītāji (apstrīdēšanas iesnieguma reālais izskatīšanas ilgums u. c.), kā arī jāīsteno situācijas uzlabošanas pasākumi.

⁴² Rīgas pašvaldības policijas 2011. gada 28. jūnija vēstule Nr. 1-30/RPP-11-170-ap. Nav publicēta.

⁴³ Valsts augu aizsardzības dienesta 2011. gada 27. jūnija vēstule Nr. 01-08/603. Nav publicēta.

⁴⁴ Ieslodzījuma vietu pārvaldes 2011. gada 28. jūnija vēstule Nr. 1/17-L/2869; Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes 2011. gada 16. jūnija vēstule Nr. 24/1-44/373/621-L; Rēzeknes pilsētas Domes 2011. gada 6. jūlija vēstule Nr. 3.2.-23/1286. Nav publicēta.

⁴⁵ Jelgavas pilsētas pašvaldības administrācijas 2011. gada 22. jūnija vēstule Nr. 2-31/2105. Nav publicēta.

⁴⁶ Latvijā Administratīvajā rajona tiesā iesniedz vidēji 4500 pieteikumu. Sk. Tiesu informācijas sistēmas statistiku. Pieejams: http://tis.ta.gov.lv/tisreal?FORM=TIS_STaT_O (skatīts 23.05.2012.).

⁴⁷ Serdeen R., Stroink F. Administrative Law in the Netherlands. Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States. Antwerpen: Intersentia, 2002, p. 172; Kovač p. Effectiveness of legal remedies in administrative proceedings (the case of Slovenia). EGPA Conference „Temporalities, Public Administration and Public Policy”, Toulouse, France, 8–10 September, 2010, p. 22.

⁴⁸ Buck T. European methods of administrative law redress: Netherlands, Norway and Germany. Prepared for the Department for Constitutional Affairs. DCA Research Series 2/04, November 2004, p. 25.

⁴⁹ Dragos D. C., Neamtu B., Veliscu R. Effectiveness of administrative appeals in Romania. EGPA Conference „Temporalities, Public Administration and Public Policy”, Toulouse, France, 8–10 September, 2010, p. 3–4.

⁵⁰ Sk. plašāk: Austere L., Kalniņš V., Kažoka I., Litvins G. Tieslietu nozares rezultatīvie rādītāji un to pilnveidošanas iespējas. Rīga: Providus, 2007.

Rezultatīvo rādītāju sistēma var uzlabot iestādes darba kvalitāti un kultūru, kā arī veidot konstruktīvas attiecības ar privātpersonu.⁵¹

Kopsavilkums

1. Lai apstrīdēšanas process iestādē sasniegtu savus mērķus, tam jābūt tādām, kurā privātpersona aktīvi līdzdarbojas un kurš ir orientēts uz vienprātību, novēršot privātpersonas griešanos administratīvajā tiesā.
2. Obligātas apstrīdēšanas procesa efektivitātei jābūt reālai, nevis tikai hipotētiskai. Latvijā obligāto apstrīdēšanu nepamatoti uztver kā dogmu.
3. Valsts pārvalde sistēmiski un regulāri neapkopo un neanalizē apstrīdēšanas datus, kas apliecinātu apstrīdēšanas efektivitāti un tiesību uz taisnīgu tiesu ierobežojuma attaisnojāmību.
4. APL jāparedz *ad hoc* iespēja privātpersonai lūgt iestādi un tiesu atbrīvot to no apstrīdēšanas kārtības ievērošanas (jābūt pamatojumam par apstrīdēšanas neefektivitāti, piem., apstrīdēšanas iestāde jau izteikusies par pareizo risinājumu konkrētajā lietā vai par attiecīgo jautājumu iestādei izveidojusies stabila prakse). Sistēmisku problēmu risināšanai iestādēm jāveido koleģiālas institūcijas apstrīdēšanas iesniegumu izskatīšanai vai arī likumdevējam konkrētās lietu kategorijās jāveido kvazitiesas.



LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

⁵¹ Noordam F. M. Quality and administration of the Dutch social security system: an impression. Grām.: Graaf K. J., Jans J. H., Marseille A. T., Ridder J. *Quality of Decision-Making in Public Law. Studies in Administrative Decision-Making in the Netherlands*. Groningen: Europa Law Publishing, 2007, p. 129.

LATVIJAS TIESU PRAKSE LIETĀS PAR NACIONĀLĀ, ETNISKĀ VAI RASU NAIDA IZRAISĪŠANU

Ēriks Treļš

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Atslēgvārdi: naida noziegumi, nacionālā, etniskā vai rasu naida izraisīšana, nacionālās minoritātes, tiesu prakse.

Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību (*The European Commission against Racism and Intolerance*, ECRI) nesēn publicētā Ceturtajā ziņojumā par Latviju norāda, ka par rasistisku vardarbību piespriedtie sodi (ar dažiem izņēmumiem, kad tika piemēroti ar brīvības atņemšanu saistītie sodi) Latvijā ir pārāk saudzīgi.¹

Vērtējot tiesībsargājošo iestāžu darbību līdzīgajos notikumos, kas bija saistīti ar rasistisku vardarbību Bulgārijā, Eiropas Cilvēktiesību tiesa (*European Court of Human Rights*) ir uzsvērusi, ka rasistiska vardarbība ir īpašs cilvēka cieņas aizskāruma un, ņemot vērā bīstamās sekas, tā prasa īpašu valsts institūciju modrību un aktīvu reaģēšanu.² Izmeklējot incidentus, kas saistīti ar vardarbību, valsts institūcijām tiek uzlikti papildu pienākumi atmest jebkuru rasistisko motivāciju un noskaidrot, vai etniskais naidis vai aizspriedumi ir ietekmējuši notikumus.³

Raksta mērķis ir izpētīt Latvijas tiesu praksi lietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu, lai noskaidrotu, cik lielā mērā atbilst patiesībai Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību secinājumi par Latvijas tiesībsargājošo iestāžu darbu šajā jomā. Mērķa sasniegšanai nepieciešams izpildīt šādus uzdevumus:

- 1) apkopot tiesu praksi lietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu;
- 2) izpētīt pastāvošā tiesiskā regulējuma evolūciju;
- 3) izpētīt Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību, kā arī citu Eiropas Savienības institūciju rekomendācijas un ieteikumus;
- 4) piedāvāt uzrādīto nepilnību un noskaidroto problēmjautājumu iespējamus risinājumus;
- 5) izanalizēt statistisko materiālu, kas saistīts ar pētāmo tematu.

Temata analīze tiek veikta, izmantojot tādas vispārīgās pētniecības metodes kā salīdzināšana un apkopojums, cēloņsakarību atklāšana, analīze un sintēze, dedukcija un indukcija, kā arī dažādas citas pētniecības metodes:

- vēsturiska metode: tiesu prakse lietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu tiek pētīta atbilstoši vēsturiskai hronoloģijai;

¹ Ziņojums par Latviju (ceturtais posms). 19. §. Strasbourg: The European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 2012, 16. lpp.

² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietās: 43577/98 un 43579/98 *Nachova and Others v. Bulgaria*, para. 145.

³ *Ibid.*, para. 164.

- salīdzinājuma metode: tiek salīdzināti tiesu spriedumi lietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu;
- teleoloģiska metode: mērķa un lietderīguma savstarpējās attiecībās tiks noskaidrots, kādu mērķu sasniegšanai notiek process;
- statistiska metode: tiek izmantota papildus, analizējot statistiskos datus.

Atbildība par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā, etniskā vai rasu naida, vai nesaticības izraisīšanu, ja tā ir saistīta ar vardarbību, paredzēta Krimināllikuma (turpmāk KL) 78. panta otrajā daļā un tiek sodīta ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem.⁴ KL 78. pantā ietvertais noziedzīgais nodarījums, kas panta pirmajā daļā klasificēts kā mazāk smags noziegums, bet panta otrajā daļā – kā smags noziegums, ir definēts kā darbība, kas apzināti vērsta uz nacionālā, etniskā vai rasu naida, vai nesaticības izraisīšanu. Uzsākot šā nozieguma objektīvo izpausmju analīzi, jānorāda, ka pantā minētā darbība var izpausties gan kā verbālais, gan arī kā fiziskais aizskārums, kas jau veido kvalificētu sastāvu. Līdz ar to šī raksta autors nosacīti sadala kriminālprocesus, kas ir uzsākti pēc KL 78. panta, šādās grupās: fiziskā vardarbība; verbālais aizskārums; citi naida izpausmes veidi.

Atšķirībā no fiziskā aizskāruma (vardarbības), verbālais aizskārums (kas var būt izdarīts gan mutiskā, gan rakstiskā veidā) var aizskart daudz plašāku personu loku. Verbālais aizskārums bieži vien, īpaši angļu valodā rakstītos pētījumos, tiek saukts par „naida runu” (angļu val. – *hate speech*).⁵ Runājot par jēdziena „naida runa” izpratni, Eiropas Padomes Ministru komiteja norāda, ka šī runa pārklāj visas izteiksmes formas, kas izplata, mudina, veicina vai attaisno rasistisku naidu, ksenofobiju, antisemitismu vai citas naida formas, kuras balstītas uz neiecietību, iekļaujot: neiecietību, kas nāk no agresīva nacionālisma, etnocentrisma, diskriminācijas un naida pret nacionālajām minoritātēm, migrantiem un ārvalstu izcelsmes cilvēkiem.⁶

Izņemot jau minētos naida noziegumu (angļu val. – *Hate Crime*)⁷ veidus, naidis un neiecietība var izpausties arī citās formās. Latvijā bija reģistrēti vairāki noziedzīgie nodarījumi,⁸ kuru sastāvs atbilst divu vai vairāku dažādu noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm.⁹ Kriminālprocesi tika kvalificēti pēc vairākiem pantiem, un visbiežāk lietās par nacionālā, etniskā vai rasu naida izraisīšanu (KL 78. pants) šī darbība bija saistīta ar mantas tīšo iznīcināšanu vai bojāšanu (KL 185. pants), kapu apgānīšanu (KL 228. pants) vai citām darbībām, par kuru izdarīšanu Krimināllikumā paredzēts kriminālsods.

⁴ Krimināllikuma 78. pants: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

⁵ Sk. piemēram, Kučs A. Vārda brīvības robežas: goda un cieņas aizskaršana, naida kurināšana. Rīga: Providus, 2004, 59. lpp.; Kamenska A., Brands-Kehris I. Naida noziegumi Latvijā: likumdošana un policijas prakse. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008, 29.–31. lpp.

⁶ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on „Hate Speech”. Pieejams: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec\(97\)20_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/other_committees/dh-lgbt_docs/CM_Rec(97)20_en.pdf) (skatīts 18.04.2012.).

⁷ Sīkāk par šo jēdzienu sk. Treļš Ē. Naida noziegumi: jēdziens, būtība un izpausmes formas. Grām.: *Juridiskās zinātnes aktuālās problēmas. Rakstu krājums*. Auza A., Beļska A., Berezins A. u. c. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 212.–221. lpp.

⁸ Sk. piemēram: Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. K04-168-05/5.

⁹ Krimināllikuma 26. pants. Noziedzīgu nodarījumu kopība: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 8. jūl., Nr. 199/200.

Fiziskā vardarbība

Jautājums par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīti ar naidu un neiecietību, Latvijā kļuva aktuāls 2005. gadā, kad pirmo reizi tika ziņots par rasistiskiem vardarbīgiem incidentiem Rīgā. Tas nebūt nenozīmē, ka līdzīgi noziegumi nenotika Latvijas teritorijā arī iepriekš,¹⁰ tomēr tieši 2005. gada notikumi ir kļuvuši par to katalizatoru, kas izraisīja plašu sabiedrisko rezonansi un nevalstisko organizāciju pārstāvju sašutumu.¹¹

Piemēram, 2005. gada 4. jūnijā Vecrīgā divi jaunieši, izsakot rasistiskas piezīmes, uzbruka melnādainam Latvijas iedzīvotājam. Izvērtējot šo notikumu, policija konstatēja nevis noziedzīgā nodarījuma sastāvu, bet administratīvu pārkāpumu – sīko huligānismu.¹² Izskatot administratīvo lietu, Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa katram uzbrucējam izteica mutvārdu aizrādījumu, kas ir mazāks sods, nekā paredzēts Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 167. pantā.¹³

2005. gada 1. jūlijā Vecrīgā *Skinheads*¹⁴ grupējuma locekļi,¹⁵ izklīdzot rasistisku saukli *Latvia is white country!*,¹⁶ uzbruka melnādainam ASV vēstniecības darbiniekam, nodarot viņam miesas bojājumus. Sakarā ar notikušo Valsts policijā tika ierosināta krimināllieta par nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšanu saskaņā ar KL 78. panta otro daļu, jo minētais noziedzīgais nodarījums bija saistīts ar vardarbību. Izmeklēšanas laikā tika noskaidrotas un sauktas pie kriminālatbildības personas, kuras izdarījušas šo noziegumu. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija 2006. gada 31. martā par minētā nozieguma izdarīšanu divus pilngadīgus uzbrucējus sodīja ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu nosacīti ar pārbaudes laiku uz trim gadiem, bet vienu nepilngadīgu ar brīvības atņemšanu uz sešiem mēnešiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz diviem gadiem.¹⁷ Viena no notiesātajām personām iesniedza apelācijas sūdzību, taču Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta spriedumu atstāja negrozītu.¹⁸

Pēc Eiropas Pretrasisma sadarbības tīkla (*The European Network Against Racism*, ENAR) sniegtās informācijas,¹⁹ gan 2005. gadā, gan arī turpmākos gados Latvijā bija gadījumi, kad tiesībsargājošās iestādes ne kvalificēja rasistiskos incidentus kā rasu naida motivētus noziedzīgus nodarījumus, bet gan kā huligānismu (KL 231. panta pirmā daļa) vai kā huligānismu, kas saistīts ar miesas bojājumu

¹⁰ Sk. Kamenska A., Brands-Kehris I. Naida noziegumi Latvijā: likumdošana un policijas prakse. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008, 13., 14., 23.–27. lpp.

¹¹ Sk. Reakcija uz rasismu Latvijā. Rīga: The European Network Against Racism – Latvia, 2006, 12. lpp.; Kamenska A., Brands-Kehris I. Naida noziegumi Latvijā: likumdošana un policijas prakse. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008, 5. lpp.; Проблемы прав национальных меньшинств в Латвии и Эстонии. Под ред. Полющук В. В. Москва: Русская панорама, 2009, с. 43–44.

¹² Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LR likums. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1984, 20. dec., Nr. 51.

¹³ Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2005. gada 22. augusta lēmumi lietās Nr. 1-27062905/5 un Nr. 1-27063005/5.

¹⁴ Angļu val. Skūtgalvji (skin – āda un head – galva).

¹⁵ Sīkāk par šo kustību sk. World Fascism: A Historical Encyclopedia. II Volume set. Blamires C. B., Jackson P. eds. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006, p. 602–604.

¹⁶ Angļu val. – Latvija ir balto zeme!

¹⁷ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2006. gada 31. marta spriedums lietā Nr. K04-0253-06/20/2006.

¹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2007. gada 4. aprīļa spriedums lietā Nr. PAK-160.

¹⁹ Reakcija uz rasismu Latvijā. Rīga: The European Network Against Racism – Latvia, 2006, 2. lpp.

nodarīšanu (KL 231. panta otrā daļa), kas autora ieskatā bija šo noziedzīgu nodarījumu kļūdainais juridiskais izvērtējums. Piemēram, 2006. gada 10. jūnijā Rīgas centrā divas personas, būdamas alkohola ietekmē, izteikušas rupjus un necenzētus apvainojumus Ruandas pilsonim, kā arī viņu fiziski ietekmējušas. Sākotnēji Valsts policijā tika ierosināta krimināllieta par huligānismu, tomēr vēlāk nodarījums tika pārkvalificēts uz KL 78. panta otro daļu un krimināllieta pārsūtīta Drošības policijai. 2007. gada 30. janvārī Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija par šo uzbrukumu piesprieda apsūdzētajiem brīvības atņemšanu uz sešiem un astoņiem mēnešiem.²⁰

2006. gada 10. decembrī Rīgā vairāki „skinhedu” verbāli aizskāra Brazīlijas pilsoni, nicīgi izsakoties par viņas ādas krāsu, aicinot atstāt Latviju, un meta ar pudeli. Valsts policija sākotnēji incidentu kvalificēja saskaņā ar KL 78. panta otro daļu, kam piekrita arī Drošības policija, taču prokuratūra to pārkvalificēja uz KL 231. panta otro daļu kā huligānismu, kas izdarīts personu grupā. 2007. gada 29. maijā Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa par minētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu vienu no apsūdzētajām personām sodīja ar brīvības atņemšanu uz trim gadiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz diviem gadiem, bet otru – ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz vienu gadu.²¹

2005.–2007. gadā sabiedriskās vietās veiktie „skinhedu” uzbrukumi pārsvarā tika izdarīti pret melnādainiem ārzemniekiem, bet 2007. gada 13. oktobrī no radikāļu vardarbības cieta arī nacionālo minoritāšu pārstāvji. Šajā dienā Rīgā, Latgales priekšpilsētā, četras personas, kas pieskaitīja sevi pie „skinhedu” radikālās kustības, izkliežot rasistiskus apvainojumus sakarā ar nacionālo piederību, uzbruka divām nepilngadīgajām (1993. un 1994. gadā dzimušajām) čigānu (romu) tautības pārstāvēm, nodarot viņām miesas bojājumus. Šīs pašas „skinhedu” grupas dalībnieki 2008. gada 9. februārī Rīgas centrā uzbruka Armēnijas pilsoņiem, sievietei un vīrietim, noturot viņus par čigāniem (romiem). Jaunieši, kliežot „Sitiet melnos!” cietušajiem nodarīja vieglus miesas bojājumus. 2009. gada 17. februārī Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija atzina „skinhedu” grupas dalībniekus par vainīgiem un sodīja katru ar brīvības atņemšanu uz pieciem gadiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz trim gadiem.²²

2008. gada 29. februārī Rīgas centrā trīs citas „skinhedu” grupas dalībnieki uzbruka čigānu (romu) tautības vīrietim un nodarīja viņam vidēja smaguma miesas bojājumus. Izskatot lietu pirmajā instancē, Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija 2009. gada 10. decembrī grupas dalībniekus atzina par vainīgiem KL 78. panta otrajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā un sodīja ar brīvības atņemšanu uz sešiem mēnešiem, apcietinot tiesas zālē. 2011. gada 29. martā Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu tiesu palāta pirmās instances tiesas spriedumu atstāja negrozītu.²³

Izpētot minētos spriedumus, var secināt, ka vairākos gadījumos tiesa personām, kuras apsūdzētas KL 78. panta otrajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā, piemēro sodus, kas nav saistīti ar reālu brīvības atņemšanu, jo apsūdzētajiem

²⁰ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 30. janvāra spriedums lietā Nr. K04-0113-07/18.

²¹ Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2007. gada 29. maija spriedums lietā Nr. K-27-181-07/1.

²² Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2009. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. K04-0096-09/16.

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2011. gada 29. marta spriedums lietā Nr. PAK-166.

piespriestais brīvības atņemšanas sods saskaņā ar KL 55. pantu tiek noteikts nosacīti ar pārbaudes laiku. Par iemeslu soda mīkstināšanai var būt tas, ka apsūdzētie savu vainu izdarītajā vaļširdīgi atzinuši, izdarīto nožēlojuši un sadarbojušies ar tiesībsargājošām iestādēm,²⁴ kā tas bija gadījumā ar „skinhedu” grupas dalībniekiem, kas veica divus uzbrukumus Rīgā.²⁵ Taču par šo smago noziegumu likums paredz brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem un tiesai, nosakot sodu, jāņem vērā arī KL 48. pantā norādītie atbildību pastiprinošie apstākļi. Minētajā gadījumā par šādiem apstākļiem tiesa atzina to, ka noziedzīgie nodarījumi izdarīti atkārtoti pret mazgadīgām personām, un to, ka otrajā epizodē divi uzbrucēji bija apreibinošu vielu ietekmē.²⁶ Nepietiekami bargie sodi nenodrošina vienu no soda mērķiem, kas norādīts KL 35. panta otrajā daļā, proti, panākt, lai arī „citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas”. Tas varētu būt viens no iemesliem tam, ka līdzīgi noziedzīgi nodarījumi turpina notikt.

Verbālais aizskārums

Pirmā lieta Latvijā, kad kāda žurnāla izdevējs tika saukts pie atbildības par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā vai rasu naida, vai nesaticības izraisīšanu, izpaudās kā verbālais aizskārums rakstiskā veidā, publicējot žurnālā antisemitiskus rakstus.²⁷ Kā pamatoti secinājis cilvēktiesību eksperts A. Kučs, norādot uz šo lietu, „tiesībaizsardzības iestāžu attieksme pret verbālu neiecietības formu ierobežošanu līdz šim ir bijusi atturīga. Pirmo desmit gadu laikā kopš neatkarības atjaunošanas tikai dažas lietas nonāca līdz tiesas izvērtējumam”²⁸. 2001. gada 12. janvārī Liepājas pilsētas tiesa piesprieda apsūdzētajam brīvības atņemšanu uz astoņiem mēnešiem.²⁹ Kurzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģija, skatot šo lietu apelācijas kārtībā, 2002. gada 11. novembrī atzina apsūdzēto par vainīgu nacionālā naida kurināšanā un nesaticības izraisīšanā, piespriežot viena gada cietumsodu, kas jāizcieš nosacīti, kā arī naudas sodu desmit minimālo mēnešalgu (tolaik 600 lati) apmērā.³⁰ Jāpiekrīt A. Kuča teiktajam, ka šī lieta „ilustrē vienu no gadījumiem, kad tiesības uz vārda brīvību var nonākt pretrunā ar rasu vai nacionālo naidu kurinošās runas aizliegumu”³¹.

2007. gada 22. februārī kāda publiskā pasākuma laikā radikālās organizācijas pārstāvis paudis atbalstu neonacistu darbībām, kuras izpaužas cilvēku nonāvēšanā.³² Diskusijas laikā šī persona atzina, ka viņa pārstāvētās organizācijas mērķis ir

²⁴ Krimināllikuma 47. pantā norādītais atbildību mīkstinājošais apstāklis un Kriminālprocesa likuma 21. pantā ietvertā norāde uz tiesībām uz sadarbību.

²⁵ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2009. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. K04-0096-09/16.

²⁶ Turpat.

²⁷ Liepājas pilsētas tiesas 2001. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. K20-90/1, Nr. 184000300.

²⁸ Kučs A. Neiecietības kurināšanas aizliegums un tiesības uz vārda brīvību: tiesisko risinājumu iespējas un ierobežojumi Latvijā. Grām.: *Savējie un svešie. Sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti*. Rīga: Zinātne, 2007, Nr. 5, 367. lpp.

²⁹ Liepājas pilsētas tiesas 2001. gada 12. janvāra spriedums lietā Nr. K20-90/1, Nr. 184000300.

³⁰ Kurzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2002. gada 11. novembra spriedums lietā Nr. KA02-4/02, Nr. 184000300.

³¹ Kučs A. Vārda brīvības robežas: goda un cieņas aizskaršana, naida kurināšana. Rīga: Providus, 2004, 78. lpp.

³² Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2008. gada 6. marta spriedums lietā Nr. K04-0145-08/3.

etnisko tīrīšanu organizēšana, un salīdzināja sev netīkamās tautas ar gangrēnu, kas jālikvidē. Viņa teiktais tika kvalificēts kā darbība, kas apzināti vērsta uz nacionālā naida un nesaticības provocēšanu, jo runā tika pausta necieņa pret cilvēkiem viņu etniskās piederības dēļ, kurināts nacionālais naidis, izteikta naidīga attieksme pret atsevišķu tautu pārstāvjiem, čigāniem (romiem) un ebrejiem to etniskās piederības dēļ, neatzīstot viņu tiesības dzīvot. 2007. gada 22. augustā Rīgas tiesas apgabala prokuratūra lietu izbeidza nozieguma sastāva trūkuma dēļ. Prokuratūras lēmumā par lietas izbeigšanu tika norādīts uz izteikuma autora tiesībām paust savus uzskatus un to, ka nav pierādīta noziedzīgā nodarījuma subjektīvā puse – nodoms izraisīt nacionālo naidu. Turklāt izteikumi bijuši vispārīgi un abstrakti.³³ Vērtējot šo lēmumu, cilvēktiesību eksperts A. Kučs atzīmējis, ka „nozieguma subjektīvās puses pierādīšana šāda veida nodarījumos ir bijis galvenais iemesls, kāpēc vairumā gadījumu šādas lietas tiek izbeigtas pirmstiesas izmeklēšanas stadijā un līdz tiesas izvērtējumam vispār nenonāk, jo, būdami uz apsūdzēto sola, izteikumu autori apgalvo, ka ir nepareizi saprasti un ir vēlējušies veicināt sabiedrībā diskusiju, bet viņiem ne prātā nav nācis kādu aizskart vai kurināt nacionālo naidu”³⁴.

Tomēr pēc cietušo sūdzības kriminālprocess tika atjaunots un pēc izmeklēšanas pabeigšanas tika nosūtīts tiesai. Izskatot lietu pirmajā instancē, Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija 2008. gada 6. martā atzina šo personu par vainīgu un sodīja ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu, taču, tā kā viņam jau bija neizciesta sodāmība, galīgais sods bija noteikts kā brīvības atņemšana uz vienu gadu un sešiem mēnešiem.³⁵ Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta apelācijas instancē minēto spriedumu atcēla daļā par noteikto galīgo sodu un sodīja vainīgo ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem un vienu mēnesi. Izskatot lietu sakarā ar kasācijas sūdzību, Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments šo spriedumu atcēla un lietu nosūtīja jaunai iztiesāšanai apelācijas instances tiesai. Tāpat kasācijas instances tiesa grozīja apsūdzētajam piemēroto drošības līdzekli no apcietinājuma uz sūtījumu saņemšanas adreses paziņošanu. 2010. gada 22. februārī Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta, atkārtoti apelācijas instancē iztiesājot krimināllietu, atcēla pirmās instances tiesas spriedumu, atzina personu par nevainīgu un attaisnoja, jo personai inkriminētās noziedzīgās darbībās nav noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmju.³⁶ 2010. gada 21. maijā Augstākās tiesas Senāts pieņēma lēmumu, kas nav pārsūdzams: apelācijas instances tiesas spriedumu atstāt negrozītu, kasācijas sūdzību noraidīt.³⁷ Vērtējot šo lietu, nevar nepiekrīst ekspertiem no Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību, kuri Ceturtajā ziņojumā par Latviju norādījuši, ka konsolidētas tiesu prakses trūkums attiecībā uz KL 78. panta piemērošanu un kūdīšanas uz naidu šaurā interpretācija traucē piemērot šīs normas.³⁸

³³ Rīgas tiesas apgabala prokuratūras 2007. gada 22. augusta lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu lietā Nr. 11840001107.

³⁴ Kučs A. Vārda ķieģelis naida mūrī. Pieejams: <http://politika.lv/article/varda-kiegelis-naida-muri> (skatīts 23.03.2012.).

³⁵ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2008. gada 6. marta spriedums lietā Nr. K04-0145-08/3.

³⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2010. gada 22. februāra spriedums lietā Nr. PAK-173/2010.

³⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2010. gada 21. maija lēmums Nr. SKK-213/2010.

³⁸ Ziņojums par Latviju (ceturtais posms). 16. §. Strasbourg: The European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 2012, 15.–16. lpp.

Pie līdzīga secinājuma ECRI speciālisti ir nonākuši, vērtējot nākamo lietu, kas tika sākta pret kādu Latvijas avīzi par naidu kurinošo rakstu publicēšanu. Minētā lieta var būt piemērs verbālam aizskārumam rakstiskā formā. 2007. gada 28. maijā Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija noziedzīga nodarījuma sastāva trūkuma dēļ attaisnoja avīzes redaktori un divus rakstu autorus, kuri 2004.–2005. gadā bija publicējuši rakstus, kuros aicināja deportēt „okupantus” un ierobežot cittautiešu tiesības.³⁹ Par šo tiesas nolēmumu tika iesniegts protests, taču Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palāta 2008. gada 28. februārī Rīgas apgabaltiesas spriedumu atstāja negrozītu⁴⁰, kas tāpat tika noprotēts. 2008. gada 6. oktobrī Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments atstāja spēkā apelācijas tiesas nolēmumu.⁴¹ Pēc Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību sniegtās informācijas, avīzē izmantoto terminoloģiju vērtēja vairāki eksperti, tostarp „labi zināmi galēji labēju uzskatu pārstāvji”⁴². Minētais bija iespējams tādēļ, ka pēc ECRI uzskatiem, Latvijā nav atbilstoši izstrādāti pieaicināto ekspertu atlases kritēriji. Jāpiekrīt ECRI secinājumam: šis spriedums parāda, ka naida ierosināšana tiek interpretēta ļoti šauri un ka rīcībai, ko kvalificē kā naida ierosināšanu, ir izvirzītas ļoti augstas procesuālās prasības.

2007. gada 21. jūnijā tika veikti grozījumi Krimināllikuma 78. pantā,⁴³ papildinot otro daļu ar atbildību par darbību, kas apzināti vērstas uz nacionālā, etniskā vai rasu naida, vai nesaticības izraisīšanu, ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu.

Grozījumi Krimināllikumā deva iespēju tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem reaģēt uz nacionālā, etniskā vai rasu naida, vai nesaticības izpausmēm interneta vidē. Piemēram, laikā no 2008. gada 13. marta līdz 5. jūnijam interneta portālā <http://www.blogiem.lv> persona ar segvārdu „FENIKSS” sniedza 16 komentārus, kuros puda rasistiskus un ksenofobiskus uzskatus, aizvainojuši raksturoja cilvēkus viņu etniskās un rases piederības dēļ, aicinot ierobežot cilvēku tiesības un pat nogalināt viņus minētās piederības dēļ.⁴⁴ Paužot rasistiskus un ksenofobiskus uzskatus, aizvainojuši raksturojot cilvēkus viņu etniskās un rases piederības dēļ, aicinot ierobežot cilvēku tiesības un pat nogalināt viņus minētās piederības dēļ, persona izdara darbības, kas atbilst KL 78. pantā paredzētajam nodarījumam. 2010. gada 18. augustā Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija atzina apsūdzēto par vainīgu minētā nozieguma izdarīšanā un sodīja viņu ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz diviem gadiem.⁴⁵

Līdzīgu noziedzīgu nodarījumu 2008. gada 9. jūlijā ir izdarījis kāds jauniešs no Liepājas, kurš interneta mājaslapā <http://www.sargivalodu.lv> ar pseidonīmu „Latvijas SUX Sasjot” ievietoja pret Latviju un latviešiem vērstus komentārus, kuru teksts izraisa nacionālo naidu un neiecietību. 2009. gada 8. aprīlī Kurzemes

³⁹ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2007. gada 28. maija spriedums lietā Nr. K04-82/07-2.

⁴⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2008. gada 28. februāra spriedums lietā Nr. PAK-99.

⁴¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008. gada 6. oktobra lēmums Nr. SKK-404/08.

⁴² Ziņojums par Latviju (ceturtais posms). 17. §. Strasbourg: The European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 2012, 16. lpp.

⁴³ Grozījumi Krimināllikumā: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007, 5. jūl., Nr. 107.

⁴⁴ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2010. gada 18. augusta spriedums lietā Nr. K04-73-10/10.

⁴⁵ Turpat.

apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģija sodīja šo personu ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu nosacīti ar pārbaudes laiku uz vienu gadu.⁴⁶

2009. gadā naktī no 8. uz 9. jūniju interneta portālā <http://www.tvnet.lv> persona ar segvārdu „Zirgs” un portālā <http://www.draugiem.lv> persona ar vārdu „Rūdolfs ALFS” sava profila dienasgrāmatā ievietoja pret krievu tautības cilvēkiem vērstus komentārus, kuros mudināja lasītājus uz vardarbību un nāvējoša spēka lietošanu pret krievu tautības piederīgajiem. Arī šo personu šoreiz Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģija 2009. gada 20. oktobrī sodīja ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu nosacīti ar pārbaudes laiku uz vienu gadu.⁴⁷

2011. gada 7. jūnijā interneta portālā <http://www.draugiem.lv> persona ar vārdu „Ingus Graudiņš” atvēra šī portāla sadaļu „Ceturta Tautas Atmoda” un ievietoja tajā naidīgus un nesaticību izraisošus komentārus, kuros vērsās pret krievvalodīgajiem. 2011. gada 27. decembrī Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģija sodīja šo personu ar brīvības atņemšanu uz trīs mēnešiem nosacīti ar pārbaudes laiku uz vienu gadu.⁴⁸

Tāpat kā iepriekš analizētos spriedumos, arī šeit personām, kuras atzītas par vainīgām KL 78. panta otrajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā, tiesas piemēroja sodus, kas nav saistīti ar reālu brīvības atņemšanu, bet noteica brīvības atņemšanu nosacīti ar pārbaudes laiku. Līdzīgs sods tika noteikts arī, kad persona savu vainu neatzina un vienīgais atbildību mīkstinošais apstāklis bija tas, ka noziedzīgu nodarījumu viņš ir izdarījis ierobežotas pieskaitāmības stāvoklī,⁴⁹ un kad persona savu vainu atzina tikai daļēji un atbildību mīkstinoši un pastiprinoši apstākļi konstatēti netika.⁵⁰ Tiesas motivācija, nosakot brīvības atņemšanas sodu nosacīti, neapšaubāmi ir pamatota, ja persona savu vainu izdarītajā atzinusi pilnībā un izdarīto nožēlojusi.⁵¹

Jautājums par noziedzīgajiem nodarījumiem, kas saistīti ar nacionālā, etniskā vai rasu naida izraisīšanu interneta vidē, nezaudē savu aktualitāti. Pēc Drošības policijas sniegtās informācijas, lielākā daļa 2011. gadā saņemto iesniegumu ir saistīta ar nacionālā naida izraisīšanu interneta portālos.⁵² Jāpiekrīt A. Judina teiktam, ka „nacionālistiskie un rasistiskie izlēcieni nodara sabiedriskām interesēm pietiekami lielu kaitējumu, lai to izdarītājus sauktu pie kriminālatbildības. Tai skaitā gadījumos, ja tie nav izraisījuši nedz cilvēku nāvi, nedz miesas bojājumus”⁵³.

⁴⁶ Kurzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2009. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. 11840001908.

⁴⁷ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2009. gada 20. oktobra spriedums lietā Nr. K04-399-09/31.

⁴⁸ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2011. gada 27. decembra spriedums lietā Nr. K04-0233-11/20.

⁴⁹ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2010. gada 18. augusta spriedums lietā Nr. K04-73-10/10.

⁵⁰ Kurzemes apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2009. gada 8. aprīļa spriedums lietā Nr. 11840001908.

⁵¹ Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesas kolēģijas 2009. gada 20. oktobra spriedums lietā Nr. K04-399-09/31.

⁵² Drošības policijas 2011. gada darbības publiskais pārskats. Pieejams: http://www.iem.gov.lv/files/text/DP_2011_p.pdf (skatīts 08.05.2012.).

⁵³ Judins A. Rasisms Latvijā: vai gaidām nāvi? Publicēts: <http://www.politika.lv/index.php?id=111469&lang=lv> (skatīts 10.11.2011.).

Citi naida izpausmes veidi

Naidis un neiecietība var izpausties visai īpatnējos veidos. Tā, piemēram, 2006. gada 4. februārī Rīgā persona, kas bija naidīgi noskaņota pret melnādainajiem cilvēkiem, izgatavoja koka krustu, aplēja to ar degmaisījumu un aizdedzināja, atdarinot vienu no izplatītākajiem ASV rasistiski orientētās organizācijas *Ku Klux Klan* rituāliem.⁵⁴ Pēc personas rīcībā esošās informācijas, šajā namā dzīvoja melnādainais vīrietis, kā pirmstiesas kriminālprocesa gaitā tika noskaidrots, Kotdivuāras pilsonis. 2006. gada 14. jūnijā Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa par minētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu personu atzina par vainīgu un sodīja ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu nosacīti ar pārbaudes laiku uz trim gadiem.⁵⁵

Viens no naida noziegumu veidiem ir kapu apgānīšana ar uzrakstiem un simboliem, kas vērsti uz nacionālā, etniskā vai rasu naida, vai nesaticības izraisīšanu. 2010. gadā naktī no 7. uz 8. decembri Rīgā, Jaunajos ebreju kapos, tika apgānīti 89 kapu pieminekļi, ar baltu krāsu uzzīmējot uz tiem kāškrustus.⁵⁶ Saistībā ar šo noziedzīgo nodarījumu Valsts policijā tika sākts kriminālprocess saskaņā ar KL 78. pantu, kā arī saskaņā ar Krimināllikuma 228. pantu – par kapa apgānīšanu. Aizdomās par noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu policija aizturēja trīs (1991., 1994. un 1995. gadā dzimušus) jauniešus, kas ir „skinhedu” kustības pārstāvji, diviem no viņiem Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa kā drošības līdzekli noteikusi apcietinājumu. Policija turpina izmeklēt šo lietu.

Jaunie ebreju kapi bija apgānīti jau iepriekš – 2003. gada 13. septembrī. Tad tajos vairāki pieminekļi bija apgāzti un aprakstīti dzeltenā krāsā ar necenzētiem vārdiem, nacistiskiem saukļiem un kāškrustiem. Par minētā noziedzīga nodarījuma izdarīšanu tika aizturēta piecu personu grupa. Izmeklēšanas laikā tika noskaidrots, ka laiku pirms tam, septembra sākumā, trīs minētās grupas dalībnieki, būdami naidīgi noskaņoti pret ebreju tautības cilvēkiem un lai paustu savu naidīgo attieksmi un kurinātu rasu naidu, Šķirotavas meža masīvā esošā masu apbedījumu vietā uzrakstīja vairākus nacistiskus saukļus. Divi šīs grupas dalībnieki tādas pašas darbības izdarīja arī 2003. gada 14. oktobrī kādā autobusa pieturā Rīgā. 2002. gada 17. decembrī Rīgā divi grupas dalībnieki, kuriem piebiedrojušies viena jauniete, apzīmēja ar kāškrustiem kādas ēkas kāpņutelpas. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija 2005. gada 4. februārī visām vainīgajām personām piesprieda *nosacītu* brīvības atņemšanu uz laiku no astoņiem mēnešiem (1986. gadā dzimušajai jaunietei) līdz četriem gadiem ar pārbaudes laiku no viena līdz trim gadiem. Tiesa nosprieda arī, ka apsūdzētajiem būs jāatlīdzina zaudējumi Rīgas Domei un vairākām fiziskām personām, kuru radnieku kapa vietas tika apgānītas.⁵⁷

Pēc Krimināllikuma stāšanās spēkā 1999. gada 1. aprīlī kopumā Latvijā saskaņā ar 78. pantu tika sākti 89 kriminālprocesi (2000. gadā – 3, 2001. gadā – 1, 2002. gadā – 1, 2003. gadā – 3, 2004. gadā – 1,⁵⁸ 2005. gadā – 13, 2006. gadā – 14,

⁵⁴ Sīkāk par šo organizāciju sk. World Fascism: A Historical Encyclopedia. II Volume set. Blamires C. B., Jackson P. eds. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2006, p. 367–368.; Ку Клукс Клан. Белое движение в США. Под ред. Дьякова И. В. Москва: Фэри-В, 2001, с. 72.

⁵⁵ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2006. gada 14. jūnija spriedums lietā Nr. K29-808/06.

⁵⁶ Rīgas reģiona pārvaldes Rīgas Brasas iecirkņa 2010. gada 8. decembra kriminālprocess Nr. 11094119210.

⁵⁷ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2005. gada 4. februāra spriedums lietā Nr. K04-168-05/5.

⁵⁸ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra 2005. gada 21. marta atbilde Nr. 14/5-3698 uz Sabiedriskās politikas centra „Providus” iesniegumu.

2007. gadā – 16,⁵⁹ 2008. gadā – 9, 2009. gadā – 6, 2010. gadā – 6,⁶⁰ 2011. gadā – 12,⁶¹ 2012. gadā – 4 (uz 2012. gada 1. martu).⁶²

Kā atzinuši Demokrātisko institūciju un cilvēktiesību biroja pārstāvji, naida noziegumi joprojām nezaudē savu aktualitāti visā EDSO reģionā, kur reģistrēti vairāki noziegumi, kas saistīti ar draudiem, vandalismu, dedzināšanu, uzbrukumiem un slepkavībām.⁶³

Latvijas Cilvēktiesību centra darbinieki norāda, ka naida noziegumiem „visvairāk pakļautas vizuāli atšķirīgās minoritātes, kuras Latvijā joprojām ir skaitliski nelielas. Neiecietība vērojama pret personām ar tumšāku ādas krāsu”⁶⁴. Naida motivēti noziegumi visbiežāk tiek vērsti pret personām, kuras sabiedrība jau ir atstūmusi. Latvijā par naida noziegumu upuriem biežāk nekā pārējās minoritātes ir kļuvuši čigānu (romu) minoritātes pārstāvji.⁶⁵

Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību savā Ceturtajā ziņojumā par Latviju iesaka Latvijas policijai un tiesībsargājošām iestādēm pilnīgi izmeklēt un sodīt rasiski motivētus pārkāpumus, atzīstot un ņemot vērā nodarījuma rasistisko motivāciju.⁶⁶ Jāpiekrit ECRI norādījumam Latvijas varas iestādēm: uzraudzīt Latvijā ekstrēmistu grupas un to darbību, kā arī dot pretspāru šo grupu attīstībai.⁶⁷

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka „valsts institūcijām ir jāizmanto visi līdzekļi, lai cīnītos pret rasismu un rasistisku vardarbību, tādā veidā nostiprinot demokrātisku sabiedrību, kurā daudzveidība tiek uztverta nevis kā apdraudējums, bet gan kā sabiedrības bagātināšanas avots”.⁶⁸

Kopsavilkums

Analizējot Latvijas tiesu praksi lietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu, var izdarīt šādus secinājumus.

1. Patiesībai atbilst Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību secinājums, ka par rasistisku vardarbību piesprieštie sodi (ar dažiem izņēmumiem, kad tika piemēroti sodi, kas saistīti ar brīvības atņemšanu) Latvijā ir pārāk saudzīgi.

⁵⁹ Kamenska A., Brands-Kehris I. Naida noziegumi Latvijā: likumdošana un policijas prakse. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008, 24. lpp.

⁶⁰ Drošības policijas 2011. gada 5. augusta atbilde Nr. 21/2426-K/187-jur. uz Latvijas Cilvēktiesību centra iesniegumu.

⁶¹ Atsevišķi noziedzīgu nodarījumu veidi. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. Pieejams: http://www.ic.iem.gov.lv/files/stat/krim_stat_2011.xls (skatīts 16.03.2012.).

⁶² Balode L. Naida noziegumi. Pieejams: <http://www.portalslv.lv/?menu=doc&id=244871> (skatīts 18.04.2012.).

⁶³ Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses. Annual Report for 2010. Warsaw: Organization on Security and Cooperation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2011, p. 7.

⁶⁴ Kamenska A., Brands-Kehris I. Naida noziegumi Latvijā: likumdošana un policijas prakse. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008, 9. lpp.

⁶⁵ Sk. Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2009. gada 17. februāra spriedums lietā Nr. K04-0096-09/16; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas 2011. gada 29. marta spriedums lietā Nr. PAK-166.

⁶⁶ Ziņojums par Latviju (ceturtais posms). 14. §. Strasbourg: The European Commission against Racism and Intolerance, Council of Europe, 2012, 15. lpp.

⁶⁷ Sīkāk sk. Treļš Ē. Policijas darbs naida noziegumu prevencijas jomā Eiropas Savienības valstīs. Grām.: *Aktuālas tiesību realizācijas problēmas: Latvijas Universitātes 69. konferences rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 339.–346. lpp.

⁶⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietās: 43577/98 un 43579/98 *Nachova and Others v. Bulgaria*, para. 145.

Nepietiekoši bargie sodi nenodrošina vienu no KL 35. panta otrajā daļā norādītajiem soda mērķiem, proti, panākt, lai arī citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Tas varētu būt viens no iemesliem tam, ka līdzīgi noziedzīgi nodarījumi turpina notikt.

2. Jāpiekrīt Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību secinājumam, ka konsolidētas tiesu prakses trūkums Latvijā attiecībā uz KL 78. panta piemērošanu un kūdīšanas uz naidu šaurā interpretācija traucē šīs normas piemērošanu. Būtu lietderīgi nodrošināt atbilstošu tālākizglītību tiesnešiem, prokuroriem un policijas darbiniekiem. Jānodrošina, lai tiesībsargājošo iestāžu darbinieki pilnībā izprastu jautājumus par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu un nepieciešamības gadījumā varētu tos labāk risināt.
3. Jāizstrādā pieaicināto ekspertu atlases kritēriji. Pamatojoties uz tiem, tiesa pieaicina ekspertus lietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu, kā arī citās lietās, kur nepieciešama eksperta piedalīšanās, lai noskaidrotu, vai noziedzīgais nodarījums ir saistīts ar naidu vai neiecietību.
4. Nosakot sodus lietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu, tiesai jāņem vērā bīstamās sekas, ko tie rada. Bieži vien šie noziegumi tiek izdarīti, lai iebiedētu gan konkrēto upuri, gan arī visu minoritāšu kopienu. Līdz ar to notikušā kaitīgās sekas attiecas ne tikai uz konkrētā noziedzīgā nodarījuma upuri, bet arī uz dažādo kopienu, pie kurām pieder uzbrucējs un upuris, savstarpējām attiecībām. Notikušā sekas ir daudz dziļākas par fizisku nodarījumu vai finansiāliem zaudējumiem, jo atstāj nopietnas sekas gan uz upuri, gan uz kopienu, pie kuras cietušais pieder, gan arī uz plašāku sabiedrību.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Juridiskās zinātnes teorētiskie un praktiskie problēmjaudājumi.
Juridiskās zinātnes doktorantu un zinātniskā grāda pretendentu
III zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

Iespiests SIA „Latgales druka”